Hapishane Kitabı

Editörler:
Emine Gürsoy Naskali
Hilal Oytun Altun

KİTABEVİ

Editörler:
Emine Gürsoy Naskali
Hilal Oytun Altun

Hapishane Kitabı

KİTABEVİ

KİTABEVİ • 254

Kapak
Minyatür / Onur Sönmez

Dizgi/İç Düzen
Bidaye

Baskı
Çalış Ofset
Davutpaşa Caddesi No:8
Topkapı - İstanbul

Cilt
Bayrak Matbaası

2.Baskı
İstanbul, 2010

ISBN 978-975-6403-34-9

T.C.
Kültür ve Turizm Bakanlığı
Sertifika No: 0107-34-007408

Online Satış
wwww.kitabus.com

KİTABEVİ
Çatalçeşme Sk. No: 54/A Cağaloğlu-İSTANBUL
Tel:(0212) 512 43 28 - 511 21 43 • Faks:(0212) 513 77 26

Hapishane Kitabı

Editörler
Emine Gürsoy-Naskali
Hilal Oytun Altun

KİTABEVİ

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ • IX
GİRİŞ • XI

KURAMLAR
Timur Demirbaş
Hürriyeti Bağlayıcı Cezaların ve Cezaevlerinin Evrimi • 3
Halil İbrahim Bahar
Hapishaneler, Sorunlar ve Çözüm Arayışları • 41
Şener Aksu
Otorite-Yaşamalanı İlişkisinde Hapishanenin Yeri • 59
Orhan Aybers
Genetik Bilimi Küresel Bir Hapishane mi Yaratacak? • 69
Hilal Oytun Altun
Hapishane Karikatürleri • 74

TARİH ZİNCİRİ
Samira Kortantamer
Memlûklerde Hapishaneler • 93
Necdet Öztürk
Osmanlılarda Hapis Olayları (1300-1512) • 101
Ali Efdal Özkul
XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Kıbrıs'ta
Kalebentler ve Cezirebentler • 130

OSMANLI HAPİSHANELERİ
Ahmet Ali Gazel
Tanin Muhabiri Ahmet Şerif Beyin Notlarında
Osmanlı Hapishaneleri • 143

Ali Karaca
XIX. Yüzyılda Osmanlı Devletinde Fahişe
Hatunlara Uygulanan Cezalar: Hapis ve Sürgün • 152
Ebubekir Sofuoğlu
Osmanlı Hapishanesinde Islah ve Firar Teşebbüsleri • 163
Yasemin Saner Gönen
Osmanlı İmparatorluğunda
Hapishaneleri İyileştirme Girişimi, 1917 Yılı • 173
Murat Çulcu
Bekirağa Bölüğünden Anılar • 184

İNFAZ KURUMLARI
Kenan İpek
Ceza ve Tevkifevleri • 221
İlkay Savcı
Cezaevi İşyurtları • 225
Nezih Varol
Cezaevi İzleme Kurullarının Yapısı ve İşlevi • 244
Lale Algıer, Şeyda Ökdem, Nesrin Çobanoğlu, Alper Beder
Sağlık Sorunu Olan Hükümlülerde
Yaşanan Etik Sorunlar • 248

MAHKÛMLAR
Ece Cömert, Gökhan Oral
Hapishaneler ve Antisosyal Kişilik Bozukluğu • 257
Ayşe Duvarcı
Ankara Cezaevlerinde El Sanatları • 276
İlyas Kamalov
Sovyetler Birliğinde Mahkûm Dövmeleri • 287

ŞİDDET
İrem Akduman, Gökhan Oral
Cezaevlerinde Cinsel Taciz ve Tecavüz Olayları • 303
Gökhan Oral, İrem Akduman
Islahevleri ve Sübyan Koğuşlarında Pedofili • 311

EĞİTİM
Mustafa Saldırım
Cezaevleri Eğitim Kurumları Hâline Nasıl Gelebilir? • 321
Aslı Atamer, Gökhan Oral
Cezaevlerinde Rehabilitasyon Programları • 335
Şuayip Özdemir
Cezaevi Din Hizmetlerinin Yeterlilik Sorunu • 346

ÇOCUK VE HAPİSHANE
Rüçhan Gökdağ
Hükümlü ve Suç İşlememiş Gençlerin Anksiyete, Duyguların Tanınması ve Duyguların Kontrolü Açısından Kıyaslanması (13-18 Yaş) • 361
Hande Berktin
Uluslar Arası Sözleşmeler ve Türk Hukuk Mevzuatı Açısından Çocuk Cezaevlerinin Hukukî Durumu • 376
Hande Berktin
Ben Niye Buradayım? • 385

CEZAEVİ PERSONELİ
Gülçin Demir
Cezaevi Personeli: Dün-Bugün • 393
Ahmet Taşkın
Ceza İnfaz Kurumları ve Tutukevleri Personelinin Eğitimi • 401

DİVAN EDEBİYATI
Dursun Ali Tökel
Yusuf'un Zindana Atılışı • 413
Gülgün Yazıcı
Divan Şiirinde Esaret ve Zindan • 434

MODERN EDEBİYAT
Mehmet Narlı
Hapishane Şiirleri • 453
Şaban Sağlık
Modern Türk Edebiyatında Bir Değişim-Dönüşüm Mekânı Olarak Hapishaneler • 474

TASAVVUFTA TUTSAK
Mehmet Açа
Yaratılış Mitleri, Şamanizm ve Tasavvuf Bağlamında Düşüş, Mahrumiyet ve Hapis • 503
Bilâl Kemikli
Niyazî-i Mısrî'de Sürgün ve Zindan • 519

HALK EDEBİYATI
Ali Duymaz
Türk Halk Şiirinde Hapishane • 533
Cengiz Özkan
Hapishane Türküleri • 568
Mehmet Erol
Türk Halk Hikâyelerinde Zindan • 587

HAPİSHANE SÖZLÜĞÜ
Özkan Öztekten
Türkçede 'Mahpus' ve 'Hapishane' • 607
Mehmet Çelik
Cezaevi Argosu • 621

Sunuş

Hapishane Kitabı'nı değerli meslektaşım Hilal Oytun Altun ile birlikte hazırladık. Bu kitapta, hapishane kültürünü, hapishane tarihini belgeleyen bir arşiv, zengin bir bilgi dağarcığı bulacağınızı ümit ediyorum.[1]

Yılların araştırmasıyla ve birikimiyle hazırlanan buradaki yazıların sahiplerine; görüş bildiren, destek veren araştırmacılara, uzmanlara, bürokratlara, Eski Adalet Bakanı Sami Türk'e, Yargıtay 10. Hukuk Dairesi üyesi Ali Suat Ertosun'a, Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürü Kenan İpek'e, Müjdat Karayerli'ye, Prof. Dr. Timur Demirbaş'a, Doç. Dr. Samira Kortantamer'e, Prof. Dr. Necdet Öztürk'e, Doç. Dr. Halil İbrahim Bahar'a, Dr. Nezih Varol'a, Dr. E. Gülçin Demir'e, Hâkim Mustafa Saldırım'a, Hâkim Ahmet Taşkın'a, Dr. Osman Gazi Özgüdenli'ye, Prof. Dr. Ali Duymaz'a, Doç. Dr. Mehmet Açа'ya, Prof. Dr. Şinasi Gündüz'e, Doç. Dr. Bilal Kemikli'ye, Doç. Dr. Gökhan Oral'a, Dr. Rüçhan Gökdağ'a, Hande Berktin'e, Aslı Atamer'e, Dr. İlkay Savcı'ya, Prof. Dr. Süleyman Beyoğlu'na, Dr. Ali Karaca'ya, Hilal Oytun Altun'a, Dr. Ali Efdal Özkul'a, Dr. Ömer İşbilir'e, Dr. Bedri Aydoğan'a, Dr. Özkan Öztekten'e, Ayşen Uslu Bayramlı'ya, Dr. Hatice Şirin'e, Dr. Hayrunnisa Alan'a, Dr. Emine Uyumaz'a, Dr. Ebubekir Sofuoğlu'na, Dr. Orhan Aybers'e, Ali Rıza Gönüllü'ye, Dr. Yasemin Saner Gönen'e, Dr. Ahmet Ali Gazel'e, Dr. Gülgün Yazıcı'ya, Dr. İsmail Güleç'e, Dr. Esat Harman-

---

[1] Kitapta yer alan çalışmaların birçoğu, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırma ve Uygulama Merkezi tarafından 4-5 Aralık 2003 tarihinde düzenlenen "Hapishane" sempozyumunun ürünüdür.

cı'ya, Süleyman Sırrı Terzioğlu'na, Askhat Kessikbayev'e, İlyas Kamalov'a, Almagül İsina'ya, Dr. Emine Kısıklı'ya, Dr. Mehmet Narlı'ya, İrem Akduman'a, Doç. Dr. Lale Algıer'e, Dr. Şeyda Ökdem'e, Dr. Nesrin Çobanoğlu'na, Dr. Alper Beder'e, Ece Cömert'e, Şener Aksu'ya, Dr. Ayşe Duvarcı'ya, Murat Çulcu'ya, Dr. Dursun Ali Tökel'e, Cengiz Özkan'a, Sezai Coşkun'a, Dr. Ramazan Gülendam'a, Dr. Ayşenur Külahlıoğlu-İslâm'a, Harid Fedai'ye, Dr. Nahide Şimşir'e, Dr. Sebahattin Şimşir'e, Dr. Orhan Söylemez'e, Doç. Dr. Enver Töre'ye, Dr. Nesrin Tağızade-Karaca'ya, Dr. Abdulvahap Kara'ya, Adem Korukçu'ya, Dr. Şahin Köktürk'e, Mustafa Aça'ya, Dr. Mehmet Erol'a, Serkan Şen'e, Mehmet Çelik'e, Dr. İhsan Sabri Balkaya'ya, Dr. Ertuğrul Aydın'a, Dr. Salim Çonoğlu'na, Doç. Dr. Şaban Sağlık'a, Doç. Dr. Şuayip Özdemir'e, Ezgi Denizel-Güven'e, Zeki Alp Tunga'ya, Prof. Dr. Mücteba İlgürel'e, Prof. Dr. Akile Gürsoy'a, Doç. Dr. Gülden Sağol'a, Prof. Dr. Orhan Bilgin'e, Doç. Dr. Yüksel Kırımlı'ya, Prof. Dr. Zekeriya Kurşun'a, Prof. Dr. Sema Uğurcan'a, Dr. Nejat Sefercioğlu'na, Doç. Dr. Şehnaz Aliş'e, Dr. Şebnem Gülfidan'a, Dr. Önder Aytaç'a, Prof. Dr. Gönül Cantay'a, Prof. Dr. Necla Arslan Sevin'e, Prof. Dr. Ahmet Taşağıl'a, Dr. Ahmet Türköz'e, Aygül Nalbant'a, Aysel Öner'e, Aytaç Dinçer Gülcan'a, Gültekin Yıldız'a, Levent Bilgi'ye, Mesut Aydıner'e, M. Yılmaz Sağlam'a, Sibel Demirel'e, Dr. Burcu Eşiyok'a, Prof. Dr. Hamit Hancı'ya, Dr. Şirin Yılmaz-Özkarslı'ya, Arzu Çiftoğlu'na, Ziya Yılmazer'e, Kemal Ocak'a, Dr. Melih Aktaş'a, Dr. Nesrin Karagür'e, Dr. Nalan Türkmen'e, Dr. Göksel Öztürk'e, Dilek Herkmen'e, Dr. Erdal Şahin'e, Aylin Koç'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Hapishane kavramını, tarihini ve kültürünü araştırmamıza destek veren Celal Bayar Vakfı'na ve çalışmayı yayınlayan Kitabevi Yayınları sahibi Mehmet Varış'a müteşekkirim. Kültür konularına yapılan bu katkıyı şükranla karşılıyoruz.

Prof. Dr. Emine Gürsoy-Naskali

İstanbul 2004

Giriş

Hapishane Kitabı, hapishane kavramını ve olgusunu araştırmak, özellikle kendi tarihimizde ve kültürümüzde hapishane ile ilgili konuları belgelemek, hapishane araştırmalarına ve bir ihtisas alanı olarak hapishane çalışmalarına dikkat çekmek amacıyla hazırlandı.

Toplum içinde yaşamanın yanı sıra toplumdan tecrit edilmek - dün de bugün de - var olmuşsa, bu durum bizi birer vatandaş olarak, geçmişini merak eden insanlar olarak, yazarlar, araştırmacılar olarak, hukukçular, siyasetçiler olarak, kamu idarecileri olarak, sosyal bilimciler olarak, tarihçiler olarak, felsefeciler olarak, din adamları olarak, dilciler, edebiyatçılar olarak elbette ki ilgilendirir.

Konuya tarih perspektifinden yaklaşırsak, tarihin seyrine Eski Türklerle girebiliriz. Gazneliler, Memlûkler, Selçuklular, Timurlular, Osmanlılar döneminin suç anlayışını ve ceza uygulamasını izleyebiliriz. Hürriyeti bağlayıcı cezaların türünü, sınırlandırılmış bir mekân içinde sürdürülen yaşamın şartlarını ve doğurduğu neticeleri günümüze kadar takip edebiliriz.

İçeridekilerin ve dışarıdakilerin ayrı dünyalarının sınırında duran, bir yandan bu sınırı koruyan, bir yandan da bu iki dünya arasında bir aracılık yapan gardiyanlardan da söz etmeliyiz. Mahsunî'nin "Gardiyan" veya diğer bir adıyla "Akşam Oldu Yine" dizelerini dinliyoruz:

Akşam oldu yine hapis kilitlendi,
Demir perdeleri çekme, gardiyan!
Ne yardan haber var, ne mektup salan
Bi de sen belimi bükme, gardiyan!

Bizi seven dostlar şimdi çekildi,
Gam tarlama dert kesavet ekildi,
Umuduma yeni fidan dikildi,
Kırık dallarımı yakma gardiyan!

Türkülerde ve gündelik konuşmalarda gardiyana hâlâ gardiyan deniyorsa da, kadro çizelgelerinde kadro tanımları artık "ceza infaz memuru" olarak kayıtlı. "Ceza infaz memuru", "gardiyan"ın yeni imajı. Cezaevinde hizmet veren personelin geçmişteki ve bugünkü konumu, eğitimi ve beklentileri de hapishane araştırmalarının bir cephesini oluşturuyor.

* * *

Cumhuriyet dönemi yazarlarımızdan Kemal Tahir'in, Orhan Kemal'in ve Nazım Hikmet'in adı, neredeyse hapishaneyle özdeşleşmiştir. Bazı hapishaneler de edebiyatçıların çalışma mekânları olmuştur, meselâ, Sinop hapishanesi.

İstanbul'un en tarihî ve turistik semtlerinden biri olan Sultanahmet'teki "Sultanahmet Cezaevi"nin boşaltılması ve binanın başka bir amaçla hizmete açılması gündeme geldiğinde yazarlar, bu binanın yazarlara tahsis edilmesini istediler. Yazarların birçoğu bu cezaevinde tutuklu yatmış oldukları için önceliğin onlara tanınması gerektiğini düşünüyorlardı. Bir yazarımız ise tutuksuz bir hâlde tekrar aynı mekânda bulunmayı pek de cazip bulmamıştı. Sultanahmet Cezaevi, Four seasons oteller zinciri tarafından otele dönüştürüldü ve bugün İstanbul'un belki en güzel otellerinden biri oldu.

* * *

Divan edebiyatımız da hapishane motifine yer vermiştir, Yusuf'un zindana atılışı, uğradığı haksızlık, eski edebiyatın en popüler hikâyelerden birini teşkil eder.

Mitolojiden tasavvufa uzanan güzergâh içinde sürgün, esaret, zindan, mahbes kavramları ile karşılaşırız. Yaratılış destanımıza baktığımızda, sürgün, mahrumiyet ve zindan -mitolojik bir kavram olaraktanrı kapısından, bolluk ve saadet mekânından uzaklaştırılmak, gökyüzünden yeryüzüne sürülmek, dünyaya hapsedilmek anlamına gelir. Tasavvuf edebiyatı bu ayrılığı, bu hicranı, bu vuslat hasretini, dinmeyen kavuşma arzusunu, bu ruh hâlini, yani ilâhî aşkı ince ince anlatır.

Âşık bir tutsaktır, tutsak olmaktan başka bir yaşam biçimi düşünemez, tutsaklık onun mutluluğudur. Modern uzmanlara sorsak, psikiyatrlara danışsak, tanı "mazoşizm" de olabilir mi?

* * *

Roma dönemi hapishanelerinin kalabalık koğuşlar şeklinde olduğu, bu koğuşların da kanalizasyon çukurlarının üzerinde inşa edildiği biliniyor. Orta Çağ Avrupa'sı, mahkûmları kalabalık koğuşlardan çıkarıp tek kişilik hücrelere yerleştiriyor, bu uygulamanın modeli ve gerekçesi de manastırlardaki rahiplerin, nefislerini arındırmak için tek kişilik hücrelerde inzivaya çekilmeleri, dua, sessizlik ve tefekkürle günlerini geçirmeleri.

F tipi koğuşların önerildiği ve tartışıldığı günümüzde, hapishanelere birer mekân olarak bakmak, hapishane mekânlarının tarihini gözden geçirmek, mekânların evrimini süreçler içinde değerlendirmek ve hapishane mekânlarının hükümlünün üzerindeki etkisini tespit etmek yararlı olur.

Hapishane, sürgün yeri, zindan, kuyu, kalebent, cezirebent, kınlık, tutukevi, esir kampı, açık hapishane. Bu dar mekânları anlatırken, mekânları anılardan ve olaylardan soyutlayamayız. Dar mekânların, tabiî, bir de argosu, mizahı ve türküsü oluyor.

Hapishanelerdeki intihar olayları hep şaibe konusu olmuştur.

27 Mayıs 1960 darbesinde DP milletvekilleri ve iktidara yakın isimler tutuklanmış ve Ankara'da Harbiye'ye götürülmüşlerdi. Zamanın İçişleri Bakanı rahmetli Dr. Namık Gedik de evinden alınmış ve bir çöp arabasıyla Harbiyeye götürülmüştü. Üç gün sonra gazeteler Gedik'in Harbiyede intihar ettiği haberini verdiler. 10 yılın İçişleri Bakanı Gedik, dürüst ve gururlu bir adamdı. İhbarları değerlendirip darbeyi önleyemediği için müteessirdi. İntihar etmiş olabilirdi. Vak'a, kayıtlara intihar olarak geçti. Ancak, açıklanamayan hususlar vardı; bazıları, olayın intihar olduğuna hiçbir zaman inanmadı.

Bu anlattığım olay, tarihimizin gurur duyamayacağımız bir sayfası, gayritabiî bir dönemin utanç veren hâdiseler dizisinden sadece bir tanesidir.

* * *

Çocuk ve genç hükümlüler de dahil olmak üzere tipik bir mahkûmdan söz edebilir miyiz? Hükümlülerin birtakım ortak özellikleri var mıdır? Cezaevlerindeki hükümlülerin psikolojik yapısından, aile ve sosyal kökeninden hareketle hükümlüler hakkında genelleme yapabilir miyiz?

Hükümlünün toplumdan uzaklaştırılmasıyla, bir anlamda, sade vatandaş güvenlik altına alınmış oluyor, sade vatandaşın hak ve hürri-

yetleri korunmuş oluyor. Temel hakların korunması meselesi hapishanedeki hükümlü vatandaş için de geçerli. Hükümlünün cinsel taciz ve tecavüzden korunması gerekiyor, ıslahevi ve sübyan koğuşlarında pedofilinin engellenmesi gerekiyor, çocuk cezaevlerinin uluslar arası normlara ve sözleşmelere intibakı gerekiyor, yine evrensel değerler çerçevesinde sağlık sorunu olan hükümlülerde yaşanan etik sorunlar gündeme geliyor.

* * *

Hapse düşen, bundan sonra hayatının nasıl bir yön alacağını, neyi nasıl toparlayacağını uzun uzun düşünür. İşin içinden çıkabilir mi, o ayrı konu.

Düştüm mapus damına
Öğüt veren bol olur
Toplasan o öğütleri
Burdan köye yol olur

Rehabilitasyona yönelik çalışmalar hapishanelerin aydınlık yüzü oluyor.

* * *

Tahliye edilen hükümlü, mecazî anlamda, damgalı oluyor. Sovyetler döneminde dövme yaptıranların büyük çoğunluğunu eski mahkûmlar oluşturuyor, yani mecazî damganın yanı sıra mahkûmlar bir de fizikî anlamda kendilerini damgalıyorlar.

* * *

Türkiye aleyhine dünya çapında bir propagandaya dönüşen ve Türkiye'yi bir hayli rahatsız eden *Gece Yarısı Ekspresi* filmi, hatırlayacaksınız, hayalî bir Türkiye Cumhuriyeti hapishanesinde geçiyordu. Bu filmin yarattığı olumsuzluğu ancak müruru zaman (zaman aşımı) - bir ölçüde- silebildi. Bir anımı nakledeyim: Filmin ortalığı karıştırdığı sırada, Atatürk Hava Limanından uçağa binmek üzere olan İngiliz bir arkadaşımdan bir telefon geldi. "Kulaklarıma inanamıyorum, nasıl olabilir böyle bir şey, bir sabotaj mı var, hava alanı birileri tarafından ele mi geçirildi?" diyordu. O zamanlar hava limanında hafif hafif müzik çalınırdı; çalınmakta olan müzik, yani, kendi elimizle çaldığımız müzik, *Gece Yarısı Ekspresi*'nin müziğiymiş!

* * *

Hapistekilerin yakınlarından da bir iki söz etmek isterim. Bir anlamda, yakınlar da hapishane hayatına bağlanırlar, hapishane koşulla-

rının bir uzantısı olurlar. Yassıada mahkemelerinden sonra Kayseri Cezaevine getirilen siyasîler arasında eski DP Kayseri Milletvekili rahmetli İbrahim Kirazoğlu da vardı. Kirazoğlu'nun küçük bir oğlu vardı, Ahmet. İlkokula daha başlamamıştı. Babasını hapisten kaçırmak için planlar yapardı. Kapıya bir at arabası getirip babasını kaçıracaktı. Bu arada, Celâl Bayar'ı da babasıyla birlikte kaçırmayı arzu ediyordu, ancak, büyük bir engel vardı, Celâl Bayar'ın ellerinin üstü siyah lekelerle kaplıydı, bu durum onu mutlaka ele verecekti, acaba ellerini iyice yıkasa bu benekler çıkar mıydı? Ziyaretçi düdüğü çaldığında ve hapishanenin dış kapısı açıldığında, bir ayağı biraz aksayan Ahmet, kafilenin en önünde içeri koşardı.

Prof. Dr. Emine Gürsoy-Naskali

İstanbul 2004

Kuramlar

Hürriyeti Bağlayıcı Cezaların ve Cezaevlerinin Evrimi

— *Timur Demirbaş** —

Giriş

Hürriyeti bağlayıcı cezaların tarihçesi ile cezaevlerinin tarihçesi iç içedir. Bu bakımdan, öncelikle hürriyeti bağlayıcı cezaların, dolayısıyla onların infaz edildiği hapishanelerin, yani cezaevlerinin geçmişine göz atmak gerekir.

Ceza infazının tarihçesinde 16. yüzyılda Amsterdam cezaevleri ortaya çıkıncaya kadar, suçluyu tenkil etmek suretiyle zararsız hâle getirme, yani kefaret (daha doğrusu intikam) düşüncesi egemendi; bu diğer hukuk sistemlerinde olduğu gibi, Roma, Germen ve Frank ceza hukukunda da geçerli idi.[1]

Ceza infazının tarihinde, en çok kullanılan cezalandırma yöntemiyle karakterize üç dönem birbirini izlemiştir: 1) Kefaret ve para cezaları Orta Çağın erken dönemleri için tek pratik ceza aracı idi; 2) Orta Çağın geç dönemlerinde işkence ve canavarca idamlar ilk cezalarla yer değiştirdi; 3) 17. yüzyılda ise, bunların yerini hürriyeti bağlayıcı ceza aldı. Ceza tarihinin bu aşamaları ile sosyal tarih içindeki değişiklikler karşılaştırıldığında, şaşırtıcı bağlantılar bulunduğu görülmektedir.[2]

---

* Prof. Dr. Timur Demirbaş, Bahçeşehir Üniversitesi Hukuk Fakültesi, İstanbul.

1 Demirbaş, Timur, *İnfaz Hukuku*, Ankara 2003, s. 83.

2 Rusche, Georg - Kirchheimer Otto, *Sozialstruktur und Strafvollzug*, Frankfurt a. M. 1981, s. 306.

Ceza hukuku yaptırımları ilk zamanlarda bedenî ve hayatî ceza olarak uygulandı. Aydınlanmadan itibaren esas olarak hürriyeti bağlayıcı ceza ve para cezası uygulamaları yaygınlaştı. O zamanlar hapishane, bedenin dokunulmazlığını garanti eden ve hürriyetten yoksun bırakma yoluyla zengin ile fakiri aynı şekilde cezalandıran insanî bir çözüm olarak göründü. Ayrıca, hürriyeti bağlayıcı ceza ölçülebilir olduğundan, cezanın hesaplanması da bir mantığa dayanıyordu.[3]

2 Mart 1757'de uygulanan bir infazın anlatımı, bedenî cezaların korkunçluğunu göstermesi bakımından çok çarpıcıdır: "Damiens, Paris Kilisesi'nin cümle kapısının önünde, suçunu herkesin karşısında itiraf etmeye mahkûm edilmişti; buraya elinde yanar hâlde bulunan iki libre ağırlığındaki bir meşaleyi taşıyarak, üzerinde bir gömlekten başka bir şey olmadığı hâlde, iki tekerlekli bir yük arabasında götürülecektir; sonra aynı yük arabasıyla Breve Meydanı'na götürülecek ve burada kurulmuş olan darağacına çıkartılarak memeleri, kolları, kalçaları, baldırları kızgın kerpetenle çekilerek; babasını öldürdüğü bıçağı sağ elinde tutacak ve kerpetenle çekilen yerlerine erimiş kurşun, kaynar yağ, kaynar reçine ve birlikte eritilen balmumu ile kükürt dökülecek, sonra da bedeni dört ata çektirilecek parçalatılacak ve vücudu ateşte yakılacak, kül hâline getirilecek ve bu küller rüzgâra savrulacaktır." *Gazete d'Amsterdam* (1 Nisan 1757), "sonunda onu parçaladılar, bu sonuncu işlem çok uzun sürdü, çünkü kullanılan atlar çekmeye alışık değillerdi; bu yüzden dört tane yerine altı tane koymak gerekti, bu da yetersiz kaldı; talihsizin kalçalarını kopartmak için sinirlerini kesmek ve eklemlerini baltayla parçalamak gerekti..." şeklinde, bunu anlatmaktadır.[4]

Hürriyeti bağlayıcı cezaların ve dolayısıyla cezaevlerinin tarihî gelişimini 'Batıda' ve 'Bizde' olmak üzere ikiye ayırarak inceleyeceğiz.

Batıda

Avrupa devletleri infaz sistemlerinin gelişimini, cezaevlerinin doğuşundan önceki ve sonraki dönem olmak üzere ikiye ayırarak açıklamak mümkündür.

---

3 Mechler, Achim, *Psychatrie des Strafvollzugs*, Stuttgart-New York 1981, s. 1.

4 Foucault, Michel, *Hapishanelerin Doğuşu*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara 1992, s. 3 vd.

I. Cezaevlerinden önce

Cezaevinin gelişimi, ceza hukukunun gelişimi ile aynı adımları izlemiştir. Uzun yıllar ceza hukukunda, kuralların ihlâli, yani suç işlenmesi hâlinde kamunun varlığını garanti eden münhasır çabalar olarak, tanrıların ve insanların intikamı anlamına gelen cezalar uygulanmıştı. Suçlunun durumu dikkate alınmaksızın uygulanan bu cezaların, suçlunun yok edilmesi veya mağdurun zararının tazmini dışında başka bir amacı yoktu. Çünkü, İlk Çağda suçlu, kamunun bir düşmanı idi ve ona karşı bütün araçlarla mücadele edilebilirdi. Suçun işlenmesinde toplumun kendi kusurunun da olabileceği düşüncesine dair bir belirti yoktu. Burada ceza olarak, ölüm, sakat bırakmak, kırbaçlamak veya diğer bedenî işkenceler, sürgün, para cezası, kölelik söz konusu idi. Hapis cezası çok sonra gündeme geldi.[5] Suçlu, kamunun bir tür düşmanı olarak görüldüğünden, onun mahkûm olarak fiziksel varlığı ve vatandaşlık hakları yok sayılır ve bunun sonucunda suçlunun mal varlığı ve çalışma gücü, sınırsız olarak zarar görene hasredilirdi.[6]

Hürriyeti bağlayıcı ceza eski dönemlerin şehir devletlerine kadar gider. Babil, Mısır, Yunan ve Romalılarda hürriyeti bağlayıcı cezaları tespit edebiliyoruz. Bununla birlikte hapis, belirlenmiş süresi olan bir cezanın infazı için değil, kurala bağlanmadan, failin yargılanmasına veya infazına kadar tutulduğu yer olarak hizmet görmüştü.[7] Mısır'da, acımasız cezalar olağandı; her durumda vücudun fiili işleyen bölümü cezalandırılırdı (*kısas*). Ayrıca sopayla vurma, zorunlu çalışma ve topluluk dışına sürme cezası vardı. Bununla birlikte cezaevi, tutukevi amacıyla kullanılıyordu.[8]

Eski Yunan

Atina'da intikam ve kısas cezanın esası idi. Platon, cezanın amacını korkutma ve iyileştirme olarak belirtti; fakat pratikte böyle bir şey yoktu. Atina mahkemeleri aşağıdaki cezaları hükmettiler: Vatandaşı onursuz bir köle durumuna sokma, kamuya açık yerde rezil etme, para ve mal varlığı cezaları, sürgün, dayak vasıtasıyla bedenî terbiye ve

---

5 Krohne K., *Lehrbuch der Gefaengniskunde*, Stuttgart 1889, s. 2 vd.

6 Eisenhardt, Thilo, *Strafvollzug*, Stuttgart - Berlin - Köln - Mainz 1978, s. 13.

7 Rottenschlager, Karl, *Das Ende der Strafanstalt, Menschenrechte auch für Kriminelle?* München 1982, s. 21.

8 Eisenhardt, s. 16.

ölüm cezası (zehirlemek, iple asmak, topuzla, kılıçla öldürmek, boğmak, yakmak, uçurumdan atmak).[9] Bununla birlikte, Sokrates'in yargılanmasından anlaşıldığı gibi, özgürlükten yoksun bırakma -ve bu sadece köleler için geçerli değildi- bir cezalandırma yöntemi olarak tamamen dışlanmamıştı.[10]

Roma

Romalılar da hapishaneleri biliyorlardı. Krallık döneminde ortaya çıkan ilk hapishanenin yer altında *tullianum* denilen bir bölümü, yer üstünde de iki bölümü vardı; meşe kütükleri ile birbirinden ayrılmış hücrelerden oluşuyordu. Daha sonra hükümlülerin bir kısmı bu hücrelerden alınarak kayalıklara götürülür ve uçurumdan aşağı itilir ve bunu takiben de Tiber'e atılırlardı. Bu cezaevinde Kral Jugurtha da hapsedilmişti. Roma dışında diğer şehirlerde de hapishaneler vardı. Ayrıca askerî alanda, mahkûm edilmiş askerlerin disiplin cezaları için garnizon hapishaneleri bulunuyordu.[11] Özellikle Roma vatandaşlarına bedenî cezalar yerine para cezası uygulanırdı. Bunu takiben hapishaneler özellikle tutukluların ve ağır suçlarda hükümlülerin asılmalarına kadar tutuldukları yer olarak kullanıldı. Roma'da ödenmeyen borçlar nedeniyle, borçlunun kapatıldığı özel zindanlar da vardı. Eğer bir borçlu, borcunu ödeyemediyse veya ödemek istemediyse, onun alacaklının borç kölesi olmasına karar verilirdi. Alacaklı, ödeme aczine düştüğü için kendisine verilen borç kölesini özel hapishanesine alabilir ve ona acımasız usuller uygulayabilir, zincirleyebilir ve vücudu kanaymcaya kadar dövdürtebilirdi. 12 Levha Kanununa göre, şu uygulama da mümkündü: En azından yedi buçuk kilo ağırlığında ayak demirleriyle zincirleme, alacaklı için 60 gün çalışma; 60 günün sonunda alacaklı onu öldürebilir veya köle olarak satabilirdi. Eğer bir borçlunun birden fazla alacaklısı varsa, bu alacaklılar onu parçalara bölebilirlerdi. Kölelerin özel bir yeri vardı. Köle kişi değil, bir eşya idi. Sahibi, kölesine ne isterse onu yapabilir, onu öldürebilir, eğitebilirdi. Özel bir köleler zindanı vardı (çalışma veya iş yeri). Cezalandırılmış köleler orada çalışmak zorunda idiler. Zindan yerin altındaydı, köleler gece ve gündüz zincirli idiler. Hristiyanlıktan önceki yüzyıllarda Roma hapishanele-

---

9 Eisenhardt, s. 17.

10 Kaiser, Günther - Schöch Heinz, *Strafvollzug*, 5.Auflage, Heidelberg 2002, s. 9.

11 Eisenhardt, s. 17.

rinde görünüşe göre çok az hükümlü vardı; bu Hristiyanların takip edildikleri dönemde değişti. Binlerce Hristiyan zindanlara kapatıldı.[12]

Romalılar, suçluları hapis cezası yerine çalışmaya (*metallum*) gönderdiler; bunun nedeni, çalışma cezasının devlet ekonomisinin temeli olması idi; şüphesiz bu şekilde özgürlük, çok uzun süre ortadan kaldırılırdı. Bu uygulama, Orta Çağa kadar geçerli olmuş ve hürriyeti bağlayıcı cezanın gelişimini de etkilemiştir.[13] Hatta, İmparatorluk döneminde, hürriyeti bağlayıcı ceza yasaktı.[14]

Cermenler

Cermen halklarında, hürriyeti bağlayıcı ceza olmakla birlikte; uygulamada çok az görülmüştür. Özel sebeplerden esir alma, örneğin fidye isteme, cezalandırma yöntemi olarak geniş ölçüde uygulanmaktaydı.[15] Cermen halklarının ceza hukuku, esasen intikam esasına dayanıyordu. Ceza hukuku sadece mağdur ve mağdurun aşiretinin intikam hakkını tanımıştı. Suçlu, bireyin veya toplumun düşmanı idi.[16] Cermenler döneminde, 500'lü yıllara kadar ceza hukuku ve tanrısal intikam birbirinden ayrılmadığından hürriyeti bağlayıcı ceza tanınmıyordu. Franklar döneminde (500-900), dar anlamda hürriyeti bağlayıcı ceza yoktu. Uzun süre tutuklamayı hiç kimse düşünmedi. İlk hürriyeti bağlayıcı cezalar, bedenî ve hayatî ağır cezalar yerine hükmedilirdi. Diğerleri para cezalarının ödenmemesinin sonucu idi.[17]

Hürriyeti bağlayıcı cezanın başlangıcı 8. yüzyıla Langobarden'lara götürülmektedir; Büyük Karl, 813'te suçluların iyileşmesi için bu kişileri öldürülmesi yerine -çünkü ölümden çok korkuyorlardı-, yüksek bir yerde özgürlüklerinden yoksun bırakılarak hapsedilmelerini düzenlemişti.[18]

---

12 Eisenhardt, s. 18.

13 Mittermaier, Wolfgang, *Gefaengniskunde, Ein Lehrbuch für Studium und Praxis*, Berlin-Frankfurt 1954, s. 15; Tiedemann, Klaus, *Die Rechtsstellung des Strafgefangenen nach französichem und deutschem Verfassungsrecht*, Bonn 1963, s. 23.

14 Walter, Micahael, *Strafvollzug*, 2. Auflage, Stuttgart, München, Hannover, Berlin, Weimar, Dresden 1999, s. 26.

15 Kaiser-Schöch, s. 10.

16 Krohne, K., *Lehrbuch der Gefaengniskunde*, Stuttgart 1889, s. 7.

17 Hafner, Karl - Zürcher, Emil, *Schweizerische Gefaengniskunde*, Bern 1925, s. 1 vd.

18 Mittermaier, s. 16; Schwind Hans - Dieter, "Kurzer Uberblick über die Geschich-

Kilise hukuku

Antik dönemin sonu ve Orta Çağ ceza hukuku ve cezaların infazı kilisenin etkisiyle şekillenmiştir. Roma sonrası dönemde, kilise artan bir etki kazandı. Cezaevlerini iyileştirme düşüncesi, ilk önce dördüncü yüzyıldan itibaren kilisenin ceza kanunlarında önem kazandı. Bunlardan Papa Siricus (384-389)'un Emirnamesine göre, ahlâksız rahip ve rahibeler manastırın çalışma evlerine kapatılırlardı. Bu tür hapsin amacı, mahkûmun kefaret vasıtasıyla iyileşmesi idi.[19]

Krauss, cezaevi idaresi üzerine hükümler içeren, 340-529 yıllarındaki bir dizi kanundan (*Theodosianus kanunları, Justinianeus kanunları*) söz eder. Bunlar, kilisenin etkisi altında oluyordu ve yargılamanın hızlandırılması, kadın ve erkeğin ayrılması, beslenme üzerine hükümler, temizlik, zincirlerden kurtulma gibi hususları içeriyordu. Hâkimler, her pazar günü hapishaneleri ziyaret etmeli ve kurallara uyulmasını kontrol etmeliydiler. Piskopos ve rahipler, hâkimlerin resmî faaliyetlerini kontrolle yükümlüydü.[20]

Hapis, ceza olarak muhtemelen ilk defa manastırlarda uygulandı; 817'de Aachen'deki bir toplantıda, manastır rahiplerinin hafif durumlarda hapsedilebileceği kabul edilmişti.[21] Bir hücrede belirli bir iş yapmaya mecbur edilen hükümlüyü, rahipler belirli zamanlarda ziyaret edip, kendisine dinî ve ahlâkî telkinlerde bulunurlardı. Bu uygulama, günümüzdeki bağımsız hücre sistemiyle hükümlüleri korumanın en gelişmiş özelliklerini taşımaktadır. Ancak zamanla, derebeyi olan papazların hapishanelerinde dinle ilgisi olmayan düşüncelerin etkisi altında suiistimaller ortaya çıktı ve bunlara son verilmesi için krala şikâyetlerde bulunuldu. Kendisi de bir rahip olan Mabillon, 1690-1695'te yazdığı eserinde bu eleştirileri dile getirerek, gerçek ıslah edici prensiplerin uygulanmasını istedi.[22]

Roma hukuk geleneğinden yararlanan 1298 tarihli Liber Sextus'da baş rahiplerin ve piskoposların hürriyeti bağlayıcı cezaya hükmetmelerine izin veriliyordu. Bununla Papa VIII. Bonifaz, Batı geleneğinde

---

te des Strafvollzugs", in: *Strafvollzug in der Praxis (Hrsg. Schwind-Blau) 2. Auflage*, Berlin-New York 1988, s. 2; Kaieser-Schöch, s. 10.

19 Schwind, s. 2; Rottenschlager, s. 21; Eisenhardt, s. 18-20.

20 Eisenhardt, s. 20.

21 Haenell, Carl Wilhelm, *Gefaengniskunde*, Göttingen 1866, s. 65; Vidal-Magnol, *Ceza Hukuku*, çev. Şinasi Z. Devrim, Ankara 1946, s. 16.

22 Vidal - Magnol, s. 16.

ilk egemen olarak, tüm bir sistemin yasal kısmı içinde hürriyeti bağlayıcı cezayı yürürlüğe koymuştu. Engizisyon mahkemeleri ve kilise otoritesinin lâikler üzerinde yayılmasıyla, bu düşünceler Batı ceza adaletine girdi. Böylece hürriyeti bağlayıcı ceza, 13'ten 15. yüzyıla kadar çeşitli şehir hukuklarına yaptırım olarak alındı.[23]

Müşterek hukuk

Hapis cezası ilk olarak manastırlarda uygulanmakla birlikte, 13 ve 15. yüzyıllarda bazı şehirlerde bir yaptırım şekli olarak bulunuyordu.[24] 1240'ta Lübek Kanunu 5h. maddesi ekmek ve su ile 10 yıl hapis cezasıyla tehdit ediyordu. Hapis cezası, bir tür bedenî eğitim olarak geçerliydi ve kansız bir şekilde 'zararsız hâle getirme' metodu olarak anlaşılıyordu. Böyle bir cezanın uygulanması, ölüm cezasının affedilmesi durumunda geçerliydi; bir hafifletici sebep bulunurdu ve bu yüzden sıklıkla gençlere uygulanırdı.[25] Bununla birlikte, şehir hukuklarında mevcut olan hürriyeti bağlayıcı cezada, eğitim düşüncesi eksikti. Bu ceza aslında tek başına bir ceza olarak değil, özellikle ölüm cezasının hafifletilmesi ya da failin müflis olması durumunda alternatif olarak kullanıldı. Ceza, şehir kulelerinde; belediye bodrumlarında ve terkedilmişlik koşulları altında infaz edilirdi; koşullar çoğu kez söz konusu mahkûmların ekonomik gücüne bağlıydı. Desteksiz hükümlüler için koşullar insanlık dışıydı.[26] Bodrum şeklindeki hapishanelerden biri olan Nürnberg Belediyesinin altındaki bodrum, 19. yüzyılın başına kadar tutukevi olarak hizmet etmişti. Nürnberg'de kamu hapishaneleri yanında, manastır hapishaneleri, asillerin hapishaneleri (kendilerine tâbi kişiler için), kimsesiz ve yersizlerin (çingeneler vs.) kapatıldıkları yerler de vardı. Bazı asilzade ailelerin özel mahpus yerleri vardı.[27]

Hürriyeti bağlayıcı ceza, bağımsız bir ceza olarak 14. yüzyılda da görülmektedir. Gerçekten de 1399'da Andres Seiler büyük bir iftiradan dolayı, ölüm cezası yerine müebbet hapse mahkûm edildi.[28]

---

23 Kaiser - Schöch, s. 10.

24 Schwind, s. 2; Mittermaier, s. 16.

25 Haenell, s. 65; Cornel Heinz, "Die Entstehung des Jugendstrafvollzugs", *Bedingungen und Faktoren einer Historischen Entwicklung*, Diss., Frankfurt a. M. 1979, s. 14.

26 Kaiser - Schöch, s. 10.

27 Eisenhardt, s. 26.

28 Hafner - Zürcher, s. 2.

Nihayet, İmparator V. Karl'm 1532'de yürürlüğe koyduğu Carolina, hapis cezasını, cana ve bedene ilişkin yaptırımlar yanında, düzenli yaptırım olarak yürürlüğe soktu.[29] Cezalarda intikam düşüncesi, Carolina'da da vardı ve Carolina'nın düşüncesine göre kâfirlerin ve cadıların muhakemesinin yolu gösteriliyordu. Bu ceza 300 yıl boyunca yürürlükte kaldı. İlkel bedenî ceza uygulanıncaya kadar, hükümlüler zindanlarda tutulurdu ve bunlardan Almanya'da binlerce vardı. Bu küçük, karanlık zindanlarda kalmanın kendisi bir çeşit işkenceydi. Bazen insanlar orada unutulmuş olarak kalırlardı.[30] Korkutma ve kefaret Carolina'nın esası idi. Hürriyeti bağlayıcı ceza, tek tük öngörülmüştü: m. 157'de, zarara uğrayanın zararını ödeme iktidarında olmayan hırsız, zindanda keyfî bir süre tutulmak suretiyle cezalandırılırdı. Burada hapis cezası yedek ceza olarak hizmet etmişti.[31] Ayrıca m. 195'te ilginç bir güvenlik tedbiri, "bilinebilen gelecekteki kötü fiile karşı, teminat yatırıncaya kadar hapishanede tutulmalı" şeklindeki hükümdü.[32] İmparatorluk Polis Kanunu, Tanrıyı çekiştiren ve Tanrıya küfredenleri para cezası yanında, 'kulede 14 gün ekmek ve suyla kalma' ile cezalandırıyordu.[33]

Mahkûmlara çektirilen acımasız işkencelerin ve kötü muamelelerin görünüşü, "gelecekteki muhtemel suçlulara korkutucu etki yapmak için, tanrısal ve insanî hakların, insanlık dışı işkence yapmaya izin verip vermediği" sorusunu doğurdu. Diğer yandan, olaya ekonomik yönden bakılması düşüncesi ortaya çıktı. Bu kişiler devlet düzenine karşı bir tehlike olduklarına göre, özgürlüklerinden yoksun bırakılarak devlet yararına çalıştırılıp, acımasızlıkları yok edilebilirdi. Mısırlıların, Yunanlıların ve Romalıların suçluları maden ocaklarında çalıştırdıkları gibi. Fransa'da VII. Karl'dan beri olduğu gibi, Cenova ve Venedik'te de suçlular küreğe gönderiliyordu. Kendi deniz gücü olmayan devletler, suçluları diğer devletlere kürek köleleri olarak sattılar. Avusturya, suçlularını Venedik ve Napoli'ye kürek mahkûmu olarak sattı. Avusturya'daki bu uygulamaya 1762'de İmparatoriçe Tereza son verdi. Fakat, ne İlk Çağın maden ocağı çalışması, ne de Orta Çağın kürek

---

29 Kaiser - Schöch, s. 10.

30 Polster, Bernd - Möller Reinhard, *Das feste Haus, Geschichte einer Straf-Fabrik*, Berlin 1984, s. 9.

31 Hafner - Zürcher, s. 7; Cornel, s. 20.

32 Hafner - Zürcher, s. 7.

33 Mittermaier, s. 20.

cezasının modern hürriyeti bağlayıcı ceza ile herhangi bir benzerliği yoktu. Çünkü bu uygulamalar, kamuyu suçludan kurtarmak ve diğer suçluları korkutmak için, suçlunun diğer bir şekilde yok edilmesinden başka bir şey değildi.[34]

Tüm bu olumsuzluklar nedeniyle, bedenî ve hayatî cezaların yerinin hürriyeti bağlayıcı cezalarla doldurulması bir gereklilikti.

II. Hürriyeti bağlayıcı cezanın ve cezaevlerinin evrimi

Hapishane, toplumun karakterinin bir ifadesi ve kültürün bir görünüşüdür. Hapishanenin tarihi, kültür tarihinin bir yansımasıdır. İnsanlığın duygusal evrimi içinde ilkel, vahşî şiddet ifadelerinden, sosyal koruma ve iyileştirmeye doğru bir gelişim takip edilebilmektedir. Bu yüzden, cezaevlerinden hareketle tüm ceza varlığı dikkate alınmak zorundadır.[35]

Kaiser, hürriyeti bağlayıcı cezaların infazının gelişimini üç dönemde inceler: 1. Amsterdam cezaevlerinin doğuşu ve 17. yüzyılda Avrupa'ya etkisi; 2. Kuzey Amerika ceza infaz modellerinin etkisi ve 19. yüzyılın sonuna doğru sistem konusunda tartışma; 3. Ceza infaz kurumlarının açılması ve 20. yüzyılın ikinci yarısında hükümlülere muamelede asgarî esasların hukuken gerçekleştirilmesi.[36]

Krebs de, cezaevlerinin gelişiminde üç dönemden bahseder: 1. Birinci dönem, 17. yüzyılın başından Fransız İhtilâli'ne kadar sürer, toplumun güvenliği düşüncesiyle bütün araçlarla ve sıkı çalışma vasıtasıyla iyileşme, 2. Aydınlanmadan Birinci Dünya Savaşına kadar devam eden dönem, ahlâkî iyileşme, özellikle Hristiyanlık öğretisinin tebliği; 3. Günümüze kadar devam eden üçüncü dönemde, hürriyeti bağlayıcı cezanın infazı bir hukukî ilişki oluşturur ve manevî iyileşme ile tanımlanır. Duvarlar içerisinde hükümlüye davranış, suçlunun kişiliği ve memurlara; duvarların dışında tahliye edilene çevrenin tavrı gibi diğer faktörlere de bağlıdır.[37]

---

34 Krohne, s. 11 vd.

35 Mittermaier, s. 13.

36 Kaiser, s. 11.

37 Krebs, Albert, *Freiheitsentzug, Entwicklung von Praxis und Theorie seit der Aufklaerung* (Hrsg. Heinz Müller - Dietz), Berlin 1978, s. 486.

Amsterdam cezaevleri

16. yüzyılın sonlarında, hürriyetten yoksun bırakma anlayışında esaslı bir değişiklik oldu ve modern hürriyeti bağlayıcı ceza hukuku anlayışı doğdu. Bu hukuk, dinî düşünceler ve fakirlerin korunmasından etkilenmişti. Ana düşünce, işlenen fiilin cezalandırılması değil, suçlunun yeniden sosyalleştirilmesi ve iyileştirilmesinin takip edilmesiydi.[38] Gerçekten de, Amsterdam cezaevlerinin doğuşuyla, 16. yüzyıldan itibaren korkutma ve yeniden sosyalleştirme düşüncesi önem kazanmış ve 17. yüzyılda Avrupa'yı etkilemiştir. Bu dönemde, Amsterdam mahkemesi hırsızlık suçları için ölüm cezasını kaldırdı. Mahkemenin temsilcileri ceza hukukunda korkutma düşüncesinden bir geri adım istediler. İlk defa 1588'de bir duruşma, ceza hukukunda önemli bir değişiklik meydana getirdi. Bu cezaevlerinin doğuşu, 1588'de Amsterdam ceza mahkemesi jürisinin, 16 yaşını aşmamış bir genç hırsızı mutat olduğu gibi ölüm cezasına mahkûm etmeyerek, devlet tarafından eğitilip iyileştirilmesi yönünde karar vermesine dayanır: Ceza mahkemesi ve belediye başkanı arasındaki uzun tartışmalardan sonra, şehir meclisi, ilkbahar 1595'te, Klarissen Manastırı'nın bir kısmının çalışma ve iyileştirme kurumu olarak düzenlenmesine karar verdi. Erkekler için oluşturulan Amsterdam hapishanesinin, kabiliyetsiz gençleri, çalışma yeteneği olan dilencileri, serseri ve avareleri, dürüst ve Tanrı'dan korkan insanlar olarak yetiştirmek ve böylece hükümlünün topluma yeniden kazandırılmasını mümkün kılmayı amaçlayan görevleri vardı.[39]

Amsterdam Spinnhaus'unun üzerindeki, "Korkma! Kötülüğe karşılık vermeyeceğim, aksine iyiye zorlayacağım. Ellerim serttir, hissiyatım sevgi doludur" şeklindeki yazı, Amsterdam cezaevlerindeki anlayışı ifade etmesi açısından dikkat çekicidir. Bu, modern ceza infaz tarihinin belirleyici ilk infaz amacı idi. Hareket noktası tenkil değil, bilâkis Kalvinist çalışma ahlâkı anlamında, çalışmaya zorlayıcı eğitimdi.[40]

---

38 Kaiser - Schöch, s. 11; Schwind, s. 3.

39 Albrecht, Niels H.M. - Eicker Andreas, *Leben hinter Gittern, Die Justizvollzugsanstalt Bremen-Oslebhausen*, Bremen 1999, s. 16; Fasoli Hemma, *Zum Strafverfahrensrecht und Gefaengniswesen im 19. Jahrhundert, Der Jurist Ludwig von Jagemann (1805-1853), Seine Rolle in Deutschland unter Beriicksichtigung der Entwicklungen in England, Frankreich und USA, Kehl*, Strassburg, Arlington 1985, s. 59.

40 Kaiser, Günther - Kerner Hans - Jürgen- Schöh Heinz, *Strafvollzug, Ein Lehrbuch, 4. Auflage*, Heidelberg 1991, s. 35.

Buna karşılık bazı yazarlar ilk hapishanenin 1555'te, Londra, Bridewel'de, şehirleri dilenci ve serserilerden kurtarmak için açıldığını iddia etmişlerdir.[41] Londra'da Kral VI. Edward, Londra'daki eski saray Bridewel'i kilisenin dileği üzerine serseriler, dilenciler ve küçük hırsızların artan yükünün azaltılması amacıyla kamu için bir çalışma evi olarak düzenledi. Onlar burada düzenli çalışmak üzere eğitildiler. Buraya getirilmedeki esas amaç, başlangıçta ceza düşüncesi değildi. Bridewel, daha sonra benzeri çalışma evine örnek olmuştur.[42]

Bugünkü anlamda ilk cezaevi 1595'te Amsterdam'da, erkekler için yapılan cezaevidir. Bunu 1597'de kadınlar için olan Spinnhaus takip etti. İnfaz kurumlarının amacı, Briedewel gibi ayrıca dilencilik ve serserilikle mücadele etmekti. Çünkü, burada tutulanların çalışma ile iyileştirilmeleri ve eğitilmeleri amaçlanmıştı. 1603'te, eğitilememiş çocukların bakım masraflarının aileleri tarafından karşılanması ile eğitildikleri özel bir bölüm açıldı. Amsterdam cezaevleri, ilk defa modern hürriyeti bağlayıcı ceza düşüncesinin gerçekleştiği kıta Avrupa'sının ilk modern cezaevleri oldu.[43]

Cezaevlerinin ortaya çıkışı, esas olarak Merkantilizm ve Kalvinizm ile bağlantılıdır. Hürriyeti bağlayıcı cezanın yürürlüğe girmesinin nedeni, sadece tehlikeli boyutlardaki dilencilik değildi. Merkantilizm döneminde, 30 yıl savaşları 17. yüzyıl ortalarında nüfusun ve iş gücünün azalmasına sebep olmuştu. Merkantilizm, Orta Çağın feodal yapısının yanında çalışkan zanaatkârlardan beslendi. Bu düşünce, Kalvinizm vasıtasıyla daha da kuvvetlendi; buna göre çalışmak, yaşamın gerçek hedefi olmalıydı. Kalvinizm, geçim gayretlerini Orta Çağ feodalitesinin dışında, ideolojik olarak ortaya attı. Kalvinistler için yoksulluk ve dilencilik bir tür günahtı. Yoksullar çalışmaya teşvik edilmek zorunda idiler.[44]

Tüm Avrupa ve daha sonra da Kuzey Amerika için Amsterdam cezaevleri örnek oldu. Yeniden sosyalleştirme düşüncesi, iyileştirme

---

41 Rusche, Georg - Kirchheimer Otto, *Sozialstruktur und Strafvollzug*, Frankfurt a. M. 1981, s. 60 vd.

42 Haenell, s. 65; Mittermaier, s. 17. Krohne'ye göre, 1550, bkz. Krohne, s. 15.

43 Schwind, s. 5; Mittermaier, s. 17, 35; Kaiser, s. 12; Wolff Grete, *Strafvollzug und Rechtsstaat*, Breslau-Neukirch 1933, s. 11.

44 Ortner, Helmut, *Gefaengnis, Eine Einführung in seine Welt*, Weinheim und Basel 1988, s. 21; Rusche-Kirchheimer, s. 62.

düşüncesinin yanında daima daha çok önem taşıyordu.[45] Gerçekten de, ceza politikasındaki yenilikler Hollanda ile sınırlı kalmadı ve Almanya'nın ilk cezaevleri 1609'da Bremen, 1613'te Lübeck, 1614'te Bern, 1617'de Kassel, 1622'de Hamburg, 1629'da Danzig, 1637'de Zürih, 1687'de Spandau ve 1712'de Berlin'de açıldı. Bununla birlikte, tek cezaevi tipi ortaya çıkmadı. Cezaevleri esas olarak birbirlerinden farklıydı. Hürriyeti bağlayıcı ceza, 18. yüzyılın sonuna kadar yaygın olarak, Orta Çağdan gelen alışılmış şekilde bedenî cezayla birlikte özgürlüğün kısıtlanması şeklinde uygulandı. Özellikle 17. yüzyıldan başlayarak, zincire vurma, kaleye kapatma ve kürek cezası sıklıkla ceza hukuku yaptırım aracı olarak kullanıldı.[46] 1786'da Almanya'da en az 60 cezaevi bulunuyordu.[47] Bu cezaevlerinden, ceza hukukundaki reform hareketiyle oradan tüm Avrupa'yı harekete geçiren Amsterdam ile dostluk bağı olan Bremen cezaevi, birçok Alman infaz kurumunun kuruluşuna örnek oldu. Bremen cezaevi, daha 26.1.1609'dan beri 22 maddeden oluşan bir cezaevi talimatnamesine sahipti. Bu talimatnamede hükümlülerin çalışma eğitimleri temel husus idi. Bremen Talimatnamesi ilk kuralında, baş gardiyana hükümlüyü devamlı çalıştırmayı emretmişti. Bir çalışma reddinde, iki numaralı talimatname kuralı gereğince, sadece su ve ekmeğin mevcut olduğu gıda kısıtlaması öngörülmüştü.[48]

Aydınlanma ve sonrası: Cezaevlerinde geriye gidiş

Cezaevleri 17. yüzyılın sonundan 18. yüzyılın sonuna kadar, suçluları ve başıboş insanları muhafaza etme yeri idi. 17 ve 18. yüzyıllardaki kesilmeyen savaşların sonucu olarak, suçluların ve başıboş insanların sayısı çok arttı; onları cezaevlerine kapatarak zararsız hâle getirmek düşüncesiyle yetinildi. İdarenin fakirliği cezaevlerini pislik ve yoksulluk içine sokmuştu. 1577'de İngiltere'de Oksford yakınlarındaki bir cezaevindeki bir hastalıktan şerifle birlikte 300 kişi, 24 saat içinde ölmüştü. Daha sonraları da, Oksford trajedisi tekrarlandı, Tounton'da 1730 kişi; Londra'da 1750 kişi öldü.[49]

---

45 Fasoli, s. 59.

46 Schwind, s. 5; Mittermaier, s. 18; Fasoli, s. 60.

47 Cornel, s. 60.

48 Albrecht - Eicker, s. 17.

49 Krohne, s. 19 vd.

17. yüzyıl Goa Engizisyon Cezaevi ile ilgili bir Fransız'ın tasvirinde belirttiği gibi, cezaevleri aşırı doluydu: "Zindan iki odadan ibaret, bir tanesi alt katta erkekler için, diğeri üst katta kadınlar içindi. Her oda kırk ayak uzunluğunda ve on beş ayak genişliğinde idi. Biz bu odada, kırk kişiydik. Tabiî ihtiyaçlarımızı gidermemiz için odanın ortasında bir lâzımlık bulunuyordu. Diğer ihtiyaçlar, haftada iki gün boşaltılan büyük bir yalak içine gideriliyordu. Üst katımızda bulunan kadın zindanından bizim zindana tavandan idrar damlardı."[50]

30 yıl savaşlarının (1618-1648) ekonomik sonuçlarının etkisi altında, cezaevlerinin durumu çok kötüleşti. Reform kurumları için para yoktu. Buna ilâveten çok dolmuşlardı; çünkü cezaları infaz edilecek hükümlülerin yanında deliler, fakirler ve evsizler de hapsedilmeye başlanmıştı. Merkantilizm düşüncesinin etkisiyle İmparatorluğun prensleri, cezaevlerini özel işletmelere kiraya vermeye başladılar. Kazanç düşüncesi, yeniden sosyalleşme düşüncesini ortadan kaldırdı.[51] Cezaevlerindeki geriye gidiş, 19. yüzyıla kadar devam etti ve bazı reform denemeleri başarısızlıkla sonuçlandı. Cezaevlerinin bu gerileme seyrinde 17 ve 18. yüzyılda ortaya çıkan Merkantilizmin büyük etkisi oldu. Çünkü, cezaevlerindekilerin büyük bir kısmı ucuz iş gücü için verimli bir kaynak olarak görülüyordu.[52] Bu şekilde, 18. yüzyılın sonuna kadar hapishanelerde her yönüyle kuvvetli bir keyfîlik egemendi.[53]

18. yüzyılın sonu ve 19. yüzyılın başında cezaevleri çok kötüleşti. İnsanî bir ceza hukuku ve insanî bir ceza infaz hukuku hüküm süren, dolayısıyla ceza adaletinde istisna olan tek devlet Hollanda idi. Hollanda cezaevleri, temizlik, disiplin, düzen ve iyi işin örneği idiler. Diğer Avrupa ülkeleri, cezaevlerini deliler, yoksullar ve yetimler evi olarak da kullandılar. Böylece içeride kalanlarla amaca yönelik bir çalışma mümkün olamadı. Ünlü Alman cezaevi uzmanı Karls Krohne, 1840'a kadar büyük, küçük tüm cezaevlerini gezerek yazdığı *Cezaevi İlmi* ders kitabında, 19. yüzyılın cezaevlerinin durumunun, bütün Alman cezaevlerinde vahşetin ve ihmalin en kötü dönemlerinin yaşandığı 17. yüzyılı hatırlattığını ifade etmişti. Alkol satışı vasıtasıyla cezaevlerinde

---

50 Oberheim, Rainer, *Gefaengnisüberfüllung, Ursachen, Folgen und Lösungsmöglichkeiten in der Bundesrepublik Deutschland mit einem Internationalen Vergleich*, Franfurt am Main 1985, s. 4.

51 Schwind, s. 5 vd.

52 Kaiser - Kerner - Schöch, s. 37.

53 Mittermaier, s. 20.

genellikle büyük içki âlemleri oluyordu. Böylece cezaevlerinde bulunanlar, ekmek ile yetersiz beslenme, rutubet ve genellikle ısıtılamamış cezaevi odalarının neden olduğu hastalıklarını bastırmayı deniyorlardı. Bremen'deki cezaevlerinde bir hücreyi dört ilâ altı kişi paylaşmak zorunda olduğu gibi, erkeklerden, kadınları, gençleri ve çocukları ayırabilmek oldukça güçtü. Hükümlüler, pis ve umutsuz odalara kapatılmışlardı. Tutuklular da, kötü cezaevi koşullarının bütün ıstıraplarını çekiyorlardı.[54]

19. yüzyıl başındaki cezaevlerinin en büyük problemi kapasitenin üzerinde doluluktu. Cezaevlerinde akıl hastaları da bulunuyordu. Hatta birçok mahkûmun kurum dışında yaşama imkânı bulunmayan karıları ve çocukları da yanlarındaydı. Bu kötü cezaevi ortamı 1808'de İngiliz Adshead tarafından cezaevlerinin "suçun yüksek okulu" şeklinde nitelendirilmesine neden olmuştu.[55]

Devlet otoritesi altında cezaevlerinde süren keyfîlik ve cezaevlerinin kötü durumu, Diderot, d'Alembert, Helvtius, d'Holbach, Voltaire ve Rousseaeu gibi 18. yüzyıl filozofları tarafından sertçe eleştiriliyordu. Nitekim, Beccaria 1764'te yayınlanan, *Suçlar ve Cezalar* isimli ünlü eserinde, hürriyeti bağlayıcı cezayı savunurken, ayrıca hükümlüye insanî bir muamele için asgarî kurallar istemekteydi.[56]

Çözüm arayışları

Tüm bu olumsuzluklar nedeniyle, 18. yüzyılda Amsterdam cezaevlerinin esaslarının genel olarak yıkılmasına rağmen, mahkûmları yeniden sosyalleştirmeye sebatla gayret eden infaz kurumları da vardı. Bunlara örnek olarak, 1667'de Fillipo Franci isimli İtalyan rahibi tarafından Floransa'da küçükler için kurulan bir kurum[57] ile 1703'te Papa XI. Clemens tarafından gençler için kurulan Roma yakınlarında San Michele ve 1775'te Gent'de (Belçika) açılan cezaevi gösterilebilir. San Michele cezaevi 60 hücreden ve genç hükümlülerin gün boyunca çalıştıkları büyük bir çalışma atölyesinden oluşuyordu. Ayrıca, ders odaları, hasta odası ve disiplin hücreleri vardı. Bir ruhban birliği, kendilerini

---

54 Krohne, s. 21 vd.; Albrecht-Eicker, s. 18 vd.

55 Albrecht - Eicker, s. 22; Ortner, s. 23.

56 Tiedemann, s. 26.

57 Dönmezer, Sulhi - Erman, Sahir, *Nazarî ve Tatbikî Ceza Hukuku*, C. II, 10. baskı, İstanbul 1994, n. 1410.

gençlerin bakımına adamıştı. Her iki kurumda da, bireysel önlemlerin yardımıyla, hükümlülerin iyileştirilmesine çalışılmıştı. İnfaz sistemi, hükümlülerin kesin bir gruplandırılmasını ve ayrıca gündüzleri birlikte çalışmayı, geceleri de tek kişilik hücrelerde kalmayı öngörüyordu. Çalışma esnasında mutlak konuşma yasağı geçerli idi. Gent cezaevinin gelişmiş yapısı, modern anlamda ilk cezaevini çağrıştırmakta idi.[58] Gent şehri belediye başkanı olan Jean Vilian, suçlulukla mücadele için cezaevlerinin uygun bir şekilde örgütlenmesinin gerekli olduğunu ileri sürerek, bu ünlü cezaevini inşa ettirmişti. Bu cezaevinde, çalışmayana yiyecek verilmez ve suçlular ahlâkî derecelerine göre sınıflandırılırdı.[59]

Amsterdam, Roma ve Gent cezaevlerinde çalışma vasıtasıyla eğitim, ön planda duruyordu. Bu cezaevleri dışında ayrıca 1775'te, Torino'da Kral Carl Emmanuel'in talimatıyla genç suçlular için bir cezaevi kuruldu. Bu cezaevinde uygulanan eğitim yöntemi; basitlik, çalışma, ilk başlarda uzun tecrit, birlikte hapislik, dinî ve okul eğitimi, bir sanatın öğrenilmesi ve sıkı disiplin idi. Tahliye ise, tahliye olacak mahkûmun kilisede iyi bir vatandaş ve Hristiyan olarak yaşamak istediğine yemin etmesi şeklinde bir törenle olurdu. Kurumun yönetimi papazların elinde idi. Roma ve Torino cezaevleri, Avrupa'nın genç suçlular için ilk cezaevleri olarak kabul edilir. Clemens sistemi (susarak gün boyu çalışma, geceleri tecrit edildikleri hücrelerde kalma), daha sonra kadın cezaevlerinde de uygulandı. İmparatoriçe Maria Tereza bu örneğe göre, 1759'da Milano'da 25'i kadın ve 20'si genç olmak üzere 140 hükümlü için bir cezaevi açtı ve yine bu örneğe göre, Gent'te meşhur cezaevini yaptırdı.[60]

Bedford yargıcı olan İngiliz John Howard (1726-1790), cezaevlerinin durumunu ve bu konuda yapılması gereken düzenlemeleri belirlemek amacıyla 12 yıl boyunca kendi memleketini ve kıt'a Avrupa'sını kapsayan 42.000 millik bir seyahat yaparak, çeşitli şehir ve topluluklardaki farklı ceza sistemlerinin durumunu araştırdı. Avrupa ve Rusya'daki cezaevlerini gördü. Kendisi de savaş esiri olarak 1756'da Brest'te tanıdığı cezaevi dünyasını, cezaevinde acı çeken çok sayıdaki insanın durumunu kaydetti. Howard, ziyaret ettiği cezaevlerinden ikisini iyi bulmuştu; Papa XI. Clemens tarafından 1703'te açılan gençlik cezaevi

---

58 Albrecht - Eicker, s. 32; Fasoli, s. 60; Krebs, s. 487.

59 Dönmezer - Erman, II, n. 1410.

60 Eisenhardt, s. 34.

ve bugün hâlâ ayakta duran Gent cezaevi. Howard, kendisini cezaevlerinde bir iyileşme ile görevli görüyordu. Araştırdığı cezaevlerinden edindiği izlenimleri, 1777'de *İngiltere ve Waller'deki Cezaevlerine İlişkin İlk Değerlendirmeler ve Bazı Yabancı Cezaevleri Hastahanelerinin Dökümü* adlı eseriyle kamuoyuna duyurdu.[61] Howard'a göre, hapishanelerin ıslahı bakımından yapılması gereken düzenlemeler şunlardı:[62] 1. Sağlık kurallarına uyma ve hükümlülere yeterli gıda verilmesi; 2. Tutuklu ve hükümlülere farklı disiplin kurallarının uygulanması; 3. Ahlâkî ve dinî terbiye; 4. Çalışma zorunluluğu ve meslek öğretimi; 5. Dinî, ahlâkî ve meslekî terbiye esaslarıyla hafifletilen hücre usulü.

Howard'a göre, cezaevleri Tanrı ile bir bağ olmalıydılar. Cezaevlerinde işkencenin kaldırılmasını, temiz, dürüst, aktif ve insancıl gardiyanlar çalıştırılmasını istiyordu. Howard, tüm kültür dünyasını onurlandıran bir insan dostu idi; onun ünü Beccaria'nınkini gölgede bıraktı; Kral tarafından kabul edildi ve Avam Kamarasına seçildi. Howard, Almanya'da kendisini izleyen değerli birini, Papaz H. B. Wagnitz'i buldu.[63]

Howard, Hollanda dışında tüm Avrupa cezaevlerini eleştirdiği eseri diğerleri gibi, 40 yıldan fazla cezaevi reformu için gayret eden ilâhiyat Profesörü Wagnitz'e etki yaptı. Howard'ın ölümünden sonra İngiliz cezaevi reformu yenilenerek 1813'te ateşlendi. Bu defa bir kadın, Elisabeth Fry, Howard gibi yorulmadan cezaevlerini ziyaret etti ve kamunun dikkatinin tekrar cezaevlerine yönelmesini ve bazı reformları tahrik etmeyi sağladı. Böylece bu reform hareketi, 1848'e kadar, 11.000 hücreli 54 yeni cezaevinin yapılması sonucunu doğurdu.[64]

Anglo-Amerikan reform çabaları

Pensilvanya sistemi: Tecrit

Avrupa'daki gayretler, 18. yüzyılda Pensilvanya'daki çıkışlarla Amerika'da da sürmüştür. İngiltere'de inançları nedeniyle ağır cezalara uğradıkları için Pensilvanya'ya göç eden ve Pensilvanya eyaletinin kurucusu olan Quakerler burada öncü olmuşlardır. Gerçekten de, Quakerler 1776'da, dinî güdülerle yönlendirilen Philadelphia Cezaevi

---

61 Albrecht - Eicker, s. 28; Eisenhardt, s. 38.

62 Vidal - Magnol, s. 18.

63 Mittermaier, s. 21 vd.

64 Kaufmann, Hilde, *Kriminologie III, Strafvollzug und Sozialtherapie*, Stutgart 1977, s. 213.

Vakfını kurmuşlardır. Bu vakfın inisiyatifi ile başlayan cezaevi reformu, neticesinde 1790'da 30 kişilik yeri olan Philadelphia iyileştirme kurumu yani hapishane açılmıştır. *Quaeker* olarak adlandırılan dinî grubun kuruluş ruhuna göre, mala karşı işledikleri suç için ölüm cezasından bu şekilde kurtulanlar ile mutat ölüm cezası bağışlananlar, burada tecrit edilirlerdi. Hükümlü gündüz ve geceyi, hiçbir iş olmaksızın tek kişilik hücrede, ceza ve Tanrı'yla barışmayla geçirmek zorundaydı. Pensilvanya sisteminin bu ilk cezaevinde, hükümlüleri gardiyan dışında kimse göremezdi. Tek meşgale İncil'in okunmasıydı. Hücreden kısa bir yürüyüş için küçük bir hole bırakılırlardı; bu katı tecrit, hükümlü ceza süresini tamamlayıncaya veya ölmesi ya da akıl hastası olmasına kadar devam ederdi. Tek kişilik hücre hapsinin azamî süresi 12 yılı buluyordu.[65]

İyileştirme kurumlarının daha ileri bir aşaması 1818'de Pittsburg'da Batı Cezaevi (Kefaretevi) (Western Penitentiary) adıyla açılan hapishane oldu. Bu, herkesin görülebildiği tarzda inşa edilmiş, en büyük hücre cezaevi idi. Bu yeni tasarlanmış daire şeklindeki mimarî yapının donanım amaçlarına itiraz edildi ve 1833'te yıkıldı. Bu arada, Philadelphia Cezaevi Vakfı, 1829'da Doğu Cezaevi (Kefaretevini) (Eastern Penitentiary) kurdu. Bu kurumda, yıldız şeklinde kanat binaları olan bir mimarî denendi; idare, merkez noktadan yedi kapalı kanattaki tek kişilik hücrelerden oluşan tüm cezaevini görebiliyordu. Hükümlünün vicdanı üzerine kuvvetli etki yapmak için tecrit ağırlaştırılmıştı. Suçlunun mutlak yalnızlıkla kendi suçundan nefret etmeyi düşüneceği ve öğreneceği, vicdan azabının da, onu tek kişilik hücrede rahatsız edeceği kabul ediliyordu.[66]

Dünyanın ilk cezaevi iyileştirme vakfı olarak günümüzde de faaliyetlerini sürdüren bu Vakfın üyeleri arasında, ABD'nin "Özgürlük Antlaşması"nı imzalamış olan Benjamin Franklin ve Benjamin Rush gibi kişiler de vardı. Bu kişiler, Pensilvanya Eyalet Meclisinden Philadelphia Cezaevi Vakfının cezaevi yaptırması için kanun çıkmasını sağladılar. Vakfın gayretleri ile dünyanın en modern ilk cezaevi 1829'da açıldı ve dünyanın değişik yerlerinden bu cezaevini görmeye gelenler oldu. Cezaevini ziyaret edenlerden biri olan ünlü İngiliz yazar Charles Dickens, "Burada yatanların çektiği manevî işkence, bedenî işkence ol-

---

65 Albrecht - Eicker, s. 30; Schwind, s. 7 vd.; Fasoli, s. 66 vd.

66 Albrecht - Eicker, s. 31; Krebs, s. 489.

sa, bu kadar tahribat yapmazdı" şeklinde, cezaevinin felsefesinin ölümcül olacağını belirterek, mahkûmların sessizlik içinde ve hücreden çıkmadan çalışma esasına dayanan ayrımcı sistemin sonuçlarını vurgulamıştı. Gerçekten de, Quakerlerin iyi niyetle ve hükümlülerin manevî benliğini kontrol altına almak suretiyle ıslahı esasına dayanan, bu uygulamaları iki yıl içinde ölümler ve akıl hastalıklarıyla sonuçlandı. Döneminin en pahalı binası olarak değerlendirilen, ABD Başkanları bile bahçedeki tuvaletlerini kullanırken, hücrelerin içinde tuvaleti olan bu demir ve beton yığını cezaevi, ruhî ve fizikî işkence evi hâline geldi. Bunun üzerine, hücre kapıları açılmak suretiyle toplu çalışma esasına geçildi.[67]

Auburn sistemi: Sessizlik

Pensilvanya tek kişilik hücre sistemine doğrudan doğruya yöneltilen eleştiriler, New York eyaletinin Auburn bölgesinde 1823'te yeni bir cezaevinin kurulmasına neden olmuştur. Bu sistem, hükümlülerin iyileştirilmesinin temeli olarak suçlu gruplaşmalarının bulunmamasına dayanmaktadır. Pensilvanya'nın *solitary* sisteminin karşısına Auburn'un *silent* sistemi yerleştirildi. Burada, tek kişilik hücre yapısı, sıkı konuşma yasağı ile değişti. Değişiklikler, atölyelerde günlük çalışmaların müşterek olması ve yemeklerin toplu olarak yenmesiydi; şüphesiz buralarda mutlak konuşma yasağı uygulanıyordu. Ayrıca sistem, her bir hükümlünün dışarıdaki grupta, iç sınıflandırılmasına dayanıyordu. Hükümlüler sadece gardiyanla konuşma izninin verilmesinden sonra ve yavaş sesle konuşabilirlerdi. Sohbetin her şekli, kesin olarak yasaklanmıştı ve çok etkili cezalandırılırdı. Philadelphia cezaevlerinde olduğu gibi, Auburn'de de boş zamanlar ve gece istirahatlarının tek kişilik hücrede geçirilmesi öngörülmüştü.[68] Bu sistemin örneğini Avrupa'da Gent Cezaevi oluşturur; bu bakımdan konuşma yasağı ve cezaevinde çalışma yeni değildi.[69]

Hemen hemen tüm Kuzey Amerika cezaevleri -kısmen birkaç değişiklikle- Auburn sistemini aldılar. Ya tüm mahkûmlar veya belirli

---

67 Türker, Melda, "ABD'de İnfaz Sisteminde İnsan Haklarının Gelişimi", *21. Yüzyıla Girerken Cezaların İnfazı Sempozyumu (21-22 Ocak 2000)*, Ankara 2001, s. 166.

68 Albrecht - Eicker, s. 31 vd.; Kaiser-Schöch, s. 19 vd.; Schwind, s. 8 vd.; Krebs, s. 489.

69 Fasoli, s. 68.

suçlular ya da sırf genç suçlular, susma emrine ve gece ayrılmaya tâbi tutuldular.[70]

Panopticon sistemi: Eğitim

Bentham, *Hukuk ve Ceza Mevzuatı* isimli eserinde, hürriyeti bağlayıcı cezayı savunarak, hükümlülerin uslanmalarına yönelik tedbirlerle meşgul olmuş ve *Panopticon* ismini verdiği bir cezaevi modelini önermiştir. Dairevî bir şekilde inşa edilmesi gereken bu cezaevlerinde, dairenin merkezinde bulunacak olan yerden bütün hücreler kontrol altında tutulabileceğinden, hükümlüler daha güvenli ve ekonomik usullerle kontrol edilebileceklerdi. Bentham, ayrıca hükümlülerin ıslahına yarayacak vasıta ve tedbirleri de; "mahkûmların çalıştırılmalarını, ilerde hapishaneden çıktıkları zaman geçimlerini temin edebilmeleri için kendilerine bir sanat öğretilmesi, ahlâkî ve dinî terbiyelerine dikkat edilmesini, fena huyların geçmesine mâni olmak için, ahlâkî redaetleri derecesine göre, küçük gruplara ayrılmalarını, hapishaneden çıktıkları zaman kendilerine iş bulmak suretiyle himaye edilmelerini, hapishanede çalışmakla elde ettikleri paranın bir kısmını suçtan zarar görenlerin bu zararlarının tazminine tahsis edilmesini ..." şeklinde göstermişti.[71]

İngiltere Parlamentosu, Panopticon sistemine dayanan bir cezaevinin yapılmasına izin vermişse de, inşaatı 1811'de durdurulmuştur. Amerika Birleşik Devletleri'nde Statevile Cezaevi, 1916-1925 yılları arasında Bentham'ın Panopticon'u tarzında inşa edilmiş ve yedi milyon dolara mal olmuştur. Bentham'ın Panopticon modelinin sonradan inşa edilen tüm cezaevlerinin mimarîsi üzerine bir iz bıraktığı ve 19. yüzyıl boyunca inşa edilen cezaevlerinin bir merkeze bitişik olmak üzere, ya tam daire veya kanat ya da yelpaze şeklinde binalar olduğu ileri sürülmüştür.[72]

İngiliz sistemi: İyi hâl

Norfolk adasında bulunan suçluların cezasının infazı için 1840 yılında Maconochie tarafından yeni bir sistem uygulanmaya başlandı. Bu sistem, "çalışma ve iyi hâl" esas alınmak üzere, hükümlüye not

---

70 Fasoli, s. 70.

71 Taner, Tahir, *Ceza Hukuku, Umumî Kısım*, 3. Baskı, İstanbul 1953, s. 30.

72 Dönmezer - Erman, II, n. 1424.

vermek ve bu notlara göre, hükümlünün ceza süresinin belirlenmesi esasına dayanmakta idi. Maconochie, suçun ağırlığına göre cezaevine girişte her hükümlü için bir not tespit ediyor ve hükümlünün çalışma ve iyi hâl göstermesi ile bu notları doldurması gerekiyordu. Dereceli sistemin esası; Pensilvanya ve Auburn sistemlerinin yararlı yönlerini almak suretiyle sakıncalarını ortadan kaldırmak olduğundan, cezadaki ıstırap verici yön ile eğitici ve uslandırıcı amacı bağdaştırmaya imkân veriyor ve aynı zamanda cezaevi içinde disiplini sağlamaya yarıyordu. Bu bakımdan, ceza infaz rejimi başlangıçta şiddetli olarak uygulanmakla birlikte, hükümlünün cezaevinden çıkması yaklaşıp, iyi hâl gösterdikçe rejim yumuşatılmakta ve sonuçta hükümlü şartla salıverilmekte idi.[73]

19. yüzyılda bu iki Amerikan sistemi Avrupa'da da tartışılıyordu. İngiltere, 1842'de Londra yakınlarında Pentonville Cezaevini Philadelphia'nın Pensilvanya sistemini örnek alarak, fakat, hücre penceresinden hücre penceresine sohbeti ve sallanmayı güçleştirmek için yedi kanat yerine beş kanatlı olarak açtı. Yelpaze şeklindeki kanatlar, merkez binadan kontrol edilebiliyorlardı. Fakat, tek kişilik hapis sistemi modernleşti. Çünkü, Pentonville'de tek kişilik hapis, iyileşme düşüncesine yönelmiş ceza infazının basamaklarının sadece bir kısmı idi. Hükümlü önce korkutma amacıyla 18 ay tek kişilik hücrede tutulurdu. Bu tek kişilik hücre, daha sonraki birlikte hapis için sadece hazırlık istasyonuydu ve dereceli sistem çerçevesinde sert bir infaz başlangıcını ortaya koyuyordu. İkinci aşamada, bir İngiliz kolonisine gönderilme ve üçüncü olarak şartlı salıverme öngörülmüştü.[74]

İki Amerikan sistemi yanında, İngiltere'de gelişen bu üçüncü sistem, 18 ve 19. yüzyıllarda kolonilere iş gücü sağlama düşüncesi ve hükümlülerin Avustralya'ya gönderilmelerinden ortaya çıkmıştır. İngiliz dereceli sistemi, gönderilenlerin iyileştirilmesi düşüncesine dayanıyordu. Bu sistem, dört aşamada infazın şartla salıverilmeye kadar zamanla yumuşatılmasını öngörüyordu. Hükümlü, iyi davranışıyla cezasının azalmasını sağlayabiliyordu. Mahkûmların işçi olarak kolonilere gönderilmeleri açık cezaevlerinin gelişimi açısından önemlidir. İngiliz dereceli sistemi, İrlanda'da 1851'de Sir Walter Crofton tarafından İrlanda sistemi olarak yeniden geliştirildi. Crofton, kapalı kurumdaki toplu

---

73 Dönmezer - Erman, II, n. 1419.

74 Krebs, s. 490; Schwind, s. 9 vd.; Fasoli, s. 73.

infaz ile şartlı salıverilme arasına "ara kurum-istasyon" içinde bir infaz basamağı koydu. Bu sistem hükümlülerin ilk serbest dolaşımlarıyla ilgilidir.[75]

20. yüzyıl

20. yüzyılın ilk yarısında yaşanan iki dünya savaşı, cezaevlerindeki olumlu gelişmeleri İkinci Dünya Savaşının sonuna kadar durdurmuştur. Ancak, 1950'li yıllardan itibaren, cezaevleri konusunda olumlu gelişmeler görülmeye başlanmıştır.

Almanya'da mahkûm hakları

Almanya'da 1908 yılında toplam 1061 cezaevi bulunuyordu. Bunlardan her birinin kendi iç yönetmeliği vardı. Çalışma sırasında susma yasağı geçerli değildi; bununla birlikte disiplin, güvenilir hükümlülerin kontrolüyle sağlanırdı. Disiplin geniş ölçüde, deli gömleği, el ve ayakların zincirlenmesi ve diğerlerinden üç aylık ayırma gibi yöntemlerle sağlanırdı. Buna karşılık boş saat, Prusya'daki bir yürüyüş talimi, ya da benzeri gibi olmak üzere, düzenlenmişti. Hükümlülerin hareket için yarım saat zamanları vardı. Koğuş mahpuslarında arada üç adım, tek kişilik hücre mahpuslarında beş adım mesafe olmak üzere, arka arkaya tek sıra oluşturulurdu. Marş temposu dakikada 120 adımı içerirdi. Genç hükümlüler için egzersiz ve askerî talim hareketleri de gerçekleştirilirdi.[76]

19. yüzyılın sonlarında Almanya'da Wahlberg, cezaevlerindeki hükümlülerin haklarına dikkat çekti. Wahlberg'e göre, devlet ve hükümlüler arasında karşılıklı bir haklar ve yükümlülükler bütünü mevcuttur. Bu yüzyılın başında Berthold Freudenthal, ayrıntılı olarak hükümlülerin hukukî yerini araştırdı. O zamana kadar genel olarak kabul edilen düşünce; hükümlünün hakkı olmadığı ve cezaevi idaresinin keyfine teslim edildiği idi. Freudenthal, daha önce Wahlberg'in yaptığı gibi, devlet ve hükümlü arasındaki ilişkinin hukukî karakterini ortaya koydu. Freudenthal, bunları genel kamu hukuku esaslarına dayanarak yaptı. Bu düşünce belki de, Georg Jellinek'in önemli çalışmasıyla

---

75 Kaiser - Schöch, s. 20 vd.; Schwind, s. 11; Deutschbein Günter, Die Öffnung des Vollzuges, in: Die Reform des Strafvollzugs im Lichte internationaler Reformtendenzen, Bochum 1981, s. 10.

76 Eisenhardt, s. 56 vd.

mümkün oldu. Freudenthal'a göre, hukuk devleti esasları, hükümlünün bireysel alanına her müdahale için bir maddî hukukî esası gerektirir. Freudenthal, devlet ve hükümlü arasındaki bir hukukî ilişki anlayışından çok sayıda bireysel sonuçlar çıkarttı: Cezanın infazı, bedensel ve onur kırıcı nitelikte olamaz; infazın etkileri hükümlünün mal varlığına saldırıyı haklı kılmaz ve hükümlünün kişiliği ile sınırlı kalınmak zorundadır. Devlet, cezaevlerinde hijyenik, sorunsuz bir yaşamı mümkün kılmak ve iş kazalarına karşı koruma tedbirlerini almak zorundadır; devlet, hükümlünün bakıma ihtiyacı olan yakınlarına ve tahliyeden sonra kendisine bakmak zorundadır. Hükümlüye "sen" diye hitap edilmesi, saçların sıfırla kesilmesi (kabak yapılması), kıyafetlerde onur kırıcı ayrım yapılması kabul edilemez.[77]

İlk Alman gençlik cezaevi Freudenthal'ın bir Amerikan seyahatindeki izlenimlerinin sonucu olarak ve onun girişimleriyle 1912'de Wittlich'de kurulmuştur. Bu kurum, büyük tadilat yapılmaksızın, önceden kadınlar bölümü olarak kullanılan kanadın, gençlik cezaevi olarak ayrılması idi.[78] 1923 tarihli Genç Mahkemeler Kanunu (JGG), uygulama alanı için cezanın infazında pozitif hukuk olarak ilk defa eğitim amacından söz etti ve genç suçluların cezalarının özel kurumlarda, genel infaz kurumlarından kesin ayrılmış olarak infaz edilmesini düzenledi.[79]

Ceza infaz hukukunda, eğitim düşüncesi kesin olarak ilk defa Weimar döneminde gerçekleşmiştir. 20. yüzyılda, hükümlünün kişiliği ön planda idi; infazda hükümlü düzenli bir toplumsal yaşam kazanmaya gayret etmeliydi. Bu dönemin esası, her yerde ceza infazında "eğitim" idi. 1933'te bu gelişim Nasyonal Sosyalistlerin iktidara gelmesi ile kesildi.[80]

Almanya'da 1 Ocak 1977'de yürürlüğe giren Ceza İnfaz Kanunu, ceza infaz tarihinde yeni bir dönem açmıştır. Gerçekten de Ceza İnfaz Kanunu, hükümlülerin haklarını ve infaz makamlarının müdahale yetkilerini, tehlikeli suçluların kesin bir muhafazasını kanunî temelde açık olarak ortaya koydu. Ayrıca, tedavi ve yeniden sosyalleştirme düşüncesi, daha kuvvetli vurgulanmıştır.[81]

---

77 Tiedemann, s. 36 vd.

78 Krebs, s. 491.

79 Kaiser - Schöch, s. 25 vd.

80 Mittermaier, s. 28 vd.

81 Kaiser - Schöch, s. 55.

ABD'de infaz reformu

ABD'de infaz reformlarının yapılmasında en önemli faktör, yargının müdahalesi olmuştur. Gerçekten de, 1950-1960 yıllarında başlayan bu süreç, son 30 yılda daha da gelişerek, "cezaevleri hukuku içtihatları"nın oluşmasına neden olmuştur. İlk cezaevi davasının açıldığı 1871 yılında Yüksek Mahkeme, bu davayı reddederek, hükümlülerin hiçbir hakları olmayan "sivil ölüler" olduğunu belirtmişti. Gerçekten de, "Virginia'da Ruffin v. Commonwealth" davasında, hükümlülerin koşulların değiştirilmesi amacıyla açtıkları davayı reddeden Yüksek Mahkeme, hükümlülerin "devletin esiri" olduğunu ve "sivil ölü" olduklarını belirtmişti. 1950'li yıllarda cezaevi isyanlarının yaygınlaşması, bunların durumuna kamuoyunun dikkatinin çekilmesine neden oldu ve Yüksek Mahkeme, cezaevleri ile ilgili açılan davaları kabul etmeye başladı. 1950'lerde açılan davalar, hükümlülerin siyasî ve sosyal haklarıyla ilgili olmayıp, daha ziyade yaşadıkları şartların çok kötü olması nedeniyle, bunların düzeltilmesine ilişkin davalardı.[82]

Yüksek Mahkemenin cezaevleri konusunda verdiği 1944 tarihli kararında, hükümlülerin anayasal hakları olduğu, fakat bu hakların kanunla kısıtlanabileceği belirtildi. Bu tarihe kadar geçen dönem, Yüksek Mahkemenin "ellerini mahkûmlardan çektiği dönem" olarak adlandırılmaktadır. Yüksek Mahkeme, önce cezaevlerinin işlerine müdahale etmeye hakkı olup olmadığı sorununu çözdü. Cezaevi idaresinin, "sen bizim işimize karışma, sen yargısın, biz yürütmeyiz, kuvvetler ayrılığı vardır" şeklindeki savunmasına, ünlü "Cruz Butto" davasında, bir ültimatom niteliğindeki kararıyla karşılık verdi: "Yüksek Mahkeme, elbette idarenin yerini almak suretiyle, cezaevini idare etmek istemiyor, bu bizim görevimiz değil; ancak hem içeridekilerin, hem de dışarıdakilerin haklarını müdafaa etmek durumundadır."

Yüksek Mahkeme, 1960'lı yıllardan itibaren baktığı cezaevi davalarında temkinli hareket etmek suretiyle, dava konusu hükümlü haklarının neler olduğunu sistematik olarak açıklamadı; karardan karara değişen bir şekilde ve hangi hakların, hangi koşullarda hükümlülere ait olması gerektiğini Anayasa açısından tartışarak karara bağladı. Anayasanın 14. maddesindeki 'yargıya müracaat' hakkının hükümlüler tarafından kullanılmasının önü açıldı ve hükümlüler çok sayıda dava açtılar.[83]

---

82 Türker, agm., s. 167.

83 Türker, agm., s. 168.

ABD'de yargı yolu ile iyileştirme son 30 yılda çok etkili olmuşsa da, infazın reform ihtiyaçlarının belirlenmesinde, kuruluşu 1870'lere kadar giden bir kurumdan da söz etmek gerekir. ACA, ilk kongresinde yayınladığı "infaz felsefesi"ni ACA Minimum Standart Kuralları ile hayata geçirmiştir. Bu standartlar, cezaevlerindeki yaşam şartlarını, fizikî koşulları, sağlık ve yemek, haberleşme, ziyaret, personel, personel eğitimi gibi cezaevi işletmeciliğinde uyulması gerekli hususları belirten, kısa, emredici ve hukukî gerekçeli kurallardır. Bugün üye sayısı 20 bini aşan "American Correction Association" (ACA) adlı bu organizasyon, özel veya kamuda çalışan infaz görevlileri ve uzmanlardan oluşmuş olup, ABD infaz politikasında etkin bir rol oynamaktadır. ACA'nın üyeleri arasında Kanada ve Avrupa'nın 14 ülkesinden uzmanlar da bulunmaktadır. ACA, ilk standart kurallarını 1932'de yayınladı. 1946 ve 1954 yıllarında bunlar tekrar gözden geçirilerek yayımlandı. 1960'lı yılların ortalarına kadar tavsiye niteliğinde olan bu standartlar, Yüksek Mahkemenin cezaevleri ile ilgili verdiği kararlar üzerine yetkililerin dikkatini çekti ve standartların kendi kurumlarında uygulanmasına önem vermeye başladılar.[84]

Asgarî şartlar

Uluslar arası hukuk bilincinin ifadesi ve ahlâkî yükümlülük, şeklî kanun olarak değil, tam aksine "hükümlülere muamele için birleşik asgarî esaslar"dır. Bu, uluslar arası ceza infaz komisyonunun Bern'de 1926 ve 1929 yıllarındaki bir önerisine dayanmaktadır.[85] Ancak, infaz ilişkilerinin iyileştirilmesi yolundaki gayretler, 20. yüzyılın ilk yarısında ortaya çıkan iki dünya savaşı ve infazın insanîleştirilmesi düşüncesine karşı çıkan totaliter sistemlerce önemli ölçüde engellenmiştir. Fakat, 20. yüzyılın ikinci yarısında uluslar arası reform hareketleri ortaya çıkmış ve Birleşmiş Milletlerce 1955'te Cenevre'de düzenlenen "Suçların Önlenmesi ve Hükümlülere Muamele" konulu Kongrede alman "Hükümlülere Muamelede Asgarî Esaslar" ve "İnfaz Kurumu Açma" tavsiyeleri, infaz hukukunun gelişimini derinden etkilemiştir. Nitekim, "Hükümlülere Muamelede Uyulacak Asgarî Standart Kurallar" Birleşmiş Milletlerce 31 Temmuz 1957'de kabul edilmiştir.

---

84 Türker, agm., s. 169.

85 Kaiser - Schöch, s. 74.

Avrupa Konseyi tarafından da 19 Ocak 1973'te "Hükümlülere Muamelede Asgarî Kurallar" kabul edilmiştir. Ancak, Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi tarafından bu esaslar üzerinde yeniden çalışılmış ve 12 Şubat 1987'de kabul edilen tavsiyeler ve yeni kabul edilenlerle birlikte 100 adet "Avrupa Ceza İnfaz Kuralı" belirlenmiştir.

1966 tarihli Uluslar Arası Medenî ve Siyasî Haklar Sözleşmesi m. 10/3'te, "Ceza infazı hükümlünün topluma yeniden sosyal olarak dâhil olmasına hizmet eder" şeklindeki bir hüküm, ilk defa uluslar arası hukukta yer almıştır. Uluslar Arası Asgarî Standart Kurallara, çok yönlü gayretlere ve kararlara rağmen, infaz gerçeğinin yürüyüşünde hâlâ tereddüt ve boşluklar bulunmaktadır. Çok sayıda devletler arası kuruluş son zamanlarda, özgürlükten yoksun bırakan ceza yaptırımlarının infazında bir iyileştirme sağlamak istemişlerdir. Bunlara 10.12.1984 tarihli BM İşkencenin Önlenmesi Sözleşmesi, 10.12.1984 tarihli Amerika İşkencenin Önlenmesi Sözleşmesi ve 26.11.1987 tarihli "Avrupa İşkencenin ve İnsanlık Dışı veya Aşağılayıcı Davranış ya da Cezanın Önlenmesi Sözleşmesi" dâhildir. Avrupa Konseyinin 15.1.1989 tarihli Viyana Sonuç Bildirgesinde, katılan devletler mahkûmlara insanî davranmakla yükümlü tutulmuşlardır.[86]

Söz konusu uluslar arası belgelerde; "Ceza infaz kurumlarının kapasitesinin 500 kişiyi aşmaması, mahkûmların sınıflandırılmasına imkân sağlanması, oda ve koğuşların makul genişlikte olması, ışıklandırma, ısınma, sağlık, hijyen, beslenme, ibadet ve yıkanma gibi gereksinmelerin karşılanması, odaların en az bir metreküp temiz hava alabilecek genişlikte olması, pencerelerin içeriye temiz hava girişini sağlayacak ölçüde ve güneş ışığında okuma ve çalışmayı sağlayacak nitelikte olması, mahpuslara içme suyu ve yemek sağlanması, kurumda bir revir ve mahkûm çocukları için kreş bulunması, karanlık odalar veya hücreler yapılmaması, mahpusların ziyaretçi kabul edebilmesi ve haberleşebilmesi, açık havaya çıkarılması, eğitilmesi veya çalıştırılabilmesi, bedensel faaliyetlerde bulunabilmesi, dilekçe ve şikâyet hakkının kullandırılması, tutuklu ve hükümlülere kötü muamelelerde bulunulmaması" gibi temel kurallar düzenlenmiştir.[87]

---

86 Kaiser - Schöch, s. 75 vd.

87 Nursal, Necati, "Uluslar Arası Hukuka Göre İnfaz Kurumlarının Yönetim Sistemleri ve Gelişmiş Ülkelerde İnfaz Hukuku ve İnfaz Kurumlarının Yönetimi", *Modern Ceza İnfazı ve Cezaevlerinin Yönetim Sistemi Kollokyumu, 15-16 Şubat 2001*, Ankara, s. 26.

Bizde

I. İslâm hukukunda

İslâm hukukunda, bedenî cezaların esas olması ve hapis cezasının bulunmaması nedeniyle, hürriyeti bağlayıcı cezaların infaz edildiği yer anlamında hapishanelerden söz edilemez.

Bununla birlikte, bazı kaynaklarda İslâmiyetin ilk devirlerinde suçluların geçici olarak kapatıldığı yer anlamında hapishanelerin bulunduğuna dair bilgi bulunmaktadır. Bunlara göre, "Hz. Peygamber, borçlarını vermeyenleri, harp esirlerini ve katilleri veya cinayetten zanlı olanları hapsediyordu. Kettanî ve Ali Dede'ye göre ilk tarihlerden itibaren Hz. Osman zamanına kadar, suçlular kuyularda hapsediliyordu. Peygamber ve dört halife zamanında özel bir hapishane yoktu. Mescitler ve dehlizler hapishane olarak kullanılıyordu. Nitekim, Hz. Peygamber, bir cinayet suçlusu olan Sumame bin Üsale'yi mescidin duvarlarına bağlamıştı. Tay kabilesinde, Hatem'in kızı Sufine, mescitte kadınlara mahsus bir odaya hapsedilmişti. Hz. Peygamber, Beni Kurayza Yahudilerinden esir aldıkları kimseleri Haris'in kızının evine hapsetmiştir."[88]

Hz. Ömer, Mekke'de dört bin dinara satın aldığı bir evi hapishane olarak kullanmaya başlamış ve bir katili iki ay buraya kapatmıştı. Hz. Osman'ın, ölüm ve hırsızlık suçlarından hapsettiği, Dabi bin Haris burada ölmüştü. Hz. Ömer döneminde, Basra'da Dâru'l-imâre denilen yerde de hapishane vardı.[89]

İslâmda, hapishane olarak kullanılmak üzere özel bir binayı ilk defa Hz. Ali yaptırmıştır. Hz. Ali, Nafi ismi verilen bu hapishaneden hırsızların kolay kaçmaları üzerine, Mehis isminde daha güvenli bir hapishane yaptırmıştır. Hz. Ali, Kûfe Kadısı Şureyh, Mısır Kadısı Hayr bin Nu'aym borçluları hapsediyorlardı.[90]

İslâm hukukunda hapishanelere örnek olarak gösterilen bu yerlerin, hürriyeti bağlayıcı cezanın infaz edildiği yer anlamında cezaevi olarak nitelendirilmesi mümkün değildir. Çünkü, İslâm hukukunda hürriyeti bağlayıcı ceza yoktu. Dolayısıyla bu yerleri hem bir tutukevi,

---

88 Atar, Fahreddin, *İslâm Adliye Teşkilâtı* (Ortaya Çıkışı ve İşleyişi), Ankara (tarihsiz), s. 217 vd.

89 Atar, s. 218.

90 Atar, s. 218.

hem de İslâm hukukundaki cezaların infazına kadar suçluların tutuldukları ve ayrıca borçluların borçlarını ödemeleri için hapsedildikleri yerler olarak nitelendirmek daha doğrudur.[91]

II. Osmanlı Devletinde

Osmanlı Devletinde, İslâm hukukunun uygulanması ve İslâm hukukunda da hapis cezasının bulunmaması nedeniyle, hürriyeti bağlayıcı cezaların infaz edildiği yer anlamında hapishanelerden kural olarak söz edilemez. Ancak, ta'ziren cezalandırılan suçlarda, padişah ve onun adına bu yetkiyi kullananlar, suçun nitelik ve derecesine göre cezayı belirlerlerdi. Bu cezalar arasında, hapis cezası da bulunmaktaydı. Bu bakımdan, ta'zir ve kanunnameler hapis cezasının başlıca kaynağını oluşturmuşlardır.[92]

Osmanlı Devletinde hapishane olarak genellikle kale burçları kullanılmıştır. Karanlık, havasız ve nemli oldukları için bu yerlere Farsçada "karanlık; sıkıntılı ve dehşete düşürücü hapishane" anlamına gelen "zindan" adı verilmiştir. İstanbul'daki Yedikule, Eminönü'ndeki Baba Cafer ve Kasımpaşa'daki Tersane zindanları bunlardan en ünlüleridir. Esnaftan, "avam-ı nastan" ve serseri güruhundan katil ve hırsızlarla borç ve zina mahkûmları Galata zindanına atılırken; siyasî ve askerî suçlular Babıâlideki Tomruk'a, Yedikule'ye, Rumelihisarı'na ve Tersaneye gönderilirlerdi. Zindanlar genellikle subaşının denetiminde olup, mahpuslara hayırseverlerin yardımıyla bakılırdı. İstanbul zindanları 1831'de kaldırıldı ve Sultanahmet'te Mehterhane olarak da anılan İbrahim Paşa Sarayı'nın bir kısmında Hapishane-i Umumî kuruldu. Ancak, İstanbul dışında kale burçlarının zindan olarak kullanılmasına devam edildi.[93] Fakat, Tanzimatla birlikte kabul edilen 1840 (1256), 1851 (1267) ve 1858 (1274) tarihli ceza kanunları ile birlikte, Osmanlı Devletinde de, hürriyeti bağlayıcı ceza öngörülmüştür.

Tanzimat kanunları ile birlikte, hapishanedeki ağır hasta hükümlülerin iyileşinceye kadar kefaletle salıverilmesi ve yoksul olanların

---

91 Nitekim, "Tarablusi, katil vak'alarında caninin hapsedilmesi gerektiğini söylerken, İbn Kayyım da, hapsin bir ceza olduğunu nazarıitibara alarak, zanlının, suçu kesin olarak tahakkuk ettikten sonra hapsedilmesi gerektiği mütalâasında" bulunmuştur. (bkz. Atar, s. 218).

92 Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukuk-ı İslâmiyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu*, C. III, İstanbul 1950, s. 24; Yıldıztaş, Mümin, *Mütareke Döneminde Suç Unsurları ve İstanbul Hapishaneleri*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1997, s. 35.

93 Yıldıztaş, s. 35 vd.

beslenme ve giyim giderlerinin devletçe karşılanması ilkeleri getirilmiştir. 1858 Ceza Kanunu ile hürriyeti bağlayıcı ceza olarak kürek cezası, kalebentlik ve hapis cezaları kabul edildi. Kalebentlik, bazı ağır suçlar için devletçe saptanan kalelerin birinde ömür boyu veya bir süre için tutulma iken; hapis, daha hafif suçlar için devlet hapishanesinde, hüküm giyilen süre boyunca tutulma cezası olarak öngörülmüştü.[94]

Fener Patrikhanesinde bir hapishanenin mevcut oluşu, ruhanî reislerin belirli ölçüde bir cezalandırma yetkileri bulunduğunu göstermektedir.[95] Kapitülâsyonlar nedeniyle, yabancı elçiliklerin de kendi yurttaşları için hapishaneleri vardı. Nitekim, İstanbul Kadırga'da bulunan ve 1850'li yıllarda suçlu Fransız tacirlerin cezalarını çekmeleri için inşa edilen ve kapitülâsyonların kaldırıldığı 1914 yılına kadar kullanılan Fransız hapishanesi geçtiğimiz günlerde, yeniden düzenlenerek turistik amaçlı olarak hizmete açıldı.[96]

Osmanlı Devletinde, ceza ve tevkifevlerindeki olumsuz koşulların düzeltilmesine dair ilk hükümlere Islahat Fermanında rastlanmaktadır. Gerçekten de, Islahat Fermanında hapishanelerle ilgili olarak şunlar söylenmektedir: "İnsan haklarını adaletle bağdaştırmak için, kendilerinden kuşkulanılan kişilerin ya da cezalıların, hükümlü veya tutuklu olarak bulundukları bütün hapishanelerde ve öteki tutukevlerinde, tutukluluk koşullarının olabildiğince kısa bir sürede düzeltilmesine başlanmalıdır ve cezaevlerinde devlet tarafından konulmuş disiplin kurallarına uygun olan işlemler dışında, bedensel ceza, eziyet ve işkenceye benzer eylemler de tümüyle kaldırılmalıdır; bundan başka uygulanacak sert davranışlar yasak olup, yapanlar, cezalandırılacağı gibi, böyle davranışlarda bulunulmasını emreden görevliler ile bu eylemleri yapan kişilerin de, ceza yasası uyarınca görev yerleri değiştirilip, kendileri cezalandırılmalıdır."[97]

1858 (1274) Ceza Kanunname-i Hümâyununun hazırlanmasından hemen sonra, gerek bu kanunun cezaevleri ile ilgili maddelerine anlam kazandırabilmek, gerekse yabancı büyükelçilerin "hapishanelerin kötü durumda bulunduğu" gerekçesiyle bu kanunun kendi himayelerinde

---

94 Yıldıztaş, s. 37.

95 İhsanoğlu, Ekmeleddin, *Osmanlı Devleti Tarihi*, C. II, İstanbul 1999, s. 426, dn. s. 176.

96 Gazeteler, 11.7.2002.

97 Bozkurt, Gülnihal, *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi, Osmanlı Devletinden Türkiye Cumhuriyetine Resepsiyon Süreci (1839-1939)*, Ankara 1996, s. 109.

veya tâbiiyetlerinde bulunanlara uygulanmasına itiraz etmelerini önlemek amacıyla hazırlıklara başlandı. Mülkiyeye dair nizamnamelere ek olarak, hapishanelerin de ıslahı amacıyla bu konuda uzman olan Binbaşı Gordon İngiltere'den getirtilerek devlet hizmetine alındı. Bu konuyu görüşmek üzere Meclis-i Tanzimat dairesinde bir de Meclis (Meclis-i Mahsus-ı Muvakkat) oluşturuldu.[98]

1859 yılında yürürlüğe giren Muhakemat Nizamnamesinin 27. maddesinde de, hapishanelerle ilgili bir düzenleme bulunmaktadır. Buna göre, 'zabtiye müsteşarı' ve 'divan-ı zabtiye' reisinin hapishanelerin iyi durumda bulunmalarını sağlamaları, mahkûmları sefaletten korumaları, hasta olduklarında tedavilerinin yapılmasını sağlamaları ve bu konuda gerekli gördükleri ıslahatı Babıâliye arz etmeleri istenmektedir.[99]

Osmanlı Devletinin hapishanelerle ilgili ıslahat girişimlerinden önce de mahkûm ailelerinin durumlarıyla ilgilendiğini göstermesi açısından aşağıdaki irade oldukça dikkat çekicidir: "Sivas'ta Çavuşoğlan mahallesi sakinlerinden Fatma'nın katili olup beş yıl müddetle küreğe konan Berner Bekir'in ceza müddeti dolmamış ise de, çok fakir olup, Sivas'ta bulunan oğulları Osman ve Mehmet ile kızı Fatma'nın bakacak kimseleri yoktur ve sefalete düşmüşler, bu nedenle Bekir'in affedilmesini istemişlerdir. Ancak cezanın bitimine üç yıldan fazla vardır ve çocukların durumu, tahliye sebeplerine uymamaktadır. Babalarının cezasının bitimine ve tahliyesine kadar ve sonradan geri alınmak üzere, bu çocukların infakı için mahallin emvalinden 60 kuruş bağlanmasına ilişkin tezkire."[100]

1879'da Hukuk ve Ceza Usul Kanunları hazırlanırken, hapishanelerin durumu ve ıslahı konusu tekrar gündeme gelmiş ve gerekli tedbirlerin alınması için Adliye Nezareti bir nizamname lâyihası hazırlayarak padişaha sunmuştur. Hapishaneler konusunda Meclis-i Tanzimatın hazırladığı mazbatada, "hapishanelerin kötü durumda olduğu, büyük devletlerin suçluları vermemelerinin bu uygunsuzluktan kaynaklandığı, hapishanelerin şu şekilde tanzim ve tefriklerinin devletçe ve insaniyetçe pek mühim olduğu" kabul edilmiştir. Mazbataya göre, "hapishaneler, a) tevkifhaneler, b) kabahat, c) cünha, d) cinayet suçunu

98 Bozkurt, s. 109.

99 Bozkurt, s. 110 vd.

100 Bozkurt, s. 110, dn. s. 264.

işleyenlere mahsus olmak üzere dört cinstir. Tevkifhaneler de, çocukların, kabahat, cünha ve cinayet suçlarını işleyenlerin tutulacağı dört daireye ayrılmaktadır. Bu tevkifhanelerin her biri üç odadan ibaret olup, birincisi yirmi kişilik ve sübyanlara, ikincisi otuz kişilik ve cünha ve cinayet suçu işleyenlere, üçüncüsü de yüz kişilik olup kabahat işleyenlere mahsus olacaktır. Tevkifi gereken kadınlar, bu merkezlere yakın mahalle imamlarının evlerinde tevkif kılınacaklardır."[101]

Mazbataya göre, hapishaneler şu şekilde ayrılmıştır: "Kabahat işleyenler 24 saatten 1 haftaya kadar, cünha işleyenler 1 haftadan 6 aya veya 6 aydan üç seneye kadar hapsedilecekleri iki ayrı tür ve cinayet işleyenler de 3-15 yıl veya müebbeden küreğe konanlara mahsus olan iki ayrı tür hapishanede cezalarını çekeceklerdir. Kadın ve erkek hapishaneleri ayrı olacaktır." "Beyoğlu, Galata, Beşiktaş, Yeniköy, Üsküdar, Kanlıca zaptiye merkezleri ile, Babıâli, Bab-ı Askerî, Tersane ve Tophane hapishaneleri tevkifhane olarak adlandırılacak ve kullanılacaktır. Bu tevkifhanelerde kimse 24 saatten fazla tutulmayıp, Bab-ı Zabtiyeye gönderilecektir."[102]

Bu hazırlıkların sonucu olarak, yukarıdaki mazbatada belirtilen tevkifhane ve hapishane türlerini de kapsar şekilde, "Tevkifhane ve Hapishanelerin İdarelerine Dair Nizamname" ile "Hapishane Gardiyanları Hakkında Talimatname" 1880 yılında yürürlüğe girdi. Bu şekilde, mahkûmların daha iyi şartlarda yaşamaları ve her türlü suiistimalden korunmaları açısından hukukî tedbirler alınmış oldu.[103]

O tarihlerde de Adalet Bakanlığına bağlı iken, sonradan İçişleri Bakanlığına devredilmiş ve topluluk rejimine tâbi tutulmuş olan tutukevleri ile hapishaneler hakkında, 97 maddeyi içeren nizamname, bunları "tevkifhane, hapishane ve hapishane-i umumî" olmak üzere üçe ayırmakta ve "her kaza, liva ve vilâyet merkezinde birer tevkifhane ve hapishane ve beş seneden ziyade kürek cezasına mahkûm olanlara mahsus olarak memleketin münasip yerlerinde de birer hapishane-i umumî bulunacağını, mahkûmların çalışmağa mecbur olacaklarını, mevkuflarla hapis cezasına mahkûm olanların ayrı ayrı yerlerde bulundurulacağını, bir kazada hapishane yoksa tevkifhanenin bir dairesi muvakkaten hapishane ittihaz olunacağını, hapishane-i umumîlerde on seneye kadar kürek mahkûmları ile müebbetlerin koğuşlarının başka

---

101 Bozkurt, s. 111.

102 Bozkurt, s. 111 vd.

103 Bozkurt, s. 112.

başka olacağını (m. 73), her mahkûm hakkında bir ahlâk sicili tutularak hapishane müdürü, ser-gardiyan, imam ve memurin-i ruhaniye 'mülâhazat ve meşruhatını' kaydedeceklerini ve birçok idarî, sıhhî ve inzibatî hükümleri tasrih eylemektedir."[104]

"Bu nizamnameye göre, her kaza, liva ve vilâyet dâhilinde birer tevkifhane ve hapishane bulunacaktır. Nizamnamede, tevkifhanelerin soruşturma aşamasındaki sanıklara, hapishanelerin ise mahkûm olanlara mahsus olduğu, kabahat ve cünha suçlarından dolayı üç aya kadar mahkûm olanların kaza hapishanelerinde, üç yıla kadar olan hapis cezalarının sancak ve üç yıldan fazla hapis cezalarının vilâyet hapishanelerinde çekileceği, hapishanelerde kadınlara mahsus bir daire bulunacağı, kürek cezasına mahkûm olanların umumî hapishanelere yollanacağı, ancak Nezaretin izniyle hapishane değiştirilebileceği, hapishane ve tevkifhanelerde icabına göre ve Adliye Nezaretinin tayin edeceği bir müdür, bir başkâtip ve lüzumu kadar kâtip, bir başgardiyan, yeteri kadar gardiyan, doktor, çamaşırcı, hastahane hademesi ve her hapishane için bir aşçı ve bir imam ve kadınlara mahsus dairede kadın gardiyan bulunacağı, gardiyanların 25-40 yaşları arasında olması gerektiği, müdürlerin doğrudan Adliye Nezaretince, gardiyan ve diğer memurların ise İstanbul'da Zabtiye Nezareti ve taşrada vali ve mutasarrıf ile adliye müfettişlerinin önerisi üzerine Adliye Nezaretinin tensip ve tasdiki ile görevden alınacakları" belirtilmiştir.[105]

Yine 1880 yılında kadm mahkûmların özel durumları ile ilgili olarak çıkartılan bir Tezkire-i Aliyede, "cürümden dolayı haklarında nizamiye mahkemesinden mahkûmiyet hükmü olan kadınlardan hamile olanlar hakkında adı geçen nizamnamede hüküm olmadığı, bu nedenle sık sık soru geldiği" belirtilerek, "Ceza Kanununun 43. maddesinde mahkûm olanların cezalarının icrasında hususiyet-i hâllerine riayet olunmasının yazılı olduğu" hatırlatılmış ve "hamile mahpus kadınların doğum zamanı geldiğinde, doktor raporu üzerine mahallî hastahanelere nakledilecekleri, diğer hasta kadınların da doktor raporu varsa sür'atle hastahaneye gönderilecekleri, hastahanede bulunmalarını gerektiren sebep bitince, cezalarını tamamlamak üzere hapishaneye nakledilecekleri" düzenlenmiştir.[106]

---

104 Taner, s. 618 vd.

105 Bozkurt, s. 112.

106 Bozkurt, s. 112 vd.

Osmanlı Devletinde hapishanelerin durumunun kötü olduğu, ön yargılı da olsa bazı kaynaklarda ifade edilmiştir. Örneğin Vahan Cardoshian'ın sübjektif şekilde Osmanlı Devleti aleyhine kaleme aldığı ve 1908'de yayımlanan *20. Yüzyılın Osmanlı İmparatorluğu* isimli kitapta, "hapishanelerin kışın ısıtılmadığını, rutubetli, havasız, yazın çok sıcak olduğunu, sadece ekmek verildiği için ailelerinin gündelik yemek getirdiklerini" yazmışken; 1915 tarihli bir Alman raporunda ise, "kapitülâsyonları tek taraflı olarak ilga eden Osmanlı Devletinin, hapishanelerdeki yabancılar için mevcut olan konsolosluk denetimini de kaldırmasının çok düşündürücü olduğunu, ülkede bir adalet ve hapishane reformu gerektiği düşüncesinin belirdiğini, Almanya'nın bu alandaki yardımına itiraz edilemeyeceğini, adalet sorununun diğer büyük devletlerin etkisi olmadan çözülebilmesinin Almanya için çok faydalı olacağı" yazılmaktadır.[107]

Osmanlı Devletinde ilk cezaevleri olarak aşağıdakileri göstermek mümkündür: "Manavgat 1852, Şırnak 1886, Alaçam 1890, Kınık 1907, Manyas 1910, Cide 1318, İpsala 1324, Çiçekdağ 1340 tarihlerinde kiralanmıştır. Diyarbakır 1280, Sinop 1303, Kırklareli 1304, Kütahya 1306, Bafra 1311, Ordu 1315, Uşak 1317, Bilecik 1324, Nevşehir 1849, Sürüç 1852, Vezirköprü 1870, Kozan 1875, Kars 1800, Kastamonu 1889, Erzurum 1900, Hınıs 1905, Üsküdar Paşakapısı 1916 ve Zara 1919 senelerinde inşa olunmuştur."[108]

III. Cumhuriyet döneminde

Cumhuriyet döneminde ve özellikle 1 Temmuz 1926'da 765 sayılı Türk Ceza Kanununun yürürlüğe girmesinden sonra, bu konu yeniden ele alınmaya başlanmıştır. İlk önce, ceza ve tutukevlerinin idaresi 1 Haziran 1929 tarihinde İçişleri Bakanlığından alınarak Adalet Bakanlığına bağlanmış ve Bakanlık bunlarla daha yakından ilgilenmeye başlamıştır. Nitekim, hükümlülerin çalıştırılması, onların uslandırılması amacına ulaştırılabilecek başlıca esas ve araç olduğu için Adalet Bakanlığı, her şeyden önce faaliyetini bu hedefe yöneltmiş ve yeni mevzuatta da bu hususta hükümler sevk edilmiştir. Nitekim TCK m. 13'te, ikinci devreyi bitiren hükümlüler arasından Bakanlığın yol, inşaat ve maden ekipleri oluşturabileceği; TCK m. 14'te, hürriyeti bağlayıcı cezalara hüküm giyenlerin cezaevlerine bağlı tarım ve endüstri kurumla-

---

107 Bozkurt, s. 112, dn. s. 269, s. 113.

108 Mengüç, Ali Rıza, *Ceza İnfaz Hukuku ve İnfaz Müesseseleri*, İstanbul 1968, s. 308.

rında çalıştırılabilecekleri belirtilmiştir. Ayrıca 14.6.1930 tarih ve 1721 sayılı Hapishane ve Tevkifhanelerin İdaresi Hakkında Kanunda, cezaevlerinde "iş yurtları"nın oluşturulacağı belirtildiği gibi, Ceza Kanununun Meriyet Mevkiine Konmasına Dair Kanunun 4. maddesine 25.6.1932 tarih ve 2023 sayılı Kanun ile eklenen fıkra ile de, yeni hapishane tesisat ve teşkilâtı yapılmayan yerlerde muayyen şartları haiz bazı mahkûmların, geceleri hapishanede geçirmek şartıyla, kamu yararına uygun işlerde çalıştırılabilmeleri esası konmuş ve konuda bir de talimatname yapılmıştır. Ancak, gerek iş yurtları ile yeni cezaevlerinin ve gerekse yapılması düşünülen iş esasına dayanan cezaevlerinin inşaat ve tesisatı için gerekli parayı sağlamak amacıyla yürürlüğe konulan 30.6.1934 tarih ve 2548 sayılı Kanun, icra dairelerince tahsil olunacak paralardan belirli oranlarda alınacak harçlar ile hükümlülere ödettirilecek yiyecek bedellerinin cezaevleri ile mahkeme binaları inşaatına sarf olunmak üzere Ziraat Bankasına yatırılarak Adalet Bakanlığı adına açılacak cari hesaba geçirileceğini düzenlemiştir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında cezaevlerinin kötü durumunu ortaya koymak açısından, Adliye müfettişleri Fuat ve Ferit Beyler tarafından "Karadeniz sahillerindeki hapishanelerle İzmir, Adana, Konya, Kastamonu ve İstanbul ceza ve tevkifevlerini konu alan" 24.12.1931 tarihli rapor dikkat çekicidir.[109]

Binalardan bir kısmı mahsus surette cezaevi olarak inşa edilmiş bulunmakla beraber, hiçbiri cezanın, günün telâkki ve prensipleri dairesinde infazına elverişli değildir; bunların tamamı koğuşlardan ibarettir ve hücre yoktur.

Hiçbir cezaevinin mevcudu, istiap haddiyle mütenasip değildir. İstiap haddinin tayininde, her mahpusa en çok bir buçuk metrekare tahsisi suretiyle asgarî bir kıstas kullanılmıştır. Meselâ Kastamonu'da 250 kişilik istiap haddine karşı 597, Samsun'da 200'e mukabil 375, Giresun'da 120'ye karşı 250, İzmir'de 500'e karşı 900 mahpus bulunmaktadır.

Binalar en iptidaî hijyen icaplarından dahi mahrumdur; müsait avluya sahip bulunmadıklarından, teneffüs saatleri kat'iyen değerlendirilememektedir. Esasen koğuşlar da, yapılışları itibariyle, güneşten

---

109 Gölcüklü, Feyyaz, *Türk Ceza Sistemi (Hürriyeti Bağlayıcı Cezalar)*, Ankara 1966, s. 46 vd.

tamamen mahrumdurlar. Havalandırma ve ısıtma tesisatı mevcut değildir. Ocak ve mutfak tertibatının bulunmaması yüzünden, mahpuslar yemeklerini koğuşlarda mangallar üzerinde pişirmektedirler. Birçok binada akar su yoktur; mahpuslar kendilerini ve bulaşıklarını koğuşlarda yıkamaktadırlar. Koğuşlar akşam 17'den sabah 7'ye kadar kapalı tutulduğundan, def'-i tabiî koğuşta bulunan tenekelere yapılmaktadır; esasen mevcut helâların vaziyeti de pek kötüdür.

Mahpusların getirdikleri şahsî eşyalar yatakların yanında, sandıklar içinde, koğuşları doldurmakta ve temizliği güçleştirmektedir.

Hükümlülerin sınıflandırılması bir yana, küçükleri büyüklerden, mevkufları mahkûmlardan ayırmak dahi mümkün olamamaktadır. Kadınlara mahsus cezaevi hemen hemen yok gibidir: "kadın mahkûmların cezaları, birçok yerlerde, gardiyan olarak tayin edilen kadınların bazen bir ve bazen de iki odalı ve alelekser zabıtanın nezaretinden mahrum bulunan evlerinde çektirilmektedir." Bakıma muhtaç küçük çocuklar da, analarıyla birlikte, senelerce cezaevinde kalmaktadırlar.

Hemen hemen hiçbir müessesede ziyaret ve görüşme mahalli yoktur.

Binaların bu gayrimüsait durumu mahpusların çalışmasını da imkânsız kılmaktadır. "Görülen hapishanelerin birçoklarında mahkûm ve mevkuflar tam ve mutlak bir atalete uğratılmışlardır. Meselâ iki-üç yüz mevcutlu bir kısım hapishanelerde çalışanların miktarı 10-15'i geçmemektedir..."

"Hapishaneler -personel noktasından- daha derin bir mazhariyetsizlik içindedirler. Hapishaneler, hemen daima zaif şahsîyetlerden terekküp eden ve bu itibarla da lâzım gelen evsaf ve şeraitten mahrum bulunan müdürlerle, hemen tamamen cahil denebilecek derecedeki gardiyanların elinde bulunmaktadır. Gardiyanlık meslekî bir vaziyet olmaktan ziyade çok alelâde bir iş telâkki" edilmektedir.

Rapor şu cümlelerle son bulmaktadır: "Hapishanelerimizin bugünkü vaziyetleri ise, adaleti temin değil, adaletsizliği tevlit etmektedir. Mahkûmların bir kısmı muhtelif saikler tahtında, ceza çektiklerinî bile hissetmezken, diğer bir kısmı cezalarını, tâbi tutulmaları lâzım gelen derecenin kat kat fevkinde bir şiddetle çekmektedirler. Binaenaleyh hapishanelere lâyık olduğu mevkiin verilebilmesi için ihtiyarı icap edecek fedakârlıklar çok görülmemeli bilâkis pek tabiî ve zarurî telâkki edilmelidir."

647 sayılı Ceza İnfaz Kanunu ile sürgün cezası kaldırılıncaya kadar,[110] TCK m. 11'de belirtilen hürriyeti bağlayıcı cezalar; ağır hapis, hapis, sürgün ve hafif hapistir. Bunlardan ağır hapis ve hapis cezasının infazında, dereceli sistem kabul edilmişti.[111]

Yeni cezaevleri ve infaz uygulamaları

1.10.1936'da İmralı adasında iş esasına dayanan ilk cezaevi açılmıştır. Başka yerlerde de, aynı nitelikte cezaevlerinin yapılması planlanmış ve bu şekilde ağır hapis ve hapis cezalarının infaz şekillerini gösteren TCK m. 13'ün kısmen olsun uygulanmasını mümkün kılmak gayesi amaçlanmıştır. Ancak, böyle bir kısmî çözüm tarzına girişmek için kanunî bir dayanağa ihtiyaç görüldüğünden, bu husus, 3.2.1937 tarih ve 3112 sayılı kanun ile son şeklini alan, muvakkat maddenin B fıkrası ile sağlanmıştır. Buna göre; "Şimdiki cezaevlerinde mahkûmiyet müddetlerinin bir kısmını iyi hâl ile geçirmiş olup da Vekâletçe tesbit edilecek yaş, meslek ve kabiliyette olan ve yine Vekâletçe tayin olunacak suçların failleri iş esası üzerine kurularak açılmış ve açılacak olan cezaevlerine sevklerinde 13. maddede gösterilen üçüncü ve dördüncü devreler şeraitine konularak o devrenin veya devrelerin bütün hak ve imtiyazlarından istifade ettirilebilecekleri gibi 16. madde hükmünden müstefid olurlar." İşte bu fıkra hükmüne dayanılarak belirli şartları taşıyan bir kısım hükümlüler, belirtilen cezaevlerine sevk edil-

---

110 Sürgün cezası, TCK m.18'in ilk şeklinde, müebbet ve muvakkat (altı ay ilâ beş sene) olmak üzere ikiye ayrılmışken; 1936 değişikliğiyle müebbet sürgün kaldırılmış ve muvakkatın da süresi bir ilâ beş yıl olarak değiştirilmişti. 647 sayılı CİK ile yürürlükten kaldırılan sürgün cezası, "gerek cürümün işlendiği ve gerek cürümden zarar gören şahıs ile mahkûmun ikamet ettiği kazalardan en aşağı 500 kilometre (maddenin ilk şeklinde 60 kilometre idi) uzakta bulunan ve nüfusu on binden az ve polis teşkilâtı olan ve mahkeme ilâmında yazılı bulunan kaza merkezlerinde mahkûmun ikamete mecbur tutulması..." suretiyle infaz edilmekte idi (Gölcüklü, 21). Hükümlünün sürüleceği yeri mahkeme tayin edecektir. Mahkeme bu yeri belirleme hususunda serbest ise de, kanun bir dereceye kadar kendini sınırlamıştı (üç yerden asgarî uzaklık). Sürgün yerine tutuklu olarak gönderilen hükümlünün sürüldüğü yere varıncaya kadar tutuklu kaldığı her bir gün için üç gün sürgün hesap edilerek, hükümlülük süresinden indirilmesi gerekirdi. Hükümlü sürüldüğü şehir veya kasabada tamamen serbest olup, sürüldüğü yere ailesini götürebildiği gibi, orada ticaret de yapabilirdi (Taner, s. 613 vd.).

111 Ayrıntılı bilgi için bkz. Demirbaş, s. 138 vd.

meye ve haklarında TCK m. 13'ün C ve D fıkralarında gösterilen üçüncü ve dördüncü devrelere ait rejim ile TCK m. 16'nın şartla salıverilmeye ilişkin hükümlerinin uygulanmasına başlanmıştır.[112]

Bu arada, ceza ve tutukevlerinin idaresini esaslı kurallara bağlamak üzere 213 maddeden oluşan 31.7.1941 tarihli *Ceza ve Tevkifevleri Nizamnamesi* yürürlüğe girmiştir. Buna göre, her mahkeme bulunan yerde, bir "ceza ve tevkifevi" ve Adalet Bakanlığınca belirlenen yerlerde "mıntıka cezaevleri" ile "çocuk ceza ve ıslahevleri" bulunacağı; tevkifevlerinde tutuklama kararlarının, mahkemeler nezdindeki cezaevlerinde hafif hapis ile üç yılı geçmeyen hapis veya ağır hapse ilişkin hükümlerin, mıntıka cezaevlerinde de daha ağır mahkûmiyetlerin infaz olunacağı, kadınlarla suçu işledikleri sırada 15 yaşını bitirmiş genç suçlulara ait cezaların "mahsus cezaevlerinde" veya cezaevlerinin "hususî kısımlarında" çektirileceği ve suçu işledikleri, sırada 11 yaşını bitirmiş, fakat 15 yaşını doldurmamış ve cezanın infazına başlandığı sırada 18 yaşını bitirmemiş küçüklerin cezalarının ıslahevlerinde çektirileceği belirtilmiştir. Nizamname ayrıca, memur ve müstahdemler, bunların görev ve yetkileri, cezaevi komisyonu, idare kurulu, disiplin kurulu, tutuklu ve hükümlülerin kuruma konması, yaşayış tarzı, dış dünya ile ilişkileri okutulmaları, çalıştırılmaları, disiplin işleri gibi hususları da düzenlemiştir.[113]

29.6.1938 tarih ve 3500 sayılı kanun ile sonradan onun yerine geçecek olan 13.1.1943 tarih ve 4358 sayılı kanun, ceza ve tevkifevlerinin teşkilât ve görevlerini belirleme dışında, iş esası üzerine kurulmuş ve kurulacak cezaevleri, iş yurtları ve ıslahevlerinin bütçede döner sermaye olarak tahsis edilecek para ile yapacakları işler dolayısıyla hükmî şahsiyete sahip olduklarını ve bu evlerin inşa ve idaresi ile çalıştırılan hükümlülere verilecek yevmiyelerle bunların tahsis ve ödeme şekil ve şartlarını belirtmektedir.[114]

647 sayılı CİK yürürlüğe girinceye kadar, ağır hapis cezasının ilk devresini oluşturan hücre hapsi, yeteri kadar hücre bulunmadığı için hiçbir zaman gereği gibi uygulanamamıştır. Örneğin, 1959'da 5142 ağır hapis cezası hükmedilmişken, 647 sayılı CİK gerekçesinde de belirtildiği üzere, 1965 yılında cezaevlerindeki hücre sayısı 894 idi. Maddî im-

112 Taner, s. 620 vd.

113 Taner, s. 621.

114 Taner, s. 621..

kânsızlığm yenilemeyeceğini bilen Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürlüğü, cezaevlerine gönderdiği genelgelerde hücre cezasının "hücre adedi ihtiyacı karşılayacak miktarda inşa edilinceye kadar alelıtlak müebbet ağır hapisle en ağır hapis cezasına mahkûm olandan başlanmak ve aşağı doğru inilmek suretiyle infaz..." edileceğini; "ceza miktarı müsavi olan mahkûmlardan mükerrerler ve haklarında içtima hükmü tatbik edilenlerin öne" alınacağını bildirmişti.[115]

Hükümlü hücrede mutlak bir tecride tâbi olup, bu tecrit onun müdür ve doktor dışında herhangi bir kimseyle temasını yasaklamakta idi. Hükümlünün hücrede, okuyup yazması idarenin iznine bağlı olup, bu günün belirli saatlerinde mümkün idi. Hücrede başkaca kâğıt, kalem bulundurulması, ziyaretçi kabulü, mektup yazılması ve alınması yasak idi. Hükümlünün çalışması da idarenin iznine bağlı olup; "bu müsaade kese kâğıdı, zarf, örgü, torba, çuval imali gibi el işlerine ve yalnız gündüz meşguliyetine münhasır kalmak üzere" verilebilirdi. Hücredeki hükümlü, nöbetçi gardiyanın daimî kontrolü altında olup; gardiyanlar, tecrit edilen mahkûmlarla konuşamazlar; hücre kapısını hiçbir nedenle açamazlardı. "İçinde helâ bulunmayan hücrelerdeki hükümlülerin ihtiyacı, hiçbir temasa, intizam ve disiplin bozucu hareketlere mahal kalmayacak şekilde idarece tanzim olunur." "Hücrede uygunsuzluk yapan, talimata riayet etmeyen hükümlü hakkında katıksız hapis cezası verilir. Ve icabında demire vurma tedbiri alınırdı."[116]

Sonuç

Avrupa devletlerinde hürriyeti bağlayıcı cezaların ve dolayısıyla cezaevlerinin gelişimi 400 yıllık bir geçmişe sahipken, bizde Tanzimata ve 1840'lara gitmektedir. Avrupa ülkelerinde, 19. yüzyılda tartışılan sorunlar, bizde daha yeni tartışılmaya başlandığından, cezaevleri ve infaz sistemi ile ilgili yaşanan sıkıntılar bir türlü giderilememektedir. Bu durum infaz hukukunun gelişimi açısından da söz konusu olmuştur. Avrupa'da ve Amerika'da bizden yıllarca önce infaz hukuku ve cezaevleri üzerine tartışmalar, kitaplar, geziler, dernek ve vakıflar mevcut iken, bizde ne yazık ki bu konu üzerinde Batı'dan yıllarca sonra durulmaya başlanmıştır. Benzer durum, infaz hukuku eğitimi açısından da söz konusudur. Bizde, son yıllarda bazı hukuk fakültelerinde seçimlik

115 Gölcüklü, s. 78 vd.

116 Gölcüklü, s. 79 vd.

ders olarak infaz hukuku konuluncaya kadar, infaz hukukuna ilişkin bilgiler, ceza genel hukuku içerisinde, "cezalar" anlatılırken kısaca değinilmek suretiyle geçiştiriliyordu. Bugün hâlâ, çoğu köklü hukuk fakültesinde aynı uygulama ne yazık ki devam etmektedir. Dolayısıyla, infaz savcıları ve cezaevlerini denetlemekle yükümlü başsavcılar uygulama içinde infaz hukukunu öğrenebilmektedirler.

Son yıllarda ortaya çıkan cezaevi olaylarına kadar, gerek toplum, gerekse devlet olarak cezaevi sorunlarına ne yazık ki hiç eğilinmemişti. Ceza infaz kurumlarındaki olumsuzlukların giderilebilmesi açısından, devlet yanında, sivil toplum kuruluşlarına da büyük görev düşmektedir. Gerçekten de, Batı'da çok sayıda örneğine 18. yüzyıldan itibaren rastlanan cezaevi derneği veya vakfı şeklindeki bu kuruluşlar önemli görevler yapmaktadırlar. Bunlardan ilki olan Philadelphia Cezaevi Vakfı, dinî temele dayanan Quakerler tarafından 1776'da kurulmuştur. Fransa'da da, hapishanelerin işleyişini denetlemek ve buralarda iyileştirilmelere gidilmesini sağlamak amacıyla dernekler kurulmaya başlanarak, 1818'de, resmî Hapishanelerin İyileştirilmesi Derneği ve daha sonra Hapishaneler Derneği ile çeşitli insancıl dernekler kurulmuştur. Almanya'da ise, Fliedner, 1826'da Ren-Westfaller Cezaevi Derneğini kurdu, bunu ülkenin her tarafında benzer dernekler takip etti. Hollanda'da, John Howard'ın öğrencisi ve bir iş adamı olan W. H. Suringar iki arkadaşı ile birlikte Hükümlülerin Manevî Islahı İçin Hollanda Cemiyetini kurmuşlar ve bu dernek 1946'dan itibaren Hollanda Yeniden Topluma Katma Derneği ismini almıştır. Bunların amacı, mahkûmiyet esnasında ve tahliyeden sonra mahkûmlara iyileştirici etkide bulunmaktı. Türkiye'de, ne yazık ki bu nitelikte bir dernek veya vakıf bulunmamaktadır. Buradan, başta Adalet Bakanlığı yetkilileri olmak üzere tüm yardımseverleri ve konuya ilgi duyanları, cezaevleri ile mahpusların sorunlarının çözümünü, iyileştirilmesini ve infaz sonrası yardımı amaçlayan bir vakfın ya da derneğin kurulması hususunda iş birliğine davet ediyorum.

Hapishaneler, Sorunlar ve Çözüm Arayışları

— *Halil İbrahim Bahar*[*] —

Ceza pratiğinin son iki yüzyıl boyunca karşılaştığı güçlüklerin ve çelişkilerin temelde asla yeniden incelenmediği kanısındayım. Şimdi, yüz elli yıldan bu yana tıpatıp aynı nosyonlar, aynı temalar, aynı şikâyetler, aynı eleştiriler, aynı talepler tekrarlanıyor, sanki hiçbir şey değişmemiş gibi ve bir anlamda, gerçekten de, hiçbir şey değişmedi. Bu kadar kusur taşıyan, bu kadar eleştiriye yol açan bir kurum yalnızca aynı söylemlerin sonsuzca tekrarlanmasına yol açtığı andan itibaren, 'gevezelik' ciddî bir semptomdur.[1]

Giriş

Suç ve ceza insanlık tarihi ile birlikte var olan bir olgudur. Toplumlarda cezalandırmanın şekli de tarih boyunca sosyal, ekonomik ve kültürel koşullara göre değişime uğramıştır. Hapishaneler, tüm toplumların uyguladığı formel cezalandırma yönteminin başında gelmektedir. Hapishaneler, cezalandırma politikası ve uygulamalarında çevreden merkeze doğru yönelişi temsil etmektedir.

Bu çalışmada formel sosyal kontrol içinde önemli bir yeri olan hapishaneler, teorik olarak incelenecek, bu kurumların amacı ve işleyişi ele alınacaktır. Hapishanelerin işlevi nedir? Hapishaneler hedeflenen amaçları gerçekleştiriyor mu? Hapishanelerin temel sorunları neler-

* Doç. Dr. Halil İbrahim Bahar, Polis Akademisi Başkan Yardımcısı, Ankara.

1 (Foucault 2003: 253)

dir? Hapishanede cezalandırma yönteminin alternatifleri nelerdir? Söz konusu alternatiflerden Türkiye nasıl yararlanabilir?

Hapishaneler, söylem ile eylem arsındaki tutarsızlığın belirgin bir şekilde ortaya çıktığı alanlardan biridir. Hapishaneler belirtilen işlevlerini yerine getirmekten uzaktır. Buna rağmen tüm toplumlarda hapishanede cezalandırma sistemine devam edilmesi nasıl açıklanabilir? Hapishaneler suçluluğu sürekli hâle getirir. Hapishanelerin görünürdeki bu başarısızlığı aslında planlanmış bir durum mudur? Sosyal, ekonomik ve siyasal hayatta gelişmelere rağmen klasik hapishanelerin cezalandırmada kullanılmasının nedenleri nelerdir? Okullar, hastahaneler, atölyeler sosyal ve mimarî olarak hapishanelerle benzerlik içindedirler. Bu, Foucault'un (1977) deyimiyle bedenin sınırlandırılması ve baskıcı disiplinin uygulanmasında benzer stratejinin kullanıldığının bir delilidir.

Hapishane konusu ele alınmadan önce suç ve cezanın toplumsal olarak nasıl algılandığı ve suça karşı verilen toplumsal ve siyasal tepkilerin ne olduğunun ortaya konması gerekmektedir.

Morgan suçluları iki kategoriye ayırmıştır. Birincisi, normal ve göreceli olarak zararsız şeklinde tanımlanırken; ikinci gruptakiler ise anormal, patolojik ve tehlikeli olarak tanımlanmaktadır. Bu kavramsal modele göre kötü suçluların toplumdan uzaklaştırılması sonucu halk, normal suçlulara daha toleranslı olacağı varsayımında bulunulmaktadır.[2] Hapishaneler kötü suçluların toplumdan uzaklaştırılması işlevini de yerine getirmektedir.

Hukuk tarafından tanımlanan suç, ekonomik, sosyal ve siyasal yapı ile ilgilidir. Hukuk ise kurumlar tarafından şekillenmekte ve değişmektedir. Özellikle siyaset kurumunun hukuk kurallarının oluşumu ve uygulanmasındaki rolü bilinen bir gerçektir. Bu bağlamda siyaset, sosyal kontrol ve hapishaneler arasındaki ilişkinin bir bütün hâlinde ele alınması gerekir. Bu bağlamda siyasal çatışma ve baskıların arttığı zamanlarda hapishanedeki mahkûm ve tutuklu sayısının da arttığını görmekteyiz.

Suçlar ve toplum düzenini ihlâl eden diğer davranışlar nasıl algılanmakta ve bu eylemlere ceza adalet sistemi tarafından nasıl tepki gösterilmektedir? Tüm ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de kamu düzeni ve asayiş temelde siyasal bir konudur. Bu bağlamda cezalandırma

2 (Morgan 2002: 1114)

siyasal bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu açıdan bakıldığında hapishaneler, sisteme karşı çıkanlar ile çıkmayanların, iyi-kötü, uygun-uygun değil kavramlarının pekiştirilmesi ve toplumun bu ayrıma göre bilinçlenmesi işlevini görür. Bazı açıklamalar ise hapishaneler ile yeni sanayi düzeni arasında bağ kurarak, kontrol edilebilir, disiplinli iş gücü gereksiniminin hapishanelerin yaygınlaşmasına neden olduğunu ileri sürmektedir.[3]

Hapishaneler hakkında sağlıklı analizlerin yapılabilmesi için aşağıdaki konuların ele alınması gerekmektedir: Suç ve kontrol arasındaki ilişki, kontrol ve cezalandırmanın doğası, cezalandırma ve kontrol stratejilerinde dönüşümler, hapis cezasının ortaya çıkmasına neden olan sosyal faktörler, hapishanelerin organizasyon yapısı ve sorumluluk anlayışı, mahkûm ve tutukluların sosyal ve ekonomik özellikleri.

Hapishanelerin işlevi hakkında farklı söylemler vardır. Hapishaneler bedensel cezalandırmadan, zihinsel cezalandırmaya geçişte önemli bir rol oynamakta[4] ve dile getirilen klâsik işlevlerinin dışında farklı perspektiflerden ele alınmaktadır. Foucault'un analizleri de bu farklı yaklaşımların öncüsüdür. Foucault'a göre hapishaneler kanunsuzluklarla mücadele etmek için kullanılan bir araç değildir. Hapishanelerle suç ve ceza ve bunlarla ilgili ekonomik alanın düzenlenmesinde rol oynamaktadır.[5] Yukarıda da ifade edildiği gibi cezalandırma siyasal bir karardır. Hapishanelerde bulunan mahkûmların oranı hükûmetin kontrolü altındadır. Mahkûm sayısı bir anlamda siyasal tercihin bir sonucudur. Hapishanelerin boşaltılmasına yönelik hükûmet afları bu tezi doğrulamaktadır.

Hapishaneler beraberinde birçok olumsuz sonuçları da doğurmuştur. Cezaevleri bir ayrıştırma, ayıklama mekanizmasıdır.

Kontrol, cezalandırma ve hapishaneler

Tüm toplumlarda hangi ideolojide olursa olsun ciddî suçları işleyenlere yönelik hapishanede cezalandırma yöntemi uygulanmaktadır.

Modern hapishaneler bütüncül gözetim mekanizmasıyla bilgi güç ilişkisinin yeni bir şeklini temsil etmektedir.[6] Avrupa'nın çoğu yerinde

---

3 (Ignatieff 1978, aktaran Emsley 2002)

4 (Cohen 1983)

5 (Foucault 2003: 83)

6 (Foucault 1977)

1750 ile 1850 yılları arasında hapishaneler önemli suçlar için temel cezalandırma yöntemini oluşturmuştur.

20. yüzyılın sonlarına doğru sosyal kontrolün sağlanabilmesi için bilgi teknolojilerinden yararlanılmaya başlanmıştır. Kontrol, özel güvenlik aracılığıyla, kapalı devre tv sistemleriyle alışveriş merkezleri ve şehrin birçok yerinde kullanılmaya başlanmıştır. Elektronik veri toplama sistemleri de kontrolün yaygınlaşmasında önemli rol oynamaktadır.

Elektronik göz, panoptik toplumun yaygınlaşmasını kolaylaştırmıştır. Yeni kontrol stratejisi zararlı insanlarla zararsız insanların ayırt edilmesi; zararlıların apartmandan, kulüpten, alışveriş merkezinden, hatta ülkeden dışarıya atılmasıdır.[7] Bilgi teknolojisinin gelişmesi bireyin kontrol edilebilmesini de kolaylaştırmıştır. Diğer bir deyimle bilgi, gücün kullanımını geliştirmiştir. Bunun sonucu gelişmiş teknolojilerin kullanımıyla bireylerin kontrolü kolaylaşmıştır. Bireyin yaşamına yönelik denetimin artması sonucu, Foucault'un deyimiyle 'gözetim toplumu' oluşmuştur. Elektronik gözetim ve özel kişiler tarafından gerçekleştirilen yeni kontrol şekilleri devletin sağladığı çözümlere olan güvensizliğin de yansımasıdır. Bu durum Giddens[8] tarafından 'sosyalin ölümü' olarak adlandırılmaktadır.

Yeni kontrol stratejilerinin temel yaklaşımı insanları değiştirmenin zor ve pahalı bir çaba olduğunu vurgulamakta bu nedenle onların hareketlerinin sınırlandırılarak suç işlemelerinin önlenmesi amaçlanmaktadır. Batı toplumları 'risk toplumları' hâlini almıştır[9] ve sorun, toplumlarm riskten nasıl kurtulacağı/korunacağıdır.

Hapishanelerin dile getirilen işlevlerinin dışında gizli işlevlerinin de olduğu söylenmektedir. Hapishaneler, suç ve taşkınlıkları tolere edilebilecek ve bastırılacak olanlar şeklinde iki gruba ayırmaktadır. Hapishaneler, sosyal toleransın sınırlarını belirler ve suçluları fakir kesimin diğer bölümüne tehlikeli, kötü olarak tanıtır. Aksi takdirde suçlular bu sınıfın gözünde sempatik olarak değerlendirilebilir. Saygın fakirleri bu suçlulara karşı korumak gerekir.

Burada cezalandırmanın amacına bakılması gerekir. Maliyeti az olan hırsızlık yapanlarla milyonlarca dolarlık hırsızlık yapanları göz önüne alalım: Toplumsal yaşama hangisinin zararı daha çoktur? Mil-

---

7 (Hudson 2002: 246)

8 (1990, aktaran Hudson 2002: 247)

9 (Beck 1992, Giddens 1990, aktaran Hudson 2002: 247)

yonlarca dolarlık hırsızlık yapan saygınlar elbette ki daha az tehlikeli bulunacaktır. Hatta bu kişiler meşruiyetlerini kazanmak ve toplumsal saygınlık elde edebilmek için okul vs. gibi hayır işleri yaparak bu çalışmalarından dolayı plaketler almaktadır.

Cezalandırma, kanunsuzlukları düzenlemede kullanılan bir yöntemdir. Toleransın sınırlarını belirler, kimlerin serbest, kimlerin baskı altında kalmaları gerektiğini belirler. Cezalandırma kimlerin dışlanacağına, kimlerin ise faydalı olarak kategorize edileceğine karar verir.[10] Bu bağlamda cezaevlerindeki popülasyona bakıldığında erkek, genç, alt sınıf, işsiz ve eğitimsiz olanların oranlarındaki yükseklik dikkati çekecektir. Eleştirel kriminoloji, cezalandırmayı, *ekonomik ve siyasal olarak istenmeyen, dışlanan gruplara karşı gücün uygulanması* şeklinde değerlendirmektedir.[11]

Cezalandırmanın serüveni, işkence ve idamdan başlamış, hapsetme ve rehabilitasyon aşamalarına gelmiştir. Hapishaneyi sanayileşme ve iş gücü yaklaşımı açısından ele alan işlevselci tezlere göre 18. yüzyılın sonu ile 19. yüzyılda devam eden sanayileşme sürecinde sapkın kitle, hapishaneler aracılığıyla toplumdan ayrılıyor, burada sosyalleştirilerek iş gücüne katılıyordu. (Bu sanayileşmiş batı ülkelerindeki hapishanelere yönelik açıklamalardır. 18 ve 19. yüzyıllarda sanayileşmemiş ülkelerde cezalandırma hakkında da bilgi sahibi olunması ve karşılaştırılma yapılması gerekmektedir).

Hapishaneler ile sanayileşme arasında bağ kuran işlevselci yaklaşım yukarıda da dile getirildiği gibi hapishaneler ile iş gücü arasında bir ilişki kurmaktadır. Sanayinin işçilere talebinin olmadığı zamanda onları bastıran, işçilere gereksinim olduğunda onları hapse alıp meslek eğitimi ve iş disiplini öğretme işlevini yerine getiriyordu. Hapishane kuralları ile iş kuralları arasında benzerlik söz konusudur. Her ikisinde de zamana uymak önemlidir. Hapishane kurallarına uymanın ve uymamanın beraberinde neler getireceği bellidir. Benzer şekilde iş kurallarına da sıkı bir şekilde uyulması gerekir.

İşlevselci yaklaşıma göre hapishane sanayi kapitalizminin ihtiyacı olan işçileri sağlamaya odaklanmıştır. Hapishanelerin işçi sınıfı mahallelerinin yanında inşa edilmesi ve görünür hâlde olması, fabrika disiplinine uymayan işçilerin nereye gönderileceğinin işçilere hatırlatılması

---

10 (Foucault 1977: 262)

11 (Wacquant 2001, aktaran Hudson 2002: 240)

amacıyla ilgilidir.[12] Fabrika işinin esası, zaman ve mekân disiplinine uymaktır. Bu nedenle kapitalizmin okul ve hapishanelerde geliştirilen disiplin anlayışını benimseyen iş gücüne gereksinimi vardır.[13]

Foucault terbiye etmek için çalıştırma yaklaşımına dikkati çekmektedir. Çalışmanın üç temel işlevi vardır: Üretici işlev, sembolik işlev ve disipline edici terbiye işlevi. Sembolik ve disipline edici işlevler çok önemliyken, üretici işlev gözle görülür biçimde sıfıra eşittir.[14]

Yenilikçi teorisyenler cezalandırmayı modernleşmenin sosyolojisi açısından ele almaktadır. Bu çerçevede devletin işlevi ve gücüne gönderme yapmaktadırlar. Weber'in bürokratik rasyonelleşmenin gelişimine göndermede bulunmaktadırlar.[15]

Modernizm ve hapishanenin doğuşu

Cezalandırma şekilleri ekonomik ilişkileri yansıtmaktadır. Bu bağlamda elde edilebilir bilgi ve teknolojiler kullanılmaktadır. Çünkü cezalandırma ile sapkın nüfusun kontrol edilmesi arasında devamlılık vardır.[16]

Modern toplumların tüm üyeleri disiplinci gözetim altındadır. Cezalandırıcı disiplin, toplumun dar bir kısmını kapsayan sadece hapishanelere özgü bir yöntem olmaktan çıkmış, tüm sosyal ilişkiler disiplinci güç ilişkisinden kaynaklanan kontrol ilişkisine dönüşmüştür. Foucault'a göre aynı güç prensibi örneği olduğu için hapishaneler ile fabrikalar arasında esaslı bir farklılık yoktur.[17]

Cezalandırma ile normalleştirme arasında bir ilişki vardır. Modern devlette herkesin iyi bir şekilde kontrol edilmesini, herkesin kurallara uymasını, çalışkan ve doğru düşünmeyi sağlamak işlevini yerine getirmektedir. Foucault çalışmalarında yönetimin güç uygulaması sonunda sağlıklı ile hasta, akıllı ile deli, uygun ile uygun olmayan, kurallara uyan ile suçlu arasında ikiliğin üretildiğini göstermiştir.[18] Modern bi-

---

12 (Reiman 1979, bkz. Hudson 2002: 238)

13 (Hudson 2002: 238)

14 (Foucault 2003: 101)

15 (Foucault, Ignatieff, Melossi & Pavarani, Rusche & Kircheimer, Spitzer; bkz. Hudson 2002: 240)

16 (Hudson 2002: 240-241)

17 (Foucault 1977)

18 (Foucault 1977)

rey, herkesin düştüğü, resmî ve resmî olmayan boyutu olan kontrol ağma yakalanmıştır.

Toplumlar sanayileştikçe rastgele, fiziksel cezalandırmanın yerine kötü insanları iyi yapmaya yönelik cezalandırmalar gündeme gelmiştir. Modernite kendisini tüm insanları normal standartlarına uygun hâle getirmeye planlamıştır. Bu mümkün olmayan bir görevdir. Bu nedenle sapkınlar da aralarında iyileştirilebilir ve iyileştirilemez, ıslah edilebilir ve ıslah edilemez olarak ayrılmıştır. Ceza adaleti politika ve uygulamaları bu ayrıma göre şekil almaktadır.[19] Hudson yaklaşık olarak 1750'den 1975'e kadar olan dönemi penal modernizm olarak tanımlamaktadır. Bu periyotta birbiri ile irtibatlı iki olgu göze çarpmaktadır: 1-Hapsetmek rutin suçlar için de cezalandırmanın temel şekli hâline gelmiştir. 2-Suçluda değişim hedeflenmiştir ve bu amaçla hümaniter/sosyal bilimlerden yararlanılmaya başlanmıştır.[20]

Hapishanelerde cezalandırma ilk bakışta ilerici bir yaklaşım gibi değerlendirilmiştir. Hapishanelerin getirdiği yenilikler iki açıdan değerlendirilir. Birinci olarak hapishaneler ölüm cezası ve işkencenin yerini alan önceki cezalandırmalara oranla daha esnek bir cezalandırma şeklidir. İkinci olarak cezalandırmanın yanında suçluların rehabilite edilmesi yaklaşımı da ortaya çıkmıştır. Toplumlar modernleştikçe hükûmetler daha da demokratik hâle gelmektedir. Suçlara karşı verilen cezalar da daha hafifleşmektedir. Buradaki temel yaklaşımla cezalandırmanın insanî hâle getirilmesi ve suçlunun rehabilite edilerek tekrar topluma kazandırılması hedeflenmektedir.

Hapishanenin sosyolojisi ve cezalandırma yaklaşımları

Hapishanenin de kendine özgü kültürü vardır. Hapishane kültürü mahkûm ve görevlileri de kapsayan tutum ve davranışlar dizisinden oluşur. Mahkûmlar arasında dayanışma ve bu dayanışmanın hapishane görevlilerine karşı kullanılması da hapishane kültürünün temel özellikleri arasındadır.

Hapishanede de ahlâk ve güce dayanan bir hiyerarşi vardır. Özellikle çocuklara yönelik cinsel suç işlemiş olanlar hapishanede diğer mahkûmlar tarafından cezalandırılmaktadır. Bu olgu da tüm toplum-

---

19 (Hudson 2002: 242)

20 (Hudson 2002: 235)

lar için geçerlidir. Hapishanenin ağası, ablası kavramları da hapishanedeki hiyerarşik yaşamı bize göstermektedir.

Adaletin sağlanması (kefaret), caydırmak, ıslah, engellemek ve onarmak cezalandırmanın temel amaçlarındandır. Cezalandırmada davranışsal yaklaşım, bireylerin rasyonel olduğu ve eylemlerinden sorumlu olduğu tezini kabul etmektedir. İşlediği suç oranında cezalandırma olacaktır.[21] Islah yaklaşımında ise bireye bilişsel, davranışsal programlarla beceri eğitimi verilmesini, aile ilişkilerine müdahale edilerek ıslah edilmesi ve gelecekte tekrar suç işlemesinin önlenmesini hedeflenmektedir. Islah yaklaşımı bireyin birtakım durumlara karşı dayanamadığını ve uzmanların yardımına gereksinimi olduğunu kabul etmektedir. Engelleme cezaları da suçluların belli bir dönem boyunca hapsedilerek suç işlemesinin önlenmesini hedeflemektedir. Ömür boyu hapis cezası da yukarıda dile getirilen amaç doğrultusunda uygulanmaktadır. Onarıcı adalet, mağduru, suçluyu ve suçlunun işlemiş olduğu fiilden dolayı bozulan toplum dengesini eski hâline getirmeyi gözeten bir felsefedir. Bu dengeyi geri sağlamak belki çalınan bir şeyi geri yerine koymak veya özel mülke verilen zararları onarmak olabilir ama özellikle güvenlik duygusunun tekrar sağlanması ana amaçtır. Onarım ve tazminat anlaşmazlık davaları sonrasında kullanılan çözüm yöntemleridir. Onarıcı adaletin taraftarları, suçlu ve mağdur arasında anlaşmanın yapılmasını etkin bir çözüm yöntemi olarak görmektedir.

Onarıcı teoriler cezalandırıcı teoriler olarak değerlendirilmez. Onarıcı yöntem mahkûmiyetin cezalandırma olarak değil de mağdura ve topluma verilen zararın karşılanmasını hedeflemektedir. Bu bağlamda ceza adalet sürecinde devlet ve suçlu temel olarak rol alırken, onarıcı adalette mağdur ve toplum temel aktörler olarak ortaya çıkmaktadır. Bu yaklaşımda devlet suçluya ne yapacağını dikte ettirmez. Taraflar, mağdur ve suçlu bir araya gelerek zararın nasıl karşılanacağını belirler. Mağdur ve suçlunun bir araya gelmesi sonucu suçlu yaptığı hatanın verdiği zararı da görmüş olur. Onarıcı adalet toplumda yeniden sosyal bütünleşmenin sağlanmasını hedeflemektedir.

Foucault ve hapishaneler

Michel Foucault (*Gözetleme ve Cezalandırma 1977*), cezalandırma ile ilgili son derece etkili bir çalışma yapmıştır. Foucault'un temel tezi, di-

---

21 (von Hirsch, Bottoms, Burney & Wikström 1999, bkz. Ashworth 2002: 1079)

siplin ve disiplinlerdir. Cezalandırmanın tek aracı hapishane değildi, fakat hapishane yine belli başlılarından biri oldu. Foucault, hapishanenin niçin seçildiğini ortaya çıkarmak istemiş ve *Gözetleme ve Cezalandırma* (1977) adlı eseri sonrası suç ve cezalandırmaya ilişkin düşünceleri altüst etmiştir. Bu çalışma, başta polis, savcı ve hâkimler olmak üzere ceza adalet sisteminde rol alan aktörlerin yaptıkları işin ne anlama geldiğini sorgulamalarında önemli bir referanstır. Foucault suç ve cezalandırmaya ilişkin yaygın olan açıklamaları 'kriminolojik gevezelik' olarak tanımlamaktadır. Foucault'a göre hapishanenin görünür başarısızlığı, başarı olarak değerlendirilmektedir.

Foucault, toplumların cezalandırmadan gözetlemeye geçiş anına vurgu yapar ve iktidar düzenine göre gözetlemenin cezalandırmadan daha etkili ve daha verimli olduğunun fark edildiğini öne sürer. Foucault'a göre hapishane gözetleme biçimi altmda oluştuğu andan itibaren kendi besinini yani suça eğimliliği oluşturmaktadır.

"Hapishanenin, başından beri, bireyleri dönüştürmeye yönelik bir projeye bağlı olduğu hipotezini öne sürüyorum. Hapishanenin suçlulardan oluşan bir tür hurdalık olduğuna genellikle inanılır; bu hurdalığın sakıncaları kullandıkça ortaya çıktığından, hapishanelerde reform yapmak gerektiği, bireyleri dönüştürmenin bir aracı hâline getirmek gerektiği söylenip durur. Bu doğru değildir: Metinler, programlar, niyet bildirimleri burada, önümüzde duruyor. Başından beri, hapishanenin okul kadar, kışla ya da hastahane kadar mükemmel bir aygıt olması ve bireyler üzerinde titizlikle işlem görmesi gerekiyordu."[22]

Hapishanelerin sonuçları hakkında ise aşağıdaki açıklamalar yapılmıştır:

"Yenilgi hemen geliverdi, neredeyse projeyle aynı anda sağlandı. Hapishanenin suçluları namuslu insanlar hâline getirmek bir yana yeni suçlular üretmeye yaradığı ya da suçluyu daha fazla suça sapladığı daha 1820'de saptanır. İktidar mekanizmasının hep yaptığı şey olan, sakıncalılığm stratejik kullanımı o dönemde görüldü. Hapishane suça eğilimli insanlar üretir, ama bu kişiler sonuçta iktisadî alanda olduğu kadar siyasal alanda da gereklidir. Suça eğilimliler işe yarar."[23]

Yukarıdaki ifadeleri desteklemek için on dokuzuncu yüzyıldaki kurallara uyan işçilerin suça eğilimli insanlara karşı yaklaşımları örnek

---

22 (Foucault 2003: 24)

23 (Foucault 2003: 24)

olarak verilmektedir. İşçiler suç işleme riski olanlara karşı korku ve kin duymaktadır ve bunlara karşı siyasal ve toplumsal mücadelede bulunmaktadırlar. Gözetleme, propaganda grupları oluşturma, grevleri engellemek ya da kırmak için çalışmalar yapılmaktadır.[24]

Burjuva sınıfı zenginliğin korunmasını ham maddeyi işleyerek kâr elde etmeye bağlamıştı. Bunu da katı bir ahlâkla yapmayı planlamıştı. Halkın ahlâkî bir özne hâline gelmesi ve suça eğimli olma hâlinden uzak olması gerekiyordu. Suça eğilimli olanların kesin olarak ayrılması ve bunların sadece zenginler için değil fakirler için de tehlikeli olduğunun gösterilmesi gerekiyordu.[25]

Suç işleme eğilimi üzerine yapılan açıklamalarda da değişiklikler vardır. On dokuzuncu yüzyılda hırsızlık 'kötü insanların' yaptığı bir eylem olarak değerlendirilirken, günümüzde hırsızlığın nedeni yoksulluk ile açıklanmaktadır. Bu da cezalandırma politikalarını etkilemektedir.

"Suç işlemeye eğilim öyle faydalıydı ki, bu eğilimin olmadığı bir toplum kadar aptalca ve sonuçta tehlikeli bir şey hayal edilmiyordu. Suç işleme eğilimi yoksa polis de yoktu. Polisin varlığını, polis denetimini toplum için kabul edilir kılan şey suç işleme eğilimi olan kişiden duyulan korku değilse nedir? Olağanüstü büyük bir kazançtan söz ediyorsunuz. Pek yakın dönemde ortaya çıkan, bunca rahatsız edici bu polis kurumu ancak bu sayede aklanabilir. Bizim silâh taşıma hakkımız yokken, bize kimlik soran, kapımızın önünde aylak aylak dolaşan üniformalı, silâhlı bu insanların aramızdaki varlığını kabul ediyorsak, suç işleme eğilimindeki kişiler olmasaydı bu nasıl mümkün olabilirdi? Suç işleme eğilimindeki kişilerin ne kadar çok sayıda ve tehlikeli olduklarını bize anlatan makaleler gazetelerde her gün karşımıza çıkmasaydı polisin varlığını nasıl kabul ederdik?"[26]

Foucault suç, kontrol, cezalandırma ve hapishaneler hakkındaki açıklamaları içeren kriminolojiyi 'geveze söylemi', 'mızmızca tekrarlar' olarak tanımlamaktadır.

"Kriminoloji metinlerini okuduğunuz hiç oldu mu? Kolunuzu kanadınızı kırar. Bunu şaşkınlıkla söylüyorum, saldırganlıkla değil; çünkü bu kriminoloji söyleminin nasıl böyle kalabildiğini anlayamıyorum.

---

24 (Foucault 2003: 24-25)

25 (Foucault 2003: 25)

26 (Foucault 2003: 31)

Sanki bu söylem öylesine yararlıdır, sistemin işleyişi onu öylesine gerekli kılmakta ve öylesine güçlü bir şekilde çağırmaktadır ki, kendini teorik olarak doğrulamaya, hatta yalnızca bir bağdaşıklık ya da temel bir çatı bulmaya gerek duymaz. Tümüyle faydacıdır."[27]

Polis ve suçlular

Polisin oluşturulması ile iktidar arasındaki ilişkinin varlığını göz önünde tutmak gerekmektedir. Muhbirler, gözetleyiciler de suça eğilimli olan kişiler tarafından devşirilecektir. Burjuvazi kendi elleriyle yapamadığı kaçakçılığı hizmetindeki suç işlemeye eğilimli kişiler tarafından yaptıracaktır. Suça eğilimli profesyonel bir kesimin oluşturulması birçok siyasal ve ekonomik faydanın yanı sıra suça eğilimliliğin kanalize edilmesi ve sıkı sıkı kodlandırılması için gereklidir.[28]

"Dolayısıyla suça eğilimli kişiler devşiriliyordu, suç işleyebilecek meslek ve statüdeki insanları tek tek toplamak söz konusuydu; peki suça eğimli kişileri devşirmenin, onları bu eğilim içinde tutmanın ve suça yönelik faaliyetlerinde sürekli olarak gözetleyebilmenin yolu neydi? Bu araç elbette ki hapishanedir.[29]

"Hapishane, suça eğilimli kişi imalathanesiydi; suç işlemeye eğilimli olmanın hapishane yoluyla üretilmesi hapishanenin yenilgisi değil başarısıdır, çünkü hapishane bunun için yaratılmıştı. Hapishane suçun tekrarına olanak tanır, çok profesyonelleşmiş ve kendi içine sıkı sıkıya kapalı suça eğilimliler grubunun oluşmasını sağlar."[30]

Hapishane, kanunsuzluklar üzerine kontrol kurulmasını sağlar. Mahkûmların topluma dahil olmasının önüne geçerek bu kişilerin aynı şekilde kalmalarına neden olur.[31]

Gözetleme ile kontrol arasındaki ilişki hastahane, okul ve hapishanelerde tam olarak görülmektedir. Bedenlerin, bireylerin, şeylerin merkezî bir bakış açısıyla görünür olmaları gözetlemenin temelini oluşturur.[32]

---

27 (Foucault 2003: 32)

28 (Foucault 2003: 82-83)

29 (Foucault 2003: 83)

30 (Foucault 2003: 83)

31 (Foucault 2003: 83)

32 (Foucault 2003: 86)

Çevrede halka şeklinde bir bina; ortada bir kule; kulede açılmış olan geniş pencereler halkanın iç cephesine bakmaktadır. Çevre bina hücrelere ayrılmıştır, hücrelerin her biri bina boyunca derinlemesine uzanır. Bu hücrelerin iki penceresi vardır: Biri içeriye doğru açıktır, kulenin pencerelerine denk düşer; diğeri dışarıya bakarak, ışığın bir baştan bir başa hücreyi katetmesini sağlar. Bu durumda merkezî kuleye bir gözlemci yerleştirmek ve her bir hücreye bir deli, bir hasta, bir mahkûm, bir işçi ya da bir öğrenci kapatmak yeterlidir. Sönen ışıklandırma sayesinde, karanlıkta kalan kuleden çevre hücrelerdeki esirlerin küçük siluetleri görülebilir. Kısacası, zindan kuralı tersine çevrilir; hücrenin apaydınlık hâli ve bir gözcünün bakışı, karanlıktan daha iyi yakalar, ki karanlık eninde sonunda koruyucudur.[33]

Foucault'a göre panoptikon gözetleme sorunlarını çözmeye uygun bir iktidar teknolojisidir. Modern toplumlarda uygulamaya konan iktidar prosedürleri daha çok sayıda, daha çeşitli ve zengindir.[34] Panoptikonun (gözetleme) okullarda, hastahanelerde kullanımının temel amacı insanların birbirinden tecrit edilmesi ve ne yaptıklarının gözetlenebilmesidir. İktidarın ekonomik ve sosyal maliyeti vardır. Ne kadar gözetmen gerekecek, kaça mal olacak? Ayrıca uygulanacak baskının şiddeti ne kadar olacak? Az ya da kesintili baskılar itaatsizliklere, çok baskı da isyanlara yol açacaktır. Bu nedenle monarşik iktidar komik denecek kadar az miktarda suçlu ele geçiriyor, diğerlerini korkutmak için kusursuz cezalar veriliyordu.[35]

Denetim ve hesap vermek

Hapishaneler kime karşı sorumludur? Yeterli denetimin yapılmayışı, hapishanelerin gözlerden uzak olması, sorumluluk ve hesap verme mekanizmasının yeterli olmayışı nedeniyle hapishaneler gizli ve sınırlayıcı politikaları rahatlıkla uygulamaya koyabilirler. Mahkûmların protestoları duyulmamakta, duyulsa bile dinlenmemektedir. Bu ifadeler ceza adalet sistemi aktörleri tarafından eleştirilmeye açıktır. Hapishane sorumluları her şeyin yolunda gittiğini, en azından korkulacak sorunların olmadığını dile getirmektedir. Bu durum tüm toplumlar için geçerlidir. Ülkemizde bir hapishane için TBMM İnsan Hakları Ko-

---

33 (Foucault 2003: 86)

34 (Foucault 2003: 86)

35 (Foucault 2003: 94)

misyonu olumsuz rapor verirken, Adalet Bakanlığı komisyonun raporunu kabul etmemektedir. Ceza adalet sistemine yönelik eleştiriler karşısında güçlü bir savunma refleksi geliştirilmiştir. Bu refleks eleştirileri yalanlama yöntemini uygulamaktadır.

Hapishanelerde, yasal ve yönetsel sorumluluk mekanizmaları nasıldır? Hapishaneler yıllık raporlar yayınlıyor mu? Teftiş ve şikâyet mekanizmaları işletiliyor mu? Mahkûmların yaşam standartları hakkında belli bir mevzuat var mıdır? Mahkûmların şikâyet sistemi var mıdır? Cezalandırıcının amacı ile hapishane yöneticilerinin hedefleri örtüşmekte midir? İdeal olarak cezalandırıcının amacı ile hapishane yöneticisinin amacı benzer olmalıdır.

Adaletin yerine getirildiğinin toplum tarafından görülmesi gerektiği beklentisi, başta polis ve infaz olmak üzere ceza adalet sistemi organlarının kapalı kapılar arkasında olması ve bu kurumların daha verimli olabilmeleri için gerekli gördükleri 'gizlilik' ilkesi ile karşı karşıya kalmaktadır. Bu nedenle 'içeride neler oluyor' sorusunun cevabı da gizli kalmaktadır. Söz konusu gizlilik anlayışı, kurumların kendi alt kültür ve uygulamalarının ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu durum kendine özgü bir karakol, asayiş şubesi veya hapishane modelinin meydana gelmesine neden olmaktadır. Gizlilik gerekçesi, ceza adalet sistemi organlarının dış denetim ve kontrol çabalarını da olumsuz yönde etkilemektedir.

Batı ülkelerinde hapishanelerin denetimi ile ilgili çalışma yapan kurumların sayısında büyük bir artış görülmektedir. Bunların başında sivil gözetim komiteleri, adlî konseyler, ombudsman mekanizması, müfettişler, insan hakları komisyonları gelmektedir. Hapishanelerin iç denetim ve sorumluluk mekanizması ve işleyişi ile dış sorumluluk ve denetim mekanizmaları arasında fark vardır.

Hapishanelere alternatifler: Toplumda cezalandırma

Cezalandırmada ortaya konulan post-modern yönteme göre,[36] mahkûmların üniforma giyerek toplumsal hizmetlerde çalışması, parklarda veya başka yerlerde temizlik yapması ve bunun sonucu utanma duygusunun geliştirilerek kişinin tekrar suç işlemesinin önlenmesi yönündeki çalışmalar önemli bir adım olarak görülmektedir.

---

36 (Garland 1995, bkz. Hudson 2002: 248)

Özellikle suça itilmiş çocuklara yönelik hapishane modelinden ayrılarak alternatif modeller aranmaya başlanıştır. Bu bağlamda çocuk evleri, toplum hizmetleri, probasyon hizmetleri yaygınlaştırılmıştır.

Toplumda ıslah projeleri beraberinde eleştirileri de getirmiştir. Bu modelin kurumsal modele göre daha insanî, ekonomik, etkili olduğu inancı sorgulanmıştır. Toplumsal model sadece suçlulara yönelik değil, akıl hastaları ve benzer sorunları olanlar için de uygulanmaktadır. Kontrol stratejileri arasında insanî olmak, etkili olmak ve ekonomik olmak gibi özellikler de aranmaktadır.

Hapishanelerin boşaltılıp suçluların toplumda kontrol edilme süreci kontrolün topluma kadar genişletilmesi anlamını taşımakta ve bunu Foucault 'yaygınlaştırılmış disiplin' olarak adlandırmaktadır. Toplumda cezalandırma Cohen (1983) gözlemlerinin odağını oluşturmaktadır. Cohen, gözetimci cezalandırmanın yaygınlaştırıldığını gözlemlemiştir. Mahkûmların yakınları, akrabaları, komşuları da gözetim işine dahil olmuştur. İyi niyetli bir yaklaşım, kötü sonuçlar doğurabilmektedir. Bu bağlamda hapishaneye alternatif yaklaşımı, kontrol mekanizmasının toplumun tüm kesimlerini kapsamasına neden olmuştur.

Cezalandırmada yenilik arayışları, kontrol stratejilerinin merkezden çevreye doğru genişlemesine neden olmuştur. Suç önleme kavramı altında kontrol, toplumsal yaşamın tüm kesitlerinde görülmeye başlanmıştır. Suç önleme stratejileri teori ve uygulama alanında öncelikli hâle gelmiştir.

Sonuç: Çözümsüzlük?

Bazı şeyler yanlış gittiğinde insanlar suçlayacakları kişileri ararlar. Hapishanede cezalandırmada ortaya çıkan sorunların sorumlusu kimdir? Hapishanede mahkûmların sayısı küçümsenemeyecek boyuttadır. Hapishaneler kriz içindedir.

Kriz kavramı siyasal, ekonomik ve sosyal hayatta karşılaştığımız kavramlardan biridir. Ekonomik kriz, iş gücü krizi, meşruiyet krizi, güven krizi başlıca kriz örneklerindendir.[37] Tüm toplumlarda cezalandırmada da krizler yaşanmaktadır. Krize müdahalede 3 yöntem uygulanır: 1. Uyum, 2. Ret, 3. Eyleme geçmek (acting-out)

---

37 (Cavadino & Dignan 1997; bkz. Hudson 2002: 252)

Uyum, suçların kontrolünün olanaklı olmadığı bilinciyle suçla mücadele politikasını belirlemektir. Bu bağlamda suçların kayıt edilmemesi, suç aydınlatma oranlarının düşük olması, mağduriyeti az olan suçlarm takip edilmemesi, suçlarm önlenmesine yönelik önemli reformlardan çok toplumsal suç önleme projelerine ağırlık verilmesi, krize karşı uyum çalışmalarına örnektir. Ret politikası ise politikacıların, polis ve ceza adalet sisteminin diğer aktörlerinin sistemin çalıştığını, sıfır toleransın gösterildiğini dile getirmeleri ve bu çerçevede uygulamalarını devam ettirmeleridir. Eyleme geçmek ise halkın tepkisel talepleri karşısında ayrıntılı düşünmeden yasaların uygulamaya konulmasını ifade eder.[38] Hapishaneler krize yönelik uyum ve ret politikasını birlikte uygulamaktadır. Hapishaneler mevcut koşullara göre kendisini ayarlayarak, içindeki sorunlara karşı her şey yolundaymış gibi davranmaktadır.

"Bir kurumun analizinde farklı şeyleri ayırt etmek gerekir. Birinci olarak, kurumun rasyonalitesi ya da amacı olarak adlandırılan şey, yani, kendi için saptadığı hedefler ve bu hedeflere varmak için sahip olduğu araçlar; kısacası, kurumun kendi tanımladığı hâliyle programı: Örneğin, Bentham'm hapishane ile ilgili düşünceleri. İkinci olarak, etkiler sorusu vardır. Elbette, etkiler çok ender olarak amaçla çalışır; örneğin, hapishane-ıslah hedefine, bireyin ıslah edilme aracı olarak hapishane hedefine erişilmemiştir: Etki, daha ziyade, tersinedir ve hapishane, daha ziyade suça eğilimli davranışlara yöneltir. İmdi, etki amaçla çalışmıyorsa, birçok olasılık vardı: Ya reform yapılır, ya da bu etkiler başlangıçta öngörülmemiş ama tam olarak bir anlamı ve yararlılığı olabilecek bir şey için kullanılır. Kullanım denilecek şey budur; örneğin ıslah etkisi olmayan hapishane, daha ziyade, bir ortadan kaldırma mekanizması olarak hizmet gördü."[39]

Foucault hapishanelerin başarısızlığının nedenlerini araştırma yerine bu başarısızlığın neye yaradığını, kimin kullandığını sorgulamaktadır. Foucault hapishanelerin kanunsuzlukları çeşitlendirici bir yönetim ve denetim aygıtları olduğunu söylemektedir. Bu bağlamda hapishaneler başarısızlık bir yana, suça eğilimli olan insanlar kategorisi yaratmayı ve bunu burjuvaziden gelen yasa ihlâlcilerinden ayırt etmeyi başardı.[40]

---

38 (Hudson 2002: 252)

39 (Foucault 2003: 254)

40 (Foucault 2003: 255)

Hapishanedeki olumsuz yaşam koşulları çözülmesi gereken sorunların başında gelmektedir.

Kadınların mahkûmiyetleri erkeklere oranla daha ağır olmaktadır. Hapishane sistemi erkeklere göre ayarlanmış bir sistemdir. Kadınlar hapishanede daha az eğitim almakta ve daha çok hapishanenin temizliği gibi işlerde çalışmaktadırlar. Özellikle anne olan kadın mahkûmların çocuklarının bakımı önemli bir sorundur.

Yakın gelecekte hapishaneler nasıl değişebilir? Değişim ve reformun önünde birçok teorik ve uygulamaya yönelik sorunlar vardır.

Cezalandırmanın geleceği hakkında tahmin yapmak zor bir iştir. Hangi uygulamanın uzun, hangi uygulamanın kısa süreli olacağı belli değildir. Batı ülkelerinde 'onarıcı adalet' anlayışı ve uygulamaları gündeme gelmekte ve temel felsefesi cezalandırmak ve damgalamak yerine çatışmaları hakemlik yöntemleriyle, hukuksal olmayan uzlaşmalarla sonuca bağlamaya çalışmaktır.

İnsan hakları tartışmaları da cezalandırma politika ve uygulamalarını etkilemektedir. Bununla birlikte terör olayları sonrası mahkûmiyetlerde insan hakları anlayışının rafa kaldırılması, toplumsal kesimlerce çok az bir muhalefete neden olmaktadır. Amerika'daki 11 Eylül sonrası uygulamalar bunun en yeni kanıtlarını oluşturmaktadır. Cezalandırma ile sadece ekonomik yapı arasında ilişki yoktur. Aynı zamanda toplumsal bütünlük veya ayrım ile cezalandırma arasında ilişki vardır.

Cezalandırma suç oranlarının yansıması olduğu gibi, aynı zamanda siyasal iklimin, toplumsal dayanışma ve bölünmenin de yansımasıdır.[41]

Hapishanesiz bir toplum tasarlanabilir mi? Hapishanelerin; yerine getirdiği sanılan toplumsal hedefleri gerçekleştirmekte temelden yetersiz olduğu ortaya çıkmıştır. Hapishanelerle ilgili her türlü reform bir yanılsamadır.

"Önemli olan hapishanede reform yapmak değil, hapishaneyle mücadele etmek. (Gözetleme ve cezalandırma) Ceza sistemi içinde bir cezalandırma sistemi varlığını sürdürmektedir. Cezalandırma sistemi toplumla eş kapsamlıdır ve kışla, hastahane, okul ve benzeri yerlere nüfuz etmiştir."[42]

---

41 (Hudson 2002: 258)

42 (Foucault 2003: 57)

Hapishanede cezalandırma ve rehabilitasyon yöntemine, amacına ulaşmasa bile devam edilmektedir. Alternatif yöntemlerin sonuçları hakkında bir şeyler söylemek için ise henüz erkendir. Cezalandırma ve rehabilitasyon hakkındaki ideolojik söylemlerin gözden geçirilmesi gerekmektedir. Yüzyıllardır uygulanan yöntemlerin günümüzün sosyal, ekonomik ve siyasal koşullarındaki geçerliliğinin tartışılması gerekmektedir. Cezalandırma yöntemleri ve fiziksel suç önleme politikalarıyla birlikte sosyal ve ekonomik düzenin de suçlu üretimine son verecek şekilde yeniden düzenlenmesi gerekmektedir. Yanlışta ısrar, kimseye fayda getirmez.

Hapishaneleri nasıl ıslah edileceği çok önemli bir konu olmakla birlikte, hapishane popülasyonunun nasıl azaltılacağı daha önemli bir konudur. Hapishaneye malzeme sağlayan sosyal ve ekonomik koşulların düzeltilmesi birinci öncelik olmalıdır. Daha çok hapis daha çok suç işleme şeklinde bir kısır döngüye dönüşmektedir. 'Hiçbir şey çözüm değil'[43] kolaycılığına da kaçmamalıyız.

Kaynaklar

Ashworth, A. (2002), 'Sentencing', M. Mike, Morgan, R. & R. Reiner, (eds), *The Oxford Handbook of Criminology*, Oxford: Oxford University Press.

Byrne, J. M. (1989), 'Reintegrating the Concept of Community into Community-Based Corrections', *Crime & Delinquency*, Vol. 35., No. 3: 471-499.

Cohen, S. (1983), 'Social-Control Talk: Telling Stories about Correctional Change, D. Garland & P. Young (eds), *The Power to Punish*, London: Heinemann.

Emsley, C. (2002), 'The History of Crime and Crime Control Institutions', M. Mike, Morgan & R. Reiner, (eds), *The Oxford Handbook of Criminology*, Oxford: Oxford University Press.

Foucault, M. (1977), *Discipline and Punish, The Birth of the Prison*, London: Penguin.

Foucault, M. (2003), *İktidarın Gözü*, çev. Işık Ergüden, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Hudson, B. (2002), 'Punishment and Control', M. Mike, Morgan, R. & R. Reiner, (eds), *The Oxford Handbook of Criminology*, Oxford: Oxford University Press.

43 (Raynor 2002)

Morgan, R. & R. Reiner, (eds), *The Oxford Handbook of Criminology*, Oxford: Oxford University Press.

Morgan, R. (2002), 'Imprisonment A Brief History, The Contemporary Scene, and Likely Prospects', M. Mike, Morgan, R. & R. Reiner, (eds), *The Oxford Handbook of Criminology*, Oxford: Oxford University Press.

Raynor, P. (2002), 'Community Penalties', M. Mike, Morgan, R. & R. Reiner, (eds), *The Oxford Handbook of Criminology*, Oxford: Oxford University Press.

Otorite-Yaşamalanı İlişkisinde Hapishanenin Yeri

— Şener Aksu —*

Her türden canlının bir yaşamalanı vardır. Yaşamalanı, türün, vazgeçilmezleri içindedir. Çünkü tür, ancak yaşamalamyla birlikte var olabilir ve geleceğe taşınarak türünü sürdürebilir. Bütün canlılar, bir şekilde bunun bilincindedir ve bu bilinç içgüdüsel olarak aktarılmaktadır. Bu nedenle türler, yaşamalanını özellikle kendi türlerine karşı korumakta saldırgandırlar.[1]

"Toplumsal türlerde, yaşamalanınm korunması ve türün gereksinimlerinin karşılanması, zorunlu olarak iş birliğini, giderek otoriteleşmeyi sağlamaktadır. Böylece, yaşamalanında hiyerarşi ve bu hiyerarşinin merkezinde bir iktidar ortaya çıkmaktadır. Bu otoriteleşme katıdır ve otorite de bedensel güce dayanır. Diğerlerine oranla baskın haklara sahip olan türün güçlü bireyi, topluluğun diğer üyelerini yok etme, topluluktan atma gücünü potansiyel olarak kendinde taşıyandır."

İnsan toplumları da yaşamalanlarına ve toplumsal bir tür olduğu için otoriteye hem muhtaç, hem de zorunlu olarak sahiptir. Bu bakış açısıyla denebilir ki; her ülkede, yaşamalanı üzerinde otorite ve toplum ilişkisi hem bir çelişki hem bir bütünlüğün kaynağını oluşturur. Elbette böyle benzetmelerde sakınımlı olunmalıdır. Çünkü, insan top-

---

* Şener Aksu, Kocaeli Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölümü, Kocaeli.

1 Bu konuda geniş bir tartışma için bakınız, Şener Aksu, *Tarih ve Devrim*, Kocaeli Üniversitesi Yayınları, Kocaeli 2002, 3. Baskı.

lulukları, doğal dünyanın kuralları ile açıklanamaz. Diğer bütün türlerden bambaşka olmasıyla, daha başka ölçütlerle incelenmelidir. Ancak, doğal dünyanın bir parçası olmakla, doğal dünyanın kurallarından esinlenmek başlangıç için doğru sayılabilir. Yine de insan toplulukları, doğal dünyadan başkalaşan bir insansı dünya türetmişler ve bu insansı dünya, kendi yeni durumunun diriliği ve kuralları içinde şekillenmektedir.

"Toplumsal türlerin bireyleri, yalnız başına beslenme ihtiyacını giderse bile, üreme ve türün gelecekte var olabilmesi için yavruların güvenlik içinde yetiştirilmesi konusunda, türün diğerleriyle birlikte ortak hareket etme ihtiyacı duymaktadır. Bu ihtiyaç içgüdüsel olduğundan, bireylerin tercihinde de değildir."[2] Bu içgüdüsel bilinç, türün egemen bireyin otoritesini kabullenmesinin zeminini hazırlar. Türün gelecekte var olabilmesi için biricik yol, belki bu örgütlenme ve güç oluşturma isteğidir.

Bu isteğin yok olma korkusuyla organik bir ilişkisi vardır. Özellikle insan toplumlarında daha net görülen bu korku-iktidar ilişkisinin kaynağı, yaşamsal bir pratiktir: "Tek başına çok güçsüz bir varlık olan, ancak toplumsallıkta gerçek etkinliğini ortaya koyabilen insan bireyi özellikle kendini koruyabilme adına durmadan toplumsal güç oluşturma tasarıları geliştirir."[3] Fakat bu toplumsal güç tasarıları, sadece meşru gücün onanması ve ona güç katılması şeklinde de değildir. Zaman zaman, meşru otorite karşısında yeni arayışların da beslenme alanını oluşturur.

Aslında toplumsal bağ, bir çeşit merkez çekim kuvvetidir. Buna karşılık her zaman bir merkezkaç kuvveti olasılığı bulunmaktadır. Bu toplumlar için de böyledir. Üstelik insan toplumunda sadece içgüdüsel bir bilinç hâkim değildir. Aynı zamanda, us da etkinlik alanına sahiptir ve hatta insan bilincinin temel işlevini görür. Akıl, Kant'ın da belirlediği gibi, insan özgürlüğünün yegâne alanı olarak da kabul edilebilir. Bu nedenle insan toplumlarında, potansiyel olarak yeni bir güç oluşturma eğilimi bulunmaktadır. Koşullar olgunlaşınca da eylem hâline dönüşecektir.

İnsan toplumlarının, doğal otoriteye benzer fakat doğal otorite dışında oluşturdukları ilk temel yapı, "kişi"de somutlaşmış otorite

---

2 Şener Aksu, *Ulusal Egemenlikler ve Geleceğin Otoritesi*, Kocaeli Üniversitesi Yayınları, Kocaeli 2003.

3 Afşar Timuçin; "Korkunun İktidarı" *Felsefelogos*, sayı 16, yıl 2001/4, s. 19.

anlayışıdır. Gücünün kaynağı gizemlidir ve dayandığı soydan gelir. Bu soy, büyük olasılıkla bir "totem"dir.[4] Hükümdarın kişiliğinde somutlaşan otorite, insan topluluklarının işbölümü ve artan nüfusları karşısında, yeni araçlara ve kurumlara gereksinim duymuş ve çoğalmıştır. Böylece hükümdar, doğan ve ölen kişiliği dışında, kurum ve kuruluşlarla, otoritenin çeşitli aygıtlarıyla, bu arada dil ile de egemenliğin kaynağı olacak şekilde ikinci bir kişilik anlamı taşımaya başlamıştır. Bu, otoritenin ilk soyutlanma görüntüsüdür. Somut kişiden ayrılarak, yaşamalanınm her yanma ulaşabilen araçlarıyla, ölümsüz olan bir simgeye dönüşmüştür. Birçok yerde bu simge "taç"tır.

Otoritenin varoluşunu korumak ve geleceğe taşınmasını sağlamak da bu araçlar sayesinde gerçekleştirilmektedir. Bu yeni yapı, yani bürokratik bütün, otoritenin yaşamalanını kapsamasını, ona nüfuz etmesini sağlamış ve giderek devletlerin, imparatorlukların kurulmasını olanaklı hâle getirmiştir.

Otorite de yaşamalanını kendi varoluşunun vazgeçilmez bir parçası olarak algılamıştır. Çünkü otoritenin varlığını sürdürmesi, otoritesinin hissedildiği bir yaşamalanma, sınırları belli bir yaşamalanına bağlıdır. Ancak yaşamalanının güvenliği içinde meşru olabilir ve meşruluğunu geleceğe taşıyabilir. Tıpkı, türün yaşamalanına ihtiyacı gibi, otoritenin yaşamalanına gereksinimi organiktir. İşte bu nedenle otorite ile toplum arasında doğal bir ortaklık vardır. Bu ortaklık olmasaydı, şu temel soru yanıtlanamaz olurdu: "İnsan, nasıl oluyor da kendi davranışlarını sınırlama hakkını, bir başkasına ya da bir başka şeye gönüllü olarak terk edebiliyor?"[5]

İnsan bilincinin evrimleşmesi ve gelişmesiyle birlikte, içgüdüsel bilincin gücü azalmış ve böylece, yaşamalanma ve otoriteye içten ve doğal bağlılığı kırılmaya başlamıştır. Bu kırılmanın bir başka kaynağı da insan toplumunun kendisinin bile kavrayamadığı hızda dönüşmesidir. Bu dönüşüm her alanda, yeni ve bir insanın kavrayamacağı ayrıntılarla birikmiş bir toplumsal yaşantıyı ve kültürü oluşturmuştur. Elbette bu oluşum katlanarak sürmektedir. Bu durum, aykırı bir şekilde, bir yandan, otoritenin meşruluğunu bireylerin bilinçlerinin yetkinleşmesi doğrultusunda zora sokarken, diğer yandan, bireyin yalnız başı-

---

4 Bu konuda geniş bir tartışma için bakınız, Freud, *Totem ve Tabu*, çev. Niyazi Berkes, Remzi Kitabevi, İstanbul 1971.

5 Benzer sorular ve yanıtları için bakınız, J. J. Rousseau, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*, Say Yayınları, İstanbul 1995.

na yaşama olanaklarını tamamen ortadan kaldırarak, topluma ve otoriteye bağlılığını artırmaktadır.

Otorite, kendi meşruluğunun sürgit devamı için, bir yanda yaşamalanını korumak, bir yandan da yaşamalanında "meşruluğu"nu tehlikeye düşürecek sorunları çözecek düzenekler üretmek zorundadır. Kurmak zorunda olduğu ilk önemli yapı, toplumu otoritenin beklediği şekilde bir arada tutacak ve otoriteyi memnun edecek bir biçimde, değer yargıları oluşturmak ve korumaktır. Yaşamalanındaki bütün eylemleri ve ilişkileri denetlemek için oluşturacağı yasalar en hassas alandır. Çünkü bu yasalar, toplumla iktidarın bir paylaşımı gibidir. Bu ilişkiye yönelik Montesquieu'nun bize duyurduğu sorun dikkat çekicidir: "İktidar hiçbir zaman halkla prens arasında eşit olarak paylaştırılamaz, korunması zor bir dengedir bu. İktidar bir yerde artarken öbür yerde azalmalıdır, ama ağırlık her zaman ordunun başında bulunan prensten yanadır."[6]

İktidar, otoriteyi yaşamalanındaki toplulukla paylaşmak istemeyecektir. Bu onun doğasında vardır. Fakat, topluluk içinde bazı insanlar da, yeni güç oluşturma isteği, özellikle gereksinimlerin karşılanamadığı zamanlarda artacaktır. Hatta daha da ileri giderek şunu rahatlıkla söyleyebiliriz; insanlar, bütün yaşam pratiklerine yönelik bir karşı koyma arzusuna doğaları gereği yatkındır. Bu yatkınlığı kışkırtan her olasılık, otoriteye karşı hareketleri besleyecektir. Bu olasılıklar içinde, var olan değerlerle insan ve insan gereksinimlerinin çatışması, üretim ve tüketim zinciri içinde insanların kendilerine meşru bir yer edinememeleri, paylaşım mekanizmalarınca dışlanmaları örnek gösterilebilir. Bütün bu karşı çıkma olasılığı, yaşamalanındaki yasalar ve değerlere karşı bir tehdit oluşturacaktır. Nihayet, insanın gereksinimlerini her gün yeniden karşılaması gibi bir zorluk ve yaşamalanında her gün yenilenen gereksinimleri karşılayacak düzenekleri oluşturmadaki güçlük hep var olacaktır. Bu gerilim, yaşamalanında "suç" üretecek bir kaynaktır ve doğaldır. Otorite-yaşamaları ilişkisindeki gerginliklerin bir sonucudur. Tümden ortadan kaldırılması olası değildir.

Tümden ortadan kaldırılması olası olmayan bu tehdit, özellikle otoritenin varlığını tehdit eder. Otoritenin bu tehdit karşısında ürettiği

---

6 Montesquieu'dan aktaran; Afşar Timuçin, *Ölesiye Sevmek*, Bulut Yayınları, İstanbul 2003, s. 81.

çözümlerin başında, "caydırıcılık" gelir. Özellikle "azap çektirme"[7] ile amaçlanan caydırıcılık, yaşamalanmda otoritenin değerlerine, yasalarına ve kuruluşlarına yönelik tehditleri bastırmayı umar. Cezalandırmayı "beden"e yönelten otorite, yaşamalanmda saldırıya uğramış meşruluğu, varlığı, değerleri ve yasalarını suçlu bedeni yok ederek yeniden kazanmaya yönelmiştir. Kürek, zindan cezaları gibi bedene yönelik baskı, kişinin suçunu itiraf etmesine yöneliktir. Bu itiraf "pişmanlığı" kapsadığı an son bulur. Çünkü "pişmanlık" yaşamalanında otoritenin görüntülerine yönelik tehdidin ortadan kalkmasının kanıtıdır ve özellikle halk önünde dile getirilmesine özen gösterilir. Cezaların halka açık olmasının da gerekçesi budur. Böylece, yaşamalanındaki gerginlik, korku ile bastırılmış ve geçici bir huzur sağlanmış olur. Otorite, tazelenerek sürer. Bu süreç Yakın Çağa kadar üç aşağı beş yukarı böyle olmuştur. İtiraf süreci işlemeyen durumlarda "sürgün" tercih edilmektedir.

Modern zamanlarda, endüstri toplumu ile birlikte, otoritenin bir kişinin üzerinden yaşamalanındaki bütün halkın üzerine aktarılması, otorite-yaşamalanı ilişkisine yeni bir boyut kazandırmıştır. İktidar artık prense değil de doğrudan halka ait olmuş, halk, temsilciler aracılığı ile iktidarı ele geçirmiştir. Dolayısıyla otorite, yaşamalanının her bireyinin ortak gücü ve ortak 'karşıgücü' hâline gelir. Çünkü, insanın gereksinimlerinin karşılanamaması sorumluluğunu yükleyeceği bir kral ya da prens yoktur. Sanki böylece, otorite-yaşamalanı gerginliği azalacak niteliktedir. Çünkü yaşamalanındaki bireylerin hepsi, otoritenin öznesi konumuna gelmişlerdir.

Sorumluluğun yükleneceği birisinin olması, bir çeşit savunma mekanizmasıdır ve bu durumu Freud, "Perseküsyon manisi"ne benzetir: "Bu hastalığa yakalananlar daima belli bir kişinin önemini son derecede büyütürler. Hasta başına gelen her felâketin sorumluluğunu kolayca ona yüklemek için, o kişinin gücünü erişilemeyecek derecelere yükseltir. Gerçekte yabanılların da hükümdarlarına yağmura, güneşe, rüzgârlara hükmetme gücünü atfettikten sonra, iyi bir av veya olgun bir mahsul bekledikleri hâlde tabiatın kendilerini aldattığını görünce, hükümdarı tahtından indirerek veya öldürerek hınçlarını aldıkları zaman yaptıkları bundan farklı bir şey değildir."[8] Sorumluluğun birine ait olmaması, otorite-yaşamalanı gerginliğini azaltmamıştır. Bu yanıltıcıdır.

---

7 Bu konu için bakınız, Michel Foucault, *Hapishanenin Doğuşu*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Yayınları, İstanbul 2000.

8 Freud, age., s. 76.

Çünkü, endüstri ilişkileriyle şekillenen yeni yönetim biçimlerinden olan demokrasilerde, iktidar, bütün bireylerin iradesini temsil etmemektedir. Zaman zaman sınıfsal, zaman zaman bireysel çatışmalar ve tehditleri artıracak durumlar, yasalar ve değerler hep var olacaktır.

Bu kez yasalar ve değerler, endüstri ilişkileriyle gelişen "bireysel özgürlük ve eşitlik" alanlarını korumak anlamıyla otoriteden çok yaşamalanını ve toplumu ilgilendirmektedir. Bu nedenle, otoriteye yönelik olan tehdit, yaşamalanına da yönelik kabul edilmektedir. Otoriteye yönelik tehdit, yasalara, değerlere dolayısıyla "insan haklarına", "özgürlüğüne", "eşitliğine" de yönelik algılanmaktadır. Mülkiyet ilişkileri için bile bu böyledir. Artık yasalar, kralın mülkiyetini değil, yaşamalanındaki her bireyin mülkiyetini ve mülkiyet ilişkilerini korumaktadır. Dolayısıyla yeni dönemdeki "suç" sadece otoriteyi değil, aynı zamanda yaşamalanını da tehdit etmekte ve yeni çözümler gerektirmektedir.

Bir tehdit olarak algılanan "suç"un cezalandırılmasında aykırı bir durumla karşı karşıya kalınmıştır. Suçluya, geçmiş zamanın çözümleriyle, bedene yönelik "azap" çektirilse, yeni otoritenin meşruluğu ile çelişecektir. Çünkü yeni otorite, varlığını ve meşruluğunu "bireylerin yasalarla korunan haklarından" almaktadır. Bu nedenle, suçlunun cezalandırılmasında, birey hakları ve özgürlüğünün zedelenmemesine dikkat edilmiştir. Bu doğrultuda "ruhun cezalandırması" yahut "suçlunun topluma yeniden kazandırılması" çözüm olarak kabul edilir. Hapishane, bu çözümlerin ortaya çıkardığı bir olgudur.

"Ruhun cezalandırılmasında" yaşam haklarının elden alınması, bir anlamda, yaşam ödülünün geri alınması fikri temeldir. Bu yönüyle geçmiş çağlardan beri uygulanan "sürgün"e benzer. Sürgün, suçluyu, yaşamalanından dışlaştırma pratiğinin geleneksel yoludur. Türün bir bireyi olan "suçlu" üzerinde dışlama, ağır ruhsal bunalımlara neden olur. Zaten her cezalandırma, yaşamalanmdaki diğer bireyler içindir. *"Kızım sana söylüyorum, gelinim sen anla!"* atasözü ile özetlenebilecek bir içerik taşır. Güçlü duygusal bağlara yönelik bu tehdit, sevdiklerine, sevdiği nesnelere, yaşamalanına yoksun kalmaya işaret eder. Hasret, ruhsal bir cezadır ve eziyet verici bir duygu olmakla, türün geri kalan üyeleri üzerinde büyük bir korku oluşturur. Otorite, bu korkuyu arzulamaktadır.

Sürgün korkusunun derin izini "Sokrates'in savunmasında" bulabiliriz. Sokrates, kendisine verilecek olası cezalardan söz ederken sürgün olasılığını da dile getirir ve şöyle der: "Ama benim kendi hemşehrilerim olan sizler bile, artık benim konuşmalarıma, sözlerime ta-

hammül edemezken, bunları çekemez ve iğrenç bulurken, başkalarının bana tahammül edeceğini umacak kadar düşüncesiz olmak için, yaşama hırsının gerçekten gözlerimi bürümüş olması gerekir. Hayır, hayır. Atinalılar, bu hiç de böyle değildir. Yer yer dolaşarak, sürgün yerimi hep değiştirerek, her gittiğim yerden kovularak yaşamak, benim yaşımda bir adam için ne acı bir şeydir!"[9]

Yaşamalanı ile örtüşmüş otorite, "suç" konusunda aradığı yeni çözümü, geçmiş otoritelerin geliştirdiği birikimlerden ikisini birleştirip yeniden kurgulayarak sağlamıştır: Sürgün ve zindan... Zindan, bugünkü hapishanenin ilkel bir biçimi olmakla birlikte, hapishane kavramıyla örtüşmeyen özelliklere sahiptir. Zindana atmak, yine bedensel bir azap çektirme yöntemidir. Belli bir mekâna zorla kapatılmak dışında, işlevsel benzerliği yoktur. İşlevsel açıdan hapishane daha çok sürgüne benzer. Bir çeşit içerideki sürgündür: Yaşamalanı içinde yaşamalanından yoksun bırakmayı amaçlar. Fakat bu çözüm, yeni ihtiyaçlarla yeni anlamlar kazanmıştır. Suçlunun yeniden yaşamalanının meşru bireyi hâline getirilmesi görevi de hapishanenin görevi olmuştur. Çünkü, artık, bir bireyin otoriteye, pratik olarak da yasaya ya da değerlere karşı tehdit olması, doğrudan yaşamalanı ve topluma tehdit oluşturması anlamındadır. Bu durumda yaşamalanı ve toplum rahat olamaz. Hapishane, bu tehditlerin toplumsallaştırıcı aracı hâline gelmelidir. Hapishanelerdeki reform hareketlerinin özünde bu arzu yatar: Hapishaneyi, suçlu ruhunun arındırıldığı, suçlu bedeninin yaşamalanının üretken bir öğesi hâline dönüştürüldüğü, eğitim merkezleri hâline getirmek. Fakat bu işlevin ters işleme pratikleri de yaygındır. Hapishane, giderek büyüyen bir "suçluluğun" okulu hâline de gelebilmektedir.[10]

Bu ters işleme pratiği beklenmedik bir gereksinimi de karşılamış olur. Talihsizliğin, kötü gidişin, yaşamalanı otoritesinin somutlaşmış yapısı olan iktidarın beceriksizliklerinin ve sorunların çözümsüzlüğünün yükleneceği bir sorumlu olmak, hatta belki "öteki" kabul edilebilecek bir merkez oluşturmak bakımından kullanışlıdır da. Böylece hapishane, artık örtüşmüş olan otorite-yaşamalanı ilişkisi içinde, gerilimi hafifleten bir savunma mekanizması hâline gelir. Yaşamalanını tehdit

---

9 Platon, *Sokrates'in Savunması*, çev. Niyazi Berkes, Sosyal Yayınları, İstanbul 2001, s. 40.

10 Bu ters işleme pratiklerinin ülkemize yabancı olmadığını söyleyebiliriz. F Tipi cezaevlerinin oluşturma sürecindeki tartışmaları anımsatmak yeterli olacaktır.

eden suçluluğun merkezi imajı, hapishaneyi, otoritenin gücünü artırmasına yardımcı bir öğeye dönüştürebilir.

Karşı çıkmalar da hapishanenin bu ters işlevinden yararlanmaktadırlar. Yaşamalanındaki toplumsal ve insansal ihtiyaçların karşılanamamasından veya ihtiyaçları karşılama pratiklerinden beslenen bu "suç" eğilimleri, hapishaneyi sahiplenerek, yaşamalanmdaki otoriteleşmeyi "öteki"leştirmekte, böylece muhalefetin sürgit devamı için olanak ve olasılıklar üretmektedirler. Yaşamalanı içinde bir karşı "üs" konumu, hapishaneyi otorite için içerideki "öteki" hâline getirirken, suçun kazanımı olarak da ilân etmektedir. Öyle ki, hapishane, toplumun bilinçaltında, suçluluğun mabedi olmaktan çıkıp, 'adalet'in merkezi anlamına kaymaktadır.[11] Bu garip anlam kayması, yaşamalanı içinde yeni bir yaşamalanı anlayışının türemesine yardımcı olmaktadır.

Hapishaneyi bu imge olasılığına karşın otoritelerin kabullenmesi, sürdürmesinin de önemli bir anlamı vardır. Öncelikle çağımızın otoritesi, yaşamalanındaki toplumun iradesine dayanmakla, toplumun değerlerine bağlı kalmayı meşruluğunun önceliği olarak ele almak zorundadır. Suçu işleyenlerin insan olması, "insan hakları" değerlerinin baskın olduğu bir çağda, suçluya yönelik eylemleri koşullandırmaktadır. Suçlu insanın toplumla olan bağını kesmiş olmalarına karşın, onun kan bağı ya da kültürel bağlarla bağlı olduğu insanlar bulunması, otoriteyi, zorunlu olarak yasalara bağlamaktadır. İktidar Montesqieu'nun dile getirdiği gibi "prens" yerine geçmiş kurumlar, kuruluşların tarafında baskın olsa da, halkın iktidarı paylaşımı artmış ve önemli hâle gelmiştir. Bu nedenle iktidar kurumları, halkı önemsemek, en azından öyle görünmek zorundadırlar.[12]

Kurumlar, kuruluşlar ve diğer araçlarla bir bütünsellik oluşturan otoritenin bu yeni yapılanmasında, kurumlar arasındaki boşluklar, gücü kullanan unsurların bu boşlukları değerlendirme olasılıkları, zaman zaman "suçluların" meşru olmayan alanlarda kullanılmalarını sağlamaktadır. Bu nedenle otorite ve onu kullananların bir kısmı, meşru ol-

---

11 Bu anlam kaymasını anlamak için türkülerdeki hapishane imgesi bir başlangıç olabilir.

12 Machiavelli "politikada ahlâk yoktur, özel hayatta olur" der. Hatta Machiavelli'ye göre bir hükümdarın bazı iyi niteliklere sahip olmasına gerek yoktur, ama bunlara sahipmiş gibi görünmesi şarttır." Bkz. Machiavelli, *Hükümdar (Prens)*, çev. Anita Tatlıer, Göçebe Yayınları, İstanbul 1997, s. 94-95.

mayan bir tutumla, kişisel ya da otorite çıkarı doğrultusunda, kullanabileceği ve denetlediği bir suçlular grubunun varlığının gözardı edilmesini sağlayabilir veya isteyebilirler. Devletin şeffaflığı tartışmasının kaynağında bu tehlike yatmaktadır.

Modern zamanların teknolojisi, otoritenin gücüne güç katmaktadır. Bu durumda, ulus-devlet çağında, yaşamalanındaki iktidar paylaşımı otorite ile halk arasında kısmen dengelenmiş olsa da artık ve giderek, otorite aşkın bir konuma gelmektedir. Yaşamalanında aşkın bir güç olan otorite, tehlikeli olasılıklarına karşın hapishaneyi bütün bir yaşamalanına yayma olasılığına sahiptir. Bu nedenle hapishanenin ters işlevlerini göğüsleyebilir, kabul edebilir hatta etkisizleştirebilir.

Hapishaneler üzerine önemli bir çalışma yapan Foucault'un *Hapishanenin Doğuşu* kitabının arkasında şu pasaj bulunmaktadır: "İktidarın kendini gösteriş ve debdebe içinde dışa vurduğu, gücünü bu gösterişten aldığı eski siyasal sistemden mümkün olduğunca ve giderek artan bir şekilde görünmez hâle geldiği modern siyaset sistemine geçiş, bir yandan iktidarı kişileştiren hükümdarın yerine, adsız kişiler tarafından kullanılan bir yönetim aygıtının yerleşmesiyle, diğer yandan da kamuya açık cezalandırmadan, gizli cezalandırmaya doğru olan bir hareketle belirlenmektedir. Kendini öne çıkartan iktidar, bireyin oluşmasını engellemiştir; oysa karanlıklara çekilen modern iktidar herkesi bireyselleştirmek istemektedir; çünkü bireyselleştirmek, gözetim altında tutmak ve cezalandırmak, yani egemen olmak demektir. Böylece modern iktidar çocuğu okulla, hastayı hastahane ile deliyi tımarhaneyle, askeri orduyla, suçluyu hapishaneyle kuşatarak bireyselleştirmiş, kaydetmiş, sayısal hâle getirmiş, egemen olmuştur. Her kişi bir yerde kayıtlı hâle gelince, herkes denetim altında olacak, gözetim altında tutulacaktır. Modern iktidar büyük gözaltıdır."[13]

Foucault'nun işaret ettiği bu büyük gözaltı olasıdır. Giderek bütün bir yaşamalanı hapishane hâline gelebilir. Hapishaneye gerek kalmaz. Ancak hayatın olasılıkları her zaman düşünce ve hayal gücümüzün olasılıklarından daha çoktur. Dolayısıyla olasılıkçı yaklaşmak gerekir. Gelecek büyük bir gözaltı olmayabilir de... Eğer ulus-devletler bu teknoloji ile sürse, böylesi bir gelişme daha belirgin olacaktır. Ancak, küreselleşme ile başlayan gelişmeler, yaşamalanlarının sınırlarını zorlamakta ve onu en küçük parçasına kadar ayırarak, daha büyük bir

13 Foucault, age.

bütün içinde birleştirmeyi arzulamaktadır. Bu durumda, yeryüzünün kocaman bir yaşamalanı hâline gelmesi ve otoritenin de bütün bir yeryüzünü örtmesi gerekir. Bu büyük yönetme işi, teknolojinin bugünkü olanaklarıyla büyük bir hapishaneye döndürülmekten uzaktır. Hapishaneler, bu nedenle varlıklarını sürdürecek diriliğe en azından yakın gelecek için sahiptir. Fakat sürekli bir değişimle yeni anlamlar kazanarak...

Bir başka bakış açısından hapishane, insansı gelişimin kazanımlarından biridir. Çünkü, halk önünde "bedene" yönelik "azap" cezalandırmasından, "ruha" yönelik tecrit edilmiş cezalandırma, hem otorite için, hem toplum için ve hem de insana verilen değer için önemli bir adımdır. İnsan açısından önemlidir, çünkü, her insan, yaşamalanında, bir yandan diğer insanlarla, bir yandan otorite ile asimetrik ilişki içindedir. Bu ilişki, kolaylıkla suç oluşturabilecek kırılganlığa sahiptir. Toplum açısından önemlidir, çünkü, suçlu, toplumun bir parçasıdır ve suçluya yönelik cezalandırma, nereden bakılırsa bakılsın, topluma yönelik bir tehdit barındırmakta, toplumsal bağları içtenlik yerine korkudan kaynaklanan bir mücadeleler alanına çevirmektedir. Otorite için önemlidir, çünkü, modern otoritenin egemenlik kaynağı toplumdur ve geçmiş dönemin cezalandırmaları, kolaylıkla bir ters işleve dönüşerek ayaklanmalar üretebilen, cezalandıranı da insanlık vicdanında mahkûm eden barbarlık izlerine sahiptir. Otorite de bundan kurtulduğu için rahatlamıştır.

Son sözle denebilir ki hapishane, yaşamalanındaki dışlaştırma pratiği olarak önemli bir açılımdır. Sürekli geliştirildiği gibi, geliştirilmeye, dönüştürülmeye de gereksinimi vardır.

Genetik Bilimi Küresel Bir Hapishane mi Yaratacak?

— *Orhan Aybers** —

Genetik bilimindeki gelişmeler

Genetik bilimi yüz yıldır hücrelerdeki kromozomların veraset taşıyıcı unsurlarını araştırır. Bitki ve hayvanlardaki irsî niteliklerin gerçekleşme aşamalarını inceler. Bu konuda pek çok kanıtlanmış bilgi elde edildi.

İnsanların vârislerine ne gibi özellikler bıraktığı konusunda kanıtlanmış bilgiler elde etmek çok zor oldu. İnsanoğlunun yeni nesil verebilmesi için yıllarca beklemek gerekiyordu. Toplumun bu kadar uzun süre beklemeye tahammülü olmadığını düşünenler oldu. Hızla nesil veren hayvanlar ve bitkilerden elde edilen bilgilerden insanlar için çıkarsamalar yapma yolunu seçtiler. Bu tür bitkiler ve hayvanlarda gözlemler yaptılar. Elde edilen bilgilerin insanlarda da aynı kanunlara uyup uymadığını anlamaya çalıştılar. Bu ise çok zordu.

Ancak aradan geçen yıllar içinde genetik bilgilerinde büyük ilerlemeler oldu. Biyoloji bilgileri hücre seviyesinin çok altındaki yapılara kadar indi. Moleküller seviyesinde tanımlamalar yapılmaya başlandı. Bugünkü bilgilerimiz ile nesilden nesle geçen özelliklerimizin şifreleri çözüldü.

Bugünkü genetik bilgilerimiz moleküllerin incelenebilmesine olanak olmayan zamanlardaki genetik bilgilerimizden çok farklıdır. Günümüzde "gen haritası" denilen bilgi ortaya çıktı. Bu bilgi esas olarak bir telefon rehberi gibidir. Her telefon numarasına isabet eden evde oturan

* Dr. Orhan Aybers, Araştırmacı, Ankara.

kişilerin farklılıkları, değişik düşünce ve davranış alışkanlıkları düşünülürse, henüz bilimin açığa kavuşturmak zorunda olduğu çok bilgi bulunduğu anlaşılabilir. Yine de eski bilgilerimizden çok ileridedir.

Bugünkü moleküler biyoloji bilgilerimizin yaptığı esas değişiklik şu olmuştur: Verasetin bilimsel olarak kanıtlanamayacakmış gibi görünen prensipleri artık laboratuvar ortamında denenebilmektedir. İnsan üzerinde verasete dair deney yapılamazken, bilimsel "kanıt" için deneylerde çıkan sonuçlar ile gözlemlenenlerin aynı sonucu vermesi gerektiği kuralı işletilemezken ve bu nedenlerle bilimsel olarak veraset kanunlarını insanlar için açıklamak çok zor iken, bu deneyler molekül seviyesine indiğinden beri artık yeni bir çağ açılmıştır. Hâlen -bu konudaki haberlerin gizli tutulmuş olabileceği nedeniyle- yapıldığı bilinememekle birlikte, laboratuvar ortamındaki işlemlerle insanın kopyalanması mümkün görünmektedir. Bitkilerde ve hayvanlarda bu deneyler hızla ilerlemekte, her geçen gün kopyalanmış koyun, domuz, kedi, şempanze ve dana örneklerinin fotoğrafları gazetelerde yayınlanmaktadır. Bitkilerde "iyi soy" araştırmaları sonucu, özellikle endüstriyel tarım ürünlerinde daha önceleri hayal bile edilemeyecek sonuçlar alınmaktadır.

Kimyasal insan, hayvan ve bitki devri "ötekiler"i çoğaltacak mı?

Bugün artık insanoğlu "kimyasal" bitki, hayvan ve insan yapma aşamasına gelmiştir. Genetik bilgilerinin yenilenmesi logaritmik bir artış seyri göstermekte ve her üç beş yılda bu bilgiler eskimektedir. Bu bilgilere sahip olanlar, olmayanlar üzerinde müthiş bir güce kavuşmuş durumdadırlar. İnsanoğlu arasında doğayı şekillendirme gücüne sahip olanlar ve olmayanlar biçiminde çok tehlikeli bir ayrım ortaya çıkmış gibi görünmektedir. Doğayı şekillendirme bilgilerine ve gücüne sahip olanların diğer insanlara karşı, onlar hakkında "eşitlikçi" düşüneceklerini beklemek pek mümkün görünmemektedir. Muhtemelen onlar kendilerini "farklı" görecekler ve öyle davranacaklardır. İleri teknolojiyle üretim yapan toplumlarm henüz buralara varamamış toplumlara "öteki" olarak bakması insanlık tarihinin en eski alışkanlığıdır. İnsanların kardeşliği ne kadar eski ise "eşitsizlik" yönündeki inançlar da o kadar eskidir. Düzenli tarım yapmayı öğrenmiş ve bunun nimetlerinden yararlanan Sümerlilerin göçebe kavimlere "ötekiler" olarak baktıkları gibi bakacaklarını düşünmek herhâlde inandırıcı olacaktır. Sanayileşmiş batılıların kolonyalizm ve emperyalizm dönemlerinde tarım dönemi topluluklarının insanlarına davrandıkları gibi davranacaklarına inanmak doğru olacaktır.

"İnsan hakları" kavramı etkili olabilecek mi?

Bugün tartışmaya açılması gereken konu şudur: Günümüzde uluslar arası politika öyle bir durum arz etmektedir ki, genetik biliminin ulaştığı gücü -örneğin insanların eşitsizliği doğrultusunda- sosyal bilimlere oradan da kanunlara, kararnamelere ve nihayetinde uygulamaya sokacak güç odaklarının önünde durabilecek, bunlara direnebilecek herhangi oluşum -maalesef- görünmemektedir. 20. yüzyılın keşfi olan "insan hakları" kavramı bu eşitsiz güç farkı karşısında nereye kadar direnebilecektir?

Açıktır ki Birleşmiş Milletler bir ulus devletler topluluğudur ve ulusların kendi başlarına ve kendileri için aldıkları kararların bir toplamını arz etmektedir. Hâlbuki yeni oluşan küreselleşme bu ulus devletleri reddetmekte, ulus devletlerin halklarının iradesini kabul etmemektedir. Küresel malî yapılar ve üretim biçimi, ulusların kendi kaderlerini tayin haklarını giderek ortadan kaldırmaktadır. Bu karar alma mekanizmalarının yerini uluslar arası şirketler almakta, onların kararları esas olmaktadır. Bilgi de bu uluslar arası şirketlerin elinde temerküz etmektedir. Yeni bilgilerin üretilmesi ve pazarlanması bu uluslar arası şirketlerin eline geçmiş gibi bir görünüm söz konusudur. Ve işin kötüsü, bugün uluslar arası hâkim güçler geleceği ve gelecekteki toplumları şekillendirmede genetik bilimini kullanacağa benzemektedirler. Tıpkı yirminci yüzyılın başlarında bazı ulus devletlerin hâkim sınıflarının yaptığı biçimde kullanacağa benzemektedirler.

Neler olmuştu?

20. yüzyılın başlarından ortalarına kadar Batı dünyasında, dünyanın -o zamanların- en gelişmiş toplumlarında "sağlıklı" insanlar, bir taraftan "sağlıksız" insanları iyileştirmek için çabalar sarf ederken, öte yandan "umutsuz vak'aları" saf dışı etmenin çarelerini aradılar. "Umutsuz vak'aları" kısırlaştırmaktan iğdiş etmeye hatta öldürmeye *(ötenazi)* varan yöntemlere önce inandılar sonra da bu inançlarını kanunlar yayınlayıp uyguladılar.[1] Bütün bunları yaparken temel dayanakları zamanın "veraset bilimi" idi.

---

1 Roger Pearson, *Heredity and Humanity: Race, Eugenics and Modern Science*, Washington D. C., Scott-Townsend Publishers, 1996, s. 31. Kısırlaştırma kanunu uygulayan devletler: Danimarka, Norveç, Finlandiya, İsveç, Litvanya, Estonya, İzlanda, İsviçre Kantonları (bazıları), Almanya, Avusturya, Macaristan, İtalya,

20. yüzyıl başlarında Amerika'da akıl hastalarının, zekâ geriliği bulunanların, alkoliklerin, sağır ve dilsizlerin, sara hastalarının üremelerini engellemek için bu kişilere kısırlaştırma ameliyatları yapılması[2] veya Nazi Almanya'sının "muzır soy" taşıdığına inandıkları pek çok insanı öldürmeleri[3] Amerikalı veya Alman yöneticilerinin "canavar ruhu" taşımalarından değil, "bilime kayıtsız şartsız inançları" nedeniyle oldu. Elbette, bugün "insanlık dışı" diye tanımladığımız bu davranış biçimlerinin tek nedeni bilim değildi. Bu ülkelerin hâkim sınıflarının "eşitlikçi" tavırlar içine girmektense "eşitsizlikçi" görüşlere ağırlık vermeleri, kendi kurtuluş ve geleceklerini insanların eşit olmadıkları görüşlerinde bulmak istemelerinden de kaynaklandı. Toplum içindeki "bazılarının" iyi soydan, "ötekilerin" ise muzır soydan geldiklerine inandılar. Kendileri, yani zenginler "iyi soy" idiler. Bu nedenle zengin olmuşlardı. Hâlbuki fakirler, sakatlar, akıl hastaları ve geri zekâlılar "muzır soy" olduklarından, onların çoğalmasını durdurmak doğru ve bilimsel bir yaklaşım olarak tanımlandı. İkinci Dünya Savaşı bitip de insanoğlu yapılanları görüp, "biz neler yapmışız, ne kötülüklere sebep olmuşuz" diye kendi kendileriyle hesaplaşmaya başlayınca, bu kavramlar hızla reddedildi ve "insanların vazgeçilmez hakları" üzerine bildiriler yayınlanıp bu yönde uluslar arası yaptırımlara gidilmeye başlandı.

Yunanistan, İspanya, Arjantin, Şili, Peru, Brezilya, 48 Amerikan eyaletinden 27'si ve Kanada (Alberta ve Britanya Kolombiyası).

2 Mark Haller, Eugenics, *Hereditarian Attitudes in American Thought*, New Jersey, Rutgers University Press, 1963, s. 141. Amerika'daki kısırlaştırma kanunları: 1931 yılı sonunda, (ilk kısırlaştırma kanunundan 24 yıl sonra) 12.145 kısırlaştırma ameliyatı yapılmıştı. Bunların 7.548'i Kaliforniya eyaletinde gerçekleştirilmişti. 1958 yılı sonunda toplam kısırlaştırma ameliyatlarının sayısı 60.926 idi. Kaliforniya hâlâ 20.011 ameliyatla birinci durumdaydı.

3 Mike Hawkins, *Social Darwinism in European and American Thought*, Cambridge University Press, Cambridge, 1998, s. 280. Almanya'da geri zekâlıların öldürülmesi (Zekâ geriliği olanlara uygulanan ötenazi programı) 1939-1945 arasında uygulanmıştır. Kurbanlar insülin enjekte edilerek öldürülüyorlardı. Sonra bu öldürmeler için "gaz" kullanımı keşfedildi. Ağustos 1941'de Hitler bu uygulamaya karşı resmî bir genelge yayınlamak zorunda kaldı. Uygulamalara karşı halk arasında uyanan nefret duygusu Hitler'i bile etkilemiş ve bu kararı yayınlamak zorunda kalmıştı. Bu tarihe kadar 70.000 kişi öldürülmüştü. 1941 yılından sonra "temerküz kampları" uygulaması başladı ve resmî kayıtlara geçmeyen öldürmeler katlanarak arttı. Bu öldürülen kişilerin çoğu toplum için zararlı olduğu düşünülen kimselerdi. Irk ayrımı meseleleri bu öldürmeleri takip etti. Yahudiler, sakat ve akıl hastası Almanların öldürülmesinden edinilen tecrübelerle katledildiler.

Günümüzde olabilecek "insan soyunun iyileştirilmesi tehlikesi"

Bugün durum İkinci Dünya Savaşı öncesine pek çok açıdan benzemektedir.

Bugün uluslar arası şirketlerin doğayı biçimlendirebilecek bilgileri vardır. Henüz dünyanın diğer toplumları tarafından bunlar bilinmemekte ve kullanılamamaktadır.

Uluslar arası şirketler insanların eşitliği prensibine uymak niyetinde görülmemektedir. Bu davranış biçiminin ipuçları küresel egemen güçlerin diğer ülkelerin halklarının egemenliklerini, kendileri için ve kendilerine göre kararlar almak istemelerini reddetmelerinde görülmektedir.

1930'lu yıllarda gelişmiş Batı ülkelerinde, o toplumların hâkim güçlerinin kendi topluluklarının arasındaki "zararlı unsurları" yok ederek toplumsal yarar sağlama çabalarının benzerinin günümüzdeki hâkim güçler olan uluslar arası şirketler tarafından "öteki" insanlara karşı benzer argümanlarla ve -korkudan titreyerek söylemek gerekir ki- çok daha gelişmiş metotlar kullanılarak uygulanması pek muhtemel görünmektedir.

Küresel güçler kendi iradelerinin dışında bir irade tanımak istemezken, ulus devlet olgusunu da reddetmekte, kendi isteklerini daha kolaylıkla uygulatabilecekleri "mikro-milliyetler" arzulamaktadırlar. Büyük ölçekli karar alma mekanizmaları istememektedirler. "Merkezî yönetimler" yerine "yerinden yönetim" adı altında bölünmüş, parçalanmış, her anlamda birbirleriyle çatışabilecek ve böylece küresel güçlerin iradelerine topluca karşı koyma gücü bulunmayan birimler oluşturma gayreti içindedirler. Bu isteklerini de dünyanın pek çok ülkesinde hızla yürürlüğe sokmaktadırlar. Birleşmiş Milletler topluluğunun istek ve iradelerini "gereksiz ve çağ dışı" formaliteler olarak gördüklerini söylemektedirler.

İnsanların "eşitsizliği" kavramını esas alabilecek küresel hâkimler tüm insanları etkileyebilecek kararlar alabilirler ve uygulayabilirler. Tabiatı kontrol etme olanakları bu düzeylere varmıştır ve "Batı" toplumlarının sabıka dosyaları pek kabarıktır.

Hapishane Karikatürleri

— Hilal Oytun Altun —*

Karikatür, grafik mizah sanatıdır. Mizahın temelinde normal dışı bir duruma, "uyarsızlığa" verilen tepki vardır; normal olmayanı teşhis veya tespit eden mizahın temel işlevi eleştirmektir.[1] Karikatür, bir tez üzerine kurulan; izleyicisine bir ana fikri savunan bir sanattır ve yarı kapalı bir anlatıma sahiptir.[2]

Basit çizgilerden oluştuğu için karikatür uzun süre ikinci sınıf bir sanat dalı olarak görülmüştür. Karikatürcülüğün modern anlamdaki kimliğine kavuşması gazeteciliğin gelişmesi ile olmuştur ve gazetenin işlevlerini paylaşmaktadır. Gazetelerde ve dergilerde yayımlanan karikatürler, genellikle güncel konulara dairdir ve köşe yazıları gibi fikir eseri sayılır.[3] Karikatür bu özelliğiyle tarih ve sosyal psikoloji alanlarına veri sağlayan bir çalışma hâline gelmiştir. Bir dönemin sosyal, kültürel, ekonomik özellikleri, hâkim görüşler, insanların çağa bakışı, o dönemin karikatürleri üzerinde yapılacak çalışmalarla ortaya konabilir.[4] Bu

---

* Hilal Oytun Altun, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü İstanbul.

1 İsmail Kar, *Karikatür Sanatı*, KB Yayınları, Ankara 1999, s. 1, vd.; Hıfzı Topuz, *İletişimde Karikatür ve Toplum*, Eskişehir 1986, s. III.

2 Hıfzı Topuz, age., s. 3-5, vd.

3 Karikatür sanatının günümüzdeki durumu ile ilgili bkz. Hıfzı Topuz, *İletişimde Karikatür ve Toplum*, Eskişehir 1986.

4 İkinci Meşrutiyet sonrasında Türkiye'yi ilk gazetelerimizde ve mizah dergilerindeki verilere dayanarak tahlil eden bir kitap bulunmaktadır: Palmira Brummet, *İkinci Meşrutiyet Basınında İmge ve Emperyalizm*- 1908-1911, çev. Ayşen Anadol, İletişim Yayınları, 2003. Fransa'da da benzer çalışmalar bulunmaktadır.

açıdan bakıldığında Türk karikatürünün 'hapishane' veya başka herhangi bir toplumsal olguya yaklaşımının, düşünce hayatımızı da yansıttığı söylenebilir. Toplumun önemli bir kesimini ilgilendiren bu gibi konular, karikatür için önemli bir malzemedir. Mahkûmların durumunun, yaşayışının, hapishanelerin özelliklerinin, karikatürün gündemine girmiş olması beklenir.

Karikatür, genel olarak 'sanat karikatürü' ve 'güncel karikatür' olarak sınıflandırılmaktadır. Konu hapishane karikatürleri olduğunda da 'dergi karikatürü' ve 'sergi karikatürü' ayrımı doğal olarak yapılabilir ve genellikle albümlerde yer alan karikatürlerin, süreli yayınlarda çıkan karikatürlere oranla daha evrensel konulara gönderme yaptığı görülür.[5]

Bu çalışmada kullanılan karikatürler 'hapishane yaşamını konu alan karikatürler' ve 'hapishaneye ait unsurların sembol olarak kullanıldığı karikatürler' olarak ikiye ayrıldı.

I. Hapishane yaşamının detaylarını konu alan karikatürler

Tek tip kıyafet

Enine çizgili hapishane kıyafeti karikatür sanatının ilgiyle izlediği bir konudur. Değerlendirdiğimiz karikatürlerin ilkinde enine çizgili kıyafetli mahkûm, yakaladığı fareye de enine çizgiler çizmektedir. "Madem hapistesin sen de tek tip giyinmiş olmalısın!" İnsan kendi koşullarını kendinden güçsüz olana dayatma eğilimindedir. (1*)[6] Başka bir karikatürde kıyafetlerini çıkarıp denize girmeye hazırlanan mahkûmların vücutları çıkardıkları elbiseler gibi enine çizgilerle boyanıyor: Mahkûm tek tip kıyafeti çıkarsa da mahkûmdur. (2)[7] Mahkûmun gitgide 'elbisesi' hâline geldiğini anlatan bu karikatürde mahkûmun gölgesi sadece elbisenin çizgilerinin gölgesidir. Bu karikatürde de bir önceki karikatürde olduğu gibi mahkûmun insan olarak varlığından çok mahkûm olarak varlığına vurgu yapılıyor. (3)[8]

---

5 'dergi' ve 'sergi' ayrımı için bkz. Atila Özer, *İletişimin Çizgi Dili*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 1994, s. 78.

* Parantez içindeki sayılar metnin sonunda bulunan karikatürlerin numarasını gösterir.

6 Semih Balcıoğlu, Ferit Öngören, *50 Yılın Türk Mizah ve Karikatürü*, İş Bankası yayınları, İstanbul 1973, 2. Baskı, Halim Büyükbulut, s. 62.

7 age., İbrahim Ersaraç, s. 167.

8 age., Erdoğan Başol, s. 59.

Duvara atılan çentiklerle günleri vs. sayma

Çentikli duvar, hapishane karikatüründe önemli bir dekor unsurudur. Dördüncü karikatürde 1942'den 1956'ya kadar duvara çentik atmış bir mahkûm görülüyor. Mahkûm durumundan pek de hoşnutsuz görünmüyor. Bazı insanlar her şeye alışırlar ve azimlidirler.[9] Duvara sadece günleri saymak için çentik atılmayabilir. Diğer karikatürde duvara çentik atılarak sayılan şey, bu sefer, hapiste geçen günler değil, yataktan kaç kez düşüldüğü. (4)[10]

Mahkûmların sınırlı mekânlarındaki hobileri

Mahkûmların dar bir alanda, kısıtlı imkânlarla sürdürdükleri hayatlarını renklendirmek için kendilerine birtakım uğraşılar buldukları bilinir. Bu bölümde değerlendirilen karikatürlerin ilkinde konu 'silâh koleksiyonculuğu'. Bu karikatürün ilk karesinde ekmekle kamufle edilmiş bir silâhın mahkûma ulaştırıldığı görülüyor. Peki kaçmak için mi? Hayır, koleksiyonuna koyması için. (5)[11] Satranç oynamak isteyen mahkûmlar satranç tahtası olarak pencereden giren ışıkla parmaklıkların yere düşen gölgesinden faydalanıyorlar.[12] Cemal Nadir'in Amcabey bant karikatüründen seçilmiş olan bu karede hamam böceği yarıştıran mahkûmlar görülüyor. Buradaki mahkûm tipi biraz daha geleneksel: Yakası açık gömlekler, enine çizgili tek tip kıyafetin yerini almış. Mahkûmun traşlı kafasında yara bandı var.[13] Hamam böceği yarıştırmak tüm dünyada daha çok 'serseri' diye düşünülen kesimlerin eğlence aracıdır. Dokuzuncu karikatürde mahkûmların hamam böceği yarıştırmaktan daha "rafine" hobileri de olabileceği görülüyor: Golf gibi.[14]

Hapishane ortamına has 'gündelik' komiklikler

Bazı espriler özellikle, bazı ortamlarda 'komik' olabilir. Bu bölümde, hapishanede yaşanabilecek veya hapishane üzerine kurulabilecek komiklikler üzerine karikatürler yer almaktadır. Absürd karikatürün temsilcilerinden Selçuk Erdem'e ait karikatürde, hapse yeni düşmüş "çömez" durumun ciddiyetini pek kavrayamamış görünüyor. (6)[15] Yi-

---

9 age., Eflâtun Nuri Koç, s. 151.

10 Selçuk Erdem, *Karikatürler -1*, Parantez yayınları, 6. Baskı, İstanbul 2000, s. 8.

11 Semih Balcıoğlu, Ferit Öngören, age., Tümer Argın, s. 40.

12 Ramiz Gökçe, Karikatür albümü.

13 Semih Balcıoğlu, Ferit Öngören, age., Cemal Nadir Güler, s. 183.

14 age., Erdoğan Başol, s. 59.

15 Selçuk Erdem, *Karikatürler -3*, Parantez yayınları, 8. Baskı, İstanbul 2000, s. 43.

ne aynı sanatçıya ait diğer bir karikatürde espri 'iyi hâl' üzerine. (7)[16] Hapiste geçirilecek süre 'ceketini çıkarmazsa dışarıda üşütülebilecek' zamandan çok daha uzundur. Bu tezat üzerine kurulu bir karikatür.[17]

Firar

Hapisten kaçma çok zengin çağrışımlı bir mizah konusudur. Bu karikatürde hapisten kaçmak için farklı bir yöntem deneniyor: Ağırlık merkezi ve yer çekimi.[18] Firar girişiminin başarısızlıkla sonuçlanması mizaha konu olur. Bu karikatür başarısız bir kaçış girişimi üzerine.[19] Toplu firar konulu başka bir karikatür; sessiz olunursa başarıya ulaşılacak.[20] Kaçma girişimlerini engellemek için bazı tedbirlerin alınması gereklidir ve bu doğaldır. Meselâ duvarlara bazı uyarılar asılabilir: "Kaçmak yasaktır!" (8)[21]

İşkence

Günümüz hapishanelerinde işkence konusunu ele alan karikatürler, taranan kaynaklarda pek fazla bulunmamaktadır. Bu bölümdeki karikatür, bir Orta Çağ zindanında geçmektedir. Kapatıldığı zindanda Hristiyanlığı seçmesi için kendisine işkence yapılan kişi, dinini değiştirmektense işkence çekmeyi yeğleyen Budist bir Türk. Detaylarda çeşitli işkence aletleri ve mahkûmun duvara zincirlendiği görülüyor. Türk filmlerinden alınan bu sahne aslında 'Bizans'a esir düşmüş Müslüman Türk' klişesidir. Böyle olunca, karikatür işkence konusundan ziyade Türk filmi klişelerini hedef almış görünüyor.[22]

Gazete haberlerini konu alan karikatürler

Güncel haberleri ele alan bir grup karikatürün ortak konusu, hapishanelerde bir dönem zirveye çıkan, cezaevi operasyonlarıyla sona erdirilen kontrolsüzlük ve disiplinsizliktir. Haber olmuş bir olay üzerine çizilen başka karikatürler de bulunmaktadır. Fakat uzun süre gündemi işgal etmiş olması dolayısıyla benzer konulu iki karikatür bu bölüme alındı. İlk karikatürün konusunu, Abdullah Öcalan'ın yaka-

---

16 age., s. 43.

17 İmzasız, *Gırgır*, 12-19 Şubat 1999, s. 1381, s. 2.

18 Semih Balcıoğlu, Ferit Öngören, age., Erdoğan Başol, s. 59.

19 age., Erdoğan Başol, s. 59.

20 *VI. Uluslar Arası Simavi Karikatür Yarışması*, Hürriyet Vakfı, Yıldırım Halil İbrahim, s. 277.

21 Selçuk Erdem, age., s. 20.

22 age., s. 78.

lanması başarısı ile cezaevlerindeki kontrolsüzlük arasındaki tezat oluşturuyor. Televizyonda Abdullah Öcalan'ın yakalandığı haberi; elinde silâhla bir mahkûmu tehdit ederken bu haberi 'takdirle' dinleyen bir mahkûm; arkada uyuşturucu kullanan bir grup mahkûm.[23] Cezaevlerinde cep telefonu yasağına rağmen yapılan aramalarda Bayrampaşa Cezaevi'nde 25 adet cep telefonu ele geçirildiği haberinin altındaki karikatürde bu durumun kanıksanmış olduğu ima ediliyor: Gardiyan mahkûmu cep telefonundan arayarak ziyaretçisi olduğunu haber veriyor. (9)[24]

II. Hapishanenin 'tipik' unsurlarının sembol olarak kullanıldığı karikatürler

Karikatürist, hapishaneye ait bazı çizgilerle veya hapishane imgesi yaratacak bir iki detayla filozofun ve edebiyatçının sözle yaptığını yapmaktadır; dünyanın insan için bir zindan olduğunu, insanın kendi hürriyetini zaman zaman kendisinin yok ettiğini, düşüncenin cezalandırılışını, çağın ve toplumun insanı nasıl sınırlandırdığını karikatürde tartışmaktadır.

İnsan kendini nasıl sınırlandırır?

İnsanın kendi kendisini kısıtladığı ana fikri altında toplanabilecek karikatürlerin ilki kendi kafasının parmaklıkları arkasına hapsedilmiş bir insan figürü. (10)[25] Benzer bir karikatür: Kendisi de hapiste olan biri kendi içinde mahpustur. Kanunlar onu hapsetti, o da kendisini. (11)[26] Beynine pranga takılmış bir insan. Bu prangayı başkasının taktığı söylenebilir. Fakat kısıtlanmışlığın farkında olmamak, esaretin devamı için en garantili durumdur. (12)[27] Diğer karikatürde prangası kendi kafası olan bir insan figürü görülüyor. Bu tip karikatürler genelde sayfalarca tartışılan konular üzerinedir. İnandıklarımız, ön yargılarımız, öğrendiklerimiz, alıştıklarımız, kafamızda biriken her şey bizi sınırlandırır. (13)[28]

---

23 Harun-Abdi, *Gırgır*, 19-26 Şubat 1999, s. 1382, s. 2

24 Şevki Sayışman, Turgut Yılmaz, *Ustura*, 10 Ağustos 1996, S. 100, s. 3

25 Turhan Selçuk, *İnsan Hakları*, KB, İstanbul 1995, s. 20.

26 Semih Balcıoğlu, Ferit Öngören, age., Metin Şanlı, s. 286.

27 Turhan Selçuk, age., s. 65.

28 age., s. 65.

Düşünmenin cezası

Kendi kendini sınırlandırma konulu karikatürlerden sonra, 'kendinizi siz sınırlandırmazsanız başkaları smırlandırabilir' konulu karikatürler: Kalemlerin parmaklık görünümünde olduğu bu karikatürde, yazarak 'düşünce suçu' işlediği için hapse atılan kalem ehline gönderme yapılıyor.[29] Bir önceki karikatürde parmaklıklar kalem şeklindeydi, bu karikatürde parmaklığın bir parçasının kalem olduğu görülüyor. Düşünce suçu, hürriyetin kısıtlanmasıyla cezalandırılmış olsa da durdurulabilmiş değil. (14)[30] İki kareden oluşan bu karikatürün mesajı da 'düşünce ve ifade suçu' üzerine: "Kalabalıkları etkileyen bir konuşma yaparken kendinizi bir anda 'içeride' ve 'yalnız' bulabilirsiniz". (15)[31]

Dünya-zindan

Dört kareden oluşan ilk karikatürde: 'İçinden çıkmaya çalıştığımız "mahbes" yok olmuyor sadece şekil değiştiriyor'. (16)[32] İkinci karikatür 'kuşlar kafeste, insan dünyada' benzetmesi üzerine kurulu. (17)[33]

Topluma ve çağa getirilen eleştirilerde hapishane sembolü

Bu başlık altında oldukça fazla sayıda karikatürle karşılaşmak mümkündür. Kısıtlanma duygusunu ve suç kavramını en çabuk ifade eden çizgiler hapishaneye ait çizgilerdir. Bu bölümün ilk karikatürü Bedri Koraman'a ait ve toplumun suçla ne derece haşır neşir olduğunu anlatan bir karikatür.[34] Duvarları tuğlalarla değil televizyonlarla örülü bir hapishane. Kitle kültürü bizim için yeni bir hapishane yarattı.[35] Toplumu eleştiren bir başka karikatürde verilen mesaj: Bazen 'içerisi' dışarıdan daha özgürdür.[36] Sıradaki karikatürün mesajı oldukça sert: Toplum insanın düşünmeyen yerlerine özgürlük tanır. (18)[37] Son karikatürde demir parmaklığın yerini İngiliz anahtarları almış: "İnsanlar sadece hapishanelerde 'mahpus' değildir". Çalışma hayatı başlı başına bir mahkûmiyet hâline gelmiştir.[38]

---

29 age., s. 21.

30 *5. Uluslar Arası Akşehir Nasreddin Hoca Şenliği Karikatürleri*, Necati Abacı, s. 161.

31 Turhan Selçuk, age., 18-19.

32 Semih Balcıoğlu, Ferit Öngören, age., Yalçın Çetin, s. 98.

33 Turhan Selçuk, age., 78.

34 Bedri Koraman, *Milliyet*, 1.8.1980.

35 Atila Özer, *Çizgiler*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, s. 85.

36 Bedri Koraman, *Milliyet*, 30.7.1980.

37 Semih Balcıoğlu, Ferit Öngören, age., Bedri Koraman, s. 217.

38 age., Meray Ülgen, s. 316.

Sonuç

Hapishane konulu karikatürlerde bazı çizgiler tipiktir. Bunların bir kısmı mahkûmların ve mekânın görünüşü ile ilgili detaylardır. Bu karikatürlerde ortak olduğu düşünülebilecek bir mahkûm tipi var: Genellikle traşlı kafa, kirli sakal, bıyık, enine çizgili kıyafet vs. Mekânla ilgili vazgeçilmez çizgiler: Sıvaları dökülmüş duvar, parmaklıklı pencere, zincirle duvara asılı tahta kerevet, bazen ranza. Hapishane ortamını tamamlayan bazı detaylar: Fare, hamam böceği... Taradığımız karikatürlerin 'erkek egemen' bir karaktere sahip olduğu görülüyor. Değerlendirdiğimiz karikatürlerin hepsi erkek çizerlere ait ve tüm karakterler de erkektir. Pranga ve parmaklıkların, hapishane karikatürlerinde veya hapishane imgesi yaratılmak istenildiğinde sıkça kullanıldıkları görülmektedir.

Şekil ve içerik yönünden incelemiş olduğumuz hapishane konulu bu karikatürlerin genellikle iyimser olduğu görülüyor. Hapishane şartlarını yerden yere vuran karikatürler yok denecek kadar azdır; sadece birkaç dergi karikatüründe gündemi işgal etmiş bir konu olan hapishanelerin kontrolsüzlüğü, disiplinsizliği eleştirilmektedir. Adaletsiz cezalarla, işkence ile, hapishanede işlenen suçlarla ilgili karikatürlere pek rastlanılamamaktadır. Hapishane hayatına ilişkin karikatürlerdeki iyimser, hatta çoğu kez eğlenceli hava, hapishane detayları ile farklı konuları irdeleyen karikatürlerde görülmez. Bu tür karikatürlerin iyimserliği, hayata ve insana ilişkin bazı görüşleri ifade etmesindedir.

Karikatür, hapishane dışında bir şeyi anlatırken hürriyetin kısıtlanması olgusundan yararlanıyorsa son derece karamsar bir sonuç elde ediliyor, bu şekilde sert eleştiriler yapılabiliyor.

Hürriyetin sınırlandırılması söz konusu olduğunda, karikatür aşağıdaki konuları tartışır:

İnsan kendi özgürlüğünü kendi sınırlandırır: Kısıtlamalar ve yasaklar kendi içimizdedir, mecburen yapmakta olduğumuz şeyler çoğu kez kendi seçimimizdir.

'Dünya insanın zindanıdır' veya 'insan dünyada sürgündür'.

Toplumun sorunları, yaşamakta bulunduğumuz çağın 'bireyi' hapseden, sınırlandıran yönleri de karikatürde eleştirilmektedir. Hissedilen ve hoşnutsuz olunan başka bir baskı da endüstri toplumunun kısıtlamasıdır.

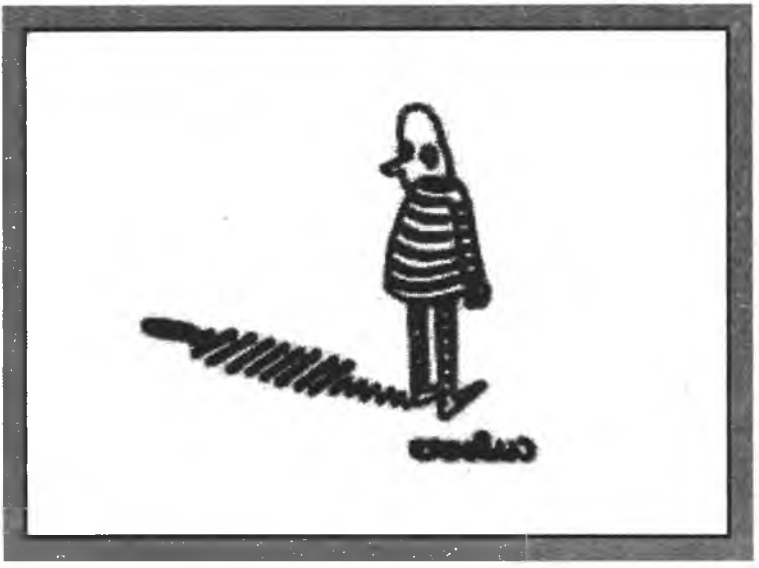
Türk karikatüründe hapishane kendisine geniş yer bulabilmiş bir konudur. Daha derin araştırmalarla hapishane konulu karikatürler incelenerek bu konudaki yaygın görüşler daha net ortaya konulabilir.

Resim - 1

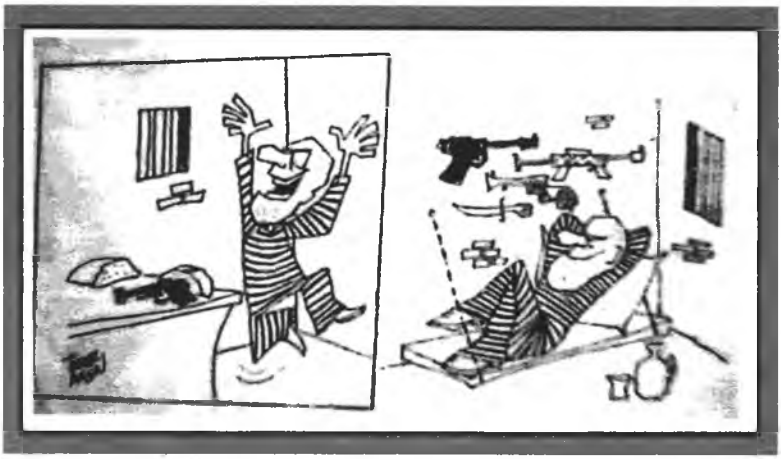
Resim - 2

Resim - 3

Resim - 4

Resim - 5

Resim - 6

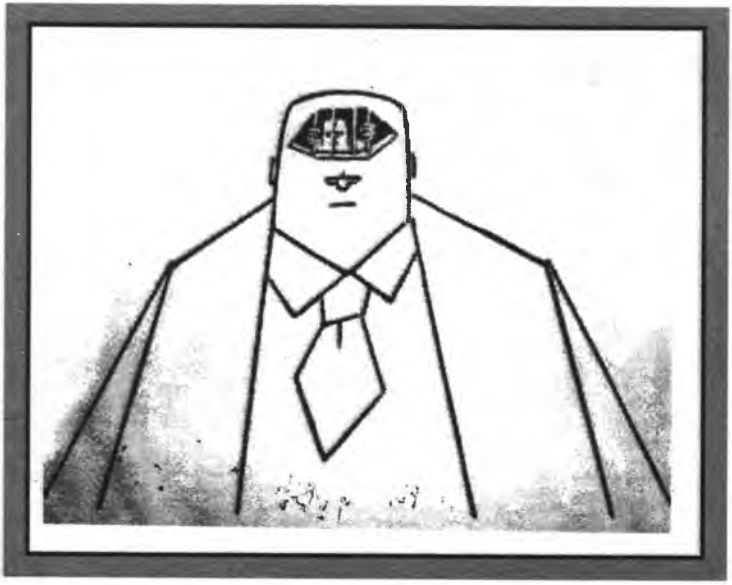
Resim - 7

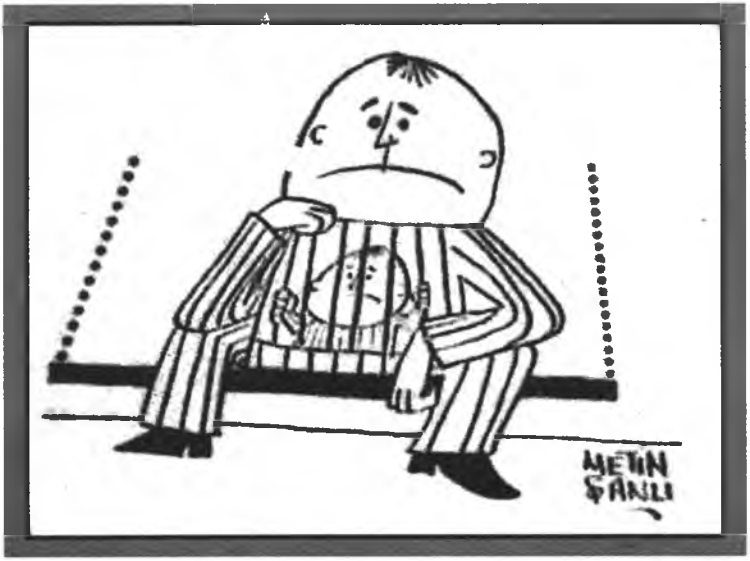
Resim - 8

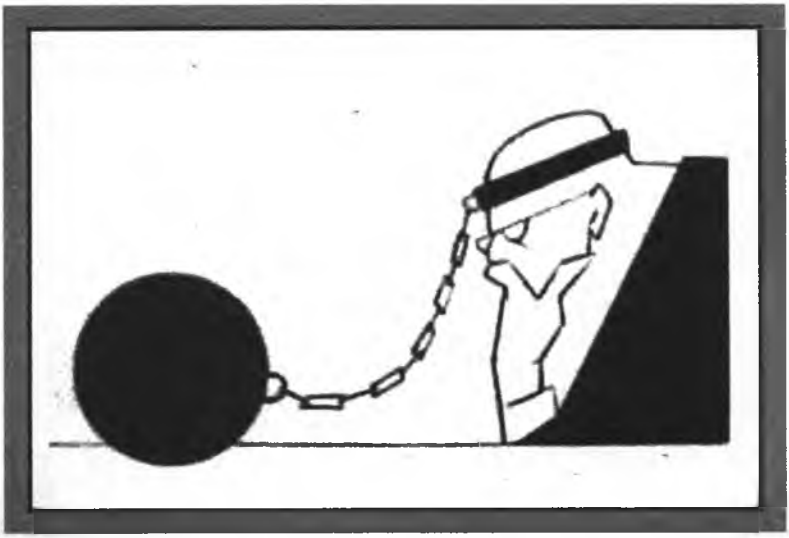
Resim - 9

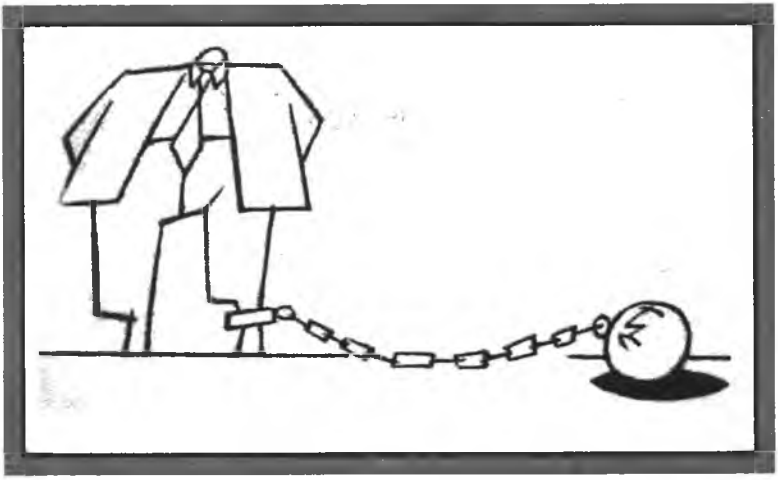
Resim - 10

Resim - 11

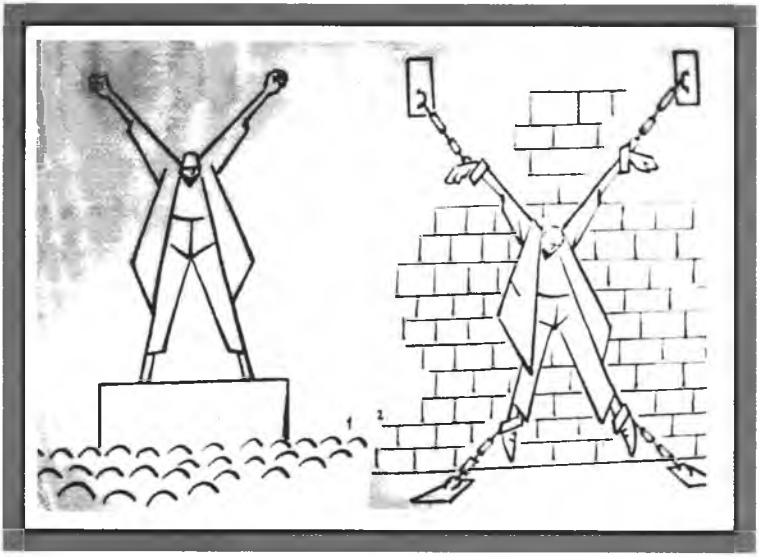
Resim - 12

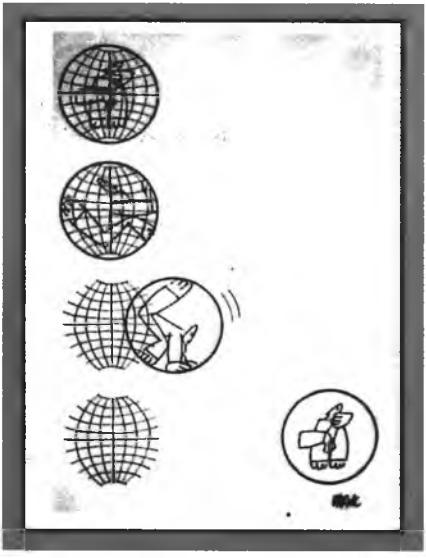
Resim - 13

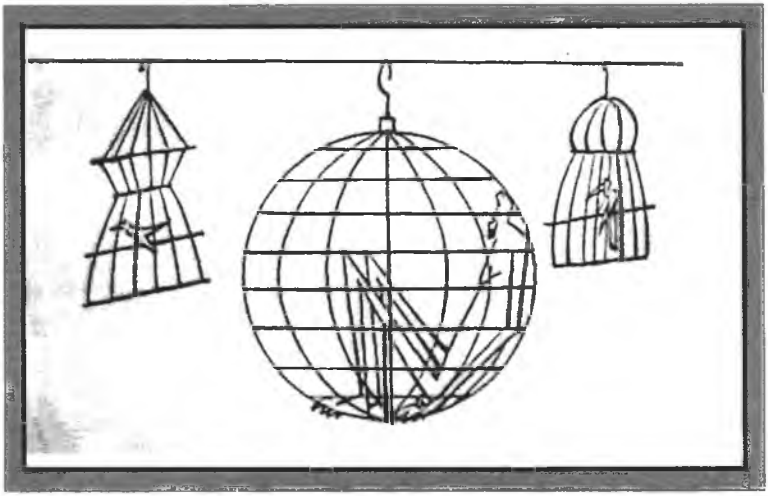
Resim - 14

Resim - 15

Resim - 16

Resim - 17

Resim - 18

Tarih Zinciri

Memlûklerde Hapishaneler

— *Samira Kortantamer** —

Mısır ve Suriye'de iki buçuk asır hüküm süren Memlûk Devleti, İslâm âleminde siyasî ve kültürel bakımından önemli bir yer tutmaktadır. Orta Doğu dünyasında mühim bir rol oynayan Memlûkler, güçlü bir bürokrasiye sahip olup toplumda asayişi ve emniyeti sağlamak için ceza sisteminin iyi işlemesine özen göstermişlerdi. Buna bağlı olarak da her şehirde hapishaneler bulundurmuşlardı.

Arapçada "hapishane" için iki kelime kullanılmaktadır: *habs* (çoğ. *hubûs*) ve *sicn* (çoğ. *sucûn*). Bazen "derin kuyu" veya "çukur" anlamına gelen *cubb* (çoğ. *ecbab*) kelimesine de başvurulmaktadır.

Memlûk döneminde başkent Kahire'deki hapishanelerin bazıları meslek grupları, cinsiyet ve suçun türüne göre ayrılmıştı. Buna bağlı olarak emirlere ile memurlara ayrı, kadılara ayrı, valilere ayrı, katil ve hırsız gibi adî suçlulara ayrı, kadınlara ayrı hapishaneler bulunmaktaydı. Memlûk sultanının ikametgâhı olan Kaletulcebel'deki Sicn el-Cubb,[1] emirler ve memurlar için 1282 yılında Sultan Kalavun tarafından inşa ettirilmişti. Karanlık, yarasalarla dolu, kötü kokulu olan bu korkunç hapishane, 1328 yılında Sultan en-Nâsır tarafından yıktırılmıştı. Kaletul-

---

* Doç. Dr. Samira Kortantamer, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, İzmir.

1 Bu hapishane hakkında bkz. Takiyy ed-Dîn Ahmed b. Ali el-Makrîzî, *Kitab el-Meva'iz vel-İ'tibâr bi-Zikr el-Hitat vel-Âsar*, Bağdat (tarihsiz), II, s. 188-189, 213; 'Abd el-Mun'im Mâcid, *Nuzum Devlet Selâtîn el-Memâlîk ve Rusûmuhum fî Mısr*, Kahire 1964, s. 136.

cebel'de emirlere mahsus başka bir hapishane olan Sicn ez-Zerdhane'de[2] tutulan kişiler, orada genellikle fazla kalmazlardı; çünkü onlar ya öldürülür ya da serbest bırakılırlardı. Kaletulcebel'deki bu iki hapishanenin dışında kale burçlarında da hapishaneler bulunmaktaydı.[3]

Tarihçiler Kahire'de valilere has Habs es-Sayyar[4] ve kadılar için Sicn el-Kudât[5] adlı hapishanelerden de bahsederler. Ayrıca el-Makrîzî, Sicn el-Kadî el-Mâlikî,[6] yani Malikî kadının hapishanesinden, de söz etmektedir. Oraya Malikî Kadı Takiyy ed-Din el-Ahnâ'î, İbn Teymiyye'nin yandaşını atmıştı.

Katiller, hırsızlar, yol kesiciler gibi adî suçlular veya sultanın, memlûklerinden helâk olmasını istediği kişiler, Hizânet Şemâ'il[7] hapishanesini boylarlardı. Tarihçi el-Makrîzî, bu hapishaneyi "en iğrenç ve en çirkin görünümlü hapishanelerinden biri"[8] olarak tanımlayıp 1415 yılında buranın yıktırıldığını yazmaktadır. Adî suçlular için Kahire'de ayrıca el-Makşara[9] adlı hapishane tahsis edilmişti. El-Makrîzî, bu hapishaneyi şöyle tasvir ediyor: "El-Makşara, en iğrenç ve dar hapishanelerden biridir. Mahkûmlar, orada tarif edilmeyecek kadar büyük acı ve ıstırap çekerler. Allah onun (= yani bu hapishanenin) bütün belâlarından bizi korusun!"[10] Habs el-Ma'ûne de, adî suçlular için Fatimîler zamanında inşa edilmişti. El-Makrîzî'nin "dar, sıkışık, iğrenç ve çok kötü kokular yayan bir yer olarak" tarif ettiği bu hapishane, Sultan en-Nâsır tarafından yıktırılıp onun yerine bir amber çarşısı yapılmıştı.[11]

Kahire'de kadınlar için de bir hapishanenin varlığı kaynaklardan anlaşılır: Habs el-Hucre.[12] Burada kadın suçlular ve özellikle muganniyeler (kadın şarkıcılar) tutuklu kalırlardı.

---

2 Bkz. Mâcid. *Nuzum*, s. 136-137.

3 Bkz. Mâcid, *Nuzum*, s. 137.

4 Bkz. el-Makrîzî, Hitat, II, s. 188.

5 Bkz. Takiyy ed-Dîn Ahmed b. Ali el-Makrîzî, *Kitab es-Sulûk li-Ma'rifet Duvel el-Mulûk*, II/2, ed. Muhammed Mustafa Ziyade, Kahire 1941, s. 228, 519.

6 Bkz. el-Makrîzî, *Sulûk*, II/2, s. 263.

7 Bkz. el-Makrîzî, *Hitat*, II, s. 188; Mâcid, *Nuzum*, s. 136.

8 Bkz. el-Makrîzî, *Hitat*, II, s. 188.

9 Bkz. el-Makrîzî, *Hitat*, II, s. 188; Mâcid, *Nuzum*, s. 136; Ayman Fu'ad Sayyid, *La Capitale de l'Égypte jusqu'à l'Époque Fatimide, al-Qâhira et al-Fustât*, Beyrut 1998, s. 262.

10 Bkz. el-Makrîzî, *Hitat*, II, s. 188.

11 Bkz. el-Makrîzî, *Hitat*, II, s. 188.

12 Bkz. Mâcid, *Nuzum*, s. 136; el-Makrîzî, *Sulûk*, II/2, s. 491, 519.

Kahire'de ayrıca Habs er-Rahbe[13] ve Habs ed-Deylem[14] adlı hapishaneler vardı. Başkentin dışında Memlûk Devletinin Mısır ve Suriye'deki büyük şehirlerinde birçok hapishane vardı; meselâ İskenderiye'de Sicn el-İskenderiyye[15] Trablus Şam'da Sicn el-Aksab[16] ve Sicn Trablus[17] Suriye'de Sicn es-Subeybe",[18] Şam'da Sicn Kal'at Dimeşk,[19] Safad'da Sicn Safad,[20] Şevbek'te Sicn eş-Şevbek[21] ve Kerek'te Sicn el-Kerek.[22]

Ayrıca Mısır'ın güneyinde, Nubya ve Habeşistan'a yakın olan bölgede bulunan Kûs şehri, elverişsiz coğrafî ve iklim şartlarından dolayı etkili bir sürgün yeri idi. Mahkûmlar, İskenderiye hapishanesinden bazen kaçma fırsatı yakalarken, Kûs'ta bunu başarmaları hemen hemen imkânsızdı.

El-Makrîzî'nin ifade ettiği gibi Memlûklerde hapishanelerin durumu korkunç olup mahkûmlar büyük zorluklar çekerlerdi. Bunun dışında hükümlülerin hayatı başka sebeplerden de çekilmez hâle gelirdi; şöyle ki, gardiyanlar onlara bazen üç gün yemek vermeyi unutabilirlerdi. Böyle durumlarda mahkûmların ayaklanıp gardiyanları öldürdükten sonra hapisten kaçtıkları da olurdu.[23] Hapishaneden kaçanlar, yakalandıkları zaman işkenceye tâbi tutulup genellikle öldürülürlerdi.[24] Süreleri dolmadan hapiste ölenlere de sık sık rastlanırdı.[25] Hapse atılmak için hastalık da bir engel oluşturmazdı.[26] Bazen emirlerin eşleri

---

13 Bkz. Sayyid, *Capitale*, s. 266; el-Makrîzî, *Hitat*, I, s. 376; el-Makrîzî, *Sulûk*, III/2, s. 613 dipnot 3; William Popper, *Egypt and Syria under the Circassian Sultans*, 1382-1468 A.D., Berkeley 1977,s. 30.

14 Bkz. el-Makrîzî, *Sulûk*, III/2, s. 613 dipnot 2; Popper, *Egypt*, s. 29; Mâcid, *Nuzum*, s. 136.

15 Bkz. el-Makrîzî, *Sulûk*, III/1, s. 20.

16 Bkz. el-Makrîzî, *Sulûk*, II/3, s. 940.

17 Bkz. el-Makrîzî, *Sulûk*, II/3, s. 940.

18 Bkz. el-Makrîzî, *Sulûk*, III/3, s. 978, 1118.

19 Bkz. el-Makrîzî, *Sulûk*, III/2, s. 473.

20 Bkz. el-Makrîzî, *Sulûk*, III/2, s. 669-70.

21 Bkz. el-Makrîzî, *Sulûk*, II/2, s. 509.

22 Bkz. el-Makrîzî, *Sulûk*, II/2, s. 509.

23 Bkz. Sa'îd 'Abd el-Fettâh, *'Âşûr, el-Mucteme' el-Mısrî fî 'Asr Salâtîn el-Memâlîk*, Kahire 1992, s. 109; el-Makrîzî, *Sulûk*, II/2, s. 433.

24 Bkz. el-Makrîzî, *Sulûk*, II/2, s. 202.

25 Bkz. el-Makrîzî, *Sulûk*, III/1, s. 44, 146, 164,165,318,327, III/2, s. 935.

26 Bkz. el-Makrîzî, *Sulûk*, III/2, s. 876.

de kocaları ile hapse girerlerdi, Emir Giray el-Mansûrî ve Emir Sunkur el-Kemâlî'nin eşleri gibi.[27]

Memlûk sultanları, bazen Allah'a yakınlaşmak duygusundan[28] şefkat gösterip veya tahta çıkma sebebiyle[29] yahut bir hastalıktan iyileşince mahkûmları serbest bırakabilirlerdi.[30]

Mahkûmlar, kazma veya inşaat işlerinde de muhafızların gözetiminde zincirleriyle ağır şartlarda çalıştırılıp işlerini bitirince hapishaneye geri gönderilirlerdi.[31] Bazen mahkûmlar, belli bir amaç -meselâ insanları korkutmak- için kullanılırlardı. Örneğin 779/1377-78 yılında Kahire valisi, şehirde emirlerin ayaklanacağı dedikodusu yayılınca, Hizânet Şemâ'il hapishanesinden idam mahkûmu olan bir grubu çıkartmış ve bu mahkûmlara işkence yaptırıp onları şöyle teşhir etmişti: "Yersiz ve kendisini ilgilendirmeyen konularda konuşanın cezası budur!"[32]

Düşmanı kandırmak için de mahkûmlardan faydalanılırdı. Meselâ 767/1365-66 yılında İskenderiye limanına yanaşan Frenkler, gemiden salimen inmek ve görevlerini ifa etmek için Memlûklerden güvence olarak rehineler istemişlerdi. Memlûkler, bunun bir tuzak olabileceğinden şüphelenmelerine rağmen, Frenklerin isteklerine icabet etmek zorunda oldukları için bir çıkış yolu düşünmüşler ve Hizânet Şemâ'il hapishanesindeki idam mahkûmları arasından seçilen bir grup, hamamda yıkanıp güzel elbiseler giydirilerek İskenderiye'ye gönderilmiştir. Oranın valisi bu mahkûmlara herkesin önünde büyük itibar göstererek ağırlamış ve onların şehrin ileri gelenleri oldukları haberini yayarak onları Frenklere göndermiştir. Bu sahneyi daha gerçekçi hâle getirmek için arkalarında karıları ve oğullarının rollerini oynayan, eşleri ve babaları Frenklere rehine olarak gönderildiği için feryat figan ağlayan kadınlar ve delikanlılar da ayarlanmıştı. Böylece hem Frenkler hiçbir şeyden şüphelenmemiş hem de tuzak ihtimaline karşı, Memlûkler zayiat vermemiş oldu.[33]

---

27 Bkz. el-Makrîzî, *Sulûk*, II/1, s. 163.

28 Bkz. 'Âşûr, *el-Mucteme'*, s. 110; Mâcid, *Nuzum*, s. 135.

29 Bkz. el-Makrîzî, *Sulûk*, II/3, s. 619.

30 Bkz. el-Makrîzî, *Sulûk*, II/1, s. 241.

31 Bkz. Mâcid, *Nuzum*, s. 135; el-Makrîzî, Hitat, II, s. 187.

32 Bkz. el-Makrîzî, *Sulûk*, III/1, s. 307.

33 Bkz. el-Makrîzî, *Sulûk*, III/1, s. 118-119.

Memlûk Devletinde çeşitli vergilerin (*mukûs*) arasında hapishane ile ilgili bir vergi de yürürlükteydi. Hapishaneye giren herkes -oradaki kalış süresine bakılmaksızın, yani yalnız bir an bile kalsa- o vergiyi ödemek zorunda idi. Altı ile yüz dirhem arasında değişen bu vergi, Sultan en-Nâsır'ın 715/1315-16 yılındaki iptal emrine kadar uygulanmıştır.[34]

Memlûklerde hapishane çeşitlerinin yanında en hafif *cezadan* en ağır *işkenceye* kadar uzanan çok geniş bir ceza yelpazesi göze çarpmaktadır. En hafif cezalar[35] *tevbîh*, *zecr* (azarlamak), *ta'zîr* (döverek cezalandırmak), *celd* (sopa ile dövmek), *red'* (alıkoymak) ve *tersîm* (tutuklamak) ile başlar. Kamçılanarak (*ed-darb bil-makâri'*)[36] cezalandırma ise yalnız halka değil emirlere de uygulanırdı, meselâ Çerkes Halîl'den aldığı rüşvet yüzünden kamçılanan Emir Altınboğa'ya yapıldığı gibi.[37] Bu cezadan sonra suçlu, genellikle bir eşeğe veya deveye -bazen ters olarak- bindirilip *teşhîr* edilerek suçu halka ilân edilirdi.[38] Eşeğe veya öküze bindirilen sanığa bir çan (ceres) takılırsa buna *tecrîs* denilirdi. Çanın çıkarttığı sese ilâveten, tellâllar da halkın dikkatini çekmek için bağırırlardı. Yeterince seyirci toplandığı zaman, suçlu herkesin önünde kırbaçla dövülürdü.[39]

Ağır cezalara gelince; *tesmir*,[40] yani çivileme metodu, Memlûklerde sık sık uygulanırdı. Burada suçlunun uzuvları kalın çivilerle bir tahtaya çakılıp şehirde bu vaziyette dolaştırılırdı. Suçlunun Hristiyan olduğu

---

34 Bkz. 'Âşûr, *el-Mucteme'*, s. 109; el-Makrîzî, *Sulûk*, II/1, s. 151.

35 Bkz. Mâcid, *Nuzum*, s. 129.

36 Mikra'a (çoğ. makâri') ile vurmak; mikra'a kalın bir ağaç dalı, bkz. Mâcid, *Nuzum*, s. 129.

37 Bkz. el-Makrîzî, *Sulûk*, III/2, s. 725.

38 Meselâ Kahire'de iki suçlu adam, dövülüp deveye sırt sırta oturtulup bütün şehirde şu sözlerle teşhîr edilmişlerdi: "Kendisini ilgilendirmeyen konularda konuşanın suçu budur!" Bkz. el-Makrîzî, *Sulûk*, III/1, s. 367.

39 Meselâ 724/1323-24 yılında düşük ayarlı para satanlara *darb* ve *tecrîs* cezası verildi; bkz. el-Makrîzî, Sulûk, II/1, s. 253; Sa'îd 'Abd el-Fettâh 'Âşûr, *el-'Asr el-Memâlîkî f î Mısr veş-Şam*, Kahire 1994, s. 376.

40 Bu ceza ağır suç işleyen herkese tatbik edilirdi, meselâ yol kesenlere, hırsızlara, katillere, fitne ile ayaklanma çıkaranlara ve sultana suikast düzenleyenlere; bkz. A. N. Poliak, "Les Révoltes Populaires en Égypte à l'Époque des Mamelouks et leurs Causes Économiques", *Revue des Études Islamiques*, VIII (1934), s. 263; Ebû Bekr b. Abdillâh b. Aybek ed-Devadârî, *Kenz ed-Durer ve Cami' el-Gurer*, cilt 8, nşr. Ulrich Haarmann, Kahire 1971, s. 104; İbn ed-Devadârî, *Kenz*, cilt 9, nşr. Hans Robert Roemer, Kahire 1960, s. 178; 'Âşûr, *el-Mucteme'*, s. 110-111; el-Makrîzî, *Sulûk*, II/1, s. 301, III/2, s. 457, 541, 753, 908.

durumlarda, bu uygulamaya *salb*[41] (çarmıha gerilme) da denirdi. Suçlu bağışlandığında çiviler sökülürdü, ama affedilmediği zaman böyle bırakılıp genellikle *tavsît*[42] (ortadan bölünme) adlı başka bir işkenceye tâbi tutulurdu, yani güçlü bir kılıç darbesiyle göbeğinin hizasında vücudu ikiye bölünürdü. Bununla yetinilmeyip daha sonra cesedin ateşle yakıldığı (*hark*) da olurdu.[43]

Suçluyu konuşturmak veya itiraf ettirmek için *ma'sara*[44] adlı bir pres kullanılırdı. Bu alet iple bağlı iki tahtadan oluşurdu. Suçlunun yüzü, başı, ayakları veya topukları araya konduktan sonra tahtalar çekilirdi ve kemikler kırılırdı.

Vücudun bazı parçalarını keserek (*kat'*) veya çıkartarak (*ihrâc*) da işkence yapılırdı, meselâ ellerin, ayakların[45] veya dilin kesilmesi[46] veya gözlerin çıkartılması gibi.[47] Gözlerin kızgın demirle kör edilmesine de *tekhîl*[48] denirdi.

Tutuklulara her türlü eziyeti çektirmek için ayrıca değişik işkence metotları düşünülmüştü: Söz gelimi tırnağa şeker kamışı çakmak, kulağa kazık vurmak, azı dişleri söküp başa çakmak, kaynatılmış bir bakır kazanına oturtmak veya ayak tabanlarına at nalı takmak.[49]

---

41 Bkz. el-Makrîzî, *Sulûk*, II/1, s. 225.

42 Bkz. Poliak, *Revoltes*, s. 263; 'Âşûr, *el-Mucteme'*, s. 110-111; Mâcid, *Nuzum*, s. 133; İbn ed-Devadârî, *Kenz*, cilt 9, s. 178; el-Makrîzî, *Sulûk*, III/1, s. 184, III/2, s. 457, 541, 543, III/2, s. 908.

43 Meselâ 771/1369-70 yılında bir Hristiyana, sultanın karısına sihir yapıp ölümüne sebebiyet verdiği için *tesmir* ve *tavsît* cezası uygulanmıştır. Daha sonra da bu kişi ateşe atılmıştır. Bkz. el-Makrîzî, *Sulûk*, III/1, s. 184.

44 Bkz. 'Âşûr, *el-Mucteme'*, s. 111; Poliak, *Révoltes*, s. 263; 'Âşûr, *el-'Asr*, s. 376; Mâcid, *Nuzum*, s. 133-134; bu işkence toplumun her kesimine uygulanırdı, emir için bkz. el-Makrîzî, *Sulûk*, III/3, s. 1060, 1065, vezir için bkz. el-Makrîzî, *Sulûk*, III/3, s. 981.

45 Genellikle suçlunun hem elleri hem de ayakları kesilirdi; meselâ 1348 yılında Şam'da yağma yapan "harâfîşlerin" (hırsızlar, dilenciler, çapulcular) elleri ve ayakları kesilmişti, bkz. William M. Brinner, "The Signifinance of the Harâfîsh and their 'Sultan' ", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, VI (1963), s. 198; veya 791/1388-89 yılında kılıç ve bıçak taşıma yasağına karşı çıkanların elleri kesilmişti; bkz. el-Makrîzî, *Sulûk*, III/2, s. 654.

46 Bkz. Mâcid, *Nuzum*, s. 134; Şems ed-Dîn eş-Şucâ'î, *Tarih el-Melik en-Nâsır Muhammed b. Kalavun es-Salihî ve Avlâdihi*, nşr. Barbara Schäfer, Wiesbaden 1977, s. 13.

47 Bkz. Mâcid, *Nuzum*, s. 134.

48 Sultanın iki memlûkü İskenderiye hapishanesinden kaçıp yakalandıktan sonra kör edilinceye kadar gözlerine mil çekilmişti; bkz. İbn ed-Devadârî, *Kenz*, cilt 9, s. 299-300; el-Makrîzî, *Sulûk*, II/1, s. 202-203.

49 Bkz. 'Âşûr, *el-'Asr*, s. 376; 'Âşûr, *el-Mucteme'*, s. 112; Mâcid, *Nuzum*, s. 134.

Doğal olarak insanlar, işkenceden korkuyorlardı. Tarihçi İbn ed-Devadârî, Memlûk Devletinde üst yönetimde yer alan bir emirin bu konudaki duygularını bize aktarmaktadır. Hamâ, hâlep ve Mısır saltanat naibliği gibi önemli görevlerde bulunan Emir Karasunkur,[50] Sultan en-Nâsır'la arası açıldıktan sonra Halep'e çağrıldığında, sultanın kendisini tutuklatıp işkence ile öldürteceğinden korkup şunları söylemiştir: "Haleb'e dönüşüme gelince, hayır vallahi hayatımı tehlikeye atamam; çünkü can tatlıdır. Ben yaşlı bir insanım ve işkenceye dayanacak gücüm yok. Eğer onun huzuruna çıktığım zaman anında öldürüleceğimi ve böylece kurtulacağımı bilsem, vallahi gitmekten gecikmezdim. Ama ben işkence görmekten korkuyorum."[51]

Bütün bu işkence türlerinin yanında nispeten "hafif" kalan boğma (*hank*)[52] asma (*şank*)[53] suda boğma (*tagrîk*)[54] ve hançerle hemen öldürme (*katl bin-nemçe*)[55] cezaları da uygulanılırdı.

---

50 Sultandan kaçıp İlhanlılara sığınan ve orada da Memlûk sultanının onu öldürmek için gönderdiği fedaîlere direnip en sonunda eceliyle ölen bu meşhur Memlûk emiri hakkında bkz. Samira Kortantamer, *Bahrî Memlûklar'da Üst Yönetim Mensupları ve Aralarındaki İlişkiler*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 75, İzmir 1993, s. 53, 95-105; Donald Presgrave Little, *An Introduction to Mamlûk Historiography. An Analysis of Arabic Analistic and Biographical Sources for the Reign of al-Malik an-Nâsir Muhammad ibn Qalâ'ûn, Freiburger Islamstudien*, cilt II, Wiesbaden 1970, s. 102-136; Ahmed b. Hacar el-'Askalânî, *ed-Durer el-Kâmine fî A'yan el-Mi'e es-Samine*, nşr. Muhammed Seyyid Câd el-Hakk, 1385/1966, III, s. 246-247; Gaston Wiet, "Un Réfugie Mamlouk â la Cour Mongole de Perse", *Mélange d'Orientalisme offerts à Henri Massé*, Tehran 1963, s. 388-404.

51 Bkz. İbn ed-Devadârî, *Kenz*, cilt 9, s. 224.

52 Meselâ Sultan en-Nâsır'ın büyük memlûklerinden olan, zulüm ve para hırsıyla nam salan Akboğa, tutuklu kaldığı İskenderiye hapishanesinde boğduruldu; bkz. eş-Şucâ'î, *Tarih*, s. 267; 692/1292-93 yılında Sultan el-Eşref Halîl'e karşı gelen bazı emirler, Kaletulcebel'deki Cubb Hapishanesinden çıkartılıp sultanın önünde boğduruldular; bkz. el-Makrîzî, *Sulûk*, I/3, s. 782.

53 Meselâ Rum asıllı bir cariye, hanımını boğdurduğu için Kahire'de Bâb en-Nasr'ın dışında astırıldı, bkz. 'Alî es-Seyyid Mahmud, *el-Cevarî fî Mucteme' el-Kâhire el-Memlûkiyye*, Kahire 1988, s. 35. Bir başka örnek de Kahire'de 680/1281-82 yılında iki adamın, birilerini öldürdükleri için idam edilmeleridir, bkz. el-Makrîzî, *Sulûk*, I/3, s. 689.

54 Meselâ Malikî başkadı, bir cariyenin, hanımının altı yaşındaki oğlunu Halîc en-Nâsırî'ye attığı ve ölümüne sebebiyet verdiği için, onun da aynı yere atılmasına ve suda boğdurulmasına karar vermişti; bkz. Mahmud, *el-Cevarî*, s. 38.

55 Nemçe veya nemçah, ucu kıvrık bir hançerdir, bkz. Marc Étienne Quatremère, *Histoire des Sultans Mamlouks de l'Égypte*, Paris 1845, I/2, s. 202-204; Maurice Ga-

Memlûklerde ceza ve işkence yelpazesini gördükten sonra Avrupa'daki duruma bir göz atmakta yarar vardır. Orta Çağ Avrupa dünyasında işkence metotları ve aletlerinin bir hayli geliştiğini Batı kaynaklarından, gravürlerinden, şato ve kalelerin özel işkence odalarından anlaşılmaktadır. Kilise ve din adamlarının bu alanda çok "emek" verdikleri de dikkate değerdir.[56] En çok kullanılan ve birçoğunun resimleri de bulunan ceza ve işkence türleri şunlardır: Vücudu ikiye veya dörde bölmek, kör etmek, gözlerinin kapakları çıkartmak, burun, el, ayak, kulak veya cinsel organları kesmek, tavana dilden asmak, gözleri yakmak, deriyi yüzmek, vücudu parça parça testere ile kesmek, kadınları saçlarından asmak, insanı ızgara yapmak, devamlı su içirip vücudun bütün deliklerini kapatmak, elleri ezmek, dağlamak, aç bırakmak, ateşte yakmak, vücuda dinamit koyup patlatmak, pislik ve idrar ile dolu bir fıçıda boğdurmak, parmakları ve tırnakları sıkıştırmak, kazığa oturtmak, başı ezmek, kadınları canlı gömmek, yılan dolu kuyuya atmak ve çarmıha germek.[57]

Sonuç olarak Memlûk Devletinde bulunan hapishaneler beş gruba ayrılmaktadır: Emirlere, memlûklere ve askerlere has olanlar, valiler için olanlar, kadılara mahsus olanlar, katillere, hırsızlara ve yol kesenlere ayrılmış olanlar ve yalnız kadın mahkûmlara özel olanlar. Memlûklerde ceza sistemine gelince hafif cezalardan en ağır işkence türlerine kadar geniş bir ceza yelpazesi dikkat çekmektedir. Orta Çağ Avrupa'sının ise, ceza ve işkence konusunda Memlûklerden bir hayli ilerde olduğu görülmektedir.

---

udefroy-Demombynes, *La Syrie à l'Époque des Mamlouks*, Paris 1923, s. 171; Leo Ary Mayer, *Mamluk Costume*, Cenevre 1952, s. 37; Mâcid, Nuzum, s. 134.

56 Bkz. Horst Herrmann, *Sex und Folter in der Kirche*, 2000 Jahre Folter im Namen Gottes, Münich 1998.

57 Bkz. Patricia Crone, *Die vorindustrielle Gesellschaft*, Münih 1992, s. 67, 68; Otto Borst, *Alltagsleben im Mittelalter*, Frankfurt am Main 1983, s. 391-392; Herrmenn, *Sex und Folter*, s. 78, 80, 82, 231-237, 240.

Osmanlılarda Hapis Olayları (1300-1512)

— Necdet Öztürk —*

Bu çalışmada, Osmanlı Devletinde, ilk sekiz padişah devrinde (1300-1512) görülen hapis olayları ile hapis cezasına çarptırılanların Osmanlı toplumundaki statüleri, hapis nedenleri, hapis süreleri, hapis yerleri olarak seçilen kale ve şehirler, mahpuslara yapılan muamele ve hapisten firar gibi hususlar üzerinde durulacaktır. Konuyla ilgili olarak dönemin Osmanlı tarih kaynaklarındaki kayıtlar kronolojik düzene göre değerlendirilmeye çalışıldı. Ne var ki, diğer olaylarda olduğu gibi, kaynakların bu konuda verdikleri bilgiler de çelişkilidir. Meselâ, bir hapis olayının vuku bulduğu tarih ile hapis nedeni ve suçlunun hapsedildiği yer hakkındaki kayıtlar farklılık gösterebilmektedir.

1. Hapis olayı: Germiyanoğlu Yakup Bey ve adamlarının hapsedilmeleri ve bunların daha sonra hapisten kaçmaları.

Osmanlı ülkesinde kayıtlara geçen ilk hapis olayı, Yıldırım Bayezid devrinde (1389-1402) vuku bulmuştur. Padişahın, Rumeli'de seferde bulunmasını fırsat bilen Karamanoğlu Alâaddin Bey, Osmanlı topraklarına ilhak edilmiş olan Hamid iline girerek yağma ve talanda bulunur. Anadolu'ya geçen Sultan Bayezid, Saruhan, Aydın ve Menteşe illerini fetheder. Hamid ilinden bir grup halk padişaha gelerek Karamanoğlunu şikâyet ederler. Yıldırım, Karaman üzerine yürür. Germiyan topraklarından geçecek olan padişahı, Germiyanoğlu Yakup Bey karşılar. Bayezid, Yakup Beyi, veziri Hisar Bey ile tutuklayıp İpsala (Cypsela/Kypsela/Cympsalla) zindanına gönderir (Neşrî, I, 314-315). Âşık

* Prof. Dr. Necdet Öztürk, Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, İstanbul.

Paşazade (s. 71), hapis yeri olarak Sisam adasının karşısındaki İpsili (Hypselâ) hisarını gösterir.

Tarihçi Mehmed Neşrî (ö. 1520 ?), devletin kuruluşundan doksan yıl sonra görülen bu ilk hapis olayını, 1390'da Aydın ilindeki Alaşehir'in fethini müteakip verir. Neşrî'den biraz farklı bir şekilde anlatan Âşık Paşazade (s. 71) bu olayı, kadıların hapsi olayından (s. 70 vd.) sonra verir. Her iki tarihçi, Yakup Beyin, yakın adamlarıyla birlikte, neden hapsedildiğini bildirmezler. Behiştî Ahmed Sinan Çelebi (ö. 1511?) bu olayı şu şekilde açıklar:

"Bu fütûhâtdan sonra Burusa'ya gelicek tevakkuf itmeyüp ceng ü cidâl esbâbın müretteb ve müheyyâ idüp hemân Karaman'a mütevecciih oldı. Evvelâ Germiyan iline vardı. Germiyan beği Ya'kub Beğ, a'yân ve erkânla sultân-ı sâhib-celâle istikbâl itdi. Andan nifâk anlayup Karaman-oğlıyla vifâkın ittifâkını işitmiş idi. Gelüp şeref-i dest-bûsile müşerref olıcak vezîri Hisâr Beğ'i ile tutup İpsala zindânına habse gönderdiler."(Behiştî, 8a-b)

XVI. yüzyıl tarihçilerinden Hadîdî (ö. 1523'ten sonra), muhtemelen Âşık Paşazade'ye dayanarak, bu konuda şunları yazar:

Gazâ itdükde Lâz'a Yıldırım Hân — Hamîd-ili'n urur ibn-i Karaman
Gazâdan tahtına hân geldügi dem — İrişdi zâr u nâlân birkaç âdem
Didiler şâha iy şâh-ı devrân — Karaman-oğlı itdi bizi tâlân
Hemân emr itdi şeh cem' oldı leşger — Çalındı kûs u götrüldi alemler
Sürüp leşker ki göçdi Yıldırım Hân — Karaman mülkine yetişdi şitâbân
Çıkup karşular oğlı Germiyân'un — Ki kayını idi şâh-ı cihânun
Hemân emr eyledi anı tutarlar — Hisar-ı İspili'de habs iderler

Hadîdî, b. 1673-1679

Neşrî (I, 342-343), Anadolu'daki beylerin Yıldırım'dan kaçarak Timur'a sığındıkları 1400 yılı civarında Yakup Beyin İpsala hapsinden kaçtığını kaydeder. Âşık Paşazade (s. 73) ise, "Germiyanoğlı İsbili hisârından vezîrken kaçdı" diyor. Buna göre, Germiyanoğlu Yakup Bey yaklaşık 8-10 yıl kadar hapis yatmış oluyor.[1]

2. Hapis olayı: Anadolu beylerbeyisi Timurtaş Paşanın Karamanoğlu Alâaddin Bey tarafından hapsedilmesine misilleme olarak, Alâ-

---

1 Yakup Beyin hapsi için ayrıca bkz. *Selâtîn-name*, b. 1030, 1031; İbn Kemal, IV, 85 vd.

addin Beyin Mustafa ve Mehmed adlarındaki iki oğlunun Bursa'da hapsedilmeleri.

Osmanlı Devletinde kayıtlara geçen ikinci hapis olayı, ilkinden yaklaşık iki yıl sonra yani 1392 yılında meydana gelmiştir. Bu olayda, Osmanlı Devleti ile Karamanlılar arasında bir misilleme söz konusudur. Yıldırım Bayezid, Eflâk seferine giderken Kara Timurtaş'ı Anadolu beylerbeyisi tayin eder ve Engüri (Ankara) sancağının zaptı işini de ona verir. Daha önce olduğu gibi, padişahın Rumeli'de bulunuşunu fırsat bilen Karamanoğlu Alâaddin Bey, Kara Timurtaş Paşayı bir gece baskınıyla ele geçirip Konya'ya götürerek hapseder. Gazadan zaferle dönen Bayezid'in Bursa'ya geldiği haberini alan Karamanoğlu, Timurtaş'ı hapisten çıkarır, onun gönlünü alır; elçi ve çeşitli hediyelerle birlikte Bayezid'e gönderir. Ancak Bayezid, sefer kararından geri adım atmaz. Padişah ordusunun karşısında tutunamayan Alâaddin Bey yakalanır. Padişah, Alâaadin Beye nasıl bir muamele yapılacağı işini Timurtaş'a bırakır. Timurtaş, Alâaddin Beyi idamla cezalandırır. Timurtaş'ın bu davranışı padişahın canını sıkar. Alâaddin Beyin, Mustafa ve Mehmed adlarındaki iki oğlu ise yakalanarak Bursa'ya götürülür ve burada hapsedilir. (Neşrî, I, 316-319; Ruhî, s. 393-394, 434)

Bu konuda, ilk bilgiyi veren Fatih devri tarihçilerinden Enverî (ö. 1465'ten sonra) şunları söylüyor:

Anatolı'da Temürtaş'ı meğer — Karaman-oğlı tutar ol bed-güher
İline iltür yine âzâd ider — Virdi hil'at yine şâd ider
Yıldırım Hân işidüp anda gider — Karaman-oğlı gelüben cenk ider
Pes Alâeddin sınur hem tutdılar — Anunile oynayuban utdılar
Yıldırım anı Temürtaş'a verür — Anı berdâr itdi ol dahı varur
Ana gerçi virmedi sultân rızâ — Pes Alâeddin'e irişdi kazâ
Mustafâ nâmı Mehemmed oğlı var — Tutılur anlar kılurken kârzâr
Bursa'da habs oldılar bunlar kalur — Karaman her bir kula kısmet olur

Düstûrname-i Enverî/Osmanlı Tarihi Kısmı, b. 369-376

3. Hapis olayı: Kadıların Yenişehir'de bir evde hapsedilmeleri.

Bu olay, 1393/94 yılında meydana gelmiştir. Hapsedilenlerin hepsi de idarî ve adlî görevleri olan yirmi kadar kadıdır.[2] Görev ve yetki-

[2] Kadıların hapsi konusunu ayrıntılı bir şekilde ele alan Hoca Sadeddin (*Tacü't-tevarih*, I, 138-140), XV. yüzyıl kaynakları gibi, başta rüşvet olmak üzere, bütün

sini kötüye kullanan, halktan rüşvet alan, adları fesat işlere karışan ve usulsüz fetva veren kadıların bu tür hareketleri Yıldırım Bayezid'in kulağına gider. Padişah kadıları teftiş ettirir. Her biri birer kamu görevlisi olan, ancak kanunsuz ve usulsüz davranışlarda bulunan kadıların ekserisi taşra teşkilâtında görevlidir. Bayezid, Çandarlı Hayreddin Paşanın oğlu Veziriâzam Ali Paşaya, adı kötüye çıkmış bütün kadıların toplanarak Yenişehir'de bir evde hapsedilmelerini ve sonra da bu evin ateşe verilmesini emreder. Paşa, Yıldırım'ın verdiği bir karardan geri adım atmayacağını en iyi bilenlerdendir. Gerçekten Bayezid, kanunların uygulayıcısı olan yöneticilerin, halkı incitmemeleri ve kimseye haksız muamele yapmamaları için gereken titizliği gösteren bir padişahtı. Onun bu özelliğinden bütün kaynaklar övgüyle söz eder. Padişahın kesin talimatı ve kararlılığı karşısında Ali Paşa, önce telâşa ve endişeye kapılır ise de, olayın çözümü için hemen harekete geçmeyi de ihmal etmez.

Nihayet kadıları kurtarmak için Ali Paşa bir çıkış yolu bulur; padişahın değer verdiği nedimi Habeşli (*mashara Habeşî Arap*) birini devreye sokar. Bu kişi, padişahın huzuruna çıkar; fakat konuyu bir türlü açamaz. Mashara Arab'ın kendisine bir şeyler söylemek istediğini, ancak bir türlü söyleyemediğini gören padişah ondan rahat olmasını, düşündüklerini kendisine aktarmasını ister. Aşağıdaki metinde de görüleceği gibi, aralarında uzun bir konuşma geçer. Daha sonra Veziriâzam Ali Paşa huzura çağrılır. Ali Paşa, kadıların ücretlerinin azlığı dolayısıyla rüşvet aldıklarını, ücretlerinin artırılması durumunda rüşvet almayacakları konusunda padişahı ikna eder. Kadıların hayatı bağışlanarak serbest bırakılırlar. Bu tür bir olayın tekrar yaşanmaması için kadıların, baktıkları miras davalarından % 20, yazdıkları "şer'î mektup"tan, yani mahkemece verilen "hüccet"ten iki akça harç alınması kararlaştırılır. Osmanlılarda her yazılan şer'î mektuptan iki akça alınması bu olayla başlamıştır.

Kadıların hapsi ile ilgili ilk geniş bilgiyi Oruç Bey (ö. 1502'den sonra) vermektedir:

---

olumsuzluklardan Veziriâzam Ali Paşayı sorumlu tutar ve hapsedilen kadıların sayısını seksen olarak gösterir. Ali Paşa, Yıldırım'ın verdiği cezadan kadıları kurtardığı takdirde, Habeşî Arab'a yirmi bin akçe vereceğini vadeder. Sonuçta mahpus kadılar suçları ölçüsünde cezalandırıldıktan ve ettikleri edepsizlik derecesinde azarlandıktan sonra serbest bırakılırlar.

"Çün-kim Ali Paşa istiklâlî vezîr oldı. Bir sözi iki olmazdı. Anun zamânında ulemâlar ve dânişmendler çok oldılar. Âl-i Osmân bir sulb kavm idi. Kara Rüstem ve dânişmendler kendü nefislerine uyanlar geldiler. Dürlü dürlü fetvâya ve hîleye başladılar. Takvâyı götürdiler, fetvâyı kodılar. Vilâyetlerde eski akçaya satu bazar itmeyeler. Dürlü dürlü ihdâs işler itdiler. Akça kesüp yasaklar itdiler. Eski akça yürimeye ve dahı eski akça gayrı gayrı vilâyetlere gitmeye. Ve vezîri Ali Paşa zevvâk kişi idi. Halkun dahı ekseri zevvâk oldılar. Taşradan kadılarun dahı fesâdı ziyâde oldı. Dürlü dürlü işler ider oldılar. Kadılar dahı rüşvetle âlemi toldurdılar. Kadılarun bu fesâdlarını Yıldırım Bâyezîd Han işitdi kim kadılar dürlü dürlü fesâd işler ider oldılar. Çün pâdişâh dahı bu hâllerine muttali' oldı. Yıldırım Han bir hışm-nâk, tîz nefeslü kimse idi. Hışm idüp hükm itdi kim, ne kadar kadılar var ise hep getürdi. Yirmiden ziyâde kadıları hükm idüp Yeni-şehr'de bir eve koydılar habs itdiler. Sonra girü hükm itdi kim, ne kadar kadı var ise habs olunmış. Ol habs olunan kadıları evi ile bile oda urun yakun didi. Cebrî hükm itdi. Vezîri Ali Paşa âciz kaldı. Pâdişâha [23b] söz söylemege mecâli kalmadı. Zîrâ kim, bilürdi pâdişâhı ki gazabı oldukda kimesne söz söylemezdi. Paşaları dahı âciz kaldılar. Kadıları kurtarmaga çâre bulamadılar.

Meger pâdişâhun bir mashara Habeşî zengî Arab nedîmi vardı. Gâyet makbûl nedîmlerden idi. Ali Paşa ol mashara Habeşî Arab'a haber gönderdi getürdi. Eyitdi: "Bre Arab! Eger kadıları kurtarursan pâdişâh hışmından, sana ne dirsen vireyim in'âm ideyim" didi. Mashara Arab hemândem turdı vardı kadıları kurtarmaga. Arab vardı, bir çevük fiston giydi, bir çevük babuc giydi. Big-vâr sürdi, pâdişâhun sohbetine geldi. Yıldırım Bâyezîd Han gâyet germ iken Arab, pâdişâhun huzûrına gelüp karşusında turdı. Pâdişâh eyitdi: "Bre Arab! Bugün gâyet çevük çıkdun, big-vâr, maksûdun nedür? didi. Arab eyitdi: "Bugün sultânumdan bir nesne dilek iderin. Ve illâ pâdişâhdan ben korkarım" didi. Pâdişâh eyitdi: "Bre Arab! Korkma. Benden ne dilersen dile makbûldür" didi. Mashara Arab eyitdi: "Sultânum, senden dilegüm budur kim, beni elçilik ile İstanbul'a gönderesin". Pâdişâh eyitdi: "Bre Arab! İstanbul'da neylersin?" Arab eyitdi: "Sultânum! İstanbul tekürinden bir kaç keşîşler dileyelüm." Padişâh eyitdi: Bre Arab! Bu keşîşleri neylersin? Arab eyitdi: "Sultânum, bundagı kadıları hep kıralum. Bu keşîşler kadılık eylesünler" didi. Pâdişâh eyitdi: "Bre Arab! Bu keşîşler kadılık idince kendü kullarum kadılık idsene" didi. Arab eyitdi: "Sultânum, bu keşîşler okumışlardur. Bu kullar okumış degüllerdür. Bu keşîşler çok okumışlar, bunca yıllar zahmet çekmişlerdür" [24a]

didi. Yıldırım Han eyitdi: "Bre Arab! Şimdi bu kadılar dahı okumışlar mıdur? Arab eyitdi: "Sultânum, okumayan kadı mı olur" didi. Yıldırım Han eyitdi: "Ya bre Arab! Nice idelüm" didi. Arab eyitdi: "Sultânum, ol işi paşalar bilür" didi. Yıldırım Han Ali Paşayı kıgırdı. Eyitdi: "Ali, bu kadılar şimdi okumışlar mıdur?" didi. Ali Paşa eyitdi: "Sultânum, okumaduk kişi kadı mı olur" didi. Yıldırım Han eyitdi: "Ya okumışlardur. Niçün yaramazlıklar iderler, okuduklarını dutmazlar." Ali Paşa eyitdi: "Sultânum, bunlarun düşelikleri azdur, cihetleri yokdur" didi. Yıldırım Han eyitdi: "Bunlara bir cihet bulıvir" didi. Ali Paşa vardı, mûrâs itmekde bin akçada yirmi akça resm kodı. Ve girü şer'î mektûb da yazılsa her mektûbda iki akça resm kodı. Her şer'î mektûbda iki akça resm almak ol zamândan berü kaldı. Bu resmi Ali Paşa kodı. Bu halkun dilinde vardur kim Ali Paşa tarhı iki akça didükleri bundan kaldı."[3]

Âşık Paşazade (s. 71 vd.) ve Neşrî (I, 396-399), söz konusu olayı "Lâtîfe" başlığı altında anlatırlar. "Şer'î mektup" tabiri her ikisinde de geçmez. II. Murad devrinde (1421-1451) Osmanlı hizmetine giren tarihçi Şükrullah (ö. 1488), kadılarla ilgili şu bilgiyi verir:

"Yeniden adalet gösterdi. Kadıları topladı. Onların kıyıcılıklarından soruşturdu. Taaddîden, şeriate aykırılıktan, rişvetten özge nesne bulmadı. Kimden şeriate aykırı nesne almışlarsa ödenmesini buyurdu. Onların terbiyesini verdi. Azli gerekeni azletti. Halk, ülkeler alanın yüksek adalet ve şefkatini işitince ekim biçimleri, iş güçleri ile, yurtlarını şenlendirmekle ugraşır oldular. Osmaneli her ne kadar şenlik idiyse de on kat daha şenlendi." (*Behcetü't-tevârih*, s. 57)[4]

4. Hapis olayı: Yıldırım Bayezid'in Timur'un kendisine gönderdiği elçiyi hapsettirmesi.

II. Bayezid devri tarihçilerinden Kemal (ö. 1490'dan sonra), "Sultan Yıldırım Temür elçisin habs itdügin beyan ider" başlığı altında şunları yazar:

İşitdi elçi geldügini ol şâh — Bezendi karşusına tâk u dergâh
Ki emr itdi şehinşâh kondurular — Buyurdı dürlü ni'met göndürürler
O gice geçdi çün olıdı sabâh — Şeh oturmışıdı kurup bârgâh
Getürün elçiyi didi şehinşâh — Gelüp elçi didi yarıcun Allah

---

[3] *Oruç Bey Tarihi*, Paris nüshası. Oruç Beyin bu tarih eserinin, Paris Milli Kütüphanesi No. 1047'de bulunan nüshası tarafımızdan yayıma hazırlanmaktadır.

[4] Kadıların hapsi konusunda daha kısa ve biraz değişik bilgiler için bkz. *Öztürk Anonimi*, s. 39-40; Yusuf b. Abdullah, s. 82 vdd.

Çıkarup şâh eline sundı nâme — Haber oldı dirildi hâs u 'âme
Bunı yazmış içinde kîl ü kalin — Ki vir Taharten'e ehl ü 'ıyâlin
Dahı Germiyan-oğlına ilin vir — Bu bir sözümi iki iyleme dir
Eger bu söze dahı uymayasın — Benüm sözümi hiç almayasın
Heman kıldılar elçiyi giriftâr — Tutuban iylediler hâlini zâr

Selâtîn-name, b. 1038-1045, 1052

Diğer kaynaklarda bu bilginin doğruluğunu teyit edecek herhangi bir kayıt mevcut değildir. Âşık Paşazade (s. 76) ve Neşrî (I, 344-45), Yıldırım Bayezid'in, Timur'un tuhfe ve hediyelerle gönderdiği ulu elçisine gereken ilgiyi göstermediğini, getirdiği armağanlara iltifat etmediğini, Timur'un mektubuna ağır bir cevap yazarak elçiyi geri gönderdiğini yazarlar.

5. Hapis olayı: Yıldırım Bayezid'in esaret ve hapis hayatı.

1402 Ankara savaşından sonra Timur'a esir düşen Yıldırım Bayezid'in durumunu Neşrî şöyle ifade ediyor:

"Çünki Sultân mahbûs oldı..." (I, 354-55); "Timur, Bâyezîd Han'ı tutup, habs idecek, ekâbir-i Rûm ittifâk idüp, Hünkâr'ı Timur'dan satun almaga..." (I, 358-59); "Zîrâ atan ve karındaşlarun bi'l-fi'l mahbûslardur" (I, 376-377); "Timur ... Yıldırım Bâyezîd Han'ı habsinden çıkardup kendü yanına da'vet itdi." (I, 408-409)

Neşrî'nin üçüncü cümlesi, Ankara savaşından sonra Yıldırım'ın şehzadelerinden Çelebi Mehmed ile Timur'un Amasya bölgesine bey tayin ettiği Kara Devletşah arasında geçen konuşmanın bir bölümüdür. Sancağı Amasya'ya dönmek için yola koyulan Çelebi Mehmed'e gözdağı vermek isteyen Devletşah, ona, babası Bayezid ile kardeşleri Musa ve Mustafa'nın Timur tarafından hapsedildiklerini hatırlatır. Yıldırım Bayezid'in hapsi ile ilgili olarak Ruhi (s. 398-99)'de "âkıbetü'l-emr padişah mahbûs olup..." şeklinde bir kayıt yer almaktadır.

6. Hapis olayı: Yıldırım Bayezid'in şehzadelerinden Musa Çelebi'nin hapsi.

Meger bir gün işitdi Mir Süleymân — Ki Mûsa İsfendiyar'iledür el'ân
Sipâhi, Mîr Süleymân ol diyâra — Sürüp itdi hücûm İsfendiyâr'a
Çü irdi yakınına ol diyârun — Erişdi elçisi İsfendiyâr'un
Ki bunlarunla ahd idüp giderler — Varup Mûsâ'yı anda habs iderler

Hadîdî, b. 1890-1893

7. Hapis olayı: Bu hapis örneğinde herhangi bir ad belirtilmeksizin genel bir ifade kullanılmıştır. Şöyle ki:

1402 Ankara savaşı sonrasında, Yıldırım Bayezid'in oğullarından Emir Süleyman Rumeli'ye geçerek Edirne'de padişahlığını ilân eder. Bir süre sonra taht iddiacılarından kardeşi Musa Çelebi de Rumeli'ye geçerek Emir Süleyman'la mücadeleye girişir ve sonuçta Süleyman'ı bertaraf eder (1411). Musa Çelebi, kendi iktidarını güçlendirmek ve daha serbest hareket edebilmek için, Emir Süleyman dönemindeki Rumeli'nin nüfuzlu beylerini bir bir ortadan kaldırır ya da hapseder. Eski Osmanlı rivayetine göre iktidardaki padişah, hangi beyden şüphe eder ya da kendine engel görürse onu, yetkisiz ve etkisiz bir konuma getirirdi. Bu, Rumeli'de eskiden beri uygulanagelen bir durumdur.

"Çün Musa Çelebi kulların ilerü çekdi, Rum beğlerin mansıbdan düşürdi. Gördi kim karındaşından nice döndiler hâyin oldılar, bildi kim kendüsine dahı hâyin olurlar. Zira kim Rum-illi'nün evvelden âhire âdetleridür. Ve kangı beğde kim şübhesi var idi kim, kasd itdi kim cümlesin helâk ide ve kimini dahı habs ide." *(Öztürk Anonimi*, s. 59)

8. Hapis olayı: Ankara (Engüri) muhafızı Firuz Bey oğlu Yakup Beyin Bedevi Çardak (Tokat'ta)'ta hapsedilmesi.

Bu olay, Çelebi Mehmed henüz saltanata geçmeden önce, 1412 yılında meydana gelmiştir. İlk iş olarak Anadolu'daki egemenliğini güçlendiren Çelebi Mehmed daha sonra Rumeli'ye geçerek kardeşi Musa Çelebi ile mücadeleye girişir. Bu arada, İzmiroğlu Cüneyd Beyin Aydın ve Saruhan üzerine yürüdüğü haberi gelir. Cüneyd üzerine yapılacak sefere Ankara (Engüri) beyi Firuz Bey oğlu Yakup Beyin de askerleriyle katılması istenir. Ancak Yakup Bey, yokluğunda Karamanoğlunun iline zarar verebileceğini bahane göstererek sefere katılmaz. Yakup Beyin bu tutumundan rahatsız olan Çelebi Mehmed, onu hapsetmeyi hatta öldürmeyi düşünür; vezirleri ise Yakup Beyin hapsedilmesini tavsiye ederler. Yakup Paşa, her ne kadar suçsuz olduğunu anlatmaya çalışır ise de bunun bir yararı olmaz. Çelebi Mehmed, Baltaoğlu'na Yakup Beyin Tokat'ta Bedevi Çardak'ta hapsedilmesini emreder. *(Neşrî*, II, 499-501)

"Sultan Baltaoğlı'na buyurdı ki: Tîz tur, bunun elin ve ayağın demürleyüp Tokat'a gönder, anda habs itsünler, didi. Ya'kûb Beg'i kayd ve bend ile gönderüp Tokat'da Bedevî Çârtâk'da habs itdiler. Bu vâkı'a hiceretün sekiz yüz on dördünci yılında idi." *(Ruhî*, 431)

9. Hapis olayı: Mihaloğlu Mehmed Beyin Bedevi Çardak'ta hapsi ve daha sonra hapisten çıkarılması.

Osmanlı tarihinin fetret devri (1402-1413) diye adlandırılan döneminde çok başlılık hüküm sürmüş ve Yıldırım Bayezid'in şehzadeleri, Osmanlı ülkesinin Anadolu ve Rumeli yakasında saltanatı ele geçirmek için kıyasıya bir mücadeleye girişmişlerdi. Rumeli'nin tanınmış uç beylerinden Mihaloğlu Mehmed Bey, Musa Çelebi'nin Rumeli'de hüküm sürdüğü sırada onun beylerbeyisi idi. Çelebi Mehmed ile Musa Çelebi arasındaki saltanat kavgasında Mihaloğlu, kendisi bizzat Çelebi Mehmed'in huzuruna çıkmak yerine oğlu Yahşi Beyi göndermişti. Mehmed Beyin bu davranışını, kendisine karşı muhalif bir hareket olarak algılayan Çelebi Mehmed, onu, tutuklayarak Tokat'ta Bedevi Çardak'ta hapsetti (1413). Bu görüşte olan tarih yazarlarının eserlerindeki bilgiler şöyledir:

"Ol gün Mihal-oğlı Bahşı [Yahşı] Beğ geldi. Ol zaman Mihal-oğlı beğlerbeğisi idi. Oğlını kendüsi gönderdi... Musa katında hemân akıncı geldi. Mihal'i tutdı. Tokat'da Bidevî Çardag'a gönderdi habs itdi." (*Öztürk Anonimi*, s. 61, 62)

"Mihal-oglı Yahşi Beg geldi... Mihal-oglı hod Mûsa'nun beglerbegisiydi... Mihal-oglını dahı Tokad'a Bedevî Çartag'a gönderdiler, Sultan Mehmed ayda bin akça ulûfe itdi." (Âşık Paşazade, s. 84)

"Mihal-oglı Yahşı Beg dahı geldi. Mihal-oglı Yahşı Beg Mûsa Beg[ün] beglerbegisi idi. Oglını gönderdi, kendü gelmedi. Sultan Mehemmed Edirne'ye geldi. Cemî' begler Mûsâ'dan yüz dörderdiler kaçdılar, Sultân Mehemmed'e geldiler. Mûsâ Beg'ün katında hemân akıncılar kaldı ... Biz girü geldük bu tarafdan Mihâl-oglını dutdılar, habs idüp Tokat'da Bedevî Çardag'a gönderdiler." (*Oruç Bey Tarihi*, Paris nüshası, 32b)

Çelebi Mehmed ile kardeşi Musa Çelebi arasındaki mücadelenin son demlerinde Mihaloğlu Mehmed Beyin Bedevi Çardak'ta ne zaman hapsedildiğini bildirmeyen Neşrî (II, 558-561), Mihaloğlu'nun, Sultan II. Murad'ın amcası Mustafa Çelebi'nin Rumeli'de taht iddiasıyla ortaya çıkması üzerine hapisten çıkarıldığını kaydetmektedir. Mehmed Bey, amca-yeğen arasındaki Ulubat savaşını (1422) padişah kuvvetlerinin kazanmasında önemli rol oynamıştır. Savaşın şiddetle devam ettiği bir sırada Mihaloğlu, Mustafa Çelebi saflarında döğüşen Rumeli'deki eski silâh arkadaşlarının padişah güçlerinin saflarına geçmelerini sağlamıştır.[5]

---

5 Fazla bilgi için bkz. Âşık Paşazade, s. 97, 98; Neşrî (II, 558-561); *Oruç Bey Tarihi*,

Hadîdî aynı olayı şu beyitlerle ifade ediyor:

Geçüp andan Gelibolı'ya irerler	Gemiler hâzıridi geçdi leşger
Hemân Sultân Murad oldukda âgâh	Buyurdı hâzır oldı hayl ü hargâh
Mıhâl-oğlı'na âdem gitmişidi	Muhammed Hân anı habs itmişidi
Tokat habsinden alurlar gelürler	Şu hîndeydi ki göçmişidi leşger
Eyü dirlikler itdi her birine	İrince her biri ömr âhirine

Hadîdî, b. 2551-2554

10. Hapis olayı: Vılkoğlu'nun, uç beylerinden İshak Bey oğlu Deli Paşa lâkabı ile bilinen Paşa Beyi hapsetmesi.

1425 yılında vuku bulan bu hapis olayı için bkz. *Âşık Paşazade*, s. 106; *Neşrî*, II, 580, 581.

11. Hapis olayı: II. Murad'ın, Yusuf ve Mahmud adlarındaki kardeşlerini Tokat kalesinde hapsetmesi.

"Sultan Murâd ol küçücek iki kardaşların... Tokat'da habs itmiş idi. Getürdi, gönül gözlerin açdı, Burusa'da ulûfe itdi ve oturdılar... Biri Mahmûd biri Yûsuf..." (Âşık Paşazade, s. 108); (Neşrî, II, 580, 581)

İki hem-zâdı şâhun varidi mevcûd	Biri Sultân Yusuf biri Mahmûd
Tokad'un kal'asına iletmişidi	İkisini bile habs itmişidi
Açup gönülleri gözin muhassal	Olarun çeşmini itdi mükehhel
İkisine de hizmetkâr u mesken	Ulûfe itdi anlara mu'ayyen

Hadîdî, b.2420-2424

12. Hapis olayı: Menteşe beylerinden İlyas Beyin ölümü üzerine, Ahmed ve Üveys adlarındaki iki oğlunun, Menteşe tahtında hak iddia edecekleri gerekçesiyle, II. Murad tarafından Tokat'taki Bedevi Çardak'ta hapsedilmeleri.

Âşık Paşazade (s. 110-111) ve Neşrî, bu olayı ilk yazan tarihçiler olarak, bu iki kardeşin iki yıl hapis yattıklarını ve Ahmed'in Bedevi Çardak hapsinden ne şekilde kaçtığını ayrıntılı bir şekilde anlatırlar. Hapishanenin giriş çıkış güvenliğini sağlamaktan sorumlu olan kişi, firar olayında ihmali görülerek, Üveys Beyle birlikte idam edilmiştir. Neşrî'deki metin (II, 586-591) şöyledir:

Paris nüshası, 37b, *Öztürk Anonimi*, s. 68, 69; Yusuf b. Abdullâh, *Tarih-i Âl-i Osmân*, hzl. E. Sevinçli, İzmir 1997, s. 108-109; Hadîdî, *Tevarih-i Âl-i Osman*, hzl. N. Öztürk, İstanbul 1991, b. 2551-2554.

"... iki oglanı Tokat'a gönderüp, Bedevî Çardag'ı timar virdiler... Ve bilcümle Menteşe-oglanları Tokat hisârında olup, kışı kışlayıp yazı yazladılar. Bir kış dahı gelicek, kış yaragın tedârik idüp, altlarına dökmege kuru otluk getürtdiler. Otluk getirene bu azdır bize bir çuval dahı getür didiler. Vardı otluk getüren bu kez bir çuval çürük otluk getürdi. Bunlar almayıp getürene yine virdiler, aldı gitdi. Kapucı sordı ki otlugı niçün yine alup gidersin? Ol kişi eyitdi: Eski otlukdur kokar diyü begenmediler. Varup yine sâhibine virdüm didi. Andan Menteşe-oglanları birbiriyle tanışup eyitdiler: Osman-oglı atamuz tahtın elimizden alup bizim ömrimüzi geçüriyorur. İmdi birimiz hisârdan hîleyle çıkup Acem sultânlarına ilticâ idüp aglayu görmek gerek. Ola ki, Timur-leng gibi olup, yine tahtımuza hâkim olavuz diyüp, Üveys Beg dahı evvel gelen çuvalun otlugını döküp Ahmed Beg'i çuvala koyup, çevre yanına otluk tıkup, çuvalı arkasına urup ırgad sûretinde sokranı sokranı, "ne belâdur bu dahı benim başımıza cânuma geçdi, cânımdan usandım" diyüp kakıyarak, bunların elinden ve bâzârlıklarmdan âciz kaldum. Nesne begendürmezin bir kuru otluk dahı nedür ki begenmezler. Bunları Osman-oglı saklayı neyler diyüp söyleni söge Ahmed Beg'i hisârdan taşra çıkardı. Ve çuvaldan taşra çıkdugınlayın ittifâk ol hâletde bir at eline girdi. Hemân arkasına geldi, revâne oldı... Ammâ Üveys Beg kaçamadı. Nereye gidecegin bilmedi ve hem at eline girmedi. Andan çünki sabâh oldı, gelüp Üveys Beg'i hisâr kapusında ele getürdiler; ammâ Ahmed Beg gitmiş idi. Bu kaziyyeyi hünkâra bildürdiler. Üveys Beg'ün dahı yeri boş kaldı. Zindâncı tutsak beklemekden halâs olup, ikisi dahı Hak rahmetine vasıl oldı."

Hadîdî bu hapis olayını şöyle açıklar:

İki oğlı kaldı İlyâs'un mücerred — Biri Seydi anun birisi Ahmed
Bular Sultân Murad'un hizmetinde — Dururlardı olurlardı katında
Çü mevtin atalarınun bilürler — Hemân kaçmak yaragını kılurlar
O tahta tâ varup bunlar ola şâh — Meger Sultân Murad'ı itdiler âgâh
Şeh emr itdi bunları bend iderler — Alup bendile Tokad'a giderler
İdüp habs ol Tokad'un kal'asında — Kodılar Bidevi Çardag içinde
Belî bu resme olur kâr-ı hâyin — Budur hem saltanat emrinde âyin
Ki hâyinün vücûdın hâk iderler — Cihânı fitnesinden pâk iderler
Olup Sultân Murad'un hizmetinde — Bulurlardı ululuk devletinde
İdüp sultânun in'âmına küfrân — Degülmiş togrı bunlar itdi isyân
Şeh-i âdil de emr itdi cezâsın — Olarun fi'line göre cezâsın

Hadîdî, b. 2474-2485

13. Hapis olayı: Amasya ve Tokat çevresinde güven ve huzuru bozan Kızıl Koca oğlanlarının, II. Murad'ın lalası Yörgüç Paşa tarafından cezalandırılması.

Yörgüç Paşa, bu kişilerin, söz konusu bölgedeki kötülüklerini bertaraf etmek için, askerî güç kullanmak yerine hile yolunu tercih eder. Hemen padişah ağzından bir mektup yazarak çeşitli hediyelerle birlikte Kızıl Koca oğlanlarına gönderir. Mektupta, onlardan, Canik Beyi Alp Arslan'a karşı birlikte hareket etmeleri ve Canik'i vurduktan sonra Artukova'ya gelmeleri istenir. Ayrıca Artukova'nın kendilerine timar verileceği vadedilir. Padişahın elçisiyle Yörgüç Paşanın elçileri Kızıl Koca oğlanlarını Çorum'da bulurlar. Mektupları okuyan Kızıl Koca oğlanları çok sevinirler. Bu haberleri duyan dört yüz Türkmen onların yanında toplanırlar. Aralarında, hırsızlık dâhil, çeşitli suç işlemiş kişiler de vardır. Türkmenler, Merzifon ovasına gelip konarlar. Yörgüç Paşayı beklerler ve niçin gelmediğini sorarlar. Kendilerine Yörgüç'ün hasta olduğu söylenir. Bunun üzerine Amasya'ya hareket ederler. Amasya girişinde bunları Yörgüç'ün oğlu Hızır Bey (ö. 1444) karşılar. Hızır Bey, Türkmen ileri gelenlerine babasının neden gelemediğini anlattıktan sonra, onlara, şehirde birkaç gün dinlenmelerini söyler. Hızır Bey, babasının iyileşmemesi durumunda, Canik beyine karşı yapılacak sefer için onların yeterli olacağını, hatta gerekir ise kendisinin de gelebileceğini ifade eder. Hızır Bey, Türkmen liderlerini bir saraya yerleştirir. Yörgüç Paşa, dört Kızıl Koca oğlanına şarabın yanında başka yiyecek içecek de gönderir. Türkmenlerin başı olan bu dört kardeş sarhoş olduklarında yakalanır ve başları kesilir. Dört yüz Türkmen tutulup Yörgüç'e getirilir. Verilecek ceza konusunda ortaya değişik görüşler atılır. Hepsinin bir hapse koyulup ateşe verilmesini isteyenlere karşılık Yörgüç'ün görüşü farklıdır. O, Amasya'nın kesme kayadan bir zindanı olduğunu, zindanın boşaltılarak, bu dört yüz Kızıl Koca Türkmeninin buraya atılıp zindanın ağzının kapatılmasını ister. Olayın üzerinden yedi gün geçtikten sonra bir kadın Yörgüç'e gelerek, terzi olan oğlunun zindana neden atıldığını, oğlunun işi gereği Türkmenlerin arasında bulunduğunu söyler. Yörgüç Paşa, ona, bu işe artık bir çare olmadığını ifade eder. Bunun üzerine kadın, oğlunun ölüsüne de razı olur. Yörgüç'ün emriyle zindan açılır ve dört yüz ölü arasmdan bu kadının oğlu bulunur. Henüz ölmemiş olması suçsuz olduğuna işaret sayılır. Yörgüç Paşa, meyyitlerin zindandan çıkarılıp defnedilmeleri yerine Amasya ırmağına bırakılmalarını emreder. (Âşık Paşazade, s. 111-113; Neşrî, II, 592-599)

14. Hapis olayı: Canik Beyi Alp Arslan oğlunun Yörgüç Paşa tarafından yakalanıp II. Murad'a gönderilmesi ve bir evde hapsedilmesi.

"Yörgüç Paşa dügün eyledi, Alp Arslan oglını dügüne okudı. Alp Arslan oglı tuydı, Yörgüç'e haber gönderdi. Maksûdunuz bu benüm elümdeki ormanı almak istersiz. İmdi gelin timâr idün. Ben hünkâra varayın, hünkâr sag olsun. Bana dahı timâr vire didi. Ve hem Yörgüç'ün hevâsı bu idi kim anun üzerine vardı. Alp Arslan oglını Yörgüç'e gönderdi. Sen gelme, ben varayın didi ve hem geldi. Yörgüç tutdı hünkâra getürdi, tutsak geldi. Burusa'da bir evde habs itdiler, bir nice zaman eglenmedi. Evi hôrendesin dahı Yörgüç Amasya'ya getürdi bekletdi. Alp Arslan oglı dahı bir gice kendüyi bekleyen kişiyi berk bagladı, tedârikin itmiş idi. Kendüyi hisârdan sarkıtdı, atların hâzır itmiş idi bindi ve gitdi. İki yıldan sonra hünkâra geldi, hünkâr dahı eyü timâr virdi. Rûm-ili'nde, hôrendesin dahı yanına getürdiler." (Âşık Paşazade, s. 115. Krş. Neşrî, I, 600-603)

Hem eyle itdi Yörgüc'e geldi
Hisâr-ı Bursa'da bir evde anı
Meger bir gice fursat buldı kaçdı
Ol ipden sarkınup pes yire indi
Giceyi gündüze katdı vü gitdi
Bu hâl üzre iki yıl sürdi devrân
Anı habs ile Yörgüc şâha saldı
Koyup beklerleridi her zamânı
Hisârun burcına bir ipi dakdı
Tedârük itmişidi ata bindi
Menâzil kesdi vü mülkine yetdi
Tefekkür itdi ibn-i Alp-Aslan

Hadîdî, b. 2579-2584

15. Hapis olayı: II. Murad, başkent Edirne'de iken divan günü bir atlı, Hamid ilini Karamanoğlu İbrahim Beyin aldığı ve sancak beyini de hapsettiği haberini getirir.

"Karaman-oglı İbrâhim Bey... Hamid-ili ucunda Begşehri'ne düşüp, şehri alıp, beyi Şarâbdâr İlyâs Beg'i dahı tutup, habs itdi." (Neşrî, II, 614-615)

Tururken Edrene tahtında sultân
Didi dîvân güni dergâha geldi
Tutup sancak begini habs itdi
Meger kim bir süvar irdi şitâbân
Hamîd-ili'n Karaman-oğlı aldı
Eli zabt eyledi tahtına gitdi

Hadîdî, b. 2693-2996

16. Hapis olayı: Sultan II. Murad'ın Eflâk beyi Drakula'yla iki oğlunu ve Vılkoğlu'nun da iki oğlunu hapsetmesi.

"Drakula'ya Vılk-oglı'na kapuya gelin didiler. Vılk-oglı kendi gelmedi, iki oglını gönderdi. Drakula gördi kim, Vılk-oglı bunun gibi itdi. Kendi iki oglıyla kapuya geldi. Drakula'yı tutdılar oglanlarun bile. Kendüyi Gelibulı hisârında habs itdi, iki oglmı Germiyan vilâyetinde Egrigöz hisârında habs itdiler. Vılk-oglı'nun iki oglını Tokat hisârında habs itdiler." (Âşık Paşazade, s. 126)

"Drakula'ya, Vılk-oglı'na kapuya gel didiler... Drakula iki oglını alıp kapuya geldi. Hemân geldügi gibi, Drakula'yı iki oglıyla tutup, Gelibolı hisârına habs itdiler." (Neşrî, II, 628-629)

"Vılk-oglı'nun iki oglmı tutup, Dimetoka'da habs edip, andan dahı çıkarup Balaban Paşayla Tokat'da Bedevî Çardak'a iledip gözlerine mil çekdiler." (Neşrî, II, 629-631)

Dırakula'ya şâh gönderdi âdem
Didi kim âdemüm vardugı sâ'at
İki oğlanlarun bile alasın
Yine bu resme Vılk-oğlı'na âdem
Gerek oğlanlarun bile alasın
Sakın dime kim ben serdâr-ı Lâz'am
İki oğlın gönderüp gelmedi gendi
Dırakula iki oğlını aldı
İki oğlı da Vılk-oğlı'nun irdi
Hemân emr oldı cümle bend iderler
Gelibolı-hisârı'na iletdi
İki oğlın Germiyân'da habs iderler
İdüp irsâl şâhun kullarile
İledürler Tokad'un kal'asında

Dırakula'ydı İflag'a beg ol dem
Gerekdür emrüme idüp itâ'at
Sürüp ta'cîl kapuma gelesin
Salup didi ki âdem vardugı dem
Sürüp sür'atle kapuma gelesin
İtâ'at itmezem ben ser-firâzam
İçi hâyinidi korkup üşendi
Sürüp ta'cîlile dergâha geldi
Paşâlar pâdişâha eydivirdi
Buları habs içün alup giderler
Dırakula'yı kullar habs itdi
Ki ana Eğrigöz-hisârı derler
O Vılk-oğlı'nun iki oğlı bile
İderler habs anda ikisin de

Hadîdî, b. 2830-2843

Neşrî'ye göre bu olay 1438/39 yılında meydana gelmiştir. Yukarıdaki kayıtlarda da görüldüğü gibi, Sırp kralının iki oğlunun hapsedildikleri yer hakkında üç farklı rivayet söz konusudur. Vılkoğlunun hapsedilen bu iki oğlu daha sonra serbest bırakılmışlardır.

"El-hâsıl Vılk-oglı'na girü vilâyetini virdiler. Vılk-oglı'nun iki oglı kim Tokad'da idi, gözlerine demirli sürme çekdiler atasına gönderdiler." (Âşık Paşazade, s. 131)

"Ve dahı Vılk-oglı'nun iki oglmı Tokat habsinden çıkarup yine atasına gönderdi. Ammâ gözlerine mil çekilmiş idi." (Neşrî, I, 646-647)

17. Hapis olayı: Veziriâzam Halil Paşanın kardeşi Mahmud Beyin İzlâdi-derbendi savaşı sırasında düşman tarafından ele geçirilip hapsedilmesi.

"Kâfirün hod pusısı var imiş. Bunlar gâfil iken Halîl Paşanun kardaşını tutdı, ol Bolı sancagınun begi idi... Halîl Paşanun kardaşın dahı Ungurus'dan satun aldılar." (Âşık Paşazade, s. 131)

"Kâfirün meger pusısı var imiş. Bunları gâfiliken ortaya alıp, Halîl Paşanun kardaşı Mahmûd Çelebi'yi tutdılar. Ol vakit Bolı sancagın yerdi... Mahmûd Çelebi'nün hâtûnı mâtem sûretinde gelip, hünkârun elini öpüp, tazarru' idüp, Mahmûd Çelebi'nün halâsı içün hünkâra yalvardı. Hünkârun dahı özi göyünüp Mahmûd Çelebi'yi satun aldı." (Neşrî, II, 646-647)

"Rum-ili'nin kaçduğın kâfir göricek Anatolı üzerine galebe itdi. Anatolı'yı sıdılar. Halîl Paşa karındaşı Mahmud Beğ anda habs oldı. Hayli şikest vâki' oldı." (*Öztürk Anonimi*, s. 78)

Kemend-i bend erişdürüp yeterler	Halîl Paşa karındaşın tutarlar
Oliken Bolı sancağı emîri	Kazâyı gör olur kâfir esiri

Hadîdî, b. 2926-27

Mahmud Bey daha sonra, Macaristan'la yapılan 1444 Segedin barışı hükümlerine göre, fidye karşığında serbest bırakılmıştır.[6]

18. Hapis olayı: İzlâdi-derbendi savaşında Osmanlı ordusunun düşman tarafından pusuya düşürülmesinden sorumlu tutulan uç beylerinden Turahan Beyin, II. Murad tarafından hapsedilmesi.

"Murad Han... Durahan (Turhan) begi dutup Tokat hisarına verübilden... berü..." (*Tarihî Takvimler*, s. 31)

"Pâdişâh-i 'âlem-penâh hazretleri bir gün dîvân idüb fakîr ve zu'afânın mesâlihini görürken Turahan Beğ'e gözü tüş oldu ve ol saat Balta-oğlu'na fermân eyledi kim, Turahan'ı tutub dîvânıma getür deyü buyurdukda, Kapıcı-başı dahı Turahan Beğ'i tutub Pâdişâh emri ile habs eyledi... Turahan'ı götürüb Tokat kalesinde habs eyleyeler. Kapucı-başı dahı Turahan'ı götürüb Tokat kalesine habs eyledi." (*Gazavât-ı Sultân Murâd b. Mehemmed Hân*, s. 31)

---

6 Mahmud Beyin esir düşüşü, kralla aralarında geçen konuşma ve serbest bırakılması hakkında bkz. *Gazavat-ı Sultan Murâd b. Mehemmed Hân*, s. 26-28, 31 vd.

"Turhan Beg'i tutdı, Tokad'a Bedevî Çardagı'na gönderdi. Anunçün kim ekser kâfir [le] ugraşmaga sebeb ol olmış idi. Ve hem eyitdiler kim, Turhan Vılk-oğlı'yla gâyet dostlardur didiler." (Âşık Paşazade, s. 131)

"Ve Turahan Beg'i dahı Tokat'da Bedevî Çardag'a gönderdiler. Zîrâ ekser küffârla ugraşa sebeb ol oldı. Ve hem Vılk-oglı'yla dostdur didiler." (Neşrî, II, 646-647)

Ele girmedi Yanko kaçdı gitdi
Turâhân Beg'i şâha gamz iderler
Anun küffârile dâim eli var
Şeh emr idüp tutup alup giderler

İşit Sultân Murâd'ı kim nice itdi
Ol buluşdurmadı küffârı dirler
El altından olarunla dili var
Tokad'un kal'asında habs iderler

Hadîdî, b. 2930-2933

1444 Varna savaşı sırasında II. Murad, Azep Beyin ricası üzerine, Turahan Beyi serbest bırakmıştır:

"Azeb Beg'i Turhan Beg'i hünkârdan diledi, Tokat hisârınun habsinden çıkartdı, hünkâr dahı âzâd itdi." (Âşık Paşazade, s. 133)

"Azeb Beg, hünkârdan Turahan Beg'i dilek edip, Tokat hisârınun habsinden kurtardılar." (Neşrî, II, 652-653)

19. **Hapis olayı:** Fatih Sultan Mehmed devrindeki (1451-1453) en önemli hapis olayı, hiç kuşkusuz, zamanın güçlü veziriâzamı Çandarlı Halil Paşanın idamla sonuçlanan hapsi olayıdır. Bu olayla ilgili metinler şöyledir:

"Çehârşenbe güni Halîl Paşayı oglanlarıyla ve kethüdâlarıyla bile tutdılar habs itdiler. Bunlarun hikâyeti çokdur." (Âşık Paşazade, s. 142)

Neşrî (II, 706-707) ise, Halil Paşanın hapsi ve idamı konusunda, "Zirâ vakı'a-i Halîl Paşa âlemde meşhûrdur" demekle yetiniyor.

[55a] Sultân Mehemmed Kostantin'i feth itdükden sonra vezîri Halîl Paşayı habs idüp Edrene'ye gönderüp Edrene'de kule bergozında habs idüp varup İnoz kal'asmı feth idüp, andan gelüp arada kırk gün geçüp sonra Edrene'de merhûm, mağfûr, sa'îd, şehîd Halîl Paşayı şehîd idüp... (*Oruç Bey Tarihi*, Paris nüshası)

"Padişâh-ı İslâm, Halîl Paşanun bir iki def'a muhâlefetin görüp hâtırı andan perîşân olmış idi, hemândem emr idüp mahbûs itdiler ve mecmû'ın evlâdın bile habs idüp ne denlü esbâbları ve mâlları var ise mecmû'ın hazîne-i 'âmire içün zabt idüp 'âkıbet anı dahı helâk itdi." (Ruhî, s. 449)

Pes emr idüp Halîl Paşayı tutdı Hisârun kullesinde habs itdi
Hadîdî, b. 3264

"Sultân Mehemmed, Halil Paşaya cülûs husûsunda incinüp İstanbul'un fethinde küffârdan sulh içün rüşvet almak töhmeti ile, Yedikule'de habs olunup sekiz yüz elli yedide katl olundu." (Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü'l-beyan*, s. 186)[7]

20. Hapis olayı: Bu hapis olayı, II. Mehmed devrinin tanınmış mimar ve mühendislerinden Sinan-ı Atîk olarak bilinen Mimar Sinan'la ilgilidir.

"Şimdiki zamanda kuldan kapuda yuvalar ziyâdedür. Yabandan gelenün rağbeti ziyâdedür. Anun içün ilerü zamandaki bereket yokdur. Hüner ehline rağbet kalmamışdur. Minnet Hudâ'ya kim kendü gözümüz ile gördük. Sultân Muhammed Yeni-câmi'i ve sekiz medreseyi ve imâreti ve bîmarhâneyi yapan Mi'mar Sinan'ı nice döğe döğe öldürdi habs içinde. Aceb anun günâhı ne idi ki ol hâl ile ölmeğe müstehak ola idi." (*Öztürk Anonimi*, s. 112 vd.)

21. Hapis olayı: II. Mehmed'in, Macar (Engürüs) kralını hapsetmesi ve Kazıklu Voyvoda'yı hapisten çıkarması.

"Sultân Mehemmed Han bunun bu işlerine gâyet ile elem çeküp tedârikin görüp bir azamet leşkerile üzerine varup, mel'ûn karşu gelmeyüp, sonra bir giceyle gelüp dün basgunun idüp ya'nî [81b] çeri birbirine urup ürküdüm diyüp ol işi râst gelmeyüp, Ramazân gicesi idi zafer bulmayup ol aradan kaçup Engürus vilâyetine varup kral düşüp habs itdi.

Sultân Mehemmed Han Eflâk ilini urup yıkup yakup gelüp gitdi. Arada birkaç begler Eflâk iline beg olup, sonradan Çepeleş dirler bir kâfiri Sultân Mehemmed Han beg idüp, ol vakt kral girü Drakula-oglı Kazıklu Voyvoda'yı habsden çıkarup Eflâk iline gönderüp ..." (*Oruç Bey Tarihi*, Paris nüshası)

22. Hapis olayı: II. Mehmed'in, İsfendiyaroğlu İsmail Beyin oğlu Hasan Beyi hapsetmesi.

"İsmâ'îl Beğ oğlı Hasan ki Engüri'ye geldi, hemîn tutdılar kapucılar çadırına iletdiler." (Âşık Paşazade, s. 156)

---

7 Halil Paşanın hapsi ve idamı için ayrıca bkz. İnalcık, *Fatih Devri*, I, 132 vd.

Yazup bir nâme bir kula virürler — Yine İsma'îl Beg'e gönderürler
Denilmiş nâme sana irdügi dem — Hasan Beg oğluna koş yarâr âdem
Hasan Beg'i yarar yoldaşlarile — Koşup gönderdi Engüri'ye bile
Hasan Beg'i buyurdı şâh-ı a'zam — Dutup habs eylediler anda ol dem

Hadîdî, b. 3630, 3631, 3633, 3636

23. Hapis olayı: Fatih Sultan Mehmed'in, haracını vermesi için, Bosna kralına gönderdiği Osmanlı elçisinin kral tarafından hapsedilmesi.

"Pâdişâh Bosna kralına âdem gönderdi. "Ya harâca mutî' olsun, yâhûd üzerine vardım" didi. Pâdişâhun haberin krala virdiler, varan âdem pâdişâhun mektûbun iletmiş idi. Haberin dinledi, dahı eydür: "Bu Türki tutun öldürün" didi. Varan âdemi tutdılar, yanında bir vezîri vardı. Hey! Neylersin? Bosna vilâyetini harâb itdün ve hem kendini helâk itdün, hele bu Türki tutdun, bu hatânun altından çıkarsan gâyet erlikdür" didi. El-hâsıl bu elçiyi koyuvirdiler." (Âşık Paşazade, s. 164)

Kıral emr itdi elçiyi tutarlar — İledüp evc kal'adan atarlar
Vezîri didi evme itme taksîr — Buyur habs eylesünler görelüm bir
Nolaydı bu kaderde olmayaydı — Ola kim Türk bunda gelmeyeydi
Kıral elçiye kim destûr verdi — Gelüp elçi Muhammed Hân'a irdi

Hadîdî, b. 3816-3819

II. Mehmed, Bosna kralının bu yaptıklarını cezalandırmak için veziriâzam Mahmud Paşayı görevlendirir. Paşa, padişahın huzuruna çıkması konusunda kralı ikna eder ve kral padişah kapısına gelir. (Âşık Paşazade, s. 165)

Kırala didi ki gelsün şâha tapsun — Mutî' olsun harâca elin öpsün
Dahı birkaç hisârın şâha versün — Şehün kulları girsün zabt itsün
Kıralı ahdile inandurdı pâşâ — Kıralun gönli hoş buldı tesellâ
Hisârını ider pâşâya teslîm — Didi ben kulıyam şahundur iklîm
Çü pâşanun bu ahdini işitdi — Muhammed Hân didi yanlış iş itdi
Muradı buyıdı şâh-ı cihânun — Ki ala cebrî cümle mülkin anun

Hadîdî, b. 3845, 3846, 3851-3854

24. Hapis olayı: Bosna seferine çıkan II. Mehmed'in, Bosna'ya bitişik Kuvac ve Pavlı illerinin beylerini hapsetmesi.

"Kral kim geldi ve ol iki beğ oğlanların bile kapucılar çadırına koydular." (Âşık Paşazade, s. 166)

"Tutup ol iki beğ oğlanların bile tutup kapucılar çadırına bırakmışlardı." (Neşrî, II, 766-767)

Şehün geldügini çün-kim bilürler
Ki ya'nî ideler şaha mudara
Kıral geldi hemân habs itdi hünkâr
Ol iki iklîmün begi gelürler
Bulalar tâ halâs olmağa çâre
Ol iki begleri de itdi giriftâr

Hadîdî, b. 3861-3863

Tutsak edilen Kuvac ve Pavlı ili beyleri, Şeyh Ali Bistâmî'nin fetvası üzerine öldürülmüşlerdir.

25. Hapis olayı: Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın bazı adamlarının hapsedilmesi (1472/73).

Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın Yusufça Bey kumandasında gönderdiği Akkoyunlu ve Karakoyunlulardan oluşan kuvvetler, Tokat başta olmak üzere, Anadolu'daki bazı şehirleri yağma ederler. Bunun üzerine Sultan II. Mehmed, Karaman Valisi Şehzade Mustafa ile Anadolu Beylerbeyisi Davud Paşanın emrindeki birlikleri Yusufça Beğe karşı sevkeder. Şehzade Mustafa düşmanın ilerî gelenlerini yakalayarak başkent İstanbul'a gönderir.

"Mirzâ Yûsuf'ı bâkı begleri ile, gerden ü dest-beste pây-ı serîr-i a'lâya yitişdürdiler. Mirzâ Yûsuf'ı habse saldılar, bâkisin tîg-i âbdâra tu'me kıldılar." (*Tarih-i Ebü'l-Feth*, s. 157)

"Tutsak edilen beğlerden birisi de Temür Küregen oğlu Emîr Mîranşah oğlu Emîr Seydi Ahmed oğlu Emir Mehmed Bakır idi. İstanbul'da -Tanrı her çeşit belâlardan korusun- hapsedildi. Burada hapishanede öldü. İstanbul'da mahbus bulunan öteki beğler ölümden kurtuldular. Canlarını sultan hazretlerinin kullarından satın aldılar. Paralarını verdikten sonra serbest bırakıldılar." (*Osmanlı Sultanları Tarihi*, s. 358)

"... Karaman oglanları Uzun Hasan'un bir begi Yûsuf Mirzâ'yla leşker cem' itdiler. Sultân Mustafa dahı Karahisâr'dan yürüdi, bunlarla buluşdı, eyü cenkler olundı. Uzun Hasan'dan gelen beg kim, ol Yûsuf Mirzâ'dur ve hem Uzun Hasan'un ammîsi oglıdur, anı tutdılar esîr itdiler, boynma ip takdılar it gibi yeddiler." (Âşık Paşazade, s. 177)

"Çün Sultân Mustafa, Karaman-oglını sıyup, Uzun Hasan'dan gelen Yûsuf Mirzâ'yı bir nice beyler ile dahı tutup habs itmiş idi, elini ayagını demirleyüp agır bend ile İstanbul'a gönderdi. Tâ ki, atası neylerse eyliye. Andan Sultân bir nice gün habs idüp, sonra Uzun Hasan'a agırı altuna satup, Tokat kînini aldılar." (Neşrî, II, 800-803)

"Bu tarafdan Karaman begi, Sultân Mehemmed oglı, Sultân Mustafâ Beg Çelebi Karaman leşkerile Anatolı beglerbegisi Dâvud Paşa Anatolı leşkeriyle varup, Yûsufca Beg kahpe-zen üzerine şeb-hûn idüp, Yûsufca Beg çerisini, kırklar leşkerini târmâr idüp sıyup Sultân Mustafâ ve Dâvud Paşa gayret ve haşiyyet idüp kırklar, baldırı tulukluları leşkerini tagıdup perâkende idüp kovup kırup Yûsufca Beg kahpe-zeni dirile dutup esîr idüp, bir niçe ekâbirlerinden bile dutup Sultân Mustafa'ya getürdiler. [84b] Sultân Mustafâ dahı ekâbirleri ile habs idüp Kostantin'e babası Sultân Mehemmed hana gönderdi. Sonra Yûsufca Begi agrınca altuna satup Tokad'un bahâsını aldılar, hicretün sene 878 yılında vâki' oldı." (*Oruç Bey Tarihi*, Paris nüshası)

26. Hapis olayı: Veziriâzam Mahmud Paşanın hapsi ve idamı (1474).

"Sultân Mehemmed Mahmûd Paşayı ehl-i nifâk ve münâfıklar ve ehl-i fesâd müfsidler sözine i'timâd idüp azl eyledi. Varup Hasköy'de müteka'id oldı. Ol zamânlarda Sultân Mustafâ dahı vefât itmiş idi. Memleketde olan a'yân ve erkân azâya geldüginde merhûm, magfûr Mahmûd Paşa dahı azâ niyyetine Âsitâne-i sa'âdete gelicek mansıbından vehm iden sâhib-i garezler, Sultân Mustafâ vefâtına ferahdur diyü gamz eylediler. Zîrâ sâbıkda mâbeynlerinde keder var idi, gidermemişler idi. Gammâz-ı hemmâz söziyle hışm idüp, on yedi gün Kule'de habs idüp, âkıbet şühedâ derecesine irişdürdi. Ve hem sekiz yüz seksen-inde." (Behiştî, 202a-b)

"Mahmûd Paşa dahı Edirne kurbunda Hasköy'e varup otururken nâgâh Sultân Mustafâ'nun ölüsi haberi geldi ... Andan Mahmûd Paşa, Sultân Mehmed'e azâya İstanbul'a geldi. Hemândem Sultân Mehmed incinüp, tutup habs idüp Mahmûd Paşayı âhirete gönderdi." (Neşrî, II, 820-821)[8]

27. Hapis olayı: "Sultan 880 yılında Kara Boğdan ülkesine yöneldi. O ülkenin beği birçok kâfirlerle karşı durdu. Savaş oldı. Ulu ve yüce Sultan aşağılık ve kötü kâfiri, onun hayvan gibi belki hayvanlardan da aşağı olan tayfasını yendi. Onlara boyunlarını vurmak, eza için hapsetmek, öldürmek, köle yapmak gibi müstehak oldukları cezaları tatbik etti." (*Osmanlı Sultanları Tarihi*, s. 359)

---

8 Hoca Sadeddin (I, 551 vdd.), Mahmud Paşanın hapis nedenini ayrıntılı şekilde ele alır ve Paşanın, 18 gün Yedikule'de hapsedildikten sonra idam edildiğini yazar (Perşembe, 3 Rebiülahir 879).

28. Hapis olayı: Fatih Sultan Mehmed'in Gedik Ahmed Paşayı hapsetmesi (1479).

"Gedik erine eydür: "Sen var ol hisârun [İskenderiyye] üzerine var" didi. Ahmed ihmâl itdi. Pâdişâh Ahmed'i tutdı." (Âşık Paşazade, s. 187)

"Ahmed, İskenderiyye'nün üzerine sen var düş" didi. Ahmed, hünkârın bu sözini kabul itmeyip ihmâl itdi. Hünkâr dahı Gedik Ahmed'i tutup Boğazkesen hisârında habs idüp İskenderiyye'ye yöneldi." (Neşrî, II, 836-837)

İbn Kemal, Gedik Ahmed'in Fatih zamanında zindanda hapsedildiğini yazıyor:

"Makbûl-i hazret iken tînetinde mecbûl olan habâset ucından ma'zûl ü mahzûl olub, magzûb u menkûb oldı. Tâli'-i menhûs ve bahtı menkûsla mashûb olup, bir zamân zindânda mahbûs oldukdan sonra gull ü züllden halâs buldı." (İbn Kemal, VIII, 44)

29. Hapis olayı: Uzun Hasan tarafından esir edilen Osmanlı beylerinin hapsedilmesi.

"Andan Turhan Beg-oglı Ömer Beg'i ve Hacı Beg'i ve Fenârî-oglı Ahmed Çelebi'yi ve nice subaşılarla tutup esîr itdiler. Andan Uzun Hasan bu üç bellüce kişileri alıkoyup sakladı, kalanın Bayburd'a gönderdi." (Neşrî, 810-811)

"Meger Has Murâd cenginde cenk arasında beglerden Turhan Beg-oglı Ömer Beg, Hacı Beg, Fenârî-oglı [86b] Ahmed Beg dahı bir kaç begler esîr olmışlardı. Ecel hod gelmemiş idi. Kudret ... yüz göstermiş idi. Uzun Hasan bunları habs itmiş idi; bir çadır içinde... Uzun Hasan zîrâ sınup kaçdukda haber gönderüp, ol habs içinde olan begleri kırun deyü ısmarlamışdı." (*Oruç Bey Tarihi*, Paris nüshası)

30. Hapis olayı: Azebler ağası Mahmud Ağanın Cem Sultan tarafından hapsedilmesi.

"[92a] ... âkıbet Sultân Cem'e şikest vâki' olup kaçup Karaman'a gitdi. Meger bu arada niçe hadesler olup azebler agası Mahmûd Aga Cem Sultân elinde habs olup, sonra halâs bulup kaçup gelüp Sultân Bâyezîd'e geldi." (*Oruç Bey Tarihi*, Paris nüshası)

31. Hapis olayı: Varsak beğlerinden bazılarının hapsedilmesi (1486).

"Turgud-oğlı kaçup Varsak beğleri gine sulh idüp bir kaç Varsak beği tutup habs idüp dahı Davud Paşa ol aradan dönüp gelüp çeriye

destûr virüp kendü gelüp Vize nâhiyyesinde Sultan Bayezid'e buluşdı."(*Öztürk Anonimi*, s. 133)

"Yayan olup çevre yanma çalışurken Arab be-nâmlarından ol dahı birisini tîg-ı Samsam ile âlınun boynını çalup atdan yıkup, âkıbet üzerine çokluk âdem üşüp dutup Özbek Beg'e iletdiler. Dahı niçe begler bile kral oglı İshak Beg bile bunları dutup alup Sultân Kaytı Beg'e iletdiler. Emr idüp habs itdiler. Çün leşkerimüze girü bunun gibi şikest vâki' oldı, Hakk'un emridür dutmak gerek hükm Allah'ındur. Çün Kudret böyle gösterdi. Sultân Bâyezîd Han bu haberleri işidüp vezîri Dâvud Paşayı dört bin yeniçerile yedi sekiz bin [95b] azeb Anatolı'dan ve Rûm-ili'nden Rûm-ili leşkeri ve begleri ve beglerbegisi Hadım Ali Beg Gelibolı'dan geçüp Dâvud Paşa Kostantin'den göçüp Anatolı'da buluşup, bunca agır leşkerlerle Arab diyârma çıkup, Arab leşkeri karşu gelmeyüp... Zulkadir-oglı Alâddevle Dâvud Paşa ile gelüp buluşdılar. Dâvud Paşa Alâddevle'ye gâyet hurmet idüp Dulkadir-oglı Alâddevle dahı Dâvud Paşaya mu'âvin olup bir yirde bulışup meşveretleşüp, Dâvud Paşa Alâddevle'yi hil'atleyüp, andan dönüp gelüp Varsak tarafına varup, Varsak beglerini ele getürüp, kimini habs idüp ve kimini öldürüp ve kimini girü sulh ile âzâd idüp ve Turgud begleri bâki kim var ise kaçup gitdiler. Her birisi bir tarafa gidüp sonra Varsak begleri ve Turgud begleri bâki kalan kim var ise gelüp Dâvud Paşa ile sulh olunup barışılup, ahd ü peymân idüp andlaşup, sulh u musâlaha olundı." (*Oruç Bey Tarihi*, Paris nüshası)

"[141b]... Teke deresinden Osmân-ili'nden üç yüz mikdârı Varsak yigitleri gelüp bir sarp yirde turup cenk itdiler. Hayli âdem helâk idüp telef eylediler. Âhir sulha dahı râzı olup uymadılar. Âkıbet yeniçeri tâyifesi bir yirden yol bulup tüfek serpüp bir ugurdan yürüyüp varup, ol Varsakları kırdılar. Dişilerini ogul kız gelin avret er cemî'isini esîr itdiler. İki üç gün mikdârı habs idüp, sonra âzâd itdiler. Şer'a muhâlif arada olan fesâdı anmak olmaz hemân hayr ola." (*Oruç Bey Tarihi*, Paris nüshası)

32. Hapîs olayı: Gedik Ahmed Paşanın Edirne Sarayı'nda hapsi ve daha sonra idam edilmesi (1482).[9]

Fatih devrinin başarılı vezirlerinden Gedik Ahmed Paşa[10] ile II. Bayezid arasında 1473 Otlukbeli savaşında şu olay geçer: II. Mehmed,

---

9 İ. H. Uzunçarşılı, "Değerli Vezir Gedik Ahmed Paşa II. Bayezid Tarafından Niçin Katledildi?", *Belleten*, XXIX/115 (1965), s. 491-498.

10 Gedik Ahmed Paşa 1461'de Anadolu beylerbeyi, 1470'de vezir, 1474'te veziri-

oğlu Şehzade Bayezid'in kumanda ettiği sağ cenahtaki bozuk olan safların düzeltilmesi işini Gedik Ahmed Paşaya havale eder. Paşanın kendi saflarıyla ilgilenmesine Bayezid alınır. Birbirlerine karşı ölçüsüz sözler sarfederler. Bayezid padişah olunca Otranto seferinden henüz dönmemiş olan Ahmed Paşayı geri çağırır (1481). Ahmed Paşa İstanbul'a gelince Bayezid, geçmişte aralarında geçen olayları unutmasını söyler ve birlikte çalışmalarının gerekliliği üzerinde durur. Yeniçeriler, yapılacak seferlerde, başlarında serdar olarak, daha önceki seferlerden tanıdıkları, Ahmed Paşanın bulunacak olmasından büyük sevinç duyarlar.

Gedik Ahmed, vaktiyle vezirlerden İshak Paşa (ö. 1485)'nın[11] kızı ile evlenmişti. Fakat karısını, Sultan II. Mehmed'in oğlu Mustafa Çelebi ile zina yapması üzerine boşar. Bu olay dolayısıyla kayınpederle damadın arası açılır. İshak Paşa, II. Bayezid'in tahta geçmesi için gelişmelere yön veren bir kişi idi. Gedik Ahmed'i, II. Bayezid'in gözünden düşürmek için her fırsatı değerlendirir. Bayezid, vaktiyle kardeşi Cem'e destek veren Gedik Ahmed'e zaten güvenmez.

Sultan Bayezid, bütün vezirlerini ve ekâbirlerini Edirne sarayında bir ziyafete davet eder. Padişah, davetlileri büyük bir ihtişam ve debdebe ile karşılar. Birlikte şarap içilir. Bayezid içki ve sohbet meclisinde bulunan vezirlere, Gedik Paşa hariç, güzel renkli hil'atler giydirir ve her birine altunla doldurulmuş yaldızlı bir kadeh hediye eder. Gedik Ahmed'e ise altun sırmalı siyah bir hil'at giydirir. Paşa, bunun, uğursuz bir şeyin ön habercisi olduğunu anlar ve padişaha: "... bana karşı böyle bir gizli maksadın vardı da, o hâlde bu rezalet şarabı içmeye beni niçin zorladın?" diye bağırır.

Vezirler, gecenin geç vaktinde, şaraptan ağırlaşmış bir şekilde, Bayezid'i överek saraydan ayrılmak isterler. Bayezid, onları sarhoş oldukları için bırakmak istemez; kapıcıları tarafından atlarına bindirilerek evlerine götürülürler.

Herkes gittikten sonra Gedik Ahmed Paşa da ayrılmak ister; ancak Bayezid kalmasını söyler. Bayezid, adamlarına Gedik Ahmed'i hemen tutup sarayda hapsetmelerini emreder. Paşaya işkence yapılır. Baye-

---

âzam oldu; 1477'de hapsedildi, 1478'de kapudan, 1479'da Levkas'ı, 1480'de Otranto'yu fethetti. Cem Sultanı himaye ettiği şüphesiyle 18.11.1482'de idam edildi.

11 II. Murad zamanında vezir olan İshak Paşa, II. Mehmed devrinde de bu görevinde kalmayı başarmış (1468-71) ve daha sonra II. Bayezid devrinde vezir-i âzam olmuştur.

zid'in niyeti onu öldürmekti. Fakat Bayezid'in güvendiği adamlarından Hadım Paşa, acele etmemesini, bunun sonuçlarının görülmesi gerektiğini söyler. Çünkü yeniçeriler, serdarları Gedik Ahmed'e içten bağlıdırlar.

Babasının hayatından büyük endişe duyan Gedik Ahmed'in oğlu babasının akıbetinin ne olduğunu öğrenmek için gecenin ortasında bir vezirden diğerine koşar. Nihayet o, babasının Sultan Bayezid'in emri ile ölümle cezlandırılmak için hapsedilmiş olduğunu öğrenir ve aynı bilgiyi saraydan da alır. Bu haberi alır almaz gece yarısı yeniçeri kışlalarına giderek babasının, sarayda hapsedildiğini ve yakında öldürüleceğini askerlere anlatır. O, yeniçerilere: "Böyle insafsız bir suçun işlenmesine siz cesur askerler nasıl izin vereceksiniz? Sizler babamla aynı tuzu ve ekmeği birlikte paylaşmadınız mı?" der. Bunun üzerine bütün yeniçeriler hemen toplanıp, silâhlanarak saraya yürürler. Sarayın kapılarının açılması için bağırıp çağırmaya ve tehditler savurmaya başlarlar. Yeniçerilerin taşkınlıklarını gören ve onların kötü işler yapabilecekleri endişesine kapılan Bayezid, sonunda sarayın kapılarını açmak zorunda kalır. Yeniçeriler, pervasız bir şekilde ve büyük bir cür'etle padişaha ağır sözler sarfederler. Gedik Ahmed'in hemen kendilerine gösterilmesini, eğer bu istekleri yerine getirilmez ise, ona, başına neler geleceğini kendin düşün derler. Bunun üzerine Gedik Ahmed yeniçerilere gösterilir. Fakat askerler Paşanın işkenceye maruz kaldığını ve onun gibi bir kumandanın asla hak etmediği bir muameleye tâbi tutulmuş olduğunu görürler. Çünkü Bayezid'in adamları Paşanın elbiselerini çıkarmışlar ve ona işkence yapmışlardı. Paşa, başı açık, yalın ayak ve üzerinde sadece iç çamaşırları olduğu hâlde yeniçerilerin huzuruna getirilmişti. Öfkeli yeniçeriler hemen Bayezid'in bir iç oğlanının başından kavuğunu çekip çıkarırlar ve Paşanın başına koyarlar. Ayrıca elbise de temin ederek ona giydirirler. Büyük sevgi ve saygı duydukları Gedik Ahmed'i yanlarına alıp saraydan ayrılırlar.

Padişaha karşı oldukça hiddetlenen askerleri yatıştırmak işi yine Gedik Ahmed Paşaya düşer. Kin ve öfke dolu yeniçerilere Paşa şöyle hitap eder: "Yoldaşlar, benim hatırım için ayaklanmayı ve başkaldırmayı bir tarafa bırakın. Bayezid bizim hükümdarımız ve efendimizdir. Hakkımda ne düşünürse düşünsün ona yine de itaat etmek boynumun borcudur! Belki de biz görevimizi doğru dürüst yapmadık. O da bu yüzden bana böyle davrandı." Gedik Ahmed'in bu sözleri yeniçerileri sakinleştirmeye yeter. Bununla birlikte kapıkulu askerlerinin ruhlarında Bayezid'e karşı belli bir kızgınlık ve öfke kalır.

Gedik Ahmed Paşa bu olaydan sonra bir süre daha vezirlik görevinde kaldı ise de, çok geçmeden idam edildi. Onun idamında, Bayezid'in Gedik Ahmed Paşadan sürekli şüphelenmesi, geçmişte aralarında geçen tatsız olayların yanında kayınpederi İshak Paşanın ardı arkası kesilmeyen iftiralarının da etkili olduğu anlaşılıyor.[12]

Dönemin Osmanlı kaynaklarındaki kayıtlar şöyledir:

"... Sultan Bayezid girü gelüp Kostantiniyye'de karâr itdi. Ramazanun evvelinde Edrene'ye gelüp şevval ayınun altıncı güni yek-şenbih gicesinde vezîrleri ve ekâbirleri ve a'yân u eşrâfı cem' idüp Sultan Bayezid şarâb meclisin idüp, o gice nısfu'l-leylde sa'ât-i zühalde nefs-i Edrene'de Yeni-saray'da ekâbiri, a'yânı hil'atleyüp bu meclisde merhûm Gedik Ahmed Paşayı sene-i 887 yılında şehîd eyledükden sonra..." (*Öztürk Anonimi*, s. 131)

"Girü Sultân Bâyezîd oglı Abdullah'ı Karaman'a pâdişâh idüp, andan gelüp Kostantiniyye'de karâr idüp, bir kaç gün [sonra] andan göçüp, Ramazân ayınun evvelinde Edrene'ye gelüp karâr idüp, Şevvâl ayınun altıncı güninde yek-şenbih gicesinde mezkûr leylden altı sâ'at geçdükde sâ'at-i zühâlde Edrene'de Yeni-sarây'da vezîrleri ve dahı ekâbirleri, begleri cem' idüp vezîrleri, ekâbirleri hil'atleyüp, bu mahâlde meclis-i şarâbda merhûm, magfûr, sa'îd, şehîd, *ilâ Rahmeti'llâhi te'âlâ*, Gedük Ahmed'i şehîd idüp, şühedâ mertebesin bulup, takdîrde hod vardı. Ecel ol vakt takdîr olunmış idi. Sultân Bâyezîd'ün elinden ne gelür, hükm, Allâh tebâreke ve te'âlâ hazretlerinindür, *el-hükmü'llâhi'l-aliyyi'l-kebîr*. (*Oruç Bey Tarihi*, Paris nüshası, 92b)

"Gedik Ahmed Paşa bezm-i sürûrda hamr-ı gurûrla mesrûr iken emri âhir olduğını, sâkî-yi devrân-ı bî-mihr elinden peymâne-i ömri zehr-i kahr-i dehr ile tolduğını beyân eyler.

Gedik Ahmed Paşa, ki şecâ'at ü celâdetle mevsûf, şehâmet ü şarâmetle ma'rûf olan dilîr ü sâhib-tedbîr serdârlarun biri idi, hengâm-ı neberd olsa dürüst merd idi, emmâ safrâ-yı hiddete boyanmış şîr-i zerd idi. Dürüşt-hûy u türüş-rûy, kendüzi haşin, sözi iri idi. Şîr gibi her zamânda alnı pür-çîndi; müjgânı sehm-i hışm, ebrûsı kemân-ı kîndi...

Gerçi şemşîr-i cihân-gîrle niçe yerler müsahhar itmiş, leşker tedbîrinde bî-nazîr sipehsâlâr idi, emmâ dimâğ-ı pür-fesâdı bâd-ı gurûrla tolmışdı, ser-i bî-sâmânında serkeşlik hevâsı var idi. Sultân-ı cihânun

---

12 Daha fazla bilgi için bkz. R. Kreutel, *Hanivaldanus Anonimi'ne Göre Sultan Bayezid-i Velî*, çev. N. Öztürk, İstanbul 1997, s. 9-11.

huzûrında küstâhâne ibrâmlar iderdi; itmâm-ı mehâmm-i merâmında haddinden taşra ikdâmlar iderdi. Nizâm-ı memlekete ki, Pâdişâh-ı hilâfet-penâhun ahkâm-ı saltanatda istibdâd u istiklâline menût u merbûtdur, anun eyyâm-ı bekasınun imtidâdıyla ihtilâl ihtimâli olmağın, şart-ı fart-ı ihtiyât ri'âyet olub, madde-i fesâdun izâlesine ihtimâm olmdı. Mezbûr mahzûr-ı mütevakka'un def'i içün mezbûr bed-gümânun kenâr-ı âsitân-ı hizmet-i Sultândan, belki miyân-ı meydân-ı cihândan ref'ine mevkûfdı. Lâ-cerem, muktezâ-yı rây-ı vüzerâ-yı pür hazm ve ümerâ-yı ûli'l-'azmle 'amel kılınub, zarar-ı 'âmmı def' içün hâssa iltizâm olındı. Bir gice Cemşîd-i nâhîd-bezm, hûrşîd-i 'utârid-hazm, vüzerâ-yı kirâmı ve ümerâ-yı 'izâmı sarây-ı selvet-fezâyına da'vet idüp, sohbet itdi. Ol meclis-i hâssda, ki zühre-mutrib ve mâh-rakkâsdı, begler yediler ve içdiler. Hil'atlanub destûr oldı, her biri sürûrla turdı, makamına gitdi. Mezkûr destûrî taşra çıkıcak, mekânına gitmege koyuvirmediler. Fermân-ı Sultânı yerine getürüb, işin bitürdiler ve kaydın yitürdiler (yediler). Sâkî-yi ecel peymâne-i 'ömrinde bâkî kalan bâdeyi eline sunub, sürâhî gibi boğazın sıkdı; desti gibi kolını tutdılar, ve hum gibi ağzını muhkem yumdılar, meycûş gibi cânı burnından çıkdı.

Zikr olan ahvâl... 887 Şevvâlinde (Kasım-Aralık 1482) vâkı' oldı."(İbn Kemal, VIII, 42-43)

33. Hapis olayı: Derencil Ban'ın Karahisâr (Şebinkarahisar) kalesinde hapsedilmesi (1492/1493).

II. Bayezid devrinde Yakup Paşa kumandasında Bosna'ya akınlar düzenlenir. Bosnalılar, Macar kralından yardım isterler. Kırbova savaşını (1493) Yakup Paşanın kumandasındaki Osmanlı kuvvetleri kazanır. Birçok esir alınır. Esirler arasında tanınmış banlardan Derencil Ban da vardır. Derencil Ban'ın da aralarında bulunduğu ileri gelen esirler, zafer müjdesini bildiren mektuplarla Sultân Bayezid'e gönderilir ve hapsedilirler.

"Ve ol Derencil Ban'ı hünkâr Karahisâr'a habse göderdi." (Âşık Paşazade, s. 243 vd.)

"Bayezid bunları görünce ziyadesiyle sevindi. Ban'ı zincire vurulmuş olarak deniz yoluyla Karahisar kalesindeki hapse gönderdi." (Kreutel, *Hanivaldanus Anonimi*, s. 23)

İledürler alemler cümle ma'kûs — Derencil-bân niçe bân dahı mahbûs
Buyurdı bânları alup giderler — Karahisâr'a varup habs iderler

Hadîdî, b. 4870, 4876

Sonuç olarak, çalışılan döneme ait Osmanlı tarih kaynaklarının verdikleri bilgilere göre, padişahların hapisle cezalandırdıkları kişiler genellikle kadı, beylerbeyi ya da vezir unvanını taşıyan kamu görevlileri ile şehzadelerdir. Görevini suiistimal eden, lâyıkıyla yapmayan, el altından düşmanla iş birliği yapan ya da padişahın emrine itaat etmeyenler hapsedilmişlerdir. Özellikle siyasî istikrarın olmadığı, ülkede birlik ve bütünlüğün bozulduğu zamanlarda iktidara gelen padişah, daha önceki padişah dönemindeki üst düzey yöneticileri, sadece görevlerinden almakla kalmayarak hapse atmıştır. Kimi padişahlar, kendi iktidarlarını güçlendirmek ve korkusuzca icraat yapabilmek için, siyasî bir tedbir olarak, böyle bir uygulamada bulunmuşlar ve bunu, âdeta meşru bir yol olarak görmüşlerdir. Sınırsız bir güce ve otoriteye sahip olduğunu düşünen Fatih Sultan Mehmed gibi padişahlar, gücünü askerden alan vezir rütbesindeki devlet adamlarıyla ihtilâfa düştüklerinde, çıkan ilk fırsatta bunları önce hapis sonra da idam cezasıyla cezalandırmakta hiçbir sakınca görmemişlerdir.

Kuşkusuz, bu dönemde, hapsedilenler sadece Osmanlı Devletinde kamu hizmeti gören yöneticiler değildi. Osmanlı padişahına karşı yükümlülüklerini yerine getirmeyen haraçgüzar beyler ya da krallardan da hapis cezasına çarptırılanlar olmuştur. Haraçgüzar beyler, seferde asker göndermek, haracını düzgün bir şekilde ödemek, oğlunu saraya göndermek ve kendisi de yılda bir kez padişahın huzuruna çıkmak zorundaydı.

Osmanlılar, anlaşma içerisinde oldukları bazı ülkelerin, tek taraflı olarak anlaşmaları bozmaları üzerine ya da başka sebeplerle, çeşitli derecelerdeki görevlilerini hapsetmişlerdir. O kadar ki, bu tür hapis olayları bazen misillemeye dönüşmüştür. Ayrıca, Osmanlılara tâbi olduğu hâlde Osmanlılar aleyhine diğer beylerle ya da krallarla anlaşma yapan beyler, bu tutarsız politikalarının bedelini hapisle ödemişlerdir.

Hapisle sonuçlanan bazı olayların perde arkasında, başlangıçta padişahların işin içinde bulunmadığı gelişmeler söz konusu olabiliyordu. Kamu görevi yapan aynı rütbe ve statüdeki kişiler arasında rekabet, kıskançlık ya da makam hırsı gibi nedenler yüzünden kıyasıya bir mücadele yaşanırdı. Kin ve nefret duyulan bir kişi, iftira ve uydurma haberlerle padişahın gözünden düşürülmeye çalışılırdı.

Osmanlı toplumunda reaya kesiminden olanların hapisle cezalandırıldıklarına dair bu dönemin tarih kaynaklarında herhangi bir kayda rastlanmamıştır. Hiç şüphesiz, bu durum, resmî görevlilerin dışındaki kişilerin suç işlemedikleri anlamına gelmez. Osmanlı toplumunda zina,

iftira, hırsızlık, hakaret, eşkıyalık, meskene ya da iş yerine tecavüz, adam öldürme gibi fiilleri işleyenlere verilecek cezalar kanunnamelerde belirtilmiştir. Suç işleyen kişiye ne gibi bir cezanın verileceğine padişah adına kadı yetkilidir. İşlenen suçun karşılığı olarak para cezası öngörülmüş ise de bunun miktarı, kişinin ekonomik gücüne, Müslim ya da gayrimüslim, evli ya da bekâr oluşuna göre değişirdi. Kişiler arasındaki davalar barışla çözülürse bu durum mahkemeye tasdik ettirilirdi. Reaya kesiminden kişilerin işledikleri suçlar ve bunların hukukî sonuçlarına dair kayıtlar mahkeme kararlarının yer aldığı şer'iye sicillerinde bulunmaktadır. XVI. yüyıldan itibaren çeşitli hapis olayları ile ilgili olarak mühimme defterlerinde de değişik örnekler bulmak mümkündür.

İncelenen dönemde hapis mekânları olarak geçen yerler, Osmanlı ülkesinin Anadolu yakasında Bursa, Yenişehir, Tokat, Bedevi Çardak (Tokat'ta), Amasya, Eğrigöz (Kütahya'da bugünkü Emet), Karaman, Karahisar (Şebinkarahisar) ve İpsili, Avrupa yakasında ise Dimetoka, İpsala, Gelibolu, Edirne, İstanbul (Saray, Yedikule ve Boğazkesen hisarı) gibi kale ve şehirlerdir. Bu hapishanelerin fizikî özelliklerine dair dönemin tarih metinlerinde herhangi bir bilgi mevcut değildir.

Siyasî bir tedbir olarak hapse atılanların bazıları, kendilerine duyulan ihtiyaç üzerine, daha sonra serbest bırakılmışlardır. Uzun bir süre hapis yatanlar olduğu gibi birkaç günle sınırlı olarak hapsedilenler de olmuştur. Hapis cezasına çarptırılanlardan kimileri, gördükleri kötü muamele sonucu ya da bilinmeyen başka nedenlerle hayatlarını kaybetmişlerdir. Bazı mahpuslar, yaşadıkları hapis ortamından kurtulmak için, ölümü dahi göze alarak, ilginç firar yollarına baş vurmuşlardır. Bunların bir kısmı kendi imkânları ile hapisten firar ederken bir kısmı içeriden ya da dışarıdan aldıkları yardımlarla firar olayını gerçekleştirmişlerdir. Bazılarının firar girişimleri ise sonuçsuz kalmış ve bunlar, kendilerine yardımcı olanlarla birlikte idam edilmişlerdir.

Bir iki olay dışında, hapis ya da idam cezasına çarptırılanların, bu cezayı hak etmediklerine dair, mevcut yönetime karşı askerin ya da halkın herhangi bir tepkisi olmamıştır. Bununla birlikte, ülkeye unutulmaz hizmetlerde bulunan vezir rütbesindeki kimi kişilerin, çok önemli olmayan nedenler yüzünden, önce hapis sonra da idam ediliş-lerini halkın tasvip etmediği, daha çok halka ve asker zümresine hitap eden, dönemin tarih kaynaklarındaki kayıtlardan anlaşılmaktadır. Halkın duygu ve düşüncelerine tercüman olan söz konusu eserlerin yazarları, idam edilen bu tür görevlilerin şehit edildikleri görüşündedirler.

Kaynaklar

Anonim Osmanlı Kroniği (1299-1512), hzl. N. Öztürk, İstanbul 2000.

Âşık Paşa-zade, *Tevarih-i Âl-i Osman*, nşr. Âlî Bey, İstanbul 1332.

Behiştî Ahmed Sinan Çelebi, *Tevarih-i Âl-i Osman*, British Museum, Add. Gr. Mr. 7869'dan çekilmiş olan nüsha.

Düstûrname-i Enverî/Osmanlı Tarihi Kısmı (1299-1465), hzl. N. Öztürk, Kitabevi, İstanbul 2003.

Hadîdî, *Tevarih-i Âl-i Osman*, hzl. N. Öztürk, İstanbul 1991.

Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü'l-beyan fî Kavanîn-i Âl-i Osmân*, hzl. S. İlgürel, Ankara 1998.

Hoca Sadeddin Efendi, *Tâcü't-tevarih*, I, İstanbul 1279.

İbn Kemâl, *Tevarîh-i Âl-i Osmân, VIII. Defter (Transkripsiyon)*, hzl. A. Uğur, Ankara 1997.

İbn Kemâl, *Tevarih-i Âl-i Osmân, IV. Defter*, hzl. Koji İmazawa, Ankara 2000.

İnalcık, H.- Oğuz, M., *Gazavat-ı Sultân Murad b. Mehemmed Hân (İzladi ve Varna Savaşları, 1443-1444, Üzerinde Anonim Gazavatname)*, Ankara 1978.

İnalcık, H.- Oğuz, M., *Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar*, I, Ankara 1987^{2}.

İstanbul'un Fethinden Önce Yazılmış Tarihî Takvimler, (Yayınlayan), O. Turan, Ankara 1984^{2}.

Kemal, *Selâtîn-name (1299-1490)*, hzl. N. Öztürk, Ankara 2001.

Kreutel, R. F., *Hanivaldanus Anonimi'ne Göre Sultan Bayezid-i Velî*, çev. N. Öztürk, İstanbul 1997.

Neşrî, Mehmed, *Kitab-ı Cihân-nümâ*, I-II, Yayınları, F. R. Unat-M. A. Köymen, Ankara 1987^{2}.

Nişancı Mehmed Paşa, Karamanlı, *Osmanlı Sultanları Tarihi*, çev. İ. H. Konyalı, Atsız'ın *Osmanlı Tarihleri* I'de, İstanbul 1949.

Oruç Bey Tarihi, Paris nüshası, nr. 1047.

Ruhî Çelebi, *Ruhî Tarihi* (*Ruhî Tarihi* Oxford nüshası, Değerlendirme, Metnin yeni harflere çevirisi, Tıpkı basım ile birlikte), hzl. Y. Yücel-H. E. Cengiz, *Belgeler*, XIV/18, Ankara 1992.

Şükrullah, *Behcetü't-tevarih*, nşr. N. Atsız, *Osmanlı Tarihleri*, I, İstanbul 1949.

Tursun Bey, *Tarih-i Ebü'l-Feth*, hzl. M. Tulum, İstanbul 1977.

Uzunçarşılı, İ. Hakkı, "Değerli Vezir Gedik Ahmed Paşa II. Bayezid Tarafından Niçin Katledildi?", *Belleten*, XXIX/115 (1965).

Yusuf B. Abdullah, *Tarih-i Âl-i Osmân*, hzl. E. Sevinçli, İzmir 1997.

XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Kıbrıs'ta Kalebentler ve Cezirebentler

— *Ali Efdal Özkul** —

Kıbrıs, XVII. yüzyılın son yarısı ile XVIII. yüzyılda, daha çok emirleri dinlemeyen ve yerleşik halka zarar veren aşiretlerin sürgün yeri olarak kullanılmıştır.[1] Burada söz konusu edilecek olan sürgünler, Osmanlı Devletinin, bir bölgenin nüfusunu arttırmak için o bölgeye yaptığı sürgünler olmayıp sadece ülkenin değişik bölgelerinde devlete veya kişilere karşı suç işleyenlerin ıslah olmaları için yaptığı sürgünlerdir. Adaya özellikle İçel bölgesinde suç işleyen aşiretlerin sürgün edildiği görülmektedir. Anadolu'da yerleşik hayata zarar verenler buradan uzaklaştırılmak suretiyle Rakka ve Kıbrıs'a sürülmüşlerdir.[2] Ancak 1726-1750 dönemi sicillerinde Kıbrıs adasına sürülmüş olan bir aşiretin kaydına tesadüf edilmemektedir. Osmanlı Devleti, adaları çoğunlukla sürgün yeri olarak kullanmaktadır.[3] Sürgün yeri olarak adaların tercih edilmesinin nedenlerinden biri, buralardan kaçmanın güçlüğü ve adalardaki yaşamın normale göre daha zor olmasıdır. XVIII. yüzyılda Kıb-

* Dr. Ali Efdal Özkul, Yakın Doğu Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Lefkoşa.

1 Y. Halaçoğlu, "Osmanlı Döneminde Kıbrıs'ta İskân Politikası", *Dünden Bugüne Kıbrıs Meselesi*, Tarih ve Tabiat Vakfı, İstanbul 2001, s. 45.

2 Y. Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Ankara 1991, s. 141-144; C. Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskânı*, İstanbul 1987, s. 112.

3 *KŞS*, 13/41-1; *KŞS*, 14/83-2. Burada ilk önce defter numarası verilmiş, daha sonra sırasıyla sayfa sayısı ve hüküm numarası belirtilmiş ve çalışmanın tamamında, sicillere yapılan atıflarda bu yol izlenmiştir.

rıs adasının özellikle de Magosa'nm özel mahkûmların sürgüne gönderildiği bir yer olduğu görülmektedir.[4]

Söz konusu yıllarda, Kıbrıs dışında suç işleyen bazı suçlular Kıbrıs'ta sürgün cezasıyla cezalandırılıyorlardı. Bu tür cezalarla ilgili olarak şer'î sicillerde 86 kayıt bulunmaktadır. Kıbrıs'a yapılan sürgünler adada yaşamaya mahkûm edilme olan cezirebent,[5] kalede veya zindanda yaşamaya mahkûm edilme olan kalebent[6] veya zindanbent şeklinde gerçekleşmektedir. Bu yıllarda merkezden Kıbrıs adasına cezirebent olarak 44 adet belgede 56 Müslüman erkek, 2 Müslüman kadın ve 18 gayrimüslim olmak üzere toplam 76 kişi sürülmüştür.

Kalebentlerle ilgili 11 kayıtta, adaya 10 Müslüman erkek ile 4 gayrimüslim erkeğin sürgün olarak gönderildiği görülmektedir. Kalebent olarak gönderilen sürgünlerde 8 belgede Magosa kalesi, 3'ünde ise Lefkoşa kalesi kullanıldığı kayıtlıdır. Bu rakamlar da, en azından bu dönemde Magosa kalesinin Lefkoşa kalesine göre daha fazla tercih edildiğini göstermektedir. Sicillerdeki 21 belgede ise, Kıbrıs'a cezirebent veya kalebent olarak sürülmüş olan kimselerin çeşitli sebeplerden dolayı merkez tarafından affedildikleri görülmektedir. Bunların dışındaki on hükümde ise, Kıbrıs'a sürgün edildikten sonra adada ölmüş olanlara rastlanmaktadır.

Osmanlı Devletinin yaygın bir cezalandırma şekli olarak kullandığı sürgünlerde, Kıbrıs adasının, doğal yaşam şartlarının ağırlığından dolayı fazlaca tercih edildiği görülmektedir. İlgili yıllarda en fazla tercih edilen cezirebent şeklindeki sürgünler, İstanbul'da yapılan yargılamalardan sonra suçlu bulunan kişilerin Kıbrıs adasında yaşamaya mahkûm edilmeleridir. Bu kişiler, merkezden gelecek olan bir *itlak* (af) fermanına kadar adada yaşamaya mahkûm edilmekte ve hiçbir mazeretle buradan ayrılmalarına izin verilmemektedir. Cezirebent olarak Kıbrıs'a sürgün edilenlerin arasında suç işleyen normal vatandaşların yanında, görevlerinde usulsüzlük yapan, aralarında kadıların, müftü-

---

4 Ronald C. Jennings, *Christians and Muslims in Ottoman Cyprus and the Mediterranean World, 1571-1640*, London 1993, s. 238.

5 Osmanlı döneminin başlarında Kıbrıs'a gönderilen suçlularla ilgili örnekler için bkz. Jennings, age., s. 226-236.

6 İmparatorluğun başka yerlerindeki kalebentler için bkz. Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât-Tahlîl ve Metin (1066-1116/1656-1704)*, hzl. Abdülkadir Özcan, Ankara 1995.

lerin de yer aldığı resmî görevliler de bulunmaktadır.[7] Devlet görevlileri cezalandırılırken, onlardan sorumlu olan en yüksek rütbeli kişinin de görüşü alınmaktaydı.

Tokat kazası kadısı olan Mahmud Efendi, usulsüz davranışlarından ötürü Şeyhülislâm Permî-zade Mehmed Efendinin işaretiyle, Divan-ı Hümâyun çavuşlarından Ömer Çavuşun eşliğinde, Kıbrıs adasına sürülmüştür (evail-i Safer 1158).[8] Çalışmaya konu olan yıllarda Kıbrıs'a Tokat kadısı,[9] Lazkiye kadısı kethüdası,[10] Mısır kadısı,[11] Adana müftüsü,[12] Trablus müftüsü,[13] İstanbul şehir emini,[14] Halep muhzırbaşı[15] ve İstanbul Saray-ı atîk küçük sakkabaşı[16] adlı resmî görevlilerin sürüldükleri görülmektedir.

Bir başka sürgün olayında ise, Kıbrıs sakinlerinden olan Rukiyye adlı hatun, kocası Mehmed'in, İstanbul Kasım Paşa Mahallesi'nde Fesçi Molla Hasan'ı evinde öldürdüğü için idam edilmesinden sonra, vatanı olan Kıbrıs'a gönderilmiştir (evail-i Muharrem 1164).[17] Ancak, Kıbrıs'ta meydana gelen cinayetlerden sonra böyle bir idam söz konusu olmamıştır.[18]

Kişiler tek başlarına adaya sürgün edilebildikleri gibi aileleriyle birlikte de Kıbrıs'a gönderilebiliyorlardı. Fatma Hatun Sultan bint-i Sultan Selim Han evkafından Yanya'daki gül hassı mukataası nazırı olan Beşir Ağanın isteğiyle, mukataa üzerinde olan Mehmed Efendi, halka kötü davrandığından mukataadan ihraç olunup ailesiyle birlikte vatanı olan Kıbrıs adasına sürülmüştür.[19] Söz konusu yıllarda aileleriyle

---

7 *KŞS*, 16/33-2.

8 *KŞS*, 16/33-2.

9 *KŞS*, 16/33-2.

10 *KŞS*, 15/114-1.

11 *KŞS*, 15/63-1.

12 *KŞS*, 15/214-2.

13 *KŞS*, 15/111-1.

14 *KŞS*, 15/108-1.

15 *KŞS*, 15/109-1.

16 *KŞS*, 17/18-1.

17 *KŞS*, 16/192-2.

18 Ayrıntılı bilgi için bkz. A. E. Özkul, *Kıbrıs Adasının Sosyo-Ekonomik Tarihi 1726-1750*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2002, s. 152-157.

19 *KŞS*, 16/209-2.

birlikte Kıbrıs'a sürgün edilenlerle ilgili üç kayda daha rastlanmaktadır.[20] Yine bu dönemde, adaya yapılan sürgünler incelendiğinde, Kıbrıs asıllı olup da başka bölgelerde yaşarken bir suça karışanlar sürgün cezası ile cezalandırılırken, yukarıdaki iki örnekte olduğu gibi vatanları olan Kıbrıs adasına cezirebent olarak gönderilmektedirler.[21]

Kıbrıs Ortodoks başpiskoposluğu için rekabet içinde olan papazlar, zaman zaman İstanbul'a gidip rakipleri aleyhinde muhalefet yapmışlardır. Bunlardan bir kısmı adaya geri gönderilmekten (sürgün olarak) kurtulamamışlardır. Kıbrıs reayalarının İstanbul'a dilekçe göndererek, Kıbrıslı Papa Makariyos adlı papazın başpiskopos olabilmek için iftira ve fesatlık yaptığını, şimdi ise İstanbul'da yanındaki adamlarıyla birlikte başpiskopos Filotyos hakkında iftiralarına devam ettiğini bildirmeleri üzerine, Makaryos adlı papaz Kıbrıs adasına geri gönderilmiştir (evahir-i Cemaziyelevvel 1157).[22] Bu fermanın sonuçları bakımından devamı sayılabilecek olan başka bir hükümde ise, Kıbrıs'a sürülen Makaryos'un adaya geldikten sonra düşmanları tarafından hapsedildiği haberi İstanbul'a ulaşınca, Makaryos'un sadece Kıbrıs'a cezirebent olarak gönderildiği bildirilmiş, hapsedilmesi emredilmediği için papazın serbest bırakılması istenmiştir (evasıt-ı Muharrem 1158).[23] Bu iki kayıt, Kıbrıs adası başpiskoposluğu için papazlar arasında zaman zaman rekabetin olduğunu ve bunun sonucunda başpiskopos olanların rakiplerini sindirmek için her türlü yola başvurabildiklerini göstermektedir.

Adaya cezirebent olarak yollanan bazı kişilere Kıbrıs cizyesi malından maaş verildiği de görülmektedir. Devlet, Ahmed Buluçhan'ı, Kıbrıs'a cezirebent olarak yolladıktan sonra, Kıbrıs cizyesi malından 60 akçe maaş verilmesini istemiştir.[24]

Bazı dönemlerde ise başka bir yerde işlediği suçtan dolayı kalebent olarak hapsedilenlerin, suçlarını daha da ağırlaştırmak için başka bölgelere gönderildikleri de görülmektedir. Kıbrıs adası, yaşam şartlarının ağırlığı bakımından cezanın ağırlaştırılması istenildiğinde kullanılan bir yerdi.

---

20 *KŞS*, 15/111-1; *KŞS*, 16/186-1; *KŞS*, 16/204-1.

21 *KŞS*, 15/70-2; *KŞS*, 16/192-2; *KŞS*, 16/209-2; *KŞS*, 16/210-1; *KŞS*, 17/15-1.

22 *KŞS*, 15/70-2.

23 *KŞS*, 17/15-1.

24 *KŞS*, 14/118-1; *KŞS*, 14/118-2.

Şam taraflarında adamlarıyla birlikte karışıklık çıkaran Şeyh Tayyib Kürdî, yakalanıp Şam kalesine kalebent olarak hapsedilmiştir. Ancak hapsedildiği yerde bile kötülüklerine devam ettiği için, bu sefer de Şam kalesinden çıkarılıp Kıbrıs'a cezirebent olarak yollanmıştır (gurre-i Cemaziyelâhir 1139).[25] Bu kayıt, Kıbrıs adasında cezirebent şeklinde yaşamaya mahkûm edilmenin, Şam kalesinde kalebent olarak hapsedilmekten daha etkili olduğunu göstermektedir. Çünkü Şam kalesine hapsedilen Şeyh Tayyib Kürdî'nin faaliyetlerine engel olunamadığından, onun Kıbrıs'a, Şam'la olan bütün bağlarının kopartılmak için sürgün edildiği belirtilmiştir.

Kıbrıs adasından bir gayrimüslimin, işlediği suçtan dolayı başka bir adada yaşamaya mahkûm edilebildiğine de kayıtlarda tesadüf edilmektedir. İngiltere'nin İstanbul'daki elçisi olan Konte Herekenyol, merkeze dilekçe sunarak, Kıbrıs'taki İngiltere konsolosu yanında tercüman olan Kostantin adlı zimmînin görevinden alınmasından sonra adaya gelen İngiltere vatandaşlarına zararı olduğu şikâyeti üzerine, Kostantin, Avret adasına sürülmüştür. Ayrıca affedilebilmesi için de İngiltere konsolosu olanların dilekçesi gerektiği belirtilmektedir (evahir-i Rebi'ülâhir 1144).[26] Bu tür olaylardan, Osmanlı ülkesindeki konsoloslara ne kadar fazla hak verildiği sonucuna varılmaktadır.

Adadaki zorlu yaşamın yanı sıra, bazı yıllarda meydana gelen kuraklık, kıtlık, deprem ve salgın hastalıklar yüzünden Kıbrıs adasında geçim şartları daha da zorlaştığından Kıbrıslılar Kıbrıs dışına firar ediyorlardı. Bu durum, adanın nüfusunu düşürdüğü gibi gelir kaynaklarının da azalmasına neden oluyordu. Osmanlı Devleti, bu tür olayların önüne geçmek için Kıbrıs'tan firar edenlerin geri dönmelerini sağlıyordu. Kıbrıs Lefkoşa naibi olan Mehmed Efendi, merkeze dilekçe göndererek, Kıbrıs adasından birtakım reaya ve Müslümanm firar ettiklerini, bunun sonucunda ise adanın gelir seviyesinin düştüğünü bildirip Kıbrıs'tan ayrılanların geri yollanmasını istemektedir. Bunun üzerine İstanbul'da bulunan 22 zimmî erkek, Süleyman Çavuşla gönderilirken, geriye kalanların ehl-i İslâmdan olanların eski dizdar zaim Ahmed ile, ehl-i zimmetten olanların ise Karbediyo adlı zimmî yardımıyla Kıbrıs'a yollanacakları bildirilmiştir (evasıt-ı Cemaziyelevvel 1146).[27] Kıbrıs'a

---

25 *KŞS*, 13/71-1.

26 *KŞS*, 14/128-1.

27 *KŞS*, 14/113-1; *KŞS*, 16/210-1.

yollananlar arasında sadece zimmîlerin adı geçiyorsa da belgeden, yollanacak Müslümanlar için de birisinin vekil tayin edilmiş olduğu görülmektedir. Ancak araştırılan dönem kayıtlarında adaya tekrar yollanan insanlara rastlanmamaktadır.

Zaman zaman devlet, İstanbul'daki mahkemelerde yalancı şahitlik ve başka hileler yapanları da Kıbrıs'a cezirebent olarak yollamaktadır. Belgelere bakıldığında Müslümanlarla gayrimüslimlerin farklı fermanlarla sürgüne gönderildikleri görülmektedir.[28]

İstanbul'daki Kumkapı'dan Sandıkçı Metros ve Artin, Galata'dan Kürkçü Hristo, Fener'den Boyacıoğlu Todori adlı dört nefer zimmî, daima mahkemelerde bulunup bazen vekâlet, bazen de şahitlik yaparak, birçok aileye zarar verdiklerinden dolayı Kıbrıs adasına Divan-ı Hümâyun çavuşları eşliğinde sürülmüşlerdir (evahir-i Receb 1163).[29]

Çalışmaya konu olan yıllarda tek bir sürgün fermanıyla adaya dokuz kişinin sürüldüğüne şahit olunmaktadır. Adanalı dokuz nefer, yeniçeri olduklarını iddia ettiklerinden dolayı Kıbrıs'a gönderilmişlerdir (evahir-i Receb 1138).[30] Fakat adı geçen bu kişiler daha sonra evail-i Receb 1139 tarihinde, yani adaya sürüldükten bir yıl sonra affedilmişlerdir.[31]

Sürgün biçimindeki cezalandırmaların en ağırı, kalebent veya zindanbent şeklinde olanıdır. Kıbrıs adasının şartları göz önünde tutulursa en ağır kalebentliğin Magosa kalesinde olduğu görülür. Söz konusu dönemde Kıbrıs'a yollanan 11 kalebent kaydından 8'inin Magosa kalesi ile ilgili olması, bu kalenin en azından incelenen devrede daha fazla tercih edildiğini göstermektedir. Kalebent olarak Kıbrıs adasında Magosa kalesi dışında kullanılan diğer bir kale ise Lefkoşa kalesidir. Magosa kalesinde kalebent olarak cezalandırılanlar arasında Trablusşam müftüsü,[32] Şam kadısı,[33] Kayseri eski kadısı,[34] Kahire şehir havalisi[35] bulunmaktadır. Kıbrıs'ta, kalebent olarak daha çok resmî görevlilerin cezalandırıldığı anlaşılmaktadır.

---

28 *KŞS*, 16/176-1.
29 *KŞS*, 16/177-1.
30 *KŞS*, 13/39-2.
31 *KŞS*, 13/45-2.
32 *KŞS*, 15/112-1.
33 *KŞS*, 16/159-2.
34 *KŞS*, 16/170-2.
35 *KŞS*, 13/34-1.

Şam valisi olan Esad Paşanın şikâyeti üzerine, Şam-ı şerif kadısı olan Senfer-zade es-Seyyid Mehmed Efendi halka zararı olduğu, kötü davrandığı, ve şeriati doğru uygulamadığından Magosa kalesine kalebent olarak sürülmüştür (evail-i Şevval 1162).[36] Bir diğerinde ise, Kayseri eski kadısı olan Mermer-zade Abdurrahman, ilk önce Maraş kazasına sürülmüş, ancak buradan firar edince, bu sefer de Magosa kalesine kalebent olarak gönderilmiştir. Aynı fermanda İstanbul Çukurçeşme'den Osman'ın da, Kıbrıs adasına kalebent olarak sürüldüğü anlaşılmaktadır (evasıt-ı Rebiülevvel 1163).[37]

Zimmîlerin cezalandırılması ile ilgili bir kalebent kaydında ise, Kıbrıslı dört nefer zimmî, kendilerinin Lefkoşa eski alay beyi Abdulgaffur, eski başpiskopos Filotyos ve eski saray tercümanı Hristofaci'den vekâlet aldıklarını iddia ederek, reayadan haksız yere 430 kese akçe aldıkları şikâyeti üzerine, yapılan araştırma sonucunda bahsi geçenlere vekâlet verilmediği ortaya çıkmıştır. Söz konusu kişiler, merkezin emriyle, ömür boyu Lefkoşa kalesinde zindanbent cezasına çarptırılmışlardır (evasıt-ı Cemaziyelâhir 1158).[38] Bu kayıt, Osmanlı Devletinin, haksız vergi alarak halka zulmedenleri şiddetli şekilde cezalandırdığını göstermektedir.

Kıbrıs adasında meydana gelip de cezası merkez tarafından verilen bir başka kalebent olayında ise, Lefkoşa alay beyi olan Ahmed ile Köse Papa Kalyero ve Baba Nikola adlı papazlar birlik olup halkı tahrik ederek, Lefkoşa'ya saldırmalarına neden olmuşlardır. Ancak bu saldırı kolaylıkla bertaraf edildikten sonra, Ahmed alay beyliğinden alınarak diğer iki papazla birlikte Magosa kalesinde kalebent olarak hapsedilmiştir (evahir-i Rebiyülâhir 1158).[39] Bu olay, araştırılan yıllarda devlete karşı yapılan tek isyan girişimi olup büyümeden bastırılmıştır. Bu hareketin bir başka önemli yanı ise Lefkoşa alay beyi ile iki papazın birleşerek ortak hareket etmeleridir. İsyanın nasıl sonuçlandığı bilinmesine karşın, neden çıktığı hususu eldeki kaynaklardan anlaşılamamaktadır. Devlet her zaman yaptığı gibi, başkalarına örnek olmaması için, isyanın elebaşılarını en ağır şekilde cezalandırmıştır.

---

36 *KŞS*, 16/159-2.

37 *KŞS*, 16/170-2.

38 *KŞS*, 17/53-3.

39 *KŞS*, 16/36-1; *KŞS*, 16/37-1.

İncelenen yıllarda, Kıbrıs'ın bazı bölgelerinde eşkıyalık hareketleri görülmektedir. Bu gibi durumlarda devlet, derhâl eşkıya liderlerini yakalatıp ada dışına sürgüne gönderiyordu. Lefkoşa kadısı Mevlânâ Abdülkerim, İstanbul'a yolladığı mektupta, halkın mahkemeye şikâyetlerine konu olan Mesarya nahiyesinde Yenağra köyünden Fakubedi adlı zimmînin, kendi hâlinde olmayıp fesatlık ve eşkıyalık yaptığını anlatmıştır. Hatta bu eşkıyanın bir kez yakalandığını ancak kaçmayı başardığını bildirmesi üzerine, İstanbul, adı geçen zimmînin cezirebent olarak sürgüne gönderilmesine karar vermiştir (evasıt-ı Zilkade 1153).[40] Yalnız burada adı geçen eşkıyanın hangi adaya sürgüne gönderildiği belirtilmemiştir. Ayrıca Kıbrıs'ın büyük kazalarından birisi olan Mesarya'nın, bu belgede nahiye olarak zikredilmesi ilginçtir.

Kıbrıs adasına kalebent olarak yollananların ailelerinin de cezirebent olarak adaya sürüldüğü sicillerde görülmektedir. Eski Trablusşam valisi olan Osman Paşa zamanında, fesatlık, eşkiyalık yapan ve valinin mallarına saldıranların lideri olan nakip Mehmed Efendi ve kardeşi müftü Osman, Magosa kalesine kalebent olarak sürülürken, aileleri de Kıbrıs'a cezirebent olarak gönderilmişlerdir (evail-i Muharrem 1153).[41] Başka bir yerde cezasını çeken birisinin, bazı uygunsuz davranışlarından ötürü Kıbrıs'a kalebent olarak gönderildiği de olmaktadır. Devlete karşı işlediği bir suçtan dolayı, Seddülbahr kalesinde kalebent olarak cezasını çeken Afgan taifesinden Murtaza, buradaki bazı uygunsuz davranışları yüzünden, bir adamıyla birlikte Magosa kalesi kalebentliğine mahkûm edilmiştir (evail-i Safer 1146).[42]

Osmanlı yönetimi, işledikleri suçlardan dolayı çeşitli cezalara çarptırılmış bazı suçluları, talep etmeleri hâlinde suçlarının çeşidine ve ağırlığına göre, ya tamamen affediyor ya da cezalarını hafifletiyordu. Bununla ilgili olarak sicillerde yer alan 42 cezirebent ve 11 kalebent kaydına göre 20 *itlak* kaydı bulunmaktadır. Bunlardan ikisi dışında kalanlar tamamen affedilme ile ilgili fermanlardır. Affedilme fermanlarının iki tanesi Müslüman hanımlar, bir tanesi zimmî erkek ve geriye kalan 18'i ise Müslüman erkeklerle alâkalıdır. Bu fermanların 17'si cezirebent, 4'ü ise kalebent şeklinde Kıbrıs'a sürülenlerle ilgilidir. Itlak kayıtlarının iki tanesinde, devletten affedilmesini isteyenler ve bu di-

40 *KŞS*, 15/117-2.

41 *KŞS*, 15/112-1; *KŞS*, 15/113-1.

42 *KŞS*, 14/115-1.

lekleri kabul edilenler, Kıbrıs adasındaki sürgünden affedilerek, Sakız adasına kalebent ve cezirebent olarak yollanmışlardır. Bu durum, Kıbrıs'ın şartlarının Sakız'a göre daha ağır olduğunu açıkça göstermektedir.

Büyücülükle meşgul olan, Tophane Ruznamçecisi Kız Mehmed, Topçubaşı İbrahim'in ölümüne sebep olduğundan, Kıbrıs Lefkoşa kalesine kalebent olarak sürülmüştür. O, merkeze yazdığı dilekçede adada perişan olduğunu bildirerek, padişahtan affedilmesini istemiştir. Bunun üzerine Lefkoşa kalebentliğinden affedilerek, Sakız kalesi kalebentliğine yollanmıştır (evahir-i Ramazan 1138).[43] Kız Mehmed, Kıbrıs Lefkoşa kalebentliğine evasıt-ı Şaban 1138 tarihinde mahkûm edilmiş, ancak mahkûmiyetin üzerinden bir ay bile geçmeden Kıbrıs adasından kurtularak, şartları ve konumu, Kıbrıs'a göre daha uygun olan Sakız adasına nakledilmiştir. Benzer bir örnekte ise, Tekeli Ali Ağanın oğlu Ahmed, hastalığını bahane ederek padişahtan affedilmeyi talep etmiştir. O da yaklaşık bir yıllık bir esaretten sonra Kıbrıs adasından affedilip Sakız adasına nakledilmiştir (evasıt-ı Zilhicce 1150).[44]

Bazı af fermanlarında suçlular bugün olduğu gibi şartlı olarak affedilmekte ve eğer şartlara uymazlarsa en ağır şekilde cezalandırılacakları belirtilmektedir. Söz konusu dönemin sicillerinde dört adet şartlı salıverme kaydına rastlanmaktadır. Kasım Paşa ibn-i el-Hac es-Seyyid Kasım, eşinin merkeze sunduğu dilekçe ile Magosa kalesi kalebentliğinden affedilmiştir. Ancak İstanbul'a gelmeyip Bursa'da kalabileceği belirtilmiş, eğer İstanbul'a gelirse, ömür boyu kalebent olacağı kendisine bildirilmiştir (22 Şevval 1138).[45] Bir diğer örnekte ise, Kıbrıs adasına sekiz ay önce cariye kaçırmakla suçlanarak sürgün edilen Salih'in, cariyeyi bulup geri vermek şartıyla affedildiği görülmektedir (evahir-i 1139).[46] Şartlı affedilen kişilerin genellikle memleketlerine dönmelerine izin verilmediği de belgelerden anlaşılmaktadır.

Kıbrıs'ta cezirebent olarak yaşarken affedilen ve kendisine verilen ıtlak fermanım kaybedenler yeni bir ferman çıkarabiliyorlardı. Bosnavî İbrahim Efendi, İstanbul'a dilekçe sunarak, bazı uygunsuz hareketlerinden ötürü Kıbrıs adasında cezirebent olarak yaşamaya mahkûm edilmiş olduğunu, ancak daha sonra suçunun affedildiğini, fakat ıtlak

---

43 *KŞS*, 13/41-1.

44 *KŞS*, 15/12-1.

45 *KŞS*, 13/40-1.

46 *KŞS*, 13/42-2.

fermanını kaybettiğini belirtip yenisini talep etmiştir. Bunun üzerine ıtlak fermanlarının kaydedildiği deftere bakıldığında Bosnavî İbrahim Efendinin 1147 yılında affedildiği ortaya çıkmış ve kendisine yeni bir ıtlak fermanı verilmiştir (evasıt-ı Zilkade 1155).[47]

Araştırılan yıllarda, Kıbrıs'a sürülen herkes affedilenler kadar şanslı olamıyordu. Kayıtlardan adada sürgünde iken 10 kişinin öldüğü öğrenilmektedir. Bunlardan bir tanesi de Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendidir.[48] Ölen bu kişilerin geride bıraktıkları mallar, normal vatandaşların miraslarında olduğu gibi, mirasçıları arasında paylaştırılıyordu. Eğer ölen kişinin varisleri yoksa veya bulunamıyorsa mirasa devlet adına beytülmal eminleri el koyuyordu.[49] Kıbrıs'ta sürgünde iken, firar edenlerle ilgili sicillerde herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Söz konusu yıllarda, firar olayının yaşanmamış olması Kıbrıs adasının sürgün cezaları için güvenli bir yer olduğunu göstermektedir.

Sonuç olarak, Kıbrıs, Osmanlı Devleti tarafından suçluların gönderildiği güvenli bir sürgün yeri olarak kullanılmıştır. Adaya sürülenlerin çoğunluğunu kadı ve müftü gibi resmî görevlilerin oluşturması ise ilgi çekicidir.

---

47 *KŞS*, 15/215-1.

48 H. M. Gürkan, *Kıbrıs Tarihinden Sayfalar*, Lefkoşa 1996, s. 130.

49 *KŞS*, 17/61-2.

Osmanlı Hapishaneleri

Tanin Muhabiri Ahmet Şerif Beyin Notlarında Osmanlı Hapishaneleri

— *Ahmet Ali Gazel** —

İkinci Meşrutiyet dönemi basınının önemli simalarından biri de Ahmet Şerif'tir.[1] *Tanin* gazetesinde muhabir olarak mesleğe başlayan Ahmet Şerif'in asıl şöhreti, Osmanlı Devletinin muhtelif yerlerine yaptığı geziler ve bu gezilerle ilgili olarak *Tanin*'e gönderdiği mektuplardan kaynaklanmaktadır. Hatta mezarında bile *Anadolu'da Tanin Ahmet Şerif* yazmaktadır. Ahmet Şerif'in Bursa'dan yazdığı ilk mektubu 11 Temmuz 1909 tarihinde, Bolu'nun Çerkeş ilçesinden yazdığı son mektubu da 30 Mart 1914 tarihinde "Anadolu'da Tanin"[2] başlığı altında Tanin'de yayımlanmıştır.

---

* Dr. Ahmet Ali Gazel, Atatürk Üniversitesi Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi Tarih Eğitimi Bölümü, Erzurum.

1 Ahmet Şerif'in hayatı hakkında elimizde fazla bir bilgi bulunmamaktadır. Ahmet Şerif Bey 1883 yılında doğmuş ve gazetecilik mesleğine *Tanin*'de muhabir olarak başlamıştır. *Tanin* adına Osmanlı Devleti topraklarını adım adım gezerek buradan mektuplar göndermiş ve bu mektupları Tanin'de *"Anadolu'da Tanin"* başlığı altında yayımlanmıştır. Ahmet Şerif Balkan Harbini müteakip gazetecilikten çekilmiştir. Bundan sonra bir müddet Eskişehir'de ikamet etmiş, daha sonra Bursa'ya yerleşmiştir. Ölünceye kadar Bursa'da iskan memurluğu ile geçinmeye çalışmıştır. 7 Ağustos 1927 tarihinde Bursa'da vefat etmiştir. Ahmet Şerif, *Anadolu'da Tanin*, Hazırlayan: Mehmed Çetin Börekçi, Ankara 1999, S. XX.

2 Ahmet Şerif'in gazetedeki gezi notları 1910 yılında *"Anadolu'da Tanin"* başlığı altında Osmanlıca olarak yayımlanmıştır. Çetin Börekçi 1977 yılında, bu kitabı temel alarak, *"Anadolu'da Tanin"*i yayma hazırlamıştır. Aynı yazar gazetedeki mektuplarla, kitabı karşılaştırarak eksiklikleri tamamlamış ve 1999 yılında ikinci baskıyı yayına hazırlamıştır.

Ahmet Şerif'in gezi notları, 20. yüzyıl başlarında Osmanlı Devletindeki siyasî, iktisadî ve toplumsal durumu gerçekçi bir dille anlatması açısından oldukça önemlidir. Ayrıca *Tanin* gazetesi sahibi İttihatçı Hüseyin Cahit'in isteği üzerine bu geziyi yapmış olmasına rağmen, zaman zaman İttihat ve Terakki yönetimini eleştirebilecek kadar tarafsız ve düşündüklerini çekinmeden söyleyebilecek kadar cesur olması da gezi notlarının önemini bir kat daha artırmaktadır.

Ahmet Şerif'in gezdiği yerlerde, özellikle ilgilendiği konulardan biri de hapishaneler olmuştur. Hemen hemen her gittiği yerin hapishanesini gezerek izlenimlerini aktarmıştır. Ahmet Şerif'in gezi notlarında yaklaşık 30 kadar şehrin hapishane izlenimleri yer almaktadır. Bu izlenimler 20. yüzyıl başlarındaki Osmanlı hapishanelerinin[3] ilk elden gerçekçi bir fotoğrafını sunması açısından oldukça önemlidir.

Ahmet Şerif gezi notlarında ilk olarak, hapishanelerin fizikî yapısı ve şartları hakkında bilgi vermektedir. Hemen hemen bütün hapishanelerin fizikî şartları için aynı şeyleri yazmaktadır. Ona göre Osmanlı hapishaneleri *rutubetli, pis, havasız, ışıksız, sağlıksız ve dar* yerlerdi. Hatta birçok yerde Ahmet Şerif, hapishane için *mezar* tabirini kullanmaktadır. Kısaca Ahmet Şerif'e göre, 20. yüzyıl başlarında Osmanlı hapishanelerine bir insanın yaşamayacağı kadar elverişsiz şartlar hâkimdi.

Ahmet Şerif'in 20. yüzyıl başlarında Osmanlı hapishanelerinin fizikî durumu hakkındaki izlenimlerinden örnekler şöyledir:

Trabzon "...Hele, onun bir tarafındaki, yetim ve zavallı hapishane levhasını tasvir ve tespit için, ne bir kelime, ne de kalemimde kuvvet bulabiliyorum. Gözlerinizi kapayınız en adî ve harap ve müstekreh, geçen her günün, mevcudiyetinde bir tırnak cerihası açtığı, artık insanların değil, hayvanların bile içine giremeyeceği, bir bina düşününüz ve bu tasavvur ve tahayyülünüzde istediğiniz kadar iltizam-ı mübalağa ediniz. Belki bu binanın manzara-ı feciasını bir parça tecessüm ettirmiş

---

[3] Hapishaneler ve tevkifhaneler nizamnamesine göre Osmanlı Devletinin her kaza, sancak ve vilâyet merkezinde birer tevkifhane ve hapishane yapılması gerekmektedir. Eğer bir kazada hapishane yoksa, tevkifhanenin yarısı hapishane olarak kullanılmıştır. Ayrıca, Osmanlı Devletinin münasip yerlerinde umumî hapishaneler yapılmıştır. Kaza hapishanelerine üç aya kadar mahkûm olanlar, sancak ve vilâyet hapishanelerine ise üç seneye kadar hapis cezasıyla mahkûm olanlar konulmuştur. Beş seneden fazla mahkûm olanlar ise umumî hapishanelere konulmuştur. Osman Nuri, *Hapishane ve Tevkifhane Nizamnamesi Şerhi*, İstanbul 1327, s. 3-11.

olabilirsiniz. İnsan müteaccip ve mütehayyir kalıyor: Trabzon, en önemli vilâyet merkezlerinden biri, payitahtın komşusu ve her an göz önünde. Sonra hükûmet-i Osmaniye, buraya geleli yüzlerce sene olmuş, şimdiye kadar burada kendisi için bir ikametgâh, insanlara lâyık bir hapishane meydana getirememiş. Bu manası anlaşılmaz bir bilmecedir."[4]

Şarkîkaraağaç, "...daire-i hükûmete giriniz: Kapıdan adımınızı atınca, karşınızda hariç ile ihtilâtı kat' eden bir tahta parmaklığın arkasında sefil, murdar bir manzara canlanıyor, yaklaşıyorsunuz, pis, müstekreh bir kokunun teneffüs eylediğiniz havayı ifsat ettiğini hissediyorsunuz... Tahta parmaklıktaki ufak kapı açıldı. İçeriye giriniz. İşte burası hapishanedir. Taaffün, pis koku arttı. Havası son derece muazzeb...

"Büyücek bir oda genişliğinde olan bahçeyi geçtim ve asıl hapishane denilen yere girdim. Koku o kadar kuvvetli bir surette yayıldı ki, elimle burnumu kapamağa mecbur kaldım. Burada hava yok, ziya ise hiç yok! Duvarda yanan ufak bir lâmba, hafif ziyasıyla, güneşin bile sokulamadığı, her şeyin bittiği bu sefalethaneyi tenvire, mahpus diye buraya atılan zavallılara, biraz hayat vermeğe çalışıyordu. Tavan çökmüş, duvarlar çarpılmış, zeminin döşemesini teşkil eden tahtalar parçalanmış, rutubetten her şey sararmış... Hükûmetin abdesthanesi bu odaya bitişik, galiba lâğım da altından geçiyor, taaffün koku oradan intişar ediyor."[5]

Gilindir, "...Alelâde bir odanın yarısı kadar olan kaza hapishanesi muzlimdir, orada bir leyle-i daimî hüküm-fermadır. Ziyanın, havanın nüfuzuna vasıta olacak bir pencere bile yoktur. Bugün, mahkûm ve mevkuf dört misafiri varsa da bunlar bazen on beş yirmiyi bulabilir ve o vakit bir kısmı, köşedeki etrafı açık şubeye nakledilir. Her iki tarafta adam oturacak gibi değildir..."[6]

Mitroviçe, "Anadolu'nun o zavallı kazacıklarında olduğu gibi burada da hapishane merdivenin altında, karanlık ratıb, küçük bir sefalethanedir. İsterseniz, mezar da diyebilirsiniz."[7]

Tirgovişte, "...Hele bunun alt tarafında, duvarlarının dibinden lâğımlar, pislikler akan, küçük, dar ve karanlık bir oda vardır ki, hapis-

---

4 Ahmet Şerif, "Anadolu'da Tanin", *Tanin*, 22 Ağustos 1327, s. 1.

5 Ahmet Şerif, "Anadolu'da Tanin", *Tanin*, 6 Eylül 1325, s. 1.

6 Ahmet Şerif, "Anadolu'da Tanin", *Tanin*, 2 Mayıs 1326, s. 1.

7 Ahmet Şerif, "Arnavutluk'da Tanin", *Tanin*, 13 Haziran 1326, s. 1.

hane ittihaz edilmiştir. Buradakileri görüp de müteessir olmamak, insanlık namına ağlamamak için, kalp ve vicdanın taştan olması lazımdır. Hapishanenin, hava ve ziya için menfezleri, onar santimetreden ziyade arz ve tulü olmayan iki deliktir ki, buradan bakan göz içeriden derin bir karanlık ve 15-20 insan iskeleti görür. Pis kokular havayı ifsat ve bu manzara, insanı insanlıktan tenfir eyler. Bizim memleketteki hapishaneler hep böyle, son gördüğünüz, daima evvel gördüklerinize rahmet okutuyor..."[8]

Nallıhan, "...Tamam, Nallıhan hükûmetine, mahkemesine lâyık bir hapishane. Sağlam, zinde girip de bir müddet kalan bir adamın hasta, sarı benizle çıkacağına şüphe yoktur.

"Sanki hükûmetle tabiat, hapishanelerimize iltifat etmemeğe orada çekilen sefaletleri görmemek, işitmemek hususunda ittifak etmişlerdir. Hükûmet bu diri adamların mezarlarına ne kadar ilgisiz ise, güneş, hava daha çok ilgisizdir. Evet ışık yok, hava yok, hastalık, açlık var, hekim ve ekmek yok. Soğuk var, ateş yok.

"Tabiat tembel değildir, herkes için koruyucu ve merhametlidir. Hiç olmazsa, hükûmet, ışık ve havanm bu sefalethaneye girmesine izin verse, pek yüce bir harekette bulunmuş olurdu."[9]

Mihalıççık, "...Birisi pek karanlık, diğeri nispeten ziyadar iki oda. Önde pis, dar bir gezinti mahalli. Taaffün ve rutubet bütün şiddetiyle hissoluyordu..."[10]

Düzce, "Tabiî Düzce'nin bir de hapishanesi var. Bunu kendim gezmedimse de, ne mal olduğu dışarıdan anlaşılıyor. Buna bir kümes, bir ahır, özetle insanların oturamayacağı, her bir şey diyebilirsiniz..."[11]

Maden, "Burası insanların değil, hayvanların bile oturamayacağı kadar pis, karanlık, rutubetli bir yerdir. İnsan içine girmeye korkar. İnsanlığın bu derece-i sefaletine ağlamak icap eder."[12]

Ereğli, "Merdivenin altındaki uzun ağaçlarla ayrılmış yer hapishanedir. Burası, son derece karanlıktır, dardır. Bazen misafirler kalabalık olduğu zaman içeride yatmak ve oturmak değil ayak üzeri durmak bi-

---

8 Ahmet Şerif, "Arnavutluk'da Tanin", *Tanin*, 23 Ağustos 1326, s. 1-2.

9 Ahmet Şerif, age., s. 92.

10 Ahmet Şerif, "Anadolu'da Tanin", *Tanin*, 7 Kanunuevvel 1325, s. 1-2.

11 Ahmet Şerif, age., s. 405.

12 Ahmet Şerif, "Anadolu'da Tanin", *Tanin*, 18 Mayıs 1326, s. 2.

le pek güç oluyormuş. Bizim mahkemelerimiz bir şahsın hapsine değil, yaşadıkları hâlde mezara girmek tecrübesine hüküm vermektedir. Onun için *bir hafta hapsine karar verilmiştir* diyeceklerine *bir hafta mezara konulmasına karar verilmiştir* deseler daha iyi olur."[13]

Beypazarı "...kapı açıldı, Şarkîkaraağaç'taki hapishanenin ahval-i elimesini tahattur ettiğim hâlde içeri girdim. Büyücek iki oda, bunların birisinde yatağında yatmakta olan bir hasta var. Zavallı lâkırdı söylemek istemiyor. Fakat yine bahtiyar ki, odaya az çok ziya iltifat etmektedir. Diğer odada ise dört beş mahkûm ve mevkuf müşahede olunuyor. Oda, muhatabın çehresi teşhis olunamayacak kadar muzlim..."[14]

Gümüşhane "...Hapishane kapısından içeri dâhil olduk. Biri memurların, diğeri de misafirlerin ikametine tahsis edilmiş iki oda var. Bu odalarda, daima gece hem de zulem bir gece hükümrandır. Rutubet, taaffün ve en pis kokular havayı istilâ etmiştir. Odalar pek küçüktür. Her birinin içinde, on beş yirmi kişi bulunuyor."[15]

Beyşehri "...Karşıda sol cihette önünde tahta parmaklıklarla çevrilmiş ufak bir bahçesi, gezinti yeri bulunan hapishane görünüyor. Burası Karaağaç'taki hapishane kadar sefil manzaralı değil, lâmba ile oturmuyorlar. Lâkin pislik, taaffün ve rutubet var..."[16]

Ahmet Şerif mektuplarında, ayrıntılı bir şekilde, tutukluların durumundan da bahsetmektedir. Tutukluların elverişsiz şartlar altında yaşadıklarını ve bu durumun onların sağlıklarını olumsuz etkilediğini belirtmektedir. Ancak, âdeta birer mumya hâline gelen tutukluların ise bu durumdan hiç şikâyetçi olmadıklarını, yalnız açlıktan şikâyet ettiklerini ifade etmektedir. Ahmet Şerif'e göre tutukluların hâllerinden şikâyetçi olmamaları, şikâyet edilse bile durumlarının değişmeyeceği inancından kaynaklanmaktadır.

Ahmet Şerif'in tutukluların durumu hakkındaki izlenimlerinden birkaçı şöyledir: Düzce, "...bu süprüntülük mezbahaya, hükümlü ve diğerleri tamam doksan yüz insan tıkılmış bulunuyordu. Artık durumu ve görünüşü düşününüz. Savcının deyişiyle, gerçekten *buraya inek gibi girenler, eğer kaderlerinde varsa, sinek gibi çıkıyorlar...*"[17]

---

13 Ahmet Şerif, age., s. 226-227.

14 Ahmet Şerif, "Anadolu'da Tanin", *Tanin*, 25 Teşrinisani 1325, s. 1-2.

15 Ahmet Şerif, "Anadolu'da Tanin", *Tanin*, 8 Eylül 1327, s. 1.

16 Ahmet Şerif, "Anadolu'da Tanin", *Tanin*, 17 Eylül 1325, s. 2.

17 Ahmet Şerif, age., s. 405.

Gerede,"...parmaklığın aralarından, topraklarını silkerek henüz mezarlarından çıkmışları andıran birtakım sarı hayalât görüyorsunuz. Fakat, öyle sarı renkte ki, balmumu sarısı dedikleri gibi... İşte bunlar mahpuslardır. Sıhhatçe, yirmi kişi istiap edemeyecek insanca hiçbir an oturulamayacak bir yere bunlardan kırk elli re's imlâ edilmiştir. Mamafih, bunların da daha fazlasını düşündükleri, şikâyet için ağız açmaya lüzum gördükleri yok ya... Bilâkis, eminim ki içlerinde bedava karnı doyduğu ve tembel tembel oturabildiği için, memnunların miktarı az değildir."[18]

Gümüşhane, "...Her birinin içinde on beş, yirmi kişi bulunuyor. Bu zavallıların simalarına dikkat ettim. İnsandan başka bir şey olmuşlar. Renkleri mumya gibi. Bugün burada mevkuf ve mahkûm olanlar karmakarışık elli dokuz şahıs misafir bulunuyordu. Temin ederim ki onların zavallılıkları sefaletleri karşısında insan, insanlıktan nefret ediyor ve bunda vicdan, kendi içinde bir hisse-i mes'uliyet olarak, nadim ve sakıt kalıyor..."[19]

Nallıhan, "... içeride iki kişi var... Bu iki kişinin ışıksızlığa, havasızlığa o kadar önem verdikleri yok. Zavallılar, sağlığın, hastalığın farkında değiller. Yalnız açlıktan, kendilerine ekmek verilmediğinden şikâyet ediyorlar."[20]

Ünye, "Benim gezdiğim gün hapishanede bulunanların miktarı az değildi. Bunlar altında, lâğımlar akan bu dar ve muzlim sefaletgâhta işkence olmuşlardı. Zavallılar her an bir imdat-ı maneviye ve inayet-i ilâhiyeye muntazır gibi sabır ve teslimiyetkâr oturuyorlardı."[21]

Terme, "Burada bir-iki ay geçirmek, şüphesiz ki, insana mezarın yolunu gösterir. Bunun için bu zavallı bedbaht insanlar benim nazarımda birer kanun ve adalet mahkûmu değil, ölüm mahkûmudurlar. Bilmem ki, onların asıl hâkimi ve katili kim oluyor?...Ben yanlarına girdiğim sırada mahbuslar bir şeyler söylemek istediler. Fakat lisanlarıyla söylemek istedikleri şeyi hâl ve manzara daha beliğ ifade ettiğinden o kadar kulak vermedim. İhtimal ki onlar, haksız yere hapsedildiklerinden uzun müddet mevkuf kaldıklarından da bahsedeceklerdi..."[22]

---

18 Ahmet Şerif, "Anadolu'da Tanin", *Tanin*, 25 Şubat 1329, s. 2.

19 Ahmet Şerif, "Anadolu'da Tanin", *Tanin*, 8 Eylül 1327, s. 1.

20 Ahmet Şerif, age., s. 92.

21 *Tanin*, 13 Ağustos 1327.

22 Ahmet Şerif, "Anadolu'da Tanin", *Tanin*, 7 Ağustos 1327, s. 1.

Şarkîkarağaç, "...yüzlerinde kan kalmamış sarı ölü renginde yirmi-yirmi beş insan... Güya gezinmek taze hava teneffüs etmek için tahsis edilen parmaklığın arkasındaki ufak dar bahçede konuşuyorlar, oturuyorlar, yatıyorlar. Şimdiye kadar görmedikleri bir çehrenin müşahedesi orada bir harekete sebep oluyor. Feri, parlaklığı kaçmış bütün nazarlar size teveccüh eder. Hissediyorsunuz ki sizden bu nazarlar hayat, sıhhat dileniyorlar, imdat bekliyorlar..."[23]

Örfiyye, "Hapishaneyi gezemedim. Mamafih, oradaki sefaleti görebilmek için hariçten şöyle bir nazar-ı atf kâfidir. Mahpus mevkuf diye buraya atılan biçareler bir ceza-yı kanuniye değil hastalığa belki uzunca müddet kalırlarsa mevte mahkûmdurlar. Bilmem, keşfi yapılmış, vilâyete gitmiş ve bilmem daha neler olmuş. Bunlar hep söz. Ahvale nazaran birçok zamanlar burası böyle kalacak sağlam giren vücudları çürütecektir."[24]

Ahmet Şerif'in mektuplarında diğer dikkat çeken bir husus da hapishanelerin iaşelerindeki yetersizliktir. Ahmet Şerif gittiği her yerde mahkûmların açlıktan şikâyet ettiklerini, bunun da mahallî idarecilerin hapishaneler için yeterli miktarda ödenek ayırmamasından kaynaklandığını belirtmektedir. Ahmet Şerif'in mektuplarından bununla ilgili birkaç örnek verilebilir.

Ilgın, "Hapishanedekiler, açlıktan, son derece şikâyet ediyorlar. Ekseriya aç kaldıklarını söylüyorlar. O gün saat sekiz buçukta mevkuflardan Mustafa'nın çarşıda gezmekte olduğu dikkatimi celbetti. Çağırarak istizah eyledim. Her vakit olduğu gibi bugün de ekmek vesaire almak için jandarma çavuşunun izniyle çıktığını beyan etti."[25]

Seydişehir, "...Bu sene vilâyet emrine verilen oldukça kâfi tahsisattan kaza hapishanesine vilâyetçe senevî sekiz yüz küsur kuruş ifraz ediliyor. Hâlbuki kat'iyet-i riyaziye ile muhakkaktır ki bu miktar hapishanenin ekmek, gaz yağı, kışın odun sarfiyatını idare ve temin edemez..."[26]

Ahmet Şerif'in gezi notlarında dikkat çeken bir husus da hapishanelerde güvenliğin yetersizliğidir.[27] Birçok hapishaneden kolaylıkla fi-

---

23 Ahmet Şerif, "Anadolu'da Tanin", *Tanin*, 6 Eylül 1325, s. 1.

24 Ahmet Şerif, "Anadolu'da Tanin", *Tanin*, 1 Şubat 1325, s. 2.

25 Tanin, 27 Eylül 1325.

26 Tanin, 23 Eylül 1325.

27 Dâhiliye Nezaretinden vilâyetlere gönderilen bir yazıda bu konu dile getirilmekte ve hapishanedeki güvenliğin ve teftişin arttırılması istenmektedir. *İkdam*, 7 Nisan 1328, s. 3.

rar edilebileceğini belirtir. Ancak sırf tutukluların akıbetlerinden korktukları için firar etmediklerini ifade etmektedir.

Mihalıççık, "...Burada, hapishane bahçesinin büyük kapısını açarak içeriye girip, öteyi beriyi gezip gördükten sonra çıktığımı, ne bir jandarma, ne gardiyan, hiç kimseye rast gelmediğimi söyleyeyim. Tabiî, benim gibi herkes girip çıkabilecek. Bu hapishaneye edilen nezaret ve takyidin oradaki inzibatın derecesini gösterir."[28]

Gilindir "...Esasen mahkûmîn ve mevkufîn için, bu izbelerden firar etmek kolay ise de, hükûmete karşı olan havf ve itaat buna mâni oluyor."[29]

Islahiye, "...firar etmek her an kabil olduğu hâlde mahkûmlar, mevkuflar akıbeti düşünerek bunu yapmıyorlarmış. Hatta kendi kendilerinin zabıtası oluyorlarmış."[30]

Ahmet Şerif'in gezdiği yerlerde beğenip takdir ettiği hapishaneler de yok değildir. Bunların birkaçı ile ilgili görüşleri şöyledir:

Çarşamba, "Çarşamba'da hükûmet konağı ve bitişiğindeki hapishane, benzerlerine göre pek düzenli ve iyidir. Ziyaretçiler bu daireleri sevinç ve hoşlanma duygularıyla gezebilir."[31]

Yenivaroş, "...hapishane odası, gerçi rutubetli pis ve karanlık bir yer değildir. Fakat küçük ve dardır."[32]

Giresun, "Gerek hükûmet konağı, gerekse hapishane cidden Giresun gibi bir kaza merkezine yakışacak kadar güzel ve muntazamdı."[33]

Netice olarak, Ahmet Şerif'in gezi notlarında da belirttiği gibi 20. yüzyıl başlarında, yaklaşık 28 bin tutuklunun bulunduğu,[34] Osmanlı hapishanelerindeki durum pek iç açıcı değildir. Ahmet Şerif'in şu cümleleri de bu durumu açıkça ortaya koymaktadır: " ...Bu hapishaneler ruh-ı beşeriyeti ruh-ı medeniyet ve adaleti kanatan sefalethaneler bizim hükûmetimiz ve memleketimiz için büyük bir şeyndir. Bunların içine düşüp birkaç ay kalan Osmanlılar için artık sıhhat-ı hayat yoktur.

---

28 Ahmet Şerif, "Anadolu'da Tanin", *Tanin*, 7 Kanunuevvel 1325, s. 1-2.

29 Ahmet Şerif, "Anadolu'da Tanin", *Tanin*, 13 Ağustos 1327, s. 1.

30 Ahmet Şerif, "Anadolu'da Tanin", *Tanin*, 25 Şubat 1325, s. 2.

31 Ahmet Şerif, age., s. 271.

32 Ahmet Şerif, "Arnavutluk'ta Tanin", *Tanin*, 1 Temmuz 1326, s. 1.

33 Ahmet Şerif, "Anadolu'da Tanin", *Tanin*, 17 Ağustos 1327, s. 1.

34 "Yeni Hapishaneler Hakkında", *İkdam*, 7 Nisan 1328, s. 3.

Bu zavallılar hapishane denilen bu yerlerden yalnız manen değil maddeten de ölmüş, bitmiş bir hâlde çıkarlar ve toprağın altına girinceye kadar bünye-i memleketi kemiren bir kurt hâlinde yaşarlar. Bu zavallılar ne kadar şayan-ı merhamettir."[35]

Ancak Osmanlı Devletinin, hapishanelerdeki olumsuz duruma tamamen duyarsız kaldığını söylemek de doğru sayılmaz.[36] Zira 1911 Mayısında hapishaneleri ıslah için bir komisyon kurulduğu görülmektedir.[37] Bu komisyonun hazırladığı rapor Adliye ve Dâhiliye Nezaretlerine sunulmuştur. Raporda Avrupa ülkelerindeki hapishaneler dikkate alınarak çeşitli yerlerde büyük hapishaneler yapılması ve vilâyet hapishanelerinin de yeniden düzenlenmesi gerektiği belirtilmiştir.[38] Neticede İstanbul,[39] Selanik ve İzmir'de numune olmak üzere üç hapishane-i umumî inşası kararlaştırılmıştır.[40] Ayrıca Dâhiliye Nezaretinden vilâyetlere gönderilen bir tahriratta da ihtiyaç duyulan yerlere hapishane inşa edileceği bildirilmiştir.[41] Ancak bu çabaların doğrudan ekonomik güçle ilişkili olduğu ve Osmanlı Devletinin 20. yüzyıl başlarındaki ekonomik durumu düşünüldüğünde, bu ıslah faaliyetlerinin istenilen düzeyde gerçekleştiğini söylemek zordur.

---

35 Ahmet Şerif, "Anadolu'da Tanin", *Tanin*, 13 Ağustos 1327, s. 1. İkinci Meşrutiyet dönemi basınında da hapishanelerin kötü durumu hakkında birçok örnek vardır. Bunların birinde şöyle denmektedir: *"Taşralarda hatta Dersaadet'te hapishane denilince âdeta bodrum, karanlık, rutubetli bir mahal akla gelir."Matbuat*, "Hapishaneler", 19 Haziran 1327, s. 1.

36 Osmanlı Devletinin hapishanelere duyarsız kalmadığını gösteren bir örnek için bkz. Saadet Tekin, "19. Yüzyıl Sonu 20. Yüzyıl Başlarında Nazilli Hapishanelerine Bir Bakış", *Tarih ve Toplum*, Sayı: 205, Ocak 2001, s. 11-14.

37 *Tanin*, 29 Nisan 1327, s. 3.

38 *Cenin*, 8 Mayıs 1327.

39 İstanbul umumî hapishanesi için Adliye Nezareti arkasında bir yer bulunmuş ise de, bu mahallin kuytu ve havadar olmaması nedeniyle bu karardan vazgeçilmiş ve başka bir mahalde yapılmasına karar verilmiş ve bu iş için 250 bin kuruş ayrılmıştır. *Tanin*, 28 Ağustos 1327.

40 *Renin*, 2 Temmuz 1327.

41 *İkdam*, 7 Nisan 1327.

XIX. Yüzyılda Osmanlı Devletinde Fahişe Hatunlara Uygulanan Cezalar: Hapis ve Sürgün

— *Ali Karaca** —

Bu çalışmamızda maksat, birinci elden belgelere gidilerek suç ve ceza bağlamında hayat kadınları, ya da belgelerin özgün diliyle "fahişe hatunlar" olgusunu irdelemektir. Bu konu bazı yönleriyle sosyoloji ve hukukla da ilgilidir. Biz bu iki yönün açılımı ve değerlendirmesini konularının uzmanlarına bırakarak meselenin tarihî gelişimini ele alacağız.

Akla gelen ilk soru mahkûm oldukları veya seçtikleri hayat tarzları dolayısıyla marjinal olarak algılanan ve toplumun ahlâk anlayışına aykırı bir yaşantı süren bu insanların, şer'î hukuk sistemini uygulayan Osmanlı Devletinde yönetim ve halk tarafından nasıl bir muameleyle karşı karşıya olduklarıydı. Bu sorunun cevabı; her toplumda var olan ve genellikle seçtikleri bu ilişki biçimi suç sayılan kadınlara karşı devletin takip ettiği siyasette aranmalıdır. Osmanlı Devletinde ise kadınların işlediği suçlar arasında, belgelerde oran olarak en fazla göze çarpan suç cinsinin fahişelik olması hâliyle söz konusu politikanın takibini daha mümkün kıldı.

Bu bakımdan meselenin aydınlatılabilmesi için: 1- Kadınların işlediği suçların tespiti ve çeşidi, 2- Uygulanan cezalar, 3- Özellikle de bu cezalar için kullanılan mekânlar konusunun açıklığa kavuşturulması gerekmektedir. Bu safhalardan mekânın konumu, suçun algılanmasıyla doğrudan ilişkilidir.

---

* Yard. Doç. Dr. Ali Karaca, Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, İstanbul.

I. Kadın hapishanelerinin durumu ve gelişimi

Hazreti Baba Cafer Zindanı

Bilindiği gibi Osmanlı Devletinde hukuken "zina" suçu sınıflamasına giren fuhşiyatm cezası, yine genel kabullerimize göre çok ağır bir uygulamayı gerektirmekteydi. Ölüm cezası dışında akla gelen ilk uygulamalardan biri hapis cezası olduğundan, kadın mahkûmlar için de söz konusu olan bu mekânların, bilhassa fahişelerin hapsedildiği kısımların durumu, suçlu kadınlara yaklaşımın da bir göstergesiydi.

Bu konuda Osmanlı yönetiminin özgün tavrını Tanzimat devrine kadar olan dönemde aramak gerekir. Bu açıdan 1730-1830 tarihleri arasında klâsik dönemin sembolleşmiş ya da en çok bilinen hapishanelerinden biri olan Hazreti Baba Cafer Zindanı'na bakıldığında, burada kadın mahkûmlara ait ayrı bir bölümün var olduğu görülmektedir. Belgelerdeki kayıtlardan 10 C. 1144 /10 Aralık 1731 tarihinde Zaviye-i Baba Cafer Zindanı'nda Midilli adasına sürgün kararı verilen on fahişenin hapsedildiği kaydına rastlanması,[1] bu zindanda kadınların bulunduğunu göstermektedir. Belli bir nizamnameye göre idare edilen ve aynı tüzük çerçevesinde mahkûmlara muamele yapılan[2] hapishanenin nizamının zamanla bozulduğu, bunun üzerine yeni bir düzenlemeye gidildiği anlaşılıyor. Zaman zaman fizikî bakımdan da tamiri yapılan hapishanenin içerisindeki kadınlara ait bölüm birden fazla odalı ve üzeri çatılı bir kısımdı.[3] Buraya hapsedilen hayat kadınları suç sayılan fiili işlerken yakalanıp getirildikleri gibi Ramazan ayı ve İstanbul da asker toplanması gibi, özel zamanlarda da herhangi kötü bir fiilleri olmasa bile ortalıkta dolaşmaları sakıncalı görüldüğünden buraya hapsediliyorlardı.[4] Zindana uygulanan bakımdan, kaldıkları odaların konumundan ve beslenmeleri ile ilgili hususlardan hayat kadınlarının tahammül edilemeyecek bir ortamda ve şartlarda hapsedilmediklerini anlamaktayız. Değişik tarihlerdeki üç kayda göre hapsedilen fahişe hatunların sayısı bazen on, bazen otuz ve bazen de otuz altı kişiye kadar ulaşmaktadır.

---

1 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Cevdet Zaptiye, 1355:" Defter..zîrde mestûrü'l-esami on nefer fahişe avratlar.." (5 Z.-10 C. Arası hapis)

2 BOA., Cevdet Zaptiye, 2970, 5 Za.1180 / 4 Nisan 1767.

3 BOA., Cevdet Zaptiye, 2566, (1172 /1758 ve 1179/1765 da tamiri)

4 BOA., Cevdet Maliye, 17 ve Zaptiye, 1456.

Kadın mahkûmların hapsedildiği yerlerden birisi de Ağa Kapısı yakınlarındaki, fizikî özelliklerini bilemediğimiz "imam evi"dir.[5] Nitekim Belgrat'ta İmam Hüseyin'in evinde hapis edilen bir kadın için günde bir ekmek ve geceleri mum verilmek ve sair masrafları için imama ayda 80 kuruş tahsis edilmesi imam evlerine bir örnektir.[6] III. Selim zamanında İstanbul'da yukarıda bahsi geçen Ağa Kapısı yanındaki imam evinden, fahişe kadınların boğdurulduğu bir hapis olarak bahsedilmesi kayda değer görünüyor. İmam evi, daha sonra da muhtar evi taşrada asırlarca kadın mahkûm ve tutukluların hapsedildiği bir mekân olmuştur. Yine Ağa Kapısı semtindeki Tavhane kadınların hapsedildiği başka bir yerdi.[7] 1833 yılında İstanbul'da Tomruk odası hapsinde görev yapan ve kadın mahpuslar için kullanılan hane kirası olarak kendisine aylık 40 kuruş verilen kolcu kadının varlığı[8] ise hapishane dışında kadın hapishanesi olarak bir nevi gardiyan evlerinin kullanılmaya başlandığını göstermektedir. Bu çerçevede 1839-1845 tarihleri arasında İstanbul'daki belli başlı hapishanelerin; 1. Tersane-i Amire Zindanı, 2. Babıâli Tomruğu, 3. Bab-ı Seraskerî Tomruğu, 4. Ticarethane-i Amire hapishanesi, 5. Tophane-i Amire hapishanesinin olduğu da zikredilmelidir.[9]

Tanzimat sonrası hapishaneler

Tanzimattan sonra daha yaygın olarak, şehir ve büyük kaza merkezlerinde bulunan hapishanelerin birer odasının kadın mahpuslar için düzenlenmesi plânlanmakla birlikte, imam ve muhtar evleri de kadın hükümlüler için hapishane olarak kullanılmaya devam edilmekteydi. Tanzimat sonrası birçok alanda olduğu gibi hapishaneler ve ceza hukuku alanlarında da Avrupalıların algılamaları doğrultusunda

---

5 BOA., Hatt-ı Hümayun (Hat), 10845, H.1204/1789; Kemal Beydilli, *Osmanlı Döneminde İmamlar ve Bir İmamın Günlüğü*, İstanbul, 2001, s. 8.

6 Kemal Beydilli, age., s. 8. (3 Mart 1852)

7 BOA., Hat.,11055, H. 1204/1789.

8 BOA., DH. MB.HPS., 1/1, lef. 1. 13 N.1249/20 Ocak 1834: Bk, Tomruk Odası ve Hapishanesinin görevlileri ve maaşları.

9 BOA., DH. MB. HPS., 1/1, lef. 9; Osmanlı Devletinde hapishane olgusunun algılanması ve hapishanelerin gelişimi için orijinal kaynaklara dayalı olarak hazırlanan bir özgün çalışma için bkz. Gültekin Yıldız, *Osmanlı Devletinde Hapishane Islahatı (1839-1908)*, İstanbul 2002, MÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans tezi.

modernleşme çabaları başlamıştı. Bunun hapishane bağlamında yansıması ve esbab-ı mucibesi, dönemin bürokratlarınca şöyle izah edilmekteydi: "...yabancıların Osmanlı hükûmetine müdahalelerine ve belki iş birliklerine bahane ve araç sayılmakta olan eski anlaşmaların (uhûd-ı kadim) doğrultulması istenilmekte ve Avrupalı devletler tarafından söz verilmekte ise de; şu hâlin meydana gelmesi, yani devlet idaresinde genel olarak Avrupa devletlerinde geçerli olan düzenin burada da geçerli olması, yargılama ve hapis yöntemlerinin iyileştirilmesiyle ilişkisi olduğuna ve eğer ki; sefaretlerin vatandaşlarından suçlu olanları bize teslim etmediklerine ve cezalarını Osmanlı Devletine bırakmamalarına can sıkılmakta ise de, insafla bakıldığında bunların cürüm işlemiş tebalarını şu bizim Zaptiye Meclisinin mahkemesine bıraksınlar veya malûm olan hâlde hapishanelerimize koysunlar demek mümkün olamayacağından, şu düzenlemelerin meydana getirilmesi her hâlde bu çeşit kanun/nizamların düzeltilmesine bağlı durmakta, şu hapishaneler fıkrası ki; ceza/yargılama işlerinin esasıdır, buna ne kadar himmet olunsa ve ne kadar para sarf kılınsa havaya gitmeyip, zaten adalet ve hak kaidesine hizmet edilmiş olacağından.. ".[10]

Bu nedenle yukarıdaki yaklaşım çerçevesinde ve Avrupalı devletlerin beklentisi doğrultusunda hapishanelerle ilgili yeni düzenlemelerin yapılması kararlaştırıldı. 1858 senesinde, hapishaneler konusunda uzman sayılan İngiliz subayı Binbaşı Gordon'un da katılımıyla Meclis-i Tanzimat Dairesinde toplanan özel komisyonda kadın hapishaneleri de ele alındı. Bu düzenleme çalışmalarında kadın mahkûmlar için özel hapishanelerin yapılması, tevkif edilenler için ise yeniden oluşturulan

---

10 BOA., Meclis-i Mahsûs-ı Dâhiliye, 497, lef. 2. 14 Ca. 1274/31 Aralık 1857: "...ecânibin hükûmet-i seniyyeyi devlet-i aliyyeye müdâhalelerine ve belki müşaraketlerine sebep ve alet ittihâz olunmakda olan uhûd-ı kadimenin ta'dîli arzu olunmakda ve düvel-i ecnebiyye tarafından vaad kılınmakda ise de; şu hâlin husûlü yani saltanat-ı seniyyenin ale'l-umûm düvel-i Avrupa'da cari olan usûlün burada dahî şümûlüne, usûl-ı muhâkeme ve habsin ıslâhına taalluk olunduğuna ve egerçi sefaretler tebaasından olan eshab-ı cerâimi bize teslîm etmediklerine ve mücâzatlarını hükûmet-i devlet-i aliyyeye terk eylemediklerine can sıkılmakda isede nazar-ı insafla bakılınca bunlar sahib-i cerâim olan tebalarını şu bizim Zabtiye meclisinin mahkemesine bıraksınlar veya malûm olan hâlde habishanelerimize koysunlar demek mümkün olamıyacağından, şu tadilâtın istihsali her hâlde bu makûle mevaddın ıslâhına menût u mütevakkıf olmağla, şu habishaneler maddesi ki; umûr-ı cezâiyyenin esasıdır, buna ne kadar himmet olunsa ve ne kadar para sarf kılınsa havaya gitmeyip, zaten usûl-ı adl ü hakkâniyete hizmet edilmiş olacağından..."

Beyoğlu, Galata, Beşiktaş, Üsküdar ve Kanlıca Zaptiye merkezlerine yakın bölgelerde imam evlerinin kullanılması kararlaştırılmıştı.[11] Ayrıca hapishanelerle birlikte kadın mahkûmlar için hastahaneler yapılması tasarlanarak, bu maksatla iki evin kiralanıp düzenlenmesi de plânlanmıştı.[12]

1876 tarihinden sonra hapishanelerin modernleştirilmesine daha da hız verilerek, İstanbul ve taşrada[13] bulunan hapishane binalarını modernize çalışmaları arttırıldı.[14] Mahkûmların okutulup eğitilmesi ve meslek kazandırılması yönünde programlar uygulamaya konuldu.[15] Bu maksatla gardiyanlar için on üç maddelik bir tüzük[16] ve 1880 tarihinde de hapishane ve tevkifhanelerin iç idaresini düzenleyen doksan yedi maddelik bir başka nizamname hazırlandı.[17] 1882 tarihine gelindiğinde ise daha az bir masrafa yol açacağı hesaplanarak genellikle taşralarda olmak üzere, mevcut hapishanelerin uygun yerlerine kadınlar için bölümler inşası plânlanmıştı. Böylece kadın mahkûmlar için kiralanmış olan evlere devamlı olarak kira ödenmesi külfetinden kurtulmanın yolu bulunacaktı.[18]

Bu çalışmalar çerçevesinde özellikle kasabalarda kadınlara mahsus hapishane inşasına gayret edilmekteydi. Fakat bu programın hükûmetin çektiği para sıkıntısından dolayı aksadığı anlaşılmaktadır. Taşralarda hükümlü kadın adedinin çok az olması da hükûmeti yapılacak masraf konusunda tereddütte bırakıyordu.[19] Taşra için Suriye vilâyetinde kiralanması plânlanan kadın hapishanelerinin tahminî maliyeti ve yerleri bize bir fikir vermektedir. Bu vilâyette on üç sancak ve kaza merkezinin kadın hapishaneleri toplam kira bedeli 12. 516 kuruşa ulaşmaktaydı.[20]

---

11 BOA., Meclis-i Mahsus-ı Dâhiliye, 497, lef. 1. 1 Ş. 1274/17 Mart 1858; "... şimdiye kadar Daire-i Zaptiye'de kain mevki-i mahsusta haps ve tevkif edilmekte olan taife-i nisa hakkında. 8 Şaban 1323/8 Ekim 1905" bkz. MB. HPS. M., 1/5, lef 16.

12 BOA., DH.MB.HPS., 1/1, lef. 4/1. 11 N.1276/2 Nisan 1860.

13 BOA., Nizamât Defteri, 5, 5 M.1308/11 Eylül 1890.

14 BOA., DH.MB.HPS., 1/24, 15 Ra. 1329/16 Mayıs 1911: Projeler için bkz. Şam hapishanesi 34/45, lef.4-6.

15 BOA., DH.MB.HPS., 8/3, lef. 14, 20, 25, 26. 19 Ra. 1329/20 Mart 1911.

16 BOA., A.DVN.MKL.,13/28. 30 Ra. 1293/25 Nisan 1876.

17 BOA., DH.MB.HPS., _, lef. 10-20. 11 Ca. 1297/21 Nisan 1880.

18 BOA., DH.MB.HPS., _, lef. 24. 1M.1300/10 Ocak 1883.

19 BOA., DH.MB.HPS., 3/10, 17 S. 1330/6 Şubat 1912.

20 BOA., DH.MB.HPS., 42/24, lef. 6. Bkz. Sancak ve kazaların ismi ve kira bedelleri.

II. Suç ve cezaların cinsi

Suçlar

Kadınların suç işleme oranları çok düşük olsa da, hırsızlık, fitne-fesat, şirretlik, borç ödememe, hür insan ticareti, katle sebebiyet, yataklık, kerhanecilik ve fahişelik gibi suçları işledikleri ve bundan dolayı mahkûm oldukları görülüyor.[21] Bu cins suçlar arasında ise yüzdesi en yüksek olanı fahişelik olarak beliriyor. Kadınların bu tarz bir hayata yönelmelerinin çekilen geçim sıkıntısı, kimsesizlik, sahipsizlik ve evsiz barksızlık gibi nedenlerden dolayı olduğu yine kaynaklarda yer alıyor.[22] Başkent İstanbul örnek alındığında hayat kadınlarının daha çok Suriçi, Üsküdar, Tophane, Tersane, Kasımpaşa, Beyoğlu, Galata gibi bölgelerde birtakım evler yanında viranelerde, hamamlarda, dükkân ve fırınlarda yatıp kalktıkları görülüyor.[23] Meselâ Üsküdar'da Bî-kâr odalarında barınan hayat kadınlarının sayısının 40'a kadar yükseldiği oluyordu.[24] Halep vilâyetiyle ilgili bir belgede ise 22 fahişenin varlığından bahsedilmektedir.[25] Bu bakımdan hayat kadınlarının varlığı; idarecileri genel asayiş, düzen ve toplum ahlâkı bakımından, bulundukları çevre insanlarını ise öncelikle ahlâkî daha sonra ise huzur açısından ilgilendirmektedir.[26]

Çevrelerinde veya ilgilendikleri bölgelerdeki hayat kadınlarının varlığı yabancı misyona mensup görevlileri de rahatsız etmekteydi. Meselâ "Fransa Sefaretinin iltiması üzerine Galata'da tahliye edilen sokaklardan çıkarılan fahişeler, yine gizliden mevâ-yı kadimlerine dönmek efkârında bulunmuş" idiler.[27] Şikâyete yol açan fahişelerin ço-

---

21 BOA., Cevdet Zaptiye., 1891, 14 S. 1206/13 Ekim 1791: "...İstanbul sakinlerinden Mehmed Arif nâm kimesne ile validesi Zeyneb ve Hafize ve Aişe ve Nefise nâm Hatunlar ile Tophane sakinlerinden Şerife ve Hafize nâm Hatunlar kendi hâllerinde olmayıp sarıka ve şirret ve fevahiş ve dolandırıcılık misüllü hilâf-ı rıza harekât-ı nâ-lâyıkaya cesaretleri..."

22 BOA., Hat., 25231-A.

23 BOA., Hat.,487, H. 1203/1788.

24 BOA., Hat., 911, H. 1203.

25 BOA., Hat., 25231, 17 Ca. 1243/6 Aralık 1827.

26 BOA., Cevdet Zaptiye, 27, 28 Za. 1206/18 Temmuz 1792.

27 BOA., A. MKT.NZD., 401/63, 19 Ş. 1278/19 Şubat 1862: "Galata'da Sen Benua Kilisesi civarında kâin sokaklarda birtakım fahişeler peyda ve bunlara birçok erâzil dahi hempâ olarak muhill-ı zabıta harekât vukû bulmakta..."

ğunun dışarıdan geldiği ve genellikle kendileri için daha cazip olan Galata ve Beyoğlu taraflarını mekân tuttukları anlaşılıyor.[28]

Sürgün

Kadınların suç sayılan davranışlarından dolayı aldıkları cezalara bakıldığında, genel olarak kısa süreli tevkif diyebileceğimiz bir hapis ve büyük oranda da sürgün cezası verildiği göze çarpmaktadır. Bu uygulamaları örnekleri ile açıklamak işlenen suçlar ile işleyenlerin oranını ve aynı suçları işleyenlere verilen cezalardaki bazı farklılıkları algılamamıza yardım edecektir. Meselâ: İstanbul'da Sıdıka ve Telli isimli natır iki kadın, yaptıkları dedikodu ile devletin ileri gelenlerinden bazılarının aile hayatlarını altüst etmeleri nedeniyle Bozcaada'ya,[29] Fazlı Paşa sarayında ileri gelenlerin giydikleri elbiseleri giymiş olarak yakalanan ve içlerinden birinin şirretlikte ün yaptığı sabit olan dört fahişe Sakız adasına kalebent olarak,[30] Kastamonu asıllı üç kadın davranışlarıyla İstanbul'da bulundukları yörede bozgunculuk yapmaları sebebiyle memleketlerine,[31] Fener'de oturan bir kadın hür bir çocuğu doksan beş kuruşa satması nedeniyle Bursa'ya,[32] aynı şekilde hür insanları satarak bu yolla dolandırıcılık yapan dört kadının Girit adasına,[33] Filibeli bir çingene kadını rızası olmamasına rağmen sattıkları için çengi Emetullah ve Züleyha'nın Bursa'ya,[34] İstanbul sakinlerinden Mehmet Arif ve annesi ile daha başka üç hatun, yine Tophane sakinlerinden diğer iki hatun hırsızlık, şirretlik, fahişelik ve dolandırıcılık suçları dolayısıyla Limni adasına,[35] Üsküdar'da sakin Fatma fahişelik ve fesat ile şöhret kazanıp, aynı zamanda bazı kadınlarla yabancı erkekleri kendi evinde yatırıp kaldırması sebebiyle, mahallelinin şikâyeti üzerine,[36] Hatice isimli kadın ise zımmîlerle fiil-i şeni (zina) yapması nedeniyle İstanköy

---

28 BOA., A. MKT.NZD., 295/87, 23 R. 1276/19 Kasım 1859 (Bu tarihlerde İstanbul'a ancak izin tezkeresi ile girilebilmekteydi.)

29 BOA., Cevdet Zaptiye, 594, 18 Ş. 1134/1 Ağustos 1722.

30 BOA., Cevdet Zaptiye, 402, 6 B. 1162/22 Haziran 1749.

31 BOA., Cevdet Zaptiye, 29, 6 R. 1271/27 Aralık 1854.

32 BOA., Cevdet Zaptiye, 239, 19 C. 1186/17 Eylül 1772.

33 BOA., Cevdet Zaptiye, 282, 1B. 1189/28 Ağustos 1775.

34 BOA., Cevdet Zaptiye, 21, 3 C. 119229 Haziran 1778.

35 BOA., Cevdet Zaptiye, 1891, 14 S. 1206/13 Ekim 1791.

36 BOA., Cevdet Zaptiye, 27, 30 Za. 1206/20 Temmuz 1792.

adasına,[37] zendostuyla yakalanan bir fahişe dostu ve oğluyla birlikte görevlilere saldırması dolayısıyla İznik'e,[38] fakir bir kadın misafir olarak kaldığı üç evi soyup, çaldığı eşyayı satması nedeniyle Manisa'ya,[39] 1856 senesinde Sayda-Trablusgarblı iki fahişe ise iki defa katle sebebiyet vermeleri nedeniyle bir daha geri dönmemek üzere Kıbrıs adasına sürgün edilmişlerdi.[40]

Bunlardan başka yine fahişelerin adının karıştığı, fakat suç işleyen erkeklerin ceza aldığı birkaç olay bilhassa fiilin işlendiği mekânlar dolayısıyla dikkat çekicidir. Bu olaylar, Şehzade Camii'nin minaresinde fiil-i kabih (kötü iş) yaparken yakalanarak kalebent olan bir şahıs[41] ile mahkeme binasında bir fahişe ile basıldığından görevinden azledilen Rusçuk kazası hâkim-i şer'îsi[42] ve erkek kıyafetine soktukları fahişeleri Mahmud Paşa medresesine götüren iki kişinin Kal'a-ı Sultaniye'ye kalebent edilmeleriyle ilgilidir.[43]

Hayat kadınlarının hayat tarzı ve gittikçe meslekleşen bu uğraşın III. Selim devrinin başlarından itibaren artık kurumsallaşmaya başladığını da görüyoruz. Bu bağlamda belgelerde "kerhane" ve "kerhanecilik" gibi ıstılahlar yer almaya başlayacaktır. Tabiî olarak fuhuşla mücadelenin ilk hedefini bu yapılanma oluşturacaktı. O dönemde yayımlanan iradelerde kerhanelerin yıktırılması ve kerhanecilerin katledilmesinin sıkı sıkı emredildiği görülüyor.[44] Bu sebeple 1 C. 1205/5 Şubat 1791'te yedi kerhaneci fahişenin Bursa'ya,[45] yine Bursa'dan gelerek Üsküdar'a yerleşen ve burada kerhanecilik eden karı kocanın asıl memleketlerine,[46] bunlar gibi İznik asıllı olup, Üsküdar'da kerhanecilik yapan iki çift karı kocanın İznik'e sürgün edildikleri kayıtlarına rastlanmaktadır.

Bilhassa kerhaneciliğin Üsküdar semtinde yaygınlaşması, fuhuş maksadıyla kullanılan yerlere dikkatimizi çekiyor. Burada karşımıza

---

37 BOA., Cevdet Zaptiye, 295, 28 B. 1208/1 Mart 1794.

38 BOA., Cevdet Zaptiye, 75, 12 Ş. 1214/9 Ocak 1800.

39 BOA., Cevdet Zaptiye, 51, 25 N. 1241/3 Mayıs 1826.

40 BOA., A. MKT. MVL., 80/84, 21 Za. 1272/24 Temmuz 1856

41 BOA., Cevdet Zaptiye, 146, 1204/1789.

42 BOA., Hat. 2375, 1215/1800.

43 BOA., Cevdet Zaptiye, 118-A ve 118-B, 3 R. 1234/30 Ocak 1819.

44 BOA., Hat., 1105.

45 BOA., Cevdet Zaptiye, 376.

46 BOA., Cevdet Zaptiye, 165/A.

bî-kâr evleri çıkmaktadır. II. Mahmud devrinde kaleme alınan bir eserde bu evler ve yıktırılması etrafıyla anlatılmaktadır. Eserin diliyle: "Üsküdar'da İskele-i kebir ve Balaban iskelesi kurbunda, bekâr odalarında fuhşiyyat haddini tecavüz edip, yüz otuzdan ziyade oda yıkıldı. Padişah, Beşiktaş'ta Yıldız köşkünden dürbünle odaların yıkılışını seyretmiştir. Üsküdar bekâr odalarının yıkılışı 3 B. 1226/24 Temmuz 1811'de olup, bir gün Balaban iskelesi, ertesi Mumhane iskelesi ve ertesi çarşı içinde ve Toptaşı'daki odalar yıkıldı".[47]

Hapis ve idam

Söz konusu sürgün cezalarının uygulanması bir mahkeme ve irade sürecini gerektirdiğinden, suçlu kadınlar bu süreç esnasında bir hapis hayatı da yaşamaktaydılar. Kayıtlara bakıldığında bu sürenin pek uzun olmadığı görülüyor. Meselâ, 1748'de Sakız adasına sürülen dört kadın Mahmud Paşa Mahkemesinin kararına kadar, 1772'de Bursa'ya sürülen bir kadın mahkeme süresince dört gün imam evinde, 1778'de yine Bursa'ya sürülen ve bir çingene kadını satan iki kadın Şûra-yı Âli'de sorgulandıkları esnada Ağa Kapısı'nda, 1792'de hırsızlık, dolandırıcılık ve fahişelik suçlarından dolayı Limni adasına sürülen altı kadın yirmi altı gün, 1294'te İstanköy adasına sürülen bir fahişe elli gün hapiste kalmıştı. Ayrıca Manisa'ya sürülen hırsız bir kadın ise tutuklanıp zindana konularak, çaldıklarını itiraf ettirmek maksadıyla subaşı tarafından sorgusu esnasında dayakla muamele yapılmıştır. Yalnız her sene mutat olarak özellikle Ramazan ayında hapsedilen kadınlar bir ay bazen iki ay müddetle hapiste kalmaktaydılar.

1861 tarihinde Şumnu'da firarî bir eşkıyaya yardım ve yataklık eden, bu esnada gelinini de fuhşa bulaştıran ve çıkan bir olay esnasında ölümüne sebep olan bir kadın, bu suçlardan dolayı mahkemece yargılanarak, ceza kanununun 230. maddesinin zeyline göre üç sene küreğe mahkûm edilmiş, fakat özel durumu nedeniyle teşhir edilmediği gibi, verilen cezayı kendi bölgesindeki bir hapiste geçirmesi hükme bağlanmıştı.[48]

Bazen olağanüstü durumlarda, bilhassa hükümdarın ısrarı üzerine, bazı fahişelerin ibret-i âlem için öldürülerek teşhir edildikleri de

---

47 Câbî Tarihi (*Tarih-i Sultan Selim-i Salis ve Mahmud-ı Sanî-Tahlil ve Tenkidli Metin*) II., Hzl. Mehmet Ali Beyhan, Ankara 2003, s. 761-762, 819.

48 BOA., A.MKT.MVL., 135/99, 15 Ca. 1278/18 Kasım 1861.

oluyordu. Meselâ III. Selim döneminde Rusya ile yapılan savaşlar esnasında İstanbul'da askerlerin toplanıp, sevklerinin yoğunlaştığı bir dönemde genel asayiş bakımından tehlikeli bulunan uygunsuz kadınların şehirden uzaklaştırılmaları çalışmalarından istenilen sonucun alınamaması nedeniyle, hiddetlenen padişahın ısrarlı emri üzerine yakalanan birçok fahişeden en meşhur olan beşi Ağa Kapısı yanındaki imam evinde boğdurularak, üçü Asitane-i Aliyye'de, biri Üsküdar, biri de Kasımpaşa'da asılarak teşhir edilmişlerdi. İdam edilen bu fahişelerle birlikte tutulan diğerleri ise tövbe verdirilerek serbest bırakılmışlardı.[49]

Sonuç

Devletin fahişe hatunlara bakışı

Bilindiği gibi konak ve bark haricindeki aile nizamı ve kadın hayatı resmî bir makam olan Bostancıbaşılık tarafından kontrol, evlenmeye ait muameleler ise kadıların verdikleri izinnamelerle temin edilmekteydi. Anlaşıldığına göre, verilen bu ahlâkî gözetim, aynı zamanda Hristiyan reaya kadınlara da aitti.[50]

Bu bakımdan yöneticilerin ve halkın bu insanlara nasıl baktığına dair dört uygulama örneği bu konuya bir açıklık getirecektedir. Bunlardan birincisini 1748 yılında Şam valisi ve emirülhac olan Azm-zade Esat Paşanın bir divan toplantısında, döneminde Şam'da çoğalan fahişelerin dükkân, fırın ve kahvelerde yatıp kalktıkları, buna çözüm bulunarak ya şehirden kovulmaları veya dışarı çıkamayacakları bir yere konulmaları (hapis) yahut da gözetim altında tutulmaları şeklindeki şikâyet ve tekliflere verdiği cevap ve yaklaşımı oluşturmaktadır. Paşa, "bu duruma müdahale edemeyeceğini zira onlara kendisine gece gündüz beddua edecekleri bir davranışta bulunmayacağını" söylemiş ve herhangi bir ceza vermemiştir. Daha sonra ise aynı vali şehirde gittikçe kalabalıklaşan bu kızların başına bir subaşı tayin ederek her birinden ayda 10 kuruş bir nevi vergi alınması kuralını getirmiştir.[51]

---

49 BOA., Hat., 10845, 1204/1789.

50 Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, "Tanzimat'ta İçtimaî Hayat" *Tanzimat* 2, İstanbul 1999 (619-659),

51 Şeyh Ahmed el- Bedîri el- Hellak, *Berber Bedri'nin Günlüğü (1741-1762)*, çev. Hasan Yüksel, Sivas 1993, s. 107-108, 113-114.

İkinci örnek de; Halep valisinin 6 Aralık 1827 tarihinde şehirde bulunan fahişelerinin yerli olmayanlarını vatanlarına gönderip, Halep'in yerlisi olan ve mahkemece tövbe ettirilen yirmi iki fahişeye geçimlerini sağlayabilmeleri için ayda 15 kuruş bağlamasıdır.[52]

Romen Yahudilerinden Lazatrona tarafından Şili'ye kaçırılıp fuhuş tacirlerine satılan ve hastalanması üzerine sokaklarda sürünmeye terk edilen bir genç kızın İstanbul'a getirilme olayı olan üçüncü örnek, ne şartlarda olursa olsun bir vatandaşa sahip çıkılması bakımından oldukça dikkat çekicidir. Buna göre: 22 Şubat 1891 tarihinde olaydan haberdar olan padişah, "Müslüman Türk kızının yabancı bir ülkede sefalet içinde bırakılmasının Müslümanların onurunu rencide edeceğini, bu bîçarenin Şili'den bir an evvel yurda getirilmesi" talimatını verir. Bunun üzerine harekete geçen Zabtiye ve Hariciye Nezareti ABD'deki Osmanlı Büyükelçisi vasıtasıyla genç kızın bulunup, yol masraflarının karşılanarak getirilmesi işlemlerine başlamıştır.[53]

Örneklerin dördüncüsü ise; Kars'ta Asakir-i Mansureye mensup sarhoş bir çavuşun kılıçla bir fahişenin parmağını koparması ve bu askerin komutanı tarafından şer'î ceza verilmek üzere hapsedilmesine rağmen, galeyana gelen halkın vali konağını basarak tutuklu çavuşu ele geçirip, meydanda katletmeleri olayıdır.[54]

Gördüğümüz belgelere dayanarak o dönemde geçerli olan ceza hukukunun uygulanmasında, gayrimeşru hayat tarzı seçen bu insanları ölüm cezasına çarptırmaktan ziyade, onlar için nispeten hâfif sayılacak sürgün cezası tercih edildiği söylenebilir.

Toplumda kadınların suç işleme oranları çok düşük olduğu gibi, bilhassa geçim şartlarının kötülüğü nedeniyle fuhşa sürüklenen kadınların, bu durumlarından dolayı çok ağır bir cezayı hak etmedikleri, hatta himayeye muhtaç oldukları yaklaşımının var olduğu anlaşılmaktadır.

---

52 BOA., Hat., 17897-C, 17 Ca. 1243/6 Aralık 1827.

53 Belgenin fotokopisi ve değerlendirmesi için bkz. *Hürriyet Tarih*, 8 Ekim 2003.

54 BOA., Hat.,17897-C, 1 Z. 1248/21 Nisan 1833.

Osmanlı Hapishanesinde Islah ve Firar Teşebbüsleri

— *Ebubekir Sofuoğlu** —

Hapishanelerin fizikî elverişliliği günümüzde olduğu gibi Osmanlı döneminde de önemli bir konu idi. Osmanlı Devletinde bu konuda iyileştirmeler yapılmasının düşünüldüğü, devlet kurumları arasındaki yazışmalardan anlaşılabilmektedir.

Hapishane şartlarını ıslah teşebbüsleri

İlk olarak Maliye Nezaretine 1861 yılında hangi devlet biriminden yazılmış olduğu belli olmayan bir yazıda hapishane şartlarının ıslahı ile ilgili bir talep vardır. Maliye Nezaretine yazılan yazıyla, kıla'-ı erbaa hapishanesi mahkûmlarının ekmek, kömür, zeytinyağı, kırtasiye ve telgraf hizmetlerinin masraflarının karşılanması isteniyordu.[1]

Başka bir yazışmada, bu kez Haseki hapishanesi mahkûmlarına yapılan benzer bir hizmet göze çarpmaktadır. Zaptiye Nezaretine yazılan bir yazıyla meclis-i ahkâm-ı adliyeye tahsis edilen ve yiyecek ihtiyacının karşılanması için harcanacak paranın artan miktarı ile de Haseki hapishanesi mahkûmlarının elbise ihtiyacının karşılanması talimatı bildiriliyordu.[2]

---

* Dr. Ebubekir Sofuoğlu, Sakarya Üniversitesi Hendek Meslek Yüksek Okulu İnkılâp Tarihi Programı, Sakarya.

1 A.MKT.MHM. 408/14.

2 A.MKT.NZD. 406/7.

Buna benzer bir talebe Bağdat eyaletinde Süleymaniye kasabasındaki hapishanenin ihtiyaçları için 1861 yılında yapılan yazışmada göze çarpmaktadır. Maliye Bakanlığına yazılan bir taleple hastanenin ihtiyaçları için kışlanın yakınında bulunan hapishanenin tamirat masrafı olarak gerekli 11 bin kuruşun Süleymaniye'ye tahsisi isteniyordu.[3]

1871 senesinde yaptığı hapishanenin şartlarının mükemmel bir şekilde olduğunu düşünen padişah Abdülaziz, halkı hapishaneyi gezmeye davet edecek kadar kendine güvenmekteydi ve hapishanenin şartlarından o derece emindi:

"Mahall-i mezkûrun tahliyesiyle mebaliğ-i vafîre sarf olunarak, biri mücrimîne, diğeri nihayet 3 sene kadar habs olunacak mahbuslara mahsus olmak üzere, iki daireye bi't-taksim müte'addid koğuşlar, hastahaneler ve ehl-i san'at olanlar içün mahaller ile hamam, cami', kilise ve saireyi havi olarak, pek mükemmel ve muntazam surette ta'mir ve tesviye olunup, hapishane-i umumî ittihaz kılınmış olan mahalli, sadr-ı a'zam ile vükela bi'l-muayene tahsis olunmuş ve bunun seyr-ü temaşası içün istek edenlere, oranın birkaç gün açık bulundurulacağı ilân kılınmıştır. O tarihten bed' ile mahbusların oraya nakliyle iskânlarına karar verilmiştir."[4]

Hapishanelerin fizik şartlarının elverişli hâle getirilmeye çalışılması gayretlerine bir başka örnek de Mandemande kazası hapishanesinin şartlarında yapılması plânlanan iyileştirmelerdi. Dâhiliye Nezaretince Cezayiri Bahr-i Sefid vilâyetine yazılan yazıda, Mandemande kazası hapishanesi sağlık şartlarının elverişsizliğinin giderilmesi isteniyordu. Adliye nazırı adına müsteşarın, Dâhiliye Nezaretine yazdığı bir başka yazıda, Mandemande kazası hapishanesi olarak belirlenen odanın birkaç sene evvel yapılmış olan fennî muayenede rutubetin yoğunluğundan dolayı sağlık şartlarını taşımadığı belirtiliyor ve bu elverişsiz durumun giderilmesi isteniyordu.[5]

Dâhiliye Nezareti mebâni-i emiriye ve hapishaneler idaresi müdüriyetinden, Hüdavendigar vilâyetine gönderilen bir telgrafta hapishaneler tahsisatından havale gönderildiği ve bu havalenin Karahisar-ı sahip mutasarrıflığınca alınmadığı ve bunun akıbetinin ne olduğunun

---

3 A.MKT.NZD. 402/25.

4 *Vak'anüvis Ahmet Lütfi Efendi* Tarihi, hzl. M.Münir Aktepe, C: XII, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989, s. 100.

5 DH. MUİ. 33-1/5.

soruşturulduğu anlaşılıyordu. Hükûmetin hapishaneler için yardımda bulunması ve bu yardımın sonucunu takip etmesi ve devlet adamlarının, sorumluluklarının en azından bu boyutuyla bilincinde olduğunu gösteren başka bir adımdı.[6]

Dâhiliye Nezaretinde hapishanelerin yaşanabilir bir hâlde olup olmadığı ile ilgili hazırlanan bir rapor ilginç sonuçlar içermektedir. Bu raporda genel olarak hapishanelerin durumunun sıhhî açıdan elverişli durumda olmadığına dikkat çekilmektedir. Derme çatma diye tanımlanan binalardan oluşan hapishanelerin aşırı kalabalık olduğu "kalabalıktan yatmak, oturmak mümkün değildi" ifadesiyle belirtiliyor, binaların sıhhî şartları haiz olmadığı da ilâve edilerek, bu durumun hükûmetin itibarını zedelediği ifade ediliyordu. Hapishanelerdeki bu kalabalığın başka hapishanelere mahkûm nakliyle halledilebilecek bir sorun olmadığı, çünkü diğer hapishanelerin de aynı derecede yoğun olduğu açıklanıyor ve çözüm olarak da hapishane olarak kullanılmak üzere yeni binalar kiralanması öneriliyordu. Bina kiralanması değil de yeni bina yapılması önerilerine de, yeni bina yapmak bir yana, bütçe imkânlarının var olan ve tamire ihtiyaç duyan binaların tamirine bile elverişli olmadığı karşılığı veriliyordu. Ayrıca binaların tamiri işi de, şu an acilen çözülmesi gereken bu izdiham ve elverişsiz sağlık şartlarına karşılık, kısa sürede tamamlanabilecek bir iş olmadığı da ilâve ediliyordu.[7]

Hapishane binalarının çürümeye yüz tutmalarının, bütçe imkânlarının yetersiz oluşu nedeniyle önlenememesi, bunların tamir edilerek yeniden eski konumuna iade edilmelerini zorlaştırıyor ve ayrıca tamirinin kârlı ve mantıklı bir adım olamayacağına dikkat çekiliyordu. Bütçe imkânlarının tamire elvermediği bir durumda yeni bina kiralanmasına nasıl izin vereceği sorusuna ise de, bu eski binaların ve arsalarının satılarak elde edilecek gelirle bu ihtiyacın giderileceği karşılığı veriliyordu. Yeni binalar kiralamak bir yana, bu eski binaların ve arsalarının satılmasıyla elde edilecek gelirle şehir dışında havası temiz yerlerde yeni binalar bile inşa edileceği iddia ediliyor, satılacak binaların ve arsalarının oldukça hatırı sayılır bir gelir getirmesi bekleniliyordu. Binaların ve arsalarının satılıp yerlerine yenileri yapılması veya kiralanması beklenirken, bu işlemin satılan hapishane binasının gelirlerinin yine

---

6 DH.HB.HPS. 29/13.

7 DH.MB. HPS 112/5.

hapishane tahsisatında kullanıldığı taktirde, bunun yasal olarak mümkün olabileceğini, bu durumun da iddia edildiğinin aksine usul-ı muhasebe-i kanuniye ahkâmına aykırı olmayacağına da dikkat çekiliyordu.[8]

1913 yılında hazırlanmış bir raporda, hapishanelerin doluluk oranlarının bu kadar fazla olması, nüfusa göre hapishanelerin hakikaten çok az olmasından kaynaklanmıyor, tam tersine suçluluk oranının fazlalığından kaynaklanıyorsa, bu durum gerçekten üzücü bir sonuç arz ettiği ifade ediliyordu. Burada dikkat çeken bir başka nokta, kamu binalarının kârlılığı ve hizmeti dikkate alarak satılmasının bir çözüm olarak değerlendirilmiş olmasıdır.

1918 tarihli bir teftişte hapishanelerin sıhhî şartlarında zaafiyet olduğu ortaya konulmaktadır. Birinci Dünya Savaşı sonucu yenik düşen Osmanlı Devletinde işgal subayları olarak bulunan, İngiltere heyet-i sıhhiye ve askeriye heyetinden Doktor Miralay Johnson, arkadaşı ile yaptığı hapishane teftişinde sıhhî açıdan elverişsiz durumlar tespit etmiştir. Bu heyetin içinde Doktor Zeki Bey adında bir Türk doktoru da vardı. Bir haftalık süre içinde, tespit ettikleri ve bir hafta sonra yapılacak teftişte giderilmesini veya düzeltilmesini istedikleri gayrısıhhî şartları şu şekilde sıralamışlardı:

1. Hapishane derununda toplanan çöplerin (süprüntülerin) derhâl kaldırılması, yeni süprüntülerin oluşmasına izin verilmemesi,

2. Meydana atılmış eski tabakların yakılması, civardaki molozların kaldırılması,

3. Hapishane hastanesinin tıkanmış lâğımlarının temizlettirilmesi ve helâların sık sık yıkanması,

4. Hapishanenin hastanesinde bir yatakta iki hasta yattığından dolayı yeterli miktarda karyola ilâvesinin yapılması,

5. Zaptiye Nezaretindeki tevkifhanenin, değil insanın hayvanın bile kalabileceği yer olmadığı için mahkûmların acilen üç ay sonra biteceği tahmin olunan yeni tevkifhane binası yapılıncaya kadar münasip bir yere nakli isteniyordu.

İngiliz heyetinin bir hafta sonra tekrar yaptığı teftişte, tespit edilen hiçbir eksikliğin giderilmediği görüldü ve bunun üzerine Dâhiliye Nezareti, "bu şartlarda mahkûmların ve hastanedeki hastaların sağlıklı bir şekilde hayat süremeyecekleri" de ifade edilerek, bu şartların bir-

8 DH.MB.HPS. 112/5.

kaç gün içinde iyileştirilmemesi hâlinde daha etkili tedbirlerle olayın üzerine gidileceğini bildiren bir yazıyla uyarıldı.

Düvel-i itilâfiye memurlarının, yani işgal güçleri askerlerinin yapmış olduğu bu teftişler Osmanlı Devletinin Birinci Dünya Savaşının yenilmiş, işgal edilmiş olduğu yıllar ve şartlarda gerçekleşiyordu. İşgal güçlerinin tehditlerle dolu bu emirleri hayatlarında çok az işgal görmüş olan Türkler için hapishane ve hastanesinin şartlarının elverişsizliği yanında daha üzücü, daha kahredici davranışlardı. Hapishane ıslahı için atılmış bu adım hayırlı bir adımdı, ancak bunun Türk yetkililere emrediliyor olması kabul edilebilecek durum değildi.[9]

Ödemiş ve Çine kazalarındaki hapishane yapımı için Aydın valisince yazılan bir yazıda, buralarda kurulacak olan hapishanenin nasıl olacağından bahsedildiği anlaşılmaktadır. Dâhiliye Nezaretine gönderilen yazıda Çine'de yapılması düşünülen hapishanede erkek mahkûmlar için 30 kişilik dört oda ile bir gardiyan odası, bir helâ, bir gasilhane, kadın mahkûmlar için ise bir oda, bir gardiyan odası, bir gasilhane; Ödemiş'de yapılması düşünülen hapishane için de 250 erkek, 50 kadın mahkûm barındırabilecek odaları ve müştemilâtının olmasının gereğinden bahsediliyordu.[10]

Bu şekilde bütçe imkânları izin verdiği ölçüde hapishane şartlarının iyileştirme faaliyetleri göze çarpmaktadır. Mahkûmu belli bir ceza ile hapseden devlet elbette onun hayatını devam ettirebilmesi için iaşe, barınma, güvenlik gibi bütün ihtiyaçlarını da onu hapsetmekle üstlenmiş demektir ve mahkûmun yaşayabileceği bir standardı hapishanede tesis etmek zorundadır.[11] Aksi takdirde yaşam alanları daralan mahkûmlar isyan, firar, katil, yaralama gibi gayrimeşru fiillere başvurabileceklerdir. Bu gibi gayrimeşru fiiller yaşam standartlarının, yaşayabilme düzeyinin altma düştüğü zamanlarda gerçekleştiği gibi, hapishane şartları, mahkûmların o sıralardaki psikolojilerinin bozukluğu gibi durumlarda da dikkat çekici boyutlara ulaşmaktadır. Devlet, mah-

---

9 DH.MB.HPS.M. 37/38.

10 DH.MB.HPS. 40/52.

11 Bu konudaki Uluslararası İnsan Hakları Sözleşmesinin ilgili maddesi açıktır: "Devlet bir bireyi özgürlüğünden yoksun bıraktığında, bu kişinin bakım ödevini de üzerine almış olur. Birincil bakım ödevi; özgürlüklerinden yoksun bırakılan kişilerin güvenliğini sağlamaktır. Bakım ödevi bireyin sağlığını/esenliğini gözetmeyi de içerir" (*Standartları İşler Kılmak*, çev. Orhan Kemal Cengiz, bg Yayınları, İstanbul 2001, s. 5)

kûmların hapishanedeki hayat şartlarını iyileştirme faaliyetlerine, yukarıda anlatıldığı gibi çaba sarf ederken, isyan, firar, katil, yaralama gibi fiillerle de karşı karşıya kalmaktadır.

Hapishanelerde görülen firar, katil, yaralama gibi gayrimeşru fiiller

Bu gibi olaylara örnek olarak hapishanede yaşanan bir katil olayı gösterilebilir. Cezaevinde Arnavud Maksud ve Malatyalı İbrahim diye bilinen iki mahkûmun arasındaki tartışma büyüyerek, Malatyalı İbrahim'in Arnavud Maksud'u taşıdığı kamasıyla öldürmesi ve Arnavud Maksud'un da kavga sırasında Malatyalı İbrahim'i yaralamasıyla, hatta ayırmak amacıyla araya giren güvenlik güçlerinden bazılarının da hafif yaralar almasıyla son bulmuştu. Yarası ağır olan Malatyalı İbrahim'in hastaneye kaldırılması da yarasının ağır olduğunun işareti idi.[12]

Bu örnekte, bugün de tartışması devam eden, hapishanelerdeki giriş çıkış kontrollerinin nasıl yapıldığının o zamanlarda da bir sorun olduğu görülmektedir. İçeri kama gibi kesici bir alet sokulabilmiş olması, kontrollerde sorun olduğu, güvenliğin yetersiz olduğu ihtimalini öne çıkarmaktadır.

Hapishanelerde yaşanan gayrimeşru fiillere bir örnek de Trablusşam hapishanesinde yaşanan firar teşebbüsü idi. Teneffüs zamanından yararlanarak, teneffüs mahallinin kapılarını kırıp oradan da hastaneye geçmeye çalışarak firara kalkışan mahkûmların başarısız olduğundan bahsediliyordu. Beyrut vilâyetinden makam-ı seraskeriye yazılan telgrafa göre, firara teşebbüs başarılı olamayınca, hapishanedeki mahkûmlardan iki ünlü kişi arasındaki daha önceye dayanan husumet mahkûmların firarı sırasında kavgaya dönüşmüş, kavgada iki kişi ölmüş, sekiz kişi de yaralanmıştı. İki ünlü kişi tabiri, bu ünün, bugün de hapishanelerde var olduğu söylenen ağalık benzeri bir ün olup olmadığını akıllara getirmektedir. Buradan yola çıkarak hapishanelerde geçmişte olan sorunların bugün hâlâ devam ettiği yargısına ulaşılabilir. Bu tip örnekler hapishanelerdeki ıslah çabalarının ne kadar önemli olduğu sonucunu ortaya koymaktadır. Öte yandan Trablusşam hapishanesinde yaşanan katil ve yaralama olaymdan sonra, bu isyan olayına mahkûmların çoğunun katılması ve güvenlik güçlerinin sayı eksikliğinin de anlaşılması üzerine, hapishanenin güvenlik tedbirlerinin artırılma-

12 Y.PRK.ASK. 37/56

sı için Lâzkiye ve sair mahallerden ilâve asker istenmesine karar verilmişti.[13]

Trablusşam hapishanesinde firar teşebbüsü sonrası ortaya çıkan isyan teşebbüsünün, Adapazarı hapishanesinde alınan tedbir için örnek olup olmadığı net değildir, ancak her iki hapishanenin makam-ı seraskerîce güvenliklerinin sağlandığı düşünüldüğünde Adapazarı hapishanesinde ileride çıkmasından çekinilen isyan için bab-ı seraskerîden İzmit kumandanı Miralay Sadettin tarafından silâhlı asker talebi böyle bir etkilenmenin varlığını düşündürebilir.[14]

Makam-ı seraskeriye 4. Ordu Müşirliğinden çekilen telgrafta hapishanelerde rastlanan bir başka gayrimeşru fiilden, yani Mardin hapishanesinden kaçan mahkûmların çevre halkına zarar verdiklerinden bahsediliyor, bunların muhtemelen kendi memleketlerinde oldukları ileri sürülerek yakalanmalarına çalışıldığı haberi veriliyordu.[15]

Öte yandan umumî hapishanede meydana gelen bir olay gündemi meşgul etmiştir. Hapishanenin hastanesinde bulunan mahkûmlardan bir yıl cezayla mahkûm birinin kendisine verilen istirahatten de yararlanarak, firara kalkıştığı sırada nöbetçilerin uyarılarını dikkate almayarak nöbetçilerin kendisine doğru geldiklerini görmesi üzerine hapishane duvarı üzerine çıkıp nöbetçileri taşa tutmaya başlamış, daha sonra diğer mahkûmların da bir süre sonra bu olaya katılıp nöbetçi kulübesini taşa tutmuştu. Atılan taşlardan nöbetçinin yanağından yaralanması üzerine nöbetçi tüfeğini on el ateşlemiş ve bu ateşleme sonucu duvarın üstündeki mahkûm yaralanmıştı. Diğer mahkûmlar da her ne kadar duvarın üstündeki yaralıyı hastaneye yetiştirmeye çalışmışsa da mahkûm, hastanede hayatını yitirmişti.[16]

Hapishanelerdeki bir başka karışıklık 116 mahkûmun bulunduğu Halep hapishanesinde yaşanmıştı. Yatak tartışması üzerine çıktığı anlaşılan 6 mahkûmun yaralandığı kavga, asker yardımıyla, büyük kavgalara dönüşmeden önlenmiş, sükûnet sağlanmış, mahkûmlar yerlerine yerleştirilmişti.[17]

Öte yandan, Süleymaniye hapishanesinden firar eden şaki Mahmut'u yakalayan Barzan kaymakamı bu başarısından ve kazada asayi-

---

13 Y.PRK.ASK. 47/30.

14 Y.PRK.ASK. 55/48.

15 Y.PRK.ASK. 7/48.

16 Y.PRK.ASK. 99/30.

17 Y.PRK.ASK. 181/25.

şi sağlamasından dolayı 4. dereceden Mecidî nişanıyla ödüllendirilmişti. Kaymakamın bu şekilde ödüllendirilmesi idarece atılmış olumlu bir adımdı. Çünkü bu ödül hem diğer yöneticilere örnek olacak, hem de ödülü alan kaymakam Resul Ağa'nın işine daha sıkı sarılmaya devam etmesini teşvik edici olacaktı.[18]

Hapishane kaynaklı olaylar içerisinde dikkatleri bu kez başka bir olay çekmekteydi. Bu bakanlar kurulunun bir mahkûmu affetmesi olayıydı. *Azadamard* gazetesi sorumlu müdürü Agop Efendi, yapmış olduğu zararlı yayınlar dolayısıyla divan-ı örfîce dört ay hapis ve seksen lira para cezasına çarptırılmıştı. Ancak Adapazarlı Agop Efendi, kendisinde görülen iyi hâl nedeniyle çok geçmeden affedilerek bu cezasından kurtulmuştu. Dört aylık mahkûmiyet cezasının bakanlar kurulunca affedilmesi ve affedilen kişinin azınlık mensubu ve bir gazete sahibi olması bakanlar kurulunu bile harekete geçirebilecek uluslararası baskı gibi şüpheleri ister istemez akla getirmektedir.[19]

Barzan kaymakamının kaçan mahkûmu yakalaması gibi bir başarı her zaman gerçekleşemeyebiliyordu. Bu kez de kalpazanlık suçundan dolayı Sivas hapishanesinde bulunun Dülger Karnik'in 1913 yılında gerçekleşen firarı söz konusuydu. Fakat yetkililer Barzan kaymakamı kadar şanslı değillerdi. Firarî yakalanamamış, ancak yakalanması için çalışmalar devam ettirilmişti.[20]

Diyadin hapishanesinde karşılaşılan bir ölüm olayı sorunlar arasında, en önemlilerinden sayılabilirdi. Çünkü Osmanlı Devleti bu sorundan dolayı uluslararası bir krizle karşı karşıya kalabilirdi. Bu sorun, Rus vatandaşı bir Ermeni mahkûmun, yatmış olduğu cezaevinde işkenceden dolayı ölmüş olduğu iddiasıydı. Diyadin hapishanesinde işkenceden öldüğü iddia edilen Ermeni'yi kontrol için Rusya'nın Beyazıt konsolosunun ve tercümanının hapishane komutanı Binbaşı Yusuf tarafından içeri alınmaması, bu olaya Rus büyükelçiliğinin de karışmasına yol açmıştı. Yapılan suçlamalar basit suçlamalar değildi. İddialara göre mahkûm Mıgırdıç, işkenceden sonra hastaneye bile götürülmemiş ve öldükten sonra hiç kimseye hatta defin işlemleri için gerekli hizmeti yapacak olan papazlara ve Rus konsolosluğuna bile haber verilmemiş ve böylece gömülmüş suçlamaları yapılıyordu. Osmanlı devlet yetkilileri iddiaları yalanlayarak, olaym bahsedildiği gibi olmadığına dikkat

18 DH.KMS. 11/17.

19 DH.KMS. 15/27.

20 DH.EUM.MTK. 75/9.

çekiyorlardı. Hapishane yetkilileri herhangi bir darbın olmadığını, Rus mahkûmda olan darp izinin, hapiste çıkan kavgaya kendisinin de iştiraki nedeniyle gerçekleştiğini, mahkûmun hastaneye götürülmediği söylentisinin doğru olmadığını, tam tersine mahkûmun firar ihtimaline rağmen hastaneye yatırıldığını ifade ediyorlardı. Mahkûm öldükten sonra defnedilmeden beklendiğini, fakat cesede sahip çıkılmaması üzerine, cesedin usulüne uygun olarak defnedilmek zorunda kalındığını ifade eden hapishane yetkilileri, cesette darp izi olup olmadığını teşhis için daha sonra Rusya'nın Beyazıt konsolosuna yaptığı çağrıya konsolosun olumsuz cevap verdiğini ilâve etmişlerdi. Bu olay üzerine Osmanlı devlet adamları ayrıca hapishane yetkililerini özellikle uyararak böylesi olaylarda daha dikkatli olmaları talimatını iletmişlerdi.[21]

1915 yılına ait bir belgede Hama hapishanesine ait bir yoklama cetveli göze çarpmaktadır. Dört aylık olduğu anlaşılan yoklama listesine göre Hama hapishanesinde 59 erkek mahkûm ve 85'i erkek, 2'si kadın olmak üzere 87 tutuklu bulunmaktaydı. Yoklama cetveli bir üst yazıyla birlikte İçişleri Bakanlığına yazılmaktaydı.[22]

1918 yılına ait belgede de sadece firar edenlerin suçlu olmadığını, firar edenlere yardım edenlerin de suçlu olduğunu ortaya koymaktaydı. Ayrıca firarîlere yardım edenlerin hakkında gerekenlerin yapılması isteniyordu.[23]

Başka bir firar teşebbüsüne 1919 yılında bu kez İstanbul hapishanesinde rastlanmaktaydı. Firara teşebbüs eden mahkûmlar buldukları her fırsatta firar teşebbüslerine devam edecekleri görüntüsünü veriyorlardı. Çünkü başka bir firar teşebbüsü bir karantina sırasında gerçekleşmişti. Hapishanede oluşan veba nedeniyle, karantina tedbiri alınması üzerine dışarıyla irtibatın daha fazla kolaylaşarak oluşan güvenlik zaafiyeti nedeniyle gece 03.00-04.00 sularında yağmur ve karanlıktan da yararlanılarak firara teşebbüs edilmiş, fakat nöbetçilerin olayı fark etmeleri ve kaçmaya çalışanları durdurmak amacıyla ateş açmaları sonucu, hiçbir olumsuz vak'ayla karşılaşılmadan bu firar teşebbüsü önlenmişti.[24]

Firar teşebbüsünün önlendiği bir başka hapishane Humus merkez hapishanesiydi. Humus hapishanesindeki mahkûmlar geceleyin nö-

---

21 A.MKT.MHM. 643/37.

22 DH.MB.HPS. 156/23.

23 DH.KMS. 52-1/29.

24 DH.KMS. 57-1/21.

betçiler üzerine saldırarak firara kalkışmışlarsa da kışladan gelen askerlerin olaya müdahalesiyle bu firar teşebbüsü de önlenmişti. Bu firar teşebbüsü ise diğer hapishanenin aksine kansız neticelenmemiş, bu teşebbüs sonunda bir mahkûm ölü, bir mahkûm yaralı olmak üzere can kaybıyla karşılaşılmak durumunda kalınmıştı.[25]

Dâhiliye Nezaretine 1919 yılında bildirilen bir haberde Karabiga hapishanesinden 150 kadar mahkûmun kaçtığından ve yakalanamadığından bahsediliyordu. Haberlere göre hapishaneden kaçan mahkûmlar, firarla kalmayıp etrafa dehşet ve korku saçıyorlardı. Hatta firarîler iskeleye yanaşmış olan vapurdaki yolcuları gasp etmişler, vapurdaki yolculardan bir zabit ailesinin de boynundaki altınları ve nakit 100 liralarını almışlardı. Bu gibi fiillerle ahaliye dehşet ve korku salan mahkûmların yakalanması için de Dâhiliye ve Hariciye Nezaretleri hatta Sadaret bile harekete geçmişti.[26]

Hapishanelerle ilgili ele geçirilen bir başka belge, padişaha hitaben Konya hapishanesinden yazılmış bir dilekçe idi. Konya hapishanesinde yatan kimi memur, kimi tüccar, kimi çiftçi ve bazı diğer meslek gruplarından olan mahkûmlar toplu bir dilekçe ile cezalarının geri kalan kısımlarının affedilmesini istiyorlardı. Mahkûmlar, kendilerinin tamamının birer aile sahibi olduklarını ve kendi ifadeleriyle başlarına gelen bu mahkûmiyet felâketinin üzüntüsünden dolayı birçoklarının baba, kardeş ve akrabalarının vefat ettiğini ve bundan dolayı memleketlerindeki işleriyle ilgilenecek kimselerinin kalmadıklarını ve bu yüzden işlerinin yüz üstü kaldığını söylüyorlar ve bunların üzerine mahkûm oldukları cezaların da kendilerini fazlasıyla üzdüğünü, hapishanede yatmaktan maksat ders almak ise hepsinin şimdiye kadar yeterli miktarda ders aldıklarını ve pişman olduklarını da öne sürerek makam-ı hilâfetten yani padişahtan affedilmelerini istiyorlardı.[27]

---

25 Y.PRK.ASK. 85/80.

26 Y.PRK.ASK. 85/80.

27 DH.EUM.EMN. 87/8.

Osmanlı İmparatorluğunda Hapishaneleri İyileştirme Girişimi, 1917 Yılı

— *Yasemin Saner Gönen** —

Osmanlı hapishanelerine ilişkin genel yargılar öne sürmek erken bir çaba olur. Henüz elimizde ortaya çıkarılmış bol sayıda veri bulunmamaktadır. Bununla beraber, yakın zamanlarda yapılmış bir iki yüksek lisans tezi çalışması, konuya ışık tutması açısından kayda değerdir.[1] Şimdi daha çok konuya ilişkin bol bilgi toplamak gerekiyor. Bunun için de başta Osmanlı arşivlerindeki belgeler olmak üzere, anı, seyahat, öz yaşam öyküsü gibi yazılı malzemelerin incelenmesi gerekli görünüyor. Ancak bundan sonradır ki daha genel açıklamalar, çerçeveler ortaya konulabilir sanıyorum. Sunacağım bu çalışma mikro düzeyde olup hazırlanmasında ağırlıklı olarak Başbakanlık Arşivindeki belgelerden yararlanılmıştır.

Yirminci yüzyıl başlarında, Osmanlı İmparatorluğunda hapishanelerin durumu neydi? Arşiv belgelerine göre, imparatorlukta, örneğin, Alaşehir, Bursa, Mardin'in Savur kazası, Eğridir, İzmit, Hayrabolu, Suşehri, Akka, Ulukışla, Gönen, Halep, Yozgat, Manastır hem hapishanesi

* Yard. Doç. Dr. Yasemin Saner Gönen, Yeditepe Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, İstanbul.

1 Mümin Yıldıztaş, *Mütareke Döneminde Suç Unsurları ve İstanbul Hapishaneleri*, yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1997; Gültekin Yıldız, *Osmanlı Devletinde Hapishane Islahatı, 1839-1908*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi, Marmara Üniversitesi, 2002; Ayça Yalçın, *Cezaevlerinde Hükümlü Yaşama Hacimlerinin İç Mekân Düzenlemesi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2003.

hem de tutukevi (tevkifhanesi) olan yerlerdi. Kadınlar için de hapishaneler mevcuttu. Arşiv belgelerine göre, örneğin, Bandırma, Çeşme, Isparta, Aydın, Kırkağaç, Niğde, Çankırı, Tosya, Konya, Haymana, Marmaris, Tarsus, Silvan, Şirvan ve Yafa'da kadınlara mahsus hapishaneler vardı. Balkan Savaşlarıyla kaybedilmeden önce, Kavala, Sakız adası ve İşkodra'da yine kadınlar için hapishane bulunuyordu.

O hâlde şu söylenebilir ki, yirminci yüzyıl başlarında artık tutukevi ile hapishane ayrımının mevcut olduğu görünüyor. Bu ayrım zaten, 1880 Hapishaneler Nizamnamesinde açık şekilde belirtilmiş bulunuyordu. Nizamnamenin birinci maddesine göre her kaza ve liva ve vilâyet merkezlerinde birer tutukevi ve hapishane bulunacaktı. Nizamnameye göre, tutukevleri sorgulanmakta ve yargılanmakta olan sanıklara,[2] hapishaneler ise mahkûm olanlara[3] mahsustu. Yine nizamnamenin altıncı maddesi tutukevi ve hapishane ve umumî hapishanelerde kadınlara mahsus ayrıca bir daire bulunacağını bildirmişti. Ama görülüyor ki nizamname maddesinin de ötesine geçilmiş, kadınlara, sırf onlara mahsus olan hapishaneler yapılmıştı.

Bütün bunlar neyi ifade ediyordu? Osmanlı hükûmetlerinin modern bir hapishanecilik anlayışına çoktan geçmiş olduğunu mu? Görünüşte tutukevleri ve kadın hapishaneleri vardı ve bir de elde nizamname mevcuttu. Ama 1880 Hapishaneler Nizamnamesi ne derece uygulanabiliyordu? Ayrıca tutukevleri ve hapishanelerin binası, içerideki koşullar hijyenik ve psikolojik açıdan ne derece uygundu? Bu sorulara yanıt verecek ayrıntılı bilgi bugün için elimizde mevcut değil.

Bununla beraber, devlet yetkililerinin eksikliklerin farkında olduğu ve bunları giderme çabası içerisinde bulunduğunu söyleyebilme durumundayız. İttihat ve Terakki Cemiyeti iktidarı döneminde, hükûmetlerin hapishaneleri iyileştirme niyetinde olduğunu bize arşiv belgeleri haber veriyor. Bu belgeler sayesinde nelerin yapılmasının amaçlandığını az çok öğrenebiliyoruz. 1911-1912 (1327) yılında yapılması düşünülen ama girişilememiş olan ve bu duruma gerekçe olarak da

---

2 Madde 2: Tevkifhaneler kable'l-ahkâm taht-ı istintak ve muhakemede bulunan maznun-ı aleyh ile müttehimîne mahsustur.

3 Madde 3: Hapishaneler mahkûm olanlara mahsus olup, kaza hapishaneleri kabahat ve cünhadan dolayı nihayet üç aya kadar mahkûm olanlara ve elviye cünhaneleri o sancak dâhilinde bulunan kaza mehakiminde üç seneye kadar hapis cezası ile mahkûm bulunanlara ve merkez vilâyet hapishaneleri dahi o sancağın üç sene hapis cezasıyla mahkûm olanlarına mahsustur.

Balkan Savaşları gösterilen bir iyileştirme projesi mevcuttu. Bu proje değişmiş bir şekilde 1913-1914 yıllarında yeniden ele alınacak ve ancak 1917'de hayata geçirilmeye başlanabilecekti. 1917 iyileştirme girişiminin temeli 1911'de atılmıştı.

1911 iyileştirme projesinde bir kere binaların bir örnek olması üzerinde durulmuştu. 16 Mart 1911 tarihli bir belgeye göre, bundan böyle vilâyetlerde yapılacak hapishanelerin hepsinin aynı tarz ve şekilde ve ihtiyaca uygun olarak yapılacağına dair alınmış bir karar vardı. Bunun için uzmanlar tarafından birbirinden büyük üç takım proje hazırlanmıştı. Herhangi bir yerde inşasına gerek görülen hapishane plânları, bu projelere uygun şekilde ama plânın şekline zarar gelmeyecek biçimde yerel ihtiyaca göre tadil edilerek uygulanacaktı.[4]

Söz konusu projelerin nerelerde uygulanacağını belirlemek için, tüm vilâyet ve sancaklarla bunlara bağlı yerlerdeki hapishanelerin (ve hükûmet konağı ve diğer resmî dairelerin) hükûmet binası mı yoksa kiralanmış mı olduğu ve onarıma ihtiyacı olup olmadığını soran birtakım cetveller gönderilmişti.

Projede üzerinde durulan bir diğer husus, mahkûm ve tutukluları ilgilendiriyordu. 4 Ocak 1912 tarihli bir genelge (tamim) yeniden inşa edilecek hapishaneler için havadar bir yerde bahçe ve gezinme yerleri yapılabilecek arazilerin tedarik edilmesinden söz ediyordu. Bu belki de söz konusu o üç projeye yapılacak bir tadilattı.

Düşünülen iyileştirme projesi hapishane müdürleri ile gardiyanların niteliklerini yükseltmeyi de kapsıyordu. Yine 4 Ocak 1912 tarihli bir başka genelge boşalacak hapishane müdürlüklerine sınavla biraz ceza kanunlarını bilen kişilerin seçilmesi ve gardiyanların da okuma yazma bilen kişilerden temin edilmesi hususlarına dikkat edilmesinden söz ediyordu.

1912 yılına ait pek çok belgede mahkûmların sanayi ile uğraşmak ya da onları bu yönde özendirmek için talep olunan öğretmen ve araç ve gereçler için savaş nedeniyle ödenek ayrılamadığından söz ediliyordu. O hâlde, her ne kadar devlet bir ödenek sağlayamıyorsa da, mahkûmları sanayi ile uğraşmaya özendirmeyi de iyileştirme projesinin bir parçası olarak düşünmek gerekiyor. Nitekim, 11 Mart 1912 tarihli genelgede, mahkûmların sanatla uğraşmalarını özendirmek üzere talep olunan araçlar için ödenek ayrılamadığı yazılmakla beraber, yine de

---

[4] BOA DH.MB.HPS.M 1/24 (1).

sanat ve eğitim hususlarında mahkûmların özendirilmesi gerektiği de belirtilmişti.

Hapishaneler ve tutukevlerinin işleriyle ilgilenmesi ve yukarıda projeye ilişkin sıralanan hususları hayata geçirmesi için 1911-1912 (1327) yılında Dâhiliye Nezaretinde Hapishaneler İdare-i Umumiye Müdüriyeti oluşturulmuştu. Ancak Balkan Savaşları nedeniyle bu kuruluş hiçbir işlev görememişti.[5]

1913-1914 (1329) yılında Hapishaneler İdare-i Umumiye Müdüriyeti yeniden düzenlenmiş ve işlere hız verilmişti. Birçok yerde hapishane ve tutukevleri inşaatı kararlaştırılmıştı. Ne var ki, yeni hapishane ve tutukevi inşaatı ve var olanların onarımı için bütçeye para konması ancak 1916-1917 (1332) yılında yani üç yıl sonra gerçekleşebilecekti.[6] Hapishaneler İdare-i Umumiyesi tarafından, 1329 yılı ile bütçeyle para konulan 1332 yılı arasındaki üç yıl boyunca şunlar yapılmıştı:

Önce şöyle bir yol izlenilmesi kararlaştırılmıştı. Çeşitli Avrupa ülkelerinin bir yandan hapishane yönetimine ilişkin yöntemleri ve diğer yandan hapishane yapıları incelenecek, sonra içlerinden en başarılı olanlar seçilerek, bunlardan ülkenin ihtiyaç ve âdetlerine göre nizamnameler ve bina projeleri yapılacaktı. Örneğin Almanya hapishaneler nizamnamesi, Berlin Merkez tutukevi nizamnamesi, İtalya ile Almanya'nın hapishane projeleri incelenmişti.

Hapishaneler İdare-i Umumiye Müdürlüğü tarafından yürütülen inceleme çalışmalarına 1916 yılının Temmuz ayından itibaren bir Alman uzman da katılmaya başlamıştı. Önce iki Alman uzman ismi üzerinde durulmuştu. Birincisi, Alexander Klein idi.[7] İkincisi ise 1906 yılından beri Düsseldorf-Derendorf Hücresel hapishanesinin müdürlüğünü yapmakta olan Doktor Paul Pollitz idi. Tıp tahsili görmüş olan Pollitz psikiyatri alanında uzmanlaşmıştı. 1906'da hapishane inşaatına ilişkin bir komisyonun üyeliğini yapmıştı. Bedene uygulanan cezaların suçluların aklına yaptığı etkiler üzerine çok sayıda bilimsel çalışması vardı. Sonunda Temmuz 1916'da Pollitz üzerinde karar kılınmıştı. Bu seçimde esas olarak kendisinin Fransızcayı öteki adaydan daha iyi bi-

---

5 BOA DH.MB.HPS 79/30.

6 1332 (1916-1917) yılı bütçesine yeni inşa olunacak hapishane ve tevkifhane masrafı için 11 milyon 100 kuruş Dâhiliye bütçesine ek olarak konulmuştu.

7 1907'den beri başsavcı vekiliydi. 1890-95 arası yargıçlık yapmış; 1898-1907 arasında büyük ve modern Tegel hapishanesinin müdürü olmuştu.

liyor olması rol oynamıştı. Beş yıl için Hapishaneler Müfettiş-i Umumîsi sıfat ve unvanıyla istihdam edilecek olan[8] Pollitz[9] göreve başladıktan sonra ülke genelinde (ama galiba daha çok Anadolu'da) teftişler yapmış, hapishanelere ilişkin yapılacak nizamnameler konusunda önerilerde bulunmuş, raporlar hazırlamıştı. Bu görevini Şubat 1919'a kadar sürdürmüştü.[10]

Pollitz hapishane ve tutukevlerindeki mahkûmlar ve tutukluların durumu hakkında bilgi toplamak amacıyla bir anket formu hazırlayarak bunun tüm vilâyetlere gönderilmesini istemiş ve bu formlara itinalı şekilde bilgi verilmesini, verilecek bilgilerin teşkilât için esas olacağını bildirmişti.[11]

Formlarda yanıtlanacak beş bölüm bulunuyordu. Birinci bölümde: Hapishanenin ve tutukevinin adı; müdürün, müdür olmadığı takdirde memur veya başgardiyanın ismi; kâtiplerin ve gardiyanların adedi soruluyordu.

İkinci bölüm mevcudun adedine ilişkindi: Erkek ve kadınlar ile henüz on sekiz yaşında bulunmayan tutukluların adedi tutukevi ve hapishane için ayrı ayrı soruluyordu.

Üçüncü bölümde: Siyasî mahkûmlar hariç olmak üzere, cezalarını ikmal etmeye altı ay kalmış olan çiftçi ve yol tamircileri gibi kamu yararına çalışabilecek mahkûmların adedi soruluyordu

Dördüncü bölüm tutuklulara ayrılmıştı: Hâlen kamu yararına çalışanlar; hapishanenin kendi işlerinde müstahdem bulunanlar; hususî siparişin imaliyle meşgul olanlar; hiçbir işle uğraşmayanların adedi, soruluyordu.

Beşinci ve son bölüm yemeklerin ne şekilde hazırlandığını sorguluyordu: Hapishanenin kendi mutfağında mı; müteahhit vasıtasıyla mı; bir hayır cemiyeti tarafından mı?

Kudüs Mutasarrıflığından 5 Ocak 1917 tarihinde gelen evraka göre, mutasarrıflık dâhilindeki Yafa, Gazze, Hâlilürrahman ve Birüssebi sancaklarındaki mahkûm ve tutukluların durumuna ilişkin olarak doldurulan formlar incelendiğinde özetle şu bilgiler ortaya çıkıyor:

---

8 BOA DH.MB.HPS 92/18.

9 Yılda 120 bin kuruş ücret alacaktı.

10 O tarihte Osmanlı İmparatorluğunda istihdam edilen Almanların mukaveleleri iptal edilmiş ve işten el çektirilmişlerdi.

11 BOA DH.MB.HPS 76/20 (2).

Sadece Kudüs merkez livada erkekler için bir hapishane ve tutukevi; kadınlar için bir hapishane ve tutukevi mevcuttu.

Sadece Kudüs merkez livasında müdür vardı. Kâtip ve başgardiyana ihtiyaç vardı ama bu işleri müdür yapıyordu. Kadroda sekiz yazılı olduğu hâlde 5 gardiyan vardı.

Kudüs merkez livada 555 erkek, 13 kadın, ve 42'si on sekiz yaş altı olmak üzere 568 mevcut vardı.

On sekiz yaş altındaki çocuk mahkûm sayısı Yafa hapishanesinde 10'du ve yetişkin mahkûmlarla bir arada kalıyorlardı. (1880 Nizamnamesinde çocuk mahkûmlara ait bir madde bulunmuyordu. Sadece on sekiz yaşından küçük tutukluların gece ve gündüz ayrı bir yerde ikamet ettirilecekleri belirtilmişti.[12] Alman uzman Pollitz'in, Dâhiliye Nezaretine yazmış olduğu, 21 yaşından küçük mahkûmların cinayet işlemiş mahkûmlarla ile bir arada bulundurulmaması gerektiği konusunda bir yazısı vardı.)

Hiçbirinde mutfak yoktu. Kudüs merkez liva hapishanesinden gelen yanıtta, hapishanede bulunan yiyecekler için yalnız yüz elli yedi dirhemden ibaret ekmekten başka bir şey yoktur; Birüssebi'den gelen yanıtta, "hükûmet tarafından muhtaç olanlara günlük üç yüz dirhem ekmek (tayın) verilmektedir"; Yafa'dan gelen yanıtta "bir müteahhit ekmekleri getiriyor" denilmişti.[13]

Yabancı nizamnamelerin incelenmesi sonucunda ortaya yeni bir nizamname de çıkarılmıştı. Bu nizamnameye bugün için ulaşmak mümkün olamadı. 1880 Nizamnamesi tamamen mi değişmişti, yoksa onun üzerinde bazı değişiklikler mi yapılmıştı, şimdilik bir yanıt vermek zor. Ama Başbakanlık arşiv belgeleri sayesinde nizamnamenin hazırlanışında göz önünde tutulan esasların bazılarının ne olduğuna ilişkin bir düşünce sahibi olmak mümkün.

Dâhiliye Nezareti Mebâni-i Emiriyye ve Hapishaneler İdaresi Müdiriyetinde kaleme alınmış bir müsvedde yazıda, söz konusu nizamnamenin hazırlanma gayesi özetle şu sözlerle belirtiliyordu: "Bu nizamname ile, suçluları kapama, onları cemiyet-i beşeriyeden tecrit etme, ve üretimde bulunmaktan men etme gibi akıl dışı yöntemler terk edilerek,

---

12 Madde 90: On sekiz yaşını tekmil etmemiş olan çocuklar mevkuf bulundukları hâlde gece ve gündüz sair mahbusînden bütün bütün ayrı bir mahalde ikamet ettirileceklerdir.

13 BOA DH.MB.HPS.M 27/39 (1,2,3,4,5).

hapishaneler birer atalet ve sefalet merkezi olmaktan çıkartılıp, iktisat kurallarına göre sanayi ve ziraat faaliyetleri tanzim edilmek suretiyle onların kendi masraflarını çıkartarak devlet hazinesinin yükünün de olabildiğince azaltılması sağlanacaktı. Atalet ve meşguliyetsizlik akla ve ruha da kötü tesirde bulunarak ahlâk kötülüğüne yol açtığından, suçluları bu durumdan kurtarmak için onlar bir şekilde "say ve amele sevk" olunacaklardı."[14]

Bu arada şunu da vurgulamak gerekir ki mahkûmların çalıştırılması imparatorlukta yeni bir konu değildi. Ali Efendi, *Basiret* gazetesindeki 7 Temmuz 1871 tarihli yazısında, İstanbul'da 1871'de hizmete giren Umumî Hapishanede hüner ve marifet sahibi olanlara gereken alet ve edevat verildiği, ürettikleri ürünlerin dışarıda satıldığı ve elde edilen gelirin tahliye olduklarında ellerine verilmek üzere sandıklarda saklandığını yazmaktaydı.[15]

Yine şunun belirtilmesi gerekir ki, 1880 Nizamnamesinin 17, 18 ve 69-72. maddeleri mahkûmların çalışmasına dair koşulları düzenlemişti. Buna göre her hapishanede mahkûmların hiçbiri işsiz kalmayacak şekilde bir işe koşulacaktı. Çalışmak her mahkûm için zorunluydu.[16] Çalışmaktan kaçanlar yirmi dört saatten bir haftaya kadar temiz hava almaya (teneffüse) çıkarılmaktan mahrum bırakılacak ve tekrarı hâlinde bu ceza iki kat daha arttırılacaktı. Mahkûmun yaptığı işten elde edilen gelirin (akçe) yarısı, kendisine verilmiş olan yiyecek, elbise ve devletin diğer masrafları için ayrılacak ve kalan yarısı ise gerektikçe kendisine verilmek üzere hapishane deposunda saklanacaktı.

Görüldüğü gibi 1880 Nizamnamesi çalışmayı şart koşuyor, karşı çıkan mahkûma ağır cezalar getiriyordu. 1917 yılında elde mevcut olan yeni nizamnamenin de benzeri koşulları getirip getirmediğini şimdilik bilemiyoruz. Ama, en azından mahkûmların işsiz kalmasının sakıncalı ve aksine çalışmalarının yararlı olacağı düşüncesinin varlığını koruduğunu söyleyebiliriz.

Bu düşünce ayrıca Osmanlı temsilcilerinin katıldıkları uluslar arası kongreler yoluyla da pekişmiş olmalıydı. Örneğin, Osmanlı temsilcisinin

---

14 BOA DH.MB.HPS 119/23 (1).

15 Basiretçi Ali Efendi, *İstanbul Mektupları*, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2001, s. 38.

16 Bunun istisnası da vardı. Madde 71: ... mevkuf bulunan maznun-ı aleyhim ile hapis cezasıyla mahkûm olanlardan canib-i miriyyeden iaşesi olmayanlar çalışmak bahsinde muhtardırlar.

de katılmış olduğu 1890'da Saint Petersburg'da yapılan Hapishaneler Kongresinin ikinci oturumunun birinci konusu hapishanedeki mahkûmların çalıştırılması olmuştu. Hem mahkûmun zamanını yararlı işlerde geçireceği, hem kendi ekonomisine katkıda bulunacağı, hem de atıl hâlde olan iş gücünün kullanılmış olacağı üzerinde durulmuştu.[17]

Hapishane ve tutukevlerinin inşasına dair yapılanlara gelince. Dâhiliye Nezareti Mebâni-i Emiriyye ve Hapishaneler İdaresi Müdüriyetinden 27 Kasım 1917 tarihiyle kime yazıldığı belli olmayan bir müsvedde yazıda, Osmanlı hapishanelerinin öteden beri ihmal edilmiş olup mefkud, yani yok denilebilecek hâle gelmiş oldukları ve bu nedenle baştan başa yeniden kurulmaları gerektiği belirtiliyordu. Bu nedenle, önce binaların yapılması ve her bina tamamlandıkça "nazariye-i cedidenin" oralarda uygulanması yöntem olarak kabul edilmişti. Aynı yazıda hapishanelerin hangi tarza göre inşa edileceği yolunda alınan bir karardan da söz edilmektedir. Buna göre, uzun uzadıya yapılan incelemeler sonucunda, "ileri hücre" yöntemi diye bugünkü dile çevirebileceğimiz, "müterakki hücre" yönteminin esas alınması kararlaştırılmıştı.[18] Gerçi, söz konusu müsvedde yazıda "ileri hücre" sistemini, Almanya'dan getirtilmiş olan uzman doktor Pollitz'in de onaylamış olduğu yazılıdır, ama belki de bu sistemi öneren bizzat Pollitz'in kendisiydi.

Pollitz, ülke genelinde aynı büyüklükte tutukevleri inşa edilmesini, ama İzmir (300 bin), Kal'a-i Sultaniyye (15 bin) ve Eskişehir (40 bin) gibi nüfusu fazla olan yerlerde ise daha büyük tutukevleri inşa edilmesini, tutukevlerinde tutukluların üçte biri için hücrelerin yapılmasını, bazı yerlerde ise tutukevi ve hapishanelerin birleştirilerek inşa edilmesini öneriyordu.[19] 4 Ocak 1917 tarihli olup Dâhiliye Nezareti Mebâni-i Emiriyye ve Hapishaneler İdaresi Müdiriyetinden Pollitz'e gitmek üzere hazırlanan bir yazının müsveddesinden, onun bu önerilerine uygun şekilde hareket edilmekte olduğu anlaşılmaktadır.[20] Bundan sonra yapılacak binaların proje ve plânları bu "ileri hücre" yöntemine göre hazırlanmıştı.

"İleri hücre" deyimi, ya da sadece hücre sözcüğü o gün itibariyle Dâhiliye Nezareti için neyi ifade ediyordu? 1880 Nizamnamesi mah-

---

17 Fatmagül Demirel, "1890 Petersburg Hapishaneler Kongresi", *Toplumsal Tarih* (Mayıs 2001), sayı 89, s. 11-14.

18 BOA DH.MB.HPS 119/23 (1).

19 BOA DH.MB.HPS 76/27 (2).

20 BOA DH.MB.HPS 76/27 (1).

kûmların gece gündüz birlikte kaldıkları koğuş yöntemine dayalıydı. Hücre sözcüğü ile koğuş yönteminin terk edilerek yerine, birbirlerinden tecrit edilmiş mahkûm ya da tutukluların gece gündüz tek başına kaldıkları odalar mı anlatılıyordu? Pennsylvania sistemi denilen bu sistem önce 1790'da adını aldığı Amerika Birleşik Devletlerindeki Pennsylvania eyaletinde uygulamaya konulmuş, on dokuzuncu yüzyılda diğer Avrupa ülkeleri tarafından da benimsenmişti. Ancak, kastedilen bu olmasa gerekti. İyileştirme projesinde, mahkûmların işliklerde ve tarlalarda çalıştırılmasından söz ediliyor olduğuna göre, hücre ya da "ileri hücre" terimi ile, mahkûmların geceleri tek başına hücresinde kaldığı, ama gündüzleri ise işliklerde çalıştığı, yine ABD kaynaklı (1816) Auburn sistemi kastediliyor olmalıydı. Ne var ki, Auburn sistemi, mahkûmların birbirleriyle görüşmelerini önleyen ve katı bir disiplin içinde çalıştırılmasını amaçlayan bir sistemdi. Böyle bir sistem mi getirilmesi mi amaçlanmıştı.[21] Şimdilik tam bir bilgi sahibi değiliz.[22]

Hapishanelerin inşaatına ilişkin şu kararlar alınmıştı: Hapishaneler üç derece üzerinden tefrik edilmişti ve gereken yerlere bunlar inşa edilecekti. Bundan başka, mülkî taksimat ne şekilde değişikliğe uğrarsa uğrasın merkeziyetini muhafaza edecek olan tüm şehirlerde birer merkez hapishanesi olacaktı; ve ayrıca imparatorluk İstanbul, Anadolu, Orta Anadolu, Karadeniz, doğu vilâyetleri, Suriye ve Irak olmak üzere yedi bölgeye ayrılarak bunların her birinde birer kürek mevkii yapılacaktı. Merkez hapishaneleri üç yıla kadar mahkûm olanlara ve kürek mevkileri de üç yıldan fazla cezalılara mahsus olacaktı. Merkez hapishaneleri ve kürek mevkileri içerisinde, hapiste kalanlar için ayrı yerler tahsis edilecek, sağlık kuralları ve sosyal koşullar sağlanacak ve

---

21 Pennsylvania ve Auburn sistemleri için bkz. Mehmet Emin Artuk, Ahmet Gökçen ve A. Caner Yenidünya, *Ceza Hukuku Genel Hükümler*, c. II: *Yaptırım Hukuku*, SeçkinYayıncılık, Ankara 2003, s. 76-81.

22 1880 Nizamnamesi farklı konumdakileri farklı mekânlarda bir araya getiriyor, aynı cinsten tutuklu ve mahkûmların birlikte kalmalarına izin veriyordu:
Madde 73: Hapis cezasıyla mahkûm olanlar ile müttehim ve maznun-i aleyhim koğuşları başka başka olacağı gibi hapishane-i umumîlerde on seneye kadar kürek cezasıyla mahkûm bulunanlar ile müebbedlerin dahi koğuşları başka başka olacaktır. Ve misafir bulunan mahbuslar diğer mahbuslar ile ihtilât ettirilmeyecektir.
Madde 75: Bir sınıfa ait mahbusîn beraberce bir havalide gezebileceği gibi ameliyat odalarında ve koğuşlarda dahi toplanabilecektir.

sanat yerleri (dârü's-sanâ'a) ve ziraat tarlaları ve imalathaneler vücuda getirilecekti.[23]

Hapishane ve tutukevi inşaatlarına aynı anda her yerde başlanamayacağına göre öncelikle bazı vilâyetlerden başlanarak sonra sıra ile diğer vilâyetlerde de inşaatlar yapılacaktı. Öncelik verilen tutukevi ve hapishane inşaatları şunlardı: İshakpaşa'daki Dersaadet Cinayet Tevkifhanesi ve Üsküdar Tevkifhanesi ile Bursa, Balıkesir, Eskişehir, Beyrut, Adana, Ankara, Yozgat ve İzmir hapishaneleriydi.

İshakpaşa'daki Dersaadet Cinayet Tevkifhanesi plânlarında hücre sözcüğü geçiyordu. İshakpaşa'da üç yüz kişilik ve dört katlı olarak yapılması plânlanan Dersaadet Cinayet Tevkifhanesi plânlarında, hem koğuş pencereleri adı altında bunların demir parmaklıklı şekli gösterilmiş, hem de birinci kat hücre pencereleri ve zemin kat hücre pencereleri adları altında bunların da demir parmaklıklı şekilleri gösterilmiştir.

Buna karşılık, Üsküdar Tevkifhanesinin bodrum katı ve birinci ve ikinci katlarına ait plânlarda sadece koğuş sözcüğü geçmektedir.[24]

Yine Üsküdar Tevkifhanesine ait bir dosyadan nereye ait olduğu belli olmayan yüz kişilik bir hapishane projesi çıkmıştır. Zemin, bodrum, ve üst katı gösteren bu projede bodrum katında kalorifer mahalli, imalathaneler, hamam, ve cezalandırma (mücazat) hücreleri yer almaktadır. Zemin katta dava vekillerine mahsus oda, hastahane, hamam, on kişilik iki koğuş, ve on dört kişilik iki koğuşun yanı sıra dokuz adet hücre bulunmaktadır. Üst katta hastahane, hamam, on kişilik ve on dört kişilik koğuşların yanı sıra sekiz adet hücre yer almaktadır.

Kasım 1917 tarihinde tutukevi ve hapishanelerin inşa durumu şöyleydi:

Üsküdar Tevkifhanesi ve Bursa hapishanesi bitmek üzereydi. Dersaadet Cinayet Tevkifhanesi de bitmeye yüz tutmuştu. Balıkesir, Eskişehir, Beyrut, Adana, Ankara, Yozgat ve İzmir hapishanelerinin inşaatları da ilerlemişti. Ayrıca bir hayli hapishanenin inşaatı da ihale olunmuştu.[25]

İttihat ve Terakki Cemiyetinin 1333 (1917) tarihli ve son kongresi diye bilinen kongresine sunulan (ve 19 Eylül 1917'de *Tanin*'de tam met-

---

23 BOA DH.MB.HPS 119/23 (2).

24 *Bodrum*: Yemekhane, depolar, kalorifer mahalli, kadın çamaşırhanesi, kadın banyo mahalli, *Birinci Kat:* Kadın tutuklulara mahsus koğuşlar, kadın gardiyan odası, erkek tutuklulara ait odalar *İkinci Kat*: Hasta koğuşları, tabip odası.

25 BOA DH.MB.HPS 119/23.

ni yayınlanan) rapordaki "Kavanin ve Nizamatın Islahına İlişkin Kısım"da şu ifadeye yer verilmiştir:

"Hapishanelerimizin memalik-i mütemeddinedeki emsaline tevfikan vücuda getirilmesi için sarf-ı mesai edilmekte olup İstanbul maznunîn tevkifhanesinin bir aya kadar ikmal-i inşaatı müyesser olacağı gibi peyderpey Üsküdar ve Dersaadet ve Bursa cinayet tevkifhaneleri ikmal edilecek ve malzeme-i inşaiyeleri müstahzar olan daha on üç yerde hapishane ve tevkifhanelere mübaşeret olunacaktır."[26]

Ne var ki, Dersaadet'te, Üsküdar'da ve Bursa'da yeniden inşasına girişilen binalar Ocak 1919'da dahi tamamlanmış bulunmuyordu. İzmir, Balıkesir, Eskişehir ve Adana'da başlanılan ve Tekirdağ'da inşaatı ihale olunan binaların inşaatı da devam etmekteydi.[27]

Bununla beraber iyileştirme çabası devam ediyordu. Pollitz'in hapishane teftişlerini 1918 yılı sonuna kadar sürdürmüş olduğu anlaşılıyor. 20 Mart 1918 tarihli bir tezkereye göre Dâhiliye Nezareti tarafından hapishaneleri iyileştirmenin bir parçası olarak bir gardiyan okulu kurulmak isteniyordu. Böylece hapishane memurlukları Avrupa'daki emsali gibi düzenlenmiş olacaktı.[28]

Bu kısa yazıdan şu çıkıyor ki devletin üst katında hapishane koşullarını iyileştirme için bir niyet, bir çaba vardı. Bu konuda, diğer konularda olduğu gibi Avrupa ülkelerindeki uygulamalar izlenmiş ve yabancı uzmanların görüş ve bilgilerinden yararlanma yoluna gidilmişti. Savaş durumu ve bunun getirdiği malî sıkıntılar istenen projelerin gerçekleşmesine engel oluşturmuştu. 1911 yılındaki iyileştirme projesi sadece niyet aşamasında kalmıştı. 1913-1914 (1329) yılında tekrar ele alınan ve 1917 yılında hayata geçirilmeye girişilen iyileştirme projesi sırasında ise seçilen pilot bölgelerdeki hapishane inşaatları yavaş bir şekilde sürmüştü. Ne var ki akla şu soru takılıyor: 1911 yılındaki hapishaneleri iyileştirme projesi Balkan Savaşları nedeniyle eyleme dönüştürülememişken, Birinci Dünya Savaşı gibi büyük bir savaş sırasında Osmanlı hükûmeti pilot bölgelerde yeni hapishane ve tevkifhaneler inşa etmek için malî kaynağı nereden bulmuştu? Bu husus düşündürücüdür ve başka çalışmaları gerekli kılmaktadır.

---

26 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, c. I: *İkinci Meşrutiyet Dönemi 1908-1918*, Hürriyet Vakfı Yayınları, Genişletilmiş 2. Baskı, İstanbul 1988, s. 121.

27 BOA DH.MB.HPS 79/30.

28 BOA DH.MB.HPS 78/59.

Bekirağa Bölüğünden Anılar

— Murat Çulcu —*

Bugün İstanbul Üniversitesinin Beyazıt'taki merkez binası, Osmanlı İmparatorluğunun son döneminde Harbiye Nezareti olarak kullanılıyordu. Sultan II. Abdülhamid'in 'otoriter-baskıcı' yönetimi sırasında 'askerî' bir tevkifhaneye -bugünkü deyimle tutukevine- gereksinim duyuluyordu. Bu iş için de en uygun yer olarak Harbiye Nezaretinin bulunduğu bölge tercih ediliyordu. Nitekim bugünkü Siyasal Bilgiler Fakültesinin bulunduğu alanda yer alan ve birden fazla yapıdan oluşan bir külliye askerî tevkifhane olarak kullanılmaya başlanıyordu. Harbiye Nezaretinin yakınında -bir bakıma fizikî bünyesi- içinde yer alan bu tevkifhane bir süre sonra insanları ürküten işkence merkezi hâline dönüşüyordu. Buna da tevkifhanede görevli bölüğe kumanda eden Bekir Ağa adlı zabit neden oluyordu.

1908 İnkılâbından çok önce bu görevi yürüten Bekir Ağa -tıpkı Ali Suavi'yi sopa darbeleriyle öldüren 7-8 Hasan Paşa gibi- okur yazar değildi. İri yarı, insana korku salan 'kötü' görünümlü, kara cahil bir adam olan bu zabit, tevkifhanede konumlandırılan bölüğe kumanda ettiği için bölük ve mekân onun adıyla anılıyor, buraya 'Bekirağa Bölüğü' deniliyordu.[1]

Bekir Ağa tevkifhaneye gelen tutuklu ve hükümlülere son derece kötü muamele ediyor, müstebitçe davranıyor; hatta, ilkelerini kendisinin belirlediği, şiddete dayalı bir 'kaba kuvvet düzeni' uyguluyordu.

---

* Murat Çulcu, Araştırmacı, İstanbul.

1 Doğru yazılışı 'Bekir Ağa' olan bu ad, zaman içinde iki sözcüğün birleştirilmesiyle tek sözcük hâlini alıyor ve 'Bekirağa'ya dönüşüyordu.

Buraya girip çıkanlar âdeta canından beziyor, yaşadıklarını çevreye dehşet içinde anlatıyorlardı. Böylece Beyazıt'taki tevkifhane halk arasında 'kötü bir şöhret' kazanıyordu. Bu 'kötü şöhretin' yaratıcısı olarak Bekir Ağanın adı ile anılıyor ve 'Bekirağa Bölüğü' olarak da yakın tarihimize geçiyordu. Tevkifhane zamanla sadece askerî personel için kullanılmakla kalmıyor; rejim muhalifleri ve diğer suçlular da tutuklanarak buraya gönderiliyor, bir bakıma 'siyasi suçlular ve fikir suçluları' da Bekirağa Bölüğünün acımasızlığına teslim ediliyordu.

Zamanla 'kötü muamele' yapmakla ünlenen Bekir Ağa ve personeli değişiyordu. Ne var ki baskı ve işkence burada bir gelenek hâlini alıyor, bu nedenle 'Bekirağa Bölüğü'nün kötü şöhreti artıyor; burada yapılan 'gayriinsanî' uygulamalar -hatta daha da sertleşerek- devam ediyordu.

Nitekim 1908 İnkılâbıyla, mutlakıyet rejiminden kısmî bir anayasal düzen olan meşrutiyete geçiliyordu. Ne var ki 'insan hakları anlayışı' konusundaki gelişme o denli hızlı sağlanamıyordu. Bunun en çarpıcı örneğini de yine Bekirağa Bölüğü teşkil ediyordu. İnkılâbı gerçekleştiren İttihat ve Terakki Cemiyeti/Partisi iktidarını pekiştirdikçe, siyasî hoşgörüsünü yitiriyordu. Özellikle 31 Mart Olayından sonraki dönemde yönetim uygulamalarını sertleştiriyor, buna paralel olarak da Bekirağa Bölüğünün kötü şöhreti durmadan yayılıyordu. Gerçi tevkifhaneye artık Bekir Ağa kumanda etmiyordu ama, yeni kumandanlar da acımasızlıkta onu aratmıyorlardı. Hatta bazıları, ona bile rahmet okutuyorlardı. 1910 yılında tevkifhane kumandanlığı görevinde bulunan Salim Efendi hakkında Rıza Nur şunları kaydediyordu:

"Askerlere, gardiyanlara, hatta kendisinin emin ve sadık yandaşı, sırdaşı olup hafiyesi bulunan İsmail'e dahi Salim Efendi adî, cahil, zalim bir adamdır diye söylüyordum. Onun ismi, Salim değil zalimdir; babası zı'yı söyleyememiş de ondan Salim demiş ve buraya artık 'Bekirağa Bölüğü' değil, 'Salimağa Bölüğü' ismi verilmeli diyordum."[2]

İktidarını pekiştiren İttihat ve Terakki yönetimi Bekirağa Bölüğünü âdeta, geçmişin intikamını/rövanşını alırcasına kullanıyordu. Burada insan hakları hiçe sayılıyor, her çeşit şiddet kullanılıyor, zulüm ve işkence yapılıyordu. Kaldı ki buradaki yaşam koşullarının ilkelliği ve elverişsizliği bile başlı başına bir işkence niteliği taşıyordu:

---

2 Rıza Nur, *Cemiyet-i Hafiye*, İşaret Yayınları, İstanbul 1995, s. 170.

"Tavanı korkunç olacak kadar pek yüksek olan uğursuz odamın duvarları üzerine, eski, pis hayatını her beş on senede bir örtmek için bir kat badana çekildiği, ötesinden berisinden düşmüş parçaların yerlerinden keşfolunuyor ve altı yedi kat, her biri bir renk badanalar görünüyordu. Bu duvarların her noktası karınca yuvasını andırır birer haşarat yuvası hâlinde bulunuyordu. Ötede beride örümceklerin örüp de üzerine kurumuş sinek astıkları, üzerlerindeki tozdan bir iki senelik oldukları anlaşılan ağlar da caba. İri iri ve kum gibi çeşitli şekillerde tahtakurusu, pire, sivrisinek ve tatarcıklardan başka burada yeni olarak bir ufak sinek daha gördüm ki arkadaşlarından daha rahatsız ediciydi. Karasinekler ise arı gibi sokuyordu. Soğuktan korunmak için kapının delikleri pis bezle kalafatlanmış, adî ve rengârenk kâğıtlarla yapıştırılmıştı.(...)

"Abdesthaneye gittik. Yeni Cami helâları kadar pis ve berbat bir yer. İçeriye girmek mümkün değil... fakat zorunlu girdim. Su, ancak getirdiğimiz. Asker abdesthanenin kapısında bekledi."[3]

Bekirağa Bölüğünde kalanlara en çok rahatsızlık veren ve sağlıklarını tehdit eden unsuru 'bit' sorunu teşkil ediyordu:

"...kimi bir köşeye, ağaç altına çekilip gömleğini çıkarır, bit ayıklayıp öldürür. Birini gördüm ve dikkatle seyrettim. Kirden beyazlığı kalmamış olan donunda, her bir milimetrede desem abartmış olmam, bir bit bulup öldürüyordu. Bu ibret verici sahneyi derin derin inceledim ve iyi bir ders aldım. Bir kez ben de yatağımda bit buldum. Ama yalnız bir tane idi; fakat şimdiye kadar gördüklerimden ayrı bir kuyruğu vardı. Ömrümde bu şekilde bit görmemiştim. Zooloji âlimlerinin incelemesine lâyık ve hapishanelere mahsus bir cins olacak!"[4]

Dr. Rıza Nur Bekirağa Bölüğünün işkencehanesi hakkında da şunları kaydediyordu:

"Bir köşede on on beş tane, her biri baş parmak kalınlığında olan kızılcık sopaları gözüme ilişti. Kimi kırılmış ve kırık yerleri misvak ucu gibi olmuş olan bu sopaların yığını pek acayip bir manzara idi. Yapılan zulümleri ilân ediyorlar gibi duruyorlardı. Bir tanesi bir yerinden kırılmış ve bir ucuna kanlı bir bez sarılmıştı (...) bir ucuna bez sarılmasının sebebi, vururken el acıyor ve dayanamıyormuş. Bu sebeple bez sarılıyormuş. Bunu da araştırdık. Demek, ne kadar çok ve hızlı ve dövüyor-

---

[3] age., s. 77.

[4] age., s. 205.

larmış. Dövenlerin avuçlarının kürek çekmiş gibi nasır olduğunu öğrendim. Hatta jandarma Şerif Efendinin avucunun nasırını bizzat gördüm. Şerif Efendinin bunda bir günahı yoktu. Ne yapsın ki; kendisine emir ediyorlardı ve kendisi de tutuklu idi. Orada adî kahvelerde görülen ve ağaç diplerine atılan iskemleler de vardı. Üzerinde yer yer kan lekeleri vardı ki bu, kanlı vahşetlere delildi."[5]

Bu arada hemen kaydetmek gerekir ki Bekirağa Bölüğünde görev yapan personel de çok parlak bir durumda değildi. Gerçi onlar işkence görmüyorlardı. Ancak mahkûm ve tutuklularla aynı koşulları paylaşıyor, aynı elverişsiz ortamda, çeşitli yokluklar içinde yaşıyorlardı:

"Burada birazcık da kapımda nöbet bekleyen askerlerin perişanlıklarından bahsedeyim. Üstleri başları pek berbat, ayaklarında çorap yok. Fotinler parça parça. Kasaturalarının palaskaları olmadığından elde taşıyorlar veya çürümüş bir palaska takıyorlardı. Çoğu fotin yerine çıplak ayaklarına birer postal geçiriyorlardı. Elbiseleri yer yer yağ ve silâhların kiri ile abartmasız siyah renkte gibi idi. Birkaç er kunduraların kendileri satın aldıklarını söylediler. Bu perişan hâlleri, o askere yeni gelen ve terhis olan askerlerin gece taşlar, topraklar üzerinde yatmaları (...) insanı hayret ettiriyordu. Kış gelmiş idi (...) Hâlbuki şu anda askerin üzerinde yazlık elbise vardı. Bîçareler nöbette tir tir titriyorlardı. Sıkışıklık içinde yatar ve yemek yetişmeyip sofradan yarı aç kalkarlarmış. Bunlardan başka zavallı erler her gün sille ve tokat yiyip olmaz küfür ve hakaretler işitiyorlardı."[6]

İttihat ve Terakki yönetiminin muhaliflerine karşı tam bir 'gözdağı ve tehdit' aracı hâline getirdiği Bekirağa Bölüğü artık 'siyasî bir mahiyet' de kazanmış bulunuyordu. 1918 yılında I. Dünya Savaşının sona ermesi ve İttihat ve Terakki yönetiminin çökmesiyle, yeni bir dönem başlıyordu. Mütareke dönemi olarak adlandırılan bu süreçte; Hürriyet ve İtilâf Partisi yönetimi ele geçiriyordu. İngiltere'nin desteğini arkasına alan yeni yönetim, kendisinden önceki iktidarın mensuplarına karşı aynı baskıcı ve insanlık dışı yöntemleri uygulamaktan kaçınmıyordu. Nitekim Bekirağa Bölüğünün meş'um ve ürkütücü adı yeni dönemde de varlığını hissettiriyor, aynı işleri görmeyi sürdürüyordu. Bekirağa Bölüğü bu kez sadece İttihat ve Terakki mensuplarını ağırlamakla kalmıyor, işgal İstanbul'unda Ankara ve Kuva-yi Milliye yandaşlarının da uğrak yeri oluyordu.

---

5 age., s. 175.

6 age., s. 217.

'Bekirağa Bölüğünde' başlıklı risaleye ve yazarının durumuna gelince...

31 Mart Olayından sonra İttihat ve Terakki Fırkası etkin bir yönetim oluşturarak muhalefet odakları üzerinde ciddî bir baskı tesis ediyordu. Bu baskı karşısında sinen muhalefet odakları faaliyetlerini gizli olarak yürütüyordu. Kimi birbiriyle irtibatlı, kimi de yurt dışından güç alan bu muhalefet odakları iktidar tarafından kovuşturuluyor, sık sık da tevkifler yapılıyordu. Nitekim 1910 yılında böyle yurt dışı irtibatlı olduğu ileri sürülen bir gruba karşı, operasyona girişiliyordu. Paris'te yaşayan ve ünlü bir İttihat ve Terakki muhalifi olan Şerif Paşa tarafından parasal yönden desteklendiği ileri sürülen; aralarında Sinop milletvekili Dr. Rıza Nur, eski Sadrazam Kâmil Paşa, Mustafa Natık Paşa gibi tanınmış devlet adamlarının adlarının geçtiği bir 'Cemiyyet-i Hafiyye' yani 'gizli örgüt'e karşı tutuklama eylemi başlatılıyordu. Tevkif edilenler arasında genç yaşlı birçok muhalifin yanı sıra, tanınmış simalar da bulunuyordu. Bunlardan biri de, o sırada 18-20 yaşlarında olan, eski maarif memurlarından Süleyman Sırrı adlı bir genç idi. Süleyman Sırrı Efendi 1910 yılında yaşadığı olayları, anı ve gözlemler şeklinde kaleme alıyordu. Ancak yayımlamak için de 9 yıl beklemek zorunda kalıyordu. Bu süreçte İmparatorluk savaşa giriyor, 1918 yılında yeniliyor, İttihat ve Terakki yönetimi çöküyor, önde gelen İttihatçılar yurt dışına kaçıyordu. 1919 yılında ise mütareke koşulları hüküm sürüyor, divanıharpler kuruluyor, eski iktidarın adamları toplanarak Bekirağa Bölüğüne tıkılıyorlardı. Bu tevkifhanenin yeniden 'güncellik' kazanması, Süleyman Sırrı'yı da harekete geçiriyordu. Bekirağa Bölüğünün eski 'misafiri' âdeta "Orayı bir de benden dinleyin" dercesine 'Bekirağa Bölüğünde' başlığı altında kaleme aldığı anı ve gözlemleri, 1919 (Rumî 1335) yılında yayımlanıyordu. Nitekim risalenin ikinci başlığını da şu ibare oluşturuyordu: 'Orada neler gördüm?'

Risale 'Hukuk Matbaası'nda basılıyor ve 45 sayfadan oluşuyordu. Risalenin yazarı Süleyman Sırrı, Bekirağa Bölüğünü ve yaşadıklarını şu başlıklar altında özetliyordu:

Bekirağa Bölüğü - Mukaddeme
Cemiyet-i Hafiyye'nin tesisi
Nasıl tevkif olundum?
Tevkifhane memurluğunda
Bekirağa Bölüğünün tarihçesi
Heyet-i istintakiye

Mezalimin envaı
Hizmet de ediyorduk
Garip tevkifler
Zindanda güzariş-i hayat
İlk intihar
Divanıharpte
Zindanda Ramazan hayatı
Zindanda başka komiteler de vardı
Hatime

Risalenin yazarı Süleyman Sırrı Efendi Bekirağa Bölüğü ile ilgili gözlem, anı ve düşüncelerini bu başlıklar altında bugünün okurlarına şöyle aktarmış bulunuyor:

[kapak/ künye] BEKİRAĞA BÖLÜĞÜNDE
Orada neler gördüm?
Muharriri
Sabık Maarif Memurlarından
Süleyman Sırrı
Hukuk Matbaası
Dersaadet
1335

[s. 3] **Bekirağa Bölüğü**[7]

Mütarekeyi müteakip İttihat ve Terakki erkânının bir müddet istirahat-güzin oldukları Bekirağa Bölüğünün mukadderat-ı memleket ile büyük ve mühim bir alâkası vardır.

Bu mahbes zulüm ve belâ-yı inkıraza doğru sürüklenen memleketin fecia-i akıbetine giryan birçok vatanperveran milletin hun-ı masumuy-

7 "Bekirağa Bölüğü: Osmanlılığın sonuna kadar Harbiye Nezareti Dairesi olarak kullanılmış olan Beyazıt'ta şimdiki İstanbul Üniversitesi Hukuk ve Tıp Fakülteleri binasının avlusundaki askerî tevkifhane hakkında kullanılır bir tabirdi. 1908 Temmuz inkılâbından evvel tevkifhane memurluğunu yapan Bekir Ağanın adına nispeten bu ismi almıştı. 1908 Temmuz inkılâbından sonra siyasî mevkuflar burada hapsedilirdi. Nitekim mütareke devrinde İttihat ve Terakki Cemiyetinin ileri gelenleri ve eski nazırlardan bazıları burada mevkuf bulundurulmuşlar ve oradan Malta'ya sürülmüşlerdi. Bu yerde hâlen İstanbul Tıp Fakültesi Morfoloji müessesesi bulunmaktadır. Mevkuflara kafa ve gözleri patlatılacak, tırnakları sökülecek derecede işkence yapıldığı için istibdadın korkunç kalesi sayılırdı." Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. I, MEB, İstanbul 1993, s. 195,196.

la da nam-naktır. Bu zindan-ı igtisab masum ve bîgünah birçok vatandaşların enin-i ihtizarlarına duvarlarıyla sağır ve ebkem olan bir bina-yı zulüm ve şerdir.

Meydan-ı siyasete gitmeden evvel buradan gelip geçenler ölmeyi birkaç kere tatmış ve tekrar ihya edilmişlerdir.

Bu zindan-ı zulüm ve belâ makbereden feci ve gamnaktır. Kabrin gazabı matrut ve mütemadidir. Onda yalnız mevt, mevt-i muhakkak vardır. Burada ise her an sizi hayata iade eden zalim ve bî-insaf bir hayat-ı can-güdaz mevcuttur.

Bu eser mezalim ve cinayatının şahid-i zî-hayatı bulunduğum bir tarihî binanın bazı fecayiini ihtiva eder.

Bu itibar ile Türkiye'yi izmihlâl ve inkıraza sevk edenlerin asar-ı cinaiyanelerine canlı bir şahit, bu şahadet bir hatıra, her hatıra ise bir tarihtir. Bu tarihi ahlâfa ithaf ediyorum.

[s. 4] **Cemiyyet-i Hafiyye'nin[8] tesisi**

Kadıköyü'nde ikamet ediyor idik. Gümrük memurlarından Kemal Bey namındaki bir zatla kayınpederimin delâletiyle görüşmüş idim. Bu zat pederimle sık sık görüşüyor ve ekseriya musahabeleri oluyor idi.

---

8 Cemiyyet-i Hafiyye: "Gizli örgüt" anlamına gelen Cemiyyet-i Hafiyye sözcüğü en çok Sultan II. Abdülhamid'in saltanatı sırasında İttihat ve Terakki Cemiyeti için kullanılıyordu. Meşrutiyetin ilân edilmesinden sonra İttihat ve Terakki'nin muhalifleri tarafından kurulan gizli örgütler için de kullanılmağa başlandı. Nitekim aralarında ekteki risalenin yazarı Süleyman Sırrı Efendinin de yer aldığı örgüt "Cemiyyet-i Hafiyye" olarak adlandırılıyor, aynı örgütle bağlantılı olduğu ileri sürülen Sinop Mebusu Dr. Rıza Nur, bu durumu şöyle kaydediyordu: "*Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde, Haziranın 13. günleri falandı, bir "Cemiyyet-i Hafiyye-i Fesadiyye" tamlaması görüldü. Bu tarihten itibaren geniş çaplı tevkifler başlıyor ve gözaltına alınanların sayısı hızla artıyordu. Olay 25 Haziran 1326 (8 Temmuz 1910) tarihli *Sabah* gazetesinde şöyle duyuruluyordu: "Dersaadet'ten *Neue Freie Presse* gazetesine çekilen bir telgrafnamede geçen cumartesi günü Fransız Postahanesinden mektup ve gazete almakta olan Hafız Sami ve telgrafhane memurlarından Saim isminde iki kişinin zabıta tarafından tevkif edildiği bildirilmektedir. Daha sonra tutuklanan birkaç kişiden gizli bir cemiyetin mevcut olduğu ve bu cemiyete mensup olanların birbirini tanımadığı anlaşılmıştır. Bu Cemiyyet-i Hafiyyenin merkezi Paris'te ve başkanı da Şerif Paşa imiş." Böylece tahkikat genişledikçe tutuklananların sayısı çoğalıyor ve bir aralık 300 kişiyi buluyordu. Süleyman Sırrı Efendi de bu risalesinde dâhil olduğu örgütü ve bu nedenle uğradığı muameleyi anlatıyordu.

Ben mahrem olan musahabelerini anlamak merakına düştüm. Kış takarrüp etmiş idi. Haseki'deki eve nakletmiş idik. Yine Kemal Bey sık sık gelmeğe başladı ve benim tecessüsümü arttırdı. O gece biraz işret ediliyor idi. Pederimin bulunmadığı bir sırada kendisine pederimle olan sohbetinin iç yüzü neden ibaret ise anlatmasını rica ettim. Ve o da hafi bir cemiyet teşkil olunduğunu ve arzu eder isem, kanaatimi dinledikten sonra maksadı ve icraatın neden ibaret olacağını söyleyeceğini vaat etti. Bunun üzerine kanaatimi anlattım.

Ben kanaaten İttihat ve Terakki hükûmetine muhalif idim. Bu fikir ve kanaat İttihat ve Terakki'nin nihayet bu memleketi izmihlâle uğratacağına, kalbimde hâsıl olan emniyet ve itminandan neşet ediyordu.

Bu muhalefetin bende sebeb-i husulü ber-vech-i ati idi:

Bidayet-i Meşrutiyette bir matbaa tesis etmiş idik. O zamanın muhalif neşriyatı matbaamızda tab ediliyor idi. Bu meyanda *Serbestî* (gazetesinin) sermuharriri Hasan Fehmi Beyi her gece dinlerdim. Mümaileyh Avrupa'daki tarz-ı [s. 5] mesaisini ve sonra kimlerin kahraman-ı hürriyet kesildiğini bir lisan-ı teessürle anlatırdı. O sıralarda Fedakâran Cemiyeti[9] azasına yapılan muamele ve onu veli eden hadisat-ı saire ve bilhassa Otuz Bir Mart Vak'asındaki idamlar ve tehditler ve sair icraat-ı zalimaneden dolayı İttihat ve Terakki'ye karşı muhalefeti vazife-i vicdaniye telâkki etmiştim.

Hele hiç unutmam *(Ahmed Rıza Beye Açık Mektup)* namında meçhul bir zatın bir formalık eserini okumaksızın tabetmiş idik. Bundan dolayı bir gece iki zabit idarehanemize gelerek hain-i vatan, alçak, rezil ilh., kelimeleriyle tecavüz etmeleri ve ertesi gün diğer bir zabitin yanıma sokularak tabedenin tarafımdan gösterilmediği takdirde beynimde ta-

---

9 Fedakâran Cemiyeti (Fedakâran-ı Millet Cemiyeti): Sultan II. Abdülhamid'in saltanatı döneminde İmparatorluğun çeşitli yerlerine sürülen ve yurt dışına kaçanlar, II. Meşrutiyetin ilânından sonra İstanbul'a döndüler. Bazı haklar elde etmek istediler. Fakat İttihat ve Terakki Cemiyeti üyesi olmayanlar, umduklarını bulamadılar ve dışlandılar. Bunun üzerine haklarını savunmak amacıyla 1908 yılının Ağustos ayında örgütlenerek bu cemiyeti kurdular. Avnullah Kâzımî, Es'ad Bey, Ali Vefa, Abdülkadir Kadri, Hacı Cemâl, Asitaneli Behçet, Ertuğrul Şakir gibi tanınmış şahıslar tarafından kurulan örgüt, *Hukuk-ı Umumiye* adlı bir de gazete çıkardı. İttihat ve Terakki'ye karşı şiddetli bir muhalefet yapan örgüt, mevcut yönetimin boy hedefi hâline geldi. Cemiyet İttihatçılar tarafından basıldı. Bazı üyeleri tevkif edildi. Cemiyet, 31 Mart olayından sonra kovuşturularak siyaset sahnesinden silindi. Ancak üyeleri bireysel bakımdan muhalefete devam ettiler ve kovuşturulmaları sürdürüldü.

banca patlatacağını kasemle söylemesi kanaatimdeki isabeti takrirden başka bir tesir bırakmamış idi.

Artık Hasan Fehmi'nin[10] ve Ahmed Samim'in[11] şahadeti ve *İştirak* gazetesi sahibi Hilmi Beyin[12] Samim'in idam olunacağı hakkındaki ihbaratını mübeyyin* olan mektubu (yine matbaamızda tab olunmuştur) bana yalnız muhalefet değil, kendi başıma isyan etmek cesaretini bile ilham ediyordu.

Bu fezayihi başlıca idare eden nazarımda Mahmud Şevket[13] idi. Bunun diktatörlüğü çekilir şey değildi. Bu hükûmetin devrilmesi lüzumuna kani idim.

---

10 Hasan Fehmi Bey (1866-1909): İkinci Meşrutiyetten sonra ünlenen ve siyasî eleştirileri yüzünden öldürülen gazeteci. *Serbestî* gazetesinin başyazarlığını yaparken 5 Nisan 1909 günü Galata Köprüsü üzerinde gerçekleştirilen bir suikasta kurban gitti. Olay faili meçhul bir cinayet olarak kaldı. Ne var ki cinayeti İttihat ve Terakki Partisinin fedaîlerinden Abdülkadir'in işlediği iddiası bir dedikodu olarak çeşitli kaynaklar tarafından ileri sürüldü.

11 Ahmed Samim Bey (1884-1910): *Sada-yı Millet* gazetesinin başyazarlığını sürdürürken İttihat ve Terakki'ye de ağır eleştiriler yöneltiyordu. Bu muhalefeti İttihat ve Terakki yönetimini rahatsız ediyordu. 1910 yılında Bahçekapı'da düzenlenen bir suikast sonucu; bazılarına göre fedaî Abdülkadir, bazılarına göre de Yakub Cemil tarafından tabanca ile vurularak öldürüldü.

12 Hüseyin Hilmi (İştirakçi): Aynı zamanda Sosyalist Hilmi olarak da tanınan Hüseyin Hilmi Bey Osmanlı Sosyalist Partisinin kurucusuydu. Hilmi Bey İzmirliydi. Partisinin yayın organı olarak *İştirak* gazetesini yayınlıyor, bu nedenle İştirakçi Hilmi lâkabıyla da biliniyordu. Yazıları ve fikirleri nedeniyle defalarca gözaltına alınıyor ve sürgüne gönderiliyordu: "Meşrutiyet idaresi, Mahmut Şevket Paşa vak'asmdan çok sene evvel Birinci Meclis-i Mebusan zamanında 3-4 genci Kastamonu'ya sürmüştü. İştirakçi de bunlar meyanmda idi. Menfa haricinde, İstanbul'da geçirdiği her ay muhakkak bir defa polisler arar ve askerler Bekirağa Bölüğüne tıkardı. Artık oranın gediklisi olmuştu. Bir yırtık muşamba bavulu daima mahbese girmek için hazır dururdu." (Münir Süleyman Çapanoğlu, *Türkiye'de Sosyalizm Hareketleri ve Sosyalist Hilmi*, Pınar Yayınevi - İstanbul 1964, s. 80) Ne ki muhalefetine rağmen İttihat ve Terakki onun canına kastetmiyordu. Hüseyin Hilmi Bey mütareke İstanbul'unda faaliyetlerini sürdürüyor, hatta durumunu düzeltmesi dikkati çekiyordu. Bu nedenle İngilizler hesabına çalıştığı ileri sürülüyordu. Ancak 1923 yılının Ekim ayında Haydar adlı bir şahıs tarafından Bozdoğan Kemeri yakınında tabanca ile ateş edilerek öldürüldü. Katil cinayeti kendisinin; cinsel sapıklık nedeniyle işlediğini iddia ediyordu. Bununla birlikte cinayetin arkasında mütareke döneminin polis müdürlerinden, İngiliz casusu Tahsin Beyin parmağı olduğu ileri sürülüyordu. Ancak cinayet sanığı Haydar, 9 Ekim 1923 günü 15 yıl hapse mahkûm edildi.

* Bu kelime metnin orijinalinde yanlış olarak *"muân"* şeklinde yazılmıştır.

13 Mahmud Şevket Paşa (1856-1913): Basra Mutasarrıfı Kethüdazade Süleyman

Bu cihetleri Kemal Beye ber-tafsil anlattım. Büyük bir dikkatle dinleyen Kemal Bey derhâl elimi sıkarak şu veçhile tahlif teklifinde bulundu:

- Hükûmet-i hazırayı fikren, icap ederse fiilen hâl ve kal etmek. Söz veriyor musun?

[s. 6] - Evet, dedim ve bu suretle Cemiyete iştirak da etmiş oldum.

Ben de yeni görüştüğüm Doktor Münir ile Hamdi Efendileri Kemal Beye takdim ettim. Ve onları da iştirak ettirdik. Artık herkes taraftar arayarak efradı teksire çalışıyordu. Avrupa'daki Şerif Paşa[14] ile Kemal Bey muhabere ediyor idi. Ve daima efradın teksirine çalışıyor ise de "Paraya ihtiyaç var" diyerek mektuplar yazıyordu. Ben Kemal'in zaruretine bakarak bunun bir ihtiyaçtan münbais olduğunu, binaenaleyh hiçbir vakit matlup neticenin husul bulmayacağını hissettim ve Kemal'in Şerif Paşadan çekmek istediği gayrimeşru bir paraya kendimizi alet etmemek için hissiyatımı Doktor Münir ile Hamdi Efendiye anlattım. Ve Kemal Beye bademe Cemiyet için çalışmayacağımızı müşterek

---

Bey ile Çeçen asıllı bir annenin oğlu olan Paşa, Bağdat'ta doğdu. 1880 yılında Harbiye'den Kurmay Yüzbaşı rütbesiyle mezun oldu. 1908 Ağustosunda III. Ordu Kumandanlığına, 1908 Kasımında Rumeli Vilâyetleri Genel Müfettişliğine tayin edildi. Sultan II. Abdülhamid'in saltanatı sırasında uzun yıllar Almanya'da görev yapan Paşa, 31 Mart Vak'ası nedeniyle Hareket Ordusu Kumandanı olarak İstanbul'a geldi. 1909 Mayısında I., II., III. Ordular Müfettişliğine atandı. Olağanüstü dönemde otorite merkezi oldu. Hakkı Paşa kabinesinde Harbiye Nazırlığı görevini üstlendi. 1910 yılında Arnavutluk isyanı ile uğraştı. Ahmed Muhtar Paşa kabinesinde görev almadı. 1913 yılında gerçekleştirilen 'Babıâli Baskını' sonunda Sadrazamlığa getirildi. 2 Haziran 1913 günü düzenlenen suikast sonucu öldürüldü.

14 Şerif Paşa (1865-1944): Sultan II. Abdülhamid'in Hariciye Nazırlarından Kürt Said Paşanın oğlu olan Şerif Paşa bu nedenle Kürt Şerif olarak da adlandırılıyordu. Galatasaray Mekteb-i Sultanîsi ile Paris Saint Cyr Akademisini bitirdi. Saray Seryaverliği, Brüksel ve Paris'te Ateşe Militerlik yaptı. Stockholm Sefirliği görevini yürüttü. Bu görevde iken Jöntürklerle temas kurarak onlara yardımcı oldu. Bir aralık İttihat ve Terakki Cemiyetine girdi ise de daha sonra ayrıldı. Paris'e yerleşerek burada Islahat-ı Esasîye-i Osmanîyye Fırkasını kurdu. Ayrıca *Meşrutiyet* gazetesini yayımladı. 1912 yılında İstanbul'a geldi. Fakat Babıâli Baskını sonucunda İttihatçıların iktidarı ele geçirmesiyle tekrar yurt dışına kaçtı. Adı Mehmet Şevket Paşa suikastına karıştı. I. Dünya Savaşından sonra Kürt ayrılıkçı hareketine sahip çıktı. Kürt Devleti kurmak için Ermeni Bogos Nubar Paşa ile anlaşma imzaladı. 1944 yılında İttihatçılar tarafından kendisi hakkında yazılan Boş Herif adlı risalede; yakışıklı bir adam olması nedeniyle Parisli kadınların kendisine Beau Sheriff adını verdikleri kaydedilerek, ülkesine karşı gerçekleştirdiği ihanetler anlatıldı.

imzalı mektupla bildirdik. Hâlbuki sonra, bunlar Kemal ile anlaşmışlar. Şerif Paşanın gönderdiği parayı Kemal aldığı gibi Avrupa'da soluğu aldı. Benim sözümü dinlemeyenlerin cebine bir para girmediği hâlde aptalcasına dayak yediler.

Yalnız şunu izah edeyim: Bilâhare Cemiyete iltihak eden bazı zevat, sırf vatanî emniyyelerle mütehalli olup Kemal gibi para hissiyle mütehalli değillerdi.

[s. 7] **Nasıl tevkif olundum?**

O gün Kaleme gitmemiş idim. Bekçi kapıyı çalarak gayet münasip kiralık bir ev bulduğunu ve acilen gitmekliğimi söyledi. Yeleğimi giymeğe bile lüzum görmedim. Hemen pantolonu ayağıma taktım. Ceketi sırtıma giydim, sokağa çıktım. Altı yaşındaki mahdumum Nüzhet beraberimde idi.

Sokakta tesadüf ettiğim mevki komiseri bey biraz karakola kadar gidileceğini söyledi. Ve telefonla "Sırrı Bey karakoldadır" diyerek Aksaray Karakoluna malûmat verdi. O sırada zavallı oğluma, yaramazlık edecek olursa kendisinin karakolda tevkif olunacağı ihtarında bulundum. Meğer ben tevkif olunacakmışım!..

Zavallı çocuk bu ihtardan ağladı. Ve bekçi çocuğu, o komiser de beni Aksaray'a götürdü. Oradan iki polis refakatinde Polis Müdür-i Umumîliğine götürüldüm. Azmi Bey[15] akşam yemeğine gitmiş idi. Bir müddet bekledik. Hızlı adımlarla geldi. Odasına girdi. Polisler beni nezdine gönderdiler. Yanına oturttu.

- Sizin Cemiyet hakkında malûmatınıza müracaat ediyoruz. Anlatınız, dedi.

Ben de hiçbir cemiyete mensup olmadığımı söyledim.

- Canım sizin Kemal Bey?

- Benim Kemal Beyim yoktur. Filhakika birçok arkadaşlarımın ismi Kemal [s. 8] olabilir. Fakat hangisinin murat olduğunu lütfen söyler misiniz, dedim.

---

15 Azmi Bey: Trabzon'da doğan Azmi Bey İttihat ve Terakki Cemiyeti/Fırkasının ünlü Polis Müdürlerindendi. Cemiyyet-i Hafiyye'nin tahkikatını yürüten Azmi Bey, Babıâli Baskınından sonra İstanbul Muhafızlığı görevini üstlenen Cemal Paşa tarafından İstanbul Polis Müdürlüğüne tayin ediliyordu. Adı Ermeni tehciri olayına karışan Azmi Bey çeşitli devlet görevlerinde bulunuyor, I. Dünya Savaşından sonra ise Beyrut'ta Ermeni komitacıları tarafından düzenlenen bir suikasta kurban gidiyordu.

Bunun üzerine evdeki içtimaı ve Doktor Münir'in yakalandığını ve Kemal'in nasılsa Avrupa'ya sıvıştığını söyledi.

Artık ketmin manasız olacağını anladım. Keyfiyeti ber-tafsil anlattım. Ve bu suretle arkadaşlarımı tebriye etmiş oldum. Her ne ise, dışarı çıktığım vakit müteferrika odasına soktular ve tevkif müzekkeresinin yazıldığını görünce hayret içinde kaldım. Ve söylenecek bir tek sözüm kalmıştı. Nezdlerine kabul etsinler, dedim. Tekrar Azmi Beyin yanına girdiğim vakit beş altı zabit ifademin neden ibaret olduğunu Azmi Beyden dinliyorlar idi.

- Benim bir cürmüm yoktur. Ne için tevkif olunuyorum, dedim.

- Sizin malûmatınızdan istifade edilecektir. Binaenaleyh müsafereten gönderiliyorsunuz, dedi. Fakat tevkif müzekkeresi olmadıkça kabul edilemeyeceğimi ve bi'n-netice malûmatımdan istifade olunamayacağını da söyledi.

Dışarıya çıktım, tevkif müzekkeresiyle birlikte Bekirağa Bölüğüne gönderildim.

Tevkifhane Memurluğunda

Beni götüren polis memuru teslim olunduğuma dair imza istiyordu. Hapishaneye memur olan zat ise:

- Kerataları sayı ile vermediler, imza istemez, cevabını verdi [s. 9] ise de polis ısrar etti ve zor ile imza alabildi. Kordonlu olan bu zabit "Doktor Münir'i tanır mısın?" diye haşin ve sert bir ses ile sordu.

- Evet, tanırım, dedim.

- Görürsün hergele, deyince tahammülüm kalmadı.

- Bu kelimeyi size reddederim. Teessüf ederim. Bu devr-i Meşrutiyette bahusus müsafereten gönderilmiş bir kalem efendisi hakkında sizin gibi kordonlu bir zabitin hakarette bulunması şayan-ı teessüftür, zeminindeki sözlerim üzerine;

- Tutun şu herifi, dedi.

Derhâl iki asker kollarımı tersine çevirmeğe başladılar. Avazım çıktığı kadar bağırdım:

- Hakkını, namusunu müdafaa edenlere Meşrutiyette hem hakaret ve dayak atmak var mıdır? Zavallı Meşrutiyet! Hürriyet böyle mi olur? Dedim.

Bir güzelce dayak yedikten sonra ayaklarıma basamadığımdan askerler kollarımdan tutarak Bekirağa koğuşuna indirip kapısının

önünde tekmelerle içeriye attılar. Bir ot minderin üzerine oturttular ve kimsenin benimle konuşmayacağını, şayet konuşulur iken görülecek olur ise yüz değnek atılacağını bütün mahbusîne söylediler ve gardiyanlara da o yolda tembihatta bulundular. Bir saat sonra vatan haini gözlüklü Mustafa ve biraz sonra vatan haini Enver Ağa ve saire gibi kelimat-ı tahkiriye ile çağrılmağa başlandı.

[s. 10] Gittiler. Avdetlerinde benim gibi koltuklarda geliyorlardı. Ağız burun birbirine karışmış, yüzleri kan içinde idi. Ayaklarına oldukça baklaları iri zincirler takılmış, ağlayarak sürünüyorlardı. Gecenin sükûnetinde bu zincirlerin sesi, üç yüzü mütecaviz mahpus istiap eden koğuşta yakılan beş numara bir lâmbanın ziyası zaten gündüzleri bile karanlık olan zindanımız sakinlerinin kalplerinde hüzün ve havf ve hıras ilka ediyordu. Ben de böyle olacağım diyerek hâsıl olan korku uyku uyumağa imkân bırakmıyordu. Esasen pirenin kum gibi olduğu bir yerde uyumak vücudun alışmasına ve yahut hayvanın doyup çekilmesine vabeste olduğu aşikârdır.

Bekirağa Bölüğünün tarihçesi

Orada aldığım malûmata göre buraya bu namın verilmesi şundan ileri gelmiştir:

Vaktiyle askerî tevkifhanesi ittihaz olunan bu mahalle Bölükten yetişme, cesîmü'l-habeşe, kaviyyü'l-bünye, okumak ve yazmaktan bîbehre Bekir Ağa namında bir zabit memur edilmiş.

O zamanlarda bir kabahat yaptığı cihetle tevkifhaneye isal edilen efradı gelir gelmez karşısına alarak istintak eder ve kabahatli ve kabahatsiz dayak atarmış. Bu zat mücrimlerin tedibi için usul-i kadim veçhile [s. 11] bir falaka yaptırıp odasında en mutena bir mahalle asmış ve mücazat edilmek icap edenleri bu falakaya yatırmayı mutat edinmiş imiş.

Hatta ara sıra mevkufîni teftiş ve muayene eylediği sırada; "Ulan rahat durunuz. Yoksa falakayı indirtirim" diye tehdit edermiş.

O mahbes-i zulüm ve igtisaba ismini nam olarak bırakan bu Bekir Ağanın diğer bir âdeti de gerek divanıharpçe beraatına hükmolunan ve gerek ikmal-i müddet ile tahliyesi icap eden her kim olur ise olsun mahbesten çıkmazdan evvel Ağa bunu falakaya yatırarak mükemmelen döver ve;

- İşte herif gördün ya, bir daha buraya gelme, diyerek huzurundan ihraç eyler imiş.

Bekir Ağanın vefatından sonra tevkifhaneye tayin olunan müdürler ve muhafızlar içinde bizim mevkuf bulunduğumuz zamanın müdürü olan Salim tam manasıyla zalim müteveffaya rahmet okutmuş.

Heyet-i istintakiyye

Bu heyetin faaliyeti gece saat alaturka birden sabah namazlarına kadar devam eder ve en mühim tahkikat geceleri yapılır, gündüzleri pek o kadar çalışmazlar idi. Esasen heyetin resmîsi gündüzleri, gayriresmîsi geceleri faaliyette bulunur idi. Bu heyet-i tahkikiye evvelâ çağırdığı kimseyi şöyle isticvap eder idi.

[s. 12] - Ulan numeron kaç?

'Bilmiyorum', yahut korku ile '7, 8' dediniz mi; anlaşıldı, ketm-i esrar edecek, yatırın falakaya emri verilirdi.

Sopanın adedi hiçbir vakit elliden aşağı değildi. Dayak atanlar gayet iri cüsseli adamlardır ki, onlar da Arnavutluk'ta isyan eden efrattan olup cezalarını gardiyanlık etmek suretiyle idare-i örfiyye hapishanesinde geçiriyorlardı. Dayak yiyip de aşağı gelenlerden bir şey öğrenmek mümkün değil. Yalnız abdesthaneye gidiyordum. Aynı günde tevkif edildiği hâlde henüz haberdar olmadığım kayınpederimi gördüm. Sıvamış olduğu kollarını gösterdi. Çürük limon renginde idi. İşaretle işin vahametini anlatıyor idi. Zaten işarete hacet yok idi. Zincir sesleri nasıl bir girdaba yuvarlandığımıza şahadet ediyordu. Herkes gibi ben de tazyik edilmiş, fazla olarak ağzıma tabanca sıkılacağı tehdidiyle ihafe edilmiştim. Ve kamçı şakırtılarına maruz kalmıştım. En ziyade tazyike ve dayağa maruz olanlar Gözlüklü Mustafa ile Hacı Kemal ve müderrisînden Emin Efendi idi.

Çünkü Şeyhülislâm Mustafa Sabri Efendi ile Rıza Nur[16] Beyi tevkif ettirmek emelinde idiler. Rıza Nur Beyi bir kart bahanesiyle tevkif

---

16 Dr. Rıza Nur (1878-1942): Askerî Tıbbiyeyi bitirdi. Gülhane Askerî Hastahanesinde çalıştı ve Askerî Tıbbiyede ders verdi. Meşrutiyette Sinop mebusu seçildi (1908-1912). İttihat ve Terakki içinde 'hizb-i terakki' grubunda yer aldı. Sonra Ahrar Fırkasına geçti. Islahat-ı Esasîye-i Osmanî Fırkası tarafından kurulan gizli cemiyete üye olduğu gerekçesiyle 1910 yılında tutuklandı. Yargılamada aklandı. 31 Mart Olayından sonra yurt dışına kaçtı. 1911 yılında Hürriyet ve İtilâf Partisinin kurucuları arasında yer aldı. Halâskâr Zabitan grubunu destekledi. Babıâli Baskınından sonra birkaç kez tutuklandı ve yurt dışına kaçtı. 1920'de yeniden mebus seçildi. Meclis basılınca Anadolu'ya geçti ve TBMM'ye katıldı. Ankara'da kurulan ilk hükûmette Milli Eğitim Bakanı oldu. Moskova Anlaşmasına

ettiler ve Mustafa Sabri Efendi hakkında elde etmek istedikleri yalancı şahitliğe hiçbirimiz yanaşmıyor ve bu suretle günlerce dayak yiyor idik. Dayak neler yaptırmaz. Ne gülünç hâllerin hikâyesini dinledim: Demokrat Mustafa isminde bir genci sopanın altına yatırmışlar. Çocuğun Cemiyetten [s. 13] haberi yok. Numero sorarlarmış. 10, 20, 40 ilh., dedikçe döverlermiş. Nihayet Doktor Münir ber-takrip kulağına 7,8 demiş ve dayaktan kurtulduktan sonra;

- Söyle bakalım, kimleri Cemiyetten olarak tanıyorsun, bahusus böyle zevattan, demişler. Dayak bu. Düşünmüş, aklına kimse gelmemiş. Akrabasından Mustafa Natık Paşa[17] gelmiş. Haydi, Mustafa Natık Paşayı da tevkif ettiler.

Çocuğu bir gece çağırıp kahveler, limonatalar, salon sigaralarıyla ikram ve izaza başlamışlar. Bakmış ki yalan söyledikçe hüsn-i muamele, bir şey bilmiyorum dedikçe dayak var. Uydurmağa başlamış ve demiş ki:

- Kâmil Paşa[18] da dâhildir.

Mustafa Natık ile konağa gittiğini ve Mahmud Şevket Paşanın katline dair müzakere edildiğini ve daha diğer yalanlar uydurmak suretiyle canını kurtardığı bir sırada gazetelerde pek mühim bir rical-i siyasinin dâhil olduğu ve yakında izinin keşf ve ilân olunacağını yazıyorlardı. Bu Kâmil Paşa için idi. Heriflerin gözleri dönmüş, şayet Kâmil Paşanın Cemiyete dâhil olduğu tahakkuk ederek tevkif olunacak olursa kendisine atılacak olan dayağın sopasını heyet-i tahkikiyede müzayedeye koyuyor ve aralarında arttırıyorlar idi.

---

delege olarak katıldı. 1921 yılında Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı oldu. Lozan Konferansında 2. Delege olarak yer aldı. 1926 yılında siyasetten çekildi. Yurt dışına gitti. Anıları ölümünden sonra yayımlandı. 1942 yılında Türkiye'de vefat etti.

17 Mustafa Natık Paşa: Rütbelerin Tasfiyesi kanunun çıkarılınca rütbesi Mirlivalıktan (Paşalıktan) Miralaylığa (Albaylığa) düşürüldü. Mütareke döneminde divanıharp reisliği, İstanbul muhafızlığı yaptı. Hürriyet ve İtilâf Fırkası üyesi idi. Nigâhbân Cemiyeti üyeliği yaptı. Ayrıca Mağdurîn-i Siyasiye Teavün Cemiyeti İdare Heyeti üyesi olarak görev üstlendi. 150'likler listesine alındı. Mısır'a kaçtı. Oradan Mekke'ye geçerek Hilâfet Komitesine katıldı.

18 Kâmil Paşa (1832-1912): Dört kez sadrazamlık yapan Kâmil Paşa Mısır Harbiye Mektebini bitirdikten sonra Evkaf Müdürlüğü, Mutasarrıflık, Valilik, Nazırlık görevlerinde bulundu. Arapça, Farsça, Fransızca, Rumca ve İngilizce bilen Paşa, İngiliz sempatizanı olarak tanınıyordu. 3 ciltlik siyasi tarih ve hatıratının birinci cildini yazdı. Kıbrıs'ta vefat eden Kâmil Paşanın cenazesi Lefkoşa'da Arap Ahmed Paşa Camii'nin bahçesine gömüldü.

Mezalimin envaı

[s. 14] Heyet-i tahkikiye artık ikmal-i vazife etmiş idi. Bütün arkadaşlarla serbestçe görüşülüyor idi. Herkes ne suretle dayak yediğini ve nasıl mezalim icra edildiğini yekdiğerimize anlatarak ve aynen taklitleri yapılarak gülüşüyor idik.

Bu meyanda şayan-ı dikkat olan 'domuz topu' idi.

Bacaklar zor ile enseye kadar çevrilip bağlanıyor ve o zaman insan hakikaten tostoparlak bir şekil alıyor. Fakat her insanın bacakları kolaylıkla oraya kadar çevrilemediğinden pek çok ıstırap vermekle beraber teneffüs-i eşkâl ediyor.

İşte bu hâle konulduktan sonra rast gelen tarafına sopayı patlatıyorlardı. Bu hâlde dayak yiyenlerin ekserisi bayılır. Ve bir teneke suyu üzerine dökmek suretiyle ayıltılır, bir sigara ikramından sonra kazıklama usulüne müracaat ederek ikinci işkenceye başlarlardı.

Bu kazıklama da mevkufu diz üstüne çöktürüp bacağının arasına bilek kalınlığında bir odun koymaktan ibarettir. Biraz daha teşdit etmek isterlerse işbu vaziyette iken bir de ellerini arkasına bağlamak kâfidir.

İşte bunları bütün arkadaşlarımıza tatbik ettiler. Hatta arkadaşlarımızdan birinin tabanı patlayıp ufak bir kemik yerinden fırladı. Bir diğerinin sopa, her nasılsa ayağının baş parmağına tesadüfle beraber tırnak yerinden sökülüp fırlamış ve yerler kan içinde kalmıştı. Bu tırnağı darbedarlardan jandarma Mustafa [s. 15] ber-takrip alarak saklamış ve Meclis-i Mebusan'da Lütfi Fikri Bey[19] tarafından mebuslara irae edilmiş idi.

---

19 Lütfi Fikri (1872-1924): Kosova Valisi Hüseyin Fikri Paşanın oğlu olan Lütfi Fikri Bey Gümüşhane'de dünyaya geldi. Mülkiye Mektebini ve Paris Hukuk Fakültesini bitirdi. İstanbul'da avukatlık yaparken İttihat ve Terakki Cemiyetine girdi. 1895 yılında tutuklandı ve 14 ay hapis yattıktan sonra Niğde'ye sürgün edildi. Buradan Paris'e kaçtı. Mısır'a geçerek orada avukatlık yaptı. Meşrutiyetin ilânı üzerine Dersim'den mebus seçildi. İttihat ve Terakki'ye muhalefet etmeye başladı. Bekirağa Bölüğünde yapılan bir işkence olayının araştırılmasını istedi. Bu talebi nedeniyle dikkati çekti. 1910 yılında Selânik'e giderek konferanslar verdi. Mutedil Hürriyetperver Partisinin yöneticileri arasında yer aldı. 1911 yılında Hürriyet ve İtilâf Partisi ile birleşti. Çok sayıda gazete ve dergi yayımladı. 1920-1925 yılları arasında İstanbul Baro Başkanlığı yaptı. Hilâfetin kaldırılmasına muhalefet etti. 1923 yılında İstiklâl Mahkemesinde yargılanarak beş yıl küreğe mahkûm edildi. Özel bir afla bağışlandı. Elazığ İstiklâl mahkemesinde de yargılandı ve aklandı. Tedavi olmak üzere gittiği Paris'te vefat etti.

Darbedar jandarma Mustafa da bize mensup mevkuflardan olup bi'l-iltizam birbirimize dayak attırırlar idi. Bir gün darbedarlardan Ömer elini sarmış idi.

- Ne oldu, diye sordum.

- İşte, size dayak atmaktan avucum çürüdü ve şişti. Salim Beye söyledim. Sopanın sapına bez bağla vur, dedi. Yaptım. Fakat yine acıyor. Ufunetini kestirmek için lâpa yapıp sardım.

Gözlüklü Mustafa ile Hacı Kemal'e takılan zincir Mahmudiye gemisine ait büyük baklalı zincir idi ki ancak üç insanın muavenetiyle def-i hacete götürürlerdi. Bu zavallılar kazıklama vaziyetinde iken yüz kıyye ağırlığındaki zinciri boyunlarına dolayarak döverlermiş.

Rıza Nur Bey *Cemiyyet-i Hafiyye* adlı kitabında diyor ki:

"Gece oluyordu. Her tarafı derin bir sükût kaplıyordu. Hür insanlar istirahata daldıkları gibi ben de yatağıma uzanıp hazin hazin düşünüyor, kara hülyalara dalıyor idim. Ara sıra derinden, sanki yerin dibinden gelen zelzele seslerine benzer bir hâlde müteselsil zincirlerin feryad-ı canhıraş karanlığı ve sükûnetin narin gaşiyesini yer yer yırtıp zindanın her tarafını dolduruyordu.

Bu geçiyor, arkasından bir çığlık, bir feryat kopuyor, arkasından da [s. 16] inlemeler, ölümler gibi şeyler geliyordu. Bir defa yataktan kalkıp nefere sordum:

- Bunlar nedir?

- Köpek uluyor, dedi. Hâlbuki bunlar köpek uluması değil, birtakım masum benî âdemin işkence, ezalar altında kopardıkları yürek parçalayıcı feryatlar, ah ve figanlar, birtakım canından bıktırılmış zavallıların nevmidaneleri olduğunda şüphe yoktu."

Yine Rıza Nur Bey mezkûr kitabın diğer bir yerinde şöyle hikâye ediyor:

"Pek dehşetli boğucu bir kâbustan uyandım zehabında iken birbirini vely eden değnek darbeleri tarrakaları aklımı başıma getirdi. Aman Allah!.. Bir zavallıya öyle bir dayak atılıyordu ki darbelerden bütün zindanın binası sarsılıyor. Dayak sedaları ile beraber kükreyip köpürmüş bir insanın nehîk tehevvürü bîçare benî âdemin zebunane ve mazufane inlemesi birbirine karışıyordu. Bu zulm-ı azimin huzur-ı dehşetinde tüylerim ürperdi. Tir tir titriyordum. Bir taraftan dayak darbelerinin hâsıl ettiği ihtizazlar ile zalimin avaze-i memdud-ı ahenin muvazi birer sütun hâlinde ayaklanmış, semt-i leylden istifade ederek -

adl ve kahhar bir kuvve-i âliyeye görünmek ve yerdeki zalimleri göstermek üzere- bu dâr-ı vahşetten aheste aheste arş ve semavata doğru yükseldiğini görür gibi oldum."

Hizmet de ediyorduk

[s. 17] Mahbeste bizi işsiz bırakmıyorlardı. Her gün kışlanın altını üstünü süpürmek, sulamak, abdesthaneleri temizlemek bizim vazifemizdi.

Rıza Nur Bey *Cemiyyet-i Hafiyye* kitabında benim için şu satırları yazıyor:

"Bir gece bir gürültü, bir bağrışmalarla uyandım ve dinledim. Değnek darbeleri arasında bir seda-yı tehevvür bağırıyordu:

- Vur! Vur!

Gitgide o seda-yı vahşîyane ve mütehevvirde taab asarı zuhura geliyordu. Bir aralık dayak sesleri kesildi. Lâkin gazabını yenememiş olan vahşî "daha bitmedi" diyordu. Biraz sonra dayak sesleri yine başladı. Nihayet darbelerin devamına rağmen ah ve figanlar kesildi. Uyandıktan sonra yüz değnek kadar saydım. Mazrub bayılmış olacak ki ses çıkmıyordu. Biraz sonra da darbe bitti.

Saate baktım. Nısfü'l-leyli geçiyordu. Of!.. Bu tüyleri ürperten dehşetlerle uykum kaçtı. Büzüldüm kaldım. O geceyi nasıl geçirdiğimi artık bilmiyorum.

Sabah oldu. Kema-fi's-sabık su serpenlerin gürültüleri işitildi. Baktım, bir alay mevkuflar koridorları suladıktan sonra ellerinde kovalar ve paçavralar, odamı temizlemek üzere içeri girdiler. Bunların birisi 19-20 yaşlarında bir çocuk, yüzü aynı sarı bir kamelya rengini almış [s. 18] gözlerinde dehşetli gazapların taabı, alâmı okunup duruyor, ölüm korkuları elemleri aşikâr görünüyordu. Simasında asabî bir hoşluk hâli vardı.

Bu çocuğun akşamları gazcının arkasında gaz tenekesini taşıyan ve her geldikçe gözlerimin içine merhamet diler bir nazar, benden bir şey bekler gibi bakan kimse olduğunu anladım. Sonradan öğrendim. Bu çocuk maarif memurinînden Süleyman Sırrı Beydir.

Diğer sevimsiz simalı ve sakallı kimse bir bezle zemini siler iken yanıma yaklaşıp Fransızca olarak:

- Ne vakit kurtulacağız? Diyerek mesele-i malûmeye girişti. Ben:

- Sen kimsin? Dedim.

- Ben sizin gibi aynı sebepten buradayım, cevabını verdi. Ben başka bir şey söylemedim."

Her gün sabahleyin iki saat kadar devam eden silmek ve süpürmek ameliyesiyle akşamları lâmbaları doldurmak işlerinin gayri zamanlarda daima oturur, düşünürdüm. Zihnime fena fena şeyler geliyor, genç yaşımda salb edileceğimden ödüm kopuyordu.

Garip tevkifler

[s. 19] Zindanımız meşher-i mezalim, nelere muttali oluyoruz. Ulemadan biri Beyazıt'ta bir kahvehane refikine rüyasını anlatıyormuş ve rüyasında âlem-i İslâm ayaklanmış, sancak-ı şerif çıkarmışlar, herkesin elinde kelime-i tevhid yazılı bayraklar Beyazıt'ta içtima ediyorlarmış.

Bu zeminde bir şeyler söylüyormuş. İttihatçının biri kulak misafiri olmuş.

Bu da Cemiyete mensuptur, diye tevkif ettirmişler. Ale'l-usul kendisinden bir şey sorulmaksızın dayağı yiyerek Bekirağa Bölüğüne geldi. Günlerce kaldı. Divanıharbe çağrıldığı zaman huzur-ı mahkemede bunun rüya olduğuna ve bir daha göreceği rüyaları kimseye anlatmayacağına yemin ederek tahliye edildi.

Yine Nafia Nezareti hulefasmdan bir zat Hallaçyan Efendinin nezdine gider. Misafirleri varmış. Bu Efendiye pek barit muamele eder. Mümaileyhin canı sıkılır. Nazırı gider iken takip eder. Yaptığı muamelenin doğru olmadığını sert bir lisan ile söylemesi üzerine tevkif ettirilip polis müdüriyetine gönderilir. Oraca mucib-i tevkif elde bir şey olmadığından bırakılır. Ertesi gün kaleme gider. Fakat odacı bırakmaz. Bu zat şaşırır. Meşrutiyette bir memur bilâ-muhakeme bilâ-sebep azledilemeyeceğini bildiğinden sadarete müracaat eder. Cevap alamaz. [s. 20] Bundan münfail olarak bir hicviye yazar. Hallaçyan'a gönderir. İşte bunun üzerine bi't-tevkif Bekirağa'ya gelir. Âdat ve usul-ı müttehize dâhilinde evvelce dayağı yiyerek yanımıza geldi. Bizim için mal ganaim! Kelli felli bir efendi. Elbette bizim hakkımızdaki cereyandan malûmatı vardır, diyerek arkadaşlarımı konuşmağa teşvik ile yanına gittim. Istırabını anladım ve "hepimizin başından geçti, müteessif olmayınız" gibi sözlerle esbab-ı tevkifini sordum. Söylemek istemedi. Baktım ki konuşamayacağız, derhâl bir sigara ikram etmekle beraber ayaklarının yarına kadar şişerek gezemeyeceğini, herhâlde arkadaşlığımıza ve muavenetimize ihtiyaç hissedeceğini ve şimdiden kendisine bir soğan pişirip tuzlayarak ayağa sardıracağımı ve bu suretle tahfif-i ıstırap

mümkün olacağını söyledim ve esbab-ı tevkifini anlatmasını ricayı da unutmadım. Bunun üzerine anlattı ve bizim hakkımızda cereyanın idam ile neticeleneceğini de öğrendik.

Gece Salim geldi. "Hallaçyan'a hicviye yazmak ha" diyerek bu adamı dövdükten sonra locaya koydu. Adamcağız şaşırdı. Ben kurnazlık ederek akşamları Salim gelinceye kadar yatardım ve geldiği zaman uykuda zannederdi. Bu suretle gece okşamasından masun kalırdım. Bu usule riayet etmeyenlerimiz veyahut her nasılsa ayakta kalanlarımız dayaktan hissemend olurlar idi. Ertesi gün bir zabit geldi. Kılıcını nöbetçiye bırakarak gardiyanlardan mümaileyhi sordu. Locayı açtılar. "Karanlık. İçeridekini görmek mümkün değildir birader" dedi. Elinden tutup [s. 21] çıkardı ve alıp götürdü. İşi tahkik ettik. Bu zatın biraderi divanıharpte aza imiş.

Yine bir gün keşküllü bir zat getirdiler. Ayağını zincirlemişler. Doğru locaya[20] tıktılar. Bu zatın kapısını vurdum. Esbab-ı tevkifini sordum.

- Git oğul, git, dedi. Ben de dedim ki:

- Baba sen söylemez isen def-i hacet için gardiyanlara meram anlatamazsın. Burası mezalim ocağıdır. Biz eskidik. Sana muavenet edelim.

Bunun üzerine Manastır'da bir kahvehanede Niyazi Bey hakkında görüşüyorlarmış. Bu zat: "Canım, Niyazi Bey Allah mıdır?" demiş ve bunun üzerine tevkif edilerek bu kadar mesarif-i rahiye ile beraber işi olmayan ihtiyarcağızı İstanbul'a göndermişler.

Daha garip bir şey: Ramazan'da oruç yiyenleri de tevkif ve divanıharbe sevk ediyorlar idi. Bu meyanda bir de Ermeni[21] tevkif edilerek

---

20 Loca: Dr. Rıza Nur Bekirağa Bölüğünde loca adı verilen yeri "ismi ile müsemmasına uygun bir loca" başlığı altında şöyle tarif ediyor: "Loca denilen yer Bekirağa Bölüğü diye tanınan dairenin içerisindedir. Uzunluğu ancak üç, genişliği iki arşından (parmak ucundan omzuna kadar olan ölçü veya adım ölçüsü) ibaret olup, hava, ışık girebilecek bir deliği yoktur. Sonradan anladığıma göre asıl adı olan zindan kelimesinin aksi olarak loca adı verilmiş (...) Her dakika dizanteri ve buna benzer hastalık doğuracak derecede locanın pis kokulu ve rutubetli toprağı üzerinde (...) Rıza Nur, *Cemiyet-i Hafiye*, İşaret Yayınları, İstanbul 1995, s. 409.

21 Oruç ve Ermeni: Oruç yiyenlerin Bekirağa Bölüğüne getirilmesi ile ilgili olarak Dr. Rıza Nur şu bilgiyi veriyor: "Bu bîçareler oruç yiyenler idi. Hepsi de halkın aşağı sınıflarındandı. Hammal, cemmal (deveci) tabakası... Düşündüm, acaba oruç yiyenler yalnız bunlar mı idi? Bana kalırsa din hükümlerine uyanları bun-

getirilmiş ve herkese yapıldığı veçhile ayakları falakaya takılarak dövüldüğü bir sırada işte yanlışlık olduğunu ve kendisinin Ermeni bulunduğunu söylemesi üzerine "Dayak korkusuyla irtidad ediyor" denilerek ve fazla dayak yiyerek yanımıza geldi. Kendisi gayet tuhaf bir adam olduğundan "Divanıharbin sopasıyla Müslüman oldum. Bana bir isim koyunuz" der, bizi güldürürdü. Zavallı bayrama kadar kimseye meramını anlatamadı. Hapis kaldı.

Hocanın birisini tevkif etmişler. Bu zat Amentü şerhini okuturmuş [s. 22] zülf-i yâre dokunmuş. Getirdiler. Başında sarığı olduğu hâlde falakaya yatırdıktan sonra koğuşumuza getirildi. Bir müddet sonra divanıharbe çağrıldı. Esna-yı isticvabında "Efendiler, bilir misiniz Amentü şerhini" dedikte azadan biri "kim bilmez herif bunun ayet-i kerime olduğunu" deyince Hoca şaşar ve tekzibe lüzum görmez. Ne ise, tekrar yanımıza geldiği zaman "Çocuklar, idam olunacağımıza ben de inandım. Zira bu herifler Amentü'ye ayet-i kerime dediler. Anlayınız cihatlarını" dedi.

Diğer bir garibe daha anlatayım. Anadolu'da İskilip'ten olacak, altı hoca getirdiler. O zaman Bakkalkapı[22] hapishanesinde idim. Bu adam-

---

lardır. Oruç tutmayanları yüksek tabakadan olanlar teşkil eder. Onlardan ise hiç kimse yoktu. Bu haksızlığa şaştım. Demek ki her vakit ve her şeyde ezilen zavallı avam idi. Bir de bunları götürüp sorgusuz ve muhakemesiz cezaya çarptırmak nasıl oluyordu. Bu ne iş, nasıl hükümetti? Kanunlar hep yırtılmış, sobalarda yakılmıştı. Bir polisin "oruç yiyordu, yakaladım" demesi, bu cezanın icrasına nasıl yeterli olurdu? Polisin bir şahsa garaz olması veya irtikap ve irtişa gibi şeye girmesi ihtimalleri kaale bile alınmıyordu. (...) Bir gün içlerinde bir Ermeni de gelmiş. Oruç yiyor diye güzelce dayağı da yemiş. Bir fırsat bulup adama sordum. İsmi Artin ve kendisi hammal imiş. "Niçin dayağı yemeden Hristiyan olduğunu söylemedin?" dedim. "Söyledim, amma bak kendini gâvur da yapıyor, diye daha çok dövdüler" dedi. Lâtife olarak "Alâmeti gösterecektin" dedim. Bir gardiyana "Bunu muayene ettirsinler de Hristiyanlığı ortaya çıkarsa bari hapisten çıksın" dedim. "Evet, zaten anlaşıldı" dedi. "Eee... Ne ise, dayağı yemiş, artık niçin bırakmıyorlar?" "O uzun iş!.. Bir defa geldi, bayram ertesine kadar bekler artık" dedi. Rıza Nur, age., s. 173.

22 Bakkalkapı Hapishanesi: İlk anda ayrı bir hapishane olduğu sanılan bu hapishane, yine Bekirağa Bölüğü bünyesinde yer alıyordu. Kayıtlardan anlaşıldığına göre bu bölümde cezası kesinleşmiş olan mahkûmlar kalıyordu burada yerleşik bir cezaevi düzeni tesis edilmiş bulunuyordu. Rıza Nur anılarında; "Hapishanenin Bakkalkapı denilen kısmının demir parmaklıklı bir penceresi odamdan görünüyordu" diyerek bundan bahsediyor, bir keresinde gezme olanağı bulduğunu kaydediyor ve gördüklerini şöyle aktarıyordu: "Bayramdan istifade ile Bakkalkapu denilen kısmı gezdim. Gemi zinciri gibi yığın yığın zincirleri gördüm. Be-

larm ağızlarını bıçaklar açmayacak derecede idi. Çok düşünüyorlar ve fevkalâde korkuyorlar idi. Esbab-ı tevkiflerini sordum.

- Aman çocuğum, işimiz çok kötü, dediler. Raif ve sair rüfeka ısrar ettiler ve anlattılar: Bu ulema Ramazan'da memleketlerine gelen tiyatroya gidilmemesi için ittifak etmişler ve nasihatte bulunmuşlar. Kumpanya protesto etmiş, mutasarrıf da "Asayişe taallûku vardır" diye divanıharbe sevk etmiş. Gelirler iken mutasarrıfın bir adamı yanlarına sokularak kulaklarına "Asacaklar sizi" demiş. Bunun üzerine bizim meseleyi anlattık ve şen şatır gezindiğimizi hatta gecesi pederle birlikte orta oyunu tertip ederek eğlendiğimizi görünce heriflerin korkuları zail oldu.

Zindanda güzariş-i hayat

[s. 23] Bana tahsis edilen yatak eski, otları çıkmış minderle bir beylikten ibaret idi. Yastık ihtiyacını ayağımdaki fotinleri çıkarıp ot minderin altına koyarak yüksek yere başımı dayamak suretiyle tatmin ediyordum. Yattığım ot minderin içinde fareler yuva yapmış ve hatta yavrulamış idi. Geceleri gayet ince sesler ot minderin içinden geliyor idi. Bir gün otları karıştırdım, bu yavruları attım. Valide fare bana düşman oldu. Sakladığım ekmeği her gece yemeğe başladı. Bu suretle intikamını aldı.

Yanımda yatan, ayakları zincirli Türkçe bilmeyen bir Rum idi. Bunun İstanbul'da kimsesi olmadığından pek kirli ve pis bir insan olmakla beraber kendisinden ziyade vaziyetime acınır idi. İhtilâttan men'i makul bir usulde yapıyorlar idi. Üçüncü yatakta da Türkçe bilmeyen bir Rus komitası vardı. Ne ise... Tedricen ihtilâttan men edilmemiz gevşedi. Türkçe bilenlerle görüşmeğe başladım. Maamafih on beş gün verilen ekmekle ve aldığım peynirle taayyüş ettim.

Bir gün meydancı Vasil sofraya davet etti. İcabet ettim. On beş gün sıcak yemek yemediğimden o kadar zevkime giderek yedim ki tarif

---

kirağa'nın yerini gördüm. Buralar zemin yüzeyinden dört metre kadar aşağıda idi. Zindan dört kısım olup, bu ikisinden başka bir de 'inşaat' dedikleri ye vardı. Ki, binadan hariç, ahşap bir baraka olup ancak bir adam yatacak kadar yerde on kadar loca vardı. Burada oturanlar akrepler ve farelerle koyun koyuna yatarlarmış. Dördüncü kısım Demirhane'dir ki asker koğuşuna benzeyip, yüzlerce askerî ve adî suç işlemiş erler ve yanındaki odaya da aynı hâllerden tutuklu zabitleri hapsederlermiş. Koridorlar karanlık, pis ve küf kokusu içindedir. Geceleri ışık namına iki, üç tane petrol lâmbası fener donuk bir şekilde yanar." age., s. 205-206.

edemem ve badema gelen karavanalardan yemek yemek için Vasil'in ısrar etmesini tembih ettim.

[s. 24] Artık yavaş yavaş lâubalîliği ele aldım. Gündüzleri başlıca meşgalem gazete tedariki idi. Gardiyanlara o kadar yalvarmak ve para teklif etmek fayda temin etmedi. Yalnız bana Ağa Bölüğünün üst kat binasında kanun dairesi olduğundan kanun efendiler her gün okudukları gazeteleri bahçeye atmağı mutat edinmişlerdi. Ben de ailemin getirdiği çamaşır bohçalarına sokulan iğneleri biriktirdim. Bunları çengel şekline koyarak bir ipin ucuna bağladım ve bir de taş ilâve ederek mükemmel bir gazete oltası yaptım. Rüzgârın penceremizin önüne sevk ettiği gazeteleri bu vasıta ile tedarik tarikini buldum. Elde edilen gazeteleri okur, arkadaşlarıma gizlice verirdim. Su veçhile elime geçen gazetelerin neşriyatı Cemiyyet-i Hafiyye mensuplarının en ağır ceza ile tecziyelerinde temerküz ediyordu.

Düşündüm. En ağır ceza bi't-tabiî idamdır. Şimdi tereddütlerimizin izalesiyle hakikate ermek sevdasına düştüm. Her yeni gelen mevkufa haricin fikrini, kahvehane kararlarını soruyordum. Aldığım cevaplar mevkufların idamına dair idi.

Gönül inanmak istemiyor. Bir gün dört hukuk talebesi de tevkif edilerek getirilmişlerdi. Bunlara da müracaatta gecikmedim. Bilmem ceza kanununun kaçıncı maddesi mucibince idam demezler mi?

Hele bir akşam maktul Mahmud Şevket Paşanın geleceği haber verildi. Hapishaneyi temizledik. Birdenbire gardiyanın elinde gayet münevver bir lâmba olduğu hâlde sırmalar içinde birtakım zabitan ve önde Mahmud Şevket Paşa göründü. İlk yatakta ben göründüm. Sual benden başladı.

[s. 25] "Cemiyyetin müessislerindendir" diye takdim olundum. İşte o vakte kadar malûmatımdan istifade için yattığım zannını taşırken vaziyetim anlaşıldı. Müessisler meyanma idhal edilmiştim. Mahmud Şevket Paşa yukarıdan aşağıya beni süzdü.

- Oğlan, seni babanla beraber Beyazıt'ta sallandıracağım, dedi.

İkinci mevkufun cürmünü söylediler ve bütün mevkufînin esbab-ı tevkiflerini öğrenerek mahbesten çıktı, gitti. Artık idam kanaati oldukça kuvvet bulmağa başladı. Hele ele geçen *Karagöz* gazetesinde birtakım fareler yapılmış ve üzerine; Şerif Paşa, Hasan, Kemal, Rıza Nur, Sırrı ve Enver isimleri yazılmıştı. Karagöz kova ile su döküyor, Hacivat ayağıyla eziyor. Ve altında "Aman Karagöz ikisi kaçtı. Diğerlerini bari boğalım" yazılmamış mı? Artık idamımızın bir emrivaki olduğu-

na iman ettim. Bu suretle çocuk iken Karagöz'de sarhoş Bekir'in karşısına çıkan Yahudi'ye "Ölümlerden ölüm beğen" sözü hatırıma geldi. Ben de başladım ölümün ahvalini araştırmağa. Acaba kaçmak teşebbüsünde bulunsam nereden vururlar? Nöbetçiye sordum. Gerek süngü ve gerek kurşunla ayağımdan vuracaklarını öğrendim. Son zamanlarda bahçeye çıkıyorduk. Dökmeciler cihetine olan bahçe duvarı hemen minare irtifaında, buradan kendimi atarsam derhâl ölürüm, dedim. Ve bir vasiyetname tanzim ederek hazırlandığım sırada yerde, güneşten rengi solmuş bir gazete parçası gördüm. Beyoğlu'nda bilmem ne apartmanının dördüncü katından matmazel birisi intihar kastıyla [s. 26] kendisini sokağa attığını ve kemikleri kırılarak beray-ı tedavi Fransız Hastahanesine yatırıldığını okudum.

Acayip! Bu olmadı. Bir narin kadının kemikleri kırılıyor, ölmüyor. Ben ise bir erkek olduğumdan kemiklerim ve aza-yı sairem kadından daha sağlamdır, dedim. Ve bu suretle intihardan sarf-ı nazar ettim. Artık cümle damarlarımı kesmek ciheti kaldı. Fakat cam tedariki mümkün değil. Dalgın dalgın o gün gezindim ve hiçbir karar veremedim. Mahkeme hitama ermiş bazıları arife günü tahliye olunarak bende bütün gün meyusiyet baş göstermiş idi. Hele bayram sabahı atılan toplar felâketimizin dehşetini ilân ediyordu. Hepimizin boynu bükük düşünüyoruz. Evet, şimdi bütün aileler libaslarını giymişler, süslenmişler, çocuklarını giydirmişler, musahafalar yapılacak. Ben de aile sahibiyim ve benim de çocuğum var. Ben bu şereften mahrumum. Kim bilir ailem de ne kadar mahzundur, diyerek düşündüğümüz bir sırada Hapishane Müdürü Salim resmî üniformalarını takınmış ve beyaz eldivenlerini giymiş, geldi. Bayramımızı tebrik etti. Hiçbirimizden bir teşekkür mukabelesi görmedi. Bunun gelmesi ve bazı sözleri canımızı fevkalâde sıktı. Def olup gittikten sonra İranîlerin Muharrem'deki matem merasiminde ağladıkları veçhile umumumuz ağlamağa ve İttihat erkân ve rüesasına bedduâlar savurmağa başladık. Artık bayram geçmiş ve gazete tedariki ve hariçten haber almak ihtimali kalmamıştı. Çünkü Bakkalkapı Hapishanesine hariçten kimseyi koymuyorlardı.

İlk intihar

[s. 27] Artık ümid-i halâs kalmadı. Kanaat-i vicdanîyem ise: Bunlar haklı haksız bir şey yapmış olmak için bizi asacaklar ve halka her defa yaptıkları gibi bir dehşet ilka edecekler ve bu suretle muhalefeti kökünden temizleyecekler ve bir iki sene olsun muhalefetsiz bir hayat yaşayacaklar. Ne yapmalı? Beni tanıyanlara ve bilhassa aileme karşı Beya-

zıt'ta salb olunmak ağır geliyor. Hele geceleri "Belki bu gece götüreceklerdir"diye uyumuyorum, şafak attıktan sonra uyuyordum. Artık ölümden korkum kalmadı. Ne olacak ise olsa bari de kurtulsam diyor ve düşünüyordum:

"İsmimle çağrılacağım, beyaz gömlek giydirecekler. Kahve ve sigara ikram edecekler. Hükm-i kanunu okuyacaklar. Vasiyetname yazmak ve aileme bir diyeceğim olup olmadığını soracaklar. Sonra 'haydi, vakit geldi' diyerek kaldırıp, süngülerin muhafazasında darağacına gönderecekler. Ellerimi arkaya bağlayıp İttihat'ın sehpa-yı adaletine çıkaracaklar. Of, ne fena!.. Öleyim, fakat böyle bir teşrifatla değil. Böyle halka teşhir ile değil." İşte bu mülâhazalar, bu düşünceler, pek elim, pek ıstırap-averdi.

Nihayet bir gece, her zamanki gibi uyumuyordum. Hemen şafak vakti yaklaşmış idi. Bir araba geldi. Artık son gece olduğunu anladım. Arkadaşlarım uyuyorlardı. Uyandırmak muvafık mıdır diye düşünüyordum. Beyhude heyecan hâsıl etmemek için sarf-ı nazar ettim. Saate baktım. Gardiyanlardan tahkikatımla öğrendiğim gibi vakit hulûl etmiş idi. O [s. 28] sırada yanımda yatan bir arkadaşımın çok kullanmasından toparlak bir şekil iktisap eden örme kuşağının bir kısmı cebinden dışarı çıkmış. Derhâl yavaşça çektim aldım. Mahmud Şevket Paşaya hitaben "Zulümle hükûmet payidar olmaz. Haksızlıkla idare-i hükûmet akıbeti vahim kılar. İşte bir genç sizin için ölüyor" zemininde bir şeyler yazdım ve bu kâğıdı cebime koydum. Başkaca aileme de bedbaht yaratıldığımıza teessüf ettikten sonra oğlumun talim ve terbiyesine ve Hükûmet-i İttihadîyeye ilelebet düşman olması için fikrinin o yolda tenmiye edilmesine ve hakkını helâl etmesine ve intihar şer'-i şerife de mezmum idüğünü bildiğim hâlde çaresiz kaldığımı ve Cenab-ı Hakk'ın Müslümanlarda bu gibi vukuatın teksir etmemesi için avamir-i şedide ile nehy eylediğini bildiğimi ve fakat rahmetini benim gibi acizlerine teşmil edeceğine ve kendisinin varlığına imanım kavi bulunduğuna dair bir vasiyetname yazdım ve bunu yastığımın pamukları arasına koydum ve bir müddet sonra kalkıp abdesthaneye gittim. Kapısının kilidi yok idi. Belki bağırırım diyerek kapının yukarısını teşkil eden direğin üstü örtülü olmadığından tırmanarak bu direğin üzerine çıktım. Ailemin getirmiş olduğu kokulu bir mendili gözlerime bağladım. İstiğfar ve tövbe ettikten sonra uçkuru ilmek yapıp evvelâ boğazıma geçirdim. Ba'de direğe bağladım ve tekbir ile kendimi sallandırdım. Artık ölmüş idim. Ne ıstırap ne de bir korku ve ne de merasim-i teşhiriye kaldı. Evet, cenazemi aileme teslim edecekler. Onlar da [s. 29] gömecekler. Bir genç de hayattan bu suretle uful ederek gidecek.

Bu sırada mahbusînden birisi abdesthaneye girmek üzere gelir. Kapının açılmadığını anlar. Seslenir ve ses verilmez. Kapıyı iter. Yukarısı sallanır. Aşağısında odun olduğunu anlar. İterek içeri girer. Derim, dilim dışarı çıkmış, çirkin bir manzara karşısında kalır. Avazı çıktığı kadar bağırır. Derhâl diğer mahbusîn de koşarlar. Nöbetçinin kasaturasıyla ip kesilerek beni kurtarırlar. Mahpus bulunan Doktor Münir nabzımı yoklar. Henüz hareket görür ve derhâl sun'î teneffüse başlar. Bir taraftan da keyfiyet hapishane müdürüne ve askerî tabibe haber verilir. Bu vak'a üzerine mahbusîn kendi kendime yaptığımı anlamamalarından pek çok telâşa düşerler ve ağlarlar ve izhar-ı teessür ve teessüf ederler. Baygın bir hâlde olduğum hâlde müdür odasına götürürler.

Salim inanmaz. Ayağa diktirir ve öyle bırakır. Yere düşerim. Bunu bir oyun zanneden zalim efendi on dokuz yerime çakı batırmasını unutmaz. Bakar ki bir hareket yok. Kanun İsmail refakatinde ve bir araba ile Haydarpaşa Hastahanesine gönderirler. Nöbetçi tabip bilmuayene sekran-ı mevt hâlinde bulunduğum cihetle zero numerolu mahalle koyar. (Koğuşta ölmüş olan kimseleri buraya getirirler ve burada muayene edildikten sonra soyup gaslederler.) Burasını gösterdiler ve üç gün sen burada yattın idi dediler.

İkinci günde de burada baygın kalmışım. Üçüncü günü doktor merak etmiş. Muayene ve hayatımdan ümit hâsıl ederek asabî hastalıklara mahsûs [s. 30] ve fakat iki mahpustan başka kimse bulunmayan bir koğuşa kaldırtmış. O gün öğle vakti uykudan uyanır gibi kalktım. Yatağımda oturdum. Bakındım. Etrafım karyolalarla muhat.

- Çok şey. Ben hasta değilim. Niye geldim acaba, rüya mı görüyorum, diye düşündüm. Karşımdaki hizmetçi askerlerden birini çağırdım ve ben niye geldim, diye sual ettim.

Anadolu Türkçe şivesiyle "Garnun ağrımış da ona sebep gelmüşsün" dedi.

Hayret ettim. Arkadaşlarımın kâffesinin ayakları dayaktan yara içinde kaldığı hâlde hiçbir doktora tedavi ettirmediler. Başka suretle hastalananlar olmuştu. Baktırmadılar, diyerekten taaccüp ettiğim bir sırada yanımda bulunan mahkûm elime küçük bir ayna verdi. Boğazımı gördüm. Kesilmiş. Derhâl kendimi topladım. Ben böyle bir şeye karar vermiştim. Demek yapmış ve kurtulmuşum. Her ne ise. Bu sırada derhâl sertabibe malûmat verirler. Bu adamcağız çocuk gibi koşarak geldi. İstifsar-ı hatırda bulundu. Ve karnımın aç olup olmadığını ve her ne istersem getirttireceğini söyledi. Ve bir de reçete yazıp ilâç verdi. Ba-

cağımdaki yaraların ıstırabını hissettiğimden bunu söyledim. Emraz-ı haricîye tabibine gösterilmesini emrettiler. O gün gösterdim ve tamam saydım on dokuz delik.

İlâçlayıp sardılar. Koğuşuma geldim. Yemek gelmiş idi. Yedim. Kendimi daha ziyade topladım. Şaka değil, üç gün açlık... Verilen yemeklerini hepsini bitirdim. [s. 31] Ertesi gün ailem geldi. Görüştüm. İki gündür geliyormuş ve her gelişinde hayatta bulunduğumu ispat edecek olan hatt-ı destimi istermiş. Bunun imkânı olmadığını söylediklerinde fevkalâde merak ediyormuş.

Ne ise. Beni hastahane elbisesiyle görerek hem ağladı hem de yaşadığımdan dolayı sevindi. Zavallı oğlum Nüzhet kılığımı beğenmediğinden yanıma sokulmuyor ve kendisini öptürmüyordu. Ve beni tanımak istemiyordu. Hakikaten hastalara giydirilen elbise ve külâh bana acayip bir şekil vermişti.

Artık burası Bekirağa Bölüğü gibi değil. Her ne kadar kapıda nöbetçi bulunduruluyorsa da gazete okumak için müşkülâta tesadüf edilmiyor, neşrolunan bütün ceraidi aldırıyorum, okuyorum.

Ahval-ı sıhhîyemde asabîlik ziyadeleşiyor ve daima haksızlığa maruz kalacağımı düşünerek mağmum ve mükedderdim.

Hastahaneye geldikten beş altı gün sonraki *Sabah* gazetesinde menzurum olan "Münir, Enver, Talat, Sırrı nam şahıslar mahkûm edilmişlerdir" cümlesi beni hayli düşündürdü. Altmış şu kadar mevkufînden yalnız dördümüzün isimlerinin gazete sütunlarına geçmesi mel'un kanaatimi tazeledi. Ve yeniden intihar fikri baş gösterdi. Silâh tedariki mümkün değil, ne yapalım? Bulunduğum koğuş oldukça vasi. Birdenbire koşup başımı mermer olan duvarlara çarptım. Bu suretle beynimi dağıtmak teşebbüsünde bulundum. Başımın berelenmesinden başka netice hâsıl olmadı.

Ve bu hareketimi sertabibe söylediler. Mümaileyh gelerek teselli ve nasihat etmeğe başladı. Aynı zamanda yemiş ve saire istersem aldırabileceğini söyledi.

[s. 32] Karyola başlarında bulundurulan havluların kaldırılmasını ve vücudumdaki yara sargılarının çözülerek yerine yapıştırıcı yakılar vaz'ını tımarcılara tembih etti.

Artık son derece takyid altında bulunduruluyordum. Hatta muhafazama memur süngülü asker abdesthanede sessiz kalmaklığıma müsaade etmiyor, aldığı talimat mucibince (Efendi!.. Ya çık, ya mırlan) diyor idi.

Evet, intihara hiçbir veçhile imkân görmediğim bir dakikada birdenbire aklıma bir tertip geldi: Muhakeme ettim. Muvafık buldum. Doktoru kandırabileceğim. Sabah vizitesine gelen Doktor Rüşdü Beyden dört maddelik ricamın kabulünü istirham ettim ve dedim ki:

"Doktor Bey, dört buçuk ayı mütecaviz bir zamandan beri ziyadan mahrumum. Fennen buna ihtiyaç bulunduğunu takdir edersiniz. Bir de hamama, traşa ihtiyacım var. Aynı zamanda ailemin behemehâl bugün gelmesi için telgraf çekmekliğime müsaade edilmesini rica ederim."

Bunun üzerine hamama ve bahçeye müsaade edildi. Traş memnudur. Ailenize telgraf çekmeğe hacet yoktur. Perşembe günü gelecekler, dedi.

Bizim bu suretle hesaplar hercümerç edildi. Ne ise... Hazırlandım. Refakatime verilen muhafızla beraber hamama gittim. Hamamın kurma taşma başımı çarpmak suretiyle beynimi dağıtabilirdim. Fakat muhafızın ceketinden terler çıktığı hâlde yanımdan ayrılmıyordu. Hulâsa bunu da icraya imkân bırakmıyordu. Hamamdan çıktım, giyindim. Müsaade mucibince bahçeye çıktık. Muhafızdan maada bir de süngülü refakat ediyor idi. Ber-takrip askerî koğuşuna daldım. Bir kahve pişirilmesini ve buna mukabil arzu eder[s. 33]lerse kendilerine mektup yazacağımı söyledim. Bu suretle ben de kâğıt elde ettim ve kendimi öldürmek fırsatını bulabilir isem aileme vasiyetnamemin hazır bulunmasını temin edecek bir şeyler yazdım. Artık geceleri uyku uyumak imkânı kalmadı...

Kulaklarıma araba sedaları ve tuhaf sesler geliyor, bu suretle uykum münselib oluyordu. Bir akşamüstü idi. Sertabip çağırdı. Odalarına gittim. Pek mültefitane bir tavırla "Oturunuz bakalım" dedi ve derhâl bir sigara vererek kahve ısmarladı ve;

- Müjdeme ne vereceksiniz? Dedi.

- Bendeniz ne verebilirim? Bakıyorum beyefendi, hakikaten bana acıyorsunuz. Meseleyi lütfen açık olarak söyleyiniz. Meraktan kurtulayım.

- Beyim. Bu İttihatçıların ne kadar haksızlığa susamış olduklarını öğrendim. Kabil değil, bırakmazlar, dedim.

Bu sözlerim üzerine divanıharbin tahliyem hakkındaki tevkifhane memurluğuna olan muhtırasını ibraz etti ve nezdimde kalmasını istirham ettim. Bu suretle tahliye edildiğime muttali' oldum. Teşekkürle odadan çıktıktan sonra kapımda bulundurulan süngülünün hâlâ bek-

lemekte olduğunu görünce sertabibe müracaatta bulundum. Nöbetçiyi kaldırdılar. Buna bir türlü inanmak istemiyor, odadan dışarı çıkıp koridorlarda geziniyor ve beni [s. 34] tarassut eden kimse var mı, diye tecessüsatta bulunuyordum. Evet. Bu gibi hususata lüzum kalmamıştı. Ertesi gün tabibin vizitesinde taburcu edilmemi söyledim. Muvafakat ettiler ve iki askerin muhafazasında olarak tevkifhaneye gönderildim. O gün gazetelerde tahliyemden bahsediyorlardı. Haneme geldim. Efrad-ı ailem pür sürur. Kayınpederim diğer rüfeka-yı mahbusînin on beş seneden üç seneye kadar muhtelif derecatta kalebentliklere mahkûm edilerek Midilli gemisi ile Sinop'a nefyi ve tebaüd kararı çıkmış idi. Bunları hapishane-i umumîde ziyaret ettim ve tebaüdleri günü hep birlikte Sinop'a hareket edecek vapura gittik. Hepsi sürgüne gittikleri hâlde memnun ve şadan idiler. Evet. Zulümden, işkenceden halâs olmuş idiler.

Benim balâda ber-tafsil anlattığım intiharım hakkında Rıza Nur Bey *Cemiyyet-i Hafiyye* kitabında diyor ki:

"Dayaktan bîzar olmaktan ve edilen idam tehditlerinden Sırrı Efendi aklını bozup abdesthanede kendini asmış. Bereket versin o aralık tesadüfen abdesthaneye giden biri tarafından görülerek tahlis edilmiş ise de baygın bir hâlde yere serilmiştir.

Vak'adan haberdar olan Salim Efendi elinde kırbaç ile yetişip bu hâle gelmiş bir zavallıyı bile iyice dövmüştür. Mümaileyh Kanun İsmail refakatiyle Haydarpaşa Hastahanesine gönderilmiş ve ancak iki gün sonra aklı başına gelmiştir. Sırrı Efendi bizzat bana bu yediği kırbaçları duymadığını söyledi ki fennen de böyle olması lâzımdır. Zira mühder olan [s. 35] hamız karbon o vakit salbden mütehassıl asfeksi ile kanına terakim etmiş bulunuyordu. Hastahanede boynundaki ip yeri ile kırbaçtan mütehassıl çürükler görülüp tedavi edilmiştir. Tedavi eden tımarcılar tabiî bilirler."

Divanıharpte[23] (Evvelce derci sehven unutulmuştur.)

Ramazan-ı şerif ibtidalarında idi. Heyet-i tahkikiye tedkikat ve tahkikatını ikmal ederek fezlekesini divanıharbe tevdi etmişti.

---

23 Divanıharp Heyeti: Reis: Nizamîye Birinci Fırka Kumandanı Erkân-ı Harp Livası Yusuf Kenan Paşa, Üye: Topçu Birinci Alay Kumandanı Ali Bey, Üye: Topçu Üçüncü Alay Kumandanı Osman Bey, Üye: Binbaşı Abbas Bey, Üye: Süvari Topçu Taburu Kumandanı Kolağası Rıza Efendi, Üye: İkinci Ordu Mitralyöz Yüzbaşılarından Seyfeddin Efendi, Üye: Üçüncü Ordu Mümtaz Yüzbaşı Şevket Efendi, Savcı: Birlik Kâtibi Hulûsî Efendi.

Ben bu haberi balâda arz ettiğim veçhile her akşam koğuşlara gardiyan ile beraber gaz tenekesini götürdüğüm günlerden birinde kanun koğuşundan ber-takrip aşırdığım gazetelerde görmüş ve arkadaşlarıma derhâl haber vermiş idim.

Bir gün Doktor Münir, Hafız Sami ve Hamdi Efendilerle kayınpederimi çağırdılar. Bunların divanıharbe gideceklerini haber verdiklerinden artık muhakemeye başlandığını anladık.

Hep heyet-i tahkikiyede gördüğümüz muamelattan çektiğimiz işkencelerden gözümüz o kadar yılmış idi ki, divanıharbin de heyet-i tahkikiye gibi hiddet ile bizi darp ve işkence edeceğini, yine duçar-ı gazap edileceğimizi düşünüyor idik. Mahkemeye götürülenlerin tekrar bulunduğumuz zindana getirilmeyeceğini söylediklerinden divanıharpte ne gibi bir muameleye maruz kaldıklarını anlamak için şöyle bir tedbiri düşündük ve kararlaştırdık:

İlk mahkemeye sevk olunan arkadaşların avdetlerinde penceremizin [s. 37] önünden geçerken eğer hüsn-i muamele görmüş iseler feslerini arkaya doğru giymeleri, aksi takdirde, yani orada şiddet ve zulüm görerek ümid-i necat olmadığını hissettikleri hâlde feslerini kaşları üzerine eğmeleri bu suretle cereyan-ı hâlden haberdar edilmemiz takarrür etmişti.

Divanıharbe götürülen dört arkadaşımız iki saat sonra penceremizin önünden geçerek başka bir koğuşa götürüldü. Bunların feslerini arkaya doğru giymiş olmaları cümlemizde inşirah-ı kalp ve ümit hâsıl etti. Ertesi gün diğerleri çağrılıp mahkemeye sevk olundu. Onlar da müretteb parola veçhile feslerini arkaya giymiş oldukları hâlde pencere önünden geçtiler.

Üçüncü postada beni de çağırdılar. Evvelce mahkemeye gidip gelenlerin verdikleri işaret cümlemizde bir dereceye kadar metanet-i kalp hâsıl emiş ve kurtulmak ihtimalini kuvvetlendirmiş olduğundan pek de telâş etmiyorduk. Bundan başka bir de havadis duymuştuk: Güya İngiltere Sefareti Harbiye Nezaretine müracaatla beraat ve tahliyemizi iltimas etmiş imiş. Bu haberin doğru olup olmadığını sonradan da tahkik edemedim. Gerek arkadaşların parolaları ve gerek bu havadis tesiri ile kalbimizde ümit neşvünema bulunduğundan ben o gün büyük bir metanet gösterdim.

Gözlüklü Said Efendi ile beraber divanıharbin yanındaki paravana ile ayrılmış olan mahalle idhal olunduk. Bir müddet sonra evvelâ Said Efendi ve ba'de ben mahkemeye girdim. Muhtelif rütbede on iki kadar

aza sıra [s. 38] ile oturmuşlardı. Maznunlar için yaldızlı bir masanın önüne konulmuş olan sandalyeye oturdum. Reis sert, âdeta tekdir eder gibi bir sesle ismimi, hüviyetimi sordu.

Ba'de Cemiyyet-i Hafiyye'nin tesisindeki maksada ve suret-i teşkiline dair birtakım sualler iradına başladı. Aynı zamanda azalardan irad-ı sual ediyor. Hangisine cevap vereceğimi bilemiyordum. Âdeta şaşırdım. O sırada sağ tarafta oturan yüzü çiçek bozuğu bir zabit bana himayekârane bazı suallerde bulunmağa başlayınca diğerlerine cevaptan sarf-ı nazar ederek mümaileyhe tevcih-i hitap ediyor, ara sıra da diğerlerine cevap yetiştirmeğe çalışıyordum.

Nihayet reisin:

- Başka bir şey diyeceğin var mı, suali divanıharpçe mahkûmiyetime karar verildiğini ihdas etti. Ne gibi bir cezaya çarptırılacağımı düşünerek mahkemeden çıktım. Beni de zindana götürmeyip evvelce muhakeme edilmiş olan arkadaşların konulduğu odaya götürdüler. Orada bulunanların cümlesi şen ve şatır bir hâlde idiler. Bu hâl bana da sirayet etti. Kalbim münşerih oldu. Aşağı zindandaki yatağımı, eski ot minderi diğer bir mahpusun sırtına tahmil ile getirdiler ve bana teslim ettiler.

Karşımızdaki odada Rıza Nur Bey oturuyordu. Aşinalık ederek uzaktan uzağa göz işareti ile konuşuyor idik. [s. 39] Çünkü Topalzade Osman Beyle odasını temizlediğimiz zaman beni tanımış ve aşinamız olmuştu.

O gece birdenbire hastalanmış idim. Karnımda sancılar olduğu hâlde yatmış uyumuştum. Birdenbire uyandım. Def-i hacet lüzumu görünmüştü. Koğuşun yabancısı olduğum ve âdeti bilmediğim cihetle süratle kapıdan fırlayarak memşâya koştum. Nöbetçi ayakta uyumuştu. Nefer arkamdan koşarak süngü ile vurmağa davrandı.

Galiz kelimelerle "Kaçarsın ha!.." diyordu. Kaçmak istemediğimi, görülen lüzumu anlattım. Bunun üzerine dedi ki:

- Onu bana haber verirsin. Ben de düdükle posta çağırırım. Beraber gidersin.

- Pekâlâ, haydi posta çağır da gideyim, dedim. Gece yarısı herkes uyumuş olduğundan müteaddit düdük seslerine kimse cevap vermiyordu.

Evet; posta bekletilen nefer derin uykusunda memleketindeki nişanlısıyla uğraşıyormuş. Bilâ-fasıla çalınan düdük sesini işitmemesi bu sebepten ileri geldiğini anlatarak biraz daha vakit geçirdiler.

O sırada benim de ihtiyacım yavaş yavaş kalmıyordu. Nihayet posta gelerek helâya gittik. Orada temizlenmek için epeyce zahmet çektim.

Ertesi akşam nöbetçinin yanma yaklaşarak nereli olduğunu sordum.

[s. 40] Bursalı imiş. Bununla hemşehri çıktık.

Dedim ki:

- Sen hemşehrim olduğum için bana iyilik etmek istersin. Bana gizlice gazete getirir misin?

Nefer ertesi akşam çizmesinin içine saklayarak getirdiği gazeteyi bana verdi. Okuduktan sonra ber-takrip Rıza Nur Beyin odasına açık kapıdan attım.

Artık bize karşı eski şiddet kalmamıştı. Yemekten evvel bahçeye çıkarıyorlar ve hava alıyorduk. Bütün bunları fal-i hayr telâkki ediyor, bizi çok incittikleri için şimdi tatyib-i hatırda bulunuyorlar, diyorduk.

Fakat vakitler geçiyor, henüz tahliyemize dair bir eser zuhur etmediğinden bende yine meraklar uyanmağa başlamıştı.

Zindanda Ramazan hayatı

[s. 41] Tevkifimizden dört ay geçmiş idi. Ramazan-ı şerif geldi. Henüz mahkemeye sevk edilmemiştik. En ziyade sabırsızlıkla beklediğimiz şey muhakememizin icrası idi. Çünkü neticesinde ya tahliye edilir ve yahut mahkûm olur, bu düşünceden kurtuluruz diyor idik.

Muhakememizin Ramazan içinde icra olunacağı anlaşıldı. Ramazanı nasıl geçireceğimizi müzakereye başladık. Bazılarımız bu şerait dairesinde oruç tutulamayacağını beyan ediyor, bazılarımız da oruç tutmadığımızı bahane ederek yine bizi döveceklerini ityan eyliyordu. Esasen sofi olanlar, hariçteki Ramazan hayatında olduğu gibi hazırlanıyorlardı. Kavanozlarla reçeller geliyor, çorba ve yumurta pişirmek için tencereler ve sahanlar getirtiyorlardı.

Ben mevkufînin en genci olduğum cihetle Bakkalkapı Hapishanesinde kayınpederle kahvecilik ediyor idik.

Ramazanın ilk gecesi -iki kişi müstesna olduğu hâlde- cümlemiz oruç tutmağa karar verdik. Ertesi gün oruçlu idik.

Mütalâa edecek ne bir gazete ne bir kitap olmadığı gibi gelen giden ahbap da bulunmadığından vakit geçirecek bir vasıtamız yoktu.

[s. 42] Karşılıklı konulmuş olan ot minderlerin arasında yarım arşın eninde ve iki metro kadar tulünde bir geçit bulunduğundan burada gezinir idik.

Bir sağa, bir sola gider dururduk. Çünkü dizlerimizin tutulması tehlikesine maruz kalmamak için dolaşmak lâzımdır.

Akşam üzeri bizim kahve müşterileri birer birer mangalda kimi çorba kimi yumurta pişirir, top atılıncaya kadar iftar hazır ediyorlardı.

Top atılınca oruçlar bozulur ve bizim ocak işlemeğe başlardı. Aynı zamanda birçok müşterilerimiz sade, şekerli kahve isterler, beni bütün bütün şaşırtırlardı! Bu telâş ile bazı kusurlarıma da kimse atf-ı ehemmiyet etmez ve benim için hatır için kahvecilik ettiğimi bildiklerinden noksanlarıma aldırmazlardı. Hâsılat da fena değildi.

İlk akşam namazını Cerrahpaşa hatibi kıldırdı. Namazdan sonra musahabeye başladık, yatsı yaklaştığı zaman Hafız Kemal Efendinin ihtarı üzerine herkes yeniden abdest alarak yatsıyı teravihi kıldık. Hitamında zalimlere hem-avaz olarak lanetler, beddualar yağdırdık. Cenab-ı Hak bu duamızı kabul buyurmuş ki bizi öyle mahbeslere dolduran İttihatçıların büyükleri bu sene Ramazanı mahbeste geçiriyorlar. Zalim Salim'in sarhoşluğu Ramazan-ı şerif münasebetiyle inkıtaa uğradığından geceleri yanımıza gelmiyor, diliyle kırbacıyla bizi haşlamıyordu. Gümrük ketebesinden Nurullah Beyle Hafız Kemal Efendi ve sair arkadaşlar şarkılar okuyor ve taklitler yaparak eğleniyorduk. Bizi döven gardiyanlarla da dost [s. 43] olmuş, ahbaplığı ilerletmiş idik. Müddet-i ömürlerinde tiyatro, orta oyunu gibi şeyleri görmemiş olan bu adamlar kayınpederimin tertip eylediği orta oyunun seyrederek pek beğenmişlerdi. Hatta içlerinden biri kayınpedere;

- Sana Enver Bey değil Enver Paşa demeli. Bu kadar marifetli imişsin de biz bilmiyorduk, demişti.

Evet, kayınpeder bidayet-i tevkifinde Enver Ağa, sonra Efendi, Bey ve daha sonra Paşa diye çağrılıyordu.

Kayınpeder mahbusînin tahfif-i alâmına fevkalâde gayret ediyor, tuhaf hikâyeler anlatarak, taklitler yaparak cümlemizi güldürüyordu.

Biz Ramazanı bu suretle geçirmekte iken balâda ber-tafsil hikâye eylediğim veçhile muhakememize başlandı.

[s. 44] **Zindanda başka komitalar da vardı**

Bekirağa Bölüğü ceraim-i muhtelife erbabı için âdeta bir meşher idi. Muhtelif komitelere mensup eşkıya da vardı. Bunların içinde sultan

saraylarını soyan, Avrupa'da, Amerika'da büyük hırsızlıklar icrasıyla da şöhret kazanan biri de mevcut idi. Arkadaşları hin-i tevkifte firara muvaffak oldukları hâlde bu yakayı ele vermiş, Bölüğe getirmişlerdi. Tanıdığı kimse olmadığı cihetle cidden muhtac-ı iane bulunuyordu. Bunun Avrupa'nın en yüksek tabakalarına mahsus âlemlerde, otomobiller ile gezerek zevk ve sefa demleri geçirdiğini bilenler de vardı.

Bundan başka bir de Rus komitası vardı. İki ayağındaki pranga ile kalkıp dans eder, zincirlerin sedasını bir ahenin-i mahsusa uydurur ve bizi güldürürdü. Bir Ermeni Taşnaksutyunu da vardı. Samsun'dan göndermişlerdi. İstanbul'da hiçbir bildiği yokmuş. Daha birçok adamlar vardı.

Hele Yunan komitalarından Padoblo namındaki zat tevkifinden beri kat'iyen kimse ile Türkçe konuşmamış idi. Benim intihar edeceğime muttali olarak bir gün mahbesimizin tenha mahallinde Türkçe olarak bu fikirden vazgeçmekliğimi ve her hâlde kurtulacağımı temin ederek konuşmuş idi.

Balâda hikâye eylediğim veçhile tahliye edildikten sonra zindan arkadaşlarımızdan bir haylisini gördüm. Onlarla o felâket saatlerini dertleştik. Bizi o hâle koyanlara karşı kalbimizdeki ateş, kin ve gayzı şiddetlendirdik.

Hatime

[s. 45] Eseri mütalâa eden zevat benim birkaç kere muhakkak ve kat'î ölümlerden kurtulduğumu gördüler.

Bu bence haiz-i ehemmiyet değildir. Çünkü büyük ve gayr-ı kabil-i telâfi felâketler karşısında şahsın hayatı ve haksız idamı tali bir ehemmiyeti haizdir.

Bugün memleket mahvoldu. Memleket ölüyor. Bu itibar ile ben beni değil, memleketi katil ve idam eden canileri idam kürsüsünde görmek isterim.

[*bir kelime silik*]... ki bu zevatın en be-namı bu gün kim bilir hangi refah hâlin nevazişleri arasında zî-huzur ve müsterih yaşıyorlar.

Bu hayata gıpta değil, lânet ederken birilerinin hâlâ memlekette refah ve ikbal içinde bulunduğunu görerek meyus ve müteellim oluyoruz.

İnfaz Kurumları

Ceza ve Tevkifevleri

— *Kenan İpek** —

Ceza infaz sistemimizde son yıllarda yoğun bir kalite hareketi yaşanmaktadır. Bu kalite hareketi ceza infaz kurumlarının modernizasyonunun yanında, cezaevlerinde görev yapan personelin eğitilmesini, tutuklu ve hükümlülerin daha çağdaş ve modern tretman yöntemleri ile eğitilerek yeniden topluma kazandırılmasını kapsamaktadır.

Cezaevi personelinin insanlık onuru ve temel insan haklarına saygı ve inancını güçlendirmek, kurumlarımızda yasalara ve uluslar arası insan hakları standartlarına dayalı bir kültür oluşturmak ve bu oluşumu teşvik etmek temel hedefimizdir.

Vizyonumuz; kurum personeli, hükümlü ve tutuklular ve aileleri ile toplumun hak ve sorumluluklarının uygun biçimde dengelendiği, herkesin güvenliğinin sağlandığı adil ve hoşgörülü bir topluluk yaratmaktır.

Ceza ve infaz kurumlarında toplam kaliteyi amaçlayan, tüm çalışanların fiziksel ve zihinsel gücünü kullanarak kurumun performansını ve hizmet kalitesini artıran, takım ruhuyla hareket eden, karşılıklı güvene dayalı, zamanı ve kaynakları doğru yöneten, inisiyatif kullanan, sürekli öğrenen ve öğreten bir yönetim felsefesinin egemen kılınması hedeflerimiz arasındadır.

"Hapishaneler" terimi yerine "ceza infaz kurumları" terimi daha tercih edilir bir ifade olacaktır. Çünkü günümüz "hapishane" terimi toplumdaki çağrışımı ile ceza infaz kurumlarını tamamen kapsamamaktadır. İnfaz kurumlarından maksat, kapalı ve açık cezaevleri ile ço-

* Kenan İpek, Adalet Bakanlığı Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürü, Ankara.

cuk ıslahevleri ve kadın-çocuk cezaevleridir. İnfaz kurumu ile çağdaş ve modern infaz sistemi anlayışını birlikte kullanmak istiyorum.

Hapishaneler veya ceza infaz kurumları birçok unsurdan meydana gelmektedir. Bunlar; hürriyeti kanunla kısıtlanmış olan hükümlü ve tutuklu, personel, bütçe, demirbaş, araç-gereç, mevzuat ve fizikî yapı olarak binadır. İnfaz kurumlarının sözü edilen unsurlarından her biri başlıca bir sempozyum konusudur.

Cezaevleri, özgürlükleri kanunla ve yetkili makam tarafından kısıtlanmış olan hükümlü ve tutukluların barındırıldıkları, kendine özgü disiplini bulunan, kapalı olanlarında iç ve dış güvenliği, açık olanlarında sadece dış güvenliği sağlanan kamu binalarıdır.

Ülkemizde 504 ceza infaz kurumu ve tutukevi bulunmaktadır. Bunlardan 38'i açık cezaevi, 3'ü çocuk ıslahevi, biri çocuk cezaevi, biri kadın cezaevi, biri kadın ve çocuk cezaevi, diğer 478'i ise kapalı cezaevidir. 30 Eylül 2003 tarihi itibariyle ceza infaz kurumlarımızda 64.037 hükümlü ve tutuklu bulunmakta olup, bunlardan 32.045'i hükümlü, 31.992'si tutukludur. Hükümlü ve tutukluların 56.753'ü adlî suçlardan, 6.196'sı terör suçlarından, 1.088'i ise çıkar amaçlı örgüt (mafya) suçlarından cezaevlerinde bulunmaktadır.

Artan maliyetler, işletmecilik, verimlilik, hizmette kalite, çağdaş infaz anlayışı, tutuklu ve hükümlülere eğitim ve iyileştirme hizmetlerinin daha iyi verilebilmesi için ceza infaz kurumları sayısının hızla düşürülmesi gerekmektedir. Bu arada çağdaş anlayışa uygun yeni cezaevlerinin yapılması da zorunludur. Genel Müdürlüğümüzde bu konuda yeni bir yapılanmaya gidilerek taşra teşkilâtında yeni cezaevlerinin yapılması yanında arzulanan seviyede hizmet vermeyen verimsiz küçük ilçe cezaevlerinin kapatılması plânlanmıştır.

Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürlüğünün gözetiminde olan yetişkin ve çocuklara eşit ve insanca davranılarak onların topluma yeniden kazandırılması amacıyla tahliye sonrasına en iyi şekilde hazırlanmaları ve tahliyelerinden sonra da desteklenmeleri Genel Müdürlüğümüzün temel görevleri arasındadır. Bu amacı gerçekleştirmek için başta fizikî yapı olmak üzere; personel ile tutuklu ve hükümlü eğitimi, iş yurtlarının geliştirilmesi, sivil toplum kuruluşlarının katkısının artırılması, tahliye sonrasında yardımcı olabilecek kurumlarla iş birliğinin yaygınlaştırılması, kurum içi ve kurumlar arası iletişimin güçlendirilmesi gibi pek çok alanda çalışmalarmızı sürdürmekteyiz. Bu çerçevede üniversitelerin değerli çalışmaları da bizlere önemli katkılar sağlamaktadır.

Ceza infaz kurumlarında asayiş ve güvenliğin sağlanması ile hükümlülerin sağlık tedbirlerinin arttırılması ve rehabilitasyon faaliyetlerine işlerlik kazandırılması amacıyla bazı Bakanlık, Kurum ve Kuruluşlar ve sivil toplum örgütleriyle ile iş birliği protokolleri yapılmıştır.

Cezaevi personelinin yaptığı görev, doğrudan kamu güvenliğini ilgilendirmesi nedeniyle de özel bir öneme sahiptir. Ceza infaz kurumları ve tutukevlerinin ihtiyacı olan nitelikli personelin yetiştirilmesi ve meslekî eğitimlerinin sağlanması amacıyla ceza infaz kurumları ve tutukevleri personeli eğitim merkezi ile bölge eğitim merkezlerinin kuruluş, görev ve teşkilâtını düzenleyen 4679 sayılı "Ceza İnfaz Kurumları ve Tutukevleri Personeli Eğitim Merkezleri Kanunu" 3 Ağustos 2002 tarihli *Resmî Gazete*'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.

Anılan kanun gereğince yüksek güvenlikli F tipi cezaevleri ile diğer cezaevlerine infaz ve koruma memuru olarak yeni atanacak personele meslek öncesi, mevcut personele de hizmet içi ve görevde yükselme eğitimi vermek üzere 17 Temmuz 2000 tarihinde Ankara'da Ceza İnfaz Kurumları Personeli Eğitimi Merkezi kurulmuştur. Bu merkezde 3.312 personele hizmet öncesi ve hizmet içi eğitim verilmiştir. Ayrıca İstanbul ilinde personel eğitim merkezinin binası alınmış, Erzurum ilinde Sağlık Bakanlığından devredilen binanın işlemleri Eylül ayında tamamlanmıştır.

4679 sayılı Kanunla aynı zamanda Birleşmiş Milletler Mahpuslara Muamelenin Standart Asgarî Kurallarının cezaevi personelinin eğitimine ilişkin hükümlerine de hukuksal ve kurumsal açıdan uygunluk sağlanmıştır. Standart Asgarî Kuralların 46. maddesinde "Cezaevi yönetiminin, her kademedeki personelini dikkatlice seçeceği, çünkü cezaevinin gerektiği gibi yönetilebilmesi onların dürüstlük, insancıllık, meslekî ehliyet ve işe uygunluklarına bağlı olacağı" belirtilmiştir. Standart Asgarî Kuralların personel eğitimine ilişkin diğer maddelerinde de kurum personelinin gerekli zekâ ve eğitim düzeyinde olması, hizmet içi eğitime tâbi olması, kurum müdürünün idarecilik, uygun eğitim ve deneyim bakımından yeterli olması gibi hususlara yer verilmiştir.

Anayasamızın 40. maddesinde yer alan "Anayasa ile tanınmış hak ve hürriyetleri ihlâl edilen herkes, yetkili makama geciktirilmeksizin başvurma imkânının sağlanmasını isteme hakkına sahiptir." ifadesi ile hak arama özgürlüğü vurgulanmıştır.

16. 5. 2001 tarih ve 4675 sayılı İnfaz Hâkimliği Kanunu ile tutuklu ve hükümlülerin hak arama özgürlüklerinin etkili şekilde kullanılması ve haklarının korunması için bağımsız bir yargı mercii ihdas edilmiştir.

Bu Kanunda, ceza infaz kurumları ve tutukevlerinde bulunan hükümlü ve tutuklular hakkında yapılan işlemlere veya bunlarla ilgili faaliyetlere yönelik şikâyetleri incelemek, karara bağlamak ve kanunlarla verilen diğer görevleri yerine getirmek üzere kurulan infaz hâkimliklerine ilişkin hükümler bulunmaktadır. İnfaz hâkimliğine bugüne kadar 11.923 başvuru yapılmış, bunlardan 3.659'u kabul edilmiş, 7.945'i reddedilmiş ve 319'u kısmen kabul kısmen reddedilmiştir.

14. 6. 2001 tarih ve 4681 sayılı Ceza İnfaz Kurumları ve Tutukevleri İzleme Kurulları Kanunu ile yürürlükteki mevzuat ve ülkemizin taraf olduğu uluslar arası sözleşmelerle belirlenen ilkeler çerçevesinde ceza infaz kurumları ve tutukevlerinin yönetim, işleyiş ve uygulamalarını yerinde görmek, incelemek, bilgi almak ve tespitlerini rapor hâline getirerek yetkili ve ilgili mercilere sunmak üzere, ceza infaz kurumları ve tutukevleri izleme kurulları kurulmuştur ve çalışmalarını başarıyla sürdürmektedir. Ceza infaz kurumları ve tutukevleri izleme kurulları tarafından 2002 yılı içinde 401 ceza infaz kurumu ziyaret edilmiş ve ziyaret sonucu 1.483 adet rapor düzenlenmiştir. 2003 yılının ilk on ayında 479 ceza infaz kurumu ziyaret edilmiş 1.310 rapor düzenlenmiştir. Ayrıca aynı yıl içinde 4 hastahane mahkûm koğuşu ile adliye nezarethanesi ziyaret edilmiş ve rapor düzenlenmiştir.

İnfaz hâkimliklerinin ve izleme kurullarının kurulması hükümlü ve tutukluların insan haklarının hem yargı hem de sivil toplum tarafından korunması ve izlenmesi açısından yararlı olmuştur.

Sonuç olarak "Hapishaneler" önemli toplumsal bir konudur. Çeşitli yönleri olan ve çok sayıda kurum ve kuruluşu ilgilendiren bu meselenin bugün tartışılmasının cezaevlerinin çok boyutluluğunu ortaya çıkarması açısından önemli bir aşamayı oluşturduğunu düşünüyorum. Çünkü "sorunu görmek, sorunu çözmekten zordur." Bugün konuyla ilgili tüm kişi, kurum ve kuruluşlar olarak bu toplumsal konunun daha iyi anlaşılması için önemli bir mesafe almış olacağız.

"En şiddetli deprem, insan beyninde olandır". Öncelikle toplum olarak hükümlülerimize karşı mevcut olan ön yargının giderilmesi için çalışalım. Bence aşılması gereken en önemli sorunlardan biri budur. Ünlü hukukçumuz rahmetli Prof. Dr. Faruk Erem hocamızın ifade ettiği gibi "Suçluyu kazıyın altından insan çıkar". Hükümlülerin insan olduğunu, içimizden biri olduğunu, bir gün bizlerin veya yakınlarımızdan birinin hükümlü olabileceğini unutmayalım.

Cezaevi İşyurtları *

*— İlkay Savcı*** —

Giriş

Küreselleşme olgusu, tüm dünyada yoksul kesimler aleyhine gelir dağılımının bozulmasına yol açarken, sosyal devlet uygulamalarından geri adım atılması ve bireyselleştirme gibi politikalar, bu yoksul gruplara mensup insanları suçla buluşturan ortamın sağlanmasını kolaylaştırmaktadır. Küreselleşme uygulamalarının sonuçlarından biri olarak son yirmi yılın suç eğrisindeki tırmanış sadece cezaevlerinin aşırı kalabalıklaşmasına neden olmamış, aynı zamanda cezaevlerinde hükümlülerin çalıştırılması açısından "yeni liberal anlayışın" söylemine uygun olarak cezaevlerinin özelleştirilmesi gibi uygulamalarına yol açmıştır.

Türkiye'de bu uygulamaların bir yansıması olarak 1997 yılında Adalet Bakanlığı, Cezaevi İşyurtları Daire Başkanlığı kurulmuş ve özellikle açık cezaevlerinin etkin birer işletmeye dönüştürülmesi süreci başlatılmıştır. Son yıllarda basında cezaevlerinin ne kadar kâr ettiğine ilişkin çok sayıda haber yer almıştır. Hatta cezaevlerinin özelleştirilmesi bile gündem konusu olmuştur.

Türkiye'de cezaevi işyurtları ve hükümlülerin çalıştırılması konusunun incelenmeye çalışıldığı bu araştırmada, cezaevi işletmesi kavramı ile hükümlüler ve personelin iş-üretim merkezli yaşam deneyimleri

---

* Bu araştırma projesi Ankara Üniversitesi Rektörlüğü Bilimsel Araştırma Projeleri Müdürlüğü tarafından desteklenmiştir.

** Yard. Doç. Dr. İlkay Savcı, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstriyel İlişkiler Bölümü, Ankara.

üzerinden cezaevi çalışma kültürünü çözümleme amacı güdülmüştür. Araştırma raporunun yazımı hâlen devam etmektedir ve konunun çok kapsamlı olması nedeniyle bu metinde sadece işyurtlarında "işin özellikleri ile çalışma koşulları" üzerine alandan notlar sunulacaktır.

1. Kuramsal çerçeve

Modern cezaevinin doğuşu ve hükümlülerin çalıştırılması

Hükümlüleri çalıştırma uygulaması modern cezaevi ve kapatılma cezasının ortaya çıkmasıyla başlamıştır. Modern cezaevi ortaya çıkıncaya kadar "kapatılma" eylemi, suçluların sadece yargılanıncaya kadar kaldıkları mekânlar olarak ilk hapishanelerde görülmekteydi. Günümüzde dünyanın hemen her ülkesi bu cezalandırma biçimini az çok değişiklik göstermekle birlikte, kendi toplumsal-kültürel özellikleri çerçevesinde değerlendirerek kullanmaktadır. Kuramsal olarak modern cezaevinin ortaya çıkışının kapitalist toplumun ortaya çıkması ile bağlantılı olduğu,[1] iktidarın her şeyin bilgisine sahip olma ve denetleme arzusunun somut biçimi olarak cezaevlerinin de tıpkı hastane, okul ve kışlalar gibi üst düzey denetime olanak sağlayacak şekilde kurgulandığı[2] ifade edilmektedir. Hatta her toplumsal ekonomik dönemin kendine özgü cezalandırma biçimi içerdiği, üstelik bu dönemlerde her döneme özgü emek piyasasının özelliklerinin hükümlü emeğinden yararlanma biçimini belirlediği ileri sürülmektedir.[3] Bu son görüş, ekonomik yaklaşıma fazlaca dayandığı için eleştirilmesine ve bir dönem ihmal edilmesine rağmen, özellikle, 1970'li yılların sonundan itibaren yeni liberal görüşün ortaya çıkmasıyla başlayan küresel dönüşüm uygulamaları nedeniyle tekrar gündeme getirilmiştir.[4] Nitekim 1979'larda ABD'de cezaevlerinin özelleştirilmesi hareketi gerçekleştirilmiş ve bu hareket İngiltere, Avustralya ve Güney Afrika Cumhuriyeti gibi ülkelere sıçramıştır.

Cezaevlerinde "kapatılma" cezası, oldukça masraflı olup topluma maliyeti yüksek bir düzenlemedir. Tarihsel gelişim sürecinde hükümlülerin çalıştırılmasında ödetici cezalandırma anlayışından hükümlülerin ıslahı ve topluma geri dönüşlerinde istihdam edilebilir vasıflar

---

1 (Melossi/Pavarini 1981, Foucault, 2000a; 2000b)

2 (Foucault, 2000b)

3 (Rusche/Kirchmeier, 1968)

4 (Melossi 1978, Weiss, 2001)

kazandırılmalarına yönelik yaklaşım ve uygulamalara doğru değişim olmuştur. İnsan hakları açısından değerlendirmek gerekirse, Uluslararası Çalışma Örgütü 29 ve 105 sayılı sözleşmeleriyle tüm dünyada zorla çalıştırma biçimini yasaklarken, hükümlülerin zorla çalıştırılmalarını bu kapsama almamıştır. Cezaevlerinde zorla çalıştırmayı ise, suçlunun "hüküm giymiş olması" şartına bağlamıştır.[5]

Cezaevlerinde hükümlülerin çalıştırılması için birçok gerekçe sayılabilir:[6]

1. Gerekçelerin bir bölümü bizzat hükümlülere yöneliktir. "Cezalandırma ve caydırma, çalışmanın erdemini öğretmek, yeniden moral kazandırmak, kapatılmanın acılarını azaltmak, meslekî vasıflar kazandırmak, çalışma alışkanlığının kazandırılması ya da varolan meslekî vasıf ve çalışma alışkanlıklarının devam ettirilmesi, yeniden sosyalleştirme ve eğitim ile hükümlülerin meşgul edilmesi" olarak sıralanabilir.

2. Toplum ve cezaevleri açısından baktığımızda "cezaevlerinin bakımının ve devamının sağlanması, ucuz emek kullanımı ile birer ticarî şirket olarak işletilmelerini mümkün kılmak veya en azından kendi maliyetlerini karşılamak, kamuya ilişkin işlerin yapılması, kontrol ve disiplin aracı olarak kullanılması" gibi amaçlar görülmektedir.

Hükümlülerin çalıştırılmasında model oluşturan cezaevleri Amsterdam Spinnhaus ve ABD Pennsylvania ve Auburn cezaevi sistemleridir. Son iki cezaevi modeli cezaevi sistemleri konusunda sadece ABD'de değil Avrupa'da da etkili olmuşlardır. Pennsylvania sisteminde hükümlüler tek kişilik hücrelerde yalnız kalırlar ve hücrelerde tek başına yapılabilecek işlerle meşgul olurlardı. Örneğin ayakkabı yapım ve tamiri ile terzilik gibi. Bu hücrelerde hareket serbestliği için küçük bir avlu bırakılmıştır. Hükümlünün sosyal teması sadece cezaevi personeli ve o da nadiren görüşülmesine izin verilen ziyaretçilerledir.[7] Sosyal soyutlanmanın yoğun olduğu bu uygulamanın hükümlülere ruhsal ve duygusal açıdan zarar verdiği gözlenmiştir. Buna rağmen ABD'de bu modeli esas alan birçok cezaevinin inşa edildiği görülmüştür. Sendikaların burada ucuz emekle üretilen ürünlerin adil olmayan rekabete yol açmasından dolayı şiddetli eleştirileri olmuştur.[8] Auburn sisteminde

---

5 (ILO, 1993)

6 (Simon, 1999:183)

7 (Coyle 2001)

8 (Barnes/Teeters, 1960)

ise, hücrede kapatılma yerine hükümlüleri bir arada barındıran bir cezaevi inşaatı önerildi. Toplu sistem veya sessiz sistem olarak da ifade edilebilecek bu sistemde hükümlüler bir arada olacaklar, çalışacaklar ama birbirleriyle temas edemeyecekler, sessiz yaşayacaklardı. Gündüzleri bir arada çalışanlar geceleri işten eve döner gibi hücrelerine kapatılmaktaydı. Öyle ki, hücreleri dışındayken hükümlüler önlerine bakacak, sessizce yürüyecekler ve işte birbirlerinin karşısında oturamayacaklardı.[9] Sadece şiddet suçluları hücre cezasına mahkûm ediliyordu.[10] Cezaevi endüstrisinde "yoğun çalıştırma"nın ülke boyunca günlük rutinler olarak reform, disiplin ve kâr etmenin merkezinde olduğu düşünüldü.[11]

Bu sistemlerde disiplin ve tek biçimli hâle getirme çabasının kâr etme anlayışının önüne geçecek kadar yoğun olduğunu vurgulayan Coyle (2001)'a göre bu iki cezaevi sisteminde de birbiriyle ilişkili iki araç başarıyla kullanılmıştır: Birincisi disiplin kavramıdır ve tek biçimli hâle getirme sürecini içerir. Cezaevindeki günlük yaşamın her yönüyle tek biçimli düzene hizmet ettiği görülmektedir. İkinci araç çalışmadır. Bu çalışma öylesine amaçsızdır ki, tek bir faydalı çıktı elde etmek mümkün değildir. Amaçsızlığın amacı sadece meşgul etmektir. Bu şekilde cezaevi günlük yaşamının disiplini ile çalışma arasında bir bağ yaratılmış olmaktadır.

Pennsylvania ve Auburn sistemlerinden sonra denenen aşamalı serbestlik sistemi, hücrede tutulma cezasından hükümlünün iyi hâlliliği ve çalışma performansına bakılarak aşamalı olarak açık cezaevlerine geçirildikleri bir uygulama olmuştur.[12] Bu uygulamanın atölye çalışmaları ve meslek edindirme etkinlikleri ile hükümlülerin topluma geri dönüşleri için diğerlerine göre daha insancıl ve işlevsel olduğu söylenebilir.

Genel olarak hükümlülerin çalıştırılma biçimlerinin tarihsel ekonomik ve toplumsal koşullarla bağlantılı olarak çeşitlilik gösterdiği belirtilmektedir. Bu bağlamda hükümlü çalıştırma biçimlerine bakılacak olursa altı ana biçimi vardı:[13]

---

9 (Madigan, 1983)

10 (Coyle, 2001)

11 (Tappan, 1960:682)

12 (Dönmezer/Erman, 1983:658-659)

13 (Tappan, 1960:682-683; Melossi/Pavarini, 1981:131-132)

1. "Kiralama sistemi"nde (lease system) hükümlülerin hem bakımı, hem gözaltında tutulması, hem de üretimleri bir işletmeciye (müstecir) emanet edilirdi. Sistem ABD'de köle emeğinin kullanımı etkisi altındaki güneyde gelişmişti ve devlet insan/ay başına sabit bir oran alıyordu. Böylece devlet hükümlü ücretlerini dışarıdaki serbest emek piyasasındaki ücretlerin altında tutmasına rağmen, hükümlülerinden dikkate değer bir geliri güvence altına almaktaydı ve bunu yaparken de onların bakımı için bir sorumluluk altına girmemiş oluyordu. Bu uygulama, tüm hükümlü emeğinin kullanıldığı çalışma biçimleri içinde en iyi ödemelerin yapıldığı sistem olarak öne çıkmaktadır.[14] Devletin yaptığı tek katkı hükümlüleri kaçmamaları için kontrol altında tutacak gözetim görevlileri göndermekti.[15] Bu uygulama toplumda yarattığı rahatsızlık nedeniyle oluşan baskılar sonucu kaldırılmıştır.

2. "Sözleşme sistemi", (contract system) devletin kendi cezaevi kurumlarında hükümlülerin bakımlarını ve gözetimlerini sürdürdüğü fakat çalıştırılan her bir hükümlünün emeğini sabit bir ücret karşılığında sattığı çalıştırma biçimidir. Sözleşme yapan işveren, makine ve materyalleri sağlıyor, hükümlülerin çalışmalarını denetliyordu. Ücretler günlük ödenmekteydi ve hükümlüler için oldukça kârlı bir sistemdi. Üstelik cezaevi için kâr, risksiz biçimde sağlanmaktaydı.[16] Bu sistem devlet için kiralama sistemi kadar olmasa da, girişimci için hayli kârlı olmuş fakat kayda değer biçimde hükümlü emeğinin sömürülmesi ile sonuçlanmıştı. Bu uygulama da ABD'de 1920'ler 1930'larda Federal Yasalarla yürürlükten kaldırılmıştır.

3. "Parça başına bedel sistemi"nde (piece-price system), girişimcinin cezaevi yaşamından dışlanması, temel görevinin sadece ham madde araç gereç ve teknoloji sağlamakla sınırlı kalması söz konusuydu. Girişimciye cezaevi yönetimi tarafından bitirilen ürünlerin karşılığı olarak parça başına belirli bir ödeme yapılırdı.[17] Bu sistemde hükümlülere sembolik bir ücret ödenmekteydi. Bu çalıştırma biçimi de ucuz emeğin kullanılmasıyla düşük maliyetli olması nedeniyle, piyasada "adil olmayan rekabet" yaratmış ve oluşan olumsuz tepkiler sonucu uygulamadan kaldırılmıştır.

---

14 (Melossi/Pavarini, 1981:134)

15 (Barnes/Teeters, 1960)

16 (Melossi/Pavarini 1981:134)

17 (Melossi/Pavarini 1981:133)

4. "Devlet kullanımı" sistemi (state-use system) günümüzde hem ABD'de hem de birçok ülkede uygulanmaktadır. Bu sistemin hükümlülerin devlet tarafından çalıştırıldığı ve özel sektör tarafından çalıştırılarak sömürülmedikleri bir uygulama olması, göreli olarak avantaj kabul edilebilir. Ayrıca sadece cezaevinin ve devletin gereksinimlerini karşılamaya yönelik üretim olması nedeniyle sendikalar tarafından da desteklenmiştir.[18]

5. "Kamu hesabına sistemi" (public account system), devlet kullanımı sisteminin bir başka biçimi olarak nitelendirilebilir. Bu model devletin sadece şirket görevini yerine getirmesi şeklinde değil, aynı zamanda ürünü de pazarlaması biçiminde cezaevlerini işletmesidir. Cezaevi ham madde temin eder, üretimi organize eder, en iyi fiyatlarla üretilen malları serbest piyasada satmaya çalışır.[19] Burada dış sistemden müdahale bulunmaz. Cezaevinde üretilen ürünler vergi veren vatandaş ve hükümlü yararına açık piyasaya arz edilir. Örneğin çiftçiler çok ihtiyaç duydukları bazı ürünleri özel sektörün fiyatlarıyla değil mümkün olan en ucuz fiyatlarla sağlamış olurlar. Bu sistemin bir avantajı da ekseri yeterli bir üretken çalışmanın hükümlülere verilebilmesidir. Öyle ki, bunların çoğu kazançlı biçimde istihdam edilmiş olurlar. Sadece hükümlüleri istihdam edebilecek ve görevlendirecek fabrikalar olmadığı için işle ilgili eğitimin değeri konusunda şüpheler olabilir.[20] Çalışan sınıfın tepkilerini çeken bir uygulama olarak hükümlülere ücret de ödenmiyor olması durumunda ve yatırım masraflarını devletin karşıladığı durumda yüksek kâr hadlerine ulaşmak mümkün olmaktaydı.[21] Bu sistem bugün de yürürlükte olan bir uygulamadır.

6. "Bayındırlık işleri ve yollar sistemi" (public works and ways system), hükümlü emeğinin bir başka kullanım biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sistemde hükümlüler kamu yolları, oto yollar, köprüler gibi benzer inşaat ve tamir işlerinde çalıştırılırlar. Özelikle güney eyaletlerinde bu tür çalışmanın yaygın olması, bazı eyaletleri bu konuda ne kadar çok sayıda işin hükümlülerce yapılmasından gururlanmalarına yol açmaktadır. Örneğin bu sistem California eyaletinde çalışma kampları olarak uzun süre devam ettirilmiştir. Hükümlülerin cezaevinden millerce uzakta çoğu toplumsal faydaya yönelik yangınla mü-

---

18 (Melossi/Pavarini 1981:132-133)

19 (Melossi/Pavarini 1981:133)

20 (Barnes/Teeters, 1960:530)

21 (Melossi/Pavarini, 1981)

cadele, zararlı bitkilerin ayıklanması, parazit kontrolü gibi işlerde çalıştırılmaları söz konusu olmuştur.[22]

Türkiye'de işyurtları ve hükümlülerin çalıştırılması

Türk ceza infaz sistemi içinde hükümlülerin çalıştırılması cezaevinde yapılması gereken işler başta olmak üzere günün koşullarına ve cezaevi yönetimlerinin yaklaşımına bağlı olarak değişik düzeylerde uygulanmıştır. Avcı (2002), İslâm hukukunda tutuklunun çalıştırılması konusunda hukukçuların üç yaklaşımından söz etmektedir: Birincisi, kendi masraflarıyla, ailesinin geçimi ve eğer borçları varsa bunların ödenmesi için tutuklunun çalıştırılması için olanak hazırlanmasıdır. İkinci yaklaşım, tutuklunun tutukevine alışması, orayı evi gibi benimsemesi ve atölyelerde çalışması sıkıntılarını unutturarak acısını hafifleteceği için buna olanak sağlanmaması gerektiğidir. Üçüncü yaklaşım ise, tutuklunun çalışıp çalışmayacağı konusunun hâkimin takdirine bırakılmasıdır. Ancak zaman içinde batılılaşma hareketleri çerçevesinde batıda cezalandırmaya ilişkin ortaya çıkan modern yaklaşımların etkisinde kalınmış ve hükümlüleri çalıştırmanın ıslah edici boyutu öne çıkmıştır.

Ülkemizde cezaevlerinde hükümlülerin çalıştırılmasına ilişkin çok fazla araştırma yapılmamış olmasına karşın, az sayıda çalışma konuya değinmektedir. Örneğin 1920'lerin Mütareke İstanbul'unda, "Onbeşler Konseyi" adlı bir grup bilim insanı tarafından, var olan kayıt ve istatistikî verilerden de yararlanarak gözlem ve görüşmelere dayalı bir dizi inceleme yapılmıştır. Bu incelemelerden biri, cezaevlerinde hükümlülerin çalıştırılması hakkında bilgi vermektedir. Bu çalışmada Riggs,[23] İstanbul'da cezaevlerinde ıslaha yönelik etkinlikler olarak, tutuklu ve hükümlülerin atölyelerde çalıştırılmalarından da söz etmektedir. Özellikle uzun süreli ve ağır mahkûmiyet vak'alarmda çoğu kez şu kadar yıl "ağır işe mahkûmdur" şeklinde hüküm bulunmakla birlikte, cezaevlerinin hiç birinde hükümlülere yaptırılacak ağır iş anlamında bir iş olanağı bulunmadığı, birkaç meslek dışında istihdam edilebilmelerinin mümkün olmadığı belirtilmektedir. Genel olarak yapılan işler bugün de birçok hükümlünün yaptıkları işlerdir. Kendi yemekleri, temizlikleri, çamaşırları ve bazı ayak işleri dışında hükümlülerin aylak aylak

22 (Barnes/Teeters, 1960:531)

23 (Riggs, 2000:293)

oturduklarından söz edilmektedir. Buna rağmen çok az da olsa hükümlülerin çalıştırıldığı atölyeler de vardır. Örneğin yazar, 56 adamın bir atölyede et pişirmek için kullanılan mangallardan yaptıklarını ve tanesini 1 liradan sattıklarını aktarmakta ve şöyle devam etmektedir:

"...malzeme fiyatın yarısı kadar tutuyor; hapishane yetkilileri kazancın %20'sini alıyor; geriye kalan 40 kuruş kuramsal olarak işçiye veriliyor, daha doğrusu onun alacak hesabına yazılıyor. Bununla birlikte diğer kaynaklardan öğrendiğimize göre, çoğu kez bu para ne nakit ne de alacak olarak mahkûma ulaşmıyor. Atölyede, pencere çerçevesi ve diğer marangozluk işleri yapan başkaları da vardı; başka bir odada ise kundura yapan dört-beş kişi ile terzilik yapan -cinayet nedeniyle on yıla mahkûm olmuş- biri bulunmaktaydı. Görevlilerin ifadesine göre adamlar, diledikleri takdirde günde altı saat çalışabiliyorlar; ancak mahkûmlar sadece üç saat kadar atölyede bulunmalarına izin verildiğini söylüyorlar"[24]

Cumhuriyet döneminde de cezaevlerinde hükümlülerin cezaevi temizlik ve bakım işleri yanında bazı atölyelerde çalıştırıldıkları bilinmektedir. Bunun yanında zorunlu çalışmaya başvurulan dönemlerde de hükümlü emeğinden yararlanılmıştır. Bu uygulamalardan birisi, İkinci Dünya Savaşı sırasında yetişkin erkeklerin silâh altına çağrılması sonucu ortaya çıkan iş gücü açığına çözüm olarak hükümlülerden yararlanılmasıdır. Örneğin o dönemde madenlerde zorunlu çalışmaya tâbi tutulan işçilerin bir kısmının hükümlülerden oluştuğundan bahsedilmektedir.[25]

Cumhuriyet döneminde 647 sayılı infaz yasası öncesinde de hükümlüler cezaevinde çalıştırılmaktaydı. Cezaevinde hükümlünün kaldığı süre dört kademeli bir geçiş süreci olarak düşünülmüş ve ikinci kademede gündüzleri diğerleriyle birlikte çalıştırılması plânlanmıştı. Üçüncü aşamada hükümlü iyi hâlli ise ve gereken koşulları taşıyorsa, iş esasına dayalı cezaevlerine geçebiliyordu. Son aşama topluma geri dönüş hazırlığı olmakta, burada geçirilen bir gün iki hükümlülük günü olarak hesaplanıyordu. Bu dönemde hükümlülerin çalıştırılması zorunlu olsa da cezaevlerinin çoğunda atölye ve işyurdu bulunmuyordu.[26] Demirbaş (2001)'a göre, cezaevlerinde çalışma yeniden sos-

---

24 (Riggs, 2000:293-294)

25 (Ekin,1960)

26 (Mete, 1987:26-29)

yalleşmenin belirleyici koşuludur. İnfaz süresinde önemli bir zaman boşluğunu doldurarak günü geçirmeye yardım eder.

1983 yılında "cezaevi dışında çalıştırma yönetmeliği", hükümlülerce "protokol" adıyla anılan ve cezaevi dışında özel sektör tarafından sigortalı olarak istihdam edilebilmelerine olanak sağlayan bir uygulamayı yürürlüğe sokmuştur. Yücel (1973:178) bu uygulamanın iki biçimde gerçekleştirildiğini ifade etmektedir. Bunlardan ilki, "uzun süreli hürriyeti bağlayıcı cezaya hükümlü olanları topluma kazandırma amacıyla bir geçiş olanağı sağlamak" ve ikincisi de "kısa süreli hükümlülerin aile geçimlerinin sağlanması amacıyla tekrar işte çalışmalarını olanaklı kılmak"tır. Ancak işverenlerin hükümlüye olumsuz bakışını değiştirebilecek bir uygulama gibi görünen protokol, hükümlülerin suiistimali sonucu bakanlık tarafından durdurulmuştur.

Hükümlülerin çalıştırılma yoluyla ıslahını amaçlayan düzenleme 1987 tarihinde yapılan bir değişiklikle "kurumlarda iş" (madde 197) başlığı altında hükümlülerin tahliye sonrasında istihdam edilebilirlik vasfını artırmak için bir "iş ve sanat" öğrenmeleri ve "serbest hayatta" başarı gösterebilmeleri için gerekli bilgilerin kazandırılması konusunu vurgulamaktadır.[27] 1997 tarih ve 4301 sayılı yasa ile İşyurtları Kurumunun kurulmasıyla, bu düzenleme 1998 tarihinde yürürlüğe giren yeni bir düzenleme ile değiştirilerek açık cezaevlerinin işletme ve kâr boyutu öne çıkarılmıştır. Bu yeni düzenleme Ceza İnfaz Kurumları ile Tutukevleri İşyurtları Kurumu ve İşyurtlarının İdare, Muhasebe ve İhale Yönetmeliğinde işyurtlarının amacının, "hükümlü ve tutuklularm cezaevi içindeki işyurdu atölyeleriyle hükümlülerin kurum dışındaki kamu ve özel sektöre bağlı işyerlerinde çalıştırılmaları ile eğitim, ve topluma kazandırılmalarını, hükümlü ve tutukluların gündeliklerini, fazla çalışma ücretlerini, muhasebe, ihale ve alım-satım işlemlerine dair usul ve esaslar ile uygulamaya ilişkin sair hususları düzenlemektir" şekline dönüştüğünü göstermektedir.[28] Hükümlüler "ücretlendirme ve kıdem tazminatı uygulaması" dışında 4857 (1475 eski) sayılı iş yasası hükümleri uyarınca çalıştırılırlar. İşyurtları kurumunun düzenlemeleriyle, atölyelerin teknolojik alt yapısının modernleştirilmesi ve çeşitli yatırımlar gündeme gelmiştir. Hatta bu bağlamda cezaevlerinin özelleştirilmesi de gündem konusu edilmiştir.

---

27 (Adalet Bakanlığı, 2001:352)

28 (Adalet Bakanlığı, 2001:556)

Hâlen, değişik kapasitelerde toplam 525 ceza infaz kurumunda 31. 1. 2003 tarihi itibariyle 62.039 hükümlü ve tutuklu barındırılmaktadır.[29] Bu cezaevlerinin bir kısmında (163) işyurdu bulunmaktadır. İşyurtlarına ilişkin sayısal verilere bakıldığında, cezaevinde hükümlülerin çalıştırılmasının boyutları daha açık görülebilir.

Tablo 1: İşyurdu bulunan cezaevlerinin yıllara göre dağılımı[30]

Yıl	İşyurdu sayısı	Yıl	İşyurdu sayısı
1997	156	2000	157
1998	158	2001	163
1999	157	2002	163

İşyurtları Daire Başkanlığının kurulmasından bu yana işyurdu sayısı 156'dan 163'e çıkarılmıştır. Kapalı ve açık cezaevlerinde olmak üzere işletilen işyurtlarının dışarıdaki çalışma koşullarına en yakın olanları açık cezaevi işyurtlarıdır. Açık cezaevi işyurtları yapısal özellikleri ile cezaevinden çok, bir iş yeri bazen bir fabrika görünümündedir. 525 cezaevinden yalnız 36 tanesi açık cezaevidir. Ülkemizde kadınlar için ayrı cezaevi yoktur. Kadın hükümlüler erkek cezaevlerinin kadınlara ayrılmış ve korunmuş bölümlerinde barındırılır. Ancak bir istisna olarak Sivas Kadın Açık Cezaevinde halıcılık iş kolunda kadın hükümlüler çalıştırılmaktadır.

Tablo 2: Açık cezaevleri nüfusunun yıllara ve cinsiyete göre dağılımı

Açık cezaevi	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002*	2003**
Kadın	-	-	-	60	60	47	8	12	25	33
Erkek	955	1.214	1.555	4.137	4.427	3.661	888	1.797	2.597	3.831

Kaynak: DİE, Türkiye İstatistik Yıllığı 2002, 192.

---

29 (Çiçek, 2003)

30 (Taşkın, 2002:335)

* 2002 verileri (31. 7. 2002 itibariyle) Adalet Bakanlığı Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürlüğünden alınmıştır.

** Çiçek, (2003) 2003 Adalet Bakanlığı Bütçesi Sunuş Konuşması, *www.adalet.gov.tr/basin/b147.htm*

Görüldüğü gibi açık cezaevi nüfusunun cinsiyet dağılımında kadın hükümlüler çok düşük bir orana sahiptir. Bu durum cezaevi genel nüfus dağılımında da aynı eğilimi göstermekle birlikte kadın hükümlü oranı daha yükselmektedir. Bunun nedeni kadınlar için açık cezaevinin bir tane olmasıdır. Örneğin 31. 7. 2002 tarihi itibariyle tüm cezaevlerinde yetişkin erkek ve kadın hükümlü-tutuklu nüfusu 54.272'dir. Kadınlar bu nüfusun ancak % 4'ünü oluşturmaktadır. (Çocuk cezaevleri nüfusu da eklenirse kadınların oranı % 3.7'ye düşmektedir.)[31] Kadın hükümlü tutuklu oranının erkeklere göre çok düşük olması bu grubun "ihmal edilebilir" olmasına yol açmaktadır. Tüm dünyada penologlar ve feministler bu ihmalin özellikle cezaevlerinde kadın hükümlülerin "mağduriyeti" açısından giderilmesini önemle vurgulamaktadırlar.[32]

Tabloda açık cezaevi nüfusunun yıllar itibariyle dağılımına bakıldığında, 2000 yılında bir kırılma görülmektedir. Bu durum o tarihte cezaevlerinin boşalmasına yol açan af uygulaması ile ilgilidir. Ancak aradan geçen süre içinde cezaevlerinin tekrar dolmaya başladığı görülmektedir. Benzer eğilimlerin diğer ülkelerde de olması "cezaevlerinin ıslah etmede başarılı olamadığı" sonucunu tartışmaya açmaktadır.

Cezaevlerinde iş kolları hayvancılık (büyükbaş ve küçükbaş hayvan besiciliği, kümes hayvancılığı), hayvan ürünleri (mandıracılık, yumurta ve et), tarım (tahıl sebze ve meyve, seracılık, bahçe süs bitkileri), matbaacılık, ciltçilik, metal işleri (madenî eşya ve karoser yapımı, demircilik), dokumacılık (halı yün ipliği, halı ve kilim dokumacılığı), kunduracılık, terzilik, bakım-onarım, fırıncılık, tornacılık ve mobilyacılık, el sanatları (çini ve seramik, taş işçiliği) vb. gibi sıralanabilir. Sadece Adalet Bakanlığının değil, diğer bazı kamu kuruluşlarının da gereksinimlerinin bir bölümü, açık cezaevleri tarafından karşılanmaktadır.

Tablo 3: Cezaevleri işyurtlarında çalışan kişi sayısının yıllara göre dağılımı[33]

Yıl	1997	1998	1999	2000	2001
Hükümlü/ Tutuklu	3.214	9.381	1.2751	11.427	19.050
Serbest İşçi	128	109	103	97	92
TOPLAM	3.342	9.490	12.854	11.524	19.142

31 (Adalet Bakanlığı, 2002)

32 (Hannah-Moffat, 1995)

33 (Taşkın, 2002: 335)

İşyurtlarında çalışan hükümlü sayısının yıllara göre dağılımı, hükümlü ve tutuklu "işçi" sayısının giderek arttığını fakat buna karşın serbest işçi sayısının azaldığını göstermektedir. İşyurtlarının geliştirilmesiyle, hükümlülerin daha vasıflı işçiler hâline gelmeye başladığı düşünülebilir ve göreli olarak serbest işçi sayısında bu nedenle azaltmaya gidilmiş olabilir. Ancak yetkililer daima serbest işçilerin olması gerektiğini, işletmenin geleceğini hükümlü emeği üzerine kurmanın hatalı olacağını ifade etmektedir. Çünkü hükümlülerin verimlilik düzeyi düşük ve çalışma yönelimleri zayıftır. Kurumda kalıcı olmadıkları gibi, her zaman için af durumu söz konusu olabilir.

Tablo 4: Cezaevi işyurtlarında çalışanlara yapılan ödemelerin yıllara göre dağılımı (Yıl/TL)[34]

Yıl	1997	1998	1999	2000	2001
Hükümlü/ Tutuklu	210.324.280.779	460.606.508.369	682.029.057.993	1.196.155.688.944	997.878.817.592
Serbest İşçi	106.414.044.399	203.873.478.922	433.441.396.520	538.317.381.581	691.692.365.468
TOPLAM	316.738.325.178	664.479.987.291	1.115.470.454.513	1.734.473.070.525	1.689.571.183.060

Bir hükümlü veya tutuklunun devlete maliyeti 2002 yılında belirlenmiştir. Bu rakamlara göre toplam 57.681 hükümlü ve tutuklu vardır. Personel+ cari+yatırım dâhil toplam harcamalar da 293.874.000.000 TL olarak belirlenmiştir. Bir tutuklu veya hükümlünün devlete maliyeti, yıllık 5.094.814.583. TL ve günlük 14.152.262. TL olmaktadır.[35] Adalet Bakanı Çiçek (2003) 2003 yılı Bakanlığın bütçesiyle ilgili konuşmasında 4301 sayılı yasanın yayınlanmasından sonra işyurtlarının kâr durumunun, -faiz ve diğer gelirler hariç- 2000 yılında 5.126.243.838.119. TL, 2001 yılında 9.586.329.711.680. TL tutarında olduğunu göstermiştir.

İşyurtlarında hükümlülerin ücretlendirilmesi çırak, kalfa ve usta statüleri üzerinden yapılmaktadır. Her hükümlü belirli bir süre çalıştıktan sonra ustalık statüsünden ücret almaya hak kazanabilmektedir Son ücretlendirme Bakanlık tarafından 3, 3.5, 4 milyon olarak belirlenmiştir. Ancak işyurtlarında çalışan hükümlü ve tutuklulara ödenen 4.000.000. TL gündelikten iaşe bedeli kesilmekte iken, 4671 sayılı kanunla yapılan değişiklik uyarınca iaşe bedeli kaldırılmıştır. İşyurtlarında görevli personel, işçi ve hükümlülere, işyurtlarının -her türlü faaliyet

34 (Taşkın 2002: 335)

35 (Adalet Bakanlığı 2002)

dışı gelirleri ve faizler hariç olmak üzere- yıllık kârlarının % 25'ini aşmamak kaydıyla kâr payı ödemesi yapılmaktadır. 2001 yılı için 3.625 personel ve işçi ile 1.255 hükümlüye 2.364.726.585.400 lira kâr payı ödemesi yapılmıştır.[36]

2. Araştırmanın yöntemi

Cezaevi dışındaki çalışma yaşamına daha yakın özellikte oldukları düşünülerek, araştırma açık cezaevi işyurtlarmda yapılmıştır. Araştırma keşifsel özellikte olup, iş kolları çeşitliliği olan ve hükümlü sayısının belli bir düzeyin üzerinde olduğu 12 açık cezaevi işyurdundan seçilen bir örneklemle çalışılmıştır. Toplam 303 erkek hükümlüden soru kâğıdı aracılığıyla alınan bilgiler, 14 hükümlüyle yapılan yüz yüze görüşmelerden elde edilen niteliksel veriler ışığında yorumlanmıştır. Ayrıca cezaevi yönetim ve denetim personeli ile eğitimci ve uzman mesleklerden personelle yapılan yüz yüze görüşmelerden elde edilen veriler de değerlendirmeye alınmıştır.

3. Alan çalışmasından notlar

Araştırma Sivas, Çanakkale, Foça, Dalaman, Kütahya, Bursa, Eskişehir, Ankara-Ayaş, Ankara-Ulucanlar, Niğde ve Ceyhan açık cezaevinde (12 işyurdu) gerçekleştirilmiştir. Ayrıca Sivas kadın açık cezaevi araştırması daha farklı bir kurgu ile ayrıca yapılmıştır. Cezaevleri konusunda birçok araştırma olmasına rağmen, tamamen hükümlü emeği üzerine odaklanmış fazla çalışmanın olmayışı nedeniyle araştırma keşifsel nitelik taşımaktadır. Çalışma etkinliği, akademik eğitim ve günlük yaşam örüntüleri ve hükümlülerin iş ve işyurtlarını değerlendirmeleri başta olmak üzere, açık cezaevi işyurtlarının çok boyutlu araştırılması plânlanmıştır. Araştırmanın raporu üzerinde hâlen çalışmalar devam etmektedir. Bu nedenle "alandan notlar" çok genel başlıklar olarak aktarılacaktır.

Kapalı cezaevlerinden farklı olarak açık cezaevleri, en az güvenlikli cezaevi statüsündedir, dış infaz koruma yoktur, infaz koruma personeli silâh taşımaz ve cezaevi alanını dış dünyadan bir okul duvarı olabilecek yükseklikte duvarlar ayırırken, tarım cezaevlerinin çok geniş toprakları sadece dikenli çitlerle çevrilidir. Kaçışa engeli olmayan cezaevleri olarak, dışarı ile sürekli telefon bağlantısı, açık ziyaret ve dışarı izni bulunur. En önemli farklılıkları açık cezaevlerinin iş esasına dayalı olmaları ve çalışmanın zorunlu olmasıdır. Dolayısıyla açık cezaevlerin-

36 (Çiçek, 2003)

de yaşam bu temel etkinlik üzerine kurulmuştur ve çalışma yoluyla hükümlülerin beceri kazanmaları yanında, cezaevi üretimi yoluyla başta cezaevleri olmak üzere çevredeki kamu kuruluşlarının bazı gereksinimlerinin karşılanması amaçlanmaktadır.

Açık cezaevlerindeki diğer etkinliklerden biri de eğitim çalışmalarıdır. Eğitim çalışmaları akademik ve meslekî eğitim ile sosyal eğitimden oluşmaktadır. Bu becerilerin belgelenmesi hükümlüler için oldukça önemlidir. Cezaevlerinde açılan kurslarda hükümlülere sertifika verilmektedir. Ancak akademik eğitim denince cezaevi dışında iş ararken eğitim düzeyi hakkında işverene bilgi verebilecek bir diploma anlaşılır. Sosyal eğitim ise iletişim becerileri ve özgüven kazanılması açısından çok önemlidir. Özellikle iş aramaları sırasında, cezaevinden çıkmış eski hükümlülere karşı kalıp yargıların yıkılmasını sağlayacak olan "kendini iyi ifade edebilmek ve sosyal ilişki kurabilmek" becerileridir. Boş zaman etkinlikleri de hükümlülerin yeniden biçimlendirilmelerinde önemli yere sahiptir.

Bu temel etkinlikler dışında hükümlülerin cezaevi içinde dışarıdan farklı bir sosyal yaşamları vardır. Hükümlüler arası ilişkiler ile hükümlü-denetim personeli ilişkilerinin doğası cezaevi kültürünü yansıtır. Denetim ve disipline etme, yönetici ve infaz koruma memurlarının görevi iken, iş esasına dayalı cezaevlerinde ustabaşı teknisyen ve mühendisler de işin denetimi ve yürütülmesinde sorumluluk üstlenirler. Sağlık personeli, eğitimciler, psikolog ve sosyal çalışmacılar hükümlülerin sadece cezaevi içi yaşamlarını kolaylaştırmak için değil, aynı zamanda dışarıyla olan ilişkilerin de sağlıklı yürütülmesinde yardımcı olmaya çalışırlar.

Açık cezaevi süreci hükümlünün toplума geri dönüş anlamında dışarıya arasındaki son aşamadır. Bu aşamada sadece istihdam edilebilirlik vasıfları değil, tahliye sonrasında yaşanılabilecek sorunlarla baş edebilme açısından sosyal destek sağlanması beklenir. Hükümlülerin tahliye sonrası için birçok endişesi olabilir. Bunların başında cezaevine tekrar dönüş anlamına gelebilecek olan "iş bulamama" korkusu gelir. Tahliyesine çok az bir süre kalan hükümlülere iş arama izni verilmesi bu endişenin giderilmesini sağlayıcı ve istihdama doğru bir adım niteliğindedir.

Alan çalışmasının ana hatları bu şekilde belirtildikten sonra işyurtlarında çalışma etkinliği hakkında bazı notlardan söz etmeden önce hükümlü profilinin genel özelliklerinden söz edilmesi gerekir.

Hükümlülerin profili

Çalışmaktan çok açık cezaevine gelmek önem taşıdığı için ne kapalı cezaevi yetkilileri ne de hükümlü çalışıp çalışamayacağına bakmadan açık cezaevine gelmektedir. Yaşı ve fiziksel gücü nedeniyle çalışmaması gereken hükümlüler iş kolunda gözükmekle birlikte fiilen çalışmayabilmektedir. Bu nedenle yaş dağılımında yığılım 25-44 yaş grubunda olmuştur. Eğitim düzeylerine bakıldığında hükümlülerin yarısının ilkokul mezunu olduğu görülmektedir. Medenî durumlarına gelince büyük çoğunluk evlidir ve yine büyük çoğunluk çocuksuz hükümlülerden oluşmaktadır.

İşledikleri suçlarda "kişilere karşı suçlar" grubu öne çıkmaktadır. Büyük kentlerden gelen hükümlülerin ekonomik nedenli suç kategorisinde de sayıca fazla oldukları görülmektedir. Açık cezaevine siyasî suçtan hüküm giymiş olanlar ancak özel koşullarda gelebilmektedir.

İşyurtlarında çalışma

İşyurtlarında hükümlülerin çalıştıkları iş kolları, yaptıkları işlerin yapısal özellikleri, çalışma koşulları, işe ve işyurtlarına ilişkin düşüncelerinin belirlenmesinde etkilidir. Bu da genel olarak cezaevinin hangi bölgede ve ne amaçla işletildiğine, cezaevi müdürlerinin hangi yönetim tarzını benimsediklerine göre önemli ölçüde değişmektedir. Genel olarak cezaevi işyurtlarında, hükümlü emeği ile serbest/dışarıdan işçiler bir arada bulunmaktadır. Çoğu ustabaşı ve teknisyen olarak istihdam edilmektedir. Bu uygulamanın ana nedeni hükümlülerin süreklilik arz eden bir emek olmamasıdır. Zorunlu çalışan insanların verimlilik düzeyinin düşük ve işe yöneliminin zayıf olması, üstelik de tahliye ve af durumunda cezaevi işlerinin ortada kalması gibi nedenlerle dışarıdan işçi çalıştırılmaktadır.

Cezaevlerinin bazıları tarım cezaevidir ve bu tip cezaevlerinde iş kolları genellikle tarım, tarım ürünleri, hayvancılık ve bunlardan elde edilen gıda imalâtı üzerinedir. Bu cezaevleri hem kendi gereksinimlerini, hem de çevredeki kamu kuruluşlarının gereksinimlerini karşılamaktadırlar. Belirli ürünleri de dışarıda haksız rekabet sağlamamaya dikkat ederek halka arz etmektedirler. Tüm cezaevlerinde en önemli iş etkinliğini temizlik ve idarî işler başlığı altında toplayabiliriz. Orta denilen hamaliye işlerden müdürün postası olmaya kadar değişen, genel olarak cezaevinde günlük yaşamın devam ettirilmesi için gerekli olan kalorifer, mutfak, temizlik vb. gibi işler bu sınıfta toplanabilir. Diğer

bazı iş kollarını mobilya ve diğer ağaç işleri, metal işleri, inşaat vb. olarak gruplandırmak mümkündür.

Cezaevi işyurtlarında çok sayıda iş kolu olmasına karşın bunların hepsi işler hâlde olmayabilmektedir. Örneğin erkek işyurtlarında halıcılık iş kolu birçok cezaevinde işletilmemektedir. Ancak iş kollarının olması, o iş koluna ayrılan bütçeden cezaevinin yararlanması anlamına geldiği için, bazı cezaevleri hükümlü çalıştırmasa da, bazı iş kollarını bulundurmaktadır. İş kollarının sayısı, kapasiteleri ve kârlılık durumları cezaevinin bulunduğu yere, nasıl yapılandırıldığına, kamu kuruluşlarının bölgedeki taleplerine ve çevredeki piyasa koşullarına göre değişmektedir.

Hükümlülerin günlük çalışma süresi 4857 sayılı iş yasası uyarınca günlük 8 saat üzerinden belirlenmiştir. Araştırmamızda da çalıştırma sürelerinin buna uygun yürütüldüğü, ancak cezaevinin türüne, iş koluna ve sipariş durumuna göre esnek ve fazla çalıştırmaya gidilebildiği görülmüştür. Yine iş haftası genellikle 5 gündür.

Hükümlülere çırak, kalfa ve ustalık statüsü ile 3-4 milyon arasında değişen günlük ücret ödenmektedir. İşyurduna gelen bir hükümlü ilk 1-2 ay ücret alamadığı gibi ilk 6 ay boyunca çırak statüsü üzerinden ücret alabilmektedir.[37] Araştırmamızda ortalama aylık kazanç 57 milyon TL olarak belirlenmiştir. Birçok hükümlü bu parayı cezaevi içinde gereksinimlerine harcamaktadır ama birçoğu dışarıdan gelen takviye olmazsa geçinemediklerini ifade etmişlerdir. Bunların tersine, hem bu ücretle geçinen hem de ailesine para gönderenler bulunmaktadır. Cezaevlerinin yıllık kârları üzerinden hükümlüler ve personel, oranları yasayla düzenlenmiş kâr payı almaktadırlar. Cezaevlerinde hükümlüler kendilerine düzenli ödeme yapıldığını belirtmektedirler. Emeğin karşılığında sembolik de olsa bir ücret verilmesi ve bunun muntazam yapılması, hükümlülerin çalışma kültürü içinde sosyalleşmeleri açısından çok önemlidir.

Hükümlüler cezaevinde kaldıkları süre içinde genellikle hep aynı iş kolunda çalıştırılmaktadır. İşin çeşitliliği olsa bile, birbirlerinin işlerini yapma veya yaptıkları işleri değiştirme olanakları yoktur. Sadece hükümlülerin dörtte biri farklı işler deneme şansına sahip görünmektedir. Cezaevi yöneticileri işte hükümlü önerilerine açık olduklarını, çok az da olsa bazı durumlarda kararlarını uygulamaya geçirebildiklerini söylerken, "sadece söyleneni yaparız" diyen hükümlülerin yarıya

37 (Adalet Bakanlığı, 2001)

yakın bir orana sahip olması, "işyurtları çalışma kültürünün" disiplin üzerinden kurgulandığını göstermektedir.

İşyurtlarında bazı olumlu düzenlemelere rağmen hükümlülerin özerk olabilmeleri ve işin sorumluluğunu tek başına alabilmeleri mümkün değildir veya bunu yapabilen sayısı oldukça azdır. Bu ancak hükümlülerin dışarıda aynı işte uzman olmaları durumunda göreli olarak yapılabilmektedir. Hükümlülerin büyük çoğunluğu atölyelerde bütün makineleri kullanmalarına izin verildiğini ifade etmektedirler. Ancak bazı iş kollarında hassas veya tehlikeli olabilecek makinelerin kullandırılmadığı görülmüştür. Hükümlüler bazı makineleri sadece usta ve ustabaşı varken kullanabilmektedirler.

Mobilya ve metal işleri ile ilgili iş kollarında iş kazası riski vardır. İş koluna bağlı olarak, kesici, delici ve pres makinelerin dikkatli kullanılması gerekmektedir. Ve hükümlüler gibi işin içinden gelmeyen "işçileri" kullanmanın riski yönetici, ustabaşları ve teknisyenlerce ifade edilmektedir.

Hükümlülerin çalıştıkları iş kolundan genel olarak memnun oldukları anlaşılmaktadır. Hükümlüler % 98'lik bir oranla işyurduna gönüllü geldiklerini ifade etmişlerdir. Ancak yüz yüze görüşmelerde işyurduna gelmekten çok açık cezaevinin sunduğu olanakların hükümlülere cazip geldiği anlaşılmaktadır. Çalışmak ise ikinci plânda kalmaktadır. Hükümlülere cazip gelen bir çalışma biçimi cezaevi dışında çalışmadır. Birçok açık cezaevinde hükümlülerin dışarı ile bağlantılı işlerde çalıştırıldıkları görülmüştür.

Çoğu cezaevi şehir dışında ve doğanın içinde yer almaktadır (tarım cezaevleri) ve dışarıdan bakıldığında bir okul yaz kampma benzetilebilir. Diğer yandan hükümlülerin çoğunun kapalıdan kurtulup açık cezaevlerine yeni gelmiş olmaları bu olumlu yaklaşımda etkili olmuş olabilir. Nitekim, açık cezaevinde oldukları hâlde kilitli kapılar ardında bulunan ve dışarıda (cezaevi içindeki ortak alanlarda) dolaşmalarına izin verilmeyen kadın hükümlülerin olumsuz değerlendirmeleri, bu söylediklerimizi desteklemektedir.

Çalışmak istemeyen hükümlülerin varlığı cezaevi yönetimleri için sorundur. Öncelikle kapalıdan açığa gelmenin bir uyumsuzluğa yol açtığı düşünülerek hükümlülere daha esnek ve olumlu yaklaşılmaktadır. Bu açıdan bakıldığında hükümlülerin söz ettiği uygulama hükümlünün işe yönlendirilmesinde olumlu bir yaklaşım olarak işe özendirilme ve düşük tempolu işlere gönderilme şeklinde ortaya çıkmaktadır. Ancak "kapalıya iade" tehdidinin cezaevlerinde çalışmanın sağlanabilmesi için disipline

etme aracı olarak çok yaygın kullanıldığı görülmektedir ve mevzuat da bu yöndedir. Ancak bazı mahkûmların çalıştırılmasının mümkün olmadığı yönetim tarafından söylenmektedir. Genellikle çalışma alışkanlığı bulunmayan, hayatını suçla kazanan bazı hükümlüler için kapalıya geri gönderilmekten başka yol olmadığı da vurgulanmaktadır.

Değerlendirme

Aşırı kalabalıklaşan cezaevlerinde hükümlülerin ıslah edilmesi sorunu yeni yaklaşım arayışları yaratmaktadır. Batı toplumlarında çözüm olarak ortaya çıkan cezaevi özelleştirmeleri ve hükümlü emeğinden daha fazla kamusal yarar elde etme çabaları görülmektedir. Artan maliyetler için çözüm olarak önerilen tedbirlerin hükümlü açısından faydaları var mıdır? Hükümlülerin çalıştırılmasıyla cezaevlerinde yapılan, maliyetin ne kadar düşürülebileceği ve cezaevi nüfusu içinde kurtarılabilir olan hükümlülere nasıl bir şans daha verileceği ve toplumla bütünleştirilebileceği sorusuna yanıt aramaktır. Görünen odur ki kapatılma ve cezaevi ıslah programları çok başarılı değildir. Bu suçta artış, cezaevine tekrar ve tekrar dönüş oranları ve her malî yılda artan cezaevi bütçe rakamlarına bakılınca kolayca anlaşılabilir.

Cezaevlerinin AB'ye uyum çerçevesinde yeniden düzenlenmesi çabaları vardır. Yeni ceza yasası taslağı bazı olumlu düzenlemeler getirirken, hükümlülerin iyileştirilmelerine yönelik istihdam edilebilirlik vasıflarını artırıcı uzman personel (mühendis ve teknisyen) ile sosyal ve ruhsal destek verebilecek uzmanlara (psikolog, sosyal çalışmacı, eğitmen) yatırım yapılması ihmal edilmektedir. İşyurtlarının dış piyasa koşullarına uyumlu olarak yeniden düzenlenmeleri gerektiği, hem hükümlü hem uzman personel tarafından dile getirilmiştir. İşletmeye dönüştürülen cezaevlerinde, hükümlülerin iyileştirilmesi ve dış dünyaya geri dönüşlerinin başarılı olması amacı, kâr güdüsünün gölgesinde kalabilir. Bakanlık ve cezaevi yönetimlerinin bu ikilemi dikkatli biçimde değerlendirmeleri gerekmektedir.

Kaynaklar

Adalet Bakanlığı, (2001) *Ceza ve İnfaz Kurumları ve Tutukevi Mevzuatı 2001*, Ankara: Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürlüğü Yayını.

Barnes, H. E. ve Teeters, N.K. (1960), *New Horizons in Criminology*, New Jersey: Prentice Hall.

Adalet Bakanlığı (2002), *2002 Yılında Bir Hükümlünün veya Tutuklunun Devlete Maliyeti*, Ankara: Yayımlanmamış Adalet Bakanlığı Belgesi.

Avcı, M. (2002), "Ceza Yargılaması Hukuku Tarihimizde Koruma Tedbirlerinden Tutuklama", *www.dicle.edu.tr/dictur/suryayin/khuka/cezayargilaması.htm*

Coyle, A. (2001), "The Myth of Prison Work", *ww.kcl.ac.uk/depsta/rel/icps/restorative_prison_paper3.doc*

Çiçek, C. (2003), "2003 Yılı Adalet Bakanlığı Bütçe Konuşması", *www.adalet.gov.tr/basin/b147.htm*

Demirbaş, T. (2001), "Alman Hukuku ile Karşılaştırmalı Olarak Türkiye'de Cezaevleri Gerçeği", *Modern Ceza İnfazı ve Cezaevlerinin Yönetim Sistemi Kolokyumu*, Ankara: Jandarma Basımevi.

Dönmezer, S. ve Erman, S. (1983), *Ceza Hukuku II*, İstanbul: Filiz Kitabevi.

Ekin, N. (1960), "Memleketimizde İşçi Devri Mevzuunda Yapılan Araştırmalar ve Ortaya Koyduğu Neticeler" *Sosyal Siyaset Konferansları*, Kitap 2, İstanbul: İÜ Yayınları.

Foucault, M. (2000a), *Hapishanenin Doğuşu*, çev: M. A. Kılıçbay, Ankara: İmge.

Foucault, M. (2000b), *Büyük Kapatılma*, çev: I. Ergüden ve F. Keskin, Ankara: Ayrıntı.

Hannah-Moffat, K. (1995), "Feminine Fortresses: Women Centered Prisons", *Prison Journal*, 75/2, s. 135-165.

ILO (1993), *World Labour Report 1993*, Geneva: ILO.

Mete, T. (1987), *İnfaz Hukuku*, Ankara: Ankara Yarı Açık Cezaevi Matbaası.

Madıgan, P. J. (1983), *United States Penitentiary Alcatraz: Institution Rules & Regulations*, San Francisco: Golden Gate National Parks Association.

Melossi D.ve Pavarını (1981), *The Prison And The Factory: Origins Of The Penitentiary System*, (Trans. G. Cousin), London: Macmillan Press Ltd.

Melossi D. (1978), "Rusche and Kirchheimeier: Punishment and The Social Structure", *Crime and Social Justice*, 9, s. 73-85.

Riggs, C. T. (2000), "Yetişkinlerde Suç", İstanbul 1920, (Der: J. R. Johnson), çev: S. Taner, İstanbul: Türk Tarih Vakfı Yayınları.

Rusche, G.ve Kirchheimer, O. (1968), *Punishment and The Social Structure*, New York: Russell and Russell.

Simon, F.H. (1999), *Prisoner's Work and Vocational Training*, London: Routledge

Tappan, P.W. (1960), *Crime, Justice and Correction*, New York: Mc Graw-Hill Comp.

Taşkın, A. (2002), *Cezaevleri İstatistikleri*, İstanbul: Zirve Basım

Weiss, R.P. (2001), ""Repatriating" Low-Wage Work: The Political Economy Of Prison Labor Reprivatization In The Post Industrial United States", *Criminology*, 39/2, s. 253-290.

Yücel, M.T. (1973), *Suç ve Ceza Anatomisi*, Ankara: Adalet Bakanlığı Yarı Açık Cezaevi Matbaası.

Cezaevi İzleme Kurullarının Yapısı ve İşlevi

— Nezih Varol —*

Cezaevleri, kişilerin hukukî süreçte alıkonuldukları yerlerdir. Cezaevi şartlarının ve buradaki yaşam koşullarının, her bir hükümlü ve tutuklu için ayrı birer olgu olarak değerlendirilmesi gerektiği düşünüldüğünde, önemi daha çok artan bir konu ile karşı karşıya olduğumuzu görmekteyiz.

Ülkemizde toplam 526 adet cezaevi bulunmakla birlikte 2002 yılı sonu itibariyle 59187 hükümlü ve tutuklu burada kalmıştır ve hâlen benzer sayıya yakını yaşamlarını buralarda devam ettirmektedir.

Cezaevi Tiplerine Göre Kapasiteyi Gösterir Liste (23. 09. 2002 tarihi itibariyle)

Tip	Adet	Kapasite	Toplam
A	54	24	1.320
A1	51	24	1.224
A2	23	40	920
A3	37	60	2.220
B	21	130	2.730
C	8	300	2.400
E	45	600	24.260

* Yard. Doç. Dr. Nezih Varol, Marmara Üniversitesi Sağlık Eğitim Fakültesi Halk Sağlığı ve Adlî Tıp Uzmanı, Kartal H Tipi Cezaevi İzleme Kurulu Başkanı, İstanbul.

F	6	368	2.208
K1	130	42	5.544
K2	39	60	2.340
Hususî tip	6	Muhtelif	
350 kişilik	24	350	8.050
500 kişilik	6	500	3.000
Eski cezaevleri	28	Muhtelif	
Kiralık cezaevleri	7	Muhtelif	
Açık cezaevleri	36	Muhtelif	
Çocuk Islahevleri	3	Muhtelif	
Kadın çocuk cezaevi	1	480	480
Çocuk cezaevi	1	60	60
Toplam	526		71.979

Kişilerin özgürlüklerinin kısıtlanarak, cezaevinde kalma gerekçeleri günümüzde hâlen tartışma konusudur.

Bir okul veya rehabilitasyon merkezi olma özelliği taşıması gerektiği sıkça öne çıkan bu yerlerde, infaz ve ıslah uygulamalarına ilişkin işlem ve faaliyetleri yerinde görmek, incelemek, kişilerin sağlık ve yaşam koşulları, iç güvenlik, sevk ve nakil işlemlerinin insan haklarına ve kişi onuruna yakışır yapılıp yapılmadığının belirlenmesi amacıyla yeni bir yapılanmaya gidilmiştir.

21. 06. 2001 gün ve 24439 sayılı *Resmî Gazete*'de yayımlanarak yürürlüğe giren 14. 06. 2001 gün ve 4681 sayılı Ceza İnfaz Kurumları ve Tutukevleri İzleme Kurulları Kanunu ile ülkemizde bir uygulama başlatılmıştır.

Askerî ceza infaz kurumları ve tutukevlerini kapsam dışında tutan bu kanunun amacı, yürürlükteki mevzuat ve ülkemizin taraf olduğu uluslararası sözleşmelerle belirlenen ilkeler çerçevesinde ceza infaz kurumları ve tutukevlerinin yönetim, işleyiş ve uygulamalarını yerinde görmek, incelemek, bilgi almak ve tespitlerini rapor hâline getirerek yetkili ve ilgili mercilere sunmak üzere, ceza infaz kurumları ve tutukevleri izleme kurullarının kurulmasına, görev ve yetkilerine ilişkin esas ve usulleri düzenlemektir.

Yetki alanı, adlî yargı adalet komisyonunun bulunduğu yargı çevresi ile sınırlı olan İzleme Kurulları, başkanla birlikte beş üyeden oluşmaktadır. Üyelerde aranan nitelikler ise şöyledir.

1. 14. 7. 1965 tarihli ve 657 sayılı Devlet Memurları Kanununda öngörülen genel şartlar.

2. Otuz beş yaşını doldurmuş olmak.

3. Tıp, eczacılık, hukuk, kamu yönetimi, sosyoloji, psikoloji, sosyal hizmetler, eğitim bilimleri ve benzeri alanlarda en az dört yıllık yüksek öğretim kurumlarından veya bunlara denkliği kabul edilen yurt dışındaki yüksek öğretim kurumlarından mezun olmak ve mesleği ile ilgili olarak kamu kurum ve kuruluşlarında ya da özel sektörde en az on yıl çalışmış bulunmak.

4. Kişisel nitelikleri ile çevresinde dürüst, güvenilir ve ahlâklı olarak tanınmış olmak.

5. Herhangi bir siyasî partinin merkez, il veya ilçe teşkilâtlarında görevli bulunmamak.

6. Ceza infaz kurumları ve tutukevleri ile ilgili ihale, alım, satım ve benzeri hukukî ilişkilere taraf olmamak.

7. Görev yapacakları ceza infaz kurumları veya tutukevlerinde bulunan hükümlü ve tutuklulardan birisinin işlediği suçtan, kendileri veya ikinci derece dâhil hısımları zarar görmemiş olmak.

Görev yapacakları ceza infaz kurumları ve tutukevlerindeki hükümlü ve tutuklulardan biri ile aralarında evlilik, vesayet veya ikinci derece dâhil hısımlık ilişkisi bulunmuyor olmak.

Adlî yargı adalet komisyonunun önünde and içerek göreve başlayan üyelerin görevleri ise kanunda şöyle ifade edilmiştir.

1. Ceza infaz kurumları ve tutukevlerindeki infaz ve ıslah uygulamalarına ilişkin işlem ve faaliyetleri yerinde görmek, incelemek, yönetici ve görevlilerden bilgi almak, hükümlü ve tutukluları dinlemek.

2. Ceza infaz kurumları ve tutukevlerinde infaz ve ıslah, hükümlü ve tutukluların sağlık ve yaşam koşulları, iç güvenlik, sevk ve nakil işlemleri ile ilgili olarak gördükleri aksaklık ve eksiklikleri yetkili mercilere bildirmek.

3. Ceza infaz kurumları ve tutukevleri ile ilgili tespitlerini ve aldıkları bilgileri değerlendirerek en az üç ayda bir rapor düzenlemek, raporun birer örneğini Adalet Bakanlığına, izleme kurulunun bulunduğu yargı çevresindeki infaz hâkimliği ile Cumhuriyet Başsavcılığına, gerektiğinde ayrıca Türkiye Büyük Millet Meclisi İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu Başkanlığına göndermek.

4. Kanunlarla verilen diğer görevleri yapmak.

En az iki ayda bir olağan olarak toplanan izleme kurulları üye tam sayısının salt çoğunluğunun bir fazlası ile toplanır. Raporlar, katılan

üyelerin salt çoğunluğu ile kabul edilir. İlgili olduğu ceza infaz kurumu veya tutukevini en az iki ayda bir olmak üzere, gerekli gördüğü her zaman ziyaret edebilir. Bu ziyarete katılanların sayısı üçüncü fıkrada öngörülen toplantı yeter sayısından az olamaz.

İzleme kurullarının çalışma esas ve usulleri ile yapacakları ziyaretlerin şekli ve bu kanunun uygulanmasına ilişkin diğer hususlar yönetmelikte gösterilir.

İzleme kurullarının çalışma esas ve usulleri ile kurumlara yapacakları ziyaretlerin şeklini ve kanunun uygulanmasına ilişkin hususları düzenlemek üzere yönetmelik çıkarılmıştır.

Buna göre; izleme kurulu, kurumla ilgili tespitlerini ve aldığı bilgileri değerlendirerek en az üç ayda bir defa olmak üzere, düşünce ve önerilerini de içeren bir rapor düzenler.

Raporun birer örneği Bakanlığa, ilgili Cumhuriyet Başsavcılığına, infaz hâkimliğinin görev alanına giren bir şikâyet konusu bulunduğu takdirde ilgili infaz hâkimliğine, gerektiğinde ayrıca Türkiye Büyük Millet Meclisi İnsan Hakları İnceleme Komisyonu Başkanlığına gönderilir.

İzleme kurulu raporlarında değinilen hususlar, Bakanlık, Genel Müdürlük ve ilgili Cumhuriyet Başsavcılığı tarafından değerlendirilerek gereken tedbirler alınır.

İzleme kurulu başkan ve üyeleri, ziyaret ve çalışmalarında kurum güvenliğinin ve hizmetlerinin aksamamasına, kurum personeli ve hükümlü ve tutuklularla görev sınırlarını aşacak şekilde konuşma veya tartışma ortamı yaratılmamasına dikkat ve özen göstermekle yükümlüdürler.

İzleme kurulu üyeleri, görevleri sırasında edindikleri bilgileri ve düzenlenen raporları, konunun özelliğine göre Bakanlığın veya ilgili Cumhuriyet Başsavcılığının izni olmaksızın açıklayamazlar.

Ülkemizde hâlen 129 merkezde 645 kurul üyesi görev yapmaktadır. Bunların; 137'si avukat, 109'u doktor, 61'i eczacı, 44'ü öğretmen, 26'sı okul müdürü, 12'si mühendis, 11'i psikolog, 10'u emekli hâkim ve cumhuriyet savcısı, 9'u sosyal hizmet uzmanı, 226'sı diğer meslek dallarındandır.

İzleme kurulları 2002 yılı içinde 2707 öneri vermiş, bunların 912'si Cumhuriyet Başsavcılığı tarafından çözülebilecek öneri olarak kabul edilmiştir. 763'ü kurumların fizikî yapısı, 589'u ödenekler, 259'u eğitim, 182'si de personel eksikliği ile ilgili olmuştur.

Sağlık Sorunu Olan Hükümlülerde Yaşanan Etik Sorunlar

— Lale Algıer, Şeyda Ökdem, —
— Alper Beder, Nesrin Çobanoğlu —*

Cezaevlerinde en önemli sorun alanlarından birisini sağlıkla ilgili problemler oluşturmaktadır. İzolasyonun fiziksel, ruhsal ve sosyal yönden travmatik etkileri, yetersiz ve dengesiz beslenme, hijyenik koşulların iyi olmaması, ısınma, havalandırma ve aydınlatma ile ilgili sorunlar, açlık grevleri, işkence ve benzeri travmalar hükümlüleri sağlık açısından riskli grup hâline getirmektedir.

Batı kültürleri 17. yüzyıldan beri insanların sosyal, yasal ya da politik özellikleri ne olursa olsun doğal olarak belirli haklara sahip olduklarını savunurlar. Hak; bireyi her türlü egemene karşı koruyan etik ve yasal değerler, kurallar, düzenlemeler bütünüdür. Haklar, bireyin insan olarak sahip olduğu iç mülkiyettir. Vazgeçilmez, süreklidir ve tartışmasız olarak insana aittir. Bugün sağlığın bir ayrıcalıktan çok bir hak olduğu kabul edilmektedir.

Dünya Sağlık Örgütü 1946 yılında "erişilebilen en yüksek sağlık düzeyine ulaşmak; din, ırk, siyasal inanç, ekonomik ve toplumsal durum

* Doç. Dr. Lale Algıer, Başkent Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Hemşirelik Bölümü, Ankara.
Dr. Şeyda Ökdem, Başkent Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Hemşirelik Bölümü, Ankara.
Dr. Alper Beder, Başkent Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Hemşirelik Bölümü, Ankara.
Dr. Nesrin Çobanoğlu, Başkent Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıbbî Etik ve Tıp Tarihi Ana Bilim Dalı, Ankara.

ayrımı yapılmaksızın, her insan için temel haklardan biridir" diyerek sağlık hakkına işaret etmiştir. 1978 yılında düzenlenen Alma Ata konferansında da sağlık hakkı temel haklardan biri olarak kabul edilmiştir.

TC Anayasasına göre sağlık doğuştan kazanılmış bir insan hakkıdır. Bu nedenle herkes "sağlık hizmetlerinden eşit biçimde yararlanacaktır".

Hükümlülük, sağlık hakkını ortadan kaldıran bir süreç değildir, tam aksine pek çok insan hakları metinlerinde hükümlülüğün tıbbî bakım gereksinimini artırıcı etkisi nedeni ile hükümlülerin en azından özgür insanlar kadar tıbbî bakım hakkında sahip oldukları belirtilmiştir.

Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Toplumsal Konseyinin 31 Temmuz 1957'de onayladığı "Tutuklu ve Hükümlülere Karşı Uyulması Gerekli Asgarî Standart Kurallar" metninde tutuklu ve hükümlülerin beslenme, giyim, hijyen, sağlık gibi gereksinimlerinin karşılanmasında insana yakışır koşulların sağlanması gerektiği vurgulanmıştır.

Uluslararası Hemşireler Birliğinin 1983 yılında yayınladığı ve 1991 yılında tekrar gözden geçirilen "İnsan Haklarının Korunmasında Hemşirenin Rolü" metninde "sağlık hizmeti, bütün bireyler için bir haktır, herkes ekonomik, politik, coğrafî ırksal ya da dinsel kaygıları olmaksızın sağlık hizmetlerine ulaşabilmelidir. Her zaman ve her yerde insanların, sağlık haklarını güvence altına almak hemşirelerin sorumluluğudur. Bu sorumluluk "hemşirelik etiğine uygun olarak yeterli bakım vermeyi kapsar" cümlesiyle ifade edilmektedir.

Hasta hakları ise toplumsal boyutu yönünden sağlık hakkı ile tam bir kesişme gösterse de, özellikle bireysel nitelikteki haklar açısından daha farklı bir kapsamda ele alınmalıdır. Hasta hakları esas olarak insan haklarının ve değerlerinin sağlık hizmetlerine uygulanmasını belirtmekte ve kaynağını insan hakları ile ilgili temel belgelerden almaktadır. 1 Ağustos 1998'de ülkemizde yürürlüğe giren Hasta Hakları Yönetmeliğinde de, hasta hakları temel insan haklarının sağlık hizmetleri alanındaki yansıması şeklinde açıklanmaktadır. Toplumsal-siyasal düzeyde hasta haklarının en temel hedefi, sağlık hizmetlerinin sürekli kılınmasının sağlanmasıdır.

Sağlık sorunu olan tutuklu ve hükümlülerde, hasta hakları açısından en önemli sorunlar, cezaevi koşullarının özgürlüğü kısıtlayıcı özelliğinden kaynaklanmaktadır. Bu durum tıp etiği ilkelerinden birisi olan, özerkliğe saygı ilkesinin yaşama geçirilmesiyle çatışmaktadır. Özerk birey olduğu varsayılarak işlediği suç nedeniyle cezalandırılan kişi, bu uygulamayla özerk seçimi doğrultusunda özerk eylemde bu-

lunmaktan ceza süresince alıkonulmaktadır. Bu durumun sağlık alanına yansıyan sonuçlarından birisi, hükümlünün hekim seçme özgürlüğünün bulunmamasıdır. Hükümlüler gerekli durumlarda hekimlere aracısız olarak başvurabilmeli, onlara hekim seçme hakkı tanınmalıdır.

Özerkliğe saygı ilkesi ile birlikte ele alınan bir diğer durum bilgilendirme ve bilgilendirilmiş onamdır. Hastanın hastalığı, uygulanacak olan tanısal girişimler ve tedavi ile ilgili bilgilendirilmesi ve bilgilendirilmiş onamının alınması bugün tüm sağlık profesyonelleri için etik bir yükümlülüktür.

Avrupa işkencenin ve insanlık dışı veya onur kırıcı ceza ya da muamelelerin önlenmesi komitesinin raporuna göre; tedavi açısından herhangi bir sorun oluşturmadığı takdirde hastalar cezaevi tıp dosyalarının içeriğini görebilme hakkına sahip olmalıdırlar.

Kendilerine verilen bilginin ailelerine, avukatlarına ya da dışarıdan bir doktora iletilmesini isteyebilmelidirler.

Muhakeme sahibi her hastanın tedaviyi ya da herhangi bir girişimi reddetme hakkı vardır. Etik ikilemlerle sıkça karşılaşılan bir diğer durum olan açlık grevlerinde bazı ülkelerdeki kamu yetkilileri ya da profesyonel kurumlar hastanın bilinci ciddî bir biçimde bozulduğunda, ölümü engellemek için doktorun müdahale etmesini zorunlu kılar. Diğer ülkelerde ise kural, klinik kararları gerekli yerlere danışan ve bütün verileri değerlendiren sorumlu doktora bırakma yönündedir.

Açlık grevlerinde zorla ağızdan ya da damar yoluyla besleme etik açısından doğru değildir. Dünya Tabipler Birliğinin 1975 yılında yayınladığı Tokyo Bildirgesine göre; bir hükümlü beslenmeyi reddettiğinde, eğer hekim beslenmeyi gönüllü olarak reddetmenin yol açacağı sonuçlar üzerinde kişinin tam ve doğru bir yargıya varacak yetenekte olduğu kanısında ise bir kişiyi damardan beslemeyecektir. Hükümlünün böyle bir yargıya varma yeteneği ile ilgili kararı en azından bir başka bağımsız hekimce onaylanmalıdır.

Uluslararası Hemşireler Birliğinin insan haklarının korunmasıyla hemşirenin rolü metni hemşirelere bu konu ile ilgili olarak şu sorumluluğu vermektedir "Bir hasta ya da hükümlü kendisine verilen yiyeceği ya da tedaviyi reddetme hakkına sahiptir. Hemşire hasta ya da hükümlünün bu türden bir eylemin sonuçlarını bilmesini sağlayabilir, ancak zorla besin maddesi ya da ilâç verilmesi eylemine katılmamalıdır.

Açlık grevinde hasta izlemi çok önemlidir. Kişinin durumu kötüye giderse kendisine iletilir. Ancak açlık grevini bırakması konusunda baskı yapılmamalı ve yönlendirici olunmalıdır.

Kişinin bilincini yitirdiği ya da görüşünün alınamadığı durumda yakınlarına danışmak koşulu ile tıbbî girişimler yapılmalıdır. Açlık grevi süresince tüm klinik kararlara kişinin tam katılımı sağlanmalı, onamı alınmalı ve güven ortamı yaratılmalıdır.

Dünya Tabipler Birliğinin açlık grevcileri üzerine Malta Bildirgesine göre (1991) açlık grevi ile karşı karşıya olan hekimler; yaşamın kutsallığına saygı gösterilmesi etik zorunluluğu ile hastanın kendi aldığı karara saygı gösterme görevi arasında çelişki yaşayabilirler. Bildirgede yer alan etik yaklaşıma göre "Hekim ya da diğer sağlık personeli açlık grevinin kırılması için herhangi bir baskı yapmaz. Tedavi ya da bakım bu amaçla kullanılamaz. Açlık grevinin tıbbî sonuçları net bir biçimde aktarılır. Açlık grevcileri genellikle enfeksiyonların tedavisi ve ağızdan sıvı ya da damardan serum almayı kabul ederler. Bu tarz bir müdahalenin reddedilmesi hastanın sağlığının diğer yönlerine ilişkin ön yargı oluşturmamalıdır. Hastanın ailesini bilgilendirmek hekimin sorumluluğundadır. Ailenin bilgilendirilmemesi ancak açlık grevcisinin talebi ile olur".

Bireyler arasında hiçbir ayrım yapmaksızın onların gereksinim duyduğu tıbbî bakımı ve tedaviyi sunmak sağlık profesyonellerinin birinci görevidir. BM; tutuklu ve gözaltında olanları işkence ve başka zalimce insanlık dışı ya da onur kırıcı davranış ya da cezaya karşı korumada sağlık profesyonellerinin özellikle de hekimlerin rolüne ilişkin tıbbî etik ilkeleri belirlemiştir. İlke I "Tutuklu ve gözaltında bulunanların tıbbî bakımıyla görevli sağlık personelinin, özellikle hekimlerin, tutuklu ya da gözaltında bulunmayanlara sağlanan nitelik ve düzeyde, anılan kimselerin bedensel ve ruhsal sağlıklarını korumak ve hastalıkları tedavi etmek ödevidir". Bu bağlamda çeşitli nedenlerle sağlık kurumlarına gelerek bir hasta grubu olarak karşımıza çıkan hükümlülere bakım verirken bir hasta olarak hakları korunmalıdır. Ne yazık ki hasta haklarının korunmasında bireylerin konumları ve özellikleri önemli rol oynayabilmektedir. Emik tarafından yapılan bir çalışmada hasta haklarının hükümlülerde % 20 oranında korunduğu belirlenmiştir.

Hastane ortamında getirilen hükümlünün bir hasta olarak başvurduğu unutulmamalıdır. Sağlık profesyoneli-hasta ilişkisine konu olmayacak biçimde kişinin yargılanma ya da hüküm giyme nedeninin araş-

tırılması ve bu nedenin hastaya verilecek bakımı etkilemesi etik açısından doğru değildir.

Hükümlü hastaların bakımında karşılaşılan bir diğer durum gizliliğe saygı kuralının ihlâl edilmesidir. Gizliliğe saygı her bireyin temel haklarından birisidir. Hasta hakları yönetmeliği hasta haklarının korunması alt başlığı altındaki 21. maddede "her türlü tıbbî müdahalede hastanın mahremiyetine saygı duyulur. Mahremiyete saygı gösterilmesi ve bunu istemek hakkı, hastanın sağlık durumu ile ilgili tıbbî değerlendirmelerin gizlilik içinde yürütülmesini... tedavisi ile ilgili olmayan kimselerin tıbbî müdahale sırasında bulunmamasını... kapsar" denilmiştir. Hükümlü hastalarda da gizlilik hakkı gözetilmelidir. Muayene ortamında hasta ve sağlık personeli dışında kimse bulundurulmamalıdır. Muayene sırasında hastanın kelepçeleri açtırılmalı ve hasta haklarına uygun bir ortam sağlanmalıdır. Sorulduğu zaman sağlık personeli kimliğini gizlememelidir. Hasta, hastalığı ile ilgili olarak bilgilendirilmeli, gerekli tanısal girişimler yapılmalıdır. Hasta odalarının güvenliğinden sağlık profesyoneli ve kurum sorumlu olmalı, odanın içinde jandarma ve gardiyan bulundurulmamalıdır.

Hastane ortamında karşılaşılan bir diğer önemli sorun, sağlık personellerinin ve diğer hastane çalışanlarının hükümlülere kötü davranışta bulunabilmeleri, onlara yönelik yargılayıcı bir tavır alabilmeleridir. Uluslararası Hemşireler Birliğinin "tutuklu ve hükümlülerin bakımında hemşirelerin rolü" metninde bu konu ile ilgili olarak "tutuklu ve hükümlüler onur kırıcı ve aşağılayıcı davranışlardan korunacaklardır" ifadesi yer almaktadır.

Sonuç olarak; sağlık sorunu olan hükümlülerin tedavi ve bakımı moral ve etik sorun olma özelliğini korumaktadır. Gerek cezaevlerinde gerekse sağlık kuruluşlarında hükümlü hastalara tedavi ve bakım hizmeti verme rollerini üstlenmiş olan sağlık profesyonellerinin hastalar arasında ayrım gözetmemeleri etik sorumluluklarıdır.

Kaynaklar

Armstrong, J.(1988), "Legal Rights and Responsibilities of Nurses", *Psychiatric Nursing*, Jan-Feb-March, 6-8.

Chapman, C.(1980). "The Rights and Responsibilities of Nurses", *Journal of Advanced Nursing*, 5, 127-134.

Craven, R. (1996), *Fundamentals of Nursing. Human Health and Function*, Philadelphia, Lippincott-Raven Publishers.

Çobanoğlu, M., Çobanoğlu, N. (1996), " Cezaevlerinde Psikososyal Sağlık Üzerine Olumsuz Risk Faktörleri ve Cezaevi Hekimliğinde Etik Sorunlar", *Toplum ve Hekim*, 11 (75-76), 76-79.

Davis, A., Faraskar, M. (1978), *Ethical Dilemmas and Nursing Practice*, New York, Appleton-Century-Crofts.

Emik, C.(1990), "Hasta Hakları ve Müdahale Etme Üzerine Bir Ön Çalışma", *26. Ulusal Psikiyatri ve Nörolojik Bilimler Kongresi*, İzmir, 1-4 Kasım.

İşlegen, Y.(1996), "Cezaevlerinde İnsan Hakları ve Sağlık", *Toplum ve Hekim*, 11 (75-76), 70-75.

Jometon, A. (1984), *Nursing Practice. Ethical Issues*, New Jersey, Prentice Hall Inc.

Öztürk H. *Gözaltı, Tutukluluk ve Hükümlülük Durumlarında "Hasta" Hakları*, AÜTF Deontoloji A.B.D. Doktora Semineri. 1996.

Rogers, P., et al. (1996), "Prison and the Role of the Forensic Mental Health Nurse", *Nursing Times*, 92 (31), 32-34.

Saltık, A. (1992), "Sağlıklı Yaşam ve İnsan Hakları", *Toplum ve Hekim*, 92, 45-47.

Soyer, A. (1992), *İnsan Hakları ve Hekimlik (Tutanaklar-Belgeler)*, TTB Yayınları.

Tate, B. (1977), *The Nurse's Dilemma. Ethical Considerations in Nursing*, Geneva, American Journal of Nursing Company.

Tutukluluk ve Hapis Sırasındaki İşkence ve Öteki Zalimce, İnsanlık Dışı ya da Aşağılayıcı İşlem ve Cezalara İlişkin Olarak Tıp Doktorları İçin Kılavuz. Dünya Hekimler Birliği Tokyo Bildirgesi; Ekim 1975.

BM Tutuklu ve Gözaltında Olanların İşkence ve Başka Zalimce, İnsanlık Dışı ya da Onur Kırıcı Davranış ya da Cezaya Karşı Korumada Sağlık Personelinin Özellikle Hekimlerin Rolüne İlişkin Tıbbî Etik İlkeleri. Birleşmiş Milletler, 1982.

BM Tutuklulara En Azından Uygulanması Gereken Standart Davranış Kuralları. 1957.

Nurses and Human Rights. International Council of Nurses Position Statement, 1983.

The Nurses' Role in the Care of Prisoners and Detainees: International Council of Nurses Position Statement. Nursing Ethics (2002) 9: 4.

Cezaevlerinde Sağlık Hizmetleri. Avrupa İşkencenin ve İnsanlık Dışı veya Onur Kırıcı Ceza veya Muamelenin Önlenmesi Komitesi (CPT), 2002.

Mahkûmlar

Hapishaneler ve Antisosyal Kişilik Bozukluğu

— *Ece H. Cömert, Gökhan Oral** —

Antisosyal kişilik bozukluğunun tanımı ve genel özellikleri

19. yüzyılın başlarından bu yana psikiyatrinin ilgi konusu olan "Antisosyal Kişilik Bozukluğu" (AKB), yasalara ters düşen ve suç sayılan davranışlar gösteren, gördükleri cezalardan ve deneyimlerinden ders almayan, dürtülerini engelleyemeyen kişileri kapsamaktadır.

Amerikan Psikiyatri Birliğinin (APB) (1987) resmî sınıflandırma sistemi olan Tanısal-İstatistiksel El Kitabının gözden geçirilmiş 3. basımı (DSM-III-R) ile birlikte, psikopatik ve sosyopatik kişilik bozukluğu ile eşanlamlı olarak kullanılmaya başlanan AKB'nin genellikle tedavi edilemez olduğu düşünülmekle birlikte; bu tanıyı almasına karşın tedaviden yararlanabilen kişilerin de olduğu görülmektedir. Yardım almak için başvurmalarının nedeni genellikle yasal sorunlardır. Tedavi ortamında bile yalan söyleyebilmeleri ve sorumsuz davranışlar göstermeleri gibi nedenlerle, klinisyenlerin genellikle izlemek istemedikleri bir grup oldukları söylenebilir.[1] Klinisyenlerde, genellikle bilinç dışı olarak, bu kişilerin uyaranları toplumun diğer bireyleriyle aynı biçimde algılayarak tepki verdikleri şeklinde bir ön yargı vardır; oysa antisos-

* Ece H. Cömert, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Psikoloji Bölümü, İstanbul.
Doç. Dr. Gökhan Cral, İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Psikiyatri Ana Bilim Dalı, İstanbul.

1 (Geçtan, 1999)

yaller toplumun büyük bir kısmından değişik bir yapıya, algılama ve davranış örüntüsüne sahiptirler.[2]

Bu bozukluk kişilerin iş, okul ve sosyal yaşamlarını olumsuz etkilemekle birlikte, birçok antisosyal, garsonluk, politikacılık ve sanatçılık gibi değişik meslek alanlarında çalışabilmektedir. Prognozun iyi olduğu hastalar, bu üç yaşam alanında görece daha az sorun yaşayan, daha hafif düzeyde bozukluğu olanlar arasından çıkmaktadır. Sürekli eyleme vurma (acting-out) davranışı gösteren ve görece daha ilkel kişilik özellikleri olanlar ise prognozu daha kötü olan antisosyallerdir.

Bu bozukluk için sadece davranışsal özellikleri ön plânda tutan ölçütlere ağırlık verdiği eleştirilerini alan APB'nin (2001) en son sınıflandırma sistemi DSM-IV'e göre tanı ölçütleri şunlardır:

A. Aşağıdakilerden üçünün (ya da daha fazlasının) olması ile belirli, 15 yaşından beri süregelen, başkalarının haklarını saymama ve başkalarının haklarına saldırma (tecavüz etme) örüntüsü:

(1) Tutuklanması için zemin hazırlayan eylemlerde tekrar tekrar bulunmakla, belirli yasalara uygun toplumsal davranış biçimine ayak uyduramama,

(2) Sürekli yalan söyleme, takma isimler kullanma ya da kişisel çıkarı, zevki için başkalarını atlatma ile belirli dürüst olmayan tutum,

(3) Dürtüsellik (impulsivite) ya da gelecek için tasarılar yapmama,

(4) Yineleyen kavga dövüşler ya da saldırılarla belirli olmak üzere sinirlilik ve saldırganlık,

(5) Kendisinin ya da başkalarının güvenliği konusunda umursamazlık,

(6) Bir işi sürekli götürememe ya da malî yükümlülüklerini tekrar tekrar yerine getirmeme ile belirli olmak üzere sürekli bir sorumsuzluk,

(7) Başkasına zarar vermiş, kötü davranmış ya da başkasından bir şey çalmış olmasına karşın, ilgisiz olma ya da yaptıklarına kendince mantıklı açıklamalar getirme ile belirli olmak üzere vicdan azabı çekmeme,

B. Kişinin en az 18 yaşında olması,

C. 15 yaşından önce başlayan davranım bozukluğunun kanıtlarının olması,

---

2 (Oral, 1999)

D. Antisosyal davranışın sadece şizofreni ya da bir manik epizodun gidişi sırasında ortaya çıkmaması.

Unutulmaması gereken bir nokta, bir antisosyalin tehlikeli davranışlarda bulunmasının sebebinin genellikle, başkalarına zarar vermekten özellikle keyif alması değil, ön plânda kendine hizmet eden bir doğası olmasıdır. Diğer insanlara gelebilecek zararları, bu amaç çerçevesinde göz ardı etmektedir. Tehlikeli durumların uyardığı antisosyal, başkalarının duygularını ve kendi davranışlarının sonuçlarını göz önüne almadan eyleme geçer; ancak şiddet, cinsel saldırı, tecavüz ve diğer insanları tehlikeye atacak davranışlarda bulunma nedenleri genellikle ikincildir.[3]

Risk faktörleri

a) Genetik yapı

Genetik çalışmalarla AKB için net bir model geliştirilememiş olmakla birlikte; bozukluğun oluşumunda hem genetik hem de çevresel faktörlerin önemine işaret edilmektedir.

Grove ve arkadaşlarının (1990) doğumdan sonra ayrılan 32 tek yumurta ikizinin boylamsal olarak incelendiği çalışmasında, çocukluk ve yetişkinlik antisosyal semptomlarında kalıtımın etkisi gösterilmektedir.

Bu bulguya karşıt olarak; Thapar ve Mc Gufin'in (1996), aynı cinsiyetten 198 ikiz üzerinde yaptıkları araştırma ise, antisosyal semptomları açıklamada çevresel faktörlerin yeterli olduğu sonucunu vermektedir.

Evlât edinilmiş çocuklarda antisosyal davranışa odaklanan çalışmalar, genellikle bu davranışın kökenindeki gen-çevre etkileşiminin üzerinde durmaktadır.[4]

b) Davranım bozukluğu

Antisosyallerin büyük bir kısmı, çocukluklarında davranım bozukluğu göstermişlerdir. Bu bozukluk, sınırda kişilik bozukluğu, madde bağımlılığı ve yaygın anksiyete bozukluğu gibi rahatsızlıklarda da risk faktörü olmakla birlikte, antisosyallerin geçmişlerinde daha fazla rastlanmaktadır.[5] Bu bağlantı, DSM-IV'ün tanı ölçütlerinden birini de

---

3 (Oral, 1999)

4 (Mofitt, 1987)

5 (Robins, 1991)

oluşturmaktadır. Yine de bu durumun her vak'a için geçerli olmadığı unutulmamalıdır.

c) Dikkat eksikliği hiperaktivite bozukluğu (DEHB)

Çocukluklarında DEHB tanısı alanların, ergenlikte yüksek oranlarda antisosyal davranışlar gösterdikleri ve yetişkinlik için yüksek düzeyde AKB riski taşıdıkları; DEHB ile birlikte davranım bozukluğu semptomları da gösterenlerin en ağır AKB vak'aları olduğu, geriye dönük ve ileriye yönelik çalışmalarla gösterilmiştir.[6]

d) Mizaç

Agresif davranış biçimlerinin, özellikle erkeklerde çocukluktan itibaren sabit olduğu düşünülmektedir.[7] Agresyonun kuşaklar arası aktarımı da sabit görülmektedir.[8]

Yapılan en son çalışmalar, çocukluktaki agresif mizacı ve toplumsal normlara uymada zorlanmayı, AKB için önemli bir risk faktörü olarak ön plâna çıkarmaktadır.[9]

e) Çocukluk deneyimleri

Kişilik bozukluklarında sıklıkla travmatik çocukluk deneyimleri bildirilmektedir. Örneğin, cinsel taciz ve istismara maruz kalmış çocuklar, diğerlerine göre daha fazla AKB geliştirmektedir.[10]

Yönetici-bilişsel işlevler (YBİ)

Bir eylemi başlatma, soyutlama ve hedefe yönelik davranış yürütme gibi yüksek düzey süreçleri ifade eden YBİ'nin,[11] 4589 katılımcı içeren 39 adet çalışmanın meta-analizi yapıldığında, hem davranım bozukluğunda hem de AKB'de normal kontrollerden farklılaştığı ve bu işlevdeki bozukluğun nöropsikolojik testlerle gösterilebildiği saptanmıştır.[12] Yine de bu sonucun sadece YBİ'ye mi, yoksa diğer nöropsikolojik yeteneklerdeki bir hasara mı bağlanabileceği konusu aydınlatılamamıştır.

---

6 (Mannuzza ve ark., 1998)

7 (Roff ve Wirt, 1984)

8 (Huesmann, 1984)

9 (Moran, 1999)

10 (Luntz ve Widom, 1994)

11 (Luria, 1980)

12 (Morgan ve Lilienfeld, 2000)

Stevens ve arkadaşları (2003), bu kişilerin psikiyatrik tanı almayan kontrol grubundakilere ve çocukluğunda davranım bozukluğu göstermesine karşın AKB geliştirmeyen bireylere oranla daha kısıtlı bir kelime haznesine ve soyutlama yeteneğine sahip olduğunu; yetişkin antisosyal davranış semptomları ile soyutlama yeteneği arasında negatif korelasyon bulunduğunu saptamışlardır. Normal dışı YBİ, bazı ergenlerde ve gençlerde de antisosyal davranışın altında yatan nedenlerden biri olabilir.

Kiehl ve arkadaşlarının (1999) yaptığı bir araştırmanın sonuçlarına göre de, psikopati bilgi işlemede bilişsel hasarlarla da kendisini gösteren bir bozukluktur; semantik ve afektif sözel bilgi işleyişi normal dışıdır.

Psikodinamik açıklamalar

Antisosyaller için haz ilkesi her şeyin üstünde gibidir. Genellikle eylemlerinin sonuçlarına dair suçluluk duymamaları ve pişmanlıklarının yüzeysel ve geçici görünmesi, süperegolarının gelişmediğini düşündürmektedir; ancak bu duruma yol açan, çok ağır bir süperego karşısında ezilen az gelişmiş bir ego da olabilir.

Meloy (1988), psikopatların, yapısal özellikleri nedeniyle bebekliklerinde ebeveynleri tarafından sakinleştirmelerinin zor olduğundan ve bu nedenle ebeveynleri ile aralarında bir bağlılığın gelişemediğinden bahseder.

Mahler ve arkadaşlarına göre (1975), bu bozuklukta kesin olan, bu kişilerin nesne ilişkisi sürekliliğini öğrenememiş ve rahatlatıcı bir içselleştirilmiş anne imgesinden yoksun oldukları için iddialı ve şişmiş bir benlik geliştirmiş olmalarıdır. İçselleştirilen nesne, yabancı ve güvenilmez bir ebeveyn ile yaşanmış olanları yansıtır.[13]

Agresif dürtülerini kontrol edememeleri ise, yaklaşık olarak 1 ile 3 yaşları arasında yaşanan anal dönemde sorun yaşamış olduklarını düşündürmektedir; çünkü bu dönem kontrol duygusu ile ilgilidir.

Yaş ve cinsiyet farklılıkları

Erkeklerin kadınlara, gençlerin yaşlılara oranla daha fazla tanı ölçütünü karşıladığı görülmektedir. Bu kişilerin orta yaş döneminde,

13 (Meloy, 1988)

özellikle 45 yaşlarında remisyona girmeleri de bulgular arasındadır.[14] Genel olarak yaşla remisyon arasındaki ilişkinin çizgisel olduğuna inanılmakla birlikte, Harpur ve Hare (1994), yaşları 16-69 arasında değişen 889 psikopat erkek mahkûm üzerinde yaptıkları kesitsel ve boylamsal çalışmalar sonucunda, bu bozukluğu olanların antisosyal ve cezaî eylemlerinin yaşla birlikte azaldığını; ancak empati yoksunluğu, başkalarının yaşadıklarına duyarsızlık gibi kişiler arası ilişkiyle ilgili özelliklerinin değişmediğini bildirmektedirler. Black, Baumgard ve Bell de (1995), aynı sonucu hastaneye yatırılan 71 kişilik örneklem üzerinde yaptıkları boylamsal çalışmada elde etmişlerdir.

Hurt ve Allmans'in araştırması da (2002) toplumdan[15] ve erkek mahkûmlardan elde edilen bilgilerle[16] tutarlı biçimde; kadınların, yaşa bağlı olarak B kümesi kişilik bozukluklarında (antisosyal, sınırda, histrionik ve narsisistik kişilik bozukluğu) daha düşük puanlar elde ettiklerini göstermektedir. Kadınlarda yaşın ilerlemesine bağlı olarak dürtüsellik, agresyon, kişisel çıkar ve zevki için başkalarını atlatma gibi özelliklerde puanların düşmesi ve kişiler arası ilişkiyle ilgili puanların yükselmesi; antisosyal kadınlarda yaşa bağlı değişikliklerin, erkeklere oranla daha yaygın olduğunu düşündürmektedir.

Bugüne dek cinsiyet ve AKB arasındaki ilişkiyi araştıran çalışmalardan elde edilen en tutarlı bulgu, bu bozukluğun erkekler arasında daha yaygın olduğudur. Erkeklerde agresyonun fiziksel göstergelerinin semptomlarla korelasyonunun da, kadınlara göre daha yüksek olduğu bulunmuştur ve bunun öğrenilmiş cinsel rollerle ilgili olabileceği düşünülmektedir.[17]

Alkol-madde bağımlılığı / kötüye kullanımı

Alkol-madde bağımlılığı/kötüye kullanımı, AKB'ye en çok eşlik eden tanılardandır ve bu kişilerin tedavisinin önündeki en büyük engellerden birini oluşturmaktadır.

Uyuşturucu enjeksiyonu için toplumda görülen yaygınlık oranları %4 olarak bulunurken, AKB'da bu oran %35-61'dir. Toplum içinden se-

---

14 (Hurt ve Ollmanns, 2002)

15 (Cohen, 1994)

16 (Harpur ve Hare, 1994)

17 (Magdol ve diğ, 1997)

çilen eroin bağımlısı örneklemin yaklaşık yarısı, hapishane örnekleminin ise 2/3'ü bu tanıyı karşılamaktadır. Cinsiyetler arasında ise fark bulunmamıştır.[18]

Alkol-madde bağımlılığı/kötüye kullanımı kadar sıklıkla olmasa da, patolojik kumar oynama da bu kişilik bozukluğuna eşlik edebilir.

Agresyon

Antisosyallerin ortak sorunu olan agresyon, basit ve kesin bir tanımı yapılması zor bir kavramdır. Buss'a göre (1961) agresyon, "bir başka organizmaya zararlı uyaranlar ileten bir tepki" dir.

Bu tanımla kaza eseri meydana gelen davranışları da bir agresyon belirtisi olarak yorumlayabileceğimizden, tanımın agresyonu açıklamaya uygun olmadığını düşünen bazı araştırmacılar, ona 'niyet' kavramını ilâve etmişlerdir. Berkowitz (1962), agresif davranışı, "bir başkasına zarar verme amacı taşıyan bir eylem" olarak nitelerken; Feshbach (1970) ise niyetli agresif davranışı, "zararlı sonuçlar doğurma olasılığı taşıyan bir eylem" olarak tanımlamıştır. 'Niyet'in bilimsel olarak araştırılmaya uygun bir kavram olmaması da bir diğer tartışma konusudur.

Şiddet ise, Megargee (1982) tarafından, "kurbana önemli zararlar verebilecek aşırı düzeyde agresif davranış şekilleri" olarak tanımlanmıştır. Megargee, şiddet içeren ve içermeyen agresyon biçimleri arasındaki çizginin aslında yalnızca yasal bir ayrım olduğunu; yasalarca yasaklanan eylemlerin (cinayet, hırsızlık, tecavüz vb.) şiddet davranışları olarak değerlendirilebileceğini vurgulamaktadır.

AKB ve cezaî sorumluluk

Zihinsel bozukluğu olan suçluların yargılanması, değerlendirilmesi ve tedavisi yasal düzenlemelerle belirlenmesi gereken bir konudur. Hastalar hapis cezasına çarptırılmasalar bile, zorunlu olarak psikiyatri kliniğinde tutularak tedavi edilebilirler.

Kişilik bozuklukları çoğu zaman bireylerin cezaî eylemlerinden kısmen ya da tamamen sorumlu tutuldukları bir alandır. Bu bozukluklar, birçok ülkenin yasal kavramları içine girmekle birlikte, AKB söz konusu olduğu zaman, cezaî eylem sorumluluğu daha temkinli biçim-

---

18 (Darke ve ark, 1998)

de ele alınmaktadır; çünkü herhangi bir psikiyatrik bozukluğun adlî yönü hangi tanının konulduğu ile değil, kanunlar ve sosyal işlevlerle ilgilidir. Önemli olan, kişinin suç teşkil eden fiili işlediği sırada "şuur ve hareket serbestîsini" önemli derecede ya da tam olarak ortadan kaldıracak nitelikte bir hastalığı olup olmamasıdır. Bu noktada Kanada örneğini ele alabiliriz. "Yasanın ilgili bölümünde, 'kişilik bozuklukları ya da psikopatik kişilikler zihinsel bozukluğa yol açabilmekle birlikte suçlunun eyleminin yapısı, özelliği ve sonuçlarını kavrama gücüne sahip, ancak yalnızca kurbanının duygularını anlamaktan yoksun olduğu ya da yaptıklarından pişmanlık ya da suçluluk duymadığı durumlarda, bu yoksunluk zihinsel rahatsızlıktan kaynaklansa bile akıl hastalığı savunması yapılamaz' denmektedir".[19] Oldham'a göre de (1990), bu kişiler doğruyu yanlışı ayırt edebilme yetisine sahiptirler; ancak başkalarına karşı merhamet duymazlar ve yıkıcı, hükmedici ve kötü niyetli davranışlarının muhakemesini yaparken kendilerinin haklı olduğunu düşünürler.

AKB'nin süreğen bir zihinsel bozukluk ya da yetersizlik olarak değerlendirildiği İngiltere'de ise, diğer hastalarla birlikte sevk edilen mahkûmların da kalabildiği yüksek güvenlikli hastaneler (Ashworth, Broadmoor ve Rampton Hastaneleri) bulunmaktadır. Bu hastaneler, yüksek düzeyde risk taşıyan ağır kişilik bozukluğu vak'aları için bazı önlemler almıştır. Ashworth'ta bu kişiler için ayrı koğuşlar bulunmaktadır. Broadmoor ve Rampton'da ise, ağır kişilik bozukluğu olanların çoğu, zihinsel bozukluğu olanlarla aynı koğuşlarda kalmaktadır.

Yüksek güvenlikli hastanelerde, kişinin bireysel ihtiyaçları ve potansiyel tehlikelilik düzeyi dikkatli bir biçimde değerlendirilmektedir. Hastalar birçok grup aktivitesine ve bireysel çalışmaya katılmaktadır. Bu aktivite ve çalışmalar; öfke yönetimi, sosyal beceri eğitimi, psikodrama ve diğer terapi yöntemlerini içermektedir. Bu yaklaşımların yanı sıra; genel eğitim, uğraşı terapisi (occupational therapy) ve ilâç tedavisi de uygulanmaktadır.[20]

Grendon Hapishanesi ise, tedavi programları ve kişilik bozukluklarıyla ilgili birçok araştırmaya konu olması ile tanınmaktadır. Ağır kişilik bozukluğu olan mahkûmların yaklaşık 18 ay süreyle tedavi görmelerine olanak sağlayan Grendon, beş otonom terapötik topluluk

---

19 (Çev. Göksel, 2000, s. 22)

20 (Department of Health, 1999)

(therapeutic community) içermektedir. En azından şimdilik, psikopatların uzun vadeli tedavi sonuçlarının diğer mahkûmlardan farklı olduğunu gösteren veriler mevcut değildir.[21] Genellikle, psikopatların katıldığı terapötik toplulukların çok sıkı kuralları olması gerektiği düşünülmekle birlikte, Grendon onlara demokratik bir ortam sunmaktadır; ancak uygulamalar oldukça yapılandırılmıştır. Antisosyallerin normlara uymaktaki güçlüklerini düşünürsek; belki de onlar için böyle demokratik, diğer yandan da yapılandırılmış bir ortamda bulunmak daha yararlıdır.

Başkalarının haklarını saymama ve kişisel çıkarlarını hep ön plânda tutma özellikleri düşünüldüğünde, bu tip hastane-hapishanelerin toplumu bu kişilerden koruduğu kadar, uyumsuz davranışları nedeniyle diğer mahkûmların agresyonuna hedef olan antisosyalleri de koruduğu açıktır.

AKB'nin hapishanelerdeki yaygınlığı

Birinci basamak sağlık hizmetinde zihinsel bozukluklar üzerine geniş bir literatür olmasına karşın, çok az sayıda araştırma bozukluğun bu gruptaki yaygınlığı ile ilgilidir. Randomize örneklem kullanılan tek çalışma Sato ve Takeichi'ye (1993) ait olmakla birlikte, yaygınlık oranları değişik çalışmalarda %5-11 arasındadır.[22]

Mahkûmlar arasında AKB tanısı alanların oranı ise, normal popülâsyona göre çok fazla olmakla birlikte, bütün antisosyallerin eninde sonunda suç işleyeceği gibi bir düşünce doğru değildir; hatta bu kişilerin çoğu ömrü boyunca herhangi bir suçlu tanımı içine girmemeyi kolayca becerir.[23]

AKB ve suçluluk arasındaki ilişkinin DSM'de öne sürüldüğü kadar güçlü ve belirgin olmadığını savunan Robins ve Regier'in (1991) geniş serili çalışmasına göre, sadece küçük bir kısmının yasalarla başının derde girmesine karşın, yapılan çalışmalar bu bozukluğun erkek mahkûmlardaki yaygınlığının %40-60 olduğunu göstermektedir. Toplum örneklemlerinden elde edilen verilerle tutarlı olarak, hapishanelerde de daha çok genç erkekler arasında yaygındır ve madde bağımlılığı/kötüye kullanımı ile birlikte görülme olasılığı yüksektir.[24]

---

21 (Campbell, 2003)

22 (Moran, 1999)

23 (Oral, 1999)

24 (Moran, 1999)

Singleton ve arkadaşlarına göre (1998) yeniden hüküm giyen erkeklerde bir kişilik bozukluğuna rastlanma oranı %78'ken, ilk defa cezalandırılan mahkûmlar için bu oran erkeklerde %64, kadınlarda ise %50'dir. AKB, bütün bozukluklar arasında; yeniden hüküm giyen erkeklerde %63, erkek mahkûmlarda %49 ve kadın mahkûmlarda %31 oranları ile en fazla yaygınlığa sahip olandır.

Fazel ve Danesh'in (2002) daha yakın zamanlı çalışmasında 12 ülkede yapılan ve 22790 mahkûmun katıldığı tarama sonuçlarına göre, erkeklerde kişilik bozukluğu görülme oranı %65'ken, aynı oran AKB için %47'dir. Kadınlarda ise bu oranlar sırasıyla %42 ve %21'dir. Mahkûmlarda genel popülâsyona göre birkaç kat daha fazla psikoz veya majör depresyona, yaklaşık 10 kat daha fazla AKB'ye rastlanmaktadır.

Bu sonuçlar, batı ülkelerinde her iki erkek mahkûmdan ve her beş kadın mahkûmdan birinin antisosyal olduğuna işaret etmektedir. Bütün mahkûmların sadece 1/3'ünün batı ülkelerinde bulunması, bu konuyla ilgili daha fazla araştırma yapılmasını gerektirmektedir.[25]

Birçok hapishanenin kaynaklarının kısıtlı olduğu göz önüne alınırsa, çok sayıda mahkûmun rahatsızlıkları için uygun bakımı aldığı şüphelidir.

İşlenen suçun özellikleri

Psikopatların kurbanlarının genellikle yabancılar olduğu, diğer mahkûmların ise kurbanlarını sıklıkla tanıdığı görülmektedir.[26] Bunda, güçlü duygusal tepkiler göstermelerine yol açabilecek kadar yakın ve derin kişiler arası bağlanmalar gerçekleştirememelerinin rolü olabilir. İşledikleri suçların ise en çok maddî yarar elde etmeye yönelik olduğu saptanmıştır.

Patrick ve Zempolich'e göre (1998), işledikleri şiddet suçları 35-39 yaş arası, genç yetişkinliğe oranla daha fazla olmakla birlikte, 40'tan sonra önemli bir düşme göstermektedir.

Hapishane yaşamı

Psikopatlar, hapishanelerde diğer mahkûmlardan daha fazla agresif ve yıkıcı davranış göstermektedir. Bu durumun en önemli nedenlerinden

---

25 (Fazel ve Danesh, 2002)

26 (Williamson ve ark., 1987)

biri de, bozukluğun genel özelliklerinden olan "başkalarını kontrol etme arzusu" dur.[27]

Kadınların, yaşlarının ilerlemesiyle birlikte erkeklere oranla daha büyük ilerleme göstermelerinin nedenlerinden biri de, hapishanelerin onların uyum sağlama işlevini arttırması olabilir; ancak hapishanelerin erkekler için böyle bir yararı görülmemektedir.

Tedavi

Psikopati, kalıcı özellikler taşıyan bir kişilik bozukluğu olduğu için; tedavinin ilâç kullanımı yerine, kişisel değişim ve agresif davranışlar üzerinde kontrol kazandırmaya odaklanması gerektiği düşünülmektedir.

Tedavi konusundaki en önemli ve ilginç çalışmalardan biri, Rice ve arkadaşlarma (1992) aittir. Bu araştırmanın sonuçlarına göre, psikopatlar için terapötik topluluk uygulamaları, işledikleri şiddet suçlarını arttıran bir değişkendir. Bu kişilerde empati ve duyarlılığı arttırma çabalarının verimli olmaktan çok, daha da olumsuz sonuçlara yol açabilmesi dikkat çekicidir. Diğer suçlularda ise, terapötik topluluğun olumlu yönde etkileri olduğu bulunmuştur.

Kiehl ve arkadaşları da (1999), bu bozukluğa bilişsel hasarlar da eşlik ettiği için, empati geliştirme ve rol-yapma (role-play) gibi soyut bilgilere dayanan bilişsel terapilerin bile; yapılandırılmış yöntemler oldukları hâlde, psikopatlar için bir dezavantaj niteliği taşıyabileceğini ileri sürmektedirler.

Psikopatların diğer suçlularla karşılaştırıldığı bir diğer araştırmada, iki grubun düşmanlık ve öfke bakımından fark göstermedikleri; ancak yüksek zeka bölümüne (IQ) sahip psikopatların, düşük IQ'lu psikopatlara ve yüksek IQ'lu diğer mahkûmlara oranla daha yüksek empati puanları elde ettikleri saptanmıştır. Bu da, onlarda empatinin olumsuz bir ifade bulabileceğini gösteren bir diğer bulgudur.[28]

Grendon Hapishanesinde kalan 104 mahkûm üzerinde yapılan bir araştırmanın sonuçlarına göre ise; yüksek psikopati puanları hem değerlendirme, hem de terapi aşamalarında başarısızlıkla ve güvenlik raporlarına kaydedilen sorunlarla koreledir.[29] Terapötik topluluk uy-

---

27 (Harris, 1991)

28 (Heilbrun, 1982)

29 (Shine ve Hobson, 2000)

gulaması, psikopatlarda önceden belirlenen zamandan önce sonlandırılmak zorunda kalmıştır.

Hapishane temelinde tedavi gören ve 19 farklı programa devam eden 1446 suçlunun gördükleri tedavinin niteliklerini karşılaştıran bir çalışmada, tedaviyi bırakmada en önemli risk faktörlerinin kadın olmak ve tedaviye düşük motivasyon düzeyi ile başlamak olduğu görülmüş; disiplini bozdukları için tedavilerine son verilenlerin ise genellikle genç olduğu, geçmişinde şiddet bulunduğu ve AKB tanısı aldığı saptanmıştır.[30]

Literatürde umut verici çalışmalar da bulunmaktadır. Salekin'in (2002) 42 çalışma üzerinde yaptığı meta-analizde, psikopatların tedavisinde bazı ögelerin kullanılmasının, başarıyı da beraberinde getirdiği görülmektedir. Eklektik yaklaşımlar (grup terapisi ve bireysel terapi, psikoanalitik ve bilişsel-davranışçı terapiler) ve aile üyelerinin tedavi sürecine katılımlarının sağlanması en etkili ögeler olarak karşımıza çıkmaktadır. Terapötik toplulukların %25'lik başarı oranlarına karşın, kombine olarak uygulanan bilişsel-davranışçı ve içgörü yönelimli yaklaşımlar %86 oranında başarılı bulunmuştur; ancak denek seçiminde bütün çalışmaların aynı ölçütleri uygulamamış olması, bu sonuçlara dikkatli bir biçimde yaklaşmamızı gerektirmektedir.

Terapi yöntemleri

Literatürde daha çok olumsuz sonuçlara rastlanmasına rağmen, uygun terapi yöntemleri geliştirme ve uygulama çabaları devam etmektedir. Bu bozuklukta görülen şiddet eğilimi ve yeniden suç işleme oranının fazlalığı, bu arayışın en önemli nedenlerindendir. Bütün kişilik bozukluklarında etkili olduğu düşünülen bilişsel-davranışçı terapiler özellikle öfke, suç ve şiddete yönelik davranışlarla baş edilmesinde başarı sağlamaktadır. Antisosyal kişi de, kendisini öfkelenmeye, suç işlemeye ve şiddet davranışına iten, bu davranışları provoke eden olayları öğrenip, bunlara karşı bilinçli mekanizmalar geliştirmeye başlayabilir.

Önerilen yöntemlerden biri de 'ajitasyon terapisi'dir.[31] Bu terapi, başka bir psikoterapi yöntemine ya da ilâç tedavisine cevap vermeyen ve aşırı düzeyde agresif olarak nitelenen bireyler için geliştirilmiştir ve terapist tarafından kontrol edilebilen çatışma durumlarında öğrenme-

---

30 (Pelissier ve ark., 2003)

31 (Martens, 2001)

yi sağlamaya yöneliktir. Süreç içerisinde antisosyalin başka hastaların ajitasyonları ile yüzleşmesi ve bu deneyimin de, içgörü ve davranışlarının olumsuz sonuçlarına dair farkındalığını arttırması, agresyonunu süblime etmesini sağlaması; böylelikle sosyal, duygusal ve ahlâkî gelişim dürtülerini harekete geçirmesi hedeflenmektedir. Bu terapi, diğer psikoterapi yöntemleri ve ilâç tedavisi ile kombine bir biçimde kullanılabilir. Ajitasyon terapisinde hastalar/mahkûmlar arasındaki, terapistler tarafından yapıcı ve yararlı olarak değerlendirilen çatışmalardan kaçınılmayacak, hastanın/mahkûmun sorun yaratan duyguları ve davranışları hakkında farkındalık kazanması için bu çatışma durumları kontrol altına alınacak ve bireylerin olumsuz davranışlarının sonuçlarını görmesi sağlanacaktır.

Bir bilişsel-davranışçı terapi yöntemi olan ve önceleri yalnızca 'sınırda kişilik bozukluğu' olan kadınlara uygulanan "Diyalektik Davranış Terapisi" ise Amerika'daki bir güvenlik adlî servisindeki antisosyal erkekler için uyarlanmış ve Rampton Yüksek Güvenlikli Hastanesindeki kişilik bozukluğu servisinde de uygulanmaya başlamak üzeredir.[32]

Yeniden suç işleme

Psikopatlarda yeniden suç işleme ve hüküm giyme, rahatsızlıklarının şiddeti ile doğru orantılıdır.[33] Ağır düzeydekiler için ilerleyen yaş da, toplum için oluşturdukları tehlikeyi azaltan bir faktör olmamaktadır. Birçok çalışma, serbest bırakılan psikopatların, diğer mahkûmlardan daha fazla ve öncesine göre daha sık suç işlediklerini vurgulamaktadır,[34] ancak burada belirleyici olan, rahatsızlığın şiddetidir. Bir diğer bulgu ise, bu kişilerin bu tanıyı almayan mahkûmlara oranla, cezalarının bitiminden sonra daha kısa sürede suç işlemeleridir.

Antisosyal davranış spektrumunun genişliğinin genel olarak yeniden suç işlemenin, afektif durumun ve kişiler arası ilişkilerin ise yeniden şiddet eylemlerine girişmenin yordayıcısı olduğu bildirilmektedir.[35]

Psikopati ve yeniden şiddet suçları işleme arasındaki bağlantının, kişilik bozukluğu olan bir grup İsveçli mahkûm üzerinde araştırılma-

---

32 (Craissati ve ark., 2002)

33 (Porter ve ark., 2001)

34 (Patrick ve Zempolich, 1998)

35 (Rice ve ark., 1992)

sında, şiddet yüzünden tekrar mahkûmiyette, bu tanıyı alanların sayısının diğerlerinin iki katı olduğu bulunmuştur.

Bu bozukluğun hem davranışsal hem de afektif bileşenlerinin bu durumla ilgisi olduğu saptanmakla birlikte, asıl yordayıcı boyutun davranış olduğu anlaşılmaktadır.[36]

Sonuç ve değerlendirme

Bu bozukluk için uygun tedavi ve terapi yöntemleri geliştirme ve uygulama çabası devam etmektedir; en azından hafif ve orta düzeyde seyreden durumlar için kısmî bir remisyondan bahsedilebilmektedir. Ağır düzeydekiler için ise, daha fazla araştırma yapılması gerekmektedir.

Hemen bütün hapishanelerin sıkı bir şekilde yönetildiği göz önüne alınırsa, buralarda yapılacak tedavilerden çok olumlu sonuçlar beklenemeyeceği düşünülebilir; belki de psikoterapinin bu kişiler üzerinde olumsuz etkilere neden olduğunu belirten çalışmalar da bu yüzden başarısız olmuştur. Ayrıca, Hobson ve arkadaşlarına göre (2000), bu kişilerle yapılan psikoterapilerin yapılandırılmış olması, açık kurallar ve görevler içermesi gerekmektedir; Rice ve arkadaşlarının çalışmasındaki (1992) terapötik topluluk uygulamaları, bu koşulları yeterince karşılamadığı için de tedavi başarısızlıkla sonuçlanmış olabilir.

Her ne kadar DSM-III-R ile birlikte psikopati ve AKB eşanlamlı olarak kullanılmaya başlanmış olsa da; tanı ölçütleri, farklı ölçekler kullanıldığı zaman bire bir örtüşmemektedir. Rice ve arkadaşlarının (1992) araştırmasında, suçlular Hare'in geliştirdiği Psikopati Tarama Listesi'ne göre değerlendirilmişlerdir. Bu değerlendirme, kişilik ve davranış boyutlarını kapsamaktadır ve bu boyutların içerdiği özellikler AKB ölçütleri ile tamamen örtüşmemektedir. Örneğin, psikopatlarda bulunan, istedikleri sonuca ulaşmak için kişisel çekiciliklerini kullanma ya da gözdağı verme ve gerekirse soğukkanlı bir şekilde şiddete başvurma özellikleri DSM-IV'te yer almamaktadır. Bütün psikopatların AKB tanı ölçütlerini karşılamasına karşın, antisosyallerin tamamı psikopati ölçütlerini karşılamaz. Dolayısıyla, bu araştırmanın sonuçlarının antisosyallerin durumunu ne ölçüde yansıttığı şüphelidir.

Psikopatların işledikleri suçlar ve bu ortamda da devam eden agresif ve yıkıcı davranışları,[37] bu kişilerin diğer mahkûmların tepkisini

---

36 (Grann ve ark., 1999)

37 (Harris, 1991)

çekmelerine ve zarar görmelerine neden olmaktadır. Hapishane ortamının özellikle erkekler üzerindeki olumsuz etkilerinin de, bu gruptaki yaşa bağlı gelişmenin kadınlara göre daha az olmasından sorumlu olabileceği düşünülmüştür.[38]

Görünen odur ki, hapishaneler daha çok toplumun bu kişilerden korunmasını sağlamaktadır. Onlar için uygun tedavi koşullarının gerçekleştirilmesi ve en azından ağır düzeyde bozukluğu olmayanların tekrar topluma kazandırılmaları için, örneğini İngiltere'de gördüğümüz gibi bir sistemin gerekli olduğunu düşünmekteyiz. Yüksek güvenlikli hastaneler ya da Grendon gibi terapötik hapishaneler, bu kişiler için en uygun seçenek gibi görünmektedir. Bunun gerçekleştirilememesi hâlinde ise, en azından hapishanelerde diğer mahkûmlardan ayrı bir bölümde bulundurulmalarının, uygun bir tedavi ortamı geliştirilmesinin ve bu alanda etkili olduğu bilinen psikoterapi yöntemlerinin kullanılmasının yararı olabilir.

Antisosyallerin, tedavi sürecini yalnızca bazı amaçlarına ulaşmalarını sağlayacak (erken tahliye ya da daha kısa bir hapishane süresi) bir araç olarak görebilecekleri ve bunu kendi içinde bir süreç olarak değerlendiremeyebileceklerini göz önüne alırsak; uygulanacak tedavi ve terapi yöntemlerinden önce, onların bu yöntemlere uyum göstermelerini sağlamanın gerekli olduğu görülmektedir.

Ayrıca antisosyallerde saptanan normal dışı YBİ ve agresyona, nöropsikolojik işlevlerdeki hasarın da eşlik ettiğini gösteren çalışmalar, tedavide bu popülâsyondaki nöropsikolojik ve biyokimyasal sorunları da göz önünde bulundurmak gerektiğini gösterir niteliktedir.[39]

Düzelme ve topluma kazandırılma olasılığının diğer psikiyatrik bozukluklara göre düşük olması ve tedavi araştırmalarından elde edilen bazı umut kırıcı sonuçlar, bu insanlardan vazgeçmemize yol açmamalıdır. Etkili olduğu söylenen yöntemlerle yapılacak yeni bilimsel çalışmalara gereksinmemiz sürmektedir. Suçluların zihinsel durumunun olabildiğince iyileştirilmesi ve sosyal uyumunun arttırılması; toplumu, onların verdikleri ve verebilecekleri zararlardan korumak kadar insanî bir görev olarak karşımıza çıkmaktadır.

---

38 (Hurt ve Allmans, 2002)

39 (Morgan ve Lilienfeld, 2000; Dolan ve ark., 2002)

Kaynaklar

American Psychiatric Association (1987). *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders*, 3rd Edition. Revised. Washington D.C.: American Psychiatric Association.

American Psychiatric Association (2001). *DSM-IV-TR Tanı Ölçütleri Başvuru El kitabı*, çev. E. Köroğlu, Ankara: Hekimler Yayın Birliği.

Bal, P. & Koeenraadt, F. (2002). *Ceza hukuku ve akıl hastalığı olan suçlular*, çev. K. Göksel, *Türk Psikoloji Bülteni*, 8 (26-27), 18-36.

Berkowitz, L. (1962). "Aggression: A social-psychological analysis", New York: Mc Graw-Hill. In C. Patrick & K. A. Zempolich (1998), Emotion and Aggression in the psychopathic personality. *Aggression and Violent Behaviour*, 3 (4), 303-308.

Black, D. W., Baumgard, C. H., & Bell, S. E. (1995). A 16- to 45-year follow-up of 71 men with antisocial personality disorder. *Comprehensive Psychiatry*, 36, 130-140.

Buss, A. (1961). "The psychology of aggression", New York: John Wiley & Sons. In C. Patrick & K. A. Zempolich (1998), Emotion and aggression in the psychopathic personality. *Aggression and Violent Behaviour*, 3 (4), 303-308.

Campbell, S. (2003). The feasibility of conducting an RCT at HMP Grendon. Home Office Online Report, March 2003, (Çevrimiçi) http//www.homeoffice.gov.uk/rds/pdfs2/rdsolr0303.pdf, 7 Eylül 2003.

Cohen, B. J., Nestadt, G., Samuels, J. F., Romanoski, A. J., Mc Hugh, P. R. & Rabins, P. V. (1994). Personality disorder in later life: A community study. *British Journal of Psychiatry*, 165, 493- 499.

Craissati, J., Horne, L. & Taylor, R. (2002). Effective treatment models for personality disordered offenders, (Çevrimiçi) http//www.doh.gov.uk/mentalhealth/pdcraissatietal, 1 Ekim 2003.

Darke, S., Kaye, S. & Finlay-Jones, R. (1998). Antisocial personality disorder, psychopathy and injecting heroin use. *Drug and Alcohol Dependence*, 52 (1), 63-69.

Department of Health. (1999). Managing dangerous people with severe personality disorder proposals for policy development, (Çevrimiçi) http// homeoffice.gov.uk/ docs/ persdis, 7 Eylül 2003.

Dolan, M., Deakin, W. J., Roberts, N. & Anderson, I. (2002). Serotonergic and cognitive impairment in impulsive aggressive personality disordered offenders: are there implications for treatment? *Psychological Medicine*. 32 (1), 105-117.

Fazel, S. & Danesh, J. (2002). Serious mental disorder in 23000 prisoners: A systematic review of 62 surveys. *The Lancet*, 359 (9306), 545-550.

Feshbach, S. (1970). Aggression. In: Mussen, P.H. Editor, 1970. *Carmichael's manual of child psychology* (Vol. 2) John Wiley & Sons, New York, 159-259. In C. Patrick & K. A. Zempolich (1998), Emotion and Aggression in the psychopathic personality. *Aggression and Violent Behaviour*, 3 (4), 303-308.

Geçtan, E. (1999). *Psikodinamik Psikiyatri ve Normaldışı Davranışlar*, 14. baskı, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Grann, M., Langstrom, N., Tengstrom, A. & Gunnar, K. (1999). Psychopathy (PCL-R) predicts violent recidivism among criminal offenders with personality disorders in Sweden. *Law and Human Behaviour*, 23 (2), 205-218.

Grove, W. M., Eckert, E. D., Heston, L., Bouchard, T. J. Jr., Segal, N. & Lykken D. T. (1990). Heritability of substance abuse and antisocial behaviour: a study of monozygotic twins reared apart. *Biological Psychiatry*, 27, 1293-1304.

Harpur, T. J., & Hare, R. D. (1994). Assessment of psychopathy as a function of age. *Journal of Abnormal Psychology*, 103, 604-609.

Harris, G. T., Rice, M. E. & Cormier, C. A., 1991. Psychopathy and violent recidivism. *Law and Human Behaviour*, 15, 625-637.

Heilbrun, A. B. (1982). Cognitive models of criminal violence based upon intelligence and psychopathy levels. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 50, 546-557.

Hobson, J., Shine, J. & Roberts, R. (2000). How do psychopaths behave in a prison therapeutic community? *Psychology, Crime & Law*, 6(2), 139-154.

Huesmann, L. R., Eran, L. D., Lefkowitz M. M. & Walder L. O. (1984). Stability of aggression over time and generations. *Developmental Psychology*, 20, 1120-1134.

Hurt, S. & Thomas, F. O. (2002). Personality traits and pathology in older and younger incarcerated women. *Journal of Clinical Psychology*, 58, 457-464.

Kiehl, K. A., Hare, R. D., McDonald, J. J. & Brink, J. (1999). Semantic and affective processing in psychopaths: An event-related potential -ERP-study. *Psychophysiology*, 36, 765-774.

Luntz, B. K. & Widom, C. S. (1994) Antisocial personality disorder in abused and neglected children grown up. *American Journal of Psychiatry*, 151, 670-674.

Luria, A. R. (1980). Higher Cortical Functions in Man, Basic Books, New York. In: M. C. Stevens, R. F. Kaplan & V. M. Hesselbrock (2003). *Addictive Behaviours*, Volume 28, Issue 2, 285-300.

Magdol L., Moffitt, T. E., Caspi A., Newman D. L., Fagan J. & Silva, P. A.

(1997). Gender differences in partner violence in a birth cohort of 21-year-olds: bridging the gap between clinical and epidemiological approaches. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 65, 68-78.

Mahler, M. S., Pine F. & Bergman, A. (1975). The Psychological Birth of the Human Infant: Symbiosis and Individuation. New York: Basic Books. İçinde: E. Geçtan (1999). *Psikodinamik Psikiyatri ve Normaldışı Davranışlar*, 14. baskı, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Mannuzza, S., Klein, R. G., Bessler, A., Malloy, P., & LaPadula, M. (1998). Adult Psychiatric Status of Hyperactive Boys Grown Up. *American Journal of Psychiatry*, 155:493-498.

Martens, W. H. J. (2001). Agitation therapy for antisocial and psychopathic personalities: An outline. *American Journal of Psychotherapy*, 55 (2), 234-251.

Megargee, E. I. (1982). Psychological determinants and correlates of criminal violence. In: Wolfgang, M. E. and Weiner, N. A. Editors, (1982). Criminal violence, London: Sage Publications, 81-170. In C. Patrick & K. A. Zempolich (1998), Emotion and Aggression in the psychopathic personality. *Aggression and Violent Behaviour*, 3 (4), 303-308.

Meloy, J. R. (1988). The Psychopathic Mind: Origins, Dynamics and Treatment. Nothwale N. J.: Jason Aranson. İçinde: E. Geçtan (1999). *Psikodinamik Psikiyatri ve Normaldışı Davranışlar*, 14. baskı, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Mofitt, T. E. (1987). Parental mental disorder and offspring criminal behaviour: an adoption study. Psychiatry 50, 346-360, In P. Moran (1999). The epidemiology of antisocial personality disorder. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*. (1999) 34: 231-242.

Moran, P. (1999). The epidemiology of antisocial personality disorder. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 34, 231-242.

Morgan, A. B. & Lilienfeld, S. O. (2000). A meta-analytic review of the relation between antisocial behavior and neuropsychological measures of executive function. *Clinical Psychology Review*, 20 (1), 113-136.

Oldham, J. M., Morris, L. B. (1990). *The Personality Self-Portrait, Why You Think, Work, Love, and Act the Way You Do*. New York: Bantam Books.

Oral, G. (1999). Adlî Psikiyatri. *Adlî Tıp*, Cilt III, Ed: Zeki Sosyal, Canser Çakalır, İstanbul: İ. Ü. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayınları, s. 1377-1573.

Patrick, C. & Zempolich, K. A. (1998), Emotion and Aggression in the psychopathic personality. *Aggression and Violent Behaviour*, 3 (4), 303-308.

Pelissier, B., Camp, S. D., Motivans, M. (2003). Staying in treatment: how much is there from prison to prison? *Psychology of Addictive Behaviours*, 17 (2), 134-141.

Porter, S., Birt, A. R. & Boer, D. P. (2001). Investigation of the criminal and conditional release profiles of canadian federal offenders as a function of psychopathy and age. *Law and Human Behaviour*, 25 (6), 647-662.

Rice, M. E., Harris, G. T. & Cormier, C. A. (1992). An evaluation of a maximum security therapeutic community for psychopaths and other mentally disordered offenders. *Law and Human Behaviour*, 16, 399-412.

Robins, L. N. & Regier, D. A. (1991). Psychiatric disorders in America. The ECA Study. New York: Free Press. In P. Moran (1999). The epidemiology of antisocial personality disorder. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 34, 231-242.

Roff, J. D. & Wirt, R. D. (1984). Childhood aggression and social adjustment as antecedents of delinquency. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 12, 111-126.

Salekin, R.T. (2002). Psychopathy and therapeutic pessimism: Clinical lore or clinical reality? *Clinical Psychology Review*, 22, 79-112.

Sato. T., Takeichi, M. (1993). Lifetime prevalence of specific psychiatric disorders in a general medical clinic. *General Hospital Psychiatry*, 15: 224-233.

Shine, J. & Hobson, J. (2000). Institutional behaviour and time in treatment among psychopaths admitted to a prison-based therapeutic community. *Medicine, Science and The Law*, 40 (4), 327-355.

Singleton, N., Meltzer, H., Gatward, R., et al (1998) Psychiatric morbidity among prisoners in England and Wales. ONS. London: Stationary Office. In P. Moran (1999). The epidemiology of antisocial personality disorder *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 34, 231-242.

Stevens, M. C., Kaplan, R. F. & Hesselbrock, V. M. (2003). Executive-cognitive functioning in the development of antisocial personality disorder. *Addictive Behaviours*, 28 (2), 285-300.

Thapar A. & Mc Gufin, P. (1996). A twin study of antisocial and neurotic symptoms in childhood. *Psychological Medicine*, 26, 1111-1118.

Williamson, S., Hare, R. D. & Wong, S. (1987). Violence: criminal psychopaths and their victims. *Canadian Journal of Behavioral Science*, 19, 454-462.

Ankara Cezaevlerinde El Sanatları

— Ayşe Duvarcı —*

Adalet sisteminde temel ceza denilen özgürlüğü bağlayıcı cezanın çağdaş ceza hukukunda suçluyu topluma yeniden kazandırma amacına yönelik olması gerekmektedir. Bu nedenle yirminci yüzyılda cezalandırma teorilerinde suçluları rehabilite etme düşüncesi ön plâna çıkmıştır. Rehabilitasyonu, suç işlemiş bireyi tekrar suça yönelmemesi için değiştirmek olarak tanımlayabiliriz.[1]

Hükümlü denetim altında tutulan, önemli yoksunluklarla yaşamak durumunda olan insan demektir. Bu nedenle topluma karşı ciddî bir yabancılaşma yaşar. Rehabilitasyonun ya da iyileştirmenin başarılı olması için bu yabancılaşmanın en alt düzeye indirilmesi gerekir. İşte bu noktada hükümlünün dış dünya ile sağlıklı ilişkiler kurabilmesi için yeni tutum ve beceriler elde etmesi gerekmektedir. Bunlar hem sosyal tutum ve davranışları düzenleme hem de meslek veya el becerisi kazandırma olarak gruplandırılabilir. Ülkemiz cezaevlerinde rehabilitasyon adı altında yapılan çalışmalar eğitim öğretim faaliyetleri ile boş zamanları doldurmaya yönelik bazı çalışmalardan oluşmaktadır. Hükümlüler kaldıkları cezaevinin durumuna göre ya iş yurtları adı verilen atölyelerde belli bir ücret karşılığı çalışmakta, ya çeşitli meslek edindirme kurslarına katılmakta ya da hobi olarak geliştirdikleri bireysel el sanatları ile uğraşmaktadır.

---

* Yard. Doç. Dr. Ayşe Duvarcı, Başkent Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ankara.

1 Tülin İçli, Aslıhan Öğüt, *Türkiye'de Cezaevlerindeki Rehabilitasyon Çalışmalarıyla ilgili Sosyolojik Bir Analiz*, Adalet Bakanlığı Yayını, Ankara 2002, s. 11.

İş yurtlarında halıcılık, dokumacılık, gümüşçülük, seramik boyama, ayakkabıcılık, terzilik, mobilyacılık gibi işlerde çalışan veya meslek edindirme kurslarına katılan hükümlüler boş zamanlarını boncuk işleme, ahşap oyma, maket gemi veya ev yapma, kibrit veya simli pul yapıştırma, çiçek yapma, dokuma gibi el sanatlarıyla uğraşarak geçirmektedir.

Yaptığımız bu araştırma cezaevlerindeki rehabilitasyon faaliyetlerinin bir bölümü olarak uygulanan serbest zamanlardaki el sanatları çalışmalarını kapsamakta ve Ankara cezaevlerinde bu sanatların tespiti ile çalışmaların hükümlülere kazandırdığı psikolojik, sosyal, ekonomik etkilerin belirlenmesini hedeflemektedir.

Araştırmanın amacı

Araştırma, 1-30 Eylül 2003 tarihleri arasında Ankara ve civarı cezaevlerinde bulunan hükümlülerin boş zamanlarında uğraştıkları el sanatı türlerini, ürettikleri modelleri, renk, cins, desen açılarından tespit etmek, bu çalışmaların hükümlülere kazandırdığı, sosyal, psikolojik, ekonomik ve kültürel olguları belirlemek amacına yöneliktir.

Araştırmanın metodu

Bu çalışmada survey metodu kullanılmış, yukarıda belirtilen tarihte Adalet Bakanlığından alınan özel izinle Ankara Açık, Ayaş Açık, Ayaş Kapalı, Kalecik Açık Cezaevlerinde gönüllü 50 erkek hükümlüye çoktan seçmeli ve açık uçlu sorulardan oluşan bir anket formu uygulanmıştır. Ankette demografik nitelikli soruların yanında bu cezaevlerinde boş zamanlarda üretilen el sanatlarının cinsleri, özellikleri, yapım teknikleri ile hükümlüye sosyal, ekonomik, psikolojik getirileri konusunda sorular yer almıştır.

Ayrıca veri toplama tekniği olarak gözlem ve görüşme yöntemleri de uygulanmış, doğal ortamda hükümlülerin konu ile ilgili görüşlerine başvurulmuş, yaptıkları çalışmalar fotoğraflanmıştır. Anketlerden elde edilen veriler yüzdeler hâlinde bar grafikler şeklinde gösterilmiştir.

Hipotezler

Araştırmada belirlenen temel hipotezler şunlardır:

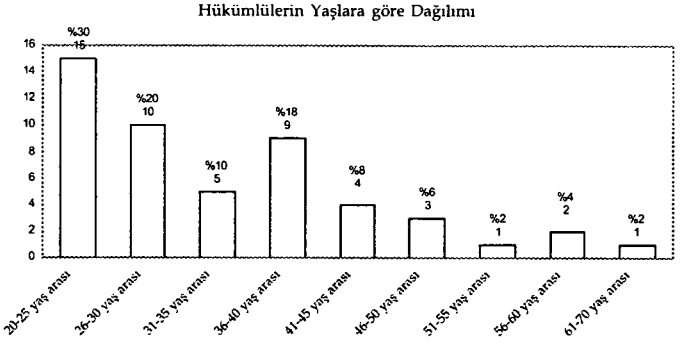
1. Bu faaliyetler açık cezaevlerinde hafta sonları ve akşamları boş zamanlarda, kapalı cezaevlerinde ise hükümlü ve tutuklularm kendi istedikleri zamanlarda yapılmaktadır.

2. Bu sanatlarla uğraşmanın öncelikli amacı zamanın geçişini fark etmemek, ikinci amacı maddî gelir temin etmek, üçüncü amacı ise bir işe yoğunlaşarak kaygı, korku ve endişelerden uzaklaşmaktır.

3. Cezaevlerinde "hapishane işi" adı verilen boncuk işleri ve maket yelkenli gemiler, gece lâmbaları, ahşap oyma işleri yoğun olarak bulunmaktadır.

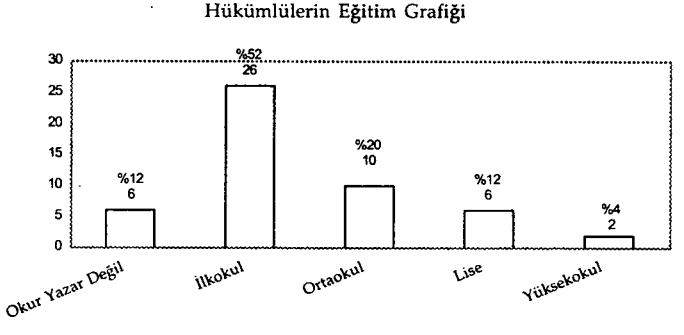
Konu verileri analizi

Tablo 1

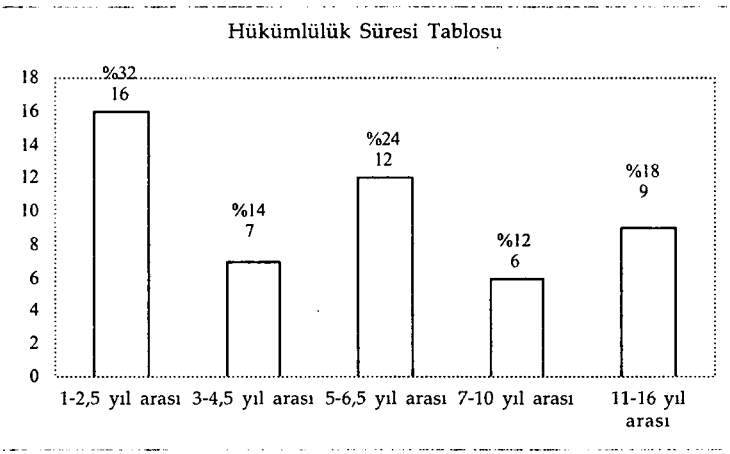
Tablo incelendiğinde el işleri ile uğraşan hükümlülerin yaş ortalamalarının çoğunlukla genç olduğu gözlenmektedir. Gerekçe olarak bu yaşlardaki hükümlü sayısının fazlalığını söyleyebiliriz.

Tablo 2

Araştırmamıza gönüllü olarak katılan hükümlülerin % 52'si ilkokul mezunudur. El sanatlarıyla uğraşan hükümlülerin alt kültür grubundaki yoğunluğu dikkat çekmektedir.

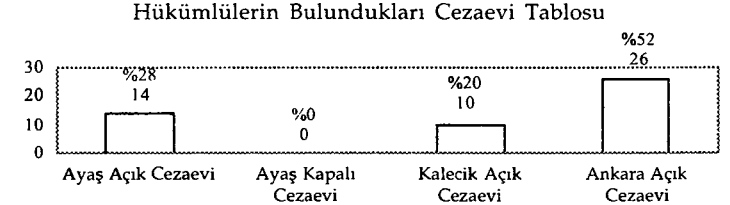
Tablo 3

Tabloda hükümlülük süresi ile el sanatları ile uğraşma arasında doğrudan bir ilgi görülmemektedir.

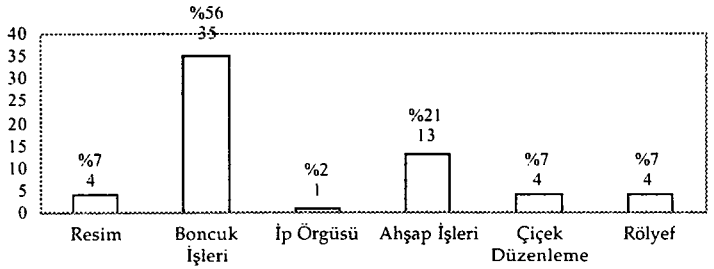
Hükümlüler meslek olarak şoför, inşaat işçisi, çiftçi, marangoz, konfeksiyoncu, silâh tamircisi, doğramacı, memur, garson, oto tamircisi, fırıncı, saraç, güvenlik görevlisi, döşemeci, elektronik teknisyeni, makine operatörü, öğretmen ve inşaat mühendisi olduklarını belirtmiş, 50 kişiden 4 kişi mesleksiz olduklarını söylemiştir.

Tablo 4

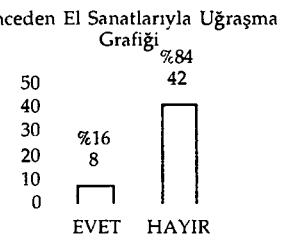
El sanatları ile uğraşan hükümlüler %52 oranında Ankara Açık Cezaevindedir. Sırası ile Ayaş Açık, Kalecik Açık Cezaevleri gelmektedir. Kapalı cezaevlerinde araştırma tarihlerimiz arasında bu işleri yapanların olmadığı bildirilmiştir.

Tablo 5

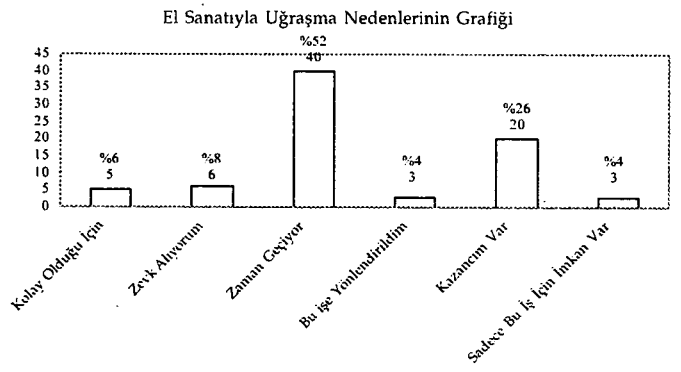
Hükümlülerin uğraştıkları el sanatları arasında %56 oranı ile ilk sırayı boncuk işleri almakta, bunu %21 ile ahşap oymacılığı (her türlü ahşap ve maket yapımı), %7 oranlarıyla resim, rölyef ve çiçek düzenleme takip etmektedir. %2 ile en az uğraşılan el sanatı ip örgüsüdür. Bazı hükümlüler birkaç iş birden yapmakta, bunu ya aynı zaman dilimi içinde veya biri bitince diğerine başlamak suretiyle uygulamaktadır.

Tablo 6

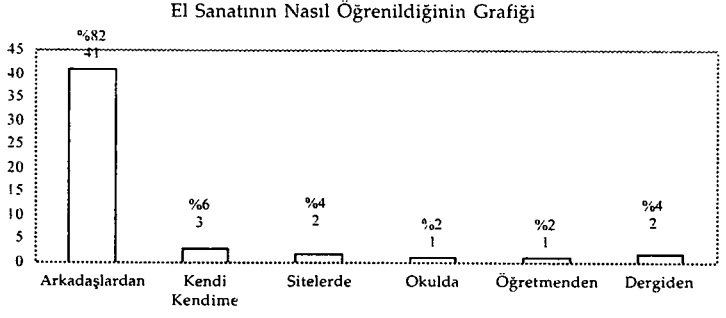
Hükümlülerin %84'ü daha önce bu tür el sanatlarıyla hiç uğraşmadıklarını belirtmişler, ancak % 16'sı bu veya benzeri işlerle meşgul olduklarını ifade etmişlerdir.

Tablo 7

El sanatlarıyla uğraşma nedenleri olarak %52 oranı ile "Zamanın geçişini fark etmiyorum." ifadesi ilk sıradadır. İkinci sırada %26 ile "Kazanç elde ediyorum." şıkkı işaretlenmiştir. Zaman geçirirken kazanç da elde etme, kısaca zamanı yararlı geçirme tezi hükümlüleri el sanatları ile uğraşmaya sevk eden en önemli faktördür.

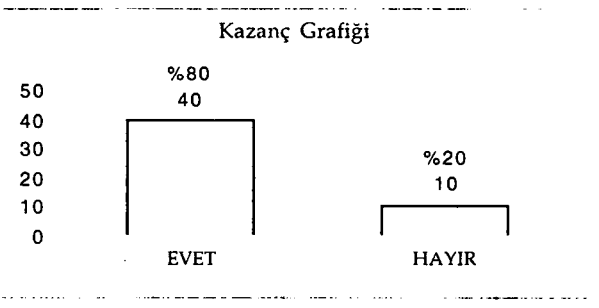
Tablo 8

Yapılan el sanatlarını %82 oranıyla 41 kişi cezaevindeki diğer hükümlülerden öğrenmiştir. Hükümlüler yakınlık kurdukları, sevdikleri arkadaşlarına gelenek görenek yoluyla bu sanatı öğretmekte, atölyelerdeki masalarda yer bulmakta, hatta tahliye olurken kendi alet edevat ve malzemelerini bunlara bırakmaktadır.

Üretilen el sanatları hükümlülerin yakınlarına, ziyaretçilerine, idarî personele satılmakta veya hediye edilmektedir. %80 oranında hükümlü bu işleri kazanç maksadı ile yaptıklarını belirtmişlerdir.

Tablo 9

El sanatları açık cezaevlerinde atölye adı verilen odalarda yapılmaktadır. Bu alanlar çalışmak isteyen her mahkûmu alabilecek kapasitede değildir. Bazı cezaevlerindeki atölyeler mahkûm yoğunluğundan dolayı kapatılmaktadır. Hükümlüler buralarda akşam yemeğinden sonra yatıncaya kadar ve hafta sonlarındaki boş vakitlerinde çalışmaktadırlar. Kullandıkları malzemeyi çoğunlukla ziyaretçileri ve izinden gelen arkadaşları vasıtasıyla temin etmekte bazen mektup veya telefonla sipariş vermekte ya da artmış malzemeleri kullanıp değerlendirmektedirler. Cezaevi kantinlerinde hem her çeşit malzeme bulunmadığını hem de dışarıya göre pahalı olduğunu belirtmişlerdir.

Cezaevlerinde özellikle boncuk işi, çiçek düzenleme, resim, ahşap oyma işlerini yapanlar modelleri kendilerinin yarattıklarını ifade ederken, maket gemi, yelkenli, kabartma ev gibi el işlerini yapanlar dergi, katalog, gazete resimlerini model olarak kullanmaktadır. Hatta gazetelerin turizm ilânlarında yer alan siyah beyaz gemi resimleri bile model olabilmektedir. Zaman zaman daha önce yapılan çalışmalar üzerinde bazı değişikliklerle yeni örnekler üretilmektedir. Boncuk, çiçek ve resim çalışmalarında en çok tercih edilen renkler sırasıyla kırmızı, mavi, beyaz, sarı ve siyahtır. Renk kavramı tercihi "modele yakışan bütün renkler", "canlı renkler", "uyumlu renkler", "fark etmez" gibi ifadelerle dile getirilmiştir. Boncuk işleri ve resimlerde gül, kanat açmış kuş,

çeşitli çiçekler, dua eden kız, cami, tabiat manzaraları en çok sevilen ve kullanılan motiflerdir.

Cezaevlerinde yapılan el sanatları ile üretilen malzemelerin başlıcaları:

Ahşap İşleri: Sandık, fayton, kağnı, ev, çerçeve, isimlik, müzik, mücevher, makyaj kutuları.

Boncuk İşleri: Duvar saati, cüzdan, çanta, çakmaklık, şişe kılıfı, bileklik, anahtarlık, nazarlık, kolye, kuş, telefon kılıfı, kırbaç, muskalık, sallama, tespih, pazubent, sigaralık, kemer, köpek tasması.

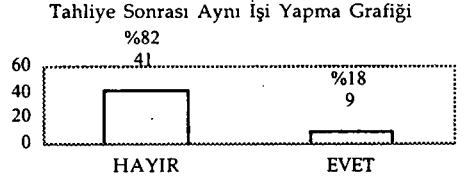
Maket: Gemi (yelkenli), ev.

Çalışmamız esnasında bu işleri yapanlar mevcutken daha önce dokuma ve ip örgüsü yapan hükümlülerin de olduğunu fakat onların tahliye olduğunu öğrendik.

Yapılan ürünler restoran, bar, otel, ev ve işyerlerinde dekor malzemesi, masa, vitrin, duvar süsü ve gece lâmbası olarak kullanılırken, boncuk işleri de fonksiyonlarına uygun olarak kullanılmaktadır.

Hükümlüler cezaları bittikten sonra %80 oranında bu işle uğraşmak istemediklerini söylemişlerdir. Bu bize özellikle boncuk işlerinin cezaevine has bir el sanatı olduğunu göstermektedir.

Tablo 10

Bu sanatların uygulanmasında küçük el takımları denilen testere, rende, çekiç, tornavida, pense, matkap, tığ, iplik, elektrik malzemeleri, makas, keski, maket bıçağı gibi aletlerle, tutkal, silikon ve bali benzeri yapıştırıcılar kullanılmaktadır. Fakat hükümlülerin ifadesine göre kırılan, bozulan ya da biten araç gerecin yerine yenisinin alınması konusunda idare ile problemler yaşanmaktadır.

Tablo 11

El sanatları ile uğraşmak size ne kazandırıyor?	Yüzde
Zaman geçiyor.	73
Kendime güven duyuyorum.	10
Yeteneklerimi keşfettim.	3
Metotlu çalışma alışkanlığı kazandım.	2
Beğenilmek, takdir edilmek hoşuma gidiyor.	8
Sorumluluk taşıyorum.	2
Bir fikrim yok.	2
Toplam	100

Tabloda görüldüğü gibi el sanatları ile meşgul olmanın hükümlü için %73 oranındaki kazancı zaman geçirme kavramına hizmet etmesidir. %10 oranıyla kendine güven duymak bir işi başarma arzusu gelirken önemli üçüncü faktör %8 oranıyla başkaları tarafından beğenilmek, takdir edilmek arzusudur.

Ayrıca ankette %90 oranında el sanatlarıyla uğraşmak "Kaygı ve korkularımdan kurtulmama yardımcı oluyor." %70 oranıyla "Başka insanlarla iletişim kurmama katkısı oluyor." cevaplarına yer verilmiştir.

Tablolara bakarsak elde ettiğimiz verilerin hipotezlerimizle örtüştüğünü görürüz. Ankara cezaevlerinde erkek hükümlülerden istekli olanlar atölyelerde yer bulabildikleri takdirde ve yetenekleri doğrultusunda boş zamanlarında boncuk, ahşap oyma, yapma çiçek, resim, makrame, yelkenli gemi, kibrit yapıştırma gibi el işleri üzerinde çalışmakta, bu çalışmalardaki model, renk ve desenleri kendileri belirlemekte böylece hem ekonomik hem sosyolojik hem psikolojik getiriler elde ederken "hapishane el sanatlarının" gelişmesine katkıda bulunmaktadırlar.

Değerlendirme ve sonuç

Bir ulusun maddî kültür değerlerinin en iyi yansıtıldığı ürünler el sanatlarıdır. Bunlar taşıdıkları estetik değerler, yapan kişinin duygu ve düşüncelerini el emeğine dökerek yansıtması açısından çok önemlidir. Bu sanatlar bazen özel yapılandırılmış atölyelerde, bazen evlerde, bazen de bireysel çalışmalarla çeşitli mekânlarda varlıklarını sürdürmektedir. Cezaevleri de kendine has el sanatlarının üretim yerlerinden biridir.

Ceza, devlet tarafından suçlu adı verilen bireylerin hayatlarının kontrol altına alınması anlamına da gelebileceği için bu el sanatlarıyla uğraşmak hükümlü açısından az da olsa özgürlük alanı kullanımı olarak değerlendirilmelidir. Çünkü bunlar zorlayıcı olmayan, tamamen isteğe bağlı çalışmalardır. Hükümlü istediği el sanatını seçmede, model, renk, desen kullanımında, yaratıcılığını göstermede, sanat vasıtasıyla duygularını ifade etmede tamamen serbesttir. Başka bir deyişle hükümlüler kişisel kararlar verip, bunları uygulayarak bir çalışma yapmaktadırlar. Bu uğraşılar onun kendi kendine sorumluluk alıp çalışma yeteneğini geliştirmesine katkı sağlarken, sorunlarından ve sorun kaynağı olmaktan uzaklaşmasını temin etmekte, ayakları üzerinde durmasına yardımcı olarak bir ekonomik koruma da sağlamaktadır.

Bu el sanatlarıyla uğraşan hükümlüler zamanlarını olabildiğince faydalı geçirirken bir ücret de elde ettikleri için işe yaramazlık, dışlanmışlık gibi duygularını daha rahat yenmekte, dayanışma ve iş birliği yapma istekleri artmakta, kişisel yaratıcılık arzuları ön plâna çıkmaktadır. Ayrıca çalışma esnasında hükümlüler birbirlerine şakalar yaptıklarını, takıldıklarını, şarkı türkü söyleyerek moral bulduklarını da ifade etmişlerdir.

Başkaları tarafından onaylanma ve beğenilme güdüsünün bir hükümlü için ne kadar önemli olduğu açıktır. Ortaya konulan başarılı bir el sanatı ürünü bu boşluğu doldurmakta, başka hükümlüleri de özendirmekte, böylece "hapishane sanatları" diyebileceğimiz bir tablo karşımıza çıkmaktadır.

Gözlemlerimize göre cezaevlerinde bu el sanatlarının öğrenimi yavaş işleyen bir süreçtir. Hükümlü istediği bir alanı belirlemekte, deneme yapmakta, başarısız olursa bir başka uğraşıya geçmektedir. Atölyelerdeki imkânların kısıtlı oluşu, yer darlığı her isteklinin bu çalışmaya katılmasını zorlaştırmakta, ancak tahliyeler sonucu çalışma masalarının boşalması yeni birine yer açılmasını sağlamaktadır. El sanatlarının birinde ustalaşmış, öğretici konumuna gelmiş bir hükümlünün tahliyesi veya başka bir cezaevine nakli de sorun olmakta, bu sanat o hükümlü ile birlikte gitmektedir.

Diğer bir problem de el işlerinin tanıtımı ve pazarlanmasında yaşanmaktadır. Yapılan ürünler ya cezaevi personeline ya da ziyaretçilere satılmakta veya hediye edilmektedir. Bu işlerden oluşan sergiler çok azdır. Sergilere gönderilen malzemelerin de kırık dökük geri geldiği iddia edilmektedir. Oysa ki bu el sanatlarının geliştirilmesi için atölyelerin yeniden sağlıklı bir şekilde düzenlenmesi, pazarlanmasını kolay-

laştıracak tedbirlerin alınması gerekmektedir. İndirimli tezgâh satışlarının yapılabilmesi için sergilere, tanıtım fuarlarına katılmak, bazı adliye binalarındaki satış ofislerinde bunlara da yer vermek yararlı olacaktır. Özellikle, yılbaşı, bayram, anneler günü ve bunun gibi hediyelik orijinal eşyaların arandığı günler bu el sanatlarının satışı için birer fırsattır. Bu yapılırsa hem cezaevine hem de hükümlüye önemli bir katkı sağlanmış olur. Ayrıca cezaevi idareleri yaratıcı ve yetenekli hükümlülere kendilerini geliştirebilmeleri için model, katalog, malzeme konularında yardımcı olursa bu el sanatları "monoton yaşamın neden olduğu can sıkıntısını giderecek işler" olarak değil, maddî halk kültürünün verilerinden olan zengin el sanatlarımız arasında "hapishane el sanatları" adıyla yerini alacaktır.

Sovyetler Birliğinde Mahkûm Dövmeleri

— İlyas Kamalov —*

Dövmelerin kökeni çok eski zamanlara dayanmaktadır. Daha V. yüzyılda bazı Avrupa, Güney Amerika ve Afrika halkları yüz ve vücutlarını dövmelerle süslüyorlardı. O zamanlar dövmeler, ritüel bir karakter taşımakta ve insanların hangi kabileye ya da sosyal gruba ait olduklarını göstermekte idi. Avrupa'da dövmelerin yayılışı ile ilgili; denizci Kuk'un Haiti adalarında insanların vücutlarına dövmeler yaptırdıklarını gördükten sonra Avrupa'ya döndüğünde bunları anlattığı ve bundan böyle uygulanmaya başladığı fikri de mevcuttur. Haiti'nin yerli halkları, gençlik çağına girdikleri ya da kabileleri namına büyük hizmetlerde bulundukları zaman dövmeler yaptırmışlardır. Yine Katolikler arasında dövmelerin yapılış sebebi çok ilginçtir. Katolik dininin ileri gelenleri, dindaşlarının İslâm'a geçişini yasaklamak için onların vücutlarına dövmeler yaptırmışlardır. Yani birinin vücuduna haç şeklinde bir dövme yaptırtarak onun İslâm'ı kabul etmesini engelleyeceklerini düşünüyorlardı.[1]

Sovyetler Birliğinde ise ilk dövmeleri yaptıranlar denizciler olmuş, onları da mahkûmlar takip etmiştir. Kriminolojinin bu parçasına yani dövmelere, yeterince önem verilmemiştir. Hâlbuki dövmelerde kullanılan resim, yazı, bunların vücudun neresinde yer aldığından vs. mahkûm ile ilgili bilgileri elde etmek mümkündür. Bunlar, mahkûmun ruhu, mesleği, çektiği ceza çeşidi, suç dünyasındaki yeri ile ilgili ente-

---

* İlyas Kamalov, Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Orta Çağ Tarihi Doktora Öğrencisi, İstanbul.

1 http:// goprussia.pp.ru/article.php?135.0

resan bilgiler içermektedir. Sovyet hükûmetinin bütün mahkûmların vücutlarındaki dövmeleri kaydettikleri ve daha sonra bu kayıtları teşhis için kullandıkları da bilinmektedir.[2]

Dövmeleri, mahkûmlar bir iletişim aracı, bir mesaj çeşidi olarak da kullanmışlardır. Meselâ, Resim-1'deki dövmede İçişleri Bakanlığı askerlerinin üniforması ve elinde baltayla duran kişi Stalin döneminde İçişleri Bakanı olan Beriya'dır. Bilindiği gibi, Beriya, Stalin'in sağ kolu olup, onun "idam" emirlerini yerine getiren adamdır. Bundan dolayıdır ki, üniformasının üzerinde kafatası resimleri yer almaktadır. Ancak burada Beriya çok düşünceli durmaktadır. Zira, Sovyet rejimi ondan da kuşkulanacak ve sonuçta Beriya da komünizme kurban gidecektir. Nitekim dövmenin altındaki yazıda "İçişleri Bakanı Kasap Beriya güvenini yitirmiştir" denmektedir.[3] Bu dövme 1954 yıllarında moda olmuştur ki, o tarihte artık ne Beriya, ne de Stalin hayattaydı. Beriya'nın resmini dövme olarak yaptıranların iki sebebi olabilir: Birincisi, mahkûmun Beriya'nın kurbanı olma ihtimali; ikincisi de mahkûmun, Beriya gibi güçlü birinin resmini yaptırarak, hapishanede kimin 'baba' olduğunu göstermek istemesidir. Dönemin mahkûmlarının aynı amaçla Miloseviç, Saddam Hüseyin gibi diktatör ve "kasap" liderlerin resmini dövme olarak yaptırdıkları yönünde tahminlerde bulunmak da mümkündür.

Stalin döneminde ise mahkûmların Beriya yerine Stalin'in resmini dövme olarak tercih ettikleri de bir gerçektir. Stalin'in resmini vücutlarına, onunla gurur duyduklarını göstermek için yaptıranlardan başka bir de Stalin ve genel olarak Sovyet rejimini eleştirerek insan halklarının kısıtlandığını göstermek için yapanlar da olmuştur. Nitekim ikinci resimdeki dövme buna bir örnektir.[4] Yine buna başka bir örnek olarak üçüncü ve dördüncü dövmeleri gösterebiliriz. Üçüncü resimde yer alan dövmede kilide bağlanan kitap, SSCB anayasasıdır. Bu dövmeyi daha çok siyasî mahkûmlar, savunma hakkından mahrum olduklarını göstermek için yaptırmışlardır.[5] Yine Resim-4'teki dövme de konu bakımından anayasa dövmesine benzemektedir. Bu dövme, İçişleri Bakanlığına bağlı birlikte çalışan bir memurun tasviridir. Çok korkutucu

---

2 www.drink.dax.ru/turma/turem_19.shtml

3 Bu fotoğraf Odessa Devlet Müzesinde (Ukrayna) çekilmiştir.

4 Resim 2 için bkz. http://dom-turma.narod.ru/recent.htm

5 Resim 3 için bkz. http://dom-turma.narod.ru/recent.htm

bir şekilde gösterilen bu memur aynı zamanda şu sözleri söylemektedir: "Sola adım, propaganda; sağa adım, provokasyon, yukarıya atlama, firardır". Bu dövme de SSCB'de insan haklarının ne kadar kısıtlı olduğunun bir göstergesidir.[6]

Resim-5'teki dövmede İçişleri Bakanlığına bağlı askerî birlikte görev yapan, ancak daha sonra yolları hapse düşen insanların tercih ettikleri dövmedir. Genellikle sol omuza yapılan bu dövmede bu birliğin sembollerini görmekteyiz. Bunlar kılıç, ateşli silâh, zırh, birliğin numarası ve komünizmin vazgeçilmez sembolü orak-çekiçtir.[7] Ayrıca insanların sadece hapishanede değil, normal hayatlarında da rejimi eleştiren dövmeler yaptırdıkları takdirde hapishanelere girdiklerini söylemek gerekmektedir.

Yine Lenin'in resmine mahkûmların dövmelerinde sık sık rastlamak mümkündür (Resim-6). Kriptoloji uzmanlarının bile çok güçlükle çıkaracakları bu dövmenin anlamı, çok ilgi çekicidir. Nitekim, Lenin resmini hırsızlar yaptırıyorlar. Bunu da şöyle açıklamak mümkündür: Lenin, Rusça'da *Ekim İhtilâlinin Önderi* anlamına gelen *Vojdy Oktyabrskoy Revolütsiyi* olarak tanınmaktadır. Bu terimdeki kelimelerin baş harflerini alırsak, karşımıza *VOR* kelimesi çıkmaktadır ki, bu da "hırsız" anlamına gelmektedir. Bu konuda şöyle yorum yapanlar da vardır: "Çalıntıları çalıyorum. Bütün zenginlerden azar azar çalarsam, bu hırsızlık değil de, hizmet olur!"[8] Bu yorumu herhâlde Sovyetler Birliğinde *raskulaçivaniye politikası*, yani zenginlerin mallarına devlet adına el koyma ile bağlamak mümkündür.

Bununla birlikte Sovyetler Birliğinde dövmelerde orak-çekiç ya da dönemin önderlerinden daha çok haç kullanılmıştır. Sovyetler Birliğinde kiliselerin çoğunun kapanmasına rağmen, kilise resmi mahkûmların göğüs, kalça ve elini süslemiştir. Nitekim Resim-7 buna bir örnektir. Ancak burada gördüğünüz kilise hırsızın evi, yani hapishane anlamına gelmektedir. Kubbe sayısı ise sabıkalık sayısı ya da mahkûmiyet süresine eşittir. Bulut ile melekler de bu ihtişamlı kiliseyi süslemektedir. Melekler de, mahkûmun hayatını hapishanede geçirdiği anlamına gelmektedir.[9] Mahkûmiyet süresi ya da sabıka sayısını gösteren bundan daha orijinal bir dövmeyi bulmak da zordur.

---

6 Bu fotoğraf Odessa Devlet Müzesinde çekilmiştir.

7 Bu fotoğraf Odessa Devlet Müzesinde çekilmiştir.

8 http:// banditochka5.narod.ru/a1.html

9 http://sergisland.narod.ru/text/life/21m.html

Sekizinci ve dokuzuncu resimlerdeki dövmelerde de kilise resmini görmekteyiz. Ancak bunlarda mahkûm bununla yetinmeyip, bir de kilisenin her iki tarafına da Hz. İsa, ve kucağında bir çocukla Aziz Madonna'yı tasvir etmiştir. Kucağında çocukla tasvir edilen Aziz Madonna tasvirini mahkûmlar, ev, aile ve çocuklarına özlem anlamına geldiğini ileri sürseler de bu dövme "Hapishane, benim yuvam" ve "Hapishane çocuğu" anlamındadır. Kedi resmi de hapishanenin devamlı meskûnu anlamına gelmektedir ki, bunu da şöyle açıklayabiliriz: Kedi Rusça'da *KOT* demektir. Rusça'da hapishanenin devamlı meskûnu anlamına gelen *Korennoy Jitely Türmı*'aki kelimelerin baş harflerini alırsak karşımıza *KOT* kelimesi çıkmaktadır.[10]

Onuncu dövmede çarmıha gerilen Hz. İsa'yı görmekteyiz. Mahkûm kendisini Hz. İsa'yla karşılaştırıyor, ancak aynı zamanda bu dövme mahkûmun Allah'tan hiçbir şey ümit etmediği anlamına gelmektedir. Bazen bu tür dövmelerin altında bir de "Günahsız insan yoktur" şeklinde yazı da bulunmaktadır.[11]

On birinci dövmenin ön plânında çıplak bir kız yer almaktadır ki, bu tür dövmeler Rusya'da asker ve mahkûmlar arasında çok yaygındır. Hatta bazıları bununla da yetinmeyip, kız arkadaşlarının işimlerini de yazdırırlar. Yeni bir kızla tanıştıklarında bu hareketlerinden pişman oluyorlarsa da, yapacak bir şey yoktur. Yine bu dövmede bir kitap göze çarpmaktadır. Bu kitap Kur'an-ı Kerim'dir. Arka plânda tuğ ve nöbet, üstte de ay yer almaktadır. Bütün bunlar dövmenin SSCB'deki Türk soyundan gelen mahkûmlara ait olduğu anlamına gelmektedir. Kur'an-ı Kerim ise mahkûmun Müslüman olduğunu göstermektedir. Kızın elindeki kılıç ve alev de savaşçı Türklerin sembollerindendir.[12] Saydığımız bütün bu semboller gerçekten de İslâm ve Türklerle ilişkili olmasına rağmen, ortadaki kız, kafamızda soru işaretleri bırakmaktadır. Ancak şunu da unutmamak gerekir, mahkûm sadece kendisinin Müslüman ve Türk olduğunu göstermek istemektedir. Bununla birlikte Müslümanlık ve Türklük duyguları zayıftır. Sovyetler Birliği devrinde bir mahkûmun bu duygularının gelişmiş olması da zaten beklenemez. Bugün bile Rusya'daki Müslümanların bazıları, dinî mensubiyetlerini

---

10 http://han-tattoo.narod.ru/agr.htm; http://tatoo-pro.narod.ru/crime/recent.htm

11 http://tatoo-pro.narod.ru/crime/recent.htm

12 Bu fotoğraf Odessa Devlet Müzesinde çekilmiştir. Ayrıca bkz. http://tatoopro.narod.ru/crime/recent.htm

ancak boyunlarına taktıkları altın kolye ve ay-yıldızlı kolye ile belirtmektedirler.

Resim-12'de yer alan dövme ise Afgan mücahidi ile ilgilidir. Dövmenin altındaki yazı da çok enteresandır: "Afgan mücahidinin son kahvaltısı - tüfeğin haznesidir." Yine "Yanımızda olmayan karşımızdadır" sözleri vardır. Bu sözler bize çok tanıdık gelmektedir.[13] Çünkü, Rusya Cumhurbaşkanı Vladimir Putin, Çeçenistan Savaşı sırasında, ABD Başkanı G. W. Bush da Irak hareketi esnasında buna benzer ifadeler kullanmışlardı. Son cümlede de "Eğer düşman pes etmiyorsa, onu yok ediyorlar" denmektedir. Dövmenin arka plânında yer alan ecelin, aslında elinde kalaşnikov silâhı olan bir Rus askeri olduğu anlaşılmaktadır. Bu dövmenin popülaritesi ise SSCB'nin Afganistan'a girmesi ile ilgilidir. Bunu yaptıran mahkûm da ya zamanında bu savaşa katılmış, ya da bu dövme ve altında yer alan cümlelerle hapishane arkadaşlarına bir şeyler ima etmeye çalışmaktadır.

Bununla birlikte romantik ve nostaljik dövmeler de mevcuttur. Meselâ, Resim-13'teki dövmede güller ve altında şiir yer almaktadır. Ancak bunların manası pek romantik değildir. Güller, mahkûmun çocukluğunu çocuk ceza ve ıslah evinde geçirdiği anlamına gelmektedir. Altındaki yazı ise duygusaldır:

Benim mahkûm olduğuma bakmayın
Ben sadece Sovyet kanununu ihlâl ettim
Özgürlükten mahrum edildim
Ancak insanî duygularımı yitirmedim[14]

Bu mahkûmun Sovyet rejimine karşı olduğundan mı yoksa başka suçtan mı hapse atıldığını kestirmek zordur. Zira, şiir, rejime karşı kendisini savunma ile ilgili satırlar içerse de, üstteki gül, belirttiğimiz gibi mahkûmun, çocukluktan beri sabıkalı olduğunu göstermektedir ki, o yaşta rejime karşı bir suç işlediğini düşünmek yanlış olur. Bununla birlikte aileleri hapse atılan ya da sürgüne gönderilen çocukların da çocuk ıslah evlerine gönderdiklerini unutmamak gerekmektedir.

---

13 Bu fotoğraf Odessa Devlet Müzesinde çekilmiştir. Ayrıca bkz. http://tatoopro.narod.ru/crime/recent.htm

14 www. tattoo.b-a.ru/p.php/s=n

Çarlık rejimini özleyen ve seven mahkûmlar ise Resim-14'teki gördüğümüz gibi omuzlarına apolet şeklinde Çarlık Rusya'sının simgesi olan iki başlı kartalı tasvir etmişlerdir. Bu dövmenin altında bazen şöyle cümlelere de rastlamak mümkündür: "Yaşasın Çuçmeksiz ve Komünistsiz Rusya! Çarlık devrinde Ruslar, insan idiler."[15] Çuçmeksiz Rusya'dan kastedilen şey de Rus olmayan halktır. Aslında bu slogan bugünkü Rusya'da Liberal Demokrat Parti Lideri aşırı milliyetçi Jirinovsky'nin sözlerine çok benzemektedir. Jirinovsky de her konuşmasında Rus olmayan halklarla komünistlere lâf atmaktadır.

Yine apolet şeklindeki Resim-15'teki dövmede kafatasını görüyoruz. Bu da "Beni sadece idam düzeltir", "Günlük hayat yaşıyorum", "Acılar çekmek için doğdum", "Ne olursa olsun" anlamlarına gelmektedir.[16]

Resim-16'da de yer alan dört tane dövme de dikkate değerdir. Birincisi, "Ben Allah'ın bu dünyadaki seçilmiş insanı", yani herkesin bu dünyada Yahudi olamayacağını, bunun için Yahudi olarak doğmak gerektiği anlamına gelmektedir. İkincisi, Nazi Almanların işaretidir. "Benim Tanrım - Adolf Hitler. Adolf Hitler - Kutsal cefakeş. Komünist ve Yahudileri öldürme, katliam değil, dünyayı iblisin elçilerinden temizlemektir". Üçüncü dövmede yine Haç görüyoruz. Bu tür dövmeleri hırsızların tercih ettiklerini yukarıda belirtmiştik. Bu tür dövmelerin altında bazen "Allah beni açlık, fakirlik, polis ve komünistlerden korusun" şeklinde yazı da vardır. Dördüncü dövmede ise "Allah'tan başka İlâh yoktur. Dinden dönenleri döv ve kes" yazısıyla birlikte kullanılmakta ve "Sadece Allah'a boyun eğerim" anlamına gelmektedir. Bu son dört dövmenin aslında belirli din, rejim vs.nin simgesi olmasına rağmen, haçı sadece Hristiyanların, ay-yıldızı da sadece Müslümanların kullandığı söylenemez. Yahudilerin sembolünü, kendisini seçilmiş biri olarak göstermek, bunun karşılığında ay-yıldızı da kimseye itaat etmeyeceğini belirtmek isteyenler kullanmışlardır.[17]

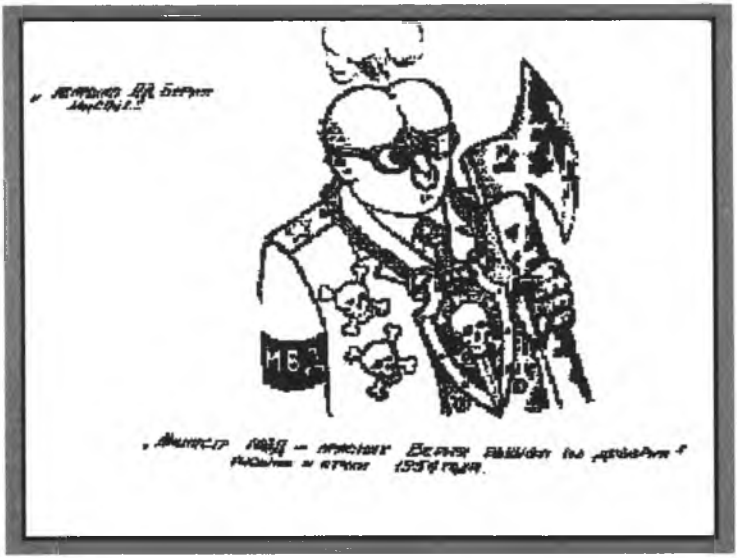
Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz: Yukarıda da belirtildiği gibi, dövmeler mahkûmun kimliğini tespitte önemli rol oynamaktadırlar. Bazı mahkûmlar, dövmeleri kendilerine bir hatıra sebebiyle yaptırırken, diğerleri de dövmeler ile birilerine mesaj göndermeye çalışmışlardır. Yine birilerini taklit etmek ya da kendisini hapishanedeki herhangi bir gruba kabullendirmek amaçlarıyla da dövmelerin yaptırıldığı bilinmektedir.

---

15 www. tattoo.b-a.ru/p.php/s=n

16 www. tattoo.b-a.ru/p.php/s=n

17 www. tattoo.b-a.ru/p.php/s=n

Resim - 1

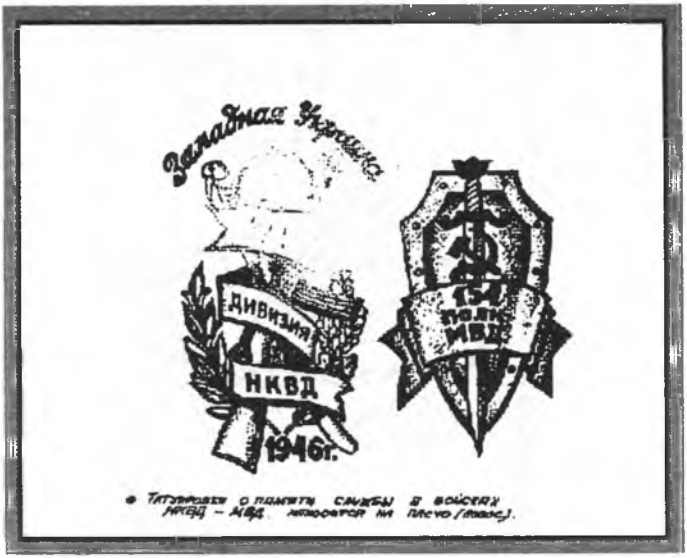
Resim - 2

Resim - 3

Resim - 4

Resim - 5

Resim - 6

Resim - 7

Resim - 8

Resim - 9

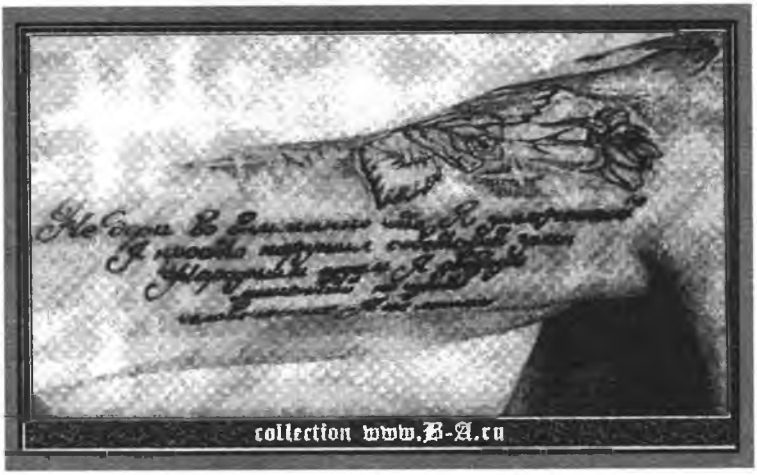
Resim -10

Resim - 11

Resim -12

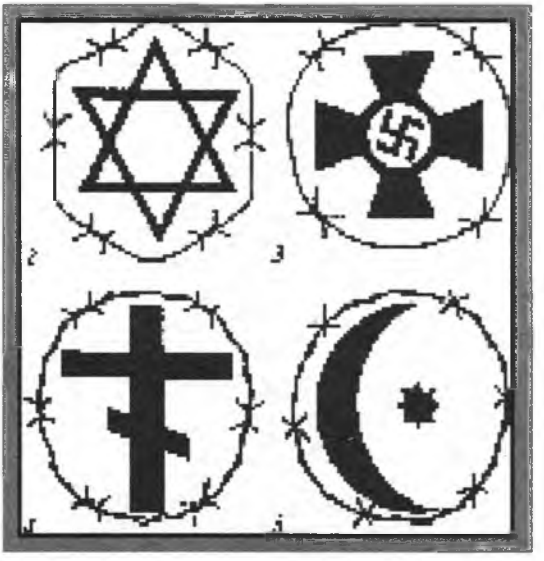
Resim - 13

Resim -14

Resim - 15

Resim -16

Şiddet

Cezaevlerinde Cinsel Taciz ve Tecavüz Olayları

— İrem Akduman, Gökhan Oral —*

Cezaevlerinde cinsel taciz ve tecavüz olayları her iki cinsiyetten, tüm hükümlülerin karşı karşıya kaldığı bir sorundur. Bu konu, hassas olması sebebiyle, tartışılmaktan kaçınılan, üzeri örtülen bir sorundur. Burada ele alınan tecavüz ve taciz olayları, ağırlıklı olarak erkek hükümlülerin diğer hükümlülere uyguladıkları cinsel şiddeti kapsamaktadır. Ayrıca, cezaevi çalışanlarının kadın mahkûmlara uyguladıkları cinsel taciz konusuna da değinilecektir. Bu konu karanlıkta kaldığı sürece, hem insan hakları ihlâl edilecek, hem de ortaya çıkacak sonuçlar, topluma daha büyük bir sorun yumağı olarak geri dönecektir.

Konu suçlulara karşı gerçekleştirilen bir şiddet olayı olduğunda, kamuoyunun yaklaşımı daha duyarsız olabilmektedir. Bir kişinin suç işleyerek cezaevine girmiş olması, maruz kaldığı şiddeti hak ettiği anlamına gelmez. Bu yanlış düşünce, ufak suçlardan cezaevine girmiş olan bir kimsenin, infaz sürecinde, ikinci bir ceza olarak, cinsel suç mağduru hâline gelmesine sebep olabilmektedir ki, bu durum yasal olmadığı gibi, adil de değildir. Cezaevlerinde tecavüze uğrayan mağdurlara yönelik bir başka yanlış inanış ise, onların eşcinsel eğilimli olduklarıdır.[1] Yapılan araştırmalar sonucunda, eşcinsel eğilimleri olan kişilerin cezaevlerinde cinsel şiddete maruz kalma ihtimalinin hetero-

* İrem Akduman, İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Adlî Tıp Enstitüsü, İstanbul.
Doç. Dr. Gökhan Oral, İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Psikiyatri Ana Bilim Dalı, İstanbul.

1 (Rae,)

seksüel kişilere göre daha yüksek olduğunu ortaya koyarken, saldırı mağdurlarının çoğunlukla heteroseksüel erkekler olduğu anlaşılmıştır.[2]

Hapishanelerde tecavüz konusu, araştırma açısından zorluklar taşıdığı için, alanda yapılan çalışmalar sınırlı kalmakta, araştırma sonuçları çelişkili olabilmektedir. Literatürde, konu ile ilgili fazla çalışmaya rastlanmazken, son dönemlerde, özellikle Amerika'da, değişik eyaletlerde yapılan araştırmalar dikkati çekmektedir. Bu sebeple, çalışmamızda ortaya konacak bilgiler çoğunlukla ABD verilerine dayanacaktır.

Amerika'da, 4 ayrı eyalette, 7 erkek cezaevinde yapılmış olan bir çalışma sonucunda hükümlülerin % 21'inin mahkûm edildiği tarihten itibaren, en az bir defa, cinsel içerikli bir davranışa maruz kaldığı ve bunların en az % 7'sinin tecavüze uğradığı saptanmıştır.[3]

Nebraska'da, 1999 yılında yapılan bir araştırmada benzer sonuçlar bulunmuştur. Mahkûmların % 22'si istekleri dışında, cinsel içerikli bir davranışa zorlanırken, bunların % 50'si en az bir kere tecavüze uğramışlardır. Alanda yapılan bir başka çalışma, konu üzerindeki çelişkili verileri net bir şekilde ortaya koymaktadır. Cezaevleri içinde yapılan çalışmada, üst düzey çalışanlardan, gardiyanlardan ve mahkûmlardan, konu ile ilgili tahmin yürütmeleri istenmiştir. Üst düzey yöneticiler, hükümlülerin 1/8'inin rızası dışında cinsel ilişkiye zorlanmış olabileceğini söylerken, gardiyanların tahmini 1/5 olarak bulunmuştur. Beklenildiği üzere, hükümlülerin tahmini, diğer iki gruptan yüksek olup, 1/3'tür. Bu sonuçlar, konunun ciddiyetini belirtirken, daha fazla çalışma yapılması zorunluluğunu da kesin olarak ortaya koymaktadır. Ülkeler arasında yapılan karşılaştırma çalışmalarında, sorunun nitelikleri bakımından çok fazla bir değişkenlik gözlenmemiştir. Özetle, bu sorun, gelişmiş veya gelişmemiş tüm devletlerin ortak problemi hâline gelmiştir.[4]

Kimler daha fazla bu tür tacizlerin kurbanı oluyor?

Herkes cinsel taciz kurbanı olabilirken, bazı özellikler taşıyan kişilerin daha sık bu tip saldırılara maruz kaldıkları dikkati çekmektedir. Erkek hükümlülerin, diğer hükümlülere uyguladıkları cinsel şiddet olaylarında, mağdurların yaşı, fiziksel özellikleri, davranışları, şiddete

---

2 (Donaldson, 1995)

3 (Human Rights Watch Report, 2001)

4 (Human Rights Watch Report, 2001)

eğilimleri ve cinsel yönelimlerine bakıldığında ortak özellikler göze çarpmaktadır. Yaş olarak daha genç, ufak tefek olan kişilerin hedef seçildiği cinsel taciz olaylarında efemine hareketleri olan, bazı kadınsı özellikler (uzun saç, ince ses, gibi) taşıyanların da bu konu ile ilgili olarak diğer hükümlülerin dikkatini çektiği saptanmıştır. Dış görünüşün yanı sıra, kişilik özellikleri de hükümlüleri cinsel taciz mağduru hâline getirebilmektedir. Araştırma sonuçlarına göre, öncelikli olarak, çekingen, utangaç, pasif, agresif olmayanlar hükümlülerin kurban olarak seçildiği ortaya çıkmıştır. Bu yapıdaki kişilerin, cezaevine uyum süreci daha uzun olmakla beraber, sessizlikleri ve kavgadan uzak durmaları hedef olma olasılıklarını arttırmaktadır. Bu durumları onları "kuvvetsiz, zayıf bir av" konumuna yerleştirmektedir. Kişinin entelektüel olması da onu hedef yapabilecek bir diğer özelliktir. Bu sebepledir ki, yapılan çalışmalara göre, özellikle cezaevine ilk girişi olan, ağır bir şiddet suçu işlememiş, herhangi bir çeteye üye olmamış kişiler cinsel şiddete maruz kalmaktadırlar. Yeni gelen mahkûm ne kadar çabuk diğer mahkûmların saygısını kazanırsa, kavgadan kaçmayıp, "yürekli" olduğunu ne kadar ortaya koyarsa, o kadar kendini bu gibi saldırılardan korumuş olur.[5]

Bu özelliklere sahip hükümlüler, kendilerini cezaevi ortamlarında koruyamazlar. Bu nedenle, karşılarına çıkan iki seçenekten birine boyun eğmek durumunda kalmaktadırlar: Ya devamlı olarak çok sayıda mahkûm tarafından tecavüze uğrayıp şiddete maruz kalacak, ya da kendisini koruyabilecek bir mahkûmun "boyunduruğu" altına girip, sadece ona hizmet ederek, güvenliğini sağlayacak.[6] Kişi bu özelliklerin ne kadar çoğunu bir arada taşıyorsa, tacize uğrama oranı da o kadar artmaktadır.

Hapishanelerde yaşanan tecavüz olaylarının birçoğunda, eylemin iki tarafın da isteği doğrultusunda gerçekleşmiş olduğu iddiası ortaya atılmaktadır. Unutulmaması gereken bir nokta, kişinin fiziksel olarak karşı koymaması, o ilişkiyi istediği anlamına gelmemektedir. Kişi korkudan bir şey yapamayacak durumda olabilir, daha fazla şiddeti provoke edeceğini düşündüğünden karşı koymamış olabilir veya bahsettiğimiz gibi, çok sayıda hükümlünün tacizi ve şiddetinden korumak için tek kişinin tacizine boyun eğmek durumunda kalmış olabilir. An-

---

5 (Human Rights Watch Report, 2001)

6 (Human Rights Watch Report, 2001)

cak bu korunma yöntemi de yetersiz kalabilmekte, korunma amaçlı olarak kendini belli bir kişiye kendi rızası ile kullandıran hükümlü, kişiyi sahiplenen mahkûm tarafından, başkalarına kiralanabilmektedir.[7] Bir kere tecavüze uğramış bir mahkûm, sanki işaretlenmiş gibi, devamlı bir taciz hedefi hâline gelmektedir.[8] Hangi durumda olursa olsun, gerçekleşen olay tecavüzdür ve kişide fiziksel ve psikolojik açıdan çok derin yaralar açar. Dikkate almamak gibi bir durum söz konusu olamaz.

Erkek mahkûmların arasında ortaya çıkan cinsel taciz olaylarında ruh sağlığı bozukluğu ve/veya zekâ geriliği gibi dezavantajları olan mahkûmların cinsel olarak kötüye kullanılması da çok sık karşılaşılan bir durumdur. Ülkemizde de, yasalar gereği, hafif ve orta dereceli zekâ gerilikleri için ceza indirimi uygulanmaktadır. Bu kişilerin cezaevlerine gönderildiğinde, şiddete maruz kalma ihtimalleri çok yüksektir. Bu şiddet, cinsel şiddeti de içermektedir. Cezaevlerinde cinsel şiddete maruz kalan bir diğer grup ise çocuklara karşı cinsel suç işlemiş olan mahkûmlardır.[9]

Kadın mahkûmların kadınlara ve/veya cezaevinde çalışanların kadın mahkûmlara uyguladıkları cinsel şiddet olgularında mağdurların özellikleri, erkeklerde olduğu kadar belirgin değildir. Çoğunlukla, daha genç olan ve/veya zekâ özürlü olanların mağdur oldukları göze çarpmaktadır.[10]

Cinsel taciz ve tecavüzün neden olduğu sorunlar

Cezaevlerinde cinsel taciz ve tecavüzler sonucunda ortaya çıkabilen sorunları, kabaca iki grupta inceleyebiliriz:

1. Fiziksel sorunlar:

Rızası dışında cinsel ilişkiye zorlanan kişilerde ilk dikkat edilen, uygulanan şiddetin kişide bıraktığı fiziksel göstergelerdir. Zorlama öncesi, sırası ve sonrasında, uygulanan şiddet sebebiyle vücutta çeşitli yaralanmalar meydana gelebilir. Ölümle bile sonuçlanabilen şiddette saldırılar, nadir de olsa karşımıza çıkmaktadır. Saldırının cinsel nitelik

---

7 (Parenti, 1999; Mariner, 2002)

8 (Human Rights Watch Report, 2001)

9 (Human Rights Watch Report, 2001)

10 (Human Rights Watch Report, 2001)

taşıması sonucunda vajinal ve/veya rektal kanamalara sık rastlanılmakta, hatta bazı cerrahî müdahâleler gerekebilmektedir.[11]

Cezaevlerinde tecavüz olaylarının sebep olduğu çok önemli bir başka sorun ise cinsel yolla bulaşan hastalıkların yayılma tehlikesidir. Hepatit, AİDS gibi ölümcül hastalıkların, tecavüz kurbanlarına geçmesi sıkça görülmektedir.[12] Bu da, nispeten ufak bir suçtan birkaç sene hapis yatma cezasına çarptırılan bir kişinin, cezasının infazı sırasında idam edilmesi gibi bir durum meydana getirmektedir. Bu şekilde virüs almış olan kişilerin, cezaevlerinden çıktıktan sonra, dışarıda, bu hastalığı bilinçli veya bilinçsiz şekilde yaymaları riski de çok yüksektir.

Kadın mahkûmların, hapishanelerde tecavüze uğramaları, yukarıda saymış olduğumuz zararların yanı sıra, gebe kalmaları riskini de taşımaktadır.[13] Bu durum, kişide hem fiziksel hem psikolojik ilâve problemlere sebep olmaktadır.

2. Psikolojik sorunlar:

Tecavüzün mağdur üzerinde bıraktığı izlerden biri de, çoğunlukla gözle görülmediği için atlanabilen, psikolojik sorunlardır. Olay sonrası mağdur, öncelikle şok hâli yaşayabilir, maruz kaldığı olaya inanamama durumu da sıklıkla görülebilir.[14] Yaşadıklarının etkisiyle duyduğu yoğun utanç ve suçluluk hisleri sonucunda mağdur içine kapanabilir. Bu gibi travmalar sonrasında gelişebilen Akut Stres Bozukluğu ve Travma Sonrası Stres Bozukluğu belirtilerinin fark edilip, zamanında müdahale edilmesi çok önemlidir. Kişide belirgin bir kaygı hâli dikkati çekebilir. Uyku problemleri, devamlı kâbus görme, mide bulantısı, irritabilite, konsantrasyon bozuklukları, aşırı irkilme tepkisi, devamlı bir korku hâli içinde bulunma gibi belirtilere[15] önceden dikkat edildiği takdirde, bu kişiye gereken yardım sağlanabilir.

Cezaevlerinde meydana gelen cinsel taciz ve tecavüz olayları, bir kısır döngü hâlinde, agresyon ve şiddeti arttırmaktadır.[16] Ağır suç işlememiş olan, pasif mahkûmlar, şiddet eğilimi yüksek potansiyel bir

---

11 (Human Rights Watch Report, 2001)

12 (Donaldson, 1995; Human Rights Watch Report, 2001)

13 (Human Rights Watch Report, 2001)

14 (APA, 2000; Human Rights Watch Report, 2001)

15 (APA, 2000)

16 (Parenti, 1999; Berger, 2002)

suçlu olarak hapishaneden çıkabilmektedir.[17] Cezaevinde yaşadığı şiddete, daha fazla şiddet göreceği korkusuyla tepki veremeyen tecavüz kurbanı, yaşadığı yoğun öfkeyi hapishaneden çıkana kadar bastırmaktadır. Bu gibi durumlara maruz kalan kişi, dışarı çıktığında antisosyal davranışlar sergileyebilmekte ve araştırmalara göre cinsel suçlara yönelme riski artmaktadır.[18] Böylece, hem kendisine yapılanın intikamını aldığını hissetmekte, hem içinde biriktirmiş olduğu öfkeyi dışarı vurabilmekte, hem de içeride kaybettiğini düşündüğü erkekliğini, kendisine ve diğer insanlara ispat etmektedir. Bu durum her zaman bu şekilde gelişmeyebilir. Yaşadığı korkunç olay sonrası yardım almayan hükümlüler, içinde bulundukları ağır utanç ve suçluluk duyguları sonucunda, depresyona girebilmekte, ve intihara yönelebilmektedirler.[19] Aşağılanmışlık duygusunun yanı sıra, tecavüz kurbanlarında sıklıkla karşılaşılan, "acaba engel olabilir miydim?" veya "ben mi sebep oldum?" düşünceleri sebebiyle ortaya çıkan suçluluk duygusu, kişinin kendisinden nefret etmesine sebep olabilmekte ve kişide yoğun öfke duyguları ortaya çıkarmaktadır.

Daha fazla şiddete maruz kalmamak için kendilerini bir kişiye cinsel olarak kullandırmayı seçen mahkûmlar, kendi rızaları ile cinsel ilişkiye giriyorlarmış gibi görünseler de aslında onlar da tecavüz mağdurlarıdır. Bu kişiler, sürekli olarak fiziksel ve psikolojik zarar görmeye devam ederler. Bu gibi durumlarda suçluluk ve utanç hissi daha ağır olarak yaşanmakta, kişi kendinden nefret eder hâle gelebilmektedir.

Mağdur üzerinde ağır psikolojik ve fiziksel etkilerini ortaya koyduğumuz hapishanelerde cinsel taciz ve tecavüz olgularını önlemek ve sorunlar büyümeden müdahale etmek amacıyla literatürde çeşitli çözüm önerileri ifade edilmiştir.

Ne yapılabilir, çözümler...

Cezaevlerinde cinsel taciz ve tecavüz olaylarının önüne geçmek için atılması gereken en temel adım, yapılacak objektif araştırmalar sonucunda olayın gerçek boyutlarının ortaya konmasıdır. Bunun için, sessizliğin bozulması, mağdur olmuş mahkûmları adlî makamlara başvurmaları için yüreklendirilmesi gerekmektedir. Her tecavüz ola-

---

17 (Turner, 2000)

18 (Berger, 2002)

19 (Gear, 2001)

yında olduğu gibi, burada da mağdurlar, yaşadıkları utanç, güvenliklerinden endişe etmeleri ve/veya saldırganın cezalandırılmayacağına olan inançları sebebiyle şikâyette bulunmamaktadırlar.[20]

Cezaevleri personelinin seçimi konusuna önem verilmelidir. Orada bulunan hükümlülerle ilgili ön yargılı olan bir kişinin bu konuya hassasiyet göstermesi beklenemez. Bunun yanı sıra, personel sayısının yeterli miktarda olması, bu tarz olayların gözden kaçmasını engelleyebilecek bir faktördür.

Özellikle üzerinde durulması gereken bir başka önlem, çalışanların cinsel taciz hakkında bilgilendirilmesidir.[21] Çalışanların, cinsel taciz olayı ile karşı karşıya kaldıklarında izlemeleri gereken basamakların açık bir şekilde düzenlenmiş olması çok önemlidir. Hükümlünün güvenliği, psikolojik ve fiziksel tedavisi, durumun adlî makamlara bildirilmesi, faillerin cezalandırılması konularında izlenecek yol detaylı bir şekilde belirli olmalı ve her çalışan bu konuda eğitimden geçmelidir. Cezaevinde çalışan doktorların, hemşirelerin, psikolog ve/ya sosyal hizmet uzmanlarının da bu konuda duyarlı kişiler olması gerekmektedir çünkü bu kişiler oradaki tecavüz vak'alarını fark etme, tanımlama, delillerin toplanması ve tıbbî ve psikolojik müdahalede bulunmak gibi birçok önemli konuda rol oynayacaklardır.

Cezaevi personelinin yanı sıra, hükümlülerin de konu ile ilgili bilgilendirilmesi önemlidir.[22] Böyle bir durumla karşılaştıkları zaman nereye nasıl başvurabilecekleri, nasıl yardım alabilecekleri, hapishanede nasıl cinsel tacizden kaçınabilecekleri gibi önemli ve pratik bilgilerin verilmesi yararlı olacaktır.

Bazı özellikler taşıyan hükümlülerin cinsel tacize uğrama ihtimalinin diğer hükümlülere göre daha yüksek olduğu bilinmektedir. Bu gerçek göz önüne alındığında, hükümlülerin, özelliklerine göre sınıflandırılıp yerleştirilmesi, risk grubunda olanların, daha ağır şiddet suçu işlemiş hükümlülerden ayrı tutulması önerilmektedir.[23]

Tüm bu çalışmalara ek olarak, tecavüz mağduru hükümlünün, cezaevinden çıktıktan sonra da yardım alması sağlanmalı, bu kişi ilgili kuruluşlara yönlendirilmelidir.

---

20 (Berger, 2002)

21 (Human Rights Watch Report, 2001)

22 (Donaldson, 1995)

23 (Human Rights Watch Report, 2001; Parenti, 1999)

Sonuç olarak, cezaevlerinde cinsel taciz ve tecavüz olguları yok sayılmamalı, sorunun boyutları ortaya konulmalı, müdahale ve önleme yöntemleri belirlenerek hayata geçirilmelidir.

Kaynaklar

Amerikan Psikiyatri Birliği: *Psikiyatride Hastalıkların Tanımlanması ve Sınıflandırılması El Kitabı*, Yeniden Gözden Geçirilmiş Dördüncü Baskı (DSM-IV-TR), Amerikan Psikiyatri Birliği, Washington DC, 2000'den çeviren Köroğlu E., Hekimler Yayın Birliği, Ankara, 2001.

Berger, V. (2002). *Sentenced to Rape.* http://www.counterpunch.org/bergerrape.html 6.Ocak.2002

Donaldson, S. (1995). *Training Americans to Rape: The Role of our Jails, Prisons and Reformatories.* USA Today, May. http://www.spr.org/en/doc_01_usatoday.html 01 Mayıs 1995.

Gear, S (2001) *An Uncomfortable, Unspeakable Truth.* Mail and Guardian, May. Center for the Study of Violence and Reconciliation. http://www.csvr.org.za/articles/artgear1.htm. 25 Mayıs 2001.

Human Rights Watch Report (2001). *No Escape: Male Rape in US Prisons.* http://www.hrw.org/repots/2001/prison

Mariner, J. (2002). *Preventing Prison Rape.* June. http://www.writ.news.findlaw.com/mariner/20020624.html 24 Haziran 2002

Parenti, C. (1999). *Rape as a Disciplinary Tactic.* http://www.salon.com 23 Ağustos 1999.

Rae, D. *Prison Rape.* Movement Against Corruption and Complicity. http://macc.4mg.com/prisonrape.html 01 Ocak 2003

Turner, R. G. (2000). *12 Sex in Prison.* Tennessee Bar Journal, August, 12.

Islahevleri ve Sübyan Koğuşlarında Pedofili

— Gökhan Oral, İrem Akduman —*

Islahevleri ve sübyan koğuşlarında zor şartlar altında gelişmelerini tamamlamaya çalışan çocuklar, içinde bulundukları zor koşullar altında çeşitli şekillerde tacizlerle karşı karşıya kalmaktadır. Fiziksel ve duygusal tacizlere maruz kalabilen bu çocukların, cinsel olarak da kötüye kullanıldıkları, zaman zaman gündeme gelmekle beraber, bazen ilgisizlik ve ön yargılar, bazen farklı endişelerle, bu konu örtbas edilmektedir. Cinsel suç olgularının çoğu adlî makamlara intikal etmezken, suça itilmiş çocukların mağdur edildiği cinsel istismar olaylarının rapor edilme oranı diğerlerine göre çok daha düşüktür. Bu tip kurumlarda yaşamak zorunda kalan, yaşıtlarına göre hayata birkaç adım geride başlayan bu çocuklar, bu konuda da ayrıma maruz bırakılarak, hayatlarının geri kalan kısmında güvenli ilişkiler kurmaları imkânsız hâle getirilmektedir.

Amerika Birleşik Devletlerinde ve İngiltere'de, kurumlarda yaşayan çocukların cinsel olarak kötüye kullanılma sıklığı araştırılmıştır. Çıkan sonuçlarda, bu gibi yerlerde cinsel istismar olduğu, konunun önemini azaltmamakla beraber, problemin sayısal anlamda tahmin edildiği kadar yaygın olmadığı ortaya konmuştur.[1] Ulaşılan yüzdelerin, araştırmadan araştırmaya farklılıklar gösterdiğini fakat yaklaşık

---

* Doç. Dr. Gökhan Oral, İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Psikiyatri Ana Bilim Dalı, İstanbul.
İrem Akduman, İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Adlî Tıp Enstitüsü, İstanbul.

1 (Gallagher, 2000)

olarak % 6 ilâ % 13 arasında değişmekte olduğu saptanmıştır.[2] Türkiye'de bu oran henüz bilinmemektedir ve konu ülkemizde araştırma eksiği olan bir çalışma alanıdır.

Sübyan koğuşları ve ıslahevlerinde karşımıza çıkabilecek bir cinsel istismar şekli pedofilidir.

Pedofili nedir?

Sözlükteki karşılığı "çocuk sever, çocuk aşığı" olan pedofili, kısaca, ergenlik öncesi veya ergenlik döneminde olan çocuklarla cinsel ilişkide bulunmak olarak tanımlanabilir. Psikiyatride kullanılan tanı ölçütleri el kitabı[3] pedofiliyi betimlemek için bazı kriterler öne sürmüştür, buna göre: "en az altı ay süren, ergenlik öncesi çocuklarla ilgili, cinsel olarak tahrik edici, yoğun ve tekrar eden fanteziler kurmak veya bu yaşta çocuklarla cinsel aktivitelerde bulunmak; bu cinsel davranış ve gereksinimlerin kişinin sosyal, meslekî ve diğer yaşam alanlarındaki fonksiyonlarında dikkat çekici düzeyde sıkıntı veya bozukluk görülmesi ve uygulayanın kurbandan en az beş yaş daha büyük olması" gerekmektedir.[4]

Pedofili çok karmaşık bir olgudur. Suç eylemi, bir okşamadan, hunharca işlenen bir cinayete kadar uzanabilir. Bazı pedofiller, çocuklara zarar vermeksizin, onlara sevgi göstermek istese de bazı tip pedofiller çocuklara işkence yapıp öldürmekten haz duyabilirler. Bu tarz kişilerin eylemleri çocuğu soymak ve seyretmek, kendilerini onlara seyrettirmek, onların karşısında mastürbasyon yapmak veya onlara dokunmak ve okşamak gibi nispeten daha az zarar verici aktivitelerden oluşabilirken, diğer taraftan, çocuklara oral seks uygulayan veya onlara uygulatan, vajinalarına veya anüslerine parmak, yabancı obje veya penis yoluyla penetrasyonda bulunanlar vardır.[5]

Araştırmalara göre, pedofiliye genellikle erkeklerde rastlanmaktadır ve kişilik özellikleri birbirlerine benzemektedir: Duyarlı, içedönük, depresif, utangaç, pasif, kendine güveni düşük olmak ve iddialı olmamak[6] gibi. Saldırgan homoseksüel, biseksüel veya heteroseksüel olabi-

2 (Kendrick, 1997)

3 (DSM IV)

4 (APA, 1994)

5 (APA, 1994)

6 (Bogaert ve ark., 1997, in Murray, 2000)

lir. Bu tip saldırganlar genellikle 8-10 yaşları arasındaki kızları kurban olarak seçmektedirler. Seçilen erkek mağdurların yaşı kızlardan biraz daha büyük olmaktadır.[7] Erkek saldırganın erkek kurban seçmesi, onun homoseksüel olduğunu göstermemektedir. Bazı pedofillerin evli ve çocuk sahibi oldukları da bilinmektedir.[8]

Kendine güveni az olan pedofillerin, çocuklarla ilgili işlere yöneldikleri sık olarak görülmektedir. Örneğin, öğretmenlik, bakıcılık gibi meslekleri tercih ederler. Çocuklarla iç içe çalışmak hem onların düşük kendine güvenlerini onarır, hem de parafilik eylemlerini gerçekleştirmelerine zemin hazırlar. Bu sebeple, çocuklarla birebir teması olacak kişileri göreve alacak kurumların, bu seçimi yaparken çok detaylı araştırma yapmaları şarttır.

Cinsel tacize uğrayan çocuklarda dikkati çekebilecek belirtiler

Cinsel taciz olaylarının belirlenip önünün alınması için, sadece pedofili olan kişilerin fark edilip ayıklanması yeterli olmayacaktır. Çünkü bunun ayırdına varmak çok zordur. Birçok vak'a bu sebeple gözden kaçabilir. Bu yönde yapılacak çalışmalarla birlikte, çocuklarda ortaya çıkabilecek travma belirtilerini erken fark etme de sorunun tespitinde ve çözüme gidilmesinde büyük rol oynar. Bu belirtiler ne kadar erken fark edilirse, o kadar kısa sürede olaya müdahale edilebilir ve çocuğa gerekli yardım sağlanabilir.

Çocuklarda dikkati çekebilecek travma belirtilerini kabaca dört grupta inceleyebiliriz:

1. Kognitif (Bilişsel) Belirtiler
2. Duygusal Belirtiler
3. Davranışsal Belirtiler
4. Fizyolojik Belirtiler

1. Kognitif (Bilişsel) Belirtiler

Travmatik bir olay sonrasında, en dikkati çeken travma sonrası stres bozukluğu belirtilerinden biri de, yaşanan hafıza sorunlarıdır. Bunlardan en başta gelen unutmadır. Yaşadığı olayı unutan ve psikoterapi sonucunda hatırlayan kişilerin sayısı azımsanamayacak kadar

---

7 (APA, 1994)

8 (Holmes ve Holmes, 1996)

çoktur.[9] Unutmak, kişinin başa çıkamadığı duygularını bastırmasına yarar. Bir çeşit savunma mekanizması sayılabilecek bu durum, kısa bir süre için adaptif olsa da, zamanla bu özelliğini kaybeder. Bastırılmış korku ve beraberindeki diğer duygular bilinçaltından bilinç düzeyine işaretler göndermeye başlar. Bunlar, kişinin kontrol edemediği, engelleyemediği, korkular, düşünceler ve hatta görüntülerdir. Travmaya maruz kalan kişiler, onlara travmayı çağrıştıran herhangi bir uyaran karşısında (koku, ses, görüntü, tat, dokunma hissi, bir söz...) anî olarak gelen görüntülere anlam veremezler; ayrıca görüntüye eşlik eden aşırı korku hissi onlar için çok rahatsız edicidir.[10] Bu durum bir yetişkin için ne kadar korkunç ise bir çocuk için de o derece korku verici ve yıpratıcıdır. Sonuçta, bu kişi farkında olmadan bazı durumlardan kaçınmaya başlayacak,[11] giderek hayatı daha da kısıtlanacaktır. Psikolojik bir travma geçirmiş olan çocuklarda bu belirti bazı davranış biçimleri olarak da ortaya çıkabilir. Bu gibi durumlarda, çocukla konuşurken, onun içinde bulunduğu çaresizlik ve korku hissini anlamaya çalışmak, onunla bu konuda konuşmak işe yarayabilir.

Travma sonrası rastlanılabilecek başka bir kognitif belirti disosiyasyondur. Spiegel, disosiyasyonu, kişinin, yaşadığı olayla, bu olaya bağlı olarak hissettiği duyguları, tamamen kontrolü dışında olarak, birbirlerinden ayırması olarak tarif ederken,[12] Foa ve Heart-Ikeda (1996), disosiyasyonun travmatik olayı çağrıştıran duygu ve düşüncelerden kaçış olduğunu belirtmişlerdir. Sonuçta, disosiyasyon da, unutma gibi, bir savunma mekanizması sayılabilir. Travmaya maruz kalan kişinin fiziksel olarak kaçamayacağı bir durumdan psikolojik olarak kaçmasını sağlar.[13] Bazı araştırmacılar bu mekanizmanın kısa dönemde çok yararlı olduğu hâlde uzun dönemde zararları olacağını savunmaktadırlar.[14] Çocuklarda, ağır travma sonucunda, disosiyasyonun en uç noktası olan kişilik bölünmesi gelişebilir. Travmayı yaşayan çocuk, o anın yarattığı terörle başa çıkamaz ve bilinçaltı, bu duruma dayanabilecek başka kişilik(ler) yaratır. Kişilik bölünmesinin ortaya çıkarılması çok zordur, farkına varılması yıllar sürebilir.

---

9 (Freyd, 1997)

10 (Akduman, 2000)

11 (APA, 1994)

12 (Allen, 1993)

13 (Herman, 1997)

14 (van der Kolk, 1996)

Tüm bu kognitif belirtilerin yanı sıra, çocuklarda, travma sonrası, akademik sorunlar ortaya çıkmaya başlayabilir. Normalde okulunda başarılı olan bir çocuğun bir anda başarısının düşmesi dikkati çekebilecek bir durum olup, bu konunun nedenlerini araştırılması çok önemlidir. Bu anî düşüş, çocuğun bir problemi olduğuna işaret ediyor olabilir.

Psikolojik travma geçiren çocuklarda karamsarlık, gelecekle ilgili ümitsizlik ve güvensizlik görülebilir. Yapılan araştırmalar sonucunda, bu tarz olaylar yaşayan çocukların daha erken yaşta öleceklerine ve evlenip bir aile sahibi olamayacaklarına inandıkları ortaya çıkmıştır.[15]

2. Duygusal Belirtiler

Travmayı yaşayan çocukların duygusal olarak iki uç durumdan birine gittikleri saptanmıştır:

a) Hiper tepki durumu: Çocuk anksiyetesini kontrol edemez, öfkelidir. Sakinleşmekte güçlük çeker, sebebini bilmediği korku ve endişe hissi duymaktadır.

b) Hipo tepki durumu: Hem sosyal, hem duygusal olarak içe çekilme baş gösterir. Çocuk tamamen duygusuz gibi görünür. Burada dış dünyaya karşı tepkiler azalmış durumdadır.[16] Bu da çocuğu, altında ezildiği yoğun duygusal baskıdan koruyan bir savunmadır. Hiçbir şeyden zevk almadığı gibi, hiçbir şey hissetmez hâle gelebilir.[17] Çocuklarda ortaya çıkabilecek bu gibi uç duygusal belirtilerin erkenden fark edilmesi çocuğun durumdan daha fazla zarar görmesini engellemekte çok büyük önem taşır.

Duygusal olarak büyük değişiklikler geçiren çocuklar, travmayı hatırlatan en ufak bir uyaranla, olayı tekrar tekrar yaşarlar. Ağır suçluluk ve utanç duyguları buna eşlik eder. İçlerinden taşan öfkelerini yönlendirecek yer bulamadıklarında, kendilerine zarar verecek hareketlerde bulunabilirler.[18]

Bir çocuğun travma yaşayıp yaşamadığını anlamada en yararlı yöntem onlara resim yaptırmak veya oynadıkları oyunları seyretmektir. Travma yaşayanların çizimlerindeki çaresizlik, güçsüzlük, depresyon, öfke ve anksiyete temaları dikkati çekecektir. Çocukların oynadıkları

---

15 (Hodgkinson & Stewart, 1991)

16 (APA, 1994)

17 (Hodgkinson & Stewart, 1991)

18 (Yücel, 2000)

oyunlarda, başlarından geçen korkunç olayları konu etmeleri de sık görülmektedir.[19]

3. Davranışsal Belirtiler

Travmaya maruz kalan çocukların öfke kontrol sorunu yaşadıkları bilinmektedir. Buna bağlı olarak ortaya agresif davranışlar çıkar. Çocuklarda aşırı ilgi isteme çabası, kendine zarar verme, uyum bozuklukları ve hayvanlara zarar verme gibi davranışlar da dikkati çekebilir. Bunların yanı sıra, idrarını ve/ya dışkısını tutamama gibi regresif davranışlar da gözlenebilir. Çocuk aslında yedi yaşındayken, sanki üç yaşında gibi davranabilir, sebepsiz şekilde ağlamaya başlayabilir (ona travmayı hatırlatacak uyaranlar nedeni ile). Daha önce, kognitif belirtilerde bahsedilen kaçınma durumu davranışsal belirtiler olarak dikkat çekici bir hâle gelebilir. Çocuk bazı durumlardan veya kişilerden (veya travmayı çağrıştıracak herhangi bir şeyden) kaçınmak amacıyla, eskiden olmayan derecede, kısıtlı bir hayat yaşamaya başlayabilir. Bunun normal bir durum olmadığı aşikardır, çocuğa öfkelenip cezalandırmak yerine sebepleri araştırılmalıdır.

4. Fizyolojik Belirtiler

Travma sonrasında insan vücudu, duygusal tepkilerin yanı sıra, fiziksel olarak da tepkiler verir. Kişide irkilme, fazla uyarılma, uyku bozuklukları, baş ağrısı, baş dönmesi, titreme, gerginlik, iritasyon, bulantı, kusma, yeme bozuklukları, nefes kesilmesi, çarpıntı ve mide ağrısı gibi fizyolojik olarak nedeni anlaşılamayan belirtiler ortaya çıkabilir.[20] Bu gibi belirtilere rastlandığında, çocuğun istismara uğramış olma ihtimali ciddî bir şekilde araştırılmalıdır.

Islahevleri ve sübyan koğuşlarında pedofilinin önlenmesi için yapılabilecekler

Bu sorun, boyutları tam olarak bilinemese de, çocuklar üzerinde bıraktığı zarar sebebiyle çok önemlidir, engellemek için ne gerekiyorsa yapılmalıdır.

Öncelikle, cinsel taciz vak'alarında çocuğun güvenliği, psikolojik ve fiziksel tedavisi, durumun adlî makamlara bildirilmesi, faillerin cezalandırılması konularında izlenecek yolun kesin bir biçimde tanım-

19 (Yücel, 2000)

20 (Classen ve ark, 1993)

lanıp, yazılı olarak, basamak basamak ortaya konması ve uygulanmasının sağlanması gerekmektedir. Bununla beraber, çalışanların konu ile ilgili olarak eğitimi çok önemlidir. Bu kişilerin, çocuklarda travma sonrası ortaya çıkabilecek belirtilerin fark edilmesi konusunda, fark ettiklerinde nasıl bir yaklaşımda bulunmaları ve nasıl davranmaları gerektiği konusunda kafalarında soru işareti kalmamalıdır. Ayrıca, bu gibi kurumlarda çalışmak için başvuranlar arasından seçim yapılırken bazı kriterler ön plânda tutulmalıdır. Örneğin Amerika Birleşik Devletlerinde, bu kurumlara çalışmak üzere başvuranların, sabıka kayıtları incelenmekte, geçmişlerinde (öncelikle çocuklara karşı) suç işleyip işlemedikleri araştırılmaktadır.[21] Böylelikle, çocuk tacizcilerini, çocuklara kolay şekilde ulaşabilecekleri bu ortamlardan uzak tutmaya çalışılmaktadır.

Islahevleri, sübyan koğuşları, bakım evleri gibi kurumlarda, çalışacak kişilerin (özellikle sosyal hizmet uzmanı, psikolog, tıp doktorları vb.) cinsel taciz ve tecavüz olayları konusunda bilgili ve hatta deneyimli olmaları gerekmektedir. Bu, konunun hassasiyetini bilmeleri, durumu erken teşhis edip yardım sağlayabilmeleri açısından önem taşımaktadır.

Kurumlarda çalışacak kişilerin eğitiminin yanı sıra, bu kurumlarda yaşayan çocukların da (yaşlarına uygun olarak) cinsel istismar konusunda bilgilendirilmeleri şarttır. Çocuklar, bu gibi durumlara şahit olduklarında veya maruz kaldıklarında, sessiz kalmamaları gerektiğini, nereye ve nasıl başvurabileceklerini, kimlerden yardım isteyebileceklerini bilmelidirler.

Islahevlerinde ve sübyan koğuşlarında cinsel istismar konusu, artık üzeri örtülü kalmamalıdır ve araştırma yapılıp, gerçek verilere ulaştıktan sonra, "tacize uğramış olanlara nasıl yardım edilebilinir" ve "hâlen tacize uğramamış olan çocukları nasıl koruyabiliriz" konuları masaya yatırılmalıdır.

Kaynaklar

Akduman, İ. (2000). *The Effects of Exposure severity on the Relationship Between Dissociation and Posttraumatic Stress Disorder*, yayımlanmamış yüksek lisans tezi.

Allen, J. G. (1993). Dissociative Processes: Theoretical Underpinnings of a Working Model for Clinician and Patient. *Bulletin of the Menninger Clinic*, summer vol 57 (3), p: 287-308.

---

21 (Gallagher, 2000)

American Psychiatric Association (1994). *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders*, fourth edition. Washington, DC, American Psychiatric Association.

Bogaert, A. F., Bezeau, S., Kuban, M and Blanchard, R. (1997). Pedophilia, Sexual Orientation and Birth Order. In Murray, J. B. (2000). *Psychological Profile of Pedophiles and Child Molesters.* Journal of Psychology, March 2000, Vol. 134 Issue 2, p: 211, 14p.

Classen, C., Koopman, C., &Spiegel (1993). Trauma and Dissociation. *Bulletin of Menninger Clinic*, Spring Vol. 57 (2), 178-193.

Foa, E. & Heart-Ikeda, D. (1996). Emotional Dissociation in Response to Trauma. In L. K. Michelson and W. J. Ray (Eds), *Handbook of Dissociation* (pp. 207-224). New York: Plenium Press.

Freyd, J.J. (1997). *Betrayal Trauma: The Logic of Forgetting Childhood Abuse.* Harvard University Press. Massachusetts.

Gallagher, B. (2000). *The Extent and Nature of Known Cases of Institutional Child Sexual Abuse.* British Journal of Social Work, 30, 795-817.

Herman, J. (1997). *Trauma and Recovery: The Aftermath of Violence-from Domestic Abuse to Political Terror.* Basic Books, New York.

Hodgkinson, P.E. & Stewart, M. (1991). *Coping with Catastrophe: a handbook of post-disaster psychosocial aftercare.* Routledge, London.

Holmes, R. M, Holmes, S. T. (1996). *Profiling Violent Crimes: An Investigative Tool.* Sage Publications California.

Kendrick, Andrew (1997). *Abuse of Children in Residential and Foster Care: A Brief Review.* Glasgow: Center for Residential Child Care. www.sircc.strath.ac.uk/research/kendrick.html 15. Ocak. 2003

van der Kolk, B.A. (1996). Trauma and Memory (chapter 12). In B. A. van der Kolk, A.C. Mc Farlane and L. Weisaeth (Eds.), *Traumatic Stress: The Effects of Overwhelming Experience on Mind, Body and Society* (p. 303-330). Guilford Press, New York.

Yücel, D. (2000). *Reactions of school-age children to Disaster: Effects of the 1999 İzmit Earthquake Assessed by Self-rating, Parental Ratings and Projective Techniques*, yayımlanmamış yüksek lisans tezi.

Eğitim

Cezaevleri Eğitim Kurumları Hâline Nasıl Gelebilir?

— *Mustafa Saldırım** —

XVIII. yüzyılın son çeyreğine kadar cezanın hedefi, azap çektirilen, parçalanan, organları kopartılan, yüzüne veya omzuna simgesel damga basılan, canlı veya ölü olarak teşhir edilen, kürek çektirilen, tekerleklere gerilen ve bu şekilde seyirlik unsur hâline getirilen bedendi. XVIII. yüzyılın sonlarıyla XIX. yüzyılın başlarından itibaren modern ceza sistemleri devreye sokularak (Rusya 1969, Prusya 1780, Pennsylvania ve Toskana 1786, Avusturya 1788, Fransa 1791, 1808 ve 1810) ceza hukuku yeni bir çağa girmiştir.[1]

Günümüzde cezalandırmanın amacının, toplumun intikam duygusunun tatmin edilmesi veya suç sayılan eylemin bedelinin ödettirilmesi olmayıp, onların ıslah edilmesi, iyileştirilmesi, rehabilite edilmesi, topluma kazandırılması, tretmanı olduğu söylenmektedir. Cezaevlerinde öğretmen, psikolog, sosyal çalışmacı, psiko-sosyal danışman istihdam edilmesi, hatta bazen mahkemelerin de ceza verirken bu uzmanlardan yararlanması birçok gelişmiş ülkenin uygulamasında yer almaktadır. Ceza infaz kurumlarından sorumlu yüksek düzeydeki kişilerin en çok gurur duydukları, broşürlerinde, gazetelerinde yer vermeye çalıştıkları ve bazen de televizyonlarda konuşmaktan zevk aldıkları konular; sorumlu oldukları kurumların sosyal, kültürel, eğitim

---

* Mustafa Saldırım, T.C. Adalet Bakanlığı Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürlüğü Tetkik Hâkimi, Ankara.

1 Foucault, M: Hapishanenin Doğuşu, (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay), Ankara 1992, s. 39.

ve işyurdu faaliyetleri olmaktadır. Bu şekilde, hükümlü ve tutukluları topluma kazandırma görevlerini ne kadar iyi yaptıklarını anlatarak, işlerini başarmanın iç rahatlığını yaşamaktadırlar.

Ancak hepimiz bilmekteyiz ki, cezaevlerine giren insanlar oraya kendi istekleriyle veya zorlu bir seçme sınavında başarılı oldukları için gelmediler; ileriki yaşamları için kariyer yapmak, bir meslek edinmek veya okul bitirmek de amaçları değildir. Kurumdan çıktıkları zaman eski hükümlü olmak, onlara iş bulmak, arkadaşlık kurmak, dost edinmek, ev tutmak, hayatını yeniden şekillendirmek için de avantaj sağlamayacaktır. Hiç kimse onları cezaevindeki sürelerini tamamlamalarından dolayı ödüllendirmeyecektir. Şüphesiz ki bu dezavantajlı grubun başka sorunları da vardır. Bu açıdan bakıldığında cezaevinin bir kolej veya bir üniversite gibi eğitim kurumu hâline gelmesi çok uzak bir ideal olarak görünmektedir.

Ancak "cezalandırmanın amacının hükümlüleri topluma yeniden kazandırmak olduğu", cezalandırmayı haklı kılmak, ceza adaletini meşrulaştırmak için uydurulmuş bir yalan değilse, "cezaevlerinin -kolej veya üniversite gibi olmasa bile- eğitim kurumları hâline gelmesi", ceza adalet politikasının en önemli hedeflerinden biri olmalıdır. Bu anlamda devletlerin cezaevlerine bakış açısı, cezalandırmanın amacı konusunda ne kadar samimî olduklarının göstergelerinden biridir.

Bir ideal olarak, "cezaevlerinin eğitim kurumları hâline dönüşmesi" düşüncesi, hükümlü ve tutukluların kurumda kaldıkları sürecin tamamında, ihtiyaçlarına göre şekillenen öğrenim programlarına tâbi tutulmaları ile mümkündür. Bu düşüncenin bir şansının olması için kurumun müdüründen hizmetlisine kadar bütün cezaevi çalışanlarının eğitim programını olumlu şekilde desteklemesi gerekir. Mahkûmun tahliye olduğu zaman, olabildiği ölçüde, hayatını dışarıdaki insanlar gibi kimseye zarar vermeden başarılı şekilde devam ettirmesi sağlanmalıdır.[2] Bu açıdan bakıldığında personel eğitiminin amacının, "cezaevlerini eğitim kurumları hâline dönüştürme ideali"ni gerçekleştirmek olduğu söylenebilir.

Avrupa Birliğinin eğitime bakışı

Avrupa Birliği Komisyonu tarafından Birliğe üye olan ve olmayan 35 ülkenin uzmanlarına hazırlatılan "Yaşam Boyu Öğrenimin Kalite

---

2 *Implications for prison education of the Commission Staff Working Paper A Memorandum on Lifelong Learning* (Implications for), s. 6.

Göstergeleri Üzerine Rapor"[3] yetişkin eğitimine ilişkin önemli tespitlerde ve çözüm önerilerinde bulunması nedeniyle kanımca çok yararlıdır. Sadece Avrupa'da değil, belki de tüm dünyada kendisinden faydalanılacak ilkeleri içeren bir rehber niteliğinde olması nedeniyle de çok önemlidir.

Raporda "yaşam boyu öğrenim"le ilgili iki önemli sonuca ulaşılmıştır:

1) Öğrenim, kavramsal olarak doğumdan ölüme kadar ömür boyu devam eden bir süreçtir: Öğrenim, bireyin sadece meslekî kariyerini yükseltmesine yönelik veya çocukluk çağıyla sınırlı bir süreç olarak nitelendirilmemelidir. Daha açık bir anlatımla öğrenim, bireyin ve toplumun tüm alanlara yayılan ve hayatın bütün aşamalarında yerine getirilmesi gereken sürekli bir görevdir.

2) Genel olarak meslek eğitimi dışında, çok boyutluluğu ve farklılığı yansıtacak şekilde, sosyal ve kişisel anlamda tüm yönleriyle öğrenim ihtiyaçları belirlenmelidir: "Yaşam boyu öğrenim" geleneksel eğitim sistemiyle bütünleşmek ve modern eğitim olanakları sunmak şeklinde basitçe özetlenemez. Aksine, içerik ve bakış açısı bakımından çok temel farklılıkları içermektedir. Hâlen mevcut olan geleneksel eğitim kurumlarının öncelikli düşüncesi bilgi aktarımı ve modern öğrenim olanaklarıdır. "Yaşam boyu öğrenim"in yaklaşımı ise bireysel beceri ve kişisel öğrenim yeteneği üzerinde durmaktır. "Yaşam boyu öğrenim" kavramının kalbinde insana "nasıl öğreneceğini öğrenmesi" imkânını sağlama ve onu cesaretlendirme düşüncesi vardır.

Rapora göre, eğitim ve öğrenime ilişkin olarak dünya genelinde yaşanan sorunlardan birkaçı şöyle sıralanmaktadır:

1. Değişime uyum sağlamada yetersizlik,

2. Sosyal hayata katkı sağlamada yetersizlik,

3. Politikalar, kararlar ve diğer uygulama yöntemlerindeki başarısızlık,

4. Yaratıcı olmayan eğitim ve öğrenim teknikleri,

5. Biçimsel olmayan veya geleneksel öğrenim teknikleri dışındaki öğrenim modellerinin değerini önemsememek,

---

[3] European Commission, *European Report on Quality Indicators of Lifelong Learning*, Brussels, June 2002.

Avrupa Birliği Komisyonunun yukarıda belirttiğim "çalışma belgesi" ekseninde, hükümlü ve tutukluların eğitim yöntem ve sistemleriyle ilgili konulara değinmek istiyorum.

"Yaşam Boyu Öğrenimin Kalite Göstergeleri Üzerine Rapor", eğitim sürecinin kişi merkezli olması gerektiği şeklindeki ilerici ve etkili eğitim ve öğretimin temel bir prensibini doğrulamaktır. Ulusal veya bölgesel düzeyde olsun bütün eğitim sistemleri, "birey odaklı" bir anlayışı yansıtmalıdır. Yaşamın değişken olması nedeniyle ihtiyaçlar da zamanla değişmektedir. "Bilgi çağı", bu değişimin hızını her geçen gün daha da artırmaktadır. Dolayısıyla eğitim sistemlerinin de bu hızlı değişime uygun olarak, bireyin değişen ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde sürekli geliştirilmesi gerekmektedir. Geleneksel eğitim sistemlerine karşı dolaylı şekilde yapılan bu eleştiri dikkate alınmalıdır.[4]

Çalışma Belgesinin sayfalarının çoğunda vurgulanan "eğitim ve yetenek kazanma", her şeyden önce ve ilk olarak "bilgi çağı"nın ihtiyaçlarını ve gereklerini karşılayacak olan eğiticilerin yetenek kazanmaları için uygulanmalıdır. "Yaşam boyu öğrenim" kapsamında görev alacak olan eğitici, öğretmen veya diğer kişilerin bir okul öğretmeni olmaktan öte görevleri olduğu kabul edilmektedir. Bu görevler, öğrenim gören veya eğitim alan kişinin yaşı, öğrenim ihtiyacının çeşidi ve zorluğu gibi çok sayıda faktöre göre değişebilmektedir. Öğretmen, eğitici veya eğitim veren diğer kişilerin geleneksel rol ve sorumluluklarının önündeki engel sadece yeni öğretim ve öğrenim teknikleri değildir. Aynı zamanda kişileri, karşılaştıkları zorluklar karşısında eğitime hazırlayarak motive etmek ve hoşgörü ile demokratik değerleri yükseltmektir.

"Çalışma Belgesi" bizi sadece değişen şartlara uyum sağlamaya değil, eğitim felsefemizi de değiştirmeye şiddetle ihtiyacımızın olduğunu belirtmekte ve önermektedir. Çeşitli öğrenim metotlarını tartışıp, değişik fikirleri araştırırken, çok ihtiyacımız olan düşünceleri ve yanıtları bu rapor sayesinde daha kolay bulabiliriz.

Vurgulanması gereken diğer bir özellik; eğitilmiş bir toplum için çalışmanın, sadece bu işin görev ve sorumluluğu kendilerine yüklenen, Milli Eğitim Bakanlığı, eğitim yetkilileri, okullar ve öğretmenler gibi kişi ve kuruluşların vazifesi olduğuna ilişkin düşüncenin artık geçerli olmadığıdır. Eğitime destek olabilecek statüde bulunan herkesin insanların eğitimine talip olması Çalışma Belgesinde tavsiye edilmektedir.

---

4 Implications for, s. 2,3.

Metodun ve içeriğin, kültürel bakış açılarına ve yaşam tecrübelerine uygun olması hâlinde, bireylerin öğrenmeye istekli oldukları genellikle kabul edilmektedir. Sivil toplum kuruluşları da vatandaşları sadece belli bir konuda eğitmekle kalmayıp, aynı zamanda ulusal, bölgesel ve yerel kültürün bir parçası yapmaktadırlar. Onların yaşam tecrübeleri öğrenenlerle aynı ya da benzerdir. Bu Çalışma Belgesi insanların ihtiyaç hissettikleri konuları öğrenme istekleri olduğunu vurgulamakta ve motivasyonun eğitimin anahtarı olduğunu belirtmektedir. Sivil toplum örgütlerinin diğer faydalarının yanı sıra bu açıdan da "Yaşam Boyu Öğrenim"e önemli katkılar sağlayabileceği kabul edilmektedir. Bu nedenle çoğulcu demokrasinin vazgeçilmez unsurlarından biri olan sivil toplum kuruluşlarına ön yargıyla ve şüphecilikle bakılmaması, eğitimle ilgili projelere dâhil edilmesi, toplumun yararına olacaktır.

Cezaevlerinin eğitim kurumları hâline gelmesi

1. "Yaşam boyu öğrenim" açısından hükümlü ve tutuklu eğitimi

"Yaşam Boyu Öğrenimin Kalite Göstergeleri Üzerine Rapor"da hükümlü ve tutuklu eğitimine değinilmemekle birlikte, konuyla ilgili çok değerli temel ilkeler içermektedir. Bu bölümünde söz konusu "Çalışma Belgesi"nin hükümlü ve tutuklu eğitimine nasıl uygulanabileceği üzerinde duracağız.

Hükümlü ve tutuklular, özgürlükten mahrum bırakılmanın sonucunda kaybettikleri haklar dışında, diğer bütün insan haklarına sahip olmaya devam ederler. Eğitim hakkı, istisnaları bulunsa da, özgürlükten mahrum bırakılmanın doğal bir sonucu olarak kaybedilen haklar arasında yer almayıp, kurumun işleyişi içerisinde en çok gözetilmesi gereken haklar arasında yer alır.

Cezaevlerindeki eğitim; hükümlü ve tutukluların, sosyal, ekonomik ve kültürel geçmişlerini de göz önünde bulundurarak onların her açıdan gelişmelerini amaçlamalıdır.

Eğitimden anladığımız sayısal bilgi, okuma yazma ve bugün için bilgisayar kullanma ise hükümlü ve tutuklular ile personelin, en azından önemli bir bölümünün eğitildiğini kesinlikle söyleyebiliriz. Eğitimden anladığımız; sosyal, politik ve eğitsel değerleri, eğitimin "beceri ve işlerliği" eşliğinde dengeli olarak yükseltmek ise, soruna biraz daha farklı bakmakta yarar vardır. Yaşam boyu öğrenime ilişkin ekonomik düşüncelerle sosyal ve kültürel amaçların birleştirilmesine yönelik çok amaçlı politikalara doğru bir değişimin olduğu memorandumda ifade

edilmektedir. Sosyal boyutun konuya dâhil edilmesinin, sadece çalışmaya ödeme yapılması anlamına gelmediğine dikkat etmek gerekmektedir. "Yetişkin Eğitimi İçin Avrupa Teşkilâtı"nın "Avrupa Birliği Komisyonunun Yaşam Boyu Öğrenime İlişkin Memorandumuna Yanıt" isimli Çalışma Belgesinde[5] "yaşam boyu öğrenimin, insanın iş bulmasını sağlayacak nitelik kazanması ve iş gücü piyasasının ihtiyaçlarını karşılamasının yanı sıra birey ve toplumun, sosyal ve demokratik değerlerden yararlanmasının da eşit derecede önemli olduğu" vurgulanarak, Memorandum dolaylı şekilde eleştirilmiştir. Üretken ve tatmin edici bir yaşam yanında, çalışma şartları da hayatî bir öneme sahiptir. Hayal gücü ve yaratıcılığı olan insanlar, bu yetenekleri bastırılmış olan insanlara göre daha çok gelişirler. Akıllı, mantıklı, yardımsever bir otorite, aşırılıkları giderir ve kurbanın kim olduğuna bakmaksızın, haksızlık ve adaletsizliklere karşı koyanları yeteri kadar cesaretlendirir.[6] İleride yetenekli, çalışabilir, düşünme yeteneğine sahip tutuklu ve hükümlüler ile personeli hedef alan eğitsel programlardaki dengeler bu konuda bizlere yol gösterebilir. Bu noktada, kişilere eşit fırsatlar verilmesinin de önemli olduğu dikkate alınmalıdır.

2. Eğitim ve iyileştirme faaliyetleri ile kurum düzeni ve güvenliği arasında adil bir denge kurulmalıdır

Bir şey yapılmasının yöntemini tesis etmek için uğraşmamak ya da bu yöntemi değiştirmek için çaba göstermemek, personel ile tutuklu ve hükümlü eğitimi önündeki en büyük engellerden biridir. Bir düşünürün "sorunu yaratan mantıkla sorun çözülemez" sözü kanımca çok anlamlıdır. Cezaevlerinin, intikam ve nefret duygusunun sürdürüldüğü cezalandırma yerleri değil, eğitim kuruluşları olması gerekir. En azından düşünce bazında bu yaklaşım, hükümlü ve tutukluların kurum yaşantısında doğrudan veya dolaylı olarak görev alan herkes tarafından yaygın bir kabul görmeli, toplum da bu düşünceyi reddetmemelidir. Bu yaklaşım, suçla ilgili geniş bir yelpazede ve aynı şekilde her çeşit suçluya uygulanmayabilir. Ancak genç insanlardan oluşan cezaevi nüfusunun büyük çoğunluğu için bu düşünce egemen kılınmalıdır.

Hükümlü ve tutuklu eğitiminde önemli engellerden biri de güvenlik kaygısının eğitim ve iyileştirme çalışmalarını bastırması, bu tür etkinlikler nedeniyle cezaevine giren malzeme, eğitici, öğretmen veya sivil

---

5 Waddington, S., *Response to the European Commission Memorandum on Lifelong Learning* (for the European Association for the Education of Adults), July 2001.

6 Implications for, s. 4.

toplum kuruluşu üyelerinin güvenlik açısından bir tehdit oluşturduğu inancıdır. "Cezaevlerinin eğitim kurumları hâline dönüşmesi" düşüncesinin hâkim olduğu bir cezaevi ortamı, mahpus ve personelin güvenliği ile eğitim ve iyileştirme faaliyetleri çerçevesinde şekillenen insan haklarına uygun bir yönetim arasında, adil bir dengenin sağlanması düşüncesine dayanır. Cezaevi güvenliği ile eğitim ve iyileştirme faaliyetleri birbirinin alternatifi değil, düzenli bir kurum yaşantısı için gerekli iki temel unsurdur. Güvenli olmayan bir cezaevi ortamında hükümlü ve tutuklularm tahliye sonrası sosyal yaşama hazırlanmaları mümkün olmadığı gibi, salt bu kişilerin cezaevinden kaçmasını önlemeyi amaçlayan katı bir disiplin anlayışı, çağımızda bu kurumlara yüklenen "topluma yeniden kazandırma" görevinin reddedilmesi anlamına gelir. Hâlbuki artık çağımızda cezaevlerinin bireyi topluma kazandırma görevi, evrensel bir ilke olarak kabul edilmektedir.

Uluslararası Medenî ve Siyasi Haklar Sözleşmesinin 10. maddesinin 3. bendine göre "Cezaevi rejimi, hükümlülerin iyileştirilmesi ve topluma yeniden kazandırılmalarına yönelik bir uygulamayı içerir şekilde düzenlenecektir". Birleşmiş Milletler Mahpuslara Muamelenin Standart Asgarî Kurallarının 65 ve 66. maddelerine göre de cezaevi yetkililerinin asıl amacı, "mahpusların tahliye sonrasında yasalara saygılı ve kendi kendilerine yetebildikleri bir yaşam sürmeleri için hazırlanmalarına yardımcı olmaktır".

Bu nedenle güvenlik ile eğitim ve iyileştirme faaliyetleri arasında sağlıklı bir dengenin nasıl kurulabileceği, üzerinde düşünülmesi gereken bir konudur. Hangi yöntemlerle bu denge kurulabilir? Bu amaçla hangi araçlardan yararlanılabilir? Konuyla ilgili adil bir dengenin varlığı ne gibi göstergelerle saptanabilir? Personel eğitimi açısından da çok önemli olan bu soruların yanıtlarının açık bir şekilde verilmesi gerekmektedir.

1990 yılında İngiliz cezaevlerinde yaşanan bir dizi ciddî isyandan sonra Lord Justice Woolf tarafından hazırlanan araştırma raporunda; etkili cezaevi yönetiminin anahtarının güvenlik, kontrol ve adaletin uygun bir dengesinin kurumda sürekli hâkim kılınması olduğu belirtilmiştir.[7] Bu rapora göre güvenlik, mahpusların kaçmasının önlenmesini; kontrol, kurum düzeninin mahpuslar tarafından bozulmasının engellenmesini; adalet ise, mahpuslara adil ve insanca muamele edile-

---

7 Report of an Inquiry into Prison Disturbances April 1990,1991, Her Majesty's Stationery Office, London.

rek tahliye sonrasında topluma dönüşlerini hazırlamayı ifade eder. Biz kavramsal açıdan anlaşılmayı kolaylaştırmak için "adalet" sözcüğünü sadece "mahpuslara adil ve insanca davranılması" anlamında kullanmayı; en geniş manada "mahpusların tahliye sonrası topluma dönüşlerini hazırlama" anlamına gelmek ve "tretman" sözcüğünü karşılamak üzere ise "eğitim ve iyileştirme" kavramını kullanmayı tercih edeceğiz. Bu kavramsal çerçeve içinde etkili cezaevi yönetiminin anahtarının; "güvenlik, kontrol, adalet ile eğitim ve iyileştirme faaliyetlerinin uygun bir dengesinin kurumda sürekli hâkim kılınması" olduğu söylenebilir.

Mahpuslara adil ve insanca muamele edilmesinin "güvenlik" ve "kontrol"ü zaafa uğratacağı düşüncesinin aksine, kurumda "güvenlik" ve "kontrol"ü sağlamanın en iyi yolu onlara adil ve insanca davranarak uygun ve düzenli bir ortam sağlamaktır. Personel ve mahpuslar için güvenli olması, herkese eşit ve adil davranıldığına ilişkin genel bir inancın bulunması ve kendilerini geliştirici aktivitelere katılarak tahliye sonrasına hazırlanmaları için mahpuslara olanak tanınması, kurumda uygun ve düzenli bir ortamın bulunduğunun göstergeleridir. Dolayısıyla eğitim ve iyileştirme çalışmaları, mahpuslara yapılan bir lütuf değil, ideal bir cezaevi ortamının temel bir unsurudur.

"Güvenlik", "kontrol", "adalet" ile "eğitim ve iyileştirme" faaliyetlerinin dengeli bir şekilde sürdürüldüğü uygun bir kurum yaşantısını destekleyen ve bunlar kadar önemli olan bir unsur da mahpusların dış dünya ile ilişkilerinin düzenli bir biçimde yürütülmesidir. Mahpusların ziyaretçileri ile görüşmeleri de dâhil olmak üzere, telefon, mektup, kitap, gazete, dergi, televizyon, radyo gibi iletişim araçları sayesinde dış dünya ile ilişkilerini güçlendirmenin, "güvenlik" ve "kontrol"ü zaafa uğratacağı düşüncesinin aksine, güvenli ve kontrollü bir kurum yaşantısını olumlu şekilde etkileyeceği unutulmamalıdır. Mahpuslara eşit ve insanca davranılarak onların topluma yeniden kazandırılması amacıyla tahliye sonrasına hazırlanmalarını ifade etmek için kullandığımız "adalet" ile "eğitim ve iyileştirme" kavramlarının tamamlayıcısı olarak, onların dış dünya ile ilişkilerini güçlendirmek, eğitim programlarının ve psiko-sosyal programların hem bireysel hem de toplumsal anlamda yararlarını artıran önemli bir araçtır. Nihaî hedef tahliyelerinden sonra topluma uyumlarını sağlamak olduğuna göre, henüz kurumda iken dış dünya ile ilişkilerine olabildiğince imkân tanıyarak mahpuslara özgür kalacakları güne ilişkin bir bakış açısı sunmak, on-

ların hayat damarlarının canlı tutulması ile aynı gelmektedir. Her türlü sıkıntılara karşı yılmadan hayata olumlu şekilde bakmayı becerebilen, tahliye sonrasında kendine yeni bir dünya kurmayı düşünebilen ve buna inanan mahpus sayısının artması; hem kendisine, hem de personel de dâhil olmak üzere kurumun diğer sakinlerine zarar verme riski olan mahpus sayısının azalması ve sonuç olarak, "güvenlik", "kontrol", "adalet" ile "eğitim ve iyileştirme" faaliyetlerine uygun bir psikolojik ortamın sağlanması demektir.

Hiç şüphe yok ki kurumda olumlu bir psikolojik ortam çok işe yarar. Mahpusların dış dünya ile ilişkileri bu ortamın oluşmasına önemli katkılar sağlarsa da tek başına yeterli değildir. Kurumdaki stresi azaltmak, hem mahpusların hem de personelin kendini güvende hissetmesini sağlamak amacıyla başka yöntem ve araçlar da vardır. "Güvenlik", "kontrol", "adalet" ile "eğitim ve iyileştirme" dörtgeninde bu hususlara da değinmek yararlı olacaktır.

Kurumdaki stresi azaltmak, hem mahpusların hem de personelin kendini güvende hissetmesini sağlamak amacıyla "güvenlik", "kontrol", "adalet" ile "eğitim ve iyileştirme" dörtgeninde dikkate alınması gereken bazı temel ilkelere değineceğim.

a) Mahpuslara gerekli olandan fazla sınırlama getirilmemesi

Birleşmiş Milletler Standart Asgarî Kurallarının 27. maddesine göre "Disiplin ve düzen kararlılıkla sağlanır, ancak cezaevi güvenliği ve topluluk yaşamının huzuru için gerekli olandan daha fazla kısıtlama yapılamaz". Cezaevinde öncelikle, personelin, mahpusların ve ziyaretçilerin fizikî güvenliğinin sağlanması gerektiğinden, cezaevi yönetimi de her şeyden önce kurumun düzenini sağlamak zorundadır. Ancak "güvenlik" ve "kontrol" kaygısıyla gereğinden fazla disiplin ve mahpuslara getirilecek aşırı sınırlamalar, cezaevindeki düzeni sağlamak için yeterli olmadığı gibi geçerli bir yöntem de değildir. Çünkü bir mahkûmiyet sonucu ya da suç işlediği iddiasıyla cezaevinde bulunmak mahkemece verilen bir ceza veya tedbir olup, kurum içinde baskıcı ve aşırı sınırlamalarla bu cezanın ya da tedbirin ağırlaştırılarak uygulanması, onlara ek bir ceza çektirmekle aynı anlama gelir. Mahpusların büyük çoğunluğu, personelin insan haklarına saygılı ve adil muamelesine olumlu yanıt vereceklerdir. Tahliye olduklarında onların yeniden topluma kazandırılmaları infazın temel amaçlarından biri olduğundan, kurum yaşantısı ile dış dünyadaki özgür yaşam arasındaki farklılıklar, "güvenlik" ve "kontrol" unsurları göz ardı edilmeden en

aza indirilmeli ya da hafifletilmelidir. Bu yöntemin başarılı şekilde uygulanması kurum düzenine olumlu katkıda bulunacaktır.[8]

b) Güvenlik sınıflandırılması

Mahpuslara gerekli olandan fazla sınırlama getirilmemesi ve insan haklarının en üst seviyede korunması amacıyla; kurumdan kaçma, kurumdan kaçtığı takdirde topluma zarar verme, kurum içinde personel veya kurumun diğer sakinleri için tehlike oluşturma gibi ölçütlere göre yapılacak risk değerlendirmesi sonucunda, onların farklı güvenlik kategorilerine göre sınıflandırılmaları zorunludur. Düşük güvenlik; daha az sınırlama, daha fazla eğitim ve iyileştirme faaliyeti, daha düşük maliyet ile aynı anlama gelir. Bu nedenle her mahpusun durumuna uygun güvenlik kategorisinde bulunması; onun topluma kazandırılmasına yönelik çalışmaların daha ekonomik şekilde gerçekleştirilmesine imkân sağladığı için kamusal açıdan yararlı olduğu gibi, kurum yaşantısı için gerekli olmayan sınırlamaları olabildiğince en aza indirmesi nedeniyle de insan haklarını en geniş anlamda gözeterek bireysel hakların korunmasını da sağlar.

c) Personel ve mahpuslar arasındaki ilişkinin iyi olması

Ceza infaz kurumları ve tutukevleri sadece tutuklu ve hükümlülerin yaşadığı bir yer değil, aynı zamanda cezaevi personelinin çalıştığı bir yerdir. Daha açık bir anlatımla tutuklu ve hükümlülerin yaşama koşulları, cezaevi personelinin çalışma koşullarıdır. Bu sıkı ilişki nedeniyle "güvenlik", "kontrol", "adalet" ve "eğitim ve iyileştirme" faaliyetlerinin uygun bir dengesinin sağlandığı cezaevi yaşamı, personel ile tutuklu ve hükümlüler arasındaki ilişkinin kalitesine bağlıdır. Mahpusları meşgul edecek ve zamanlarını olumlu bir şekilde kullanacak olanaklar verildiğinde, her kalabalık insan grubunun düzeni için gerekli ve makul, kural ve düzenlemelere uyacaklardır. İyi bir cezaevi yönetimi, aşırı sıkılık veya aşırı serbestlik arasında bir seçim yapmak zorunda değildir. Personel ve mahpuslar için önemli olan kuralların adil ve tutarlı bir şekilde uygulanmasıdır.[9]

Personel ile mahpuslar arasındaki ilişkinin iyi olması, pek çok sorunun ve olası olayların önlenmesini mümkün kılarak, cezaevinde bulunması gereken olumlu bir psikolojik ortama çok önemli katkılarda

---

8 Coyle, A., *A Human Rights Approach to Prison Management*, London, 2002, s. 69.

9 *Human Rights and Prisons Hand Book* (Office of the High Commissioner for Human Rights, United Nations), Cenevre, 2001, s. 56.

bulunur. Kurumdaki pek çok sorun küçük pürüzlerle başlar. Büyük sorunların habercisi olan bu küçük pürüzlerin iyi iletişim sayesinde giderilmesi, sonradan büyük emek ve zorluklarla çözülecek önemli sorunların önlenmesi ile aynı anlama gelir. Nasıl bir hastalıktan korunmak, onun tedavisinden daha kolay ve tercih edilir bir yöntem ise, kurum içindeki problemlerin çıkmasının önlenmesi de, bu problemlerin çözülmesine göre tercih edilmesi gereken bir yaklaşım olmalıdır.

* * *

Kurumdaki mahpuslar genellikle homojen bir grup olmayıp; aralarında yaş, cinsiyet, dil, din, ırk, tâbiiyet, eğitim, sosyal ve kültürel açılardan farklılıklar vardır. Bu farklılıklara rağmen bazen hükümlü ve tutuklularm çoğunluğunu oluşturan grubun ihtiyaçları dikkate alınarak, kurumda hem "eşit" hem de "demokratik" bir yönetim anlayışı uygulandığı düşünülebilir. Ancak bu düşünce, daha önce belirttiğimiz gibi eğitimin kişi merkezli olması gerektiği şeklindeki ilerici ve etkili eğitim ve öğretimin temel bir prensibine aykırılık teşkil eder. Kurumdaki kişilerin kişisel ihtiyaçlarına göre şekillenen bir eğitim ve iyileştirme programına tâbi olmaları, farklı güvenlik seviyelerinde tutulmaları, onların yeteneklerini kullanmalarına izin verilmesi, kendilerini geliştirmek isteyenlere yardımcı olunması ayırımcılık sayılmaz ve eşitlik ilkesine aykırılık teşkil etmez.

Özellikle çocukların haklarını koruma ve kullanma açısından yetişkinlere göre daha zayıf durumda oldukları dikkate alınmalıdır. Buna rağmen kadın ve çocukların büyük çoğunluğu yetişkinlere ait kurumların kendilerine tahsis edilmiş bölümlerinde kalmaktadırlar. Hatta sadece bu iki gruptan birine tahsis edilen kurumlar bile mimarî, güvenlik ve diğer özellikleri açısından yetişkin erkeklerin ihtiyaçlarına göre düzenlenmiş, daha sonra bazı küçük değişiklikler yapılarak kadın ve çocuklara tahsis edilmişlerdir. Bu nedenle çocuk ve kadınların özel durumlarına uygun bir kurum yaşantısının sağlanması, fizikî yapı ve güvenlikten başlayarak personel eğitimine kadar çok boyutlu bir yaklaşımı gerektirmektedir.

Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesinin 1. maddesine göre "Bu sözleşme uyarınca çocuğa uygulanabilecek olan kanuna göre daha erken yaşta reşit olma durumu hariç, on sekiz yaşına kadar herkes çocuk sayılır". Bizim de arasında yer aldığımız çok sayıda ülkede on sekiz yaşından küçük çocuklar ağır ve tehlikeli suçlar işlemeleri hâlinde ceza infaz kurumlarına konulmaktadırlar. Bazı ülkelerde ise on sekiz yaşından küçük çocuklar "ceza adalet sistemi" dışında değerlen-

dirilmekte ve ceza infaz kurumlarına alınmamaktadırlar. Çok sayıda ülkeden edinilen verilere göre, daha erken yaşta ceza adalet sistemi içerisine giren çocukların, daha tehlikeli ve daha çok suç işledikleri dikkate alındığında ikinci uygulamanın daha doğru olduğu görüşüne[10] biz de katılmaktayız. Bu nedenle "kurum yaşantısı ile dış dünyadaki özgür yaşam arasındaki farklılıkların olabildiğince en aza indirilmesi" ilkesi çocuklar açısından özel bir öneme sahiptir. Yetişkinlerin sahip olduğu hakları en geniş şekilde kullanmalarına imkân tanınması gerektiği gibi, özellikle eğitim, iş ve meslek öğrenme, toplumla uyum içinde yaşamalarına imkân verecek tutum ve davranışlar kazanma gibi konularda çocukların kurumdan gerekli desteği görmeleri bir zorunluluktur. Birleşmiş Milletler Mahpuslara Muamelenin Standart Asgarî Kurallarının 26. maddesine göre, "Kuruma yerleştirilen küçüğün eğitim ve ıslahının amacı, onun toplumda yapıcı ve üretici bir rol alabilmesine yardım etmek amacıyla bakım, koruma, kültürel ve meslekî yetenekler elde edebilmesinin sağlanması olmalıdır. Kurumlarda küçüklere, sosyal, kültürel, meslekî, psikolojik, tıbbî ve bedensel olmak üzere yaşlarının, cinsiyetlerinin ve kişiliklerinin gerektirdiği ve tamamen gelişmeleri amacına yönelik yardım yapılmalıdır." Bu nedenle kurumdaki çocukların özel ihtiyaçlarına göre şekillenen eğitim programlarından yararlanmaları ve bu çerçevede yetişkinlerden farklı bir statüde olduklarının kabulü, devletlerin uluslararası hukuktan kaynaklanan bir sorumluluğudur.

Kurumdaki diğer bir hassas grubu oluşturan kadınlar ise, dünyadaki cezaevi sistemlerine bakıldığında kurum nüfusunun % 2 - % 8'i arasındaki bir oranı oluştururlar. Yetişkin erkeklerden farklılıkları nedeniyle kendilerine özel önem gösterilmesi gerekir. Kuruma gelmeden önce bazılarının fiziksel kötü davranış, cinsel istismar veya diğer nedenlerden kaynaklanan tedavi edilmemiş psikolojik ya da biyolojik hastalıkları olabilir. Bu nedenle kurum yaşantısından kaynaklanan sorunlar diğer kurum sakinlerine göre onlarda daha farklı olumsuz etkilere neden olabilir.[11]

Ülkemizde olduğu gibi pek çok toplumdaki sosyal değer yargılarına göre kadınlar çocukların da içinde yer aldığı aile kurumundan birinci derecede sorumludurlar. Bir babanın cezaevine girmesi hâlinde

---

10 Coyle, s. 125.

11 Coyle, s. 131.

anne imkânları ölçüsünde küçük yaştaki çocuklarına bakmayı becerebilir. Fakat bir annenin hürriyeti bağlayıcı ceza alması durumunda, aile olağanüstü bir zorlukla karşılaşır. Bu nedenle anne olan hükümlü ve tutukluların dış dünya ile ilişkileri düzenlenirken, aile içindeki konumu ve küçük çocuklarıyla iletişim ihtiyacına özel önem gösterilmesi gerekir.[12]

Sonuç

Amerika Birleşik Devletlerinde, İngiltere'de ve daha az derecede olmakla birlikte Avrupa'nın bazı kesimlerinde "ceza politikası"nı yakın zamanlara kadar aşırı intikamcı düşünceler ve mahpuslara yönelik negatif ön yargılar karakterize ediyordu. Baskın ve yaygın olan bu yaklaşım, doğal olarak hükümlü ve tutuklu eğitimini amacından saptıran, çok dar kalıplar içerisinde ele alan ve özünde yıkıcı fikirleri barındırdığı için yapıcı olmayan uygulama ve sonuçlara neden oluyordu.[13] İnsan onurunun korunması çerçevesinde bir ceza politikası uygulanmasını esas alan Avrupa Cezaevi Kuralları, bunu takip eden Avrupa Konseyi ve Avrupa Birliğinin ilgili organ ve kurulları tarafından kabul edilen eğitim ile ilgili tavsiye kararları ile açıklayıcı memorandumlar ve uluslar arası düzeyde örgütlenmiş eğitimle ilgili sivil toplum örgütleri, son 10-15 yıl içerisinde ilgili hükûmetleri cezaevlerindeki eğitim konusuna daha farklı yaklaşmaya zorlamaktadır.

"Hükümlü ve tutukluların suç işlemelerine veya haklarında suç isnadı bulunmasına rağmen insan olduklarının unutulmaması", "toplumun bir ferdi oldukları", "kurumdayken bile geleceklerini biçimlendirebilecekleri eğitim olanaklarından faydalandırılmaları gerektiği" şeklindeki düşüncelerin çıkış noktası olan "insanlık onurunun korunması" düşüncesi, cezaevindeki eğitimi, "suçlunun eğitimi" olmaktan çıkarmış, onun yerine "yetişkin eğitimi" kavramını hâkim kılmıştır. Bu, elbette mahpusların eğitiminde basit bir kavram değişikliği olmayıp, cezaevi rejiminin yeniden düzenlenmesini, eğitim yöntem ve amaçlarının yeniden şekillendirilmesini gerektiren, somut açılım ve ilkelerine değinmeye çalıştığım önemli bir felsefe değişikliğidir. Ceza

---

12 Coyle, s. 131,133.

13 Warner, K., *Penal Policy and the Adult Education of Prisoners, Criminal Justice in Ireland*, Edited by Paul O'Mahony, Institute of Public Administration, Dublin 2002, s. 726.

politikası, cezaevi rejimi ve cezaevindeki eğitimin birbirini tamamlayan kavramlar olarak görülmesi ve düzenlenmesi, mahpusların ve personelin eğitiminde çağın gereklerine uymanın zorunlu bir koşuludur.

Warner'e göre cezaevindeki eğitimin "yetişkin eğitimi" olarak kabul edilmesi hâlinde, temel yaklaşımların da şu şekilde değişmesi gerekir.

1. Eğitimde görevli olanların kendilerini cezaevi rejiminden ve ceza politikasından soyutlamamaları, yetişkin eğitiminin gereklerini cesaretle savunmaları gerektiği gibi kurum yönetiminin de onlara destek olması zorunludur.

2. Hükümlü ve tutuklularm eğitimi konusunda dış dünya ile ilişkilerinin güçlendirilerek hem onların normalleşme sürecine katkıda bulunulması hem de dışarıdakilerin kurum yaşantısı hakkmdaki ön yargılarının giderilmesi sağlanmalıdır. Diğer bir anlatımla kurum içindeki birey için topluma ulaşmasını sağlayacak bir köprü inşa edilmelidir.

3. "Mahpus eğitimi" sorunu aslında bir "yetişkin eğitimi" sorunu olduğundan, onların eğitimi, kurum dışındaki yetişkin insanlara göre temelde farklılık göstermemelidir. Yapılması gereken normalliği hâkim kılmak olduğundan, onlara özgü farklı eğitim teknikleri arayışı yersiz ve sakıncalıdır. Dolayısıyla eğitimi alan kişi nerede olursa olsun ve daha önce ne yapmış olursa olsun ona öncelikle öğrenci gözüyle bakmak gerekir.[14]

Sonuç olarak cezaevindeki eğitimi çağın gereklerine göre yeniden şekillendirebilmek için, dünyada ve özellikle de Avrupa'da meydana gelen düşünsel değişimin son 10-15 yıl içinde pozitif hukuktaki yansımalarını iyi anlamak ve bunlara sahip çıkmak gerekmektedir. Yetişkin eğitiminin modern ilke ve kurallarının cezaevlerinde benimsenebilmesi için merkez teşkilâtı da dâhil olmak üzere, kurumun müdüründen hizmetlisine kadar bütün cezaevi çalışanlarının samimî desteklerine ihtiyaç vardır. Eğitimi sadece eğitim görevlilerinin işi sayan anlayış artık yeterli kabul edilmemektedir. Cezaevi rejiminin ve ceza politikasının da eğitimin gereklerine göre şekillendirilmesi bir zorunluluktur. Kalıcı ve çağdaş çözüm ancak bu çok boyutlu yaklaşımla sağlanabilir.

---

14 Warner s. 743

Cezaevlerinde Rehabilitasyon Programları

— Gökhan Oral, Aslı Atamer —*

Çalışmamızın hedefi cezaevlerinde yürütülen rehabilitasyon çalışmalarının etkinliği açısından psikoloji biliminin önerdiği destek ve birikimin ortaya konulmasıdır. Bu amaçla Batıdaki hâkim ve alternatif modeller hakkında bilgi aktarılacak ve ülkemizdeki uygulamanın çerçevesi belirlenecektir.

Öncelikle 1990'lardan itibaren yaygınlık kazanmış psikolojik rehabilitasyon yöntemlerine zemin hazırlayan tarihsel süreç kısaca ortaya konulacaktır. 20. yüzyıl başından itibaren cezaevlerinde uygulanmış rehabilitasyon yöntemleri incelendiğinde çıkan sonuç, farklı yöntemlerin denenmesi ve mahkûmların tahliyelerini takiben suça yönelme oranlarının izlenmesi ile bunlardan vazgeçilmesi, rehabilitasyonun etkinliğinin, mükerrer suçun önlenmesi olarak ölçülmesidir.

Cezaevlerinde hükümlülere yönelik rehabilitasyon çalışmaları kıt'a Avrupa'sı İngiltere ve ABD tarihine bakıldığında 1777 "Hapishane Reformu" ile başlar. Daha öncesinde hapishaneler uzun süre barınılması mümkün yerlerden ziyade tecrit, tutukevi veya sürgün ya da idam öncesi bekleme amacını taşırken, 18. yüzyıl sonu reformları ile birlikte mutlak tecrit ve tek başına çile çekerek ibadet ve meditasyon yoluyla Tanrı'nın bağışlamasına ulaşılması amaçlanan yerlere dönüşmüştür. Hapishane//manastır, mahkûmiyet//ölüm, hücre//mezar

* Doç. Dr. Gökhan Oral, İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Psikiyatri Ana Bilim Dalı, İstanbul.
Aslı Atamer, İstanbul Bilgi Üniversitesi Psikoloji Bölümü, Uzman Psikolog, İstanbul.

paralellikleri mimarî ögelerin psikolojik etkileri ile birleşerek, "Pensilvanya Sistemi" olarak bilinen tarzı oluşturmuş ve ıslah yolunun Hristiyan doktrin olduğu söz konusu dönem resmen 1913'e kadar sürmüş, 20. yüzyıl başında ekonomik nedenler ve mahkûmlarda "deliliğe" neden olduğu gerekçesi ile tecrit usulü terk edilmiş, cezanın amacının düzeltme olduğu tezi ile; çalışarak topluma faydalı yaşam tarzını benimseme esasına dayanan modern rehabilitasyon yöntemlerine doğru bir gelişme başlamıştır.[1]

Daha sonra 1970'lere kadar meslekî eğitim ve çalışma odaklı sorumlu-uyumlu vatandaşlığa yönelik rehabilitasyon çalışmalarının hemen hemen tek seçenek olduğu bir dönemin hâkimiyetinden söz etmek mümkündür.[2] Meslek edinmeden ziyade çalışma ve mahkûmların sorumluluk duygusunu geliştirmek ve onları meşgul etmek o dönem rehabilitasyon girişimlerinin temeli olmuştur. Ayrıca ucuz iş gücünü kullanmanın cazibesi de uygulamaların yaygınlığını arttırmıştır. Ancak günümüzde etkinliği bilinen ve uygulanmakta olan meslek edinme ve hükümlülerin çalıştırılmalarının, eski tip çalıştırma yöntemleriyle kıyaslandığında önemli farklılıkları vardır.

Sadece hükümlüleri meşgul etmeye yönelik çalıştırma uygulamaları yoluyla rehabilitasyonun giderek artan mükerrer suçlar üzerinde etkisi olmadığı görüldüğünden 1970'lerden itibaren sert cezalandırma yaklaşımları benimsenmeye başlanmış ve bu değişimi takiben 1970'lerden 2002'ye gelindiğinde ABD'de hükümlü sayısı 4 katma çıkmış ve her 142 ABD vatandaşına karşılık birisinin hapishanede olması gibi olağanüstü bir istatistik karşımıza çıkmıştır.[3]

1990'lardan itibaren mahkûmun rehabilitasyonda "nesne" veya "özne" konumları sorgulanmaya başlanmış ve bu farklı konumlandırmalarla ilişkili farklı ıslah veya rehabilitasyon yöntemleri, özgür irade, değişmeyi istemek, niyet ve motivasyon meseleleri farklı sosyal bilim disiplinlerinin ilgisine ve analizine konu olmuştur.[4] "Nesne" yaklaşımı hükümlüyü kendisinin ve davranışlarının sorumluluğunu almaktan aciz, ıslahı imkânsız değilse bile zorlukla mümkün kişi olarak konumlandırırken, "özne" yaklaşımı mahkûmu tamamen kendi değer tutum

---

1 (Fisher, 1995; Schmid, 2003)

2 (O'Donnell, 2001)

3 (Benson, 2003)

4 (Austin, 2002)

ve davranışlarının sorumluluğunu alabilecek yetiye haiz ve bunları değiştirme kudretine sahip kişi olarak konumlandırır.

Bu zıt yaklaşımlara bağlı olarak hükümlüleri ıslah etmeye veya rehabilite etmeye yönelik farklı girişimlerin ortaya çıkması kaçınılmazdır. Nesne yaklaşımına dayanan rehabilitasyon yöntemlerinin en uç örneği 18. yüzyıl tipi dinî eğitim yoluyla rehabilitasyon, özne yaklaşımının en radikal örnekleri arasında, 1970'lerden başlayarak takip çalışmaları da yapılmış olan sekiz eyalete ait istatistik verilerin bulunduğu mahkûmların edebiyat ve sosyal bilimler alanlarında üniversite ve yüksek lisans dereceleri veya en azından lise düzeyinde felsefe (özellikle Sokrat önerilmekte) dersleri alarak, farklı yaşama ve düşünme seçenekleri ile tanıştırılmaları bu yolla değer sistemlerini sorgulayarak özgür iradeleri ve eğitim sonucu değişen kapasiteleri ile tahliye sonrası hayatlarına farklı bir yön çizmelerini hedefleyen eğitim yaklaşımı bulunmaktadır. Eğitim yaklaşımı en verimli ve ekonomik yöntem olarak görülmediğinden popüler olmamışsa da alandaki uygulamalara yönelik takip çalışmaları mükerrer suçlarda anlamlı farklılıklar ortaya koymuştur.[5] ABD, Avustralya, İngiltere ve Avrupa'da yaygın olarak uygulanan rehabilitasyon yöntemleri ve bunların etkinlikleri tartışılırken alternatif yöntemlerden biri olarak eğitim yaklaşımı gözden kaçırılmamalıdır.

Bir diğer alternatif yaklaşım, çok ağır ve yoğun askerî eğitim yolu ile hükümlülerin ıslahı yöntemidir. 1983 yılında ilk kez uygulanmaya başlanması ile zaten mahkûmların ağır şekilde cezalandırılmalarına taraftar ABD kamuoyunun yoğun desteğini kazanmış olan yöntem "boot camps-postal kampları" veya "şok mahkûmiyet" olarak bilinmektedir. 1994 yılı itibariyle ABD'ye yayılmış 79 askerî eğitim programı olduğu bildirilmiştir.[6] Sekiz eyalette yürütülen programa dâhil hükümlüler üzerinde yapılan bir çalışma göstermiştir ki, programların yarısı mükerrer suçları önlemede istatistikî olarak anlamlı bir farklılık yaratmamaktadırlar. Mükerrer mahkûmiyetin azaldığı görülen diğer yarıda ise, postal kampı programlarının uygulanmasında etkin faktörlerin ayrıştırılması gereği ortaya konulmuştur.[7] Bir diğer çalışmada ise söz konusu faktörlerin belirlenmesi hedeflenmiş, rehabilitasyonun et-

---

5 (Jablecki, 2000; Austin, 2002)

6 (Cronin, 1994)

7 (Mackenzie, Brame, McDowall, ve Souryal, 1995)

kinliğinin postal kamplarına devam eden mahkûmlarda kendilerine ve etraflarına zarar vermelerini imkânsız kılan düzeyde dışsal kontrolün baskınlığı, yapılandırılmış program yoluyla sınırlar ve itaatin öğrenilmesi, mahkûmların duygusal olarak desteklenmeleri ve özgüvenlerinin arttırılması, verilen eğitimin neticesinde değerlerinin ve tutumlarının değişmesi olduğu ortaya konulmuştur.[8] Postal kamplarının ortaya koyduğu aslında askerî eğitim neticesinde ortaya çıkan psikolojik değişimin rehabilitasyonda kritik faktör olmasıdır.

"Psikolojinin hapishanedeki rolü nedir?" sorusunun cevaplanması gereklidir. Öncelikle hapishane popülâsyonundaki akıl sağlığı problemlerine müdahalede psikologların görevi açıktır. Cezaevi ortamının mental kriterler açısından sağlıklı bireylerin psikolojik uyum ve dengeleri üzerindeki olumsuz etkileri bilinmektedir.[9] Bir diğer ana alan mental sağlık açısından olduğu kadar, suçu hazırlayan bir etmen olarak alkol ve madde bağımlılığının tedavisinde psikolog ve psikiyatrların çalışmalarıdır.[10]

Psikolojinin mahkûmların rehabilitasyonuna dair rolü, alan hakkında bilimsel bilgi birikimi ile politik ve felsefî perspektiflerin değişen hâkimiyetlerine göre farklılaşmaktadır. Rehabilitasyon programının niteliği mahkûmiyetin amacının tedavi mi yoksa suçluyu cezalandırma yoluyla ıslah etmek mi olduğu sorusunun cevabına göre değişmektedir. Söz konusu cevabın felsefî çelişkisi ise psikoloji bilimi ve sağlık hizmetlerinin tedavi etme amacında olması, ıslah etmenin ise cezalandırma amacına dayanmasıdır.

Psikoloji suç davranışına dair giderek artan ampirik bilgiye sahiptir. Bu bilgi suç önleme alanının da belirleyicisi olarak kullanılmaktadır. Hangi tür rehabilitasyon yöntemlerinin etkin olduğu konusu suç önleme ve özellikle mükerrer suçların önlenmesine dair çalışmalarda odak noktası olarak karşımıza çıkmaktadır.[11]

Son on yıla kadar hâkim görüşün cezalandırma-ıslah etme olması neticesinde psikolojik rehabilitasyon programlarının geliştirilmesi de ancak bu son on yıllık dönemde mümkün olmuştur. İncelediğimiz literatürde, rehabilitasyon programlarının başarısının, farklı özelliklerdeki

---

8 (Lutze, 1998)

9 (Zimbardo, 1973; Crawford, 2003)

10 (Belenko ve Peugh, 1998; Smith-Bailey, 2003)

11 (Howells ve Day, 1999; Cann, Falshaw, Nugent ve Friendship; 2003)

hükümlü gruplarının ihtiyaçlarına göre, farklı suçların farklı özelliklerine göre, aynı zamanda cinsiyet özellikleri de göz önüne alınarak oluşturulmasına, cezaevi kurumunun ve suçlu alt kültürünün niteliklerinin mutlaka dikkate alınmasına ve tahliye sonrası toplumsal sorumluluğu vurgulayacak şekilde takip programlarının uygulanmasına bağlı olduğu ortaya konulmuştur.[12]

Günümüzde hâkim psikolojik rehabilitasyon yöntemleri hükümlülerin bilişsel işlevselliklerine müdahalenin odak noktası olduğu programlardır. Yapılandırılmış veya yarı yapılandırılmış grup terapileri şeklinde uygulanan bilişsel-davranışçı rehabilitasyon programlarından bahsetmeden önce, söz konusu ekolün suç davranışına bakışı hakkında kısa bilgilendirme yerinde olacaktır. Bir görüşe göre suç işleyen kişilerde suçla ilişkili görülen birtakım "bilişsel eksiklikler" bulunmaktadır.[13] Bu eksiklikler, dürtüsellik, sadece somut mantık işletebilmek, sosyal olarak farklı perspektiflerden bakabilmeyi beceememek, kişiler arası çatışmaları ve problemleri çözmede yetersizlik olarak belirlenmiştir. Bilişsel-davranışçı ekole mensup bir diğer görüşe göre, suçlu kişinin suça yönelmesinde ve suç kariyerini sürdürmesinde birtakım "bilişsel çarpıtmalar"ın etkin olduğu ileri sürülmektedir.[14] Bilişsel çarpıtmalar arasında "suçu minimize etmek" (örneğin araba hırsızının suçunun gaspla kıyaslandığında önemsiz olduğuna inanması), "kendi mağduriyetine inanma" (örneğin, o kadar yılı içeride geçirdikten sonra başka bir geçim yolunun kalmadığına inanmak ve hırsızlık kariyerine devam etmeyi meşru bulmak), "sorumluluğu inkâr" (örneğin mağdurun giyim tarzının cinsel tacizi davet ettiğini ileri sürmek) örnek gösterilebilir. Bu ve benzer çarpıtmalar suça yönelmiş kişilerde "kriminojenik tutumlar" olarak ifade edilen bir bilişsel örüntüye neden olmaktadır.[15]

Rehabilitasyon programları gerek bilişsel eksikliklerin gerekse çarpıtmaların giderilmesi ve düzeltilmesini hedeflemelidir. Bu tarz rehabilitasyon programlarından faydalanması muhtemel suçlular mental sağlık kriterlerine göre herhangi bir akıl hastalığına veya karakter patolojisine haiz olmayan kişilerdir. 1988 yılında uygulamaya konulan Bilişsel Özdeğişim Programı olarak Türkçeye çevirebileceğimiz (Cog-

---

12 (Henderson, 1998; Hannah-Moffat, 2000; Howells, 2000; Taggart, 2001; DeAngelis, 2003; Benson, 2003)

13 (Ross, Fabiano ve Ewles, 1988)

14 (Marques, Day, Nelson ve West, 1994)

15 (Andrews ve Bonta, 1994)

nitive Self-change Program) bir pilot program mükerrer suçu önemli ölçüde önlemiştir.[16] Programa katılımda gönüllülük esası yoktur, ancak programdan ayrılma seçimi mahkûma bırakılmıştır. Programa katılan 25 mahkûmun bir arada barındığı ve haftada 3 ila 5 seans arası 5-10 kişilik grup görüşmeleri şeklinde yürütülen program en az altı ay sürmektedir. Bilişsel çarpıtmalarla yüzleşilmesi, suça zemin hazırlayan risk durumlarının belirlenmesi ve bunlardan kaçınmaya yönelik alternatif davranışların geliştirilmesi, ve sorumluluğun alınması programın içeriğini oluşturan konulardır. Bu ve benzer rehabilitasyon programları psikolojik teori ve müdahale yöntemlerine dayanmakta ancak psikoterapi yaklaşımından önemli ölçüde farklılıklar göstermektedirler.

Hâlen İngiltere ve Avustralya'da yaygın olarak uygulanmakta olan akredite rehabilitasyon programları[17] şunlardır:

1. Muhakeme ve Rehabilitasyon (Reasoning and Rehabilitation - R&R)

2. Pekiştirilmiş Düşünme Becerileri (Enhanced Thinking Skills - ETS)

3. Problem Çözme (Think First Inside)

4. Öfke Kontrolü ve Yönetimini Öğrenme (Controlling Anger and Learning to Manage It - CALM)

5. Bilişsel Özdeğişim Programı (Cognitive Self-change Program - CSCP)

6. Cinsel Suç Failleri Tedavi Programı (Sex Offender Treatment program - SOTP)

Suçları cinsel içerikli, madde ile ilişkili veya şiddet içeren hükümlüler için önerilen programlar; Muhakeme ve Rehabilitasyon (Reasoning and Rehabilitation - R&R) ile Pekiştirilmiş Düşünme Becerileri (Enhanced Thinking Skills - ETS) programlarıdır.

R&R 23 cezaevinde 38 seans olarak uygulanmakta, bilişsel çarpıtmalara yönelik, dürtüsellik üzerinde kontrol kazanmayı hedefleyen, kişiler arası problem çözme becerisini oluşturma, muhakeme biçimini değiştirme, sosyal perspektiflerin farkına varma konularından oluşmakta ergenler için de adaptasyonu geliştirilmektedir.

ETS programı benzer konuları işlemekte, 78 cezaevinde 21 seans hâlinde uygulanmaktadır.

---

16 (Marques ve ark., 1994)

17 www.prisonmentalhealth.org

Suçları öfke ve şiddet içeren hükümlüler için özellikle CALM (Öfke Kontrolü ve Yönetimini Öğrenme), CSCP (Bilişsel Özdeğişim Programı) uygulanmaktadır.

CALM (Öfke Kontrolü ve Yönetimini Öğrenme), olumsuz duygularla baş etme ve bunları kontrol etme konusunda başarısızlıkları nedeniyle suça yönelmiş mahkûmlara uygulanmakta, psikopatik özellikli olanlar programın dışında tutulmaktadırlar. Bilişsel-davranışçı yöntemlerle değişimin hedeflendiği program 6 modülden oluşan 26 seans şeklinde uygulamaktadır. Daha önce içeriğini açıkladığımız CSCP (Bilişsel Özdeğişim Programı) ise, mükerrer suç açısından yüksek risk taşıyan, 24 yaşından büyük, değişim için motivasyona sahip hükümlülere uygulanmakta, tahliye sonrasında takip çalışmasını da içermektedir.

Suçları cinsel içerikli olan hükümlülere yönelik SOTP (Cinsel Suç Failleri Tedavi Programı) uygulanmaktadır. Bu programın, tekrar suç işleme olasılığı bakımından farklı risk düzeyindeki mahkûmlar için farklı versiyonları bulunmaktadır. Ortak içerik, hükümlüleri suçlarını mazur göstermede kullandıkları çarpıtmalarla yüzleştirmek, mağdurun perspektifini anlayabilmek, ve ileride suça yönelme riskini arttıran durumların belirlenmesi üzerinedir. Haftada 2-5 arası oturumdan oluşan ortalama 86 grup seansı şeklinde yürütülmektedir. Program, yüksek risk taşıyan hükümlüler için 70 seans daha fazla uygulanmaktadır. Tahliyeden önce programı tamamlamış olanlar için 32 seanslık bir hatırlama çalışması yapılmaktadır.

Hükümlülere ne tür bir rehabilitasyonun uygulanacağına farklı alanlarda yapılan psikolojik değerlendirmeler ile karar verilmektedir. Değerlendirme alanları arasında, kişilik faktörleri, suça dair inanç ve algılar, muhakeme ve değerlendirme tarzı, uyarılma ve öz-denetim, kişiler arası problem çözme becerileri, psikopatoloji, suç işlemeyi kolaylaştırıcılar veya önleyiciler bulunmaktadır. Bu alanların değerlendirilmesi ile mahkûmun hangi tür programdan ve ne tür bir rehabilitasyondan faydalanabileceğine karar verilmektedir. Cinsel, şiddet ve madde ile ilişkili farklı suçların failleri ile cezaevlerinde yürütülen bilişsel-davranışçı teori ve yöntemlerine dayanan rehabilitasyon programlarının mükerrer suçu önlemede etkinliği çeşitli araştırmalarla ortaya konmuştur. Ancak bu değerlendirme çalışmaları 90'ların başından itibaren uygulanmakta olan söz konusu rehabilitasyon programların-

dan faydalanmış olması muhtemel mahkûmların tahliyeleri ile birlikte önümüzdeki yıllarda daha net belirlenebilecektir.[18]

Psikolojik rehabilitasyon yöntemleri dışında günümüzde uygulanmakta olan bir diğer rehabilitasyon yöntemi daha önce belirtildiği gibi meslek edindirme yoluyla mahkûmun tahliye sonrası hayata hazırlanmasıdır. Geçmişteki uygulamalardan önemli farklılıklar gösteren çalışma yoluyla rehabilitasyon yönteminin etkinliği çeşitli faktörlere bağlı olarak değişmektedir. İngiltere'de altı cezaevinde yürütülmüş bir çalışmaya göre cezaevindeki çalışma şartları dışarıdaki yaşamda benzer bir iş kolundaki şartlara ne kadar denk ise rehabilitasyon yönünden etkinlik o düzeyde artmaktadır. Söz konusu denklik, sorumluluk üstlenme, çalışma saatleri, üretim süreç ve teknolojileri, amir ve mesai arkadaşları ile etkileşimin şekli ve miktarı, ödül ve cezalar alanlarında incelenmektedir. Ayrıca hükümlünün tahliye sonrası benzer bir iş kolunda istihdam olasılığı da önem taşımaktadır. Aynı çalışmada ortaya konan bir diğer nokta mahkûmların sadece yarısının rehabilitasyonun etkinliğine inanıyor olmaları ve tahliye sonrası için çoğunun iyimser bakmadığıdır. Sonuç olarak önerilen, çalışma ve meslek edindirme yoluyla rehabilitasyonun tahliye sonrasına mahkûmu hazırlama prensibine dayanması gereğidir.[19]

Cezaevlerinde rehabilitasyonla igili Türkiye'deki mevzuata göre cezaevi, hükümlüde kanunu ihlâl etmeden yaşama arzusu doğurmak, ve onun normal hayata dönüşünde ihtiyaçlarını kolaylıkla karşılayabilecek duruma gelmesini sağlamak için bazı rejim, tedbir ve teknik usullerin kullanıldığı yerlerdir. Cezaevlerinin amacı hükümlüde ailesine, diğer fertlere ve cemiyete karşı sorumluluk hissinin doğmasını sağlamaktır (Ceza İnfaz Kurumları ile Tevkifevlerinin Yönetimine Dair Tüzük md. 110). Cezaevlerindeki uygulamalar arasında en yaygını mahkûmların meslek edindirme ve çalışma yoluyla rehabilitasyonudur. Söz konusu uygulamanın Türkiye'deki suç oranları üzerine nasıl bir etkisi olduğuna dair bir bilgiye taradığımız literatürde rastlayamadık. Hükümlülerin çalıştırılma şartları, yasa ve yönetmelikler ile düzenlenmiştir. Yasada uygulamanın amacı, "atıl durumdaki insan gücünün hizmet veya üretime dönüştürülmesini, bir iş veya mesleğin yeterince öğretilmesine imkân verilmesini, çalıştırılmalarına karşılık kendilerine

---

18 (Howells ve Day, 1999; Cann, ve ark., 2003, Kersting, 2003)

19 (www.penalreform.org; Harley, 1996; O'Donnell, 2001)

maddî yönden gerekli ortamın yaratılmasını ve bu suretle yararlı bireyler olarak topluma dönmelerini sağlamaktır" (Ceza İnfaz Kurumlarındaki Hükümlülerin Cezaevi Dışındaki İşyerlerinde Çalıştırılması Hakkında Yönetmelik, md. 1). Çalıştırılmanın esasları arasında cezaevi dışındaki ortamlarda çalışma zorunluluğu vurgulanmıştır. Söz konusu uygulamayı literatürde yer alan, etkinliği belgelenmiş kriterler yönünden değerlendirdiğimizde, mahkûmun "atıl iş gücü" olarak nesneleştirilmesi rehabilitasyonun etkinliğini belirleyen faktörlerle çelişmekte, öte yandan, meslek edindirme, tahliye sonrası yaşama hazırlama amacı ve özellikle çalışmanın cezaevi dışındaki ortamlarda mümkün olması uygulamayı tam da hedeflenen ideal uygulamaya denk kılmaktadır. Kanaatimizce, uygulamanın etkinliği bilimsel çalışmalarla belgelendiği takdirde ihtiyaca yönelik uygun bir rehabilitasyon yöntemi olarak kabul edilebilir. Meslek edindirme kursları ve zorunlu çalışma dışında, sanat faaliyetleri cezaevlerinde rehabilitasyon amacıyla kullanılmaktadır.

Burada tartışılan, ağır askerî eğitim yoluyla rehabilitasyon, dinî eğitim yoluyla rehabilitasyon, yüksek öğrenim yoluyla rehabilitasyon ve bu çalışmada özellikle en geniş yeri ayırdığımız bilişsel-davranışçı yöntemler ile rehabilitasyon programları ülkemizde mevcut değildir. Türkiye'de uygulama alanı ve imkânı olduğunu düşündüğümüz rehabilitasyon programları bilişsel-davranışçı ekolü temel alan uygulamalardır. Bu uygulamaların Türkiye şartlarına uyarlanarak uygulanmasında engel olarak öne sürülebilecek nedenlerden birisi malî kaynakların yetersizliği olabilir. Ancak suç gerçekleştikten sonra suçun fail, mağdur, ve kamu üzerindeki maddî ve manevî yönden etkileri, psikolojik rehabilitasyonun mükerrer suçu önlemedeki bilimsel verilerle desteklenmiş etkinliği ve sağlanacak fayda dikkate alındığında, psikolojik rehabilitasyon programlarının geliştirilmesi ve uygulanmasının maliyeti önemsiz kalmaktadır. Bir diğer itiraz cezaevlerinin kalabalıklığı ve personel yetersizliği olabilir. Ancak DİE verilerine göre, 1987-1993 yılları arasında cezaevlerindeki hükümlü ve tutuklu sayısı % 40 azalmış, buna karşılık, kadrolu personel sayısı % 100 oranında artmıştır. Her hükümlü ve tutukluya neredeyse bir personel düşmektedir. Ancak personel istihdamındaki dağılıma bakıldığında sağlık ve eğitim hizmetleri sınıfında yeterli istihdamdan söz etmek mümkün değildir.[20] Bu durumda daha verimli bir istihdam politikası, psikolojik rehabilitasyona kaynak ve personel ayrılmasını sağlayabilecektir.

---

20 (Bıçak, 1998)

Sonuç olarak, Türkiye'nin kültürel ve ekonomik özelliklerine uyarlanabilir, psikolojik teorilere dayanan, hükümlüde algı, tutum, değer ve davranışlarda değişim sağlayacak programların geliştirilmesine ihtiyaç olduğunu düşünmekteyiz. Bu tip rehabilitasyon programlarının geliştirilmesinde malî kaynak ve insan gücünün yeterli olmaması geçerli engeller değildir. Önerilen tipte programlar pilot uygulamalar hâlinde geliştirilip, etkinlikleri değerlendirilerek gerekli düzenlemeler yapıldıktan sonra yurt çapında yaygın olarak kullanılabilir.

Kaynaklar

Andrews, D. ve Bonta, J. (1994). Classification for effective rehabilitation: rediscovering psychology. *Criminal Justice and Behavior*, 17; 19-52.

Austin, J. (2002). Can prisons work? The prisoner as object and subject in modern corrections. *Contemporary Sociology*, 31(4); 471-471.

Belenko S. ve Peugh, J. (1998). Fighting crime by treating substance abuse. *Issues in Science and Technology*, 15 (1); 53-60.

Benson, E. (2003). Rehabilitate or punish. *Monitor on Psychology*, 34 (7); 46-47.

Bıçak, V. (1998). Cezaevleri de özelleştirilmeli. *Liberal Düşünce Dergisi*, 12; 47-53.

Cann, J., Falshaw, L., Nugent, F. ve Friendship, C. (2003). Understanding what works: accredited cognitive skills programmes for adult men and young offenders. *Findings*, 226; 1-6.

Ceza İnfaz Kurumlarındaki Hükümlülerin Cezaevi Dışındaki İşyerlerinde Çalıştırılması Hakkında Yönetmelik, (1983) md.1. *Resmî Gazete*, 18186, 22 (5), 3354.

Ceza İnfaz Kurumları ile Tevkifevlerinin Yönetimine Dair Tüzük md. 110

Crawford, N. (2003). Helping inmates cope with prison life. *Monitor on Psychology*, 34 (7); 62-63.

Cronin, R.C. (1994). *Bootcamps for adult and juvenile offenders: Overview and update*. Washington, D.C.: National Institute of Justice.

DeAngelis, T. (2003) Youth programs cut crime, costs. *Monitor on Psychology*, 34 (7); 48-50.

Fisher, G. (1995). The birth of prison retold. *The Yale Law Journal*, 104 (6); 1235-1265.

Hannah-Moffat, K. (2000). Prisons that empower. *The British Journal of Criminology*, 40 (3); 510-531.

Harley, D.A.(1996). Vocational rehabilitation services for an offender population. *Journal of Rehabilitation*, 62 (2); 45-51.

Henderson, D. (1998). Gender-appropriate mental health services for incarcerated women: issues and chalanges. *Family and Community Health*, 21 (3); 42-53.

Howells, K. (2000). Treatment, management and rehabilitation of women in prison: relevance of rehabilitation principles. Australian Institute of Criminology tarafından düzenlenmiş *"Women in Corrections: Staff and Clients"* konferansında sunulmuş bildiri, Adelaide:AU, 31 Ekim-1 Kasım 2000.

Howells K. ve Day, A. (1999). The rehabilitataion of offenders: international perspectives applied to Australian correctional systems. *Australian Institute of Criminology: Trends and Issues in Crime and Criminal Justice*, 112; 1-6.

Jablecki, L.T. (2000). Prison inmates meet Socrates. *The Humanist*, 60 (3); 11-16.

Kersting, K.(2003). New hope for sex offender treatment. *Monitor on Psychology*, 34 (7); 52-53.

Lutze, F.E. (1998). Are shock incarceration programs more rehabilitative than traditional prisons? A survey of inmates. *Justice Quarterly*, 15 (3); 547-566.

Mackenzie, D.L., Brame, R., McDowall, D., ve Souryal, C. (1995). Boot camp prisons and recidivism in eight states. *Criminology*, 33 (3); 327-334.

Marques, J., Day, D., Nelson, I.C., ve West, M. (1994). Effects of cognitive-behavioral treatment on offender recidivism. *Criminal Justice and Behavior*, 21; 28-54.

O'Donnell, I. (2001). Prisoners' work and vocational training. *The British Journal of Criminology*, 41 (1); 214-216.

Ross, R. ve Fabiano, E. ve Ewles, C. (1988). Reasoning and rehabilitation. *International Journal of Offender Therapy and Comperative Criminology*, 32; 29-35.

Schmid, M. (2003). "The eye of God": religious beliefs and punishment in early nineteenth-century prison reform. *Theology Today*, 59 (4); 546-558.

Smith-Bailey, D. (2003). Alternatives to incarceration. *Monitor on Psychology*, 34(7); 54-56.

Taggart, W.A. (2001). Reform in the making: the implementation of social policy in prison. *The American Political Science Review*, 95 (2); 478.

www.penalreform.org. Sentence Management and Prison-Based Rehabilitation Programs, 01.12.2003.

www.prisonmentalhealth.org. Offender Behavior Programmes (Prison Service Accredited). 01.12.2003.

Zimbardo, P. (1973). Stanford prison experiment. www.prisonexp.org.

Cezaevi Din Hizmetlerinin Yeterlilik Sorunu

— Şuayip Özdemir —*

Ülkemizde işledikleri çeşitli suçlardan dolayı cezaevlerine[1] girenlerin sayısında her geçen gün artış yaşanmaktadır. Büyük bir suçlu kitleyi içerisinde tutan cezaevleri[2] toplumsal bir problem hâline gelmiştir. Cezaevlerinde bulunan kalabalık kitlenin topluma kazandırılması son derece önemlidir.

1910'da Washington'da toplanan Ceza ve İnfazı Milletler Arası Sekizinci Kongresinde mahkûmların topluma kazandırılmasının din eğitimi, zihin ve vücut terbiyesi ve ileride mahkûma hayatını kazanma imkânını verebilen bir iş ile mümkün olabileceği ifade edilmiştir.[3]

Din eğitiminin amacı kişilerin benliklerinde, her türlü müspet ya da menfî şartlara ahenkle uyumu sağlayacak bir gücü oluşturmaktır.[4]

---

* Doç. Dr. Şuayip Özdemir, İnönü Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi, Malatya.

1 Birbirinden oldukça farklı mekânlara ve standartlara sahip cezaevi bulunmaktadır. Bunları çocuk ceza ve ıslahevleri, açık, yarı açık ve kapalı cezaevleri olmak üzere dört gruba ayırabiliriz. (Ceza İnfaz Kurumları ile Tevkifevlerinin Yönetimine Dair 13. 7. 1965 tarih ve 647 sayılı kanun, Tüzük madde 110, *Resmî Gazete*, 1. 8. 1967 tarih ve 12662 No'lu.).

2 Örneğin, Ağustos 2003 tarihi itibariyle cezaevlerindeki hükümlü ve tutukluların sayısı 64051'dir. (http://www.adalet.gov.tr/cte/istatistik/yasa_gore.htm)

3 Kunter, "Suçluların Terbiye ve Islahı", *Adliye Ceridesi*, Sayı: 6, Yeni Cezaevi Matbaası, Ankara 1943, s. 420.

4 Halis Ayhan, "Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Öğretiminin Başlıca Meseleleri", Din Öğretimi ve Din Hizmetleri Semineri, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1991, s. 342.

Cezaevlerinde mahkûmlar bu güce ihtiyaç duymaktadır. Cezaevi şartlarında yalnızlık çeken, işledikleri suçtan dolayı farklı ruh hâli içerisinde bulunan ve hayata karamsar bakan mahkûmlar aldıkları din eğitimi sonucu içlerinde oluşacak manevî güç sayesinde ruhsal bunalımdan kurtulacak ve yaşama gücü kazanacaklardır.

Bugün cezaevlerinde mahkûmlara din hizmeti götürülmekte ve "Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi" dersi adı altında din eğitimi verilmektedir. Bu sayede, mahkûmları millî, ahlâkî, insanî, manevî ve kültürel değerleri benimseyen, koruyan ve geliştiren, ailesini, vatanını, milletini seven, beden, zihin, ahlâk ve duygu bakımından dengeli ve sağlıklı bir yapıya sahip, insan haklarına ve onuruna saygılı, yapıcı, yaratıcı ve verimli kişiler olarak yetiştirmek,[5] ruh derinliklerine inerek, onları manevî yönden yükseltmek, pişmanlık duygularını geliştirmek ve yeniden topluma kazandırılmalarını sağlamak amaçlanmaktadır.[6]

Cezaevlerinde mahkûmlara yeterli din hizmeti verilmekte midir? Bu soruya cevap bulabilmemiz için cezaevlerinde din hizmetleri uygulamasının hangi aşamalardan geçerek günümüze kadar geldiğinin ve cezaevlerinde din hizmetlerinin yürütülmesinde Diyanet İşleri Başkanlığının nasıl bir fonksiyon üstlendiğinin açıklığa kavuşturulması gerekmektedir. Tebliğimizde cezaevi din hizmetlerinin yeterliliği hususuna bu açılardan yaklaşacağız.

Cezaevlerinde din hizmeti uygulamasının geçirdiği aşamalar

Ülkemizde cezaevlerinde din hizmetinin tarihi çok eskilere gitmemektedir. İlk defa 1959 yılında dönemin Adalet Bakanı tarafından, Diyanet İşleri Başkanlığına yazılan bir yazıda hükümlülerin manevî ıslahını temin edecek konferanslara ihtiyaç duyulduğu belirtilmektedir.

Adalet Bakanlığının cezaevlerinde din görevlilerinin konferanslar vermesi yönündeki talebinin gerçekleşme durumunu tam olarak tespit edemedik. O dönemdeki din görevlisi sayısı azlığının bunun gerçekleşmemesinde etkili olabileceği hesaba katılabilir. Ayrıca cezaevlerinden böyle bir istek gelmemiş olabilir.

---

5 Ceza İnfaz Kurumları ile Tevkifevlerinin Yönetimine Dair 13.7.1965 tarih ve 647 sayılı kanun, Tüzük madde 110, *Resmî Gazete*, 1. 8. 1967 tarih ve 12662 No'lu.

6 *Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Müfredat Programı*, Adalet Bakanlığı Yayını, Ankara 1982, s. 6.

Uzun bir aradan sonra din görevlilerinin cezaevlerinde görevlendirilmeleri konusu tekrar gündeme gelmiştir. 1974 yılında Yargıtayın 28/1/1974 tarih ve 5/1 sayılı yazısıyla cezaevlerinde din eğitimi amacıyla din görevlilerinin Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından resmî olarak görevlendirilmelerine karar verilmiştir.

D. İ. Başkanlığından alman 9/2/1974 gün ve 74-28 sayılı görevlendirme yazısı, Ceza ve Tevkif Genel Müdürlüğünün 15/2/1974 tarih ve 11-19 sayılı tamimiyle cezaevlerine gönderilmiştir.[7]

Daha sonraki yıllarda Adalet Bakanlığı ve Diyanet İşleri Başkanlığı arasında cezaevlerinde din hizmetlerinin yürütülmesi ile ilgili iş birliği devam etmiş, fakat arzu edilen düzenleme sağlanamamıştır.

Cezaevlerinde din eğitiminin ciddî şekilde ele alınması 1980'li yıllara rastlar. "Ceza ve Tevkifevleri"ni "Islah Evleri" hâline getirebilmek amacıyla 1981 yılından itibaren buralarda eğitim ve öğretim faaliyeti başlatılmıştır.

Cezaevlerinde içinde Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi dersinin de yer aldığı genel kültür derslerinden oluşan bir eğitim programı yürürlüğe girmiştir. Eğitim programında yer alan dersler şunlardır: Türkçe, Türk Dili ve Edebiyatı, Tarih ve Türk İnkılâp Tarihi, Yurttaşlık ve Medenî Bilgiler, Türk Sanatı ve Medeniyeti Tarihi, Sosyoloji, Psikoloji, Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi, Beden Eğitimi, İş ve Meslek Eğitimi, Müzik, Resim-İş.

Bu derslerden Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi dersini okutmak için Diyanet İşleri Başkanlığına bağlı müftülüklerce görevlendirilecek yüksek tahsilli müftü, vaiz ve din görevlilerinin, diğer dersler için de Millî Eğitim Bakanlığına bağlı okullarda görev yapan branş öğretmenlerinin görevlendirilmesi kararlaştırılmıştır.[8]

Müftülüklerce yeterli din görevlisi verilmediği durumlarda Millî Eğitim Bakanlığına bağlı okullarda görev yapan Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi öğretmenleri, cezaevlerinde Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi dersine girmek için görevlendirilmiştir. Ancak belli bir süre geçtikten sonra Millî Eğitim Bakanlığından Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi öğretmenleri talep edilmemiş, din dersi tamamen diyanet görevlilerince yürütülmüştür.

---

7 *Mütalâa ve Tamimler*, C.T.G.M. 15/2/1974 tarih ve 11-19 sayılı tamim, s. 149-150.

8 13 Ekim 1983 Tarih ve 18190 Sayılı *Resmî Gazete*, Madde n 6, s. 11.

Cezaevlerinde kadrolu din görevlilerince "Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi" dersinin verilmesi kararının ardından bu dersle ilgili müfredat programı hazırlanması gündeme gelmiştir.

Genelkurmay Başkanlığının 16 Eylül 1981 gün ve 7130-818-81 sayılı emirleri uyarınca, Adalet Bakanlığı "Eğitim Birimi" ile "Bilimsel Kurul" tarafından Din ve Ahlâk Bilgisi müfredat programı hazırlanmıştır. Bu program D.İ. Başkanlığının 1 Nisan 1982 tarih ve D/4-2/552 sayılı görüşleri ve Genel Kurmay Başkanlığının 24 Mart 1982 tarih ve 1700-19-82 sayılı tensipleriyle cezaevlerinde uygulanmıştır.[9]

Cezaevlerinde yürürlüğe konan "Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi" dersi, diğer genel kültür dersleriyle birlikte 1981-1991 yılları arasında tüm tutuklu ve hükümlüler katılacak şekilde yürütülmüştür. Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi dersiyle birlikte okutulan genel kültür dersleri 1991 yılında uygulamadan kaldırılmıştır. Böylece cezaevlerinde uygulanan eğitim programından sadece Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi dersi 1991 yılından itibaren günümüze kadar isteğe bağlı olarak devam etmiştir.

2001 yılının ilk aylarında Diyanet İşleri Başkanlığı ve Adalet Bakanlığı arasında, cezaevlerinde din eğitiminin yeniden gözden geçirilmesi ve bu konuda iyileştirici düzenlemelere gidilmesi yönünde çalışma başlatılmıştır.

Başlatılan yeni çalışma doğrultusunda Adalet Bakanlığı ile Diyanet İşleri Başkanlığı arasında, tutuklu ve hükümlülerin dinî ve ahlâkî gelişmelerini sağlamaya yönelik iş birliği yapmak üzere bir protokol imzalanmıştır. Protokol 15 Mayıs 2001 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

Bu protokolün amacı, ceza infaz kurumları ve tutukevlerinde bulunan hükümlü ve tutuklularm dinî ve ahlâkî duygularını geliştirerek, yeniden topluma kazandırılmalarını sağlamaktır.[10]

Yeni yapılanma çerçevesinde cezaevlerinde görev alacak Diyanet görevlilerinin Ankara'da hizmet içi eğitime tâbi tutulmasına karar verilmiştir. 18 Temmuz 2001 ve 30 Temmuz 2001 tarihleri arasında toplam 142 diyanet görevlisi, katıldıkları hizmet içi eğitim etkinliğinde cezaevlerinde mahkûmların eğitimine yönelik olarak ders görmüşlerdir.

---

9 *Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Müfredat Programı*, s. 2.

10 Adalet Bakanlığı İle Diyanet İşleri Başkanlığı Arasında Tutuklu ve Hükümlülerin Dinî ve Ahlâkî Gelişmelerini Sağlamaya Yönelik İş birliği Protokolü, Madde 1.

Bu dersler şunlardan oluşmaktadır: "İrşad ve Tebliğ Usulü, Güncel Dinî Konular, İletişim, Suçlu Psikolojisi, İdare ile İlişkiler ve Güvenlik, Çocuk ve Gençler".

İrşad ve Tebliğ Usulü ve Güncel Dinî Konular Diyanet görevlilerince, diğer dersler Adalet Bakanlığı personelince verilmiştir.[11]

Ankara'da düzenlenen hizmet içi eğitim etkinliğinin dışında cezaevlerinde görev alacak Diyanet personelinin eğitimine yönelik olarak kısa süreli hizmet içi eğitim çalışmaları Başkanlık tarafından devam ettirilmektedir.

Cezaevi din hizmeti uygulamasında Diyanet İşleri Başkanlığının fonksiyonu

Diyanet İşleri Başkanlığı Türkiye'de din işlerini yürütmekle görevli bir kuruluştur. Genel idare içerisinde yer alan Diyanet İşleri Başkanlığı özel kanunda belirtilen görevleri yerine getirir. Bu husus Anayasanın 136. maddesinde şöyle belirtilmektedir:

"Genel idare içinde yer alan Diyanet İşleri Başkanlığı, lâiklik ilkesi doğrultusunda, bütün siyasî görüş ve düşünüşlerin dışında kalarak ve milletçe dayanışma ve bütünleşmeyi amaç edinerek, özel kanunda gösterilen görevleri yerine getirir."[12]

Anayasada ifadesini bulan özel kanun Diyanet İşleri Başkanlığının sorumluluk alanını şu şekilde ortaya koymaktadır:

"Diyanet İşleri Başkanlığı İslâm dininin inançları, ibadet ve ahlâk esasları ile ilgili işleri yürütmek, din konusunda cemiyeti aydınlatmak ve ibadet yerlerini yönetmek ile görevlendirilmiştir."[13]

Yasanın verdiği yetkiyle din işlerini düzenlemek ve halkın dinî problemlerini çözüme kavuşturmakla görevli olan Diyanet İşleri Başkanlığı yaygın din eğitimi alanlarında faaliyet göstermektedir.

Yaygın din eğitimi, yetişkinlere ve okul dışındakilere dinî bilgiler kazandırmak ve dinî anlayışlarını geliştirerek hayatın dinî boyutunu

---

11 Diyanet İşleri Başkanlığı Din Eğitimi Dairesi Başkanlığının 7. 6. 2001 tarih ve 258 sayılı yazısı.

12 *Türkiye Cumhuriyeti Anayasası 1982*, Madde:136, Kurtiş Matbaası, İstanbul 1990, s. 104.

13 22 Haziran 1965 tarih ve 633 sayılı Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkındaki Kanun, Madde 1.

yorumlamalarına yardımcı olmak amacıyla yürütülen, plânlı, programlı ve örgütlü bir din eğitimi çabasıdır.[14]

Yapılan bu tanıma göre yaygın din eğitiminin faaliyet alanlarını şöyle sıralayabiliriz:

a) Aile, b) Kur'an Kursları, c) Camiler, d) Kitle İletişim Araçları, e) Ceza ve Tutukevleri, f) Hastaneler, g) Yurtlar ve Büyük İşletmeler, h) Yurt dışı.[15]

Görüldüğü gibi Diyanet İşleri Başkanlığının çok geniş bir görev alanı bulunmaktadır. Bunlardan biri de cezaevleridir. Cezaevlerinde görev yapan diyanet personeline 2001 yılından itibaren "Dinî Danışman"[16] adı verilmiştir. Dinî danışmanlar, cezaevlerine yönelik olarak hazırlanan "Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi" dersi müfredat programını[17] esas alarak günlük plân hazırlayıp, cezaevi müdürünün onayına sunarak mahkûm ve tutuklulara dinî sohbetlerde bulunmaktadırlar.

Dinî danışmanlara, cezaevi idaresince görev yaptığı cezaevinde mahkûm ve tutuklularla ferdî görüşmeler yapmak, din fişlerini doldurmak[18] ve derse hazırlanmak amacıyla bir çalışma odası verilmektedir.

Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi dersinin müfredat programında dinî danışmanların cezaevlerinde göreve başlamadan önce eğitime tâbi tutulmaları istenmektedir. Dinî danışmanların mahkûm psikolojisi ve dersin cezaevi şartlarında nasıl işlenebileceği yönünde eğitim görmeleri cezaevlerinde verilen din eğitimini olumlu yönde etkileyecektir. Dinî danışmanlar bu sayede mahkûmlarla istenilen düzeyde iletişim kurabilecek ve görevlerinde başarılı olacaklardır.

---

14 Cemal Tosun, *Din ve Kimlik*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1993, s. 56.

15 *Din Eğitimi Alt Komisyonu Raporu*, D.P.T., Ankara 1983, s. 28.

16 Adalet Bakanlığı ile Diyanet İşleri Başkanlığı arasında tutuklu ve hükümlülerin dinî ve ahlâkî gelişmelerini sağlamaya yönelik iş birliği protokolü, Adalet Bakanlığı Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürlüğü, 13.4.2001 tarih ve 12/5-50 sayılı yazı.

17 Genelkurmay Başkanlığının 16 Eylül 1981 gün ve 7130-818-81 sayılı emirleri uyarınca, Adalet Bakanlığı "Eğitim Birimi" ile "Bilimsel Kurul"u tarafından Din ve Ahlâk Bilgisi müfredat programı hazırlanır. Bu program D.İ. Başkanlığının 1 Nisan 1982 tarih ve D/4-2/552 sayılı görüşleri ve Genelkurmay Başkanlığının 24 Mart 1982 tarih ve 1700-19-82 sayılı tensipleriyle cezaevlerinde uygulanır.

18 Din fişi, mahkûmların dinî durumlarıyla ilgili olarak din görevlisi tarafından doldurulan bölüme verilen ad.

Adalet Bakanlığı ile Diyanet İşleri Başkanlığı arasında hazırlanan protokolde dinî danışmanların cezaevlerindeki görevleri tutuklu ve hükümlülere dinî ve ahlâkî bilgiler vermek, bu konulardaki yanlış bilgilerini düzeltmek, dinî duygu ve düşüncelerini geliştirerek, insan, aile, millet ve vatan sevgisi aşılamak olarak belirlenmiştir.

Dinî danışmanlar kurumlarda haftada en az iki gün Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi dersi ve dinî sohbetler ile ayda bir kez konferans vermek üzere, "Din ve Moral Hizmetleri" görevini yürütmek, sosyal ve kültürel faaliyetler kapsamında, istek hâlinde Kur'an-ı Kerim öğretimi ve dinî vecibelerin yerine getirilmesini sağlamakla yükümlü kılınmışlardır.[19]

Cezaevlerinde din hizmetlerinin yeterliliğine ilişkin değerlendirme

Diyanet İşleri Başkanlığınca cezaevlerinde yürütülen din hizmetlerinin yeterliliği çok önemlidir. Çünkü hedef kitle hapis cezasının doğal sonucu olan hürriyetin kısıtlanması yanında, hapsin kişi üzerinde oluşturduğu elem, ıstırap ve mahrumiyet sonucu problemler yaşayan ve farklı psikoloji içerisinde bulunan bir topluluktur.[20]

Cezaevi din hizmetlerinin yeterliliği açısından; müfredat programı, derslerin koğuşlarda işlenmesi, ders saatinin azlığı, ders kitabının olmayışı ve diyanet görevlilerinin cezaevi şartlarında görev yapacak şekilde eğitim almayışı hususları ön plâna çıkmaktadır.

Cezaevlerinde öğretimi yapılan Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi dersi müfredat programı ilköğretim okulları ve liselerde okutulan Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi dersi müfredat programıyla benzerlikler taşımaktadır. Oysa mahkûmlar yetişkindirler ve psikolojileri çok farklıdır. Onların ruh hâllerine hitap eden içeriğe sahip müfredat programına ihtiyaç bulunmaktadır.

Programda diyanet görevlilerinin cezaevlerinde derse girmeden önce eğitime tâbi tutulması, cezaevlerinde eğitim öğretim mekânlarının oluşturulması, derslerde mahkûmların seviyelerinin gözetilmesi, öğre-

---

19 Adalet Bakanlığı ile Diyanet İşleri Başkanlığı arasında tutuklu ve hükümlülerin dinî ve ahlâkî gelişmelerini sağlamaya yönelik iş birliği protokolü, Adalet Bakanlığı Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürlüğü, 13. 4. 2001 tarih ve 12/5-50 sayılı yazı.

20 Duygun Yarsuvat, *Bir Sosyolojik ve Kültürel Alt Grup Olarak Cezaevi Toplumu*, İÜ SBF Dergisi, Sayı: 2, İstanbul 1984, s. 455.

tim yöntemlerinin kullanılması ve yardımcı ders araç gereçlerinden yararlanılması istenmektedir. Konular işlenirken mahkûmların günlük yaşamlarıyla bağlantı kurulması ve mahkûmların derse motive edilmesi önemle vurgulanmaktadır.[21]

Programın uygulanışıyla ilgili olarak cezaevlerinde Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi dersinde öğretim ortamının oluşturulması ve pedagojik ilkelere uyulması istenmektedir. Bu husus programla gerçekleştirilmek istenilen amaçlar açısından son derece önem taşımaktadır.

Müfredat programında üzerinde önemle durulmasına rağmen 1982 yılından 2001 yılma kadar geçen sürede din dersi özel eğitime tâbi tutulmamış din görevlilerince yürütülmüştür. Ayrıca yer darlığı nedeniyle dersler sınıf yerine koğuşlarda işlenmiştir.

Müfredat programı konu başlıkları, amaçlar ve uygulamada dikkat edilmesi gereken hususlar açısından geniş bir içeriğe sahiptir. Programda suç, ceza, iletişim, pişmanlık, Allah'ın bağışlayıcı olduğu ve dinde tövbenin yeri gibi mahkûmların cezaevi şartlarındaki psikolojisine hitap eden konulara yer verilmediği görülmektedir. Müfredat programı konular açısından mahkûmların ruh hâllerine ve cezaevi şartlarına hitap edecek şekilde zenginleştirilmelidir.

Din görevlileri çocuk ve yetişkin mahkûmlara aynı müfredat programını esas alarak ders vermektedirler. Oysa çocukların ve yetişkinlerin eğitiminde, istenilen amaçlara ulaşılabilmesi açısından konuların, yöntemlerin ve müfredat programının farklı olması gerekmektedir. Çocuk ve yetişkinlere yönelik iki ayrı müfredat programı hazırlanmalıdır.

Din dersine katılım zorunlu değildir. Bazı yöneticilerin derse gereken önemi vermeyişi, derse katılmaları yönünde mahkûmların teşvik edilmeyişi ve mahkûmların ders esnasında değişik işlerde görevlendirilmeleri derse katılım açısından olumsuzluk olarak göze çarpmaktadır.

Cezaevlerinde din dersi sınıflar yerine koğuşlarda işlenmektedir. Cezaevlerinde yer sıkıntısı olduğu için diyanet görevlileri koğuşlarda mahkûmlara dinî sohbetlerde bulunmaktadır. Oysa koğuşlar mahkûmların yattığı yerler olup, eğitim-öğretime uygun mekânlar değildirler. Mahkûmların koğuşlarda kendilerini derse vermeleri ve böyle bir ortamda yapılan öğretimden verim alınması mümkün değildir. Derslerin sınıflar yerine koğuşlarda işlenmesi, cezaevlerinde yürütü-

---

21 *Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Müfredat Programı*, s. 5.

len din hizmetlerinin niteliğini olumsuz yönde etkileyen temel faktör olmaktadır.

Cezaevlerinde "Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi" dersine ayrılan süre haftada 2 saattir. Her koğuşta haftada 2 saat din dersi verilmektedir. Cezaevlerinde din dersi dışında aynı zamanda isteyen mahkûmlara Kur'an öğretme, namaz kılmayı öğretme ve ilmihâl bilgilerini verme söz konusudur. 2 saatlik bir süre bu görevlerin yerine getirilmesi açısından yeterli değildir. Mahkûmlar, din görevlileri ve yöneticiler de bu yönde görüş belirtmişlerdir.[22]

Cezaevlerinde mahkûmlara din hizmeti götüren Diyanet personelinin takip edeceği ders kitabı bulunmamaktadır. Diyanet görevlileri cezaevlerinde din eğitimine yönelik hazırlanan "Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi" müfredat programını esas alarak derse hazırlık yapmaktadırlar.

Cezaevlerinde yürütülen din hizmeti çalışmalarında ders kitabı kullanılmadığı gibi diğer yardımcı ders araç gereçlerinden de yararlanılmamaktadır.

Cezaevlerinde Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi dersinde ders kitabı ve diğer yardımcı araçların kullanılmayışı bu dersin öğretimi açısından bir olumsuzluktur. Din görevlileri ders kitabının olmayışını dersi olumsuz yönde etkileyen faktör olarak görmüşlerdir.[23]

2001 yılına kadarki süreyi içine alan dönemde cezaevlerinde din hizmetleri özel eğitime tâbi tutulmamış Diyanet görevlilerince yürütülmüştür.

Diyanet görevlileri, cezaevlerinde derse girmeden önce eğitime tâbi tutulmadıkları için, mahkûmlarla istenilen düzeyde iletişim kuramamışlar ve bunun sonucu olarak cezaevlerinde görev yapmakta isteksiz davranmışlardır. Nitekim yapmış olduğumuz araştırmada din görevlilerinin cezaevlerinde çalışmakta isteksiz davrandıkları görülmüştür.[24]

Cezaevlerinde yeterli sayıda Diyanet personeline* ihtiyaç bulunmaktadır. Mahkûmların sayısıyla orantılı bir şekilde diyanet personeli

---

22 Şuayip Özdemir, *Cezaevlerinde Din Eğitimi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1998, s. 59, 76.

23 age., s. 79.

24 age., s. 107.

* Şu an itibariyle cezaevlerinde görev yapan diyanet personelinin sayısı 411'dir. (Diyanet İşleri Başkanlığı Din Hizmetleri Dairesi Başkanlığının 11. 11. 2003 tarih ve 985 sayılı yazısı.)

cezaevlerinde görevlendirilmelidir. Çok kalabalık olan cezaevlerinde bir din görevlisinin tüm mahkûmlara ulaşması, onlarla tek tek ilgilenmesi, dersin dışında Kur'an öğrenmek isteyenlerin bu isteğini yerine getirmesi mümkün gözükmemektedir. Ayrıca mevcut din görevlisi izne ayrıldığı, rapor aldığı veya yurt dışına görevli olarak gittiğinde dersin öğretiminde aksamalar yaşanmaktadır.

Bu gibi olumsuzlukları gören Diyanet İşleri Başkanlığı ve Adalet Bakanlığı 2001 yılından itibaren cezaevlerinde din eğitiminde iyileştirmeye gidilmesine yönelik olarak yeni bir çalışma başlatmıştır. Bu çalışma cezaevlerinde din eğitiminin yeniden gözden geçirilmesi, din eğitimi ile ilgili iyileştirici düzenlemelere gidilmesi ve cezaevlerinde görev yapacak Diyanet görevlilerinin eğitimi açısından son derece önemlidir.

Cezaevlerinde mahkûmlara nasıl bir din hizmeti verilmelidir? Adam öldürme, hırsızlık, zina vb. suçları işleyenlere dinin bu suçlarla ilgili bakış açısı nasıl anlatılmalıdır? Diyanet görevlileri cezaevine girmekle karamsarlığa düşen mahkûmlara dinin suçlarla ilgili hükümlerini anlatırken gelebilecek tepkiler karşısında nasıl hareket etmelidir? Diyanet görevlileri bu ve benzeri sorulara ve muhtemel olumsuzluklara karşı hazırlıklı olmalıdır. Diyanet görevlilerinin dinî yüksek tahsil görmüş olması ve cezaevi şartlarında görev yapacak şekilde eğitime tâbi tutulması bu açıdan son derece önem taşımaktadır.

Hazırlamış olduğumuz doktora tezinde diyanet görevlileri ve yöneticilerin cezaevi din hizmetlerini ve din dersini olumsuz yönde etkileyen faktörlere ilişkin görüşlerine önem arz etmesi açısından tebliğimde yer vermek istiyorum.

Diyanet görevlilerince bu faktörler şunlardan oluşmaktadır:

"Cezaevi idaresinin dersin işlenişine yönelik gerekli ortamı sağlamayışı ve bu derse ilgisizliği, derse katılımın zorunlu olmayışı, mescit olmayışı, mahkûmların derse teşvik edilmeyişi, dersin sınıfta işlenmeyişi, mahkûmların ders saatinde başka işlerle görevlendirilişi, mahkûmların içinde yaşadıkları psikolojik ortamın derse olumsuz yansıması, görevlilerin bazen kendilerini emniyette hissetmeyişleri, mahkûmların psikolojik yapısını bilemeyişleri, ders karşılığı düşük ücret almaları."[25]

Yöneticilerce bu faktörler şunlardan oluşmaktadır:

"Din görevlilerinin etkileme kabiliyetlerinin olmayışı, derslerin koğuşlarda yapılması, görevlilerin mahkûm psikolojisini iyi bilmeyişi,

---

25 Özdemir, age., s. 80.

mahkûmların kalabalık oluşundan dolayı din görevlilerinin herkese ulaşamayışı, derse katılımın zorunlu olmayışı, mahkûmların derse ilgisizliği, bazı görevlilerin koğuşlarda ders anlatmaktan çekinmeleri, bazı görevlilerin mahkûmlara karşı 'doğru insan olsaydınız buraya gelmezdiniz' şeklinde yanlış tavır takınmaları, ders yerine toplu vaazın verilişi."[26]

Ayrıca tebliğimde mahkûmların din hizmetlerine yönelik beklentilerine de yer vermeyi yararlı buluyorum:

"Cezaevlerine kadrolu görevliler atanmalı, ibadet etme imkânı sağlanmalı, özellikle dinî manada temizlik için banyo imkânı sağlanmalı, kandil geceleri ve bazı önemli gecelerde mevlit programları tertip edilmeli, cezaevlerinde çeşitli spor faaliyetleri ve sosyal etkinlikler düzenlenmeli, dinî içerikli filmler seyrettirilmeli."

Mahkûmlar bazı din görevlileriyle ilgili cami kürsüsündeymiş gibi vaaz ettikleri, kendileriyle ilgilenmedikleri, kötü davrandıkları, bazen 'iyi insan olsaydınız buraya girmezdiniz' şeklinde ifadeler kullandıkları yönünde şikâyetlerde bulunmuşlardır. Ayrıca din görevlilerinin dinî konularda daha bilgili olmalarını, derste kırıcı olmamalarını ve kendilerine iyi davranmalarını istemişlerdir.[27]

Görüldüğü gibi cezaevlerinde din hizmetlerini olumsuz yönde etkileyen pek çok faktör bulunmaktadır. Bunları bazı yöneticilerin derse gereken önemi vermeyişi, derse katılım için teşvikin yapılmayışı, dersin sınıf ortamında işlenmeyişi, ders esnasında görüşe izin verilmesi ve mahkûmların değişik işlerde görevlendirilmesi, bazı din görevlilerinin mahkûmlarla iletişim kuramayışı, ders saatinin az oluşu, din görevlisinin tüm mahkûmlara ulaşmakta yetersiz kalması, mahkûmların takip edeceği bir ders kitabının olmayışı, bazı müftülüklerin cezaevlerine görevli göndermede hassas davranmayışı ve mahkûmların eğitimi konusunda din görevlisi, sosyal hizmet uzmanı ve yöneticiler arasında koordinasyonun sağlanamayışı şeklinde sıralayabiliriz.

Genel değerlendirmeden sonra cezaevi din hizmetlerinin yeterliliğine ilişkin aşağıdaki önerilerde bulunabiliriz.

1. Tüm cezaevlerine kadrolu din görevlileri atanmalıdır. Bu görevliler, mahkûm psikolojisi ve din dersinin cezaevi şartlarında nasıl işle-

---

26 age., s. 80.

27 age., s. 70.

neceği konusunda eğitime tâbi tutulmalı, cezaevlerinde kendilerini bekleyen iyi ve kötü şartları bütünüyle kavramalıdır.

2. Din görevlilerinin derslerde takip edebilmeleri için, mahkûmların seviyelerine uygun, problem ve ihtiyaçlarına yönelik, eğitici kitaplar hazırlanmalıdır.

3. Cezaevlerinde din dersinde takip edilen Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi müfredat programı yeniden hazırlanmalıdır. Bu programın hazırlanmasında mahkûmların birer yetişkin oldukları, işledikleri suçtan dolayı farklı bir ruhî yapı içerisinde bulundukları ve dinî açıdan rehberliğe ihtiyaç duydukları göz önünde bulundurulmalıdır.

4. Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi dersi koğuşlarda bir dinî sohbet veya vaaz şeklinde değil de, belli saatlerde ve bir program dâhilinde sınıf ortamında yapılmalıdır.

5. Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi ders saati artırılmalıdır. Koğuş başına haftada 2 saat yeterli olmamakta ve mahkûmlar bu kısa sürede dinî problemlerine çözüm bulamamaktadırlar.

6. Mahkûmlara kısa aralıklarla eğitici, ruh hâllerine hitap eden filmler seyrettirilmelidir.

7. Cezaevi kütüphanelerine dinî içerikli ve eğitici mahiyette kitap ve dergiler satın alınmalı, gerekli hâllerde bağış yoluyla bunların teminine çalışılmalıdır. Bu konuda başta Diyanet Vakfı olmak üzere diğer yayınevleri ve kuruluşlarla iş birliği yapılmalıdır.

8. Cezaevlerinde din görevliliği teşvik edilmeli ve bu yönde önlemler alınmalıdır.

9. Tüm cezaevlerinde mescit açılmalı ve mahkûmlara ibadet etme imkânı sağlanmalıdır. Din görevlisi sürekli cezaevinde bulunarak, cezaevi mescidinde beş vakit namaz kıldırmalıdır.

10. Televizyon kanallarında mahkûmların ıslahı ve topluma kazandırılmalarmda etkili olacak şekilde eğitici programlar, diziler ve filmler yer almalıdır. Özellikle TRT'de haftanın belli günlerinde yayına girecek olan cezaevi saatine yer verilmelidir. Belirlenen bu saatte, mahkûmların pişmanlık duymaları ve dışarı çıktıktan sonra topluma uyum sağlamalarına yönelik olarak sahasında uzman kişilerce sohbetler düzenlenmelidir.

11. Cezaevlerinde mevcut uygulamada sadece adî suçlulara din dersi verilmektedir. Siyasî suçlular da din dersinin kapsamı içine alınmalıdır. Derse katılmaları sağlanmakla, bu suçluların uyumlu bir kişiliğe sahip olmalarında başarıya ulaşılabilmesi mümkündür.

12. Cezaevi yöneticileri, infaz koruma memurları, psikolog, sosyolog gibi diğer görevliler ve din görevlileri mahkûmlara yönelik eğitici çalışmalarda birlikte hareket etmelidir.

13. Tüm mahkûmların Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi dersine katılmasının sağlanması hususunda gayret gösterilmelidir. Bundan dolayı ders, görüş saati dışında yapılmalı ve ders esnasında mahkûmlar herhangi bir işle görevlendirilmemelidir.

14. Cezaevlerinde erkek mahkûmlar çoğunlukta olmakla beraber, belli oranda bayan mahkûm bulunmaktadır. Bayan din görevlilerinin olmayışı bir eksikliktir. Bayan mahkûmlara, özel eğitimden geçmiş bayan din görevlileri gönderilmelidir.

15. Adalet Bakanlığı ve Diyanet İşleri Başkanlığı, mahkûmların eğitimi ve ıslahına yönelik olarak ne tür çalışmaların yapılacağı hususunda devamlı iş birliği içerisinde olmalıdır. Cezaevlerinde din eğitiminde süreklilik sağlanmalıdır.

Çocuk ve Hapishane

Hükümlü ve Suç İşlememiş Gençlerin Anksiyete, Duyguların Tanınması ve Duyguların Kontrolü Açısından Kıyaslanması (13-18 Yaş)

— *Rüçhan Gökdağ** —

Giriş

Suç ve suçluluk konusu, günlük yaşamımızın merkezine yerleşen ve giderek ağırlaşan konulardan birisidir. Hangi sabah gazetesini açarsak açalım; mutlaka öldürme, tecavüz, yaralama, hırsızlık haberlerine rastlıyoruz. Televizyon kanallarındaki diziler ve filmler bir yana; haber programları bile suç öyküleriyle başlıyor; ve ekranlar döne döne tekrarlanan saldırma, yaralama sahneleriyle dolup taşıyor.

Bu araştırmanın konusu olan "genç suçluluğu" da, etnik köken, inanç ve sosyo-ekonomik düzey gibi değişkenlerden bağımsız olarak; bütün toplumlarda yaşanan ciddî bir sorundur. Dünyada hiçbir yer, hiçbir toplum bu konuda esirgenmiş değildir. Özellikle demokrasilerde gençlerin iyi yetişmeleri, sağlıklı ve mutlu olmaları; aileler kadar hükûmetlerin ve toplumun da öncelikli bir konusudur. Ne var ki bütün iyi niyetli çabalara karşın; sağlıksız, yeterli eğitim almamış, duygusal olarak zedelenmiş, kötü yola itilmiş çocukların sayısı giderek artmaktadır.[1]

Türkiye'de suç ve suçluluk üzerine yapılmış araştırmalar incelendiğinde; çoğunun, istatistikî bilgilerden ibaret olduğu görülmektedir.

---

* Yard. Doç. Dr. Rüçhan Gökdağ, Anadolu Üniversitesi, İletişim Bilimleri Fakültesi, Eskişehir.

1 (Cavan, 1962)

İnsanları suç işlemeye yönelten toplumsal ortam ile suç işleyen bireylerin gelişimsel ve psikolojik özelliklerini ortaya koyan; ve bu boyutlar açısından suça bulaşmamış gençler ile suç işleyenleri kıyaslayan çalışmalar sınırlı kalmıştır.

Bu alandaki boşluğun doldurulmasına katkıda bulunabilecek bu çalışmada, suç işlemiş ve hüküm almış gençler ile suça bulaşmamış olanlar; kızgınlık, depresyon, anksiyete ile duygusal denetim ve duyguların tanınması gibi kişilik özellikleri açısından kıyaslanmaktadır.

Türkiye'de suç ve suçluluk araştırmaları[2]

Yavuzer'in (2001) yaptığı bir araştırmanın sonuçlarına göre, Türkiye'de suç işleyenlerin üçte ikisinden fazlası, ilk hükümlerini 14-16 yaşlarında almaktadırlar. 2001 yılında ceza mahkemelerinde yargılanmakta olan çocukların yarıdan fazlası (%54.4) 15-17 yaşları arasındadır.

Ceza mahkemelerinde 1994-2001 yıllarında açılan davalardaki çocuk sanıklara ilişkin rakamlar, sanık sayısının yedi yılda 20 bin artarak 90 bine yaklaştığını göstermektedir.[3] Ancak gerçek suçlu sayısının polis kayıtları ve mahkeme istatistiklerinde görülenden çok daha yüksek olduğunu söylemek malûmu ilâm olacaktır. Gençler tarafından işlenen pek çok suç; sorun büyüklerin araya girmesiyle çözüldüğü için polise, dolayısıyla polis kayıtlarına yansımamaktadır. Benzer şekilde, polis tarafından mahkemeye gidecek kadar ciddî bulunmayan; ve polise özgü yöntemlerle çözüme kavuşturulan suç sayısı da az değildir.

Suçluluk kuramları

Gençlerin niçin suç işlediği sorusuna, son yüz yıl içinde oldukça farklı yanıtlar verilmiştir. Genç suçluluğunu açıklamak için ileri sürülmüş yaklaşımları başlıca üç ana başlık altında toplamak olasıdır: Biyojenik, psikojenik ve sosyojenik yaklaşımlar.[4] Aşağıda, biyojenik ve so-

---

2 Türkiye'de suç ve suçluluğu konu alan araştırmaların çoğu mahkeme ve/veya polis kayıtlarındaki bilgilerin dökümünden ileri gitmemiştir. Suç işlemiş ve hüküm almış çocuklar üzerinde yapılanlar ise, ıslahevlerine konulmuş çocuklara ilişkin kayıtları vermektedir: İşlenen suçun türü, suç işleyenlerin yaşları, cinsiyetleri, anne-babalarının eğitim düzeyi, doğum yerleri, gelir düzeyleri, medenî durumları ve; işlenen suç türüyle bu değişkenler arasındaki ilişkiler...

3 http://www.egm.gov.tr/asayis/ asayis/istatistik/index.html

4 (Gibbons, 1970)

syojenik yaklaşımların ne olduğu kısaca açıklanmış; bu araştırmanın konusuyla yakından ilgili olduğu için, psikojenik kuramlar ise ayrıntılı olarak irdelenmiştir.

Biyojenik yanıtlarda, yanlış-istenmedik davranışın insandaki kusurlu biyolojinin sonucu olduğu ileri sürülmektedir. Suçlu genetik olarak kusurludur; endokrin dengesizliği ya da beyin patolojisinden muzdariptir. Vücut yapısı ve mizacı onu suç işlemeye itmektedir.

Sosyojenik tartışmalar, suçlulukla toplumsal yapı arasında ilişki kurmaktadırlar. Söz gelimi başarı için fırsat eşitliğinin ya da geleneksel veya toplumsal olarak kabul görmüş yolların olmadığı, bu yolların tıkandığı-ortadan kaldırıldığı anomik durumların bireyi suça ittiği ileri sürülmektedir.

Psikojenik yaklaşımların söyledikleri ise özde şudur: Suçlu kendisinde var olan psikolojik patolojiye yanıt olacak şekilde davranmaktadır. Bu başlık altındaki kuramların çoğunda, uyumsuz davranış, aile ya da benzer ortamlardaki gizli kalmış toplumsal deneyimlerin sonucu olarak değerlendirilir. Suçlu davranışı gösterenler, bir şekilde "hasta", "uyumsuz", "patolojik" kişilerdirler.

1900'lerden beri, Freud'un psikoanalitik kuramı temel alınarak; kişilik sorunları, duygusal zedelenme ve suçluluk üzerine çok şey yazıldı. Çeşitli duygusal dinamiklerin kaynağı olarak özellikle ebeveyn-çocuk gerginlikleri ve istenmedik birincil grup ilişkileri başta olmak üzere geçmiş deneyimler ön plâna çıkarıldı. Dahası, psikolojik sorunları olanlar için seçilecek sağaltım yönteminin belirlenmesinde; suçluların geçmişte zedelenmiş olan duyguları esas alındı.

Gibbonson'm (1970), psikojenik kurama dayalı çalışmaları özetlerken seçtiği aşağıdaki örnekler, bizim çalışmamıza ışık tutması irdelenmesi açısından önemlidir.

Cyril Burt, 1938 öncesi yaptığı çalışmalarda, suçluların yüzde 85'inin duygusal olarak sağlıksız olduğunu iddia etmiştir. Bu konuda yapılan öncü çalışmaların en önemlilerinden birisi William Healy ve Augusta Bronner'a aittir. Aynı yaştaki 105 suç işlemiş ve suça bulaşmamış genci karşılaştırarak şu sonuçlara varmışlardır: Yaşam koşullarından hoşnut olmayan, mutsuz ya da yaşadıkları nedeniyle duygusal olarak son derece yaralanmış olanların oranı yüzde 91'den aşağı değildir. Bu içsel stres, kontrol grubunda en çok % 13 bulunmuştur. Ancak bu araştırmayı alkışlayanlar kadar; araştırmanın, suç işlemedeki esas etiyolojik değişkenin duygusal zedelenme olduğu düşüncesini savu-

nanlarca yapıldığı, dolayısıyla abartıldığını ileri sürerek eleştirenler de olmuştur. Öteki araştırma sonuçları ise, psikojenik tartışmaları kısmen desteklemektedir.

Genç suçlu ve suçluların kişilik özellikleri üzerine yapılan araştırmaları inceleyen Karl Schusler ve Donald Cressey'in bulguları; benzer bir çalışmayı 1950 ve 65 yılları arasında yapılan çok sayıda araştırmayı titizlikle inceleyen Waldo ve Dinitz'in bulgularıyla koşutluk göstermektedir. Her iki taramanın sonucu da, kişilik ögeleri ile suçluluk arasında dikkate değer bir ilişki bulunmadığını göstermiştir.

Suç işleyenlerle suç işlememişlerin psikiyatrik tanıları şu noktaları açığa çıkarmıştır: Birincisi bu gruplar arasındaki fark çarpıcı değildir. Her iki grubun da yaklaşık yarısı belirgin zihinsel patoloji göstermemiştir. İkincisi, örselenmiş suçsuzlar baskın olarak nörotiktirler, ya da nörotik eğilimler gösterirken; zihinsel sapma gösterenler sınıfına sokulan suçluların, sergiledikleri bozuklukların çeşitlilik arz ettiği görülmüştür. Bu bulgular, suçluluğu nörotik olarak ifşa edilmiş bir davranış biçimi olarak gören kriminoloji alan yazınındaki birçok psikojenik tartışmaya aykırı düşmektedir.

Psikojenik kurama ilişkin verilerin bir kısmı da Minnesota Multiphasic Personality Patterns (M.M.P.I) testi kullanılarak yapılan araştırmalardan sağlanmıştır. Bu testi oluşturan sekiz ölçekteki sorulara verilen belli yanıtlar, kimi kişilik türlerinin tanısında kullanılabilmektedir.

M.M.P.I dışında bu amaçla bir başına ya da birlikte kullanılan başka testler de var. Woodworth Mathews Personel Data Sheet, Child-Parents Relationship Scale, Jesness Inventory bunlara örnek olarak gösterilebilir.

Günümüzde de geçerli popüler psikojenik hipotezlerden birisi, pek çok genç suçlu ve yetişkinin; belli bir zihinsel patoloji biçimi, psikopat kişilik (ya da sosyopat kişilik) gösterdiklerini iddia etmektedir. Bilindiği gibi psikopatlık, benmerkezcilik, asosyal davranış, başkalarına karşı duyarsızlık ve düşmanlık gibi özelliklerle karakterize bir patolojik özelliktir. Böylesi özellikler gösteren kişiler, içsel denetimden yoksun, normlara karşı duyarsızdırlar. Dolayısıyla bunların suç eğilimleri sanılandan fazla olabilir. Ancak patoloji konsepti herhangi bir şekilde kullanmak istendiğinde, önce patolojiyi ortaya koyacak araçların geliştirilmesi gerekmektedir; ve zorlukta bu noktada başlıyor. Çünkü patolojinin herkesçe kabul edilecek doyurucu bir tanımı yapılamamıştır. Paul Preu, bu kavramın uygulamadaki kullamm bi-

çimlerini incelediğinde, psikopat kişilik teriminin; genel olarak anlaşıldığı biçimiyle psikiyatrik araştırmalarda kullanılmasının yararı olmadığını vurgulamıştır. Çünkü bu kavram, belli bir davranış entitesini göstermemektedir.

Araştırmanın amacı

Bu araştırmanın amacı, 13-18 yaşları arasındaki hükümlü gençlerle bu yaşlar arasında olan ama suça bulaşmamış olan gençlerin, kişilik özellikleri, anksiyete, duyguların denetimi ve duyguları tanıma bakımından farklılık gösterip göstermediklerini psikolojik testler aracılığıyla ortaya koymaktır. Bu amaçla, suç işlemiş ve suça bulaşmamış gençlerin Courtauld Emotional Control Scale (CECS), Toronto Alexithymia Scale (TAS), Durumluk ve Sürekli Kaygı Envanteri puanları arasında farklılıklara bakılmıştır.

Yöntem

Araştırma tarama modelinde bir durum saptama çalışmasıdır. Tarama modelinde, var olan bir durumu var olduğu şekliyle betimlenir.[5] Burada da suç işlemiş ve hüküm almış çocuklarla, suça bulaşmamış olanların (test ve kontrol gruplarının) araştırma için seçilen testlerin ölçtüğü özellikler bakımından; durumlarının ne olduğu ortaya konulmuştur.

Evren ve örneklem

Araştırmanın evreni 1994 yılında Ankara Çocuk Ceza ve Islah Evindeki; yaşları 13-18 arasında değişen 122 hükümlü genç ile sağlık meslek lisesi ve ortaokul öğrencileridir. Hükümlü gençlerin özellikleri Çizelge 1'de verilmiştir.

Çizelge 1: 1994 yılında Ankara Çocuk Islah ve Cezaevinde bulunan Gençlerin İşledikleri Suçlar, Suç İşleme Sırasındaki Yaşları ve Eğitim Düzeyleri

---

5 (Karasar, 2000)

İşlenen Suçun Türü	Sayı	%
Adam öldürme	39	32.0
Gasp	23	18.8
Fiilî livata	21	17.2
Hırsızlık	19	15.6
Irza geçme	11	9.0
Yaralama	4	3.3
Diğer	5	4.1
TOPLAM	122	100
Suç İşleme Yaşı	**Sayı**	**%**
13	4	3.3
14	16	13.1
15	27	22.1
16	38	31.2
17	33	27.0
18 ve üstü	4	3.3
TOPLAM	122	100
Eğitim Düzeyi	**Sayı**	**%**
Okur yazar olmayan	6	4.9
İlkokul mezunu	64	52.5
Ortaokul ya da dengi	20	16.4
Lise ya da dengi	14	11.5
Bilinmeyen	8	14.7
TOPLAM	122	100

Çizelgeye göre çocukların yarıdan çoğu adam öldürme ve gasp nedeniyle hüküm giymişlerdir. Bunu sırasıyla fiilî livata ve hırsızlık izlemektedir. Hükümlülerin beşte dördü 15, 16 ve 17. yaşlarında suç işlemişlerdir. Eğitim düzeylerine bakıldığında yarıdan çoğu ilkokul mezunudur. Ancak bu araştırmanın yapıldığı sırada 9 genç ilkokulu bitirmeye hazırlanırken; 12 tanesi ortaokula gidiyor, 12'si ortaokul bitirmeye hazırlanıyordu. Liseye devam edenlerin sayısı ise 20 idi.

Suç işlediği anda, anne-babası okur yazar olmayan ya da okur-yazar olup da bir okul bitirmeyenler ile ilkokul mezunu olanlar çoğunluk-

taydı. Fakülte ya da yüksek okul mezunu anne-babası olan genç sayısı sadece üçtü.

Gencin suç işlediği sırada ailesinin geçimini sağlayan kişinin yaptığı işe bakıldığında; 13 kişi memur, 20'si çiftçi, 12'si ticaretle uğraşıyor, 20'si de inşaat sektöründe çalışıyordu. 34'ü bu soruyu yanıtsız bırakmıştır.

Gençlerin 48'i kırsal, 74'ü kentsel yerleşim bölgelerinden gelmişlerdir. Bunların 103 tanesi suç işlemelerinde herhangi bir kışkırtmanın olmadığını, 19'u ise kışkırtıldıklarını belirtmişlerdir.

Araştırma bu 122 kişi içinden yer alan toplam 37 kişi üzerinde yapılmıştır. Bu 37 kişi, testleri yanıtlamak için gönüllü olanlardır. Araştırmaya katılan gönüllülerin 18'i ilkokul, 5'i ortaokul, 9'u lise, 5'i ise üniversite mezunudur.

Suça bulaşmamış genç grubu ise, araştırmacının ders verdiği AÜ Tıp Fakültesine bağlı sağlık meslek lisesi ile bir ortaokul öğrencileri arasından yine gönüllülük esasına bağlı olarak seçilen 37 kişi olmuştur.

Uygulama

Araştırma için veri toplamaya, Adalet Bakanlığı Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürlüğünden alınan 4 Ocak 1994 tarihli izin yazısıyla başlandı. O yıl Ankara Çocuk Islah Evindeki 122 erkek öğrenciden okur-yazar olan 116 gencin 80'i araştırmaya gönüllü olarak katılmayı kabul etti. Ancak belirtmek gerekir ki, çocukların okul görevlerinin olması, farklı mekânlarda ve farklı işlerde çalışıyor olmaları nedeniyle; araştırma düşünülenden daha uzun süre almıştır. Dahası, kimi öğrenciler testleri yanıtlamaya başladıktan sonraki ilk dakikalarda sıkılıp vazgeçtiler; kimileri bir testi yanıtladıktan sonra iş ya da derslerini öne sürerek sonraki testleri yanıtlamadılar. Testlerin kodlanması sırasında zorunlu olarak elenenler de çıkarıldığında; geriye, başlangıçtaki 80 kişiden sadece 37'si kaldı. Dolayısıyla araştırmanın hükümlü boyutuna ilişkin verileri bu 37 deneğin doldurduğu dört testten elde edildi.

Suça bulaşmamış genç grubu ise yukarıda da belirtildiği gibi, araştırmacının ders verdiği AÜ Tıp Fakültesine bağlı sağlık meslek lisesi öğrencileri arasından yine gönüllülük esasına bağlı olarak seçilen 37 erkek öğrencidir. Bu öğrencilere de hükümlülere uygulanan testler uygulanmıştır.

Verilerin analizi

Verilerin analizinde SPSS paket programı kullanılmıştır. Araştırmada elde edilen bulgular, hükümlü ve suça bulaşmamış gençlerin üç testten aldıkları puanların aritmetik ortalaması ve standart sapması olarak verilmiş; testler arasındaki korelasyona ve ortalamalar arasındaki farkların anlamlılıklarına bakılmıştır.

Kullanılan testler

Bu araştırmada aşağıda kısaca tanıtılan üç test kullanılmıştır.

1. Courtauld Emotional Control Scale (CECS)

1983 yılında geliştirilen ölçek üç alt testten oluşmaktadır: Öfke, depresyon ve anksiyete. Bu testler kullanılarak; duyguların bilinçli olarak bastırma, yadsıma ya da denetleme düzeyi saptanabilmektedir. Bir başka şekilde söylemek gerekirse, bireyin belli duygularını hangi ölçüde yadsıdığı, ya da bastırdığı değil, tepkilerini hangi ölçüde denetim altında tutabildiğini saptamak amacıyla geliştirilmiştir.[6] Ölçekten alınan toplam puan, duyguların kontrol puanı olarak değerlendirilmektedir.

Özgün testin test-tekrar test güvenirliği, öfke alt testi için.86, anksiyete alt testi için.84, depresyon alt testi için.98 ve toplam için.95 ($p<0.001$) olduğu belirlenmiştir.

Ölçeğe verilen yanıtlar "hemen hiçbir zaman", "bazen", "çoğu zaman" ve "hemen her zaman" olmak üzere dörtlü yanıt ölçeğine göre puanlanmaktadır. Öfke alt testinde 5. soru, depresyon alt testinde 2. soru ve anksiyete alt testinde 1., 2. ve 4. sorular ters olarak puanlanmaktadır.[7] Yani puanlama her bir alt teste ve toplam için aşağıdaki şekilde yapılmaktadır.

1. Öfke alt testi için.....: A+B+C+E+F+G-D+5=$\hat{A}_1$

2. Anksiyete alt testi için.....: I+J+M+N-(H+K+L)+15=$\hat{A}_2$

3. Depresyon alt testi için.....: Q+P+O+R+T+V-S+5=$\hat{A}_3$

4. $\hat{A}_1+\hat{A}_2+\hat{A}_3$= Toplam kontrol

Yukarıdaki formüllerde (-) işaretinden sonraki madde(ler) ters olarak puanlanan(lar)ı göstermektedir. Dikkat edilirse her ters puanlanan madde için 5 puan eklenmektedir.

---

6 (Watson ve Green, 1983. Anan, Okyayuz, 1993)

7 (Okyayuz, 1993)

2. Toronto Alexithymia Scale (TAS)

Bu ölçek, bir aleksimiti özbildirim ölçeğidir. TAS, son yıllarda kullanılan aleksitimik ölçekler arasında en güvenilir olanıdır. Aleksimiti, duyguların söylenmesindeki zorluk anlamına gelmektedir. Bu ölçek, bireylerdeki aleksimitik özellikler olarak nitelenen duyguları ve bedensel duyumları tanıyıp ayırt edebilme, duyguları tanımlayabilme, düş kurma, dış olaylara yönelik düşünme... gibi özellikleri ölçmektedir.

26 maddeden oluşan ölçek, özgün formunda beşli likert derecelemesine göre puanlanmaktadır. Okyayuz'un (1993) aktardığına göre, Bagloy ve arkadaşları (1988), ölçeğin yüksek bir iç tutarlığa sahip olduğunu, test-tekrar test güvenirlik kat sayısının da yüksek olduğunu belirtmişlerdir. Aynı araştırmacılara göre, bu ölçekteki en düşük değer 26, en yüksek değeri ise 130'dur. Taylor ve arkadaşları (1988), TAS puanı 74 ve daha yukarı olanların aleksitimik olarak nitelenmelerini önerirken; 62 ve daha aşağı alanlar aleksimitik olarak kabul edilmezler.

TAS, beşli likert ölçeği türündedir. Ölçekte yer alan ifadeler aleksimitik özellikleri betimleyen tümcelerdir. Testi oluşturan 26 maddenin 11 tanesi negatif maddelerdir. Toplam puan hesabında bu 11 madde tersine çevrilmektedir. Yani 5 Æ 1 iken, 1 Æ 5 olmaktadır. Testten alınan puan yükseldikçe, duyguların bilinçli olarak bastırıldığı düşünülür. Bu araştırmada kullanılan TAO, Dereboy'un (1990) Türkçeleştirdiği formdur. Bu Türkçe formun güvenirlik katsayısı.65, test-tekrar test güvenirlik kat sayısı.70' dir ($p<0.001$),

3. Durumluk-Sürekli Kaygı Envanteri

Bu test 1970 yılında Spielberger ve arkadaşları tarafından geliştirilmiştir. Kısa ifadelerden oluşan bir öz-değerlendirme anketidir. Denemeler, anketin bütün geç ve yetişkinlere uygulanabileceğini göstermiştir.

Toplam 40 maddeden oluşan iki ayrı ölçeği içermektedir. Durumluk kaygı ölçeğinde, bireyin belirli bir anda ve belirli koşullarda kendini nasıl hissettiğini, içinde bulunduğu duruma ilişkin duygularını dikkate alarak yanıtlaması gerektirmektedir. Sürekli kaygı ölçeğinde ise, bireyin kendisini genellikle nasıl hissettiğini betimlemesi esasına dayalıdır.[8]

Durumluk kaygı ölçeğinde tanımlanan duygu ya da davranışın şiddet derecesi, "(1) hiç", "(2) biraz", "(3) çok" ve "(4) tamamıyla" şıklarından birisi işaretlenerek yanıtlanmaktadır. Sürekli kaygı ile ilgili

---

8 (Öner ve Le Compte, 1985)

duygu ve davranışlar için oluşturulan maddeler ise, "(1) hemen hiçbir zaman", "(2) bazen", "(3) çok zaman" ve "(4) hemen her zaman" seçeneklerinden birisi işaretlenerek yanıtlanır.

Durumluk kaygı ölçeğinde 10, sürekli kaygı ölçeğinde ise 7 ters ifade bulunmaktadır. Puanlamada "doğrudan" ve "ters" ifadeler için iki ayrı anahtar hazırlanır. Doğrudan ifadeler için elde edilen toplam ağırlıklı puandan, ters ifadelerin toplam ağırlıklı puanı çıkartılır. Bu sayıya, durumluk kaygı ölçeği için 50 (değişmeyen değer), sürekli kaygı ölçeği içinse, 35 (değişmeyen değer) eklenir. En son elde edilen değer bireyin kaygı puanıdır. Uygulamada saptanan ortalama puan düzeyi, 36-41 arasında değişmektedir.

Bu envanterin 1970-74 yılları arasında Türkçe uyarlaması ve standardizasyonu yapılmıştır. Türkçe olan testin iç tutarlılığı, madde güvenirliği ve test-tekrar test güvenirliği doyurucu düzeyde bulunmuştur. Testten en az 20 en çok 80 puan alınabilmektedir. Puanın yüksek olması, kaygı düzeyinin yüksekliğine işaret etmektedir.

Bulgular ve yorum

Bu bölümde, denek ve kontrol grubunun uygulanan testlerden aldıkları puanlar, amaçlar başlığı altında belirlenen sıraya göre verilip yorumlanmıştır.

Courtauld Emotional Control Scale (CECS) puanları

Daha önce de belirtildiği gibi CECS üç alt testten oluşmaktadır: CECS öfke, CECS depresyon ve CECS anksiyete. Bu testte ayrıca, bir CECS toplam puan belirlenmektedir. Toplam puan, bireylerin duygularını kontrol puanıdır.

Çizelge 2, Suç işlemiş ve hüküm giymiş gençlerle, suça bulaşmamış olanları; CECS'in her bir alt testi ile bu testlerden alınan toplam puanlar açısından kıyaslamak amacıyla düzenlenmiştir.

Çizelge 2: Hükümlü ve Suça Bulaşmamış Gençlerin CECS Puanları Açısından Kıyaslanması (N=37)

	Min.	Mak.	Ort.	Std. sapma
Suça bulaşmamış olanlar				
Öfke	7	29	16.57	5.300
Anksiyete	6	21	11.81	3.573
Depresyon	8	28	17.16	4.272
Toplam	27	69	45.54	9.645
Hükümlüler				
Öfke	7	29	17.86	4.442
Anksiyete	7	19	13.27	3.034
Depresyon	2	29	17.51	5.704
Toplam	33	64	48.65	8.111

Çizelge 2'ye göre suça bulaşmamış olanların aldığı puanların aritmetik ortalamaları, her bir alt test ve toplamda, hüküm almış olanlardan daha düşüktür. Yani öfke anksiyete ve depresyon; suç işlemiş olan gençlerde daha yüksektir. Ancak aritmetik ortalamalar arasındaki fark, uygulanan T testi açısından; ne alt testler, ne de toplam için anlamlı bulunmamıştır ($p>.05$).

Durumluk-Sürekli Kaygı Envanteri (DSKE) puanları

Bu testten alman puanlar, durumluk kaygı ve sürekli kaygı puanları olarak değerlendirilmektedir. Çizelge 3, kontrol ve denek gruplarının DSKE'den aldıkları puanları göstermektedir.

Çizelge 3 : Hükümlü ve Suça Bulaşmamış Gençlerin DSKE Puanları Açısından Kıyaslanması (N=37)

	Min.	Mak.	Ort.	Std. sapma
Suça bulaşmamış olanlar				
Durumluk kaygı	22	75	41.76	13.617
Sürekli kaygı	26	64	40.95	8.485
Hükümlüler				
Durumluk kaygı	26	74	49.73	10.951
Sürekli kaygı	31	64	48.00	7.333

Çizelge 3'e göre, hükümlü gençlerin durumluk ve sürekli kaygı puanları, suça bulaşmamış olanlardan yüksektir. Ortalamalar arasın-

daki fark her iki alt test için de.05 düzeyinde ($p<0.05$) anlamlı bulunmuştur.

Bu demektir ki, durumluk kaygıda, hükümlü gençlerin yaşadıkları korku daha yüksektir. Hüküm almış olanlar, içinde bulundukları stresli durum nedeniyle sübjektif korku duymaktadırlar. Fizyolojik olarak, suça bulaşmamış gençlerden daha çok değişme göstermekte, gerilim ve huzursuzluk yaşamaktadırlar.

Sürekli kaygı açısından bakıldığında, hükümlü gençlerin kaygı (anksiyete) yaşantısına daha yatkın olduğu söylenebilir. Hükümlüler, içinde bulundukları durumu; suça bulaşmamış gençlere oranla daha stresli olarak algılama ve yorumlama eğilimindedirler. Bu durum hükümlü grupta bir hoşnutsuzluk ve mutsuzluk yaratabilmektedir. Dolayısıyla daha kolay kırılabilir ve karamsarlığa kapılabilir oldukları söylenebilir.

Toronto Alexithymia Scale (TAS) puanları

Kontrol ve denek gruplarının TAS'tan aldıkları puanlar Çizelge 4' de sunulmuştur. Çizelgeye göre, hükümlü gençlerin aldığı puanların aritmetik ortalaması daha yüksektir. Yani hükümlü gençler duygularını daha çok bastırıyorlar.

Çizelge 4 : Hükümlü ve Suça Bulaşmamış Gençlerin TAS Puanları Açısından Kıyaslanması (N=37)

	Min.	Mak.	Ort.	Std. sapma
Suça bulaşmamış olanlar	29	101	59.84	13.821
Hükümlüler	15	95	67.86	14.568

Suça bulaşmamış ve hükümlü gruplarının TAS'tan aldıkları puanların ortalaması arasındaki fark, .05 düzeyinde anlamlı bulunmuştur ($p<0.05$). Yani duyguların bastırılması, yadsmması; hükümlü olanlarda bilinçli olarak daha bir denetim altındadır. Bir başka şekilde söylersek, bedensel duygularını tanıyıp ayırt etmede, duygularını tanımlayabilmede, düş kurmada ve kendi dışındaki olaylara yönelik düşüncesinde daha başarısız ve yetersiz kalmaktadırlar.

Hükümlü ve suça bulaşmamış gençlerin her üç testten aldıkları puanlar arasında ilişki olup olmadığı varsa bu ilişkinin yönünü anlamak için Pearson korelasyon tekniği kullanıldı. Alınan sonuçlardan sa-

dece anlamlı olanlar, hükümlü ve suça bulaşmamış grupları için ayrı ayrı olmak üzere Çizelge 5'te verilmiştir.

Çizelgede 5'te yıldız işareti ile ilişkilendirilen sütunlar arasında, artı yönde ve.05 düzeyinde ($p<0.05$) bir anlamlılık vardır.

Testler arasında ilişki araştırılırken, hükümlü grupta TAS ve CECS puanları arasında bir korelasyon beklenirken bulunamamıştır. Suça bulaşmamış gençlerde, öfke ve toplam puanda korelasyon var. Zaten Okyayuz (1993), TAS ve CECS'in aynı özellikleri ölçmediklerini ve birlikte geçerliliğinin olmadığını söylemektedir. Aynı zamanda her iki grupta da, CECS anksiyete puanı ile DSKE puanları arasında ilişki beklenirken çıkmamıştır.

Çizelge 5: Hükümlü ve Suça Bulaşmamış Gençlerin CECE, DSKE ve TAS Puanları Arasındaki Korelasyon

	CECS (1) bulaşmamış)	Öfke	Anksiyete	Depresyon	Toplam	CECS (2) bulaşmamış)	Öfke	Anksiyete	Depresyon	Toplam	DSKE (1) bulaşmamış)	Durumluk	Sürekli	DSKE (2)	Durumluk	Sürekli	TAS (1) bulaşmamış)	TAS (2)
CECS (1)																		
Öfke					*												*	
Anksiyete				*	*													
Depresyon			*		*													
Toplam		*	*	*													*	
CECS (2)																		
Öfke										*								
Anksiyete										*								
Depresyon										*								
Toplam							*	*	*									
DSKE (1)																		
Durumluk													*					
Sürekli											*							
DSKE (2)																		
Durumluk																*		
Sürekli															*			
TAS (1)		*			*													
TAS (2)																		

(1) Suça bulaşmamış

(2) Hükümlü

Tartışma

Bu araştırmaya katılan suça bulaşmış ve hüküm almış gençlere uygulanan Courtauld Emotional Control Scale ile, onların kızgınlık, anksiyete ve depresyon duygularını bilinçli olarak bastırma, yadsıma ya da denetleme düzeyi saptanmak istenmiştir.

Bu testte, hükümlü ve suça bulaşmamış gençlerin aldıkları puanların ortalamaları anlamlı bulunmamıştır. Bu bulgu, Gibbons'm (1970) bu alanda yapılan psikiyatrik değerlendirmelerin sonuçlarına ilişkin yargısıyla çakışmaktadır. Gibbons, suç işleyenlerle işlemeyenler arasındaki farkın çarpıcı olmadığını söylemektedir.

Bu araştırmada hükümlü ve suça bulaşmış olanların duygularını denetleme düzeyleri arasındaki fark anlamlı olmasa da; hükümlü olanların aldığı puanların aritmetik ortalaması biraz daha yüksektir. Yani yaşanan öfke anksiyete ve depresyona ilişkin duygular; suç işlemiş ve hüküm almış olan gençlerde daha çok denetim altında tutulmaktadır.

İlk bakışta hükümlü olanların içinde bulundukları koşullar nedeniyle kırgınlık ve kızgınlık duymaları ve duygularını rahatça açığa vurmaları beklenebilir. Ancak bu çalışmanın sonucuna göre hükümlü gençler olumsuz duygularını daha çok denetleyebilmektedirler. Bu durum iki nedenle açıklanabilir. Birincisi, hükümlü gençlerin duygularını çeşitli davranışlarında özgürce ortaya koymalarının; bulundukları ortamdaki görevlilerce hoş karşılanmayacağı; kimi istenmedik yaptırımlarla sonuçlanabileceğini düşünebilir ya da bu konuda yaşadıkları olabilir. Nitekim uygulanan kaygı envanterinin sonuçlarına göre hükümlü gençlerin durumluk kaygıları da, sürekli kaygıları da yüksektir. Bu çocuklar içinde bulundukları stresli durum nedeniyle sübjektif korku duymaktadırlar. Dahası daha kötümser, daha mutsuz ve kırılgandırlar. İkincisi, hükümlü gençler, ıslah evine gönderilmelerine neden olan davranışları yüzünden kendilerini suçluyor; ve her türlü olumsuzluğu hak ettiklerini düşünüyor olabilirler.

Durumluk/sürekli kaygı ölçeğinin her iki alt testinde de hükümlülerin aldıkları puanların aritmetik ortalaması suça bulaşmamış olanlardan yüksektir; ve ortalamalar arasındaki fark.05 düzeyinde anlamlı bulunmuştur.

Durumluk kaygı bakımından; hükümlü gençler içinde bulundukları koşullardan daha çok korkmaktadırlar. Suça bulaşmamış gençlere oranla daha çok fizyolojik değişme göstermekte, gerilim ve rahatsızlık duymaktadırlar

Sürekli kaygı düzeylerine bakarak şunlar ileri sürülebilir: Hükümlü gençler her ne kadar duygularını daha çok denetleyebiliyorsa da; kaygı yaşantısına daha yatkındırlar. İçinde bulundukları durumu daha stresli olarak algılamaktadırlar. Daha mutsuz, daha kötümser ve daha kolay incinir oldukları söylenebilir.

TAS, bireylerdeki aleksimitik özellikler olarak nitelenen duyguları ve bedensel duyumları tanıyıp ayırt edebilme, duyguları tanımlayabilme, düş kurma, dış olaylara yönelik düşünme... gibi özellikleri ölçmektedir. Testten alınan puan yükseldikçe, duyguların bilinçli olarak bastırıldığı düşünülür. Anılan özellikler bakımından hükümlü ve suça bulaşmamış gençler arasında bir fark vardır ve bu fark anlamlıdır: Duyguların bastırılması, yadsınması; hükümlü olanlarda bilinçli olarak daha bir denetim altındadır.

Bu bulgu yukarıda anılan Courtauld Emotional Control Scale sonuçlarıyla uyum içindedir. O ölçeğin sonuçlarına göre de, hükümlü gençler duygularını; suç işlememiş olan gençlerden daha çok denetim altında tutmaktadırlar. Hükümlü gençler, bedensel duygularını tanıyıp ayırt etmede, duygularını tanımlayabilmede, düş kurmada ve kendi dışındaki olaylara yönelik düşüncesinde daha başarısız ve yetersiz kaldıkları için, bu duygular üzerindeki denetimleri daha fazla olmaktadır.

Kaynaklar

Cavan. Ruth S. (1962). *Juvenil Delinquence.* Philadelphia ve New York: J.B. Lippincott Company.

Dereboy, İ. F. (1990). *Aleksimiti Özbildirim Ölçeklerinin Psikometrik Özellikleri Üzerine Bir Çalışma.* Uzmanlık Tezi. Ankara: H.Ü. Tıp Fakültesi.

Grame, J.Taylor; Michael Bagby; Dacvid P. Rayn; James D.A.Parker; Keneth F. Doody; Peter Keefe. (1988). "Criterion Validity of the Toronto Alexithymia Scale" *Psychosomatic Medicine.* 50:500-509.

Gibbons, Don C. (1970). *Delinquent behavior.* Prentice-Hall, Inc. (18.06.2003) http://www.egm.gov.tr/asayis/asayis/istatistik/index.html.

Karasar, Niyazi (2000). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*, 10. baskı. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Okyayuz, Ülgen H. (1993). "Toronto Aleksimiti Ölçeği ile Courtauld Duygu Kontrol Ölçeğinin Bir Türk Örnekleminde Kullanılabilirlik Koşullarının Araştırılması", *Türk Psikiyatri Dergisi*, 4(1): 18-23.

Öner, Necla; Ayhan Le Compte (1985). *Süreksiz Durumluk/Sürekli Kaygı Envanteri El Kitabı.* İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.

Yavuzer, Haluk. (2001). *Çocuk ve Suç*, 10. basım. İstanbul: Remzi Kitabevi

Uluslar Arası Sözleşmeler ve Türk Hukuk Mevzuatı Açısından Çocuk Cezaevlerinin Hukukî Durumu

— *Hande Berktin** —

Hapishaneler ya da hukukî terimle söylersek tutukevleri ve cezaevleri açısından ülkemizin imzalamış olduğu birçok sözleşme bulunmaktadır. Bunların yanında Birleşmiş Milletlere üye ülkelerden biri olmamız sebebiyle devletimizi bağlayan birçok kurallar bütünü bulunmaktadır. Bu kurallar devletimizi değişik açılardan bağlarken, iç hukuk mevzuatımızı bu kurallara uygun hâle getirmemiz beklenmektedir. Bu yıl yapılan pek çok yasa değişikliğine rağmen hâlâ çok sayıda eksiğimiz bulunmaktadır. Şu anda Adalet Bakanlığının öncülüğünde özellikle çocuklar için mevzuat düzenlemesi çalışmaları yapan birçok komisyon olduğunu biliyorum. Benim amacım mevzuatımızdaki eksikliklere dikkat çekmek ve değişiklikler yapılırken bu eksikliklerin göz önüne alınmasını sağlamaktır. Zira, ülkemizde çocuk suçluluğuna bakış açısı gittikçe kötümser bir hâle gelmektedir. Tüm çocukların bizler tarafından yetiştirildiği gerçeğinden hareketle; eğitim verebildiğimiz, ulaşabildiğimiz, değer verdiğimiz çocukların kendilerine ve topluma yararlı olduklarını unutmamamızı diliyorum.

Çocuk hapishaneleri konusunda, öncelikle dikkate alınması gereken sözleşmeleri ve kurallar bütününü sıralamak istiyorum:

1. BM Çocuk haklarına dair sözleşme

* Hande Berktin, Avukat, Ankara Barosu.

2. İnsan haklarını ve ana hürriyetlerini koruma sözleşmesi (Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi)

3. İşkencenin ve gayri insanî ya da küçültücü ceza veya muamelenin önlenmesine dair Avrupa sözleşmesi

4. Küçükler için adalet sistemine dair Birleşmiş Milletler Asgarî Standart Kuralları (Pekin kuralları)

5. Özgürlüğünden yoksun bırakılan küçüklerin korunması için Birleşmiş Milletler kuralları

6. Hapislik dışı tedbirler için Birleşmiş Milletler asgarî standart kuralları (Tokyo kuralları)

7. Herhangi bir biçimde tutulan veya hapsedilen kişilerin korunması için prensipler bütünü (Genel kurulun 9 Aralık 1988 tarihli ve 43/173 sayılı kararıyla kabul edilmiştir.)

8. Mahpusların ıslahı için temel prensipler (Genel kurulun 14 Aralık 1990 tarihli ve 45/111 sayılı kararıyla kabul edilmiştir.)

9- Hukuk dışı, keyfî ve kısa yoldan infazların etkili biçimde önlenmesi ve soruşturulmasına dair prensipler (Ekonomik ve sosyal konseyin 1989 tarihli ve j 989/65 sayılı kararıyla kabul edilmiştir.)

10- Herkesin işkenceye ve diğer zalimane, insanlık dışı veya onur kırıcı muamele veya cezaya karşı korunmasına dair bildiri (Genel kurulun 9 Aralık 1975 tarihli ve 3452 sayılı kararıyla kabul edilmiştir.)

11. İşkenceye ve diğer zalimane, insanlık dışı veya onur kırıcı muamele veya cezaya karşı sözleşme (Genel kurulun 10 Aralık 1984 tarihli ve 39/46 sayılı kararıyla kabul edilmiş ve imzaya, onaya ve katılmaya açılmıştır. Yürürlüğe giriş: 26 Haziran 1987)

12. Hapsedilenlerin ve tutulanların işkenceye ve diğer zalimane, insanlık dışı veya onur kırıcı muamele veya cezaya karşı korunmasında sağlık personelinin ve özellikle doktorların görevine dair tıbbî ahlâk prensipleri (Genel kurulun 18 Aralık 1982 tarihli ve 37/194 sayılı kararıyla kabul edilmiştir).

13. Ceza infaz kurumları ile tutukevleri iş yurtları kurumunun kuruluş ve idaresine ilişkin kanun

14. Ceza infaz kurumları ve tutukevleri izleme kurulları kanunu

15. Ceza infaz kurumları ve tutukevleri personeli eğitim merkezleri kanunu

16. Cezaların infazı hakkında kanun

17. İnfaz hâkimliği kanunu

18. Ceza infaz kurumları ve tutukevleri izleme kurulları yönetmeliği

19. Ceza infaz kurumları ve tutukevlerinde hükümlü ve tutukluların dışarıdaki yakınlarıyla telefonla görüşmeleri hakkında yönetmelik

20. Ceza infaz kurumlarındaki hükümlülerin cezaevi dışındaki işyerlerinde çalıştırılması hakkında yönetmelik

21. Ceza infaz kurumları ile tevkifevlerinin yönetimine ve cezaların infazına dair tüzük

Bu mevzuatların tamamını tek bir metinde irdelemek bir doçentlik tezi boyutunda olacağı için, sadece bence şu anda acil ve önemli olan hususlara dikkat çekmek istiyorum.

Tüm bu mevzuatların ışığında hapishanelerde yani tutukevi, cezaevi ve ıslah evlerinde bulunan çocukların hakları şunlardır:

1. Sağlık hakkı
2. Eğitim hakkı
3. Kendini geliştirme hakkı
4. Çalışma hakkı
5. Bilgi alma hakkı
6. Ailesi ile iletişim kurma hakkı
7. İtiraz / savunma hakkı
8. Yetişkinlerden ayrı tutulma hakkı

Çocukların bu haklarını sözleşmeler, kurallar bütünleri ve mevzuatımız açısından şu şekilde ayrıntılandırabiliriz:

1. Sağlık hakkı

Tüm çocukların sağlıklı, bedensel, zihinsel ve sosyal gelişimlerini destekleyecek bir ortamda yaşama, bedensel bütünlüğüne bir zarar geldiğinde (hastalık, kaza vs. gibi) bunun insan haklarına uygun şekilde onarılmasını talep etme hakkı bulunmaktadır.[1] Kuruma ilk defa giren küçüklerin derhâl muayene edilmesi gerekmektedir. Muayeneyi yapan hekim küçüğün o andaki sağlık durumunu kontrol etmeli, varsa tespit ettiği hastalığını, rahatsızlığını, özrünü tedavi edebilmek için gerekli önlemleri almalıdır. Ayrıca tüzük gereğince eksik aşılarını yapmalı, bu-

---

1 BM Çocuk Haklarına Dair Sözleşme madde 3, 6, 27; Anayasa madde 3,17; Havana Kuralları madde 12, 21; Mahpusların Islahı İçin Asgarî Standart Kurallar madde 22, 26; Ceza İnfaz Kurumları ile Tevkifevlerinin Yönetimine ve Cezaların İnfazına Dair Tüzük madde 37, 39, 40, 41, 98.

laşıcı hastalığı olduğunu tespit ederse gerekli önlemlerin alınması için durumu müdüre bildirmelidir. Kuruma alınan küçüğün kurumda kalırken yaşayabileceği bir hastalığa da doktor gerekli müdahaleleri yapmalı, iyileşmesini sağlamalıdır. Eğer küçüğün psikolojik rahatsızlığı olduğu tespit edilirse, sağaltımı için gerekli önlemler doktor ve/veya psikolog aracılığıyla alınmalıdır. Yine acil durumlarda küçüğün hastaneye sevki yapılmalı ve tedavisine hastanede devam edilmelidir.

Kurallar, kanun maddeleri küçüklere bu hakları tanımışken, gerçekte bu hakların genellikle kâğıt üzerinde kaldığı bilinmektedir. Kuruma kabulde küçüğün genellikle muayenesi yapılamamaktadır. Özellikle mesai saatlerinden sonra kuruma getirilen küçüğü doktor görememektedir. Ayrıca, kurumlarda çalışan doktorların pratisyen hekim olmaları, çalıştıkları kurumu uzmanlık sınavına hazırlanırken geçici bir birim olarak görmeleri, bazen küçüklerin işledikleri iddia olunan suçlardan ürkmeleri, küçüklerle nasıl iletişim kuracaklarını bilememeleri sebepleriyle, koğuşları düzenli olarak ziyaret etmedikleri, dolayısıyla yetersiz hizmet verdikleri bilinmektedir. Yine hemen tüm kurumlarda hastaneye nakil ciddî sıkıntı yaratmaktadır. Kurumları korumakla görevli jandarmanın ve araçların yetersiz olması, gerekli benzinin bulunmaması, küçük hastanelerde tutuklu/hükümlü küçükleri tedavi için gerekli koğuşların bulunmaması gibi sebeplerle küçükler sağlık hizmetlerinden yeterince yararlanamamaktadırlar. En önemlisi ruhsal rahatsızlıkları, zihinsel özürleri olan küçüklerin tutuklanmaları hâlinde, tahliyelerine kadar geçen sürede gerekli tedavileri genellikle hiç yapılamamakta, hatta bu durumları tespit dahi edilememektedir.

2. Eğitim hakkı

Küçükler, kuruma kabul edilirken eğitim durumları kontrol edilmeli ve okuma/yazma bilmemeleri durumunda, kurumda kaldıkları süre içinde gerekli eğitim verilmelidir. Okula devam eden küçüklerin bu haklarının kaybolmaması için gerekli tahliye tedbirleri alınmalı, tahliye edilemiyorsa kurumda kaldıkları süre içinde okula devamları sağlanmalıdır. Okuma yazmanın dışında, küçüklerin tahliye olduklarında kendilerini geçindirebilecekleri bir mesleğe sahip olmaları için kurumda meslekî eğitim verilmelidir.[2]

---

[2] BM Çocuk Hakları Sözleşmesi madde 28, 31, 37; Havana Kuralları 30, 38; Anayasa madde 42; Ceza İnfaz Kurumları ile Tevkifevlerinin Yönetimine ve Cezaların İnfazına Dair Tüzük madde 30, 31, 32, 99, 100; Mahpusların Islahı İçin Asgarî Standart Kurallar madde 77.

Eğitimle ilgili gerçekten çok geniş haklara sahip olan küçükler ne yazık ki bu haklarını da tam olarak kullanmamaktadırlar. Zira Anayasa ve tüzük dışında bir yasa maddesi ile korunamayan bu hak, tutuklu/hükümlü küçüklere bir lütuf gibi verilmektedir. Kurumlarda çalışan öğretmenlerin Millî Eğitim Bakanlığına bağlı olmaları ve gerekli sayıda atamalarının yapılamamasından dolayı, eğitim gönüllü öğretmenlerle yürütülmeye çalışılmaktadır. Okumakta olan küçüklerin tutuklanmaları eğitimlerini kesmekte, bazen yaşlarının geçmesi nedeniyle okuldan atılmakta ve açık öğretim okullarına devam etmeleri zorunlu olmaktadır. Bu durum da çocuğu tekrar sokağa itmektedir. Belki sadece ıslahevlerinde kalan küçüklerin durumu nispeten iyi denilebilir. Zira bu kurumlarda kalan küçükler serbestçe normal okullarda eğitimlerine devam edebilmektedirler.

Kurumlarda kalan küçüklere bir meslek edindirecek hizmetler çok yaygın değildir. Küçüğün meslek edinmeye yeteri kadar özendirilmemesi sebebiyle sadece küçük bir kesim çıraklık okullarına gitmektedir. Diğer çocuklar kurumda boncuk işi yapımı, seramik atölyesinde geçici çalışmalar gibi oyalayıcı işlerle vakit geçirmektedirler.

Eğitim açısından en büyük sorun tutuklu küçüklerin durumudur. Çünkü birkaç ay tutuklu kalan küçük, ne zaman tahliye olacağı bilinemediğinden başladığı kursu bitiremeden tahliye olmakta, bu arada okuyorsa, devamsızlık sebebiyle sene kaybetmekte ya da okuldan atılmaktadır. Bu sorunun çözümü sadece hâkimlerimizdedir. Basit suçlar için eğitimine devam eden küçüklerin tutuklanmaması gerekmektedir. Ne yazık ki hâkimlerimiz bu konudaki geniş yetkilerini kullanmamayı tercih etmektedirler.

3. Kendini geliştirme hakkı

Tüm küçüklerin, tutuklu/hükümlü oldukları ortamlarda da ruhsal, fiziksel, bedensel olarak kendilerini geliştirme hakları bulunmaktadır. Bu arada toplumla kaynaşmalarının sağlanması için kuruma girmesine izin verilen vakıf, dernek gibi gönüllü kuruluşların çalışanları ile görüşme hakkı bulunmaktadır.[3]

Ne yazık ki, kurumlarda kalan küçüklerin kendilerini geliştirebilecek imkânları pek bulunmamaktadır. Oysa ki, kurumda kalan küçük-

---

[3] BM Çocuk Hakları Sözleşmesi madde 28, 31, 37; Havana Kuralları 12, 30, 38; Anayasa madde 42; Ceza İnfaz Kurumları ile Tevkifevlerinin Yönetimine ve Cezaların İnfazına Dair Tüzük madde 30, 31, 32, 37/a, 99, 100; Mahpusların Islahı İçin Asgarî Standart Kurallar madde 21, 44, 77, 78.

lerin toplumla kaynaşması, gelecekte kendisini sağlıklı olarak ifade edebilmesi, bir daha suç işlememesi için kendisini geliştirmeye ihtiyacı vardır. Zaten küçük büyürken kendisini geliştirecek değişik uyaranlara ihtiyaç duymaktadır. Oyun oynama, spor yapma, toplumsal gelişmeleri takip edebilme, yaşanan olayları yorumlayabilme gereksinimi bulunmaktadır. Kurumlarda kalan küçüklerin ise oyun oynama, spor yapma imkânları pek bulunmamaktadır. Çoğu kurumda havalandırma zamanlarında belki top oynamalarına izin verilmektedir. Futbol, voleybol gibi oyunları oynayabilen küçük, bunun dışında başka oyunlar oynayamamaktadır.

4. Çalışma hakkı

Tüm küçüklerin, kendilerine gelir getirebilecek ve meslek öğretecek bir işte çalışma hakkı bulunmaktadır. Ayrıca çalışırken eğlenebilmeleri ve dinlenmeleri gerekmektedir. Küçüklerin çalışma saatleri açıkça belirtilmelidir.[4]

Yine bu haklardan küçüklerin bazıları yararlanabilmektedirler. Özellikle küçük cezaevlerinde yetişkinlerden ayrı bölümlerde kalan küçüklerin bir işte çalışmaları mümkün olamamaktadır. Islahevlerinde kalan küçüklerin bir işte çalışmaları daha kolay olmaktadır. Kurum dışında bulunan işyerlerine küçükler meslek öğrenmek için gidebilmektedirler. Bunun dışında kurumda mutfak vs. gibi birimlerde çalışan küçüklerin dinlenme zamanları genellikle belirlenmemektedir. Her kurumun kendi iç işleyişi ile ilgili olarak özel yönetmelik çıkarması gerekmektedir. Ancak bu genellikle ihmal edilmiştir ve durum geçici kararlarla çözülmeye çalışılmaktadır. Kurum müdürünün inisiyatifine bırakılan çalışma zamanları küçüklerde sıkıntı yaratmaktadır.

5. Bilgi alma hakkı

Tüm küçüklerin kendileri hakkında yapılacak işlemleri, toplumsal olayları ve gelişmeleri bilme hakları bulunmaktadır. Küçükler kuruma geldiklerinde kurumun kurallarını, hangi hareketlerin disiplin suçunu oluşturduğunu bilmelidirler. Ayrıca kurumda kaldıkları sürece toplumda gelişen olayları izleyebilmeli, kendisini geliştirecek bilgilere kitle iletişim araçlarını kullanarak ulaşabilmeli, gerektiğinde ailesinden

---

[4] BM Çocuk Hakları Sözleşmesi madde 33; Havana Kuralları 42, 43, 45; Anayasa madde 42; Ceza İnfaz Kurumları ile Tevkifevlerinin Yönetimine ve Cezaların İnfazına Dair Tüzük madde 33, 34; Mahpusların Islahı İçin Asgarî Standart Kurallar madde 75.

de bilgi alabilmelidir. Yine küçük, kendisi aleyhine hangi mahkemede dava açıldığını, duruşmasının ne zaman yapılacağını bilmelidir.[5]

Ancak küçüklere kurumun iç işleyişi ile ilgili bilgi verecek kuralların yazılı olmak zorunda olmasına rağmen kurumlarda bu kurallar sözlü olarak bile anlatılmamaktadır. Kuruma giren küçük kuralları zaman içinde yaşayış tarzından ve kuruma kendinden önce girmiş küçüklerden öğrenmektedir. Yine de, hangi hareketlerinin disiplin suçu oluşturacağını ve hangi suça hangi cezanın verileceği bilinmemektedir. Bu çok ciddî bir sorundur. Kitle iletişim araçlarından sadece televizyon kurumlarda bulunmaktadır. Eğer bozulmazsa küçükler kullanabilmektedirler. Genellikle kurumda uzun süre kalacağı bilinen küçüklere aileleri televizyon almaktadır. Bunun dışında bazı kurumlar bağış olarak gazete, dergi almaktadırlar. Bu sayede küçükler, geç de olsa bilgi sahibi olabilmektedirler. Ancak bu gazete, dergi vs.nin de kurum yetkilileri tarafından incelenmeleri sonucu yasak olabilecek haberler kesilmekte, küçüklere gazeteler bu şekilde verilmektedir. Dolayısıyla küçükler tüm gelişmeleri izleyememektedirler. Ayrıca kurumlarda kalanların dosyaları son derece düzensizdir. Küçük için kuruma ilk geldiğinde bir dosya açılmakta ve kendisini kuruma gönderen mahkeme kararı bu dosyada bulunmaktadır. Ancak küçüğü tutuklayan mahkeme genellikle nöbetçi mahkeme olduğundan, küçük aleyhine davanın hangi mahkemede açıldığı ve duruşmasının ne zaman olduğu, iddianamenin bir örneği bu dosyaya konulmamaktadır. Bunun yerine, genel bir gelen evrak dosyası tutulmakta, küçüklerin duruşmaları ayrı bir deftere yazılmaktadır. Dolayısıyla avukatıyla, ailesiyle iletişim kuramayan küçük, mahkemesini, duruşma gününü bilememektedir. Oysa ki küçük hakkında gelen tüm evraklar dosyasına konulmalıdır.

6. Ailesiyle iletişim kurma hakkı

Kuruma giren tüm küçüklerin aileleriyle düzenli olarak iletişim kurma hakları bulunmaktadır. Küçüklerin bu hakları, aileleriyle görüşmelerinin sakıncalı olacağı mahkeme kararıyla belirlenmedikçe engellenemez. Bu hak, küçüğün ruhsal, duygusal gelişimi ve yüksek yararı için çok önemlidir.[6]

---

5 BM Çocuk Hakları Sözleşmesi madde 37; Havana Kuralları 19, 21, 24, 25; Anayasa madde 41, 48; Ceza İnfaz Kurumları ile Tevkifevlerinin Yönetimine ve Cezaların İnfazına Dair Tüzük madde 95, 106, 135; Mahpusların Islahı İçin Asgarî Standart Kurallar madde 7, 35, 40.

6 BM Çocuk Hakları Sözleşmesi madde 3, 18; Havana Kuralları 22, 30; Anayasa

Kurumda kalan küçüklerin tutuklu olmaları hâlinde genellikle ailelerinin yakınında bulundukları için görüş günlerinde görüşmeleri mümkün olmaktadır. Islahevlerinde kalan küçüklerin durumu ise sıkıntılıdır. Çünkü şu anda sadece üç adet ıslahevi bulunmaktadır ve bu sebeple küçükler ailelerinden oldukça uzak şehirlere gönderilebilmektedir. Aileler de, genellikle maddî imkânsızlık yaşadıkları için çocukları ile görüşmeye gelememektedir. Küçükler bu durumda aileleriyle ancak mektuplaşabilmektedirler. Bu hakların en büyük sıkıntısı, küçüklere disiplin cezası olarak aileleriyle iletişim kurmama cezası verilmesidir. Bu cezayı alan küçük görüş gününe gelen ailesiyle görüşememekte, mektuplarını alamamaktadır. Özellikle uzak şehirden gelen ailesi olan küçük için bu durum eza verici olmaktadır. Oysa ki, küçüklerin kurumlarda kalması zaten başlı başına eza verici bir durum olduğu için, ailesiyle iletişim kurma hakkının kişiliğinin gelişimi için çok önemli olmasının dikkate alınması ve küçüklere uygulanabilecek başka cezaların belirlenmesi gerekmektedir. Tüzükte disiplin cezaları yönünden küçükler için özel bir ayırım yapılmamıştır. Küçükler yetişkinler ile aynı cezaları almaktadırlar. Bu durum da, Çocuk Hakları Sözleşmesine aykırı diğer bir husustur.

7. İtiraz/savunma hakkı

Kurumlarda kalan küçüklerin kendileri hakkında yapılabilecek işlemleri bilmeleri ve bunlara karşı itiraz/savunma haklarını kullanabilmeleri gerekmektedir. Küçükler bu haklarını avukatları aracılığı ile kullanırlar. Çünkü CMUK gereğince 18 yaşından küçüklere müdafi atanması zorunludur.[7]

Küçükler, kendileri hakkında yapılacak işlemleri bilmedikleri gibi, bu işlemlere karşı kendilerini nasıl savunacaklarını, itiraz haklarını nasıl kullanacaklarını da bilememektedirler. Kurumda kalan küçüklerin işlemiş oldukları disiplin suçlarında ifadeleri alınırken müdafilerinin çağırılması konusunda Adalet Bakanlığı bir genelge hazırlamaktaydı. Ancak uygulamaya geçip geçmediğini bilemiyorum. Bu hakkın kulla-

---

madde 41, 48; Ceza İnfaz Kurumları ile Tevkifevlerinin Yönetimine ve Cezaların İnfazına Dair Tüzük madde 152; Mahpusların Islahı İçin Asgarî Standart Kurallar madde 61, 81.

7 BM Çocuk Hakları Sözleşmesi madde 37, 40; Havana Kuralları 24, 25; Ceza İnfaz Kurumları ile Tevkifevlerinin Yönetimine ve Cezaların İnfazına Dair Tüzük madde 157, 177 arası; Mahpusların Islahı İçin Asgarî Standart Kurallar madde 29, 30; Cezaların İnfazı Hakkında Kanun madde 9.

nımı çok önemlidir. Çünkü küçük kendisine anlatılsa bile, hakkını kullanma konusunda bilgisizdir, savunmalarını kâğıda dökme konusunda yetersizdir. Bu hakkını avukatı aracılığıyla kullanamadığı için de, bazen suçsuz olmasına rağmen disiplin cezası alabilmektedir. Bazı disiplin cezalarını aldığında küçüğün şartlı tahliye hakkı ortadan kalkmaktadır. Bu, küçükte ciddî sıkıntı yaratmaktadır.

8. Yetişkinlerden ayrı tutulma hakkı

Kurumlarda kalan küçüklerin kesinlikle yetişkinlerden ayrı tutulması gerekmektedir. Bu, suçun sirayet etmemesi ve küçüklerin yetişkinler tarafından değişik işlerde kullanılmamasını sağlamak açılarından çok önemli bir haktır.[8]

Küçüklerin yetişkinler ile aynı birimde bulunmaları birbirleri ile iletişim kurmaları için yeterli olmaktadır. Aynı kurumun farklı koğuşlarında tutulmaları, kural olarak birbirleriyle hiç görüşmemeleri gerekirken, bu kural uygulanamamaktadır. Görüş yerlerinin, havalandırmaların aynı olması ya da kurum idaresinin gerekli özeni göstermemesi sonucu küçükler yetişkin tutuklu ve hükümlülerle görüşebilmektedirler. Hatta aynı koğuşlarda bile kalabilmektedirler. Bu durum küçüğün yetişkin tarafından özel işlerinde, koğuş temizliğinde, suç öğretiminde, cinsel ihtiyaçlarını gidermekte ve kurumda işlediği suçları üstlenecek biri olarak kullanılması sonucunu ne yazık ki doğurmaktadır. Ülkemizde küçüklere yeteri kadar özel kurumun bulunmaması bu sonuçların bahanesi olmamalıdır. Gerekli yasal düzenlemelerin yapılması ve bunlara uymayan kurum yetkililerin cezalandırılmaları sağlanabilirse, küçüklerin yetişkinlerden ayrı tutulmalarının da sağlanabileceğini düşünüyorum.

Küçüklerin, burada kısaca özetlediğim haklarının yasal düzenlemeye kavuşması bile ülkemiz için büyük bir adım olacaktır. Bu düzenlemelerin en kısa zamanda yapılmasını diliyorum.

---

8 BM Çocuk Hakları Sözleşmesi madde 37, 40; Havana Kuralları 17; Mahpusların Islahı İçin Asgarî Standart Kurallar madde 85.

Ben Niye Buradayım?

— *Hande Berktin** —

1998 yılında, Ankara Barosu CMUK Komisyonu toplantımıza başlarken, komisyon başkanımız bir ziyaretçimizin olduğunu söyledi. Yanlış hatırlamıyorsam toplantıya katılan sekiz on kişiydik. Başkanın açıklamasını dinlerken içeriye saçlarını ensesinde topuz yapmış bir hanım girdi. Hoş geldiniz faslından sonra kendisini tanıttı ve isteklerini anlatmaya başladı. Adalet Bakanlığı Çocuk Şubesinin müdürüydü.Tülay Erarslan. Çocuk Ceza ve Tutukevi olarak belirlenen Elmadağ Cezaevine çocukların Ulucanlar Cezaevinden taşındığını, ancak ciddî sorunlar yaşadıklarını ve bizlerden hukukçu olarak yardım talep ettiklerini belirtti. Ne tip sorunlar yaşadıklarını anlatmadan önce, çocuklara hukukî yardımda bulunmamızı, haklarını ve yükümlülüklerini anlatmamızı, bunun için de düzenli ziyaretler yapılması gerektiğini, isteklerini kabul edersek ziyaretlere başlamadan önce içeride nasıl davranmamız ve giyinmemiz konusunda bizleri bilgilendireceğini anlattı. Bunlardan sonra biz, sorunlarının neler olduğunu sorunca, hiç duraksamadan "isyan ve rehin alınma" dedi. Hepimiz şaşırmıştık. "Nasıl rehin alınıyorsunuz, neden" diye sorduğumuzda, şöyle cevap verdi: "Çocuklar Ulucanlar'a dönmek istedikleri için bizleri koğuşlara girince dışarı çıkarmıyorlar, 'misafirimizsiniz' diyorlar, bizler de kalıyoruz. Sonra müdürle görüşmeler yapıyorlar, bizleri bir iki gün sonra bırakıyorlar". Hepimiz susmuştuk. Açıkçası birçok arkadaşım korkmuş ve sandalyelerinde büzülmüştü. Başkanımız bizlerin o çocukların avukatları olduğumuzu, çoğunun bizleri tanıdığını, bizlere böyle davranmaya-

---

* Hande Berktin, Avukat, Ankara Barosu.

caklarına emin olduğunu ve yardım etmeye hazır olduğumuzu söyledi. Bunun üzerine Tülay Hanım istediklerinin ayrıntılarını anlatmaya başladı. Ama kıyamet diyebileceğim tartışmalar, kimlerin gitmeye gönüllü olduğu sorusu sorulunca başladı. Çoğu arkadaşım açıkça korktuklarını, içeri girmek ve rehin alınmak istemediklerini, böyle bir talebi cezaevi düzelince kabul etmemiz gerektiğini söylediler. Ben nedense hiç korkmamıştım. Rehin alınmayacağımız konusunda sanki sonsuz bir güvenim vardı. Yıllardır bu çocukların yüzlercesiyle karşılaşmış olmam, onların davalarına bakmış olmam, bana 'abla' diye seslenmiş olmaları belki bu duygumun oluşmasında yardımcı olmuştur; bilemiyorum. Benim ve bir iki arkadaşın "gidelim, neler olacak bir bakalım, bu çocuklara yardım etmemiz lazım" dememiz üzerine beş kişilik bir ekibi zorlukla oluşturduk.

Yaşadıklarımızın başlangıcını bu toplantı oluşturmuştu. Bundan sonra 1 yıl boyunca her ay Elmadağ'a gittik. Hiç rehin alınmadık. Yaptığımız çalışmaların sonucunda Adalet Bakanlığı ile Baromuz arasında 2000 yılında bir protokol imzalandı. Bu protokol gereği Elmadağ Çocuk Tutukevi ile Keçiören Islahevini her ay ziyaret edecektik. Bu çalışmaların en başında bulunduğum için protokol sonucu belirlenen 7 kişinin arasında ben de vardım. Protokol hazırlıkları sırasında uzun bir süre ziyaretleri yapamamıştık. Sonunda protokol imzalandı, hazırlıklar bitti ve biz ilk ziyaretimiz için 2001 yılı Ocak ayında yola çıktık. Ben heyecan içindeydim. Diğer arkadaşlardan iki tanesi biraz tedirgindi. Tutukevinde önce müdürü ziyaret ettik. Müdürün odasında otururken küçücük bir çocuk kendisi kadar bir tepsinin içinde bizlere çay getirdi. Hepimizin önünde durup çayımızı almamızı bekledi. Yüzümüze hiç bakmıyordu. Teşekkürlerimize cevap vermiyordu. Saçlarını ıslatıp özenle kafasına yapıştırmıştı. Küçük çıkınca müdür onun adam öldürme suçundan yattığını, kararının Yargıtay'da olduğunu söyledi. İçim ezilmişti. O kadar küçüktü ki. Bu duyguyu içimden atmaya çalışarak dikkatimi konuşmalara vermeye çalıştım. Tanışma faslından sonra ziyaretlere hazırdık. Üç gruba bölünerek koğuşları paylaştık ve infaz koruma memurları bizlere teker teker koğuşların kapılarını açmaya başladılar. Koğuşlara bizler giriyorduk, arkamızdan kapılar kapanıyordu ve tanışmaya başlıyorduk. Çocuklar bizi nereye oturtacaklarını şaşırıyorlardı. Ama önceki tecrübelerimden biliyordum ki, bize güvenmeleri, yaşadıkları koşulların gerçekliğini anlatmaları için birkaç ziyaret daha yapmamız gerekecekti. Çocuklara hiçbir konuda söz vermememiz gerekiyordu. Sadece gözlemciydik ama yaşadıkları koşulların

iyileştirilmesi için yazacağımız raporların etkili olacağını biliyordum. Önceki tecrübelerimden dolayı biliyordum ki, çocuklar; bizi denemek için, kendilerini ya da arkadaşlarını korumak için yalanlar da söyleyeceklerdi. Zaman içinde onları tanıyıp bu yalanları ve gerçekleri bulmamız gerekiyordu.

Girdiğimiz ikinci koğuşta bize çay getiren çocuğu gördüm. Kendisiyle görüşme yapabilmemiz için koğuşuna gönderilmişti. Bu sefer yüzünde küçücük bir gülümseme vardı. Onu görünce ben yazma görevimi arkadaşıma devredip konuşmaya başladım. Hepsinin isimlerini alıyorduk ama benim küçük adını sorunca cevap vermedi. Arkadaşları hemen onun biraz ağır işittiğini söylediler. Daha doğrusu şöyle dediler "Abla o biraz sağır, bağırırsan duyar, adı Ahmet". Ben de biraz bağırdım. Çocuk, küçücük bir sesle adını söyledi. "Ne kadar zamandır buradasın" deyince "1 yıl oldu" dedi. Avukatı varmış, ailesi ziyaretine geliyormuş, okumaya devam ediyormuş. Kendisiyle ilgili bilgileri kısa cümlelerle cevapladı.

Çocuklara suçlarını sormamamız gerekiyordu. Ama onlar anlatmak için can atıyorlardı. Hepsi sırayla sorulara cevap verirken suçlarını anlatıyorlar, duruşmalarda olanları soruyorlar, avukatlarının yaptıklarının bizden teyidini almak istiyorlardı. Ama bizler hiçbirinin dosyasını bilemediğimiz için üstünkörü cevaplar veriyor ve orada bulunuş amacımızı tekrarlıyorduk. Bizi dinledikleri yoktu. Bizleri avukat ablalar, abiler olarak algılıyorlardı. Müdür tarafından bizlere hanım, bey diye hitap etmeleri öğretilmişken yine de abla demeye devam ediyorlardı. Kendi gerçeklikleri buydu. Kimseye hanım, bey diye hitap etmemişlerdi ki. Herkes onların ablası, abisi, amcasıydı. Hepsi dosyasını sorup suçu nasıl işlediğini ya da işlemediğini anlatırken, benim küçük hiç konuşmuyordu. Kendini anlatmıyordu. Neden konuşmadığını sorunca hemen arkadaşları atıldılar "abla, o hep böyledir, hiç konuşmaz, güler durur, ama iyi çocuktur, kimsenin kötülüğünü istemez". Bir başka arkadaşı atıldı "hadi lan, arkadaşını öldürmüş ya, nasıl kötülük istemez". Diğeri savundu arkadaşını, "isteyerek olmamış ki oğlum, tabancayı boş zannediyormuş". Bu diyaloglar böylece sürdü, ben sonunda 'yeter' deyinceye kadar. "Kendisi anlatmak istemiyorsa sizlerin onun hakkında konuşmanız doğru değil" dedim ama çocuğun işlediği suçu, tutukevinde yaşadıklarını ayrıntılarıyla öğrenmek istiyordum.

Ziyaretimizin sonunda tüm enerjimiz tükenmiş şekilde ayrılırken hâlâ aklımda o küçük vardı. Ertesi gün çocukların dosyalarını incelemeye başladık. Benim küçüğün dosyasını hemen kendime ayırmıştım.

Yargıtay ilgili dairesinin kaleminde dosyasını inceledim. Bir arkadaşını babasının ruhsatsız tabancasıyla boynundan vurarak ölümüne sebep olmuştu. 11 yaşındaymış o zaman. Davası 1 yıl sürmüş. Yaşının küçüklüğü, hafifletici sebeplerle birlikte 5 yıl ceza almıştı. Avukatı kararı temyiz ettiği için dosyası Yargıtay'a gelmişti. Mahkemedeki ifadesini okudum; tipik bir ifadeydi, o anlatmış, başkan kendi hukukçu dilinde yazdırmıştı. "Olay günü evde oynarken babamın tabancasını kaloriferin arkasında buldum. Arkadaşlarıma göstermek için evden gizlice çıkardım. Arkadaşlarımla koruluğa gittiğimizde övünmek için gösterdim. Tabancayı hep beraber kurcalamaya başladık. Şarjörünü çıkartıp boşalttık. Herkes tabancayı birbirine tutup sıkarmış gibi yapıyordu. Ben de aldığımda arkadaşıma doğru tuttum ve sıktım. Tabanca patladı, arkadaşım öldü. Arkadaşımı öldürme niyetim yoktu. Arkadaşlarımdan biri şarjörü doldurmuş ve tabancaya takmış. Bunu bilmiyordum, tüm diyeceklerim bu kadardır, pişmanım"

Son derece ruhsuz, sıradan bir mahkeme ifade tutanağı. Ama gerçekte olay nasıl olmuştu, olurken neler hissetmişti, sonrasında neler yaşamıştı, bu soruların hiç biri cevaplanmamıştı. Sosyal inceleme raporu alınmıştı; okuluna devam eden, ailesinin ikinci çocuğu, biraz sıkılgan, içine kapanık ama bir daha suç işlemeye meyilli olmayan biri diye anlatılmıştı. Sıradan bir çocuk işte. Bu çocuk aklıma takılmıştı. Ziyaretler sırasında güvenini kazanmak için çabaladım, ona özel ilgi gösterdim, müdüre, gardiyanlara durumunu sordum. Zaman içinde olay açığa çıkmaya başladı. Bana güvenmeye ve birazcık olsun konuşmaya da başlamıştı. Gelince "abla nasılsın" bile diyordu. Hem suçuyla ilgili yaşadıklarını öğrenmek istiyordum hem de bu kadar küçük bir çocuğun tutukevinde neler hissettiğini.

Bir gün bu fırsatı yakaladım. Müdüriyette boş bir odada küçüklerin tutukevi dosyalarını inceleyecektim. Arkadaşlarım koğuşları geziyorlardı ama ben hasta olduğum için çocuklarla görüşecek gücü kendimde bulamamıştım. Yanıma gelip bana bir bardak çay uzattı, "iç, sana getirdim, hastaymışsın" dedi. Nasıl öğrendiğini sormadım bile. Tutukevinde bir koğuşta karınca yürüse tüm tutuklular bunu öğreniyordu. Nasıl olduğunu bilmiyorum ama öğreniyorlardı işte. Bu sıcak yaklaşımını fırsat bilip biraz sohbet etmek istedim. Ama müdürden çekiniyordu. Çay ocağında çalıştığı için azarlanmaktan korkuyordu. "Biraz oturur gidersin, müdür sorarsa benim yanımda olduğunu söylersin" dedim.

Sakinleşince günlerini nasıl geçirdiğini sordum. Tutuk tutuk anlatmaya başladı. "Sabahları kalkıyorum, elimi yüzümü yıkadıktan sonra

kahvaltımı yapıyorum, sonra buraya çıkıyorum, isteyene çay veriyorum. Akşama kadar burada kalıyorum. Öğretmen geliyor, ders yapıyoruz. Akşam müdür gidince ben de koğuşa gidiyorum. Biraz televizyon seyrediyorum. Öğretmen ödev verdiyse onları yapıyorum, sonra yatıyorum". İstediğim bu değildi. Duygularını anlatmasını istiyordum. Yaşadıklarına dair duygularını. Biraz ben konuştum, yeğenlerimi, kedimi anlattım. Yavaşça açıldı ve anlatmaya başladı. "O gün evde ortalığı karıştırırken kaloriferin arkasında bir şey gördüm. Zorla çıkardım. Poşeti açınca içinden tabanca çıktı. Babamın bazen atış yaptığı tabancaydı. Düğünlerde piknikte falan ateş ederdi. Elime alınca heyecanlandım. Arkadaşlarıma göstermek istedim. Koynuma soktum, evden fırladım. Arkadaşlarımı toplayıp "koruluğa gidelim" dedim. "Ne oluyor" dediklerinde "babamın tabancasını aldım, hadi gidelim" dedim. Koşarak koruluğa gittik. Orada tabancayı koynumdan çıkardım. "Lan dikkat et bizi öldürme" falan dediler. Hepimiz güldük buna. Bir arkadaşım arkasını kurcaladı, bir parçasını çıkardı. "Ben bunların nasıl çalıştığını biliyorum, artık bir şey olmaz" dedi. O parçanın içinden bilye gibi şeyler çıkardılar. Ben o bilyelerle oynamaya başladım. Arkadaşlarım da birbirlerine tabancayı tutup "dan dan seni vurdum, öldün artık" diyorlardı. Onlar dan dan derlerken tabancadan çıt çıt diye ses çıkıyordu. Sonra tabancayı ben aldım. Arkadaşım Hüsamettin'e doğru tuttum. Boynuna değdirdim ve dan dan seni vurdum diyecekken tabanca patladı. Hüsamettin'in boynundan kanlar fışkırmaya başladı. İkimiz de yere devrildik. Ama Hüsamettin kalkmadı. Herkes bağırıyordu. Ben öylece baktım. Sonra annemgil falan geldiler, jandarma geldi. Karakola gittik. Sonra hâkime gittik ve beni buraya getirdiler. Burada bana iyi davrandılar. Ama annemin koynunda yatmayı çok istiyorum."

Cezaevi Personeli

Cezaevi Personeli: Dün-Bugün

— E. Gülçin Demir —*

Eski ceza hukuku anlayışına göre, hükümlü toplumun hem cezaya hem de unutmaya mahkûm ettiği kişiydi. Hükümlülerin devlete büyük ve gereksiz masraflara mal olduğu düşünülüyor, hükümlülere ne kadar az özen gösterilirse, cezanın o kadar etkili olacağına inanılıyordu. Hükümlülerin gıda hatta hava ve ışık gibi en temel gereksinimleri bile karşılanmıyordu.[1] Örneğin; Osmanlı döneminde hükümlüler zindanlara gönderiliyordu. Zindanlar genellikle subaşının denetimindeydi ve buradaki hükümlülere ancak iyiliksever kimselerin yardımlarıyla bakılıyordu.

Daha sonraları cezaevlerinin fizikî koşullarında bazı iyileştirmeler yapıldı ve cezaevlerinin asıl amacının suçluların cezalandırılması ve suçun önlenmesi olduğu kabul edildi. Cezaevleri düzen ve disiplin ilkesine göre yönetildi. Hatta, içinde insanlar bulunmasına karşın, cezaevlerine "ölüler evi" adı verildi.[2] Cezaevi personeli; bir yönetici ve gözetim personelinden oluşuyordu. Cezaevlerinde cezasını çeken suçlular ve cezayı infaz eden personel olmak üzere iki grup insan bulunmaktaydı ve gruplar arasında rol kutuplaşmaları, iletişim boşlukları vardı. Cezaevi personelinde öç alma ve ödeşme arzusu görülebilmekteydi.[3] Personel seçiminde eğitim değil, dış görünüş önemliydi ve cezaevi personeli olarak güçlü ve iri yapılı kişiler atanırdı. Ancak, ya-

* Dr. E. Gülçin Demir, Adlî Psikolog, Ankara.

1 (Erem, 1997)

2 (Erem, 1997)

3 (Yücel, 1986)

pılan çalışmalar bu tür cezaevlerinin suçun önlenmesinde etkili olmadığını özellikle, işlenen suç nedeniyle cezaevinde karşılaşılan kötü davranışların tekrar suç işlemede etkisi olduğunu gösterdi.[4]

Özgürlüğün önemi anlaşıldıkça, özgürlükten yoksunluk gerçek bir ceza olarak kabul edildi ve cezaevleri hükümlülerin topluma yeniden uyumunu sağlamak için elverişli koşulların yaratılması amacını hizmet eden kurumlar olarak tanımlandı. Bol ışıklı, havalı, dış dünyayla bağlantılı (yarı açık, açık cezaevleri gibi) cezaevleri yapıldı ve hükümlülerin iyileştirilmesinde kullanılan yöntemler çeşitlendirildi.[5] Hükümlü değer sisteminin değiştirilmesi için, personelin hükümlülere karşı olan tutumunun değiştirilmesi gerekli görüldü.[6] Cezaevleri kendisinden beklenilen görevi yerine getirebilmek için, yeniden teşkilâtlandırıldı ve cezaevlerine uzman personel atandı.[7] Yani tarihî cezaevi sahnesinin eski aktörleri infaz ve koruma memurlarından sonra, uzman personel olarak tanımlanan psikiyatrist, psikolog, sosyal çalışmacı, doktor ve din görevlisi gibi[8] yeni aktörler sahne aldı. Cezaevi sahnesinde yeni aktörlerin görev alması, daha eski ve yerleşik aktörlerin rollerini zorunlu olarak etkiledi ve cezaevindeki bu gruplar arasında bazı çatışmalar çıktı.

Bu dönemde geleneksel cezaevi personeli konusunda da iki önemli sorun yaşandı. Değişen cezaevi işlevlerine istekli personeli yetiştirmek ve eskiden beri cezaevlerinde çalışan personeli bu değişimlere ayak uydurmasını sağlayacak şekilde eğitmek. Bu sorunların aynı zamanda çözülmesi gerekti.[9] Daha tehlikesiz ve daha hoş mesleklerle karşılaştırıldığında cezaevi personelinin ücretlerinin düşük olması da, işin niteliklerine uygun infaz personelinin seçilmesini engellemekteydi.[10] Tüm bunlar, uzman personel ile geleneksel cezaevi personeli arasındaki düşünce ayrımlarına neden oldu ve uzman personelin cezaevlerinde etkili bir işlev görmesi engellendi. Bu direnişe karşın, personelin eğitimine ağırlık verilmesi, uzman personelin yarı zamanlı olarak çalıştırıl-

---

4 (Yücel, 1986)
5 (Yücel, 1986)
6 (Türk İnfaz Sistemi ve Islâh Kurumları, 1969)
7 (Erem, 1997)
8 (Yücel, 1986)
9 (Tosun, 1961)
10 (Erem, 1997)

ması, güvenlik ve iyileştirme ögelerinin birbirinden ayrılması gibi çeşitli önlemler alındı.[11]

Personel arasındaki çatışmalar sonucunda, cezaevi personeli katı çizgilerle üç gruba ayrıldı; yönetici ve denetleyici personel, iyileştirici personel ve hizmet personeli. Ülkemizde hâlen bu ayrımın görülmesine karşın, infaz alanında öncü olan ABD'de gelişimin oldukça farklı olduğu görülmektedir. Bu nedenle ülkemizde ve ABD'deki infaz uygulamaları arasındaki benzerlikler ve farklılıkların ortaya konmasında fayda vardır.

Cezaevlerinde uzun zamandan beri görev alan yöneticiler; ülkemizde kurumların yönetiminden, tahliye öncesi eğitim programlarından sorumlu iken, ABD'de bu programların yanı sıra, tahliye sonrası programların plânlanmasından, gençlik kurumları ve gençlerin tedavilerinden, mahkeme öncesi ayırma, toplum temelli iyileştirme programlarından, koşullu salıverme gibi konulardan sorumludurlar.[12]

Hem ülkemizde hem de ABD'de iyileştirme personelinin en az lisans derecesine sahip olması gereklidir. İyileştirme personeli ülkemizde yalnızca cezaevlerinde görevli psikiyatr, psikolog, sosyal çalışmacı, öğretmenlerden oluşurken, ABD'de iyileştirme personeli hem daha çeşitlidir hem de kurumsal ve toplumsal düzenlemelerden sorumludurlar. ABD'de bazı iyileştirme pozisyonları için master veya doktora derecesi ya da tıpta uzmanlık eğitimi gereklidir. Toplumsal merkezlerdeki iyileştirme personeli koşulla salıverme, genç suçluların tahliye sonrası izlenmesi gibi eğitim programlarında ya da madde kötüye kullanımı gibi görevlerde çalışmaktadırlar. Kurumda görev alan iyileştirme personeli ise, değişik alanlardaki danışmanlardan oluşmaktadır.[13]

Cezaevi çalışanlarının büyük çoğunluğu infaz ve koruma memurudur. Türkiye'de infaz ve koruma memurları pasif, sadece hükümlüden beklenilebilen cezaevinden kaçma girişimleri veya disiplin aykırılıklarına dikkat edecek bir kişi konumunda iken, ABD'de infaz ve koruma memurları hem gözetimden hem de eğitimden sorumludur. İnfaz ve koruma memurları; kurum memuru, gelişim danışmanı ve gençlik liderleri olarak görev yapmaktadırlar. Ayrıca, suçlu gençlere yönelik koruyucu aileleri denetleme ve güvenliği sağlamaktan da sorumludurlar.[14]

---

11 (Yücel, 1986)

12 (Kratcoski, 2000)

13 (Kratcoski, 2000)

14 (Kratcoski, 2000)

İnfaz ve koruma memurları suçlular ile doğrudan etkileşim içindedirler ve kurumdaki işlemlerde oldukça büyük bir sorumluluğa sahiptirler. Bu nedenle, infaz ve koruma memurlarının özel bir şekilde yetiştirilmesi gerektiği kabul edilmektedir.[15]

Cezaevlerinin yaşadığı en büyük zorluklarından biri, uygun personeli yetiştiren okulların olmamasıdır. Genellikle cezaevinde göreve başlayan personel, işin gerektirdiği başlangıç bilgilerinden yoksundur.[16] Ülkemizde bu sorun meslek öncesi ve hizmet içi eğitim programlarıyla çözümlenmeye çalışırken, ABD'de ceza adalet sistemindeki değişik alanlarda kariyer yapma olanakları vardır.[17] Aslında kamunun gözünde cezaevleri hükümlü ve tutuklularla bir tutulduğundan, ABD'de de 1960'lara kadar infaz ve koruma memurlarına yönelik belirgin bir akademik program olmadığı görülmektedir. Bu görevlere sosyoloji, psikoloji, sosyal çalışma gibi alanlardan kişiler atanırdı ve gözetim işiyle ilgili kuramsal ve teknik kitaplar da oldukça azdı. 1960'larda ceza korkusu, kurumların ilkel koşullara sahip olması, hükümlülerin daha iyi koşullar istemesi ve haklarını araması sonucunda akademik programlar yaygınlaşmıştır. Öğrencilere verilen burslar, kayıt ücretlerinin ödenmesi gibi çeşitli şekillerde üniversite ve yüksek okullar desteklenmiş ve yüksek öğretimin bu işe yönelmesi sağlanmıştır. 1960'larda yalnızca 26 yüksek okul ve üniversitede cezaevine yönelik program varken, 1970'lerde 292 kurum, 340 farklı program sunmaya başlamış, birçok sosyolojik ve politik bilimler içerisinde yeni programlar oluşmuştur. Bu yeni bölümler ve programlar alanda çalışan ve kendi uzmanlıklarını ve pratik önerilerini öğrencilere aktaran öğretim üyelerine dayanmak zorunda kalmıştır. 1980'lerde daha çok büyük üniversite ve yüksek okullar iki yıllık programlar oluşturmuştur. 1980'de 816 yüksek öğretim kurumunda suçla ilişkili program bulunmaktadır. Bunların 222'si yüksek lisans programı, 589'u lisans programı, 1209'u da ön lisans programıdır. 1991'de 1041 eğitim kurumunda bir veya daha fazla ceza adalet sistemi derecesi verdiği belirtilmektedir. Son yıllarda suça ilişkin programlar daha meslekî olarak oluşturulmaktadır. Programlar daha güçlü, daha disiplinler arası, daha yoğun ve meslekî etikle daha ilişkilidir. Programlar araştırma yöntemleri, istatistik, cezaevi felsefesinin değişmesi, cezaevi ortamı gibi dersleri de içermektedir.

---

15 (Erem, 1997)

16 (Tosun, 1961)

17 (Kratcoski, 2000)

Tüm bu örnekler ABD'de zaman içerisinde konuya verilen önemi ve programlardaki artışı göstermektedir.[18]

Yapılan çalışmalarda cezaevi personelinin eğitim düzeyi ile hükümlü ve tutuklulara tutumu arasında ilişki olduğu görülmektedir.[19] Örneğin; ABD'de 1978 yılında yapılan bir çalışmada cezaevi personelinin % 57'sinin bir işe ihtiyacı olduğu için bu işe başladığı ve eğitim seviyelerinin de düşük olduğu bulunmuştur. 1970 ve 1980'lerde binlerce yüksek okul ve üniversitenin cezaevi personeli için eğitim programları geliştirmesiyle, öğrencilerin çoğu cezaevlerinde yöneticilik veya danışmanlık gibi çeşitli pozisyonlarda işe başlamışlardır. ABD'de 1997'de Cezaevleri Derneğinin yaptığı taramada yeni cezaevi personelinin eski memurlardan daha iyi eğitimli, daha genç ve cinsiyet, ırk ve etnik köken açısından genel nüfusu daha temsil edici olduğunu göstermiştir.[20]

Eğitimle birlikte personelin eskiden beri beklenen cezalandırıcı, otoriter, katı ve itaatkâr rolü de değişmiş, uzmanlaşmayla birlikte kişisel özerklik artmıştır. Cezaevlerinde artık karar veren, kendini yeni durumlara uyarlayan ve görevine adayan kişiler görev almaktadır.[21]

Eğitimin yanı sıra, görev yapan personelin niteliğinde de değişme olmuştur. Geçmişte bu görevlerde daha çok erkekler görev yaparken, son yıllarda kadın personel sayısında da artış olmuştur. ABD'de 1990'larda cezaevi personelinin %8 oranında arttığı ve yarım milyondan daha fazla kişinin cezaevlerinde görev yaptığı belirtilmektedir.[22]

Cezaevinin politik ve sosyal ortamlarının etkisiyle, yönetim, iyileştirme ve gözetim personeli arasındaki katı çizgilerle ayrışma zaman içerisinde bulanıklaşmış ve iyileştirmeyle ilgili yeni bir felsefe oluşmuştur. Cezalandırma yaklaşımından, hak edilen cezaya geçiş yapıldığında, yeni stratejiler ortaya çıkmış ve cezaevi personeli daha önce onlar yüklenen görevlerden başka birçok sorumluluğu da üstlenmek zorunda kalmışlardır. Örneğin; cezaevi yöneticileri daha iyi kişiler arası iletişim becerilerine sahip olma gereksinimi duymuşlar, iyileştirme personeli denetim ve kontrol konularına daha fazla odaklaşmış, infaz

---

18 (Kratcoski, 2000)

19 (Kratcoski, 2000)

20 (Kratcoski, 2000)

21 (Kratcoski, 2000)

22 (Kratcoski, 2000)

ve koruma memurları gözetim ve iyileştirmeye daha fazla ağırlık vermişlerdir.[23]

Bugün ABD'de "birim yönetimi" kavramı federal cezaevi sistemine uyarlanmış ve yöneticilerin, iyileştirme personelinin ve infaz ve koruma memurlarının bir yönetim takımı olarak çalışması ve işlerin tamamlanmasında birbirlerine yardımcı olma ilkesi getirilmiştir. Ayrıca hükümlülerin danışma ve diğer iyileştirme programlarına katılımlarının zorunlu hâle getirilmesi, iyileştirme felsefesinde bir dönüm noktası yaratmıştır. Hükümlülerin kontrol edilmesi ve cezalandırılmasından vazgeçilmiş, daha çok yoğun, denetim programlarına önem verilmiştir. Böylelikle cezaevleri hem hükümlüler hem de personel için daha güvenli ve emniyetli bir hâle gelmiştir. Bu meslekî eğitim programlarından, temel eğitimden ve danışmanlardan vazgeçildiği anlamına gelmemektedir. Cezaevlerinde bu tür programlar da sürdürülmekte fakat iç güvenlik daha birincil hâle gelmektedir.[24]

İyileştirme programları zenginleştirilmiş ve daha denetimli bir hâle dönüştürülmüştür. ABD'de ve birçok Avrupa ülkesinde suçluların bir kısmı toplumda iyileştirmeye çalışılmaktadır. Genellikle iyileştirme programlarına katılım hükümlülerin seçimine bağlıdır ancak, hükümlülerin salıverilmesi için belirlenen iyileştirme programlarını tamamlanması gereklidir.[25] Günümüzde cezaevleri değişik eğitim geçmişine sahip, değişik ilgi ve becerileri bulunan çok sayıdaki kişiye çalışma alanı sağlamaktadır Cezaevlerinde; değerlendirme, araştırma, eğitim programları geliştirme veya uygulayıcı olarak çalışma, yönetici veya denetimci olma gibi değişik pozisyonlar bulunmaktadır.[26]

ABD'deki cezaevlerinde; kurum danışmanları, kurum çalışanları, genç yargılama danışmanları, şartlı salıverme memurları, tahliye öncesi danışmanları, tahliye öncesi işe yerleştirme danışmanları, boş zaman danışmanları, akademik öğretmenler, HIV vak'ası uzmanları, eğitim danışmanları, madde kötüye kullanım uzmanları, sınıflama ve iyileştirme yöneticileri, yönetim koordinatörleri, hükümlü kayıt koordinatörü, cezaevi binaları uzmanları, hükümlü sınıflama görüşmecileri ve peneologlar gibi çok sayıda uzmanın görev aldığı görülmektedir.[27]

---

23 (Kratcoski, 2000)

24 (Kratcoski, 2000)

25 (Kratcoski, 2000. s: 67)

26 (Kratcoski, 2000)

27 (Kratcoski, 2000)

İnfaz alanında görevlilere, toplumda veya cezaevinde çalışma olanağı sunmakta, yetişkin veya gençlere çalışma seçeneği sağlamaktadır. Suçlularla danışman veya gözetmen olarak doğrudan etkileşim gerektiren görevlerin yanı sıra, yönetici, eğitim programcısı, idarî araştırmacı gibi pozisyonlar da bulunmaktadır. Yönetici ve denetleyici pozisyondaki bireyler daha fazla sorumluluk almaktadır. Geçmişte bu görevlere sosyal çalışma alanında master derecesi olanlar seçilirken, şimdi uygulamalı sosyoloji ve ceza adaleti alanında doktorası olanlar seçilmektedir. Cezaevlerinde bazı görevler araştırma, değerlendirme, işlemler ve istatistik becerilerini kullanmayı gerektirmektedir. Bazı kurumlarda sürekli istatistik kayıtların tutulması ve rapor edilmesi gerekmektedir. Bilgisayar programların olmasına, bürokratik işlemlerde bilgisayarın kullanılmasına karşın, bu tür becerilerin akademik programlarla elde edilmesi zorunludur. Yöneticilerin sosyoloji, psikoloji, siyaset bilimi bölümlerindeki araştırma ve kuramsal gelişimle ilgili bilgilere, rapor nasıl verilir, nasıl kullanılır gibi bazı istatistikî bilgilere, ceza adalet terminolojisine ve yasal terimlerin raporda nasıl kullanılacağına ilişkin bilgilere ve bilgisayar kullanım becerilerine sahip olması gereklidir.[28]

90'lardan sonra cezaevindeki tüm görevler, temel kurum uygulamaları ve güvenliğini içerecek biçimde tanımlanmıştır. ABD'de federal sistemde "ıslah personeli" kavramı yaklaşık yirmi yıldır tanımlanmaktadır. Cezaevindeki tüm personel bir infaz ve koruma memuru gibi, kurum güvenliği ve hükümlü denetiminde sorumluluk almaktadır. Örneğin; bir hekim, hükümlünün sınırları aştığını gördüğünde infaz ve koruma memurundan yardım almadan disiplin raporunu yazmalı ve onu ait olduğu alana götürmelidir.[29]

Daha önceleri eğitim merkezlerinde cezaevinde çalışan her grup için farklı eğitim modelleri varken, 1970'lerin başlarından itibaren cezaevi personelinin tümüne aynı felsefenin kazandırılabilmesi amacıyla, aynı eğitimden geçmesi sağlanmaya çalışılmaktadır. Tüm cezaevi personeli bölgesel kurumlarda iki haftalık temel eğitim aldıktan sonra, Georgia'daki Federal Kanun Kuvvetleri Eğitim Merkezinde üç haftalık "Islah Tekniklerine Giriş" eğitimine katılmaktadır. İnfaz koruma memurundan, doktorun sekreterine, hukukçu, psikolog veya diğer meslek elemanlarına kadar işe yeni başlayan tüm personel, bu eğitimi almak zorundadır.[30]

---

28 (Kratcoski, 2000)

29 (Hambrick, 1992)

30 (Hambrick, 1992)

Tüm personelin ıslah personeli olarak eğitilmesinin bazı yararları vardır.

Bütün personel acil rutinleri ve yardım alacağı kişileri öğrenmektedir. Örneğin; psikologlar, danışmanlar yardım için hemen aranabilecek kişilerdir.

Bütün personel kendi alanındaki güvenlik konularına çok dikkat etmekte, herhangi bir şey ters gittiğinde hemen harekete geçmektedir. Bu kapıların, camların, hükümlülerin kontrol edilmesinde ek bir katkı sağlamaktadır.

Biz-onlar tutumu ortadan kalmaktadır. Hoş olmayan işlere hep birlikte katılmak çok önemlidir.

Meslekte esneklik sağlamaktadır. Disiplinler ve yönetim arasında ileri-geri harekete izin vermektedir. Uzman veya gözetim personelinin kariyer yollarında ayrım yaratmamaktadır.

Hükümlüler daima personeli birbirine karşı kışkırtmaya çalışırlar. Kuralların zorunlu kıldığı sorumluluklar nedeniyle, hükümlülerin personel arasında "iyiler" ve "kötüler" şeklinde ayrım yapmasını engellemektedir.

Pozisyonların dikkate alınmadan aynı eğitime katılmak, personel arasında takım ruhu yaratmaktadır.

Firar gibi acil durumlarda tüm personel etkili olabilmektedir.

Cezaevi konusunda ilk kez düzenlenen bu sempozyumun bu alandaki çalışmalara hız kazandıracağını düşünüyor, bu tür gelişmelerin ülkemiz cezaevlerinde de yaşanmasını diliyorum.

Kaynaklar

Erem, F. (1997) *Suç Bilimi Açısından Adalet Psikolojisi*. Ankara: Adil Yayınevi.

Kratcoski, P. C. (2000). *Correctional Counseling and Treatment* (Fourth Edition). Illinois:Waveland Press Inc.

Hambrick, M. (1992). "The Correctional Worker Concept". *Federal Prisons Journal*, 2(4) (Winter 1992):11-14

Öztekin, T. (1961). *Suçluların Cezaevinde İyileştirilmesinde Yeni Yöntemler*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayını.

Türk İnfaz Sistemi ve Islah Kurumları (1969). Ankara: Yarı Açık Cezaevi Matbaası.

Yücel, M.T. (1986). *Kriminoloji. Suç ve Ceza*. Ankara: Adalet Teşkilâtını Güçlendirme Vakfı Yayını.

Ceza İnfaz Kurumları ve Tutukevleri Personelinin Eğitimi

— *Ahmet Taşkın** —

Giriş

Ceza infaz kurumları ve tutukevlerinde bulunan personelin eğitimi konusuna girmeden önce infazın tanımı ve amacı ile ceza infaz kurumları ve tutukevleri konusunda kısa bir açıklama yapmak yerinde olacaktır.

İnfazın tanımı ve amacı

İnfaz, kelime olarak emri yerine getirme, gereğini yapma ve icra etme anlamına gelir. Cezaların infazı, kesinleşmiş mahkeme kararlarının Cumhuriyet Başsavcılığı tarafından yerine getirilmesidir.

İnfazın amacı; toplumun suçludan ve suçlunun da toplumun öfkesinden korunması, herhangi bir nedenle toplumsal düzeni bozan ve kanunların sınırlarını aşan kimsenin çağdaş tretman yöntemleriyle rehabilite edilerek yeniden topluma kazandırılmasıdır. Tüm yasa yollarını kullandığı hâlde adaletin mahkûm ettiği bir hükümlü öncelikle cezaevi kurallarına, disiplinine ve yasalara uyması gerektiğini düşünmelidir. Cezanın haksızlığı veya suça konu eylemindeki haklılığı bir kenara bırakmalı, kendi vicdanının sesini dinlemeli, cezaevinde geçen zamanı en iyi değerlendirmenin yolunu araştırmalı ve bu konuda cezaevi yönetiminin yardımlarını talep etmelidir. Aksi hâlde özgürlüğün

---

* Ahmet Taşkın, T.C. Adalet Bakanlığı Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürlüğü Tetkik Hâkimi, Ankara.

kısıtlanması nedeniyle kendini zorluk içinde hisseden bir mahkûm, geçen zamanın yükünü daha ağır hissedecektir. Cezaevi yönetimi açısından da hükümlü ve tutuklular açısından da amaç, toplumla barışık, uyum ve düzen içinde yaşamak olmalıdır. Tretmanın amacı da, belli kalıplar içinde düşünmek ve hareket etmek değil, kanunların çizdiği sınırlar içinde düşünüp hareket etmek ve farklı düşüncelere saygılı olmayı öğrenmektir. Bir hakkın haksız şekilde aranması ve savunulmasının da haksızlık olduğu unutulmamalıdır.

19. yüzyıl başlarından 20. yüzyıl ortalarına kadar infaz sistemleri uygulanmış ama suçluluk ve mükerrerlik durmamıştır. Bu durum günümüzde de hâlen devam etmektedir. Cezaevine giren her yüz suçludan önemli bir kısmı yeniden suç işlemiş, 19. yüzyılda suçluluğun artması devletleri infaz politikalarını gözden geçirmeye yöneltmiş, hürriyeti bağlayıcı cezanın acı çektirici, cezalandırıcı yönü tamamıyla terk edilerek sadece hürriyetin sınırlandırılarak suçluların topluma kazandırılmaları hedeflenmiş, kişinin hürriyetinin bağlanmasının kendi başına bir ceza olduğu kabul edilmiştir.

Ceza infaz kurumları ve tutukevleri

Ceza infaz kurumları veya genel ve yaygın kullanımı ile cezaevleri, özgürlükleri kanunla ve yetkili makam tarafından kısıtlanmış olan hükümlü ve tutukluların barındırıldıkları, mahkûmlar açısından kişiyi ıslah ederek sağlıklı bir şekilde topluma kazandıran, tutuklular açısından ise tedbir ve koruyucu nitelik taşıyan daha ziyade disiplin ve güvenliği ön plânda olan kamu kurumlarıdır. Fizikî olarak bina, personel, mevzuat, bütçe, araçlar, demirbaş ve mahpuslar cezaevinin unsurlarını oluşturur. Bu unsurlardan bina, personel, mevzuat, bütçe ve araçlar ile demirbaşlar mahkûmların insan haklarına uygun bir ortamda topluma kazandırılmalarını ve tutuklular açısından da güvenliği amaçlar.

Ceza infaz kurumları, özgürlüklerin büsbütün kaldırıldığı değil, belli bir disiplin altına alındığı ve sınırlandırıldığı yerlerdir.

Cezaevleri gerçek yönleriyle halk tarafından çok az bilinen kurumlardır. Ancak, firar, yangın, yaralama ve öldürme, rehin alma, intihar, cep telefonu ve uyuşturucu gibi yasak maddelerin bulunması ve toplu açlık grevleri gibi olaylar nedeniyle haber değeri açısından medya tarafından gündeme getirilir ve nadiren objektif bir nitelik taşır. Örneğin, bir firar olayında cezaevi personeli soruşturma geçirip yargılanır ve ağır bir şekilde eleştirilir; yasak madde bulunması hâlinde cezaevleri

flâmingo yolu; alışılmışın dışında rahat bir koğuşun varlığı hâlinde *dört yıldızlı otel*; intihar olaylarında ise *insan haklarına aykırı yaşanmaz bir yer* olarak nitelendirilir. Olaylarla kamuoyunun gündemine gelen cezaevleri haber niteliğini kısa bir sürede kaybederek toplumun gündeminden ve ilgisinden düşer. Belki, eleştirel olarak değil, ancak bir realite olarak cezaevleri medya tarafından haber değeri olunca gündeme getirilmekte, bilim çevrelerince de objektif olarak masaya yatırılmaktadır.

Ceza infaz kurumlarının başlıca görevi, özgürlükleri kısıtlanan tutuklu veya hükümlülerin makul ve insanî koşullar altında tutulmalarını ve tekrar topluma kazandırılmalarını sağlamaktır. Cezaevinin bina olarak fizikî yapısı, personeli, bütçesi ve demirbaşı araç ve gereçleri ile hukuksal düzenlemeleri hep bu amaca yöneliktir ve bu eksen etrafında yapılanır.

Ceza infaz kurumları, barındırdıkları hükümlü ve tutuklularm durumuna göre "kapalı cezaevi", "açık cezaevi" ve "çocuk ıslahevi" olmak üzere üç ana gruba ayrılır.

Ülkemizde bugün için 504 ceza infaz kurumu ve tutukevi bulunmaktadır. Bu cezaevleri 13 farklı tip üzerine inşa edilmişlerdir. Tip proje üzerine inşa edilen cezaevlerinin yanı sıra herhangi tip proje üzerine inşa edilmeyen il ve ilçe cezaevleri, kiralık cezaevleri, açık cezaevleri, çocuk ıslahevleri, kadın cezaevi ve çocuk cezaevi bulunmaktadır. Ceza infaz kurumları ve tutukevlerinin toplam kapasitesi 70.320, hükümlü ve tutuklu mevcudu ise bugün itibariyle 64.236'dır. Bunlardan 1121'i yabancı uyrukludur.

Ceza infaz kurumları ve tutukevleri personeli

Cezaevi personeli ve yönetimi öncelikle insan haklarına saygılı ve mevzuata bağlı kalmak, hükümlü ve tutuklular ise cezaevi kurallarına itaat edip disipline ve yasalara uymak zorundadır. Modern ve çağdaş dünyanm bugün için kabul ettiği infaz anlayışı da budur. Ceza infaz kurumlarının fiziksel koşulları ne kadar önemliyse, personelin yönetim, davranış ve görev anlayışı da o kadar önemlidir. Cezaevlerindeki malî ve fiziksel kaynaklı olumsuzlukları personelin üstün çalışması ve eğitimi ile bir derece olsun azaltmak mümkündür. Bu açıdan personelin üzerine düşen yük önemli ve büyüktür. Ancak bu derece önemli bir yükün hak ettiği şekilde taşınabilmesi için personelin durumunun iyileştirilmesi de zorunludur. İşte, varmak istediğimiz nokta; yetişmiş, eğitimli ve sorunları en aza inmiş personel ile fiziksel koşulları imkân-

ların elverdiği oranda azamî derecede düzeltilmiş insan haklarına ve onuruna uygun modern ve çağdaş ceza infaz kurumlarının varlığıdır.

Bunun için uluslar arası standartlar belirlenmiştir. Bu standartları gerçekleştirmek için, yeterli sayıda ve yüksek kalitede personel çalıştırılması ve yönetici düzeydeki personel statüsünün geliştirilmesi kaçınılmazdır. Cezaevi yönetimi, her kademedeki personelini dikkatle seçmek ve sürekli eğitmek zorundadır. Çünkü, cezaevinin gerektiği gibi yönetilmesi, personelin dürüstlüğüne, insanî yönüne, meslekî bilgi ve ehliyet ile işe yatkınlığına bağlıdır.

A. Personel durumu

1 Aralık 2003 tarihi itibariyle 31.145 olan kanunî kadromuzun 24.571'i dolu, 6574'ü boştur. Cezaevlerimizde 36 değişik unvanda personel görev yapmaktadır. Bunlar; müdür, şube müdürü, idare memuru, sayman, memur, eğitim uzmanı, kütüphaneci, eğitim rehberi, programcı, tabip, diş tabibi, psikolog, veteriner, eczacı, diyetisyen, pedagog, mühendis, mimar, öğretmen, infaz ve koruma memuru, infaz ve koruma başmemuru, kâtip, ambar memuru, şoför, tahsildar, veznedar, santral memuru, satın alma memuru, gemi adamı, teknisyen, tekniker, sağlık memuru, hayvan sağlık memuru, aşçı, teknisyen yardımcısı, kaloriferci, hizmetli ve bekçidir. Bu personelimizin özlük haklarının iyileştirilmesi ve ekonomik yönden bazı sıkıntılarının giderilmesi yönündeki talep ve beklentileri elbette ki yerindedir. Ancak, malî sorunlar maalesef ülkenin sürekli olan ve azalmayan bir sorunudur.

Cezaevi personeli, uygar bir toplumdaki en zor görevlerden birini yerine getirmektedir. Bu görevi gereğince ve profesyonel bir biçimde yerine getirebilmek için, uygun eğitim ve olgunluğa sahip olmaları gerekir. Avrupa Birliği uyum sürecinde önemli görülen konuların başında personelin eğitim seviyesinin olabildiği kadar yükseltilmesidir. Hizmetin gereği gibi yürütülmesine engel olmadan personel eğitiminin artırılması amaç ve hedeftir. Çalışmalarımızda cezaevi personeline ilişkin uluslar arası standartlar dikkate alınmaktadır. Bunların başlıcaları Birleşmiş Milletler Minimum Standart Cezaevi Kuralları ile Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesinin Üye Devletlere Cezaevi Personelinin Statüsü, İşe Alınması ve Eğitimi Hakkında Tavsiye Kararıdır. Cezaevi personelinin eğitiminin uluslararası standartlara uygun olarak yapılması temel amacımızdır. Bu alanda elde edilecek başarının sadece Genel Müdürlüğümüzün veya Bakanlığımızın değil, ülkemizin başarısı olacağı şüphesizdir.

B. Ceza infaz kurumları ve tutukevleri personelinin eğitimi

Cezaevleri, ülkemizde olduğu kadar dünyanın pek çok ülkesinde oldukça önemli bir konudur. Çünkü, cezaevleri çağdaş ve modern topluluklar için adaletin ayrılmaz bir parçasıdır. Adalet, bulunduğu her devletin temelini oluşturmaktadır. Cezaevlerinde başlayan bir sorun hiçbir zaman başladığı cezaevinin duvarları içinde kalmaz. Böyle bir soruna kurumsal sorun da denemez. Çünkü konu, adaletin konusudur ve bu alanda meydana gelen en küçük ihmal veya ilgisizlik kısa bir süre sonra ülkenin sorunu hâline gelir. Ülkemizde cezaevlerinde meydana gelen ve zamanında küçük, yerel ve önemsiz gibi görülen olayların zamanla nasıl devlet sorunu hâline geldiği görülmüştür.

Cezaevlerinin başarısında yetişmiş personelin önemi çok büyüktür. İnfaz sisteminde özlenen başarı da cezaevi personelinin sürekli eğitimi ile olabilir. Sürekli eğitim, sürekli araştırmayı, incelemeyi, öğrenmeyi, öğretmeyi ve örnek olmayı kapsar. Hiçbir eğitim ve bilgi alındığı yerde kalmamalı ve hedefine ulaştırılmalıdır. Çünkü eğitim, hangi alanda olursa olsun sürekli bir akıştır.

Toplumsal değişime paralel olarak ceza infaz kurumlarının konumu ve işlevleri de değişmekte ve gelişmektedir. Cezaevlerimizde, güvenlik endişesi ve cezaevlerine hâkim olabilme kaygısının sona erdiği, infaz rejimi ile eğitim ve iyileştirme çalışmalarının daha iyi nasıl yapılabileceğinin düşünüldüğü, tartışıldığı ve uygulandığı bir süreç yaşanmaya başlanmıştır. Hepimiz biliyoruz ki; etkili ve verimli bir infaz rejiminin sağlanması, cezaevi personelinin çağdaş kriterlere ve gelişmelere uygun olarak istihdam edilmesi ve yetiştirilmesine, ayrıca sayı, unvan ve nitelik yönünden yeterli personel bulunmasına bağlıdır.

Ceza infaz kurumlarında bulunan tüm personele hizmet öncesi, hizmet içi, adaylık ve görevde yükselme eğitimleri verilmektedir.

Ceza infaz kurumlarındaki personelin eğitim durumları sürekli iyileşmektedir. Örneğin idare memurluğu kadrosuna atanabilmek için; hukuk, siyasal bilgiler, iktisat, işletme, iktisadî ve idarî bilimler, eğitim, eğitim bilimleri, mimarlık ve mühendislik fakülteleri ile en az dört yıllık lisans eğitimi veren fakülte ve yüksek okulların sosyoloji, psikoloji ve sosyal hizmetler bölümleri ile bunlara denkliği kabul edilen yabancı fakülte ve yüksek okulların adı geçen bölümlerinden mezun olmak gerekir.[1] Cezaevi müdürlerinin idare memurlarından seçildiği göz

[1] Adalet Bakanlığı Memur Sınav Atama ve Nakil Yönetmeliği m.6/16.

önüne alınırsa ceza infaz kurumlarındaki yönetici kadrosu tamamen üniversite mezunlarından olacaktır. Taşra atamalı personelimiz arasında fakülte mezunu olanların oranı %7'dir.

1. Ceza infaz kurumları ve tutukevleri personeli eğitim merkezleri

Ceza infaz kurumları ve tutukevlerinin ihtiyacı olan nitelikli personelin yetiştirilmesi ve meslekî eğitimlerinin sağlanması amacıyla Ceza İnfaz Kurumları ve Tutukevleri Personeli Eğitim Merkezi ile bölge eğitim merkezlerinin kurulması plânlanmış ve bu amaçla da 29. 7. 2002 tarih ve 4769 sayılı Ceza İnfaz Kurumları ve Tutukevleri Personeli Eğitim Merkezleri Kanunu 2 Ağustos 2002 tarihinde *Resmî Gazete*'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Bu kanuna göre; Genel Müdürlüğe bağlı olarak, Ankara'da bir eğitim merkezinin yanı sıra dört ilde daha bölge eğitim merkezi kurulabilecektir. Devlet Memurları Kanununun 216. maddesi kurumların eğitim merkezleri açmasına imkân vermektedir.

Kanunun yürürlüğe girmesinden önce, kısa süreli kurslar verilen Keçiören'deki Eğitim Merkezi 17 Temmuz 2000 tarihinde hizmete açılmıştır. Ayrıca, bu kanundaki düzenlemeye uygun olarak İstanbul'da Genel Müdürlüğümüze tahsis edilen Bakırköy Eğitim Merkezinin faaliyete geçirilmesi ile Erzurum'da bir eğitim merkezi alımı için çalışmalara devam edilmektedir. Ege Bölgesi ile Güneydoğu Anadolu Bölgesinde birer eğitim merkezi daha açılacaktır. Bu merkezlerin üniversitelere, eğitim ve öğretim merkezlerine yakın olmasına özen gösterilmektedir.

Eğitim merkezinde eğiticilerin eğitimi, program geliştirme, ihtiyaç analizleri, cezaevlerinde kriz durumları, krizle ve intiharla başa çıkma yolları, terör vasıflı hükümlü ve tutukluların aileleri ile iletişim, insan hakları eğitimi ve dönem sonu değerlendirme anketleri gibi konularda çalışmalar sürdürülmektedir.

Keçiören Çocuk Islahevi sınırları içinde kalan Ankara Eğitim Merkezi üç katlı olup 240 yatak kapasitelidir. Bu eğitim merkezinde öğretim görevlilerinin odaları, kütüphane, revir, konferans salonu, toplantı salonu, kafeterya, derslikler, öğrenci işleri, santral, fotokopi odası, oturma salonları, yatakhaneler, yemekhane, mutfak, soğuk hava deposu, depolar, bilgisayar odası, çamaşırhane, spor salonu, kazan dairesi ve uyguluma odası, mevcuttur. Açılması düşünülen diğer eğitim merkezlerinin fizikî yapısı da bu yönde olacaktır.

2. Eğitim merkezlerinin amacı ve kapsamı

Eğitim Merkezlerinin amacı; çağdaş ölçülerde insan haklarına saygılı nitelikli personeli yetiştirmek ve bu personelin meslekî eğitimlerini sağlamaktır.

Eğitim Merkezleri Kanunu; idare memurluğu öğrencilerinin hizmet öncesi eğitimi, infaz ve koruma memurluğu öğrencilerinin hizmet öncesi eğitimi, aday memurların hizmet öncesi eğitimi ve genel olarak tüm personelin hizmet içi eğitimleri ile bazı personelin görevde yükselme eğitimlerini kapsamaktadır.

Ankara Eğitim Merkezi, Millî Eğitim Bakanlığı, Hacettepe Üniversitesi, Ankara Üniversitesi, ODTÜ, Gazi Üniversitesi, Jandarma Genel Komutanlığı, Emniyet Genel Müdürlüğü, Polis Akademisi Başkanlığı ve TODAİ ile iş birliği yaparak akademik çalışmalar, araştırmalar, sosyal ve kültürel etkinlikler, konferans ve seminerler düzenlemek suretiyle eğitim faaliyetinde bulunmaktadır.

3. Eğitim merkezlerinin görevleri

Eğitim merkezlerinin görevlerini aşağıdaki şekilde sıralamak mümkündür:

a) Ceza infaz kurumları ve tutukevleri personelini mesleğin gerektirdiği bilgi, beceri ve davranışları kazanmış, hukuk devletine ve insan haklarına saygılı, adalet, onur ve tarafsızlık duygularına sahip kişiler olarak yetiştirmek ve bu görevlere hazırlamak,

b) Ceza infaz kurumları ve tutukevleri personelinden idare memurluğu öğrencileri ile infaz ve koruma memurluğu öğrencilerinin hizmet öncesi eğitimini, bu kurumlarda görev yapan personelin aday memurluk, hizmet içi ve görevde yükselme eğitimlerini yapmak,

c) Eğitime tâbi tutulacaklara genel hukuk bilgisi, insan hakları, yönetim hukuku, ceza ve infaz hukuku, toplumsal ilişkiler, sosyal hizmetler ve bedensel ve toplu savunma sporları gibi alanlarda eğitim vermek,

d) Konferans, seminer ve benzeri toplantılar düzenlemek,

e) Personelin yetiştirilmesi için kanun, tüzük ve yönetmeliklerle verilecek diğer görevleri yerine getirmektir.

4. Eğitim merkezi personeli

Eğitim merkezleri, müdür, müdür yardımcısı ile bir bürodan oluşmaktadır. Eğitim merkezi müdürü, birinci sınıfa ayrılmış adlî yargı hâkim[1] ve Cumhuriyet Savcıları arasından; müdür yardımcısı

ise meslekte en az beş yıl görev yapmış adlî yargı hâkim ve Cumhuriyet Savcıları veya üniversite öğretim elemanları arasından muvafakatleri alınmak suretiyle, Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürünün önerisi üzerine Adalet Bakanınca dört yıl için atanacaktır. Kanun, süresi dolanların yeniden atanmasına olanak vermektedir.

Eğitim merkezlerinde görev yapan diğer personelin atanması ve her türlü özlük işlemleri, Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürlüğünce yürütülecektir.

Ankara Eğitim Merkezinde 10 öğretim görevlisi ve bir infaz koruma başmemuru ile 6 infaz ve koruma memuru görev yapmaktadır. Tüm çalışanlar daha önce ceza infaz kurumlarında müdür, psikolog, sosyal çalışmacı, infaz koruma memur ve başmemuru olarak görev yapmış alanlarında deneyimli personelden oluşmaktadır. Ayrıca Genel Müdürlük üst düzey yöneticileri ders ve konferanslar vermektedir.

a) Denetim

Eğitim merkezleri, adalet müfettişlerince denetlenecektir. Ayrıca müdür ve müdür yardımcıları dışındaki personel, Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürlüğünce de denetlenebilecektir.

b) Eğitim kurulu

Eğitim merkezinin danışma organı olan Eğitim Kurulu, Adalet Bakanlığında Bakanın başkanlığında aşağıdaki üyelerden oluşmaktadır:

1. Adalet Bakanlığı Müsteşarı,

2. Yargıtay'ın kendi üyeleri arasından seçeceği bir üye,

3. Danıştay'ın kendi üyeleri arasından seçeceği bir üye,

4. Yükseköğretim Kurulunun, Ankara'daki üniversitelerin ceza ve ceza usul hukuku ana bilim dalından seçeceği bir öğretim üyesi ile eğitim bilimleri, sosyoloji, psikoloji veya sosyal hizmetler alanlarından seçeceği iki öğretim üyesi,

5. Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürü,

6. Adalet Bakanlığı Personel Genel Müdürü, Eğitim Daire Başkanı ve Türkiye Barolar Birliğinin seçeceği bir temsilci,

7. Eğitimden sorumlu Diyanet İşleri Başkan Yardımcısı.

Seçimle gelen üyelerin görev süreleri dört yıldır. Süresi dolan üyeler tekrar seçilebilir.

Eğitim Kurulu her üç ayda en az bir defa toplanır. Başkan gerekli gördüğü hâllerde Kurulu toplantıya çağırabilecektir.

Adalet Bakanının bulunmadığı zamanlarda Eğitim Kuruluna Adalet Bakanlığı Müsteşarı başkanlık edecektir. Eğitim Kurulunun sekreterlik görevi Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürlüğünce yerine getirilecektir.

c) Öğretim görevlileri

Eğitim merkezlerinin öğretim görevlileri, Adalet Bakanının istemi üzerine ilgili kurum, kuruluş veya kurulun yetkili organlarınca ek görevle görevlendirilmeleri uygun görülen yeteri kadar Yargıtay ve Danıştay üyeleri, yükseköğretim kurumları öğretim elemanları, meslekte fiilen on yılını tamamlamış hâkim ve Cumhuriyet Savcıları ile avukatlar, ceza infaz kurumları ve tutukevleri kontrolörleri, ceza infaz kurumları ve tutukevleri müdürleri, doktorları, psikologları, psikiyatrları, pedagogları, sosyal çalışmacıları ve öğretmenleri ile diğer uzmanlardan oluşacaktır.

Eğitim merkezlerinin teşkilât, görev, çalışma, disiplin ve denetimi ile eğitim ve öğretime ilişkin esas ve usuller, çalışanların görev, yetki ve sorumlulukları, Eğitim Kurulunun toplantı, çalışma esas ve usulleri, eğitim merkezlerine kabul edilecek olanlarda aranacak nitelik ve şartlar, giyilecek resmî kıyafetler, okutulacak dersler, eğitim ve sınavların esas ve usulleri, eğitim görenlerin tâbi olacakları disiplin kuralları ve diğer hususlar hakkında yönetmelik taslakları hazırlanmıştır.

5. Eğitim merkezinde verilen eğitimler

Ankara Eğitim Merkezinde 17. 7. 2000 tarihinden bugüne kadar 39 dönem eğitim gerçekleştirilmiştir. Bu süre içerisinde çeşitli tarihlerde gerçekleştirilen kurs ve seminerlere 27 öğretim görevlisi, 368 birinci müdür, 278 ikinci müdür, 303 idare memuru, 22 psikolog, 20 sosyal çalışmacı, 9 doktor, 3 diş hekimi, 10 öğretmen, 12 kontrolör, 161 sayman, 1.097 infaz ve koruma başmemuru, 1.344 aday infaz ve koruma memuru, 171 teknisyen, 218 aşçı, 1 ambar memuru, 2 zabıt kâtibi, 2 şoför, 5 hizmetli, sivil toplum kuruluşlarından 35 gönüllü ve 97 diğer personel olmak üzere toplam 4.185 kişi katılmıştır.

Divan Edebiyatı

Yusuf'un Zindana Atılışı

— *Dursun Ali Tökel*[*] —

Edebî eserler, sanatçı adını verdiğimiz, varlığı duyuş ve algısı sıradan insandan farklı olan kişilerin ortaya koymuş olduğu eserlerdir. Sanatçı bazen yaşanan hayatın içinden, bazen geçmişin insanlığa bir ibret olacak sahne ve kişilerinden, bazen tamamen fantastik ve kurgusal alandan konular seçer ve edebî olmanın şartları içerisinde eserler verir. Bu eserler edebî olmaları nispetinde kalıcılığı yakalarlar. Hissettiği ıstırabı, bihakkın yaşayamayan sanatçı kalıcı olmaktan uzaklaşır. Günü birlik olanın kendisi de günü birlik olur gider.

Sanatçıların eser verme aşamasında sıklıkla müracaat ettiği alanlardan biri de tarihte yaşanmış, ama izleri, şöhret ve etkileri yaşandığı anla sınırlı kalmayıp sonraki devir ve çağlarda da sürüp giden ve insanlığın ortak hafızasında kendisine silinmez bir yer bulmuş çok önemli hâdiselerdir. Bu olaylar yaşandığı anı etkilediği kadar insanlığın macerasını da etkilemiş, toplumlar üzerinde derin etkiler bırakmıştır. Evrensel bir gerçeklik ve şöhret yakalamış bu tür olayların bazen trajik, bazen dramatik yanı sanatçı bir kişiliği her zaman derinden etkilemiştir. Sanatın evrensel ruh ve mesajına doğası gereği uygun olan bu tür hâdiseler neredeyse bütün büyük toplumların sanatçıları tarafından işlenmiştir. Tarihin derinliklerinden bugüne kadar gelen ve etkisini hâlen de devam ettiren ve asırlarca birçok sanatçı tarafından kaleme alınan bu tarihî konulardan biri de Yusuf Peygamberin yaşamış olduğu serüvendir.

---

* Yard. Doç. Dr. Dursun Ali Tökel, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Samsun.

Yusuf Peygamber İbrahim Peygamberin torunu olan Yakup Peygamberin oğludur. Babası tarafından paylaşılmaz bir sevgiyle sevilen Yusuf, üvey kardeşleri tarafından aşırı derecede kıskanılmış ve bu kıskançlık onun hayat seyrinde derin maceraların doğmasına sebep olmuştur. Kardeşleri kıskançlıkları yüzünden Yusuf'u öldürmek istemişler, fakat daha sonra onu bir kuyuya atarak bırakıp gitmişlerdi. O civardan geçmekte olan kervancılar, su ihtiyacı için kuyuya geldiklerinde orada duran Yusuf'u görmüşler ve onu oradan çıkararak yanlarında götürmek suretiyle Mısır'da bir köle olarak satmışlardı. Yusuf'u satın alan Mısır'ın kraldan sonraki en yetkili kişisiydi. Yusuf bu sebeple sarayda Mısır azizinin evinde bulunuyor ve hayatını orada geçiriyordu. Yusuf gençlik çağına geldiğinde azizin karısı Züleyha Yusuf'a aşık olmuş ve onunla beraber olmak istemişti. Fakat Yusuf bu isteğe şiddetle karşı çıkmış sonunda da gururu kırılan Züleyha tarafından hapse atılmıştı. Yıllarca hapiste yatan Yusuf, hiç kimsenin yorumlayamadığı Mısır kralının rüyasını yorumladığı için hapisten çıkarılmış, suçsuzluğu anlaşılmış ve o sıralarda ölen Mısır azizinin yerine Mısır'a maliye işlerinden sorumlu kişi olarak atanmıştı. Daha sonra Yusuf Peygamber, hem bir peygamber hem de devlet adamı olarak insanların gönlünde taht kurmuş, yıllar sonra kardeşlerini affetmiş, babası ve kardeşlerini Mısır'a getirterek İsrailoğulları'nın Mısır'daki macerasının başlamasına sebep olmuştu. Bakılmaya doyulmayan nazlı bir evlât olmaktan pazardan satılan bir köle olmaya, bir köle olarak girilen sarayda bir devlet adamı olarak yükselmeye, iftiraya uğrayıp hapse atılmaktan, masumiyeti ispatlanıp suçlayanların bile başına idareci olmaya doğru değişkenler ve zıtlıklar içerisinde cereyan eden bu olağanüstü maceranın, bir de kutsal kitaplarca da vurgulanan etkisi asırlarca silinmemiş aşk faslı, sanatçılar için şüphesiz bulunmaz mevzulardan olmuştur. Yusuf Peygamber üç büyük dinin de kutsal saydığı kişilerden biri olduğundan bütün bu dinlere inanan toplumların sanatçıları tarafından konu olarak işlenmiş ve ortaya çok değişik eserler çıkmıştır.

Yusuf Peygamberin hikâyesinin en önemli bölümlerinden biri de onun hapse atılması ve orada ikamet etmesi kısmıdır. Bu araştırmada İslâm medeniyeti dairesinde kaleme alınmış Yusuf Peygamber konulu bazı eserlerde Yusuf Peygamberin hapse atılma sebebi, hapse atılma biçimi, hapse girmesinin sebep ve hikmetleri üzerinde durulacaktır. Bu sebep ve hikmetler çeşitli eserler taranmak suretiyle çıkarılmış ve birbirinden çok farklı hikâyelerle karşılaşılmıştır. Meselenin esasında olmadığını düşündüğümüz bu farklılıklar tarafımızdan ilginç bulunmuş ve geçmiş çağların sanatçılarının eser ortaya koyma anlayış ve metot-

larının izlerinin bu tür çalışmalarla daha ayrıntılı bir şekilde tespit edileceği kanaatine varılmıştır. Bu çalışmada 12 yazma ve 6 matbu eser taranmış ve ulaşılan sonuçlar bu eserlerin incelenmesine dayandırılmıştır.

Yusuf'un hapse atılış sebebi

1. Kutsal kitaplarda

Tevrat'a göre Yusuf, Züleyha'nın isteklerine cevap vermemişti. Bir gün Züleyha, Yusuf'u evde yalnızken yakalamış ve onunla olmak istemişti. Fakat Yusuf buna yanaşmadı. Bunun üzerine Züleyha onun üzerine saldırdı. Yusuf gömleğini onun elinde bırakarak kaçtı. Tam bu esnada Züleyha'nın kocası geldi ve Yusuf'u kaçarken gördü. Züleyha, "Yusuf bana saldırdı işte gömleği elimdedir, ben bağırınca da kaçtı" deyince Potifar (Züleyha'nın kocası) öfkelendi ve Yusuf'u hapse attırdı: "Bana senin kölen böyle yaptı" diyerek karısının kendisine söylediği sözleri işittiği zaman, öfkesi alevlendi ve Yusuf'un efendisi onu alıp zindana, kralın mahpuslarının bağlandığı yere teslim etti ve orada zindanda kaldı"[1] Tevrat'a göre Yusuf zindanda iki yıl kalmıştı.

Kur'an'a göre ise Yusuf'u hapse attıran Mısır azizinin karısıydı (Züleyha). Yusuf Suresinde onun hapse atılışıyla ilgili olaylar şu şekilde anlatılmaktadır: " [Züleyha, Yusuf'un güzelliği karşısında hayran olan ve meyve yerine ellerini kesen kadınlara] dedi ki: İşte hakkında beni kınadığınız şahıs budur. Ben onun nefsinden [murad almak] istedim, fakat o, [bundan] şiddetle sakındı. Andolsun, eğer o kendisine emredeceğimi yapmazsa mutlaka zindana atılacak ve elbette zelillerden olacaktır. [Yusuf] Ey Rabbim! Bana zindan, bunların benden istediklerinden daha iyidir. Eğer sen onların hilelerini benden çevirmezsen, onlara meyleder ve cahillerden olurum dedi... Sonra [Aziz ve arkadaşları] kesin delilleri görmelerine rağmen [halkın dedikodusunu kesmek için] yine de onu bir zamana kadar mutlaka zindana atmaları kendilerine uygun görüldü."[2] Buna göre Züleyha, emrine karşı geldiği için Yusuf'u hapse attırmak istemiş, bu fikrini kocasına açmış ve onun da onayıyla Yusuf'un hapsedilmesi uygun görülmüştü. Fakat Kur'an'da daha başka bir inceliğe de işaret edilmektedir. Kadınların şerrinden korunmak için hapse girmeyi isteyen Yusuf'un bizzat kendi-

---

1 *Kitab-ı Mukaddes, Eski ve Yeni Ahit*, Tekvin, Bab 39/19-20. Kitab-ı Mukaddes Şirketi, İstanbul 1996, s. 43.

2 *Yusuf Suresi* (Sure No: 12), Ayet 32, 33, 35.

sidir. Yusuf, yukarıda zikredilen 33. ayette kadınlara uymaktansa hapse girmeyi yeğlediğini söylemekte ve bunun için dua etmektedir. 34. ayette ise bu duanın kabul edildiği belirtilmektedir: "Rabbi onun duasını kabul etti ve onların hilesini uzaklaştırdı. Çünkü o, çok iyi işiten, pek iyi bilendir."[3]

2. Eski tefsir ve mesnevîlerde

Kur'an'ın yorumlanması anlamına gelen tefsir ilmi, İslâmî ilimlerin en başında gelmektedir. Asırlarca pek çok âlim tarafından Kur'an'ın tefsiri yapılmıştır. Türklerin Anadolu'ya gelişinden itibaren de Türkçe olarak Kur'an meal ve tefsirleri yapılmış ve halkın istifadesine sunulmuştu. Bu tefsirlerde Yahudi ve Hristiyan hikâyeleri olarak adlandırabileceğimiz İsrailiyyat rivayetleri çokça bulunurdu. Yusuf Suresi ve Yusuf u Züleyha mesnevîlerinde de İsrailiyyat kabilinden hikâyelere bolca rastlanılmaktadır. Bu anlamda tefsirlerimizin ve mesnevîlerimizin anlatı yapısında Kur'an'dan çok Tevrat ve sair Yahudi hikâyelerinin derin tesiri mevcuttur. Kur'an'da Yusuf'un hapsedilişi Züleyha'nın öfkesi sonucu olduğu açıkça belirtilmesine rağmen ulema ve şuaramızın bu gerçekliği göz ardı ederek pek çok rivayet ileri sürmeleri ve çok değişik gerekçelerle olayı süslemeleri şayan-ı dikkat bir durumdur. Yusuf'un hapsedilmesine kadar geçen süreçte onun başına gelenler de Kur'an'dan ziyade Tevrat ve İsrailiyyat kaynaklı hikâyelere dayanmaktadır. Burada Yusuf'un hapsedilmesine kadar geçen sürece kısaca değinmek istiyoruz.

a. Kur'an'a göre Yusuf'un hapisten önceki macerası

Yakup Peygamber Yusuf'u ziyadesiyle sevmektedir. Bu durum Yusuf Suresinin 8. ayetinde şu şekilde anlatılmaktadır: "[Kardeşleri] dediler ki: Yusuf'la kardeşi babamıza bizden daha sevgilidir. Hâlbuki biz kalabalık bir cemaatiz. Herhâlde babamız apaçık bir yanlışlık içindedir." Yusuf'un kardeşleri bu kıskançlık sebebiyle Yusuf'u öldürmeye karar verirler. Fakat daha sonra bu fikirlerinden vazgeçerek onu bir kuyuya atarlar. Bir kervan kuyunun yanından geçerken onu bulur ve Mısır'a götürerek köle olarak satar. Mısır azizinin yanında hayatını devam ettiren Yusuf Peygamber, daha sonra Züleyha'nın iftirası sonucu hapse attırılır ve orada bir müddet kalır. Daha sonra Firavun'un rüyasını yorumlaması sonucu hapisten çıkar.

---

3 *Yusuf Suresi* (Sure No: 12), Ayet 34.

b. Tefsir ve mesnevîlere göre Yusuf'un hapisten önceki macerası

Kur'an teferruata girmeksizin bu süreci özet hâlinde vermişken diğer eserlerde onun hapsedilmesine kadar geçen süreçte Yakup ve Yusuf'un başına gelenler ve bunların hikmet ve sebepleri üzerine ayrıntılı bir şekilde durulmuştur. Mesnevîlerimizde Yakup'un neden Yusuf'tan ayrı düştüğü ve ona hasret olarak bir ömür geçirdiği hiç de bir peygambere yakışmayacak gerekçelerle açıklanmaktadır. Buna göre; Yusuf doğduğu zaman annesi doğum anında ölmüştü. Yakup Peygamber, Yusuf için bir süt anne aramaya başlamıştı. Sonunda yanında küçük bir oğlu olan bir kadm bulundu. Bu kadın hem kendi oğlunu hem de Yusuf'u emzirmeye başladı. Fakat zamanla sütü yetmemeye başladı. Bunun üzerine Yakup, oğlunun dadısı olan bu kadının kendi evlâdını kadından ayırma kararını verdi. Kadm "Beni evlâdımdan ayırma." diye ne kadar yalvardıysa da Yakup onu dinlemedi. Bunun üzerine kadın da Yakup'a "Dilerim Tanrı da seni evlâdından ayırsın!" diyerek beddua etti. Tanrı da bu bedduayı kabul etti ve bu sebepten Yakup, oğlu Yusuf'tan ayrı düştü. Erzurumlu Darîr bu konuda şunları söylemektedir:

Çünki togdı Yusuf öldi anası
Bir karavaş aldı satun atası
Yusufu ol karavaş besleridi
Besleyici anı hoş sever idi
Ol karavaşun bir oglı varıdı
Kim güler yüzlü gözel dil-dârıdı
İkisin emzürmege süd yitmedi
Ya'kub anun oglunı hem tutmadı
Karavaşun satdı oglın ol zaman
Zârî kılup inledi ol nâ-tüvan
Nite kim mahrum kıldun sen beni
Satdura oglancugunı ol ganî
Kim hacet kapusı açukdı meger
Haceti oldı kabûl iy mu'teber
Gel sınuk gönülden özini sakın
Kim sınuk gönül bilür tanrı hakın
Eyle buyurdı hudavend-i kerim
Ben sınuk gönülde oluram mukîm[4]

---

4 Erzurumlu Darîr, *Kıssa-i Yusuf*, (hzl. Leyla Karahan), TDK Yayınları, Ankara 1994, s. 137-138; ayrıca bkz: Dukakin-zade, *Kitab-ı Yusuf u Züleyha*, Süleymaniye Kütüphanesi, Bağdatlı Vehbi 1730, (243-b / 244-a).

Yakup'un ayrılık belâsına uğramasının sebebi bu idi. Peki Yusuf niçin babasının katında bu kadar sevgili iken ayrılıklara düşmüş, kuyulara ve zindanlara atılmış ve bir köle olarak satılmıştı? Eski eserlerimiz bu hususta pek çok rivayette bulunmuştur. Kur'an'da hiç birine işaret edilmeyen bu olayların bir sanatçı kurgusundan ibaret olduğunu zannetmekteyiz. Zira yukarıda da dediğimiz gibi ileri sürülen bu sebepler peygamber tavrıyla bağdaşmayan gerekçelerdir. Bu sebepleri beş başlık altında toplamak mümkündür.

1. Bir gün Yakup bir kulunu döğdü. Yusuf da orada olmasına rağmen kula şefaatçi olmadı. O zaman Hak Tealâ Yakup'a dedi ki: "Ya Yakup Yusuf'u kulluğa bırakayım ki kulların hâlinin nice olduğunu bilesin."

2. Yusuf bir gün aynaya baktı ve "Ben bir köle olsam bana paha biçilemezdi" dedi. Hak Tealâ bu söze itap etti. "Ya Yusuf, suretini görünce bana şükretmek yerine niçin kendini bahaya çıkardın. Ben seni bir köle edeyim de kıymetini sana bildireyim. Kendisini beğenen benim katımda kıymetsizdir. Kıymet ancak benim verdiğimdir." dedi.

Dukakinzade'nin eserindeki "Mah-ı Ken'an'ın Sebeb-i Felâketi ve Bais-i Belâ ve Mihnetidür" başlıklı bölümde Yusuf'un bir gün aynaya baktığı ve kendi güzelliğine hayran kaldığı, yeryüzünde hiç kimsenin kendisi kadar güzel olmadığı yolunda bir düşünceyle kibre kapıldığı ve bu yüzden helâk olduğu söyleniyor:

Mezad olsam misal-i dürr-i meknun
Yetişmezdi bahama mal-ı Karun
Sebep ol oldı anun mihnetine
Belâ-yı firkatine zahmetine[5]

3. Hak Tealâ Yusuf'u padişah edecekti, ama önce onu kul eyledi ki, padişah olunca kulların kıymetini bile.

4. Yusuf padişahlık diledi. Hak Tealâ onu köle eyledi, kula padişahlık dilemek yakışmaz.

5. Yusuf bir gün şöyle söyledi: "Bizim aslımızda padişahlık çoktur". Hak Tealâ bu sözü beğenmedi. Onu kul eyledi. Ta ki, kişi aslıyla övünmeye, onun kıymeti olmaz.[6]

---

5 Dukakinzade, *Kitab-ı Yusuf u Züleyha*, Süleymaniye Kütüphanesi, Bağdatlı Vehbi 1730, 239-a.

6 İsmet Cemiloğlu, *14. Yüzyıla Ait Bir Kıssa-i Enbiya Nüshası Üzerinde Sentaks İncelemesi*, TDK Yayınları, Ankara 2000, s. 166.

Yusuf'un başına gelen felâketlerin sebepleri bu şekilde izah edilirken, Yusuf'un hapse atılma gerekçeleri, hapsedilme biçimi ve hapis süresinin uzaması hususlarında da çok değişik, birbirinden tamamen farklı rivayetlere rastlanılmaktadır. Kur'an'a göre, Züleyha, Yusuf'u kendi emrine ram olmadığı için bir ceza olmak üzere hapse attırmıştı. Bazı tefsir ve mesnevîlerde ise bunun için tamamen başka gerekçeler ileri sürülmektedir. Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür:

3. Edebî eserlerde

1. Yusuf Züleyha'nın isteklerine boyun eğmediği için hapsedilmişti

Kutsal metinden de anlaşıldığı kadarıyla asıl gerekçe bu idi. Bazı mesnevîler de bu gerekçeyi zikretmişlerdir. Bir yazmada bu olay şu şekilde anlatılmaktadır. "Yusuf'un zindana atılma sebebi: "Züleyha bildi kim Yusuf (as) ram olmaz ve sözüne uymaz diledi kim Yusuf (as)ı bir iki ay zindan koydura şayed ki zindanda zahmet gördükde sözüne uya erine ayıttı bu Ken'anî oğlan benim hakkıma yaramaz sözler söyler imiş ve şehirde buna haber sorarlarmış ve beni halka rüsvay idermiş Züleyha beni döşeğine çağırdı ben gitmedim dirmiş bunu zindana koymak gerekir kim suç bunda olduğunu bileler il beni dillerinden bıragalar ve bu sözi unudup söylemeyeler Aziz-i Mısr Yemliha ile meşveret itdiler ki biraz müddet Yusuf (as) zindanda ola ki bu söz basıla halk unudalar pes Yusuf (as) zindana koydular. Hz Yusuf (as) zindana girdi kâh namaz kılar idi ve kâh zindanda olan halka nasihat iderdi ve hasta olanları tımar iderdi ve gâh düş görenlerin düşüni ta'bir iderdi."[7]

2. Züleyha Yusuf'u cezalandırmak için değil korkutmak için bir iki günlüğüne hapse attırmıştı

Bir başka yazma eserde de bu olay şu şekilde anlatılmaktadır: "Züleyha 'ben seni zindana koyup ölünce anda turasın ben senin için helâk olmakdan ise görmeyüp katlanmak yeğdür' amma Zeliha'nın muradı mücerred zindanda mahfuz etmek değül hemân korkutmak içün idi. Belki bana ram olup muradım hâsıl olur deyu hemân zindancıya [20a] haber salup Yusuf (as) bir sandık içine koyup zindana yolladı."[8]

---

[7] *Hikâyet-i Yusuf (A.S) İle Züleyha*, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar 4078, 27-b/28-a.

[8] *Yusuf u Zeliha Kıssası*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmut Efendi 4321/1, 20-a, (Eserin içindeki başlık şöyle: *"Hâzâ Kitab-ı Yusuf Aleyhisselam ve Züleyha"*).

3. Züleyha, "Madem ben göremiyorum, öyleyse hiç kimse görmesin" diye Yusuf'u zindana attırmıştı.

Rabguzî'nin kanaati bu şekildedir: Züleyha şöyle düşündü. "Benim adım çıktı. Yusuf'a biraz terbiye lâzım. Ayrıca zindana atarsam onu kimse göremez, madem ben göremiyorum, hiç kimse görmesin: "Men körmedim özgeler hem körmesün tep zindanga saldurdı."[9]

4. Yusuf'un zindana giriş sebebi zindanda yaşayan ve onu görmeyi çok isteyen veli bir kuldu.

Bu görüş Rabguzî'ye aittir. Zindanda Allah'ın bir veli kulu vardı. O kulun gönlünde Yusuf sevgisi had safhadaydı. Allah'a "Allah'ım bana Yusuf'un cemalini göster." diye dua etti. Allah da onun duasını kabul etti ve Yusuf bu yüzden zindana gitti.[10]

5. Ayette de belirtildiği gibi, kadınların şerrine uğramaktansa hapse girmeyi tercih eden Yusuf'un kendisi idi. Ettiği dua kabul olmuş ve bu yüzden zindana girmişti.

Yusuf Suresi 33. ve 34. ayetlerde Yusuf'un şöyle dua ettiği ve duasının kabul edildiği belirtilmektedir: "Ey Rabbim! Bana zindan bunların benden istediklerinden daha iyidir. Eğer sen onların hilelerini benden çevirmezsen, onlara meyleder ve cahillerden olurum. Rabbi onun duasını kabul etti ve onların hilesini uzaklaştırdı..." Bazı yazar ve şairler Yusuf'un hapse girmesini onun kendi isteğinin sonucu olduğunu söylemektedirler. Bir eserde bu sebep Yusuf'un Cebrâil'e sorduğu bir soruyla gündeme getirilmektedir: Yusuf sordu: "Ya Cebrail, Tanrı Tealâ beni niçin zindana koydu?" Cebrail eyitti: "Ya Yusuf sen kendözüni zindana lâyık gördün, bana bu işden zindan yiğdür dedin, Tanrıyı anmadun, kendözüni ana ısmarlamadun" dedi.[11]

Hamdî mesnevîsinde bunu şu şekilde anlatmaktadır:

Etti Yusuf du'a çü zindanı
Etti Hak habse mübtelâ anı
Akıbet ecli için etse du'â
Habs-i gamdan halâs ederdi Hudâ

---

9 Rabguzî, *Kısasü'l-Enbiya*, (hzl. Aysu Ata), TDK Yayınları, Ankara 1997, s. 121.

10 Rabguzî, *Kısasü'l-Enbiya*, (hzl. Aysu Ata), TDK Yayınları, Ankara 1997, s. 121.

11 İsmet Cemiloğlu, *14. Yüzyıla Ait Bir Kıssa-i Enbiya Nüshası Üzerinde Sentaks İncelemesi*, TDK Yayınları, Ankara 2000, s. 171.

Hayr ile eylesin du'ayı kişi
Tâ ırağ ola cümle şerden işi[12]

Arapça olarak kaleme alınan Bir *Yusuf Suresi Tefsiri*'nde de aynı motif işlenmektedir. Bu tefsirde, Yusuf Suresinde "gâle rabbi's-sicn.." ile başlayan ayetin tefsirinde, Yusuf'un hapse niçin girdiği bahsi işlenirken, ayete atıfta bulunularak, hapse girmeyi Yusuf'un kendisinin istediği söylenmekte ve Musa'nın, Nuh'un, Âdem'in ve Yakup'un sözlerinden de hareketle kişinin kendi sözlerinin kendisini felâkete veya kötü sonuca götüreceğinden bahsedilmektedir. Musa kardeşi Harun'a kavminin kendisi yokken sapıtacağından korktuğunu söylemiş ve hakikaten de öyle olmuştu. Nuh, oğluna eğer gemiye binmezse boğulacağını söylemiş ve oğlu boğulmuştu. Yakup, çocuklarına, "Yusuf'u kurdun kapmasından endişe ediyorum" demiş ve çocukların aklına onların istediği ama bulamadığı kötü senaryoyu koymuştu.[13] Yine *Kıssa-i Yusuf* adlı bir başka Arapça eserde de aynı ayete atıfta bulunulmaktadır. Eserde Yusuf'un hapse girmesinin onun duası yüzünden olduğu, (Rabbim beni çağırdıklarına uymaktansa hapse girmeyi tercih ederim), duasının kabul edilmesinin ise peygamberlerin duasının kabul edilmesinden kaynaklandığı söyleniyor ve örnekler veriliyor: Allah Eyyub'un duasını, Nuh'un duasını, Zekeriya'nın duasını bütün peygamberlerin duasını anında kabul eder.[14] (68-a).

6. Mısır Hükümdarı, Züleyha'yı cezalandırmak için Yusuf'u hapse attırmıştı.

Bu görüşü ileri sürenler Hükümdarın, Yusuf'un zindana atılışına izin vermesini yorumlamaktadırlar. Onlara göre; Züleyha, Yusuf'u zindana attırmak için izin istiyor. Hükümdar da "Tamam onu hapsedin ve ben ölünceye kadar da onu hapisten çıkarmayın." diyor.

Sultan eydür Yusufu haps edersin
Ben ölünce anı çıkarmayasın

---

12 Hamdî, *Yusuf u Züleyha*, (hzl. Naci Onur), Akçağ Yayınları, Ankara 1991, s. 345.

13 *Yusuf Suresi Tefsiri*, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya-Antalya Tekelioğlu 837/1, Arapça, 28-b.

14 *Kıssa-i Yusuf*, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya 2122, Arapça yazma. Eser içindeki adı: "Mevazı'-i İbn-i Cevzî", 68-a.

Ölünceye kadar çıkarmama sebebini soranlara şöyle diyor: "Amacım Züleyha'ya mihnet etmek. Bir âşık için en büyük kahır sevdiğini görmemektir. Züleyha böylece onu görmeyecek ve ona gönül vermeyecek."[15]

7. Züleyha, Yusuf'u cezalandırmak için değil, aksine Yusuf'u diğer insanların kötü bakışlarından korumak ve başka kadınlardan muhafaza etmek için hapse attırmıştı.

Bu enteresan görüşü dile getiren kaynaklar da vardır. 14. yüzyılda yazılan bir Kısas-ı Enbiya'ya göre Yusuf'un zindana atılma sebebi, Yusuf'u diğer kadınlardan korumak içindi. Yusuf'u gördükleri zaman ellerini kesen kadınlar, "Ne yapalım da Yusuf'u Züleyha'nın elinden alalım?" diye düşünüyorlar ve bu düşünceyi Züleyha öğreniyor. Onu kadınlardan kaçırmak için hapse gönderiyor: "Andan sonra ol avratlar ittifak idüp danışdılar ki 'Yusuf'u ele nice getürevüz' didiler. Zeliha dahi anı işitti, eyiddi: 'Acaba nidem de Yusuf'ı anlardan gizleyem." didi. Pes vardılar, Zeliha sırrını beglere buyurdu. Padişahlar dükeli bildiler. Çünki Aziz-i Mısr anı bildi, buyurdı Yusuf'ı zindana koydılar. Zindancı gördi Yusuf'ın tacı başında, geyeceği eğninde. Eyttiler: 'Geyeceğin soyalum.' Zeliha eytdi: 'Kon, dursun, ben bunı zindana getürmedüm belki halkdan kaçurdum. Ben anı ayruklardan kaçurdum, getürdüm" dedi.[16] Andan Züleyha buyurdu zindanı süpürdüler, halı döşediler, bir kürsi kodular. Yusuf ol kürsi üzere oturdu.[17] Yusuf'u hil'atler içinde "imame-i Mısr başında, altun kur belinde, kıymetlig tonlar enginde"[18] zindana götürüyorlar, zindancı bunları çıkarıp zindan elbiseleri giydirmek istiyor, Züleyha şöyle diyor: "Biz bunu suçlu olduğu için hapsetmiyoruz, insanların gözünden gizliyoruz."[19]

---

15 *Kıssa-i Yusuf*, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar 2560, 36-a. (Yazma şiir. Baş tarafı eksik, kitap sonu tarih 1205).

16 Yazar araya girerek şu çıkarımlarda bulunmaktadır: Mümin bir kulun ölüm vakti geldiğinde, iman tacı başında, İslâm hil'ati eğninde, taat kemeri belinde, ibadet nalini ayağında.. melekler bunu görünce, "Yarabbi onun bu eğnini çıkaralım mı?" derler. Allah da, hayır benim aciz kulum Zeliha bile Yusuf'ın üzerindekileri çıkarmadan hapse koydu, ben de o kulumu bu üstü başıyla mezara koyayım" der. (İsmet Cemiloğlu, *14. Yüzyıla Ait Bir Kıssa-i Enbiya Nüshası Üzerinde Sentaks İncelemesi*, TDK Yayınları, Ankara 2000, s. 170).

17 İsmet Cemiloğlu, *14. Yüzyıla Ait Bir Kıssa-i Enbiya Nüshası Üzerinde Sentaks İncelemesi*, TDK Yayınları, Ankara 2000, s. 170.

18 Rabguzî, *Kısasü'l-Enbiya*, (hzl. Aysu Ata), TDK Yayınları, Ankara 1997, s. 121.

19 Rabguzî, a.y.

8. Yusuf, Züleyha'nın hışmından dolayı değil, halk arasındaki dedikoduların dinmesi için bir müddetliğine hapse atılmıştı.

Bu görüşte olanlar, hapishaneyi bir ceza yeri olarak değil ve fakat kamuoyundaki tepkileri dindirme yeri olarak görmektedirler. Bu görüşü dile getiren Erzurumlu Darîr'dir. Züleyha halk arasındaki dedikoduların ortadan kalkması için bir müddet Yusuf'un hapiste olmasının iyi olacağını söylüyor. Hükümdar kabul ediyor. Yusuf'u hırkalar taçlar içinde, temizlenmiş, oturması için tahtlar konulmuş hapse götürüyorlar:

Habse bırakalum anı bir zaman
Ta ki bizden götrile halkun gümân
Buyurup ol dem Züleyha-yı nigâr
Ta ki zindancıyı hâzır kıldılar
Didi zindanı temiz eylen bugün
Çevre yanın arı eyle zû-fünun
Ana kim buyurdı eyle itdiler
İçerüsin taşrasın arıtdılar
Kodılar bir taht kim ol 'âcıdı
Üzerinde döşegi dîbac idi
Pes Züleyha Yusuf'a ton geydürür
Habse iletün Züleyha buyurur.[20]

9. Yusuf'u zindana attıran Züleyha değil, onun güzelliği karşısında ellerini kesen kadınlardı.

Gerçekten de enteresan olan bu görüşe göre Yusuf'un zindana atılışının sebebi Züleyha değildi. Yusuf'un güzelliğine hayran kalan bu kadınlar böylesi yakışıklı bir erkeğin Züleyha'nın tekelinde kalmasına bir türlü razı olmuyorlar. Ve kendi aralarında şöyle bir hileye başvuruyorlar: "Yusuf'ı zindana koyduralım, böylece Züleyha'dan ayrılmış olur. Züleyha ar eder oraya gidemez, böylece biz zindana giderek Yusuf'u seyretmiş oluruz, doya doya ona bakarız."[21]

Yusuf'un zindana atılış şekli

Görüldüğü gibi esasında Yusuf'un zindana atılma sebebi Züleyha'nın öfkesi iken yazar ve şairler bu sebeple yetinmemiş ve daha pek

---

20 Erzurumlu Darîr, *Kıssa-i Yusuf*, (hzl. Leyla Karahan), TDK Yayınları, Ankara 1994, s. 198.

21 Rabguzî, *Kısasü'l-Enbiya*, (hzl. Aysu Ata), TDK Yayınları, Ankara 1997, s. 121.

çok sebepler bulmuşlardır. Yusuf'un hapse atılış sebebi gibi, yine onun hapse atılma şekli hususunda da değişik rivayetler vardır.

1. Yusuf, kıymetli elbiseleri üstünden çıkarılmış, elleri ve ayakları zincirli bir hâlde perişan bir şekilde hapse atılmıştı.

Bu görüşte olanlara göre, Züleyha, Yusuf'a çok hiddetlenmiş ve onun zelil bir hâlde hapsedilmesini emretmişti. Demircinin birine emretmiş ve ondan Yusuf'u zincire vurmak için zincirler yapmasını istemişti. Fakat demirci Yusuf'a merhamet etmiş onu zincirsiz bir hâlde hapsetmeyi istemişti. Demirciye kızan Züleyha emrini yenilemiş ve sonuçta onun dediği olmuştu.

Zeliha ol demürcüye emr eyledi
Yusuf'a düz bir ağır zencir dedi
Demürcü eydür Zeliha'ya ey sultanum
Zencirsiz koyalum anı zindana
Dürlü nimetlerle besledün anı
İbrişime döndi şimdi anın teni

Fakat Züleyha demirciye kızıyor ve zincire vurulmasını emrediyor. (36-b). Yusuf'un elbiselerini çıkarıyorlar ve:

Getürüp hem belâş geydürdiler
Hem başına bir kabalık urdılar
Getürün zinciri urun dediler
Getürüp zenciri ana takdılar
Onun ol dal boynuna ne bırakdılar
Urdılar bilekçeyi kollarına
Boynuna demür zincirler vurdılar
Vardılar çarşı içine girdiler
Çün bu kavgayı şehir hep tuydılar
Cemi' oluben âdetlerine uydular
Çarşular oluk oluben akdı âdem
Hep divarlar başına çıkdı âdem.[22]

Taşlıcalı Yahya eserinde olayı daha trajik bir hâlde vermektedir: Yahya'ya göre, Yusuf zindana atılmadan önce tacını başmdan alıyorlar,

---

22 *Kıssa-i Yusuf*, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar 2560, 36-a, 36-b, 37-a, (Yazma şiir. Baş tarafı eksik, kitap sonu tarih 1205.)

eski elbiseleri giydirip ayaklarına zincirler bağlıyorlar ve onu bir eşeğe bindirerek halkın içinde dolaştırıyorlar, bu arada bir münadi şöyle bağırıyor:

O kul kim ola mevlâsına asi
Bozılur izzetinün ihtisası
İderler ana bu resme hakaret
Görenler ta ki andan ala ibret[23]

Hamdullah Hamdî de mesnevîsinde aynı manzaraya işaret etmektedir:

Bir-ki hadimlere buyurdu revan
Sîmini zerden ettiler üryan
Efserini serinden aldırdı
Egnine eski hırka saldırdı
Taktılar ref edip dü şebgîri
Boynu ağına kara zenciri
Bindirip bir har üzre İsa-var
Mısr'ı gezdirdiler yemin u yesar
Bir münâdî yanınca etti nida
Ki budur bende hâin olsa cezâ
.....
Saldılar habse kahr ile anı
Zinde dil etti lutfu zindanı[24]

Hamdî, Yusuf'un bu kahr u perişanlıkla hapsedildiğini söylemekle beraber, hapse girdikten sonra zindancıya sıkı tembihlerde bulunarak ona iyi bakması için emirler verdiğini, onu zincirlerle değil ipekler içinde korumasını, her ne istiyorsa yapmasını, ipek yataklarda yatırmasını ve onun sofrasından kuş etini eksik etmemesini söylediğini yazıyor:

Şimdiden geru tutma anı hakir
Boynuna urma bend ile zincir
Sîminini yu taze ab ile

---

23 Yahya Bey, *Yusuf u Zeliha*, (hzl. Mehmed Çavuşoğlu), İÜEFY, İstanbul 1979. s. 142-143.

24 Hamdî, *Yusuf u Züleyha*, (hzl. Naci Onur), Akçağ Yayınları, Ankara 1991, s. 348-349.

Tara sünbüllerindeki gül-ab ile
Ziynet et zer nigâr came ile
Ser bülend eyle imame ile
Her ne derse işit kelâmun anun
Dil gibi hâli et makamun anun
Can gibi menzilin münevver kıl
Ûd u anber tütüz mu'attar kıl
Sündüs istebrak et bisatın anun
Lahm-i tayr ile düz sumatın anın[25]

2. Yusuf, zindana cezalandırılmak için değil de insanların gözünden korunmak için gönderildiğinden gayet saygın bir şekilde hapsedilmişti.

Bu görüşte olanlara göre Züleyha, Yusuf'u ceza için değil ve fakat korumak için hapsetmişti. Yukarıda bu görüşte olanların düşüncelerini söylemiştik. Bundan dolayı onun hapsedilmesi de hakaretler ve perişan kıyafetler içinde, zincirlenmiş bir hâlde değil, aksine iltifatlar içinde olmuştu. Hatta onun süslü püslü elbiseler içinde gören zindancı "Böyle mahpus olmaz. Süslü elbiselerini çıkarın ve ona hapishane elbiselerini giydirin." demişti. Fakat Züleyha buna karşı çıkmış onun bir mahpus olmadığını söylemişti. "Yusuf'ı zindana koydılar. Zindancı gördi Yusuf'ın tacı başında, geyeceği eğninde. Eyttiler: 'Geyeceğin soyalum.' Zeliha eytdi: 'Kon, dursun, ben bunı zindana getürmedüm belki halkdan kaçurdum. Ben anı ayruklardan kaçurdum, getürdüm." dedi. Andan Züleyha buyurdu zindanı süpürdüler, halı döşediler, bir kürsi kodular. Yusuf ol kürsi üzere oturdu."[26]

3. Yusuf cezalandırılmak üzere hapse atılmıştı, fakat bu hapsediş bir sandık içinde olmuştu.

Bu rivayetleri ileri sürenler, Yusuf'un hapishaneye götürülüş şeklini de ayrıntılı bir şekilde vermektedir. Buna göre, Züleyha, Yusuf'a isteklerini yerine getirmediği için çok kızmış ve onu hapsetmeye karar vermişti. Bunun için iri bir sandık yaptırmasını ve Yusuf'un bu sandık içinde hapishaneye götürülmesini emretmişti. Dörtlükler hâlinde yazılan Türkçe *Kıssa-i Yusuf* adlı bir eserde bu olay şu şekilde anlatılmaktadır:

---

25 Hamdî, age., s. 350.

26 İsmet Cemiloğlu, *14. Yüzyıla Ait Bir Kıssa-i Enbiya Nüshası Üzerinde Sentaks İncelemesi*, TDK Yayınları, Ankara 2000, s. 170.

Pes Zeliha kavl kıldı
Hem üstadlar getürdi
Pes sandugı yondurdı
Yusuf'u ana koydı
Hamal anı getürdi
Hem Yusuf tutsak oldı
Bu kez saraya geldi
Bir ulu sanduk yapu
Demir mıhlar urdurdı
Bir hamala yükledü
İltüp zindana koydı
Zindan içi karanu[27]

Bir başka yazma *Kıssa-i Yusuf*'ta ise bu hâdise şu mısralarla dile getirilmektedir:

Züleyha ider bana bir sanduk düz
Seni key neccar didiler yavlak öz
Neccar anda sandugı kıldı tamâm
İşid imdi bu destanı ey hümâm
Yusuf'un hem tonların soydılar
Dögüben sanduk içine koydılar
Bir hamal buluben yüklediler
Getirüp zindana değin vardılar
Bir iki günde çıkarsın dediler
Yusuf'a bu sözi anda didiler
Yusuf anda padişahı zikri der
Dün ü gün taat ile zikri der[28]

Yusuf zindanda ne kadar ve niçin kaldı?

Yusuf Peygamberin zindanda kaç yıl kaldığı hususunda Kur'an'da bir bilgi yoktur. Fakat eski eserlerde bazı çıkarımlarda bulunularak onu hapiste kaldığı sürenin on iki yıl olduğu söylenilmektedir. Bu on iki yılın ilk beş yılının Züleyha'nın onu hapsetmesinin ardından olduğu, son yedi yılın ise, Yusuf'un hapishanede rüyasını yorumladığı gencin hapisten çıkmasından sonra gerçekleştiği kaydedilmiştir. Fakat Yusuf'un niçin bu kadar yıl hapiste kaldığı hususunda ihtilâflar vardır.

1. Yusuf zindanda unutulduğu için bu kadar yıl hapiste kalmıştı.

Bazı eserlerde, Yusuf'un, Züleyha'nın öfkesi dininceye kadar kısa bir süre için hapsedildiği, onun zindana girmesine razı olan Mısır Kra-

---

27 *Kıssa-i Yusuf*, Süleymaniye Kütüphanesi, İzmir 585, 52-b/ 54-a arası bu bahse ayrılmıştır.

28 *Kıssa-i Yusuf*, Süleymaniye Kütüphanesi, Yozgat 841. Kitap İçindeki Adı: "*Hâzâ Kitab-ı Yusuf Aleyhisselam ve Züleyha*", 30-b/31-a.

lmın aslında onun suçsuzluğuna inanmasına rağmen Züleyha'nm hatırı için onu hapsettirdiği söylenilmektedir. Bu görüşü dile getiren eserlere göre, Mısır kralı Züleyha'ya kızmış ve Yusuf'un hapse girmesinin hemen ardından onun yanma gitmişti: "Mısır sultanı bu haberi (*Yusuf'un zindana atılması haberini*) alıp Zeliha'mn yanına geldi dedi ey Zeliha, işleri hep sen eyledin sonra bu suçsuz âdemi zindana saldın deyup biraz Zeliha'ya darılup anda zindana vardı. Gördü Yusuf (as) bir sanduk içinde mahbûs olmuş hemân Yusuf'u (as) sanduk içinden çıkarup dedi: Ya Yusuf birkaç gün burada eylen. Zeliha sözi yerini bulsun. Beni seni bundan çıkaram dedi teselli edüp sarayına gelüp iki gün sonra sultan hasta olup bana hekim getirin deyüp kendi hâline meşgul olup Yusuf'u unutdu. Bir iki günden sonra sultan merhum olup sultan karındaşı diyar-ı mısra sultan nasp idüp cümlesi beyat idü mülki Reyyan emir idüp karındaşım canı için zindandan mahbusları çıkarup halâs eyledi. Yusuf (as) zindan içinde bir köşede kendi hâline meşgul idi. Anı kimse görmedi. Yusuf (as) başın secdeye koyup bir zaman ağladı..."[29]

Bu görüşte olanlara göre, Mısır kralı Yusuf'un yanına varıp ona Züleyha'nın öfkesi geçinceye kadar kısa bir süreliğine burada kalmasını, en kısa zamanda kendisini çıkaracağını söylüyor. Fakat kral eve gidince rahatsızlanıp ölüyor. Yeni kral ölen abisinin ruhunu şad etmek için bütün mahkûmların salınmasını emrediyor. Hapishanelerin kapısı açılarak bütün mahkûmlar salmıyor, fakat Yusuf bir köşede kendi hâlinde durduğu için onu görmüyorlar, o da bu yüzden uzun yıllar hapishanede kalıyor. Bu görüşü bir yazmada şu şekilde okuyoruz:

Katifer anı tuydı
Yazuklu sensin didi
Durup zindana geldi
Aydın yere getürdi
Bukagasun giderdi
Ağır hil'at geydürdi
Didi sen bunda durgıl
Zeliha esir umgıl
Katifer eve geldi
Hemân ol gice öldi
Mısır sultanı öldi

Zeliha'yı hoş kakıdı
Çün Yusuf ola suçlu
Ol sandukdan çıkardı
Yusuf'u ögütleyü
Kemha döşek döşedi
Dürlü nimetler verü
Bir iki gün sabır kıl
Seni çıkaram deyü
Pes ecel hazır oldı
Mısır sultansız kalu
Zeliha hem dul oldı

---

29 *Yusuf u Zeliha Kıssası*, Süleymaniye Kütüphanesi,Hacı Mahmut Efendi 4321/1, 20-b. Eser içindeki başlık şöyle: *"Hâzâ Kitab-ı Yusuf Aleyhisselam ve Züleyha"*.

Yusuf zindanda kaldı *Görelim iş ne olu*
Sultan kardaşı *Reyyan ol oldı Mısr'a sultan*
İrad oldı ehl-i zindan *Yusuf yalanuz kalu*[30]

Bütün mahkûmların affedilip kendisinin içeride kalması Yusuf'a çok dokunmuştur. Bu yüzden bir köşede ağlamaya başlar ve o ara Cebrail gelerek ona şöyle söyler:

Geldi Yusuf katına virdi selâm
Ayıtdı kaygu yime ey bedr-i nâ-tamam
Sabr eyleyüp işbu zindanda otur
Nice dürler var ki sandukda yatur[31]

2. Yusuf, Allah'tan değil de rüyasını yorumladığı gençten yardım istediği için bu kadar uzun yıl hapiste kalmıştı.

Bu görüşte olanlar, bir peygamber olan Yusuf'un hapisten çıkan bir gençten kendisine yardım edilmesini rica etmesinin doğru olmadığını söylemişler ve Allah'tan bir ceza olmak üzere hapiste kaldığı yılların uzatıldığını söylemişlerdir. Bu hâdiseye Kur'an'da da işaret edilmektedir. Yusuf, hapishaneye atılan iki gencin rüyasını yorumlar. Bunlardan birisine, öldürüleceğini, diğerine ise kralın yanında şarapçı olarak hizmet vereceğini söyler. Ve hakikaten bir müddet sonra gencin birisi öldürülür, diğeri ise Yusuf'un dediği gibi kralın hizmetçisi olarak çağrılır. Yusuf bu gence kralın yanında kendisini anmasını söyler. Onun bu sözü Kur'an'da şu şekilde verilmektedir: "Onlardan, kurtulacağını bildiği kimseye dedi ki: Beni efendinin yanında an. Fakat şeytan ona, efendisine anmayı unutturdu. Dolayısıyla birkaç sene daha zindanda kaldı."[32]

İşte yazar ve şairler Yusuf'un bu davranışını Allah'ı bırakıp da kuldan yardım isteme olarak yorumlamışlar ve Yusuf'un bu yüzden cezalandırıldığını ve hapis süresinin uzatıldığını söylemişlerdir. Yahya Bey, mesnevîsinde, Yusuf'un şarapçıya hitaben "Beni sahibinin yanında an." demesini ve onun da unutmasını konu ediniyor. Ve Yusuf'un bu sözüyle Tanrı'dan değil kuldan imdat istemesini ve bu isteğin de Tanrı'nm hoşuna gitmemesini şöyle yorumluyor:

---

30 *Kıssa-i Yusuf*, Süleymaniye Kütüphanesi, İzmir 585, 52-b/ 54-a arası.

31 *Kıssa-i Yusuf*, Süleymaniye Kütüphanesi, Yozgat 841, 32-a; Kitap İçindeki Adı: *"Hâzâ Kitab-ı Hazreti Yusuf (as) Namesidir."* Yazma şiir.

32 Yusuf Suresi, ayet 42.

Anunçün Yusuf'a geldi bu acı
Ki oldı gayra arz-ı ihtiyacı
Tevekkül eyleyen zat-ı hudaya
Elini açmak olmaz mâsivaya
Kimün kim Hakk'a ola inkıyadı
Anı görür gözedür Rabbü'l-Hâdî
Ne hikmetdür bu ki olmaz rızası
Ki ola gayrıdan anun devası
Girü Hak'dan olur derdine tımar
Araya istemez kim gire ağyar
Ararsa gayrıdan derdine dermân
İder derdini ol merdün firavan
Tasavvur olmaz esrar-ı celâli
Olur yoldan çıkana gûşmali[33]

Bir başka eserde de bu konuya değinilmektedir. Yusuf, dışarı çıkan şarapçıya "Beni melikin yanında an, ben suçsuzum." dediği için Tanrı "Beni bırakıp Reyyan'dan mı meded istiyorsun?" deyip ona kızdı ve yedi yıl daha zindan da kalacağını söyledi.[34] Yusuf bu hâle ağlayınca, Cebrail yedi yılın kararlaştırıldığını, bu süreyi hapiste geçireceğini söyledi ve ekledi: Ya Yusuf gussa yime ki bu zindan senün merteben arturucudur."[35]

Bir başka yazma eserde "şarapçı" yerine "şerbetçi" denilmektedir. Yusuf'un şarapçıdan medet dilemesi üzerine Cebrail gelerek Allah'ın ona verdiği nimetleri sıralıyor ve bu davranışına kızdığını söylüyor. Şairin olayı yorumu şu şekilde:

---

33 Yahya Bey, *Yusuf u Zeliha*, (hzl. Mehmed Çavuşoğlu), İÜEFY, İstanbul 1979, s. 150.

34 İsmet Cemiloğlu, *14. Yüzyıla Ait Bir Kıssa-i Enbiya Nüshası Üzerinde Sentaks İncelemesi*, TDK Yayınları, Ankara 2000, s. 171.

35 İsmet Cemiloğlu, *14. Yüzyıla Ait Bir Kıssa-i Enbiya Nüshası Üzerinde Sentaks İncelemesi*, TDK Yayınları, Ankara 2000, s. 171. Bu konu için ayrıca bkz: *Kıssa-i Yusuf*, Süleymaniye Kütüphanesi, Yozgat 841, 34-b. Kitap İçindeki Adı: *"Hâzâ Kitab-ı Hazreti Yusuf (as) Namesidir."* Burada, Cebrail'in Yusuf'a hitap ederek kendisini bütün belâlardan kurtaranın Allah olduğunu, nasıl olur da bir kuldan medet istediğini, bu yüzden yedi yıl daha hapishanede kalacağını söylediği rivayet ediliyor.

Çünki mahlûkdan ol hacet diledi
Yedi yıl zindanda ola dedi
Hacetin mahlûkdan isteyen kişi
Mahrum olmakdur bilin anun işi[36]

Yusuf hapiste kaç yıl kalmıştı?

Yukarıda da işaret ettiğimiz gibi Yusuf Peygamberin hapiste 12 yıl kaldığı rivayet edilmektedir. Bazılarına göre ilk beş yılın ardından, hapisten çıkan gençten yardım istenmesi sonucu hapis süresine bir yedi yıl daha eklenmiştir. Bazı eserlerde bu on iki yıl Yusuf Suresindeki bir ayetle irtibatlandırılmaktadır. Bir yazma eserde mevzuu şu şekilde izah edilmiştir:

"Üzkürnî inde rabbik" harfleri
On iki harfdir bilesin anları
Şimdiden işde beş (5) oldudı
Tanrı yedi yıl dahi dursun didi[37]

Buna göre; Yusuf, Yusuf Suresi 42. ayette de belirtildiği gibi kralın şarapçısı hapisten çıkarken ona "beni efendinin yanma an!" demişti. Bundan maksadı, o gencin krala durumu izah etmesi sayesinde hapisten çıkmaktı. Yusuf'un bu cümlesi ayette *"Üzkurnî inde rabbik"* kelimeleriyle verilmektedir. Arapça ibarede bu kelimelerde 12 harf vardır. İşte şaire göre bu ayetteki harflerin sayısı Yusuf'un hapiste ne kadar kaldığına bir işaret olmaktadır.

Arapça bir yazmada ise, Yusuf'un hapiste on iki yıl kaldığı yine aynı ayete işaretle verilmekte ve ayrıca on iki rakamı üzere çeşitli değerlendirmeler yapılmaktadır. "Gîle lebise fi's-sicni isna aşere seneten bi adedi hurûf-i üzkürnî inde rabbik." Eserde Yusuf'un hapiste on iki yıl kaldığı, bu yılın "üzkürnî inde rabbik." ayetindeki harflere denk geldiği, burçların on iki, Yusuf'un kardeşleriyle beraber on iki kardeş olduğu söylenilmektedir."[38] Gerçekten de Yusuf kıssasındaki on iki rakamı üzerinde durmaya değer bir konudur. Zira Yusuf Suresi Kur'an'da on ikinci cüzde başlamaktadır. Yine bu sure Kur'an'ın on ikinci suresidir.

---

36 *Kıssa-i Yusuf*, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar 2560, 41-a.Yazma şiir. Baş tarafı eksik, kitap sonu tarih 1205.

37 *Kıssa-i Yusuf*, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar 2560, 41-b.

38 *Hikâyat*, Süleymaniye Kütüphanesi, Giresun 102, 46-b.

Yusuf'un hapse girmesindeki hikmet

Eski eserlerde, Yusuf'un hapse girmesinin sebepleri üzerinde çokça fikir ve ihtimal yürütülmekle beraber, hikmeti üzerinde pek bir ayrıntıya girilmediği görülmektedir. Rabguzî, Hapishanede veli bir kulun yattığını, Yusuf Peygamberi görmeyi şiddetle iştiyak ettiğini bunun için Yusuf'u Tanrı'nın hapse attırdığını söylemektedir. 14. yüzyılda yazılmış bir *Kısas-ı Enbiya*'da ise daha değişik bir hikmet ileri sürülmektedir. Buna göre Yusuf, Mısır'a maliye nazırı olduktan sonra bolluk yıllarında ürünleri depolamıştı. Fakat her şey gibi bu bolluğun da sonu geliyor. Bolluk yılları bitiyor, kıtlık yılları geliyor. İnsanlar neyi var neyi yok verip karşılığında Yusuf'tan buğday alıyorlar. Mısır Kralı Yusuf'la anlaşma yapmış. Kıtlık yıllarının ilk beş yılında her tür erzak karşılığı mal kralın olacak, son iki yıldaki gelir ise Yusuf'un olacak. Son iki yıl artık insanlarda ne altın kalıyor, ne herhangi kıymetli bir şey. Yusuf'a diyorlar ki "işte elimizde sadece oğullarımız ve kızlarımız kaldı, bize onlar karşılığı buğday ver!" o da "yarın toplanın" diyor: "Yarun taşra gelün sizi andan satun alam dedi. İrte oldu, Mısır halkı hep oğlu, kızıyla taşra çıktılar, ağlaşdılar. Yusuf bunlara nazar itdi, gördi ki mecmuu ağlamakda, Yusuf dahi bile ağladı. Kendüsi satulduğun andı eyitti: "İlâhi çün Mısır halkın bana kul idiserdün n'oladı beni kulluğa satdurmadun." Hak Tealâ'dan nida geldi ki: Ya Yusuf eğer seni kul itmeyeydüm kullar kadrini ne bileydün."[39] Buna göre Yusuf'un hapsedilmesindeki asıl hikmet yıllar sonra idaresi altındaki insanların hâlini ve derdini bilmek içindi.

Bir başka eserde ise, Allah, Yusuf'u günahlardan korumak ve onu ileride yapacağı zor görevlere hazırlamak için hapiste bırakmıştı.[40] Taberî ise Yusuf'un başına gelenlerin hikmeti hususunda şunları söylemektedir: Belâ ve mihnetlerin Yusuf 'un başına gelmesinin sebebi onu sabrını artırmak ve sabredenlerin mertebesine eriştirmek içindi. Bu da onun Tanrı katında kıymet ve yüceliğini artırmaya yaramıştı. "Bu işin onun başma gelmesine nice türlü hikmet vardır ki âdemoğlunun ona aklı erişmez"[41]

---

39 İsmet Cemiloğlu, *14. Yüzyıla Ait Bir Kıssa-i Enbiya Nüshası Üzerinde Sentaks İncelemesi*, TDK Yayınları, Ankara 2000, s. 175. Yusuf, bunlara buğdayları veriyor ve hepsini köle ediniyor fakat akabinde hepsini azat ediyor. Mısırlılar seviniyorlar. Yazarın çıkarımı: "Kıyamet günü niceleri cehenneme sürülür tam gireceklerken Tanrı Tealâ seslenir: 'Yusuf Kulum Mısırlıları toptan azad etmişti. Ben de sizleri azad ederim' dese ne olur."

40 *Kıssa-i Yusuf*, Süleymâniye Kütüphanesi, Tahir Ağa 205, s. 33.

41 Taberî, *Tarih-i Taberî*, çev. M. Faruk Gürtunca, Sağlam Yayınları, (tarihsiz), C. 1, s. 248.

Sonuç

Eski eserlerin, tarihî malzemeyi kullanmak suretiyle edebî metinler kurdukları bilinmektedir. Bilhassa kutsal metinlerde de anlatılan olayların nazım veya nesir yoluyla edebî eserler olarak yazılmasına sıkça rastlanılmaktadır. Yusuf Peygamberin hikâyesi de bu tür metinler arasındadır. Bu çalışmada, Yusuf Peygamberin macerasını konu edinen eski eserlerde, Yusuf'un hapsedilme motifi üzerinde durulmuş ve hapsedilme sebep ve şeklinin, hapiste geçen yılların sayısının ve bu hâdisenin hikmetinin eserden esere farklılıklar gösterdiği görülmüştür. Yine bu konunun hikâye edilmesinde varılan sonuç ve ileri sürülen fikirlerin çoğunlukla İsrailiyyat kaynaklı olduğu kanaatine varılmıştır. Bu çalışma akabinde ulaşılan sonuçlardan biri de şudur: Müellifler, Yusuf kıssasını anlatmayı kendilerine bir amaç olarak görmemekte, aksine insanlara belli öğüt ve nasihatler vermek amacıyla bu kıssayı bir aracı kılmaktadırlar. Bilhassa mesnevîlerde bunu sıklıkla müşahede etmek mümkündür.

Bu tür çalışmalarla, eski anlatılarımızın doğası ve anlatı yapısı daha rahat bir şekilde anlaşılacaktır kanaatindeyiz. Ayrıca kutsal karşısmda şair ve yazarlarımız tavrını daha iyi anlamak için bu tür çalışmalara ihtiyacımız olduğu kanaatini taşımaktayız.

Divan Şiirinde Esaret ve Zindan

— *Gülgün Yazıcı** —

Bilindiği üzere klâsik şiirimizin hayattan uzak olduğu ve gerçek hayatla ilişkisi bulunmadığı yolundaki iddialar, günümüzde muhtevaya yönelik yapılan çalışmalarla artık geçerliliğini yitirmiş ve klâsik edebiyatımızın iddia edilenin aksine hayat ile iç içe, realiteye sıkı sıkıya bağlı bir edebiyat olduğu bugün artık kesin bir şekilde gözler önüne serilmiştir.

Ancak yine biliyoruz ki bizim eski şairlerimiz gerçeği doğrudan doğruya, salt gerçek olarak, çıplak gerçek olarak vermeyi pek tercih etmezler, bunun yerine bugünkü gerçekçilik anlayışından çok farklı bir biçimde günlük hayattan aldıkları unsurları bir hayal etrafında yerleştirerek şiirlerine aksettirirler. Hayatın her anını ve her alanını dikkat nazarlarıyla yoklayan bu hurde-bin şairlerimizin toplumsal hayatın tatsız, ama kaçınılmaz bir gerçeği olan suç ve ceza kavramlarına kayıtsız kalmaları da elbette düşünülemezdi. Böyle bir ön kabulle bu konuda çalışmaya başlamakla birlikte itiraf etmeliyim ki hapishane ve buna bağlı kavramların klâsik şiirimizde bu kadar çok yer alacağını, bu konuda bu kadar çok malzemeyle karşılaşacağımı kestiremiyordum ve araştırmalarım neticesinde elde ettiğim malzemenin çokluğu bir kez daha bu ön kabulü teyit etmiştir.

Başlı başına bir aşk edebiyatı olarak tanımlayabileceğimiz klâsik şiirimizde aşk konusu, şairlerin işlemekten asla kaçınamayacakları hatta mutlaka benimsemeleri, işlemeleri gereken bir konudur ve bu

* Yard. Doç. Dr. Gülgün Yazıcı, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi İslâm Tarihi ve Sanatları Bölümü, Çanakkale.

konuyu işlerken şairler, âşık kimliğini üstlenmek zorundadırlar. Klâsik şiirimizde hapishane gibi ilk bakışta tatsız ve ağır gibi gözüken bir konuya dair kavramlar da daha çok âşığın sevgiliye tek taraflı ve ölesiye duyduğu aşk anlayışı etrafında, âşık veya onunla özdeş düşünülen âşığın gönlü ile ilgili olarak kullanılmıştır. Ayrıca şairlerimiz aşk konusunu işlerken ayrıntılarda suç, suçlu, cezalandırma yöntemleri, hapishane şartları gibi dönemin uygulamalarına ışık tutan ifadelere de yer vermişlerdir. Divanlarda bu çerçeve dışında da söz konusu kavramlarla ilgili pek çok malzeme bulunmakla birlikte bunlar, tebliğimizin dışında bırakılmış, sadece divan şiirinin aşk anlayışı çerçevesinde âşığın bakış açısını veya âşığın durumunu bildiren örnekler değerlendirilmiştir.[1]

Hapishaneler ya da dönemin isimlendirmesiyle zindanlarda, mahbeslerde[2] iki türlü insan grubu bulunmaktadır; esirler ve mahkûmlar. Öncelikle "esir" ve "esaret" kavramları üzerinde durmak isterim. "Esir" kelimesi sözlüklerde[3] kul, köle, bende manasının yanı sıra harp esnasında düşman eline düşen tutsak ve hüküm altında bulunan, müptelâ, düşkün, vurgun, duçar, tutkun[4] anlamlarında geçer, "esaret" de bu durumu ifade eder. Divan şiirinin aşk anlayışı çerçevesinde her üç anlamıyla da kullanılan esir olma durumu, kayd, mukayyed, bend olmak, bağlı olmak, müptelâ olmak, giriftar olmak gibi kelimelerle de ifade edilir.

Divan şairine göre aşk bir esarettir, âşık da sevgiliye esirdir ve gönlün gamsızlık keşmekeşine esir olmasındansa aşk kaydına bağlı olması tercih edilir. Gönül gamsızlık keşmekeşinden veya dünya gamından ancak aşka bağlanarak, aşka ya da sevgiliye esir olarak kurtulabilir.

---

1 Tebliğde sıralanan örneklerde geçen şiir numaraları ilgili divan neşrine aittir.

2 Hapishaneye zindan denilmesinin sebebi, Zerdüşt'ün, kitabı Zend'in hükümlerine göre her suçluyu suçu nispetinde hapis cezasıyla cezalandırmış olmasıdır. Sondaki -an nispet edatıdır. Ziya Şükün, *Gencine-i Güftâr Ferheng-i Ziya*, İstanbul 1984, C. 2, s. 1086.

3 Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Ankara 1982, s. 279; Şemsettin Sami, *Kamus-ı Türkî*, İstanbul 1317, s. 115; Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1983, C. I, s. 552.

4 Tarama Sözlüğü'nde "dutgun/tutkun", "dutsak/tutsak" kelimelerinin karşılığı "esir, tutsak" olarak verilmiştir. *XIII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü*, C. I (İst. 1943), s. 702; C. II (İstanbul 1945), s. 330.

Esîr-i keş-me-keş-i bî-gamî olan kalbüñ
'İlâcı beste-i kayd-ı mahabbet itmekdür[5]
Nabi, G.235/4

Cân u dille derd-i 'ışka nice kul olmayayın
Ki eyledi dünyâ gamından ben kulın âzâd 'ışk[6]
Necati, G. 276/7

Giriftâr-ı gam-ı 'ışk olalı âzâde-i dehrem
Gam-ı 'ışka meni mundan beter yâ Rab giriftâr it
Fuzuli, G.42/6

Aslında sevgiliye esir olmak/olmamak âşığın çok da elinde değildir, çünkü sevgili öylesine benzersiz bir güzeldir, bir güzellik padişahıdır ki ona, gönül sahiplerinden zahidlere kadar genç, yaşlı herkes esirdir ve kimse ona müptelâ olmaktan kurtulamaz.

Bir pâdişâh-ı hüsne kul olduk ki Bâkiyâ
Anuñ esîr-i 'aşkı olupdur cevân u pîr[7]
Baki, G.91/5

Bir ben miyüm cihânda Nâbî esîr-i 'aşkuñ
Ol hüsn-i bî-misâle kim mübtelâ degüldür
Nabi, G.190/8

Fırka-i erbâb-ı dilden zümre-i zühhâda dek
Hep esîrüñdür begüm hattâ dil-i nâ-şâda dek[8]
Nedim, G.60/1

Hatta sadece insanlar değil tabiattaki pek çok unsur gibi güneş de sevgiliye esir olmuştur ve güneşin ışınları esirliğin alâmeti olan boyna bağlanmış zincirdir.

---

5 *Nabi Divanı*, (hzl. Ali Fuat Bilkan), MEB Yayınları, İstanbul 1997.
6 *Necati Divanı*, (hzl. Ali Nihat Tarlan), MEB Yayınları, İstanbul 1997.
7 *Bâkî Divanı*, (hzl. Sabahattin Küçük), TDK Yayınları, Ankara 1994.
8 *Nedim Divanı*, (hzl. Muhsin Macit), Akçağ Yayınları, Ankara 1997.

Hurşîd esîr-i 'aşkuñ olupdur eşi 'adan
Boynında tavk-ı şevk ile zencîr-i zer çeker
Baki, G.163/ 2

Âşığı sevgiliye esir eden, boynuna esaret zincirini takan sevgilinin kıvrım kıvrım saçlarıdır ve âşığın gönlü aslında şimdi değil ta ezelden beri sevgilinin saçlarına bağlıdır.

Esdikçe bâd-ı subh perîşânsın ey göñül
Beñzer esîr-i turra-i cânânsın ey göñül
Nedim, G.78/1

'Âkıbet göñlüm esîr itdüñ o gîsûlarla sen
Hey ne câdûsun ki âteş bağladuñ mûlarla sen
Nedim, G.99/1

Sanma tende rişte-i câna mukayyeddür göñül
Tâ ezelden beste-i zülf-i müca"addur göñül[9]
Fehim, CXCIV/1

Şiirlerde esir kelimesi her üç anlamıyla da kullanılmıştır, yani âşık, sevgilinin hem kulu kölesidir, çünkü sevgili güzellik padişahıdır, hem sevgiliye iptilâ derecesinde düşkündür; o ne kadar cevr ü cefa etse de ondan ayrılamaz, hem de kelimenin konumuzla ilgili anlamı olan düşman elinde, kâfir elinde tutsaktır, çünkü sevgili bilindiği gibi Nedim'in beytinde en güzel ifadesini bulduğu üzere saç, kaş, kirpik, ben, göz gibi pek çok güzellik unsuru dolayısıyla kâfir olarak nitelendirilir.

Hâl kâfir zülf kâfir çeşm kâfir el-amân
Ser be-ser iklîm-i hüsnüñ kâfiristân oldı hep
Nedim, G.9/3

Nedîm-i zârı bir kâfir esîr itmiş işitmişdüm
Sen ol cellâd-ı din ol düşmen-i îmân mısın kâfir
Nedim, G.41/8

9 *Fehim Divanı*, (hzl. Tahir Üzgör), AKM Yayınları, Ankara 1991.

Dem-â-dem cevrlerdür çekdügüm bî-rahm bütlerden
Bu kâfirler esîri bir müselmân olmasun yâ Rab[10]
Fuzuli, G.30/2

Her ne kadar kaçmalarını engellemek amacıyla esirlerin boynuna *bend* ya da *kemend* bağlansa da[11] -esirlerin yanı sıra divaneler ve azılı katiller de zincirle bağlanır-[12] âşıkların buna ihtiyacı yoktur, zira âşıkların esareti bir anlamda gönüllü esarettir, âşık sevgiliye esir olmaktan şikâyetçi değildir, sevgili cevr ü cefa etse de, bazan ayrılık zinciriyle bağlasa da, öldürse de âşık, bu esaretten kurtulmak için çaba harcamaz, kaçmaz, hatta sevgili onu bu *bendden azad etse* de o bu azatlıktan hazzetmez. Bilir ki bu bend onu ağyardan ayıran yegâne unsurdur.

Cihânda başuma sultân iken âzâde vü fârig
Beni zencîr-i 'aşkuñ boynı bağlu bir esîr itdi
Baki, G.523/ 5

Belâ-yı bend-i zülfüñden halâs it cân-ı miskîni
Esîr-i mihnet-i 'aşkuñ ne bend ü ne kemend ister
Baki, G.143/2

Bend-i fürkatde koma bendeñi âzâd eyle
Öldürürsen de eger kaçmaz efendi kuluñ
Baki, G.267/ 5

Zencîr-i zülfi ile zenahdânı çâhını
Gördüm Necâtî sanma ki zındândan ayrılam
Necati, G.361/6

Komazın zülfi kemendin ne çekersem çekeyin
Böyle olur dolaşan turrası tarrârlara
Necati, G.463/2

---

10 *Fuzûlî Divanı*, (hzl. Kenan Akyüz, Süheyl Beken vd.), Akçağ Yayınları, Ankara 1990.

11 Okyanus'ta "esir" kelimesinin anlamı verilirken kelimenin aslında isar (esir bend edecek kayış) ile bağlı tutsak için kullanıldığı vurgulanır. "emir vezninde tutsağa denir ahiz manasına gerek bağlı olsun ve gerek olmasın, fi'l-asl isar ile bağlı olan tutsağa denir." Asım, *Tercüme-i Kamusü'l-Muhit (Okyanus)*, İstanbul 1230, C. I, s. 748.

12 Pakalın, age., C. III, s. 653.

Dil-i derd-âşinâmuz kulluguñdan olmasun mahrûm
Esîr-i bend-i zülfüñ olmadı âzâddan mahzûz[13]
Kâmi, G. 113/2

Bend-i zülfinden elem çekme iñen ey Bâkî
Seni ağyârdan ol kayd ile mümtâz eyler
Baki, G.126/5

Üstelik istese de bir kez bağlandıktan sonra bu bendden kurtulmanın mümkün olmadığını, bin kere İhlâs Suresi okusa da kurtulamayacağını âşık bilir.

Nice kurtulmak olur diller anuñ kaydından
Kendüyi dahı çeker bende 'aceb kâküldür
Fehim, G.CI/3

Bend-i zındân-ı belâda kaldı biñ derd ile âh
Olmadı kaldı Usûlî kuluña bir feth-i bâb[14]
Usuli, G. 8/7

Halâs olmadı dil kayd-ı bend-i zülfüñden
Hatuñdan okıdı biñ kerre sûre-i ihlâs
Necati, G.255/3

Ezelden beri sevgilinin zincire benzeyen kıvrımlı saçlarına bağlanan ve bu bağdan kurtulması mümkün olmayan gönlün artık esaret hayatı başlamış, boynuna esir zinciri geçirilmiştir. Doğal olarak yeri de zindan olacaktır, gönlün zindanı sevgilinin çene çukurudur. Eskiden müstahkem mevkiler olması dolayısıyla kale ve burçların zindan olarak kullanıldığını ve zindanların daima karanlık yerler olduğunu, özellikle ağır cezalıların burçların bir kuyu gibi olan bodrumlarında hapsolunduğunu[15] biliyoruz. İşte âşığın gönlü tıpkı Hz. Yusuf'un kuyuya / zindana atılması gibi sevgilinin karanlık ve kuyu gibi derin çene çukuru zindanında çaresizlik içinde yardım bekler. Aslında âşık aşkın

---

13 Gülgün Yazıcı, *Edirneli Kâmî ve Divanının Tenkitli Metni*, (Basılmamış Doktora Tezi), AÜ, Ankara 1998.

14 *Usûlî Divanı*, (hzl. Mustafa İsen), Akçağ Yayınları, Ankara 1990.

15 Pakalın, age., C. III, s. 663.

tehlikeli olduğunu, sevgilinin saçına ve çene çukuruna gönül bağlamanın onu dertlere giriftar edeceğini bilir, ama aşk onun kaderidir ve bu işin sonunda olabilecek en kötü şey zincire bağlanıp zindana atılmaktır diyerek gözü kara bir şekilde aşka dalar.

Müselsel zülfüñ ucından Necâtî dil-esîr oldı
Aña çâh-ı zenahdânuñ yâ zındân olmasun n'olsun
Necati, G.434/5

Gönlüm esîr-i çâh-ı zenahdân olup gider
Bî-çâre n'eylesün yeri zındân olup gider[16]
Ahmed Paşa, G.80/1

Bend ü zındân-ı gam u mihnetden olmışdum halâs
Âh kim düşdüm yine zülf ü zenahdânuñ görüp
Fuzuli, G.37/6

Gönül Yûsuf gibi çâh-ı zenahdânuñda kalmışdur
Halâs eyle benüm şâhum ki zındânuñda kalmışdur
Baki, G.165/1

Diller ol zülf ü zekanda çağrışur
Bend ile zındân elinden el-gıyâs
Ahmed Paşa, G.23/6

'Uşşâk yâ şol çâh-ı zenahdâna girürler
Yâ bir nice kez 'ışk ile zındâna girürler
Necati, G.143/1

Virürem zülf ü zenahdânuña gönlüm nice ola
N'eyleyeler baña zencîr ile zındândan öte
Necati, G.488/4

Sevgilinin çene çukuruna da düştükten sonra artık aşk yolunda çektiği eziyetler dolayısıyla gül bahçesi, bayram meydanı hatta bütün dünya âşığa zindan olarak görünebileceği gibi onun için asıl zindan sevgiliden ayrı kalmaktır. Zindanda gece gündüz çerağ yakılması gibi

16 *Ahmed Paşa Divanı*, (hzl. Ali Nihat Tarlan), Akçağ Yayınları, Ankara 1992.

âşık da bu ayrılık zindanında ayrılık ateşiyle daima yanacaktır, ancak sevgili isterse zindanı bile cennete çevirebilir.

Olalı mesken dilâ çâh-ı zenahdânı bana
Künc-i zındân eyledi sahn-ı gülistânı bana
Nabi, G.10/1

Kimden ayrıldum eger nâ-geh düşerse gönlüme
Korkarum kim bana bir zındân ola meydân-ı 'ıyd
Ahmed Paşa, G.28/7

Sen yüzi gülsüz cihân gülzârı zındândur bana
Halk-ı 'âlem gül gibi her gice handândur bana[17]
Hayali, G.4/1

Hâtırum cem'iyyetin itdi perîşân ayrılık
Ayrılık kıldı bana dünyâyı zındân ayrılık
Usuli, G.60/1

Zından içinde çün gice gündüz yanar çerâğ
Dünyâda ben de âteş-i hicrâna yanayın
Necati, G.380/4

Eylemiş zındânı bir dil-ber Hayâlî bâğ-ı huld
Yolına ölen şehîd-i Kerbelâ yanındadur
Hayali, G.142/5

Feyzüñle oldı bezm-i cihân sicn iken behişt
Lutfuñla oldı çarh-ı felek pîr iken civân
Nedim, K.24/7

Şairlerimiz kimi zaman da Yusuf'a benzettikleri sevgilinin ya da hayalinin bulunduğu yer olan kendi gönüllerini zindana benzeterek sevgilinin padişah olmasının tıpkı Yusuf'un zindana girip çıktıktan sonra sultan olması gibi âşığın gönlüne girmesine bağlı olduğunu söylerler.

---

17 *Hayâlî Divanı*, (hzl. Ali Nihat Tarlan), Akçağ Yayınları, Ankara 1992.

Gönline gir ben kuluñ şâh ol ki sultân olmadı
Girmeyince Yûsuf-ı Ken'ân zındân koynına
Necati, G.502/5

Sa'âdet Mısr'ınuñ sultânısun gün gibi rûşensün
Hayâlüñ Yûsufına mesken olmış tîre çâhem ben
Hayali, G. 402/4

Divan şiirinde zindan kavramı sevgilinin çene çukurunun ve âşığın gönlünün benzetildiği unsur olmanın yanı sıra kimi zaman daha gerçekçi ve şairlerin özel hayatıyla ilgili olarak da karşımıza çıkabilmektedir. Örneğin İstanbul'dan ayrılıp Mısır'a gittikten sonra vatan özlemi ve gurbet acısını çok derinden yaşayan Fehim, şiirlerinde içinde Yusuf gibi güzel sevgililer de bulunsa Mısır'ı, dolayısıyla gurbeti zindana benzetmiştir.

Yûsufveş itdi baht bizi Mısr'da esîr
Hayrân-nişîn-i gûşe-i zındân-ı gurbetüz
Fehim, G.CXXXII/ 4

Mâlik-i Yûsuf da olsañ Mısr zındândur Fehîm
Gönlümüz müştâk-ı hüsn-i dil-berân-ı Rûm olur
Fehim, G.LXXXII/5

Hayali, Sultan Süleyman için yazdığı kasidesinde padişahın bulunmadığı bir İstanbul'u üstü açık zindana benzetir.

Sitanbul ol şeh-i Yûsuf-likâsuz
Hemân üsti açuk zındâna beñzer
Hayali, K.18/12

Zindanla ilgili yaygın bir başka benzetme ise tenin can için bir mahbes olmasıdır. Gönül sevgilinin çene çukuru zindanından kaçmaya çalışmaz, çünkü âşık aşk ülkesine sultan olmak için tıpkı Yusuf'un "hapis benim için bunların beni yapmaya çağırdıklarından daha sevimlidir"[18] diyerek zindanı daha güzel, daha sevgili bulup tercih etmesi gibi zindana girmeyi hoşnutlukla karşılar, ama ten mahbesindeki

18 Kur'an-ı Kerim, 12/33.

can, bazan gamzenin gamıyla zindanı delerek bazan da ayrılık kemendi atarak zindandan çıkmaya çalışır, sevgiliye kavuşma ümidinin zincirine bağlı olanlar ise kaçamazlar. Buna dair beyitler vasıtasıyla zindandan kaçış yollarını öğrenmiş oluyoruz.

Çün azîz-i Mısr-ı 'aşk olmak dilerseñ ey gönül
Yûsuf-ı Mısrî gibi zındâna hoş olmak gerek[19]
Hitabi

İdemezdüm habs-i tenden ben kekez câni halâs
Derd ü gam itdi bana yoldaşlık şâpâşlar
Necati, G. 123/6

Cân gam-ı gamzeñ ile mahbes-i tenden çıkdı
Sanki bir merdüm-i mahbûs idi zındân deldi
Baki, G.501/3

Cân çıkardı mahbes-i tenden kemend-i hicr ile
Lîk zencîr-i ümîd-i vasl-ı dil-ber bağlar[20]
Zati, G.163/4

Tasavvuf düşüncesinde de dünya bir zindan olarak değerlendirilir, bu benzetmenin en erken örneklerini Mevlâna'nın Mesnevîsi'nde buluruz.

İn cihân zindân u mâ zındâniyân
Hufre kon zindân u hod râ vârehan[21] (b. 982)

beytinde "dünya bir zindandır, bizler zindanda tutsaklarız, o hâlde zindanda bir çukur açarak kendini kurtar" denilerek kurtuluşun Allah yolunda ölmekle mümkün olduğu ifade edilir.

Divan şairlerinden hapishane hayatına dair öğrendiğimiz başka bir husus ise zindanların ayrılmaz parçasının bit olduğudur, hatta Ahmet Talat Onay, mahpusların zindanlarda bit besledikleri ve bunları

---

19 Ahmet Talat Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, İstanbul 1996, s. 505.

20 Zâtî Divanı, (hzl. Ali Nihat Tarlan), İstanbul 1968

21 Mevlâna, *Mesnevî, (çev. Veled İzbudak)*, İstanbul 1962, C. I, s. 79.

yarıştırarak kumar oynadıkları bilgisini vererek aşağıdaki örnekleri zikreder.[22]

Mahbes-i gamda yatur dil ki şikâyet ederek
Yaka silkeler kaçan kehle-i zındân dökülür
Sürûri

Sen dahı kehle-i zındân gibi ey 'âşık-ı zâr
Göricek ol büti şimden geru yakasına bit
Fazıl

Sevgilinin çene çukuru zindanmda mahbus olan gönül bazen da sevgili tarafından hasrete ya da tegafüle hapsolunmuştur ve gardiyanı da gamzedir.

Yûsufâsâ dili zındân-ı tahassürde koyup
Çeşmi bir h'âb-ı tegâfülde ki ta'bîr olmaz
Kâmi, G.83/10

Mahbûs-ı tegâfül idi dil gamze nigehbân
Kurbânuñ olam eyledi âzâd nigâhuñ
Fehim, CLXXVI/6

Gönül, çene çukuru veya tegafül zindanına bir defa düştü mü, kıyamet gününe kadar bir daha oradan kurtuluş yoktur, çünkü müebbet hapse mahkûm olmuştur,[23] gönlün zindandan kurtulması sadece güzellik ülkesinin, dolayısıyla âşığın gönlünün sultanı olan sevgilinin lütufta bulunup azat etmesiyle mümkündür, bunun da bayrama rastlaması beklenir, çünkü bayramda zindanların boşalması âdettir.

Ey Necâtî haşre dek hergiz halâs olmaz dahi
Kankı dil kim şol zenahdânuñ düşer zındânına
Necati, G.512/5

---

22 Onay, age., s. 312.

23 Müebbet hapis cezası, Necati'nin bir başka beytinde sevgilinin çene çukurundaki beniyle ilgili olarak şöyle zikredilir:

Şol kara hâlüñ zenahdânuñda ey hurşîd-had
Bir habeşdür Mısr zmdânında mahbûs-ı ebed Necâtî, G.49/1

Halâs olmaz zenahdânuñ esîri
Müebbed habs imiş zındânı Mısr'uñ
Necati, G.285/5

Dil esîr oldığını gördi zenahdânına dost
Didi âzâddur ol kim gire zındânumuza
Ahmed Paşa, G.273/3

Doldurup n'eyler ruhuñ çâh-ı zenahdânına dil
Çünki şeh lutfuyla boşaltır bu gün zındânı 'ıyd
Ahmed Paşa,K.34/8

Niçün düşer yüzi 'ıydında dil zenahdâna
Gerek ki 'ıydda zındândan olınaydı halâs
Ahmed Paşa,G.134/2

Zindanlarda bulunan bir başka grup insan ise mahkûmlar olup işledikleri bir suça binaen zindana atılmışlardır. Örneğin hırsızların zindana atıldığına dair bir bilgiyi Ahmed Paşa, bir beytinde "sevgili gönül çalan kâkülünü zindana benzeyen çene çukuruna salar, çünkü hırsızın yeri zindan olur" diyerek verir.

Salduğı turra-i dil-düzdi zenahdânuña yâr
Bu ki tarrâr olanuñ menzili zındân yaraşur
Ahmed Paşa, G.45/3

Çoğu zaman suçunun ne olduğu belirtilmese de âşığın gönlü de bazı beyitlerde *düzd, uğru, tarrâr, ayyâr* gibi kelimelerle bir hırsız olarak ele alınır. Ne çaldığı nadiren belirtilen bu hırsız gönül, ya çene çukuru zindanında tutulur ya da zülüf darağacına asılması kararlaştırılan bir idam mahkûmudur. Bu durum asılmak, ber-dar olmak, boynu urganda olmak, çengele gelmek,[24] siyaset kılmak gibi[25] tabirlerle ifade edilir.

---

24 "Çengele gelmek" asılmak manasında olduğu gibi "çengel çiçeği" de işkenceyle öldürülmek için çengele atılan adamın kanlı ve sarkık cesedinden kinaye bir tabirdir. Çengel çiçeği olmak beddua olarak kullanılır.

Göreyim dâr-ı fenâda ola çengel çiçeği
Kim ki sümbül dir ise zülf-i perîşânuñ içün (Zati)

Göreyim anı çengel çiçeği olsun ilâhî (Sinoplu Şükrü)" Pakalın, age., C. I, s. 348.

25 Siyaset kılmak, suçlular hakkında şeriat mucebince verilen cezaların yerine getirilmesidir. Onay, age., s. 268.

Dil ki ser-menzili ol zülf-i perîşân olmış
N'ola cürmi ki asılmasına fermân olmış
Fuzuli, G.136/1

Gönül oğurluğa vardı asıldı zülfünden
Cezâsıdur zîrâ okımadın dükâna girür[26]
Kadı Burhaneddin, G.873/ 2

Seyr eyledüği çâh-ı zenahdânını gönül
Gey çabük uğrudur ki bu zındâna kasd ider
Ahmed Paşa, G.75/4

Lebüñ dürcin alur dil düzdi gözden
Dükândan hokka-i mercân uğurlar
Ahmed Paşa, G.50/4

Zülfi katında bûse uğurlamağa gönül
İtme heves ki duyduğı gibi hemân asar
Necati, G.70/4

Âşığın gönlünün asılmasının bir başka sebebi şeb-rev olması yani gece gezmesidir.

'Asesi hüsn ilinüñ gönlümi zülfinde bulup
Gice gezdük diyu asmağa yarakladı resen
Ahmed Paşa, G. 237/4

Dil garîbüñ asma zülfüñ dârına şeb-rev diyu
Ben boyın kim şehrde turrañ gibi tarrâr yok
Ahmed Paşa, G.144/6

Âşığın gönlünün öldürülmesi/asılması hükmünü ve işaretini sevgilinin kaleme benzeyen parmağı verir, âşığın buna itirazı yoktur, çünkü şeriatın kestiği parmak acımaz, adaletin hükmünden incinilmez, sevgili de padişah olması hasebiyle adaleti temsil eder. Sevgilinin yanağındaki ayva tüyleri, bizzat kudret hâkimi tarafından yazılmış, hırsız gönlün asılması hükmünde fermandır, çengele, urgana benzeyen ucu kıvrımlı saçları ise gönlün asıldığı darağacıdır.

---

26 *Kadı Burhaneddin Divanı*, (hzl. Muharrem Ergin), İstanbul 1980.

Gamzesi öldürdügine ey Necâtî gam yime
Katlüñe huccet yazan sîmîn eli parmagıdur
Necati, G.103/7

Katlüme engüşt-i yâr itsün işâret gam degül
Kangı nâ-dândur o kim hükm-i kalemden incinür
Baki, G.76/2

Zülfinüñ dârında ber-dâr itmege dil-düzdini
Hâkim-i kudret 'izârına virüpdür dest-hat
Ahmed Paşa, G.136/2

Hatt-ı yâr ol zülf ucında müşg ile yazmış ki bu
Çîn ü Mâçîn'de düzilmiş düzd-i dil çengâlidür
Ahmed Paşa, G.49/2

Bilindiği üzere İslâm hukukunda hırsızlık suçunun cezası el kesmedir, o sebeple divan şiirinde geçen hırsızın darağacma çekilmesi motifi bizi şaşırtmıştır,[27] ancak yukarıdaki beyitte yer alan sevgilinin saçının Çin ü Maçin'de düzülmüş bir hırsız çengeli olduğu ifadesi İslâmiyet öncesi Türk devletlerindeki uygulamayla[28] ve Timur'un hırsızları öldürerek cezalandırdığı şifahî bilgisiyle örtüşmektedir.

İnanduñ zülfine ey dil yürürsüñ gâfil ü fâriğ
Senüñ boynuñdadur âhır bir ucı şimdi urgânuñ
Necati, K.13/9

Bu gün ber-dâr ider dil-ber giriftâr Ahmed'üñ gönlin
Anuñçün zülfi çengâlin ider geh toğrı gâh eğri
Ahmed Paşa, G.329/5

---

27 Şer'an hırsızlığın cezasının el kesmek olduğunu ifade eden Abdülkadir Gulami, konuyu bir başka açıdan ele alarak âşığın gönlünü çalan sevgilinin neden cezasız bırakıldığını sorgulamaktadır:

"Sirkat idenüñ elleri şer'an kesilir de
Ya söyle niçün sârik-i dil desti kesilmez"

E. Kemal Eyüboğlu, *On üçüncü Yüzyıldan Günümüze Kadar Şiirde ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler*, İst. 1975, C. II, s. 202.

28 M. Akif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, İstanbul 1999 (3. baskı), s. 15.

Zülfi çengâline dil-düzdini ber-dâr ider âh
Dil-berüñ ancak ola bî-dile dil-dârluğı
Ahmed Paşa, K.28/12

Çeşm-i cellâduñ siyâset kılmağa cân düzdine
Zülfüñi meydân-ı hüsn içinde çengâl eyledüñ
Hayali, G.273/4

Gönlün asılması işinde zülfe yardım eden ve cellâtlık görevini üstlenen bazen sevgilinin gamzesi bazen da kara, bundan dolayı da kâfir olarak değerlendirilen benleridir. Bu vesileyle cellâtların zencilerden seçildiğini öğreniriz.[29]

Ne cân ile duralum biz siyâset-gâh-ı ışkuñda
İki cellâddur gamzeñ iki çengâldür zülfüñ
Necati, G.299/3

Gönlümi ber-dâr iderseñ benlerüñle zülfe Sal
Suçlıyı 'âdet budur kim asdururlar kâfere
Necati, G.449/6

Cellâd-ı kazâ oldı gibi çeşm-i siyâhı
Aldı eline gamzesi şemşîr-i nigâhı
Fehim, G.CCLXXVI/1

Yine bir başka âdet, asılan hırsızın önünden tellâlların yürümesidir. Ahmet Talat Onay, hırsızların asılması esnasında sehpa önünde bir tellâlın dolaşarak asılanın suçunu herkese haykırdığını anlatır ve aşağıdaki beyti örnek verir.[30]

Didüm ol zülf-i siyehden nice efgânlar olur
Asılan düzdüñ önince didi dellâl yürür
Bağdadlı Ruhi

---

29 Kâfir kelimesine sözlüklerde verilen bir anlam da "Hind kâfirlerinin batıl itikatları ve Güney Afrika'nın doğu kıyılarında sakin olan zenci bir kavmin adı" dır. Kamus-ı Türkî, s. 1139.

30 Onay, age., s. 267.

Bütün bu beyitlerle divan şairleri âdeta gözümüzün önünde bir idam sahnesi canlandırmaktadırlar. Bu sahnede, suçlusuyla, hâkimiyle, idam fermanı ve idam sehpasıyla, hatta cellâdıyla hiçbir eksik yoktur.

Tıpkı zindana atılmak ve zincire bağlanmakta olduğu gibi sevgilinin saçlarına asılmak konusunda da âşık tam bir teslimiyet tavrı sergiler. Zaten âşığın istediği sevgilinin yoluna canını feda etmektir, o yüzden sevgilinin saçına asılması hâlinde sevinçten ayakları yere basmayacaktır, çünkü tıpkı "enelhak" diyen Hallac-ı Mansur gibi aşk yolunda şehit olacağına inanmaktadır.

Asılup dil karşuña eyler ser-i zülfüñ heves
Gel murâdın vir ol bî-çârenüñ ipini kes
Necati, G.245/1

Ayağı yir mi basar zülfüñe ber-dâr olanuñ
Zevk u şevk ile virür cân u seri döne döne
Necati, G.472/2

Tende her kılum ene'l-Hak diye Mansûr gibi
Zülfüñüñ ucına ger eyleyesin dâr beni
Necati, G.633/4

Netice olarak söylenebilir ki divan şairlerimiz hayatın pek çok alanında olduğu gibi hapishaneler ve suçlularla ilgili gözlemlerini de şiirlerine büyük bir başarıyla aksettirmişler, ancak bunu yaparken kendi şiir anlayışları doğrultusunda bu gözlemlerini âşıkane hayalleri arasına serpiştirilmiş ve dönemin konuyla ilgili uygulamalarına ışık tutan sahneler, kesitler hâlinde vermişlerdir. Bu şiirler vasıtasıyla esir ve mahkûmların boyunlarından zincirle bağlı oldukları, hırsızların zindana atıldığı, bazen da asıldığı, asılan hırsızın önünde tellâlların yürüdüğü, zindanların üstü açık olabildiği, zindandan nasıl kaçıldığı, bayramda padişah tarafından mahkûmların affedilip zindanların boşaldığı, karanlık olmasından dolayı gece gündüz zindanlarda çerağ yandığı, zindanların ayrılmaz parçasının bit olduğu gibi hapishane tarihimize ışık tutan ve resmî evrakların aydınlatamadığı pek çok ayrıntıdan haberdar olabilmekteyiz. Bütün divanların taranması hâlinde bu konuyla ilgili daha pek çok malzemenin elde edilmesi mümkündür.

Modern Edebiyat

Hapishane Şiirleri

— *Mehmet Narlı** —

Giriş

Gazalî'den, Nesimî'ye, Pir Sultan'dan, Şinasî'ye, Nazım'dan Necip Fazıl'a, Osman Yüksel'den Can Yücel'e kadar birçok şairin hayatlarının bir kısmı hapishanelerde geçmiştir.

Şair olarak hapishaneye girenler olduğu gibi, hapishanede şiir yazmaya başlayanlar da vardır. Yine şiirlerini hapishane içinden yazanlar olduğu gibi, hiç hapse düşmemiş şairlerin hapishane konulu şiirleri de vardır. Hapishane şiirleri gibi bir başlıkta, içeride yazılan, en azından hapse düşmüş şair tarafından yazılan hapishane konulu şiirler söz konusu edilmelidir. *Hapishane Şiirleri* veya *Cezaevi Şiirleri* adıyla yayımlanmış bazı kitaplarda, bu özelliği taşımayan şiirler de vardır. Fakat hapishane-şiir ilişkisinde, mekânın kişiler üzerindeki etkisi, özgürlüklerin kısıtlanması, hayatın bütünüyle içeriden algılanması olgusal bir nitelik taşıyacaksa yaşanılmış gerçekliğin hesaba katılması gerekir. Başlığa bağlı kalınarak açıklığa kavuşması gereken bir konu da, hapishanede yazılan her metnin şiir sayılıp sayılmayacağıdır. Özellikle ideolojik popülaritenin etkisiyle sırf hapiste yatanın yazdığı metinler olduğu için bir süre gündemde kalanlar vardır. Özellikle Cumhuriyet sonrasında Nazım Hikmet'in hapishaneden yazdığı şiirlerin elden ele dolaşmasıyla gelişen idealist mazlûm şair kimliği, Ahmet Arif'in özellikle *Hasretinden Prangalar Eskittim* şiiri ve altmış kuşağı toplumcu şairlerin şiirleri ile devrimci edebiyatın en geçer akçesi hâline gelir. Necip

* Yard. Doç. Dr. Mehmet Narlı, Balıkesir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Balıkesir.

Fazıl'm özellikle *Zindandan Mehmet'e Mektup* adlı şiiri ile diğer dinî ve millî duyarlıkları yansıtan şiirler de sağda bir mazlûmiyet ve kahramanlık duygusu oluşturur.

Bu çalışmada özellikle Cumhuriyetten 1960'lı yıllara kadarki arada hapis yatmış bazı şairlerin hapishanede veya dışarıda yazdıkları bazı şiirlerde mekânın izlerini aramaya ve bu şiirlerin şairleri dışında oluşturdukları etkileri değerlendirmeye çalışacağız. Önce şairin cezaevine düşme sebebini, içeride kalma süresini ve mümkün olduğu kadar şiirlerin nerede yazıldıklarını belirlemeye çalışacağız. Sonra da şiirlerin içeriği üzerinde duracağız.[1] Şunu da belirtmekte yarar var. Özellikle 1980'lerden sonra ülkemizde hapishane şiiri konusunda önemli tartışmalar yaşanır. İhtilâl, sağ ve sol görüşlü olmak üzere birçok genci hapishanelere yollar. Bu gençlerin çoğu yaşadıkları şoku atlattıktan sonra içeride şiire yönelirler. Akademi Kitabevi 1984'te 'içeriden' yarışmaya katılan bir şiir dosyasına ödül verir. Nevzat Çelik'in aldığı bu ödül çeşitli tartışmalara kaynaklık ettiği gibi, hapiste yatan veya hapisten çıkmış birçok kişinin de şiir kitaplarının yayımlanmasına başlangıç olur. Çalışmamızı 1960'larla sınırlı tuttuğumuz için bu yıllarda hapishane şiiri olgusuna değinmeyeceğiz. Ancak açıklama olarak bu yıllarda hapishane şiirleri olduğu için yayımlanan bazı kitapları anabiliriz.[2]

Şairlerin hapishane hikâyeleri

Nazım Hikmet

22 Mart 1933'te, gizli örgüt kurmaktan, İstanbul, Bursa, Adana'da, duvarlara devrim bildirileri yapıştırarak, kitapçıklar dağıtarak komünizm propagandası yapmaktan tutuklanır; bir süre İstanbul'da sorgulanır, 1 Haziran 1933'te, Bursa'ya gönderilir. İdam talebiyle başlayan

---

1 Hapishane şiirleri için şu antolojilere bakılabilir: Erdoğan Alkan, *Hapishane Şiirleri*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2002; Necmi Naz, *Cezaevi Şiirleri Antolojisi*, X Yayınları, İstanbul 2002; Refik Durbaş, *Şair Cezaevi Kapısında*, Sarmal Yayınevi, İstanbul 1992.

2 Nevzat Çelik, *Şafak Türküsü*, Alan Yayınları, İstanbul 1984; Emirhan Oğuz, *Ateş Hırsızları Söylencesi*, Cem Yayınları, İstanbul 1988; Hülya Özzümrüt, *Döğüşenler Konuşacak*, Belge Yayınları, 1987; Ersin Ergün, *Bir Avuç Şiir*, Belge Yayınları, İstanbul 1988; M. Ender Öneş, *Arka Kapak İnce Yazılar*, Belge Yayınları, İstanbul 1989; Mustafa Doğan, *Firarî Düşler*, Belge Yayınları, İstanbul 1990; A. Tevfik Ozan, *Dağlar Ardı Şiirler*, İstanbul 1990; (Dinî duyarlığı ve militarizmi dile getirenlerin şiirleri) Cihad Yayınları, *1. Akabe Şiir Antolojisi*, İstanbul 1990.

dava, 31 Ocak 1934'te 5 yıl hapis kararıyla son bulur. Temyiz bu kararı bozduysa da Bursa Mahkemesi 4 yıla indirerek hapis kararında direnir. Cumhuriyetin onuncu yılında çıkarılmış olan bağışlama yasasıyla bu cezanın 3 yılı indirilince geriye bir yıl kalır. Dolayısıyla 6 ay alacaklı olarak cezaevinden çıkıp İstanbul'a gelir. 17 Ocak 1938 gecesi akrabası olan Celâleddin Ezine'nin evinde otururlarken gelen polislerce tutuklanıp kısa bir süre İstanbul Tevkifhanesinde bekletildikten sonra, Ankara Harp Okulu Komutanlığı Askerî Mahkemesine gönderilir. Bu duruşma, 29 Mart 1938'de "askerî kişileri üstlerine karşı isyana teşvik" suçuyla 15 yıl ağır hapse mahkûm edilmesiyle sonuçlanır. 28 Mayıs 1938'de temyiz bu cezayı onayladıktan sonra, Ankara Cezaevinden alınarak İstanbul'da Sultanahmet Cezaevine getirilir. Kısa bir süre sonra, haziran ayı sonlarına doğru, Donanma Komutanlığından gelen görevliler onu alıp kelepçeli olarak Köprü Kadıköy iskelesinden bir motorla Adalar açığında bekleyen Erkin gemisine götürürler. Önce bir tuvalete, sonra sintine ambarına kapatılır. Bu kez de Donanma Komutanlığı Askerî Mahkemesinde yargılanacaktır. 10 Ağustos 1938 günü başlayan davada, on dokuz gün sonra, 29 Ağustos 1938'de, "askeri isyana teşvik"ten, 20 yıl ağır hapse mahkûm olur. İki cezası birleştirilince 35 yıl tutar. Mahkeme bunu çeşitli gerekçelerle 28 yıl 4 aya indirerek karara bağlar. 29 Aralık 1938'de, Askerî Yargıtaydan gelen onay, son umutları da boşa çıkarır. 1 Eylül 1938'de İstanbul Tevkifhanesine, 1940 Şubatında Çankırı Cezaevine, oradan Bursa Cezaevine oradan Çorum Cezaevine gönderilir. Bu cezaevlerinde toplam 12 yıl kalan Nâzım Hikmet yayımlama olanağı bulunmadığı hâlde sürekli olarak şiir yazar. Dört hapishaneden *Kuvayi Milliye; Piraye İçin Yazılmış Saat 21-22 Şiirleri; Piraye'ye Rubailer; Memleketimden İnsan Manzaraları; Ferhad ile Şirin; Yusuf ile Menofis* gibi eserlerini yazar.[3]

Sabahattin Ali

Sabahattin Ali, 30 Eylül 1931'de Konya Karma Ortaokulunda Almanca öğretmenliğine atanır. Burada şiirler, öyküler yazıp, çeviriler yapmaktadır. *Kuyucaklı Yusuf* romanı *Yeni Anadolu* gazetesinde on beş sayı kadar tefrika edilir. 1932'de, Cumhurbaşkanına -yani Atatürk'e- "ima yoluyla hakaretten" bir yıla hüküm giyer. (Bu yargılanmanın başlamasında *Anadolu Gazetesi* sahibi Cemal Kutay'ın payı olduğu söylenmektedir). Hapisliğinin ilk dört ayını Konya'da, kalan süresini de Si-

3 (Nazım Hikmet, 1966)

nop Cezaevinde geçirir.[4] Sabahattin Ali, Edip Akbayram tarafından bestelenen *Aldırma Gönül* ve *Eşkıya Dünyaya Hükümdar Olmaz* adlı şiirlerini Sinop Cezaevinde yazmıştır. Yine Marko Paşa'daki yazıları, gazetenin sorumlusu olması nedeniyle, "neşren hakaret"ten açılan dava sonucu dört ay hüküm giyer. Bu arada 1947'de *Sırça Köşk*'ü yayımlar. Kitaptaki aynı adlı öykü sebep gösterilerek kitap toplatılır. Çıkardıkları gazeteler kapatılınca Mehmet Ali Aybar'ın *Zincirli Hürriyet*'inde yazmaya başlar. Burada yayımlanan "Asıl Büyük Tehlike Bugünkü İktidarın Devamıdır" yazısı nedeniyle kovuşturmaya uğrar; önceki davadan verilen hükmü kesinleşince, hapse girer. Üsküdar Paşakapı Cezaevinde üç ay yatar. 20 Aralık 1947 yeniden tutuklanır; Sultanahmet Cezaevinde 11 gün yatar.

Necip Fazıl Kısakürek

Necip Fazıl, *Büyük Doğu* mecmuasının 30 Mayıs 1947 tarihli 65. sayısında, Rıza Tevfik'e ait "Sultan Abdülhamîd'in Ruhaniyetinden İstimdat" başlıklı bir manzume yayımlar. Herhangi bir özel isme yer verilmediği hâlde şiirin dergide yayımlanması bazıları tarafından Atatürk'e hakaret kabul edilir ve *Büyük Doğu* aleyhine İstanbul ve diğer bazı illerde gösteriler düzenlenir.[5] O tarihte ilgili bir kanun maddesi bulunmadığı için de, "Padişahlık Propagandası Yapmak Türklüğe ve Türk Milletine Hakaret"ten, derginin sahibi eşi F. Neslihan Hanım ile beraber Necip Fazıl hakkında tatbikata başlanır. Savcılık Basın Bürosu Şefi Hicabi Dinç, Necip Fazıl'ı 9 Haziran Pazartesi günü tutuklatır ve Necip Fazıl 9 Haziran 1947 ile 5 Ağustos 1947 arasında hapiste yatar.[6] *Büyük Doğu* mecmuasının 27. 1. 1950 tarihli 16. sayısında yayımlanmış

---

4 Sinop Cezaevinin hapishane şiir ilişkisinde önemli yeri vardır. Bir dönem ülke için bir tehdit unsuru olarak görülen Refik Halit Karay, Mustafa Suphi, Ahmet Bedevi Kuran, Hüseyin Hilmi, Burhan Felek, Refi'i Cevat, Osman Cemal Kaygılı, Kerim Korcan, Celâl Zühtü Benneci, Osman Deniz ve Zekeriya Sertel de bu hapishanede yatmışlardır. İsimlerinin şimdi 'Burada yatan ünlüler' şeklinde cezaevinin dış duvarlarından birinde teşhir edilmesi de dikkate şayan. Ancak, 1960 yılma kadar cezaevinde arşiv tutulmadığı için burada yatan aydınlar hakkında detaylı bilgiye ulaşmak oldukça zor. 1960'tan sonra tutulan arşiv, cezaevindeki mahkûmlarla tiyatro çalışmaları yapan, yazarlığı ve şairliğiyle adından söz ettiren eski savcılardan Berin Taşan'a ait. Burada yatan ünlü yazar ve şairler hakkındaki en gerçekçi bilgileri, yine onların cezaevindeyken veya daha sonra yazdıkları kitaplarından elde etmek mümkün. (Akagündüz, 2002)

5 *(Cumhuriyet*, 1947)

6 *(Büyük Doğu*, 1947)

"Altıparmak" isimli yazıda, Hükûmetin manevî şahsiyetini tahkir ve tezyif ettiği gerekçesiyle 19. 4. 1950 tarihinde, hakkında Tevkif Müzekkeresi (Tevkif Müzekkeresi, C. Savcı No: 950/5191) kesilen Necip Fazıl, iki gün sonra tutuklanır ve hapse atılır. 26. 4. 1950'de, Salim Başol'un reis bulunduğu ikinci ağır ceza mahkemesindeki ilk celsede beraat eden Necip Fazıl, serbest bırakılmayı beklerken, aynı gün bir mahkemeden diğer bir mahkemeye aktarılarak,[7] Türklüğe Hakaret Davasında vaktiyle verilmiş beraat kararının temyize nihaî olarak bozdurulması ve mahkemenin uyma kararı üzerine, hamile ve hasta eşi F. Neslihan hanımla birlikte, tekrar hapishaneye gönderilir. 14. 5. 1950 genel seçimlerini büyük ekseriyetle kazanan Demokrat Partinin çıkardığı Af Kanunu ile 15. 7. 1950'de hapishaneden ilk tahliye edilen kişi Necip Fazıl'dır.[8] Basma "Kumarhane Baskını" olarak akseden bir olay sebebiyle 23 Mart 1951 Cuma günü 18 saat süreyle karakolda gözaltında tutulan Necip Fazıl, 30 Mart 1951 tarihli meşhur 54. sayının daha bayilere verilmeden matbaadan toplatılmasını müteakip, dağıtılmamış derginin imzasız bir yazısından dolayı tevkif edilir ve 31 Mart 1951 tarihi itibariyle 19 gün tutuklu kalır. 54. sayıda yayımlanan bir yazı sebebiyle 9 ay 12 günlük kesinleşmiş mahkûmiyeti bulunan Necip Fazıl'ın mahkûmiyeti, Savcılık salâhiyetiyle 4 ay ertelenir; bu dört ay bitince de Haydarpaşa Numûne Hastahanesi Sıhhî Heyetinden 3 aylık bir tecil raporu alır. Tam da bu raporun müddetinin bittiği bir dönemde Ahmet Emin Yalman'ın 22 Kasım 1952 Cumartesi günü vurulmasıyla "Malatya Hâdisesi" patlak verir. Hâdise kısa zamanda Büyük Doğu Cemiyeti Reisi Necip Fazıl'ı da içine alacak şekilde büyür. İkinci defa Haydarpaşa Numûne Hastanesine müracaat eden Necip Fazıl bir önceki raporun aynını alır; fakat bu defa rapora "sinir vaziyeti üzerinde ihtisas taalluku dolayısıyla Bakırköy Akıl Hastanesinin hüküm vermesi" şeklinde bir kayıt ilâve olunduğu için, arzusu hilâfına söz konusu hastaneye başvurmak zorunda kalır. Bakırköy Akıl Hastanesi, Haydarpaşa Hastanesinin şeker hastalığı teşhisini aynen kabul ettiği hâlde, "infaza mâni bir durum" olmadığı hükmünü verir. Bunun üzerine Necip Fazıl Adalet Bakanlığına müracaatla, dâhilî hastalığından başka hiçbir rahatsızlığı bulunmadığını ve eğer bu hastalık infaza mâni ise adlî tıp kurumunun hakkında ona göre, değilse yine ona göre karar vermesini talep eder. Adlî tıp kurumunun, "zekâ ve aklî melekeleri tamamen yerinde

---

7 (Kısakürek, 19...:94)

8 *(Gece Postası*, 1950)

ve tabiî. Musap olduğu şeker hastalığı ise infaza mâni değil" şeklinde rapor vermesi neticesinde, (*Cumhuriyet*, 1952) Necip Fazıl kesinleşmiş mahkûmiyetin infazı için, 12 Aralık 1952 Cuma günü Üsküdar Toptaşı Hapishanesine girer. 23 Ocak 1953'te Malatya Sulh Ceza Mahkemesi tarafından, Necip Fazıl hakkında, TCK'nın 163 ve 65. maddeleri delâletiyle CMUK'nın 104/2, 3, 108 ve 125. maddeleri gereğince Tevkif Müzekkeresi kesilir. Hapse girdikten tam 47 gün sonra 28. 1. 1953 Çarşamba günü, saat 10.10 treniyle mahfuzlu olarak Toptaşı'ndan Malatya'ya sevk olunur.[9] Bunların dışında 30 Eylül 1953 tarihi itibariyle Malatya Davasından 64 gün; 24 Haziran 1957 - 25 Şubat 1958 arası, M. F. Köprülü'ye hakaretten 8 ay 4 gün; 1960 ihtilâlinde 6 Haziran 1960 - 15 Ekim 1960 arası 4 ay 4 gün; Atatürk'e yayın yoluyla hakaretten 15 Ekim 1960 - 18 Aralık 1961 arası bir yıl 65 gün hapis yatar.[10]

Osman Yüksel Serdengeçti

Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinde 2. sınıf öğrencisi iken Mayıs 1944'te meydana gelen olaylara karıştığı için öğrenimi yarıda kalır. Nihal Atsız ve Alpaslan Türkeş'le birlikte bir süre tutuklu kalır. Serbest bırakılınca fakülteye başvurarak öğrenimine devam etmek istediyse de kendisine izin verilmez. Bunun üzerine dönemin Millî Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel'e hitaben "Yüksek makamın alçak vekiline" sözleriyle başlayan bir dilekçe yazar. Dilekçeyi bakana verme cesaretini kimse bulamaz, ama yine de Osman Yüksel yeniden hapishaneye gönderilir. Malatya cezaevinde Necip Fazıl'a birlikte yatar.

Attila İlhan

Kısa süreli hapishane hayatı vardır. İlk tutuklandığında (1941) henüz on altı yaşındadır. Ankara cezaevinde bir süre yatar. Aklî muvazenesinin yerinde olup olmadığının tespiti için bir süre Manisa tımarhanesinde kalır.[11] *Tutuklunun Günlüğü* kitabındaki şiirleri hapishanede yazılmamıştır ama yaşanan tutuklamaların izlerini taşır.

Hasan Hüseyin Korkmazgil

1950-1951 ders yılında Maraş Göksun'da öğretmenken Elbistan Cezaevine götürülür. Zaten 6 aylık bir öğretmenlik yapabilmiştir. Elbistan'dan sonra Nevşehir hapishanesine nakledilir. Orada Aziz Nesin ve Adnan Cemgil'le beraber yatar. 1952'den 1960'a kadar da memuri-

---

9 (*Cumhuriyet*, 1953)

10 (Kısakürek 19..:313-315)

11 (Alkan, 2002: 211)

yetten men edilmiştir. 27 Mayıs 1960 darbesinde Ankara'ya gelerek özgürlüğüne kavuşur. *Kızılırmak* kitabı nedeniyle 30 Ocak 1967'de 142. maddeden yargılanır iki ay kadar tutuklu kalır, 9 Mart 1967'de tutuksuz yargılanmak üzere serbest bırakılır.

Ahmet Arif

Ankara 15. Yıl Kıraathanesinden Ahmet Arif'le dostlukları olan Ahmet Oktay, *Hasretinden Prangalar Eskittim*'in 1968'de yayımlanmasına rağmen içindeki şiirleri 1951-52'lerden itibaren yazıldığını bildirir. Bu yıllar Ahmet Arif'in hapis yattığı yıllardır.[12] Bir çalışmasında Ahmet Arif söz konusu olunca duygusallıktan kurtulamayabileceğini belirtir Ahmet Oktay. *Hasretinden Prangalar Eskittim*'deki şiirler çevresinde yapılan değerlendirmeler de genel olarak bu ideolojik duygusallıktan uzak değildir.

Faruk Nafiz

1960 darbesinde Yassıada'da 15 ay tutuklu kaldı. Burada yazdığı yüze yakın kıt'ayı *Zindan Duvarları* adıyla kitaplaştırdı.[13]

Can Yücel

Can Yücel, *İnsan ve Sosyalizm* kitabı ve bir Amerikalı generalden çevirdiği *Gerilla Harbi* adlı kitaptan dolayı 7 yıl 6 ay hapis cezasına çarptırılır. 1972'de Adana Cezaevinde bir süre hapis yattıktan sonra afla çıkar. *Bir Siyasînin Şiirleri* adlı kitabındaki şiirlerin bir kısmı burada yazılmıştır.

İçeri-dışarı algısı

Hapse düşen insanın doğal davranışı, dışarıda bıraktıklarını aramasıdır. İçeri, insanı bütün yapıp ettiklerinden ayıran bir mecburiyettir. Fakat dışarıdan soyutlanmış hayatın her mahkûm tarafından aynı şekilde algılanmadığı da bir gerçek. Hapishane, bazen kanunların öngördüğü bir cezadır; bazen başa gelen çekilir kabilinden bir sabır mekânı, kötü kader, zorba düzenin kuyularıdır. Bazen de içerideki insan mekânı, bütün bunların bileşkesi olarak algılar. Bu algılar, insanların içinde doğup büyüdükleri sosyal ve ahlâkî şartlara göre, gördükleri eğitim düzeyine ve biçimine göre, inandıkları siyasal düşünceye göre değişmektedir. Öyle ki bu farklı algılama mekânın adlandırılmasında

12 (Oktay, 1990:7-8)

13 (Yücebaş, 1974: 98)

da kendini gösterir: *cezaevi, mapushane, kodes, dam, Yusuf'un kuyusu, duvar, zindan* gibi.

Nazım Hikmet, 1938'de Ankara Merkez Komutanlığı Cezaevinde yatarken yazdığı *Bugün Pazar* adlı şiirinde, "bugün ilk defa dışarı çıkardılar beni/ Ve ben ömrümde ilk defa güneşin benden bu kadar uzak/ gökyüzünün bu kadar mavi/ Bu kadar geniş olduğuna şaşarak/ kımıldamadan durdum/ saygıyla sonra toprağa oturdum[14] derken, dışarıyı algılamada içerinin kazandırdığı bir farkındalığı yansıtır. İnsan her gün içinde olduğu bir gerçekliği, ondan mahrum kalınca daha derinden duyumsamaktadır. Aynı şiirdeki yoğun duygulardan biri de dışarıdan soyutlanmış hayatın dayattığı "alışmak"tan şikâyettir. "ve işin en aşağılık tarafı şu ki yavrum/ galiba yalnızlığa alışıyorum" Nazım, hapishane şartlarını, yaşamaya engel olarak görmek istemeyen bir ruh hâli sergiler çoğu zaman. Bütün duygularının canlı kalmasını, varlığını bütün açılımlarıyla duymak isteyen şair, yalnızlığa alışmayı aşağılık bir çekilme olarak görür. Yalnızlığa alışmak, tembellik, uyuşuklukla yetinmek, yaşamın en temel amaçlarını unutmak anlamına gelir onda. *Piraye İçin Yazılmış Saat 21-22 Şiirleri*'nde, Piraye, dışarıda kalan bütün yaşama alanlarını, evi, hatıraları, uğruna savaşılan değerleri, umutları, sevme ve bilme gücünü içeriye taşır. "En müthiş kudretim yasak bana/ sevgilim yasak bana etine dokunmak senin/ yeni bir hayat aşılamak/ bereketli bir rahimde yenmek ölümü/ yaratmak seninle beraber/ seninle paylaşmak Allahlığı"[15] Eşi Piraye, özlenen bir eş olmanın yanında Nazım'ın koparıldığı dünyaya dair inanç ve umutlarının dile getirilmesinde simgesel bir değer de kazanır. Piraye eştir, çocuğunun anasıdır ama aynı zamanda, yarının dünyasını kurmak için yeni bir hayatın aşılanmasında ortak yaratıcıdır. 26 Eylül 1945 tarihli şiir parçasında Nazım, hapishaneyi sadece insanı yaşadığı hayattan alıkoyan bir mahkûmiyet mekânı olarak görmemektedir. İçeride bütün dışarıyı yaşayanlar olduğu gibi, dışarıda hayatları hapishane olanlar da vardır: "Ufak iş bizimkisi/ Asıl en kötüsü/ Bilerek bilmeyerek/ Hapishaneyi insanın kendi içinde taşıması/ İnsanların çoğu bu hâle düşürülmüş/ Namuslu çalışkan iyi insanlar/ Ve seni sevdiğim kadar sevilmeye lâyık" İnsanın asıl zindanı kendi içindeki zindanıdır. Hapishaneden dışarıdakilere para gönderecek kadar, içeride millî kurtuluş hareketinin şiirini yazacak kadar, başka bir hapishanede açlık grevine

14 (Nazım Hikmet, 2002: 30)

15 (Nazım Hikmet, 2002: 30)

giden Kemal Tahir'i yaptığından vazgeçirmek isteyecek kadar hayatın içinde olan, şu veya bu şekilde kendisiyle ilişkili olan hayatların sorumluluğunu taşıyan Nazım'ın yasaklı hayatını "ufak iş" olarak algılaması doğaldır. İnsanlar bilerek bilmeyerek hapishaneyi kendi içinde kurmaktadır. Yani düzen koruyucular tarafından, egemen sosyoekonomik anlayış tarafından, hayatı ve dünyayı daha insanî kılmak için savaşanlar içeri atılmakta; dışarıda kalanlar ise bu güçlerin dışarıda hazırladıkları hapishanelerde yaşamaktadırlar.

Sabahattin Ali'nin hapishanede yazdığı şiirlerde, içeri algısında öne çıkan duygu zamandır. Sinop Cezaevindeyken *Hapishane Şarkısı* adıyla beş şiirin ikisinin nakaratı "Geçmiyor günler, geçmiyor" ve "Aldırma Gönül aldırma"dır. Dışarıda hayatın canlığını, akışını sağlayan bütün yaşanırlıklar hapishanede yoktur. Çiçeklerin açmadığı, kuşların süzülüp uçmadığı, yıldızların ışık saçmadığı, sevdaların yaşanmadığı, gezip dolaşmaların olmadığı, insanların birbirlerine yabancı olduğu bir yerdir hapishane. Dolayısıyla içeride zaman durur âdeta. Dışarıda su gibi akan günler, hapishane bir türlü geçmek bilmez. Nazım'a göre içeri algısı, daha bireyseldir Sabahattin Ali'nin. Cezaevindeki hayat, toplumsal, siyasal amaçlara yürümeyi engelleyen bir tutsaklık olmaktan çok, bireyin yaşama alanını yok eden bir cezadır. Aldırma gönül nakaratlı şiirinde de, mapushane gerçeğinin algılanmasında odak, kişinin yaşadığı acılardır. "Kurşun ata ata biter/ yollar gide gide biter/ ceza yata yata biter/ aldırma gönül aldırma" Hapishane Şarkısı 5 başlıklı şiirin son dörtlüğünde olduğu gibi, şairin bütün mahrumiyetlerden duyduğu acıyı hafifletmenin yolu "aldırmamak"tır. Ancak bu aldırmamak, vazgeçmek, yaşamayı ciddîye almamak değildir. "Bu da geçer yahu" kabilinden bir olgunlaşma arayışıdır. Fakat bu arayışın diğer şiirlerde gerçekleşmiş olduğunu veya dışarıdaki hayatiyetin sorumluluklarını taşıyabilecek bir nesnelliğe ve dönüştüğünü pek göremeyiz.

Necip Fazıl'ın hapishanede yazdığı bilinen en ünlü şiiri 1961'de yazılan *Zindandan Mehmet'e Mektup*'tur.[16] Şiirin adı, içeri algısının niteliğini gösterebilecek işaretler taşır. Zindan adı, ceza ve mahkûmiyetin geleneksel düzlemde hatırlanmasını sağladığı gibi, içerinin hapishaneyi aşan bir acı ve tahammül mekânı olduğu düşüncesini de uyandırır. Buradan dışarıya gönderilen mektup, en zor şartlarda bile insanı hayata taşıyan, özgürlük ve tutsaklık arasında kurulan bir köprü anlamındadır.

16 (Kısakürek, 1981)

Mektup adlandırması da, yazılan metnin, sanatsal düzeyden çok bir bildiri, bir meydan okuma anlamı içerdiğini gösterir. Şiirin ilk dizesi de zindan kelimesinin yüzeysel olarak anlaşılmaması için bir uyarı gibidir: "Zindan iki hece Mehmet'im lâfta". Bu uyarıdan sonra zindanın iç unsurlarının her biri, içerideki insanın yüklediği anlamlarla anlatılır. Tuğla döşeli avlu, malta, peykeler, duvarlar, göğe açılan küçük pencere, koğuş gibi unsurlar, acının, umudun, korkunun, isyanın, merhametsizliğin yansıtıldığı ögeler olurlar. Bu şiirde hapishane, kişisel acıların yaşandığı bir mekân olarak algılandığı gibi, içerideki ve dışarıdaki hayatı yönlendirecek olan inanç alanını daraltan bir engel olarak da algılanır. "baba katiliyle baban bir safta", "tek yekûn içinde yazıl ve çizil", "insanlar zindanda birer kemmiyet", "urbalarla kemik, mintanlarla et" dizeleri, hapishanenin, insanın erdemlerini, sosyal ve düşünsel değerlerini hiçe saydığını, bütün mahkûmları aynı düzeysizlikte topladığını anlatır. Necip Fazıl'ın içinden çıktığı aile, kendi düşüncesine verdiği değer düşünülürse, bu bakışın, bir imtiyaz arayışı olduğu söylenebilir. Fakat bu bakış daha çok, varlığını bilinçli ve imanlı olarak arayanı ancak insan kabul eden bir düşünce adamının bakışı sayılmalıdır. "beni Allah tutmuş kim eder azat", "öp beni alnımdan sen öp seccadem", "ana rahmi zahir şu bizim koğuş/ karanlığında nur, yeniden doğuş" gibi dizelerde, mekânın tutsak eden, insanı yürüdüğü yoldan alıkoyan, zamanı kilitleyen etkilerini aşan; bir inançla karşılaşırız. Hapishanede tutulmak, Allah'a teslim olmanın yanında sıradanlaşır; oradan çıkınca kavuşulacak özgürlük, Allah'a yaklaşmanın verdiği özgürlüğün yanında önemini kaybeder. Böyle olunca, koğuş, yeni bir doğumu sağlayan ana rahmine dönüşür. Mehmet'e gönderilen mektupta hapishane hayatı, tekerleğin bir tümsekte geçici olarak duraksama olarak algılanır; tekerin tümseği aşması, içerideki karanlığın ışığa kavuşmasıdır.

Osman Yüksel Serdengeçti'nin *Hapishane Türküsü* adlı şiiri Malatya Cezaevinde yazılmıştır. "Yıkılası hapishane damları anam/ Yandım Allah yandım daha mı yanam/ içtiğimiz gözyaşı, ekmeğimiz gam/ her yeri kaplamış bir kara duman/ geçmiyor geçmiyor şu kahpe zaman/ bir af çıkmazsa da hâlimiz yaman" dizeleriyle başlayan şiirde, mapushane, genel olarak mahkûmlarda uyandırdığı anlamlarıyla vardır. Orası, gözyaşı ve gam mekânıdır. Orada zaman donmuştur; duvarları dilsiz, sakinleri aç yoksul perişandır. Hapishaneden şikâyet, zamaneden şikâyetle birleşir. Sanki zamanede korkaklar ve kalleşler olduğu için hapishanelerde kendisi gibi "köroğlular" vardır.

Attila İlhan'ın kısa aralıklarla da olsa hapis yattığını söylemiştik. Ama içeride yazdığı şiir var mıdır, bilemiyoruz. Böyle de olsa, şiir ki-

tabının birinin adını *Tutuklunun Günlüğü* koyacak kadar hapishane olgusunu işlemektedir. Ona göre şair hapishaneye düşse bile, o mekânı kişisel acılarının, duyarlıklarının odağı olarak algılamamalıdır. "Fikrimce mapushane ya da tutukluluk gerçeğini kendi kişiliğinin odağında yoğunlaştırması, sonuç olarak sanatçının toplumsallığından çok bireyselliğini, kişisel bunalımının altını çizme hevesini gösterir. Bu bakımdan ben, çekilen sıkıntıların nesnel düzeyde anlatılmasından yanayım. Öyle de yapıyorum. Şiirlerimde siyasal eylemlerin çeşitli yönlerden ele alınıp tartışıldığı görülür".[17] Belki bu yüzden *Böyle Bir Sevmek*'teki *İlk Kelepçe* şiirinde, *Tutuklunun Günlüğü*'ndeki şiirlerde, kendi tutukluluk günlerinden izler vardır ama tutuklu, sanki siyasal kavga içerisindeki herkestir. *İlk Kelepçe* adlı şiiri, daha on altı yaşındayken tutuklandığı günlerden izler taşır. Ama şair, o yaşın kişisel acılarını anlatmaktansa, "ulan ankara" diyerek, içeriye düşmekle siyasal yönetim arasında bağlantı kurar. "Ulan ankara ben senin oğlun değil miyim/ Karıncayı incitmem hayata saygım büyük/ İşçiyim dediysem anla ki tutsak değilim/ Alnımm terini yerim/acı tuz ekmek/ İstediğim yoksullara avuç avuç özgürlük/ Ortaklaşa çalışıp ortaklaşa yiyebilmek/ Çünkü bak bin yıllık emek birikimiyim/ İki yanımda iki polis ilk defa kelepçeliyim" Şiirde egemen olan duygu haksızlığa uğramaktır. Karıncayı dahi incitmekten sakınan, insanlara aş ekmek ve özgürlük dileyen bir insana siyasal yönetimin lâyık gördüğü bir ceza mekânıdır. *Tutuklunun Günlüğü* adlı şiirde, inandığı ideoloji yüzünden hapse düşen birinin, ruh tahlili yapılır âdeta. Karanlık koğuşlar sürgülenen kapılar, yaşamayı koptuğu yerden bağlamaya engel olmamalıdır. Evet hapishane insanın kendisini öldürmesini düşündürecek kadar umutsuzluk aşılayabilir, fakat insan, "söylediği şarkıyı" bitirmeden ölmemelidir.

Hasan Hüseyin Korkmazgil'in *Acıyı Bal Eyledik* adlı şiirini hapishanede yazdığına dair bir bilgimiz yok. Ama bu şiir de, hapishane olgusunu yoğun yansıtan bir şiir. Bu şiirde hapishane, daha çok ulaşılmak istenilen hedef için ödenen bir bedel, geçilmesi gereken bir sırat olarak algılanmaktadır. Şair, içeriden çok dışarıyla ilgilidir. İçeride çektiklerini, sızlanma veya acındırma güdüsüyle aktarmaz. "Ekmeği bol eyledik/ Acıyı bal eyledik/ sıratı yol eyledik/ Geldik bu güne/ ekilir ekin gideriz/ ezilir un geliriz/ bir gider bin geliriz/ beni vurmak kurtuluş mu/ kör olasın demiyorum/ Kör olma da gör beni" dizeleriyle son bulan şi-

17 (İlhan, 1974)

irde, hapishane, umudu ortadan kaldıran, insanı kendi yalnızlığına iten bir güç değil; insanı pişiren, sabrı ve inancı diri tutan bir mücadele mekânıdır.

Can Yücel, *Bir Siyasinin Şiirleri* adlı kitabında[18] hapishaneyi "soğuk cehennem" olarak adlandırır. İnanç alanında cehennem bir ceza yeridir. Fakat bu kelime anlamını genişleterek günlük dilde, imkânsızlıkları, merhametsizlikleri, bütün kötü şartları içine alan anlamlar da kazanmıştır. Bu şiirdeki cehennem de dinsel çağrışımından çok, imkânsızlıkları ifade eder. "Yaşamayı istiyorum/ Yaşamayı bu soğuk cehennemde/ Ölü bir dost gibi içim titreyerek değil/ yaşamayı yaşamak istiyorum" "ben de artık şiir düzmek değil/ şiiri düzmek istiyorum/ yaşamayı yaşamak demiştim/ neylersin ki bu dam da bu dem/ ayaklarımda uyaklarımda zincir/ böyle topla koşmalarda geçiyor günlerim" Bazı bölümlerini alıntıladığımız şiirde, hapishane, şairi, dışarıdaki eylemlerinden vazgeçirecek kadar imkânsızlıklarla dolu bir mekândır. Salt yaşamak her şeyin önüne geçer hapishanede.

"Kerbala akşamıdır Marmara ufkunda tüten,/ Çölü deryaya çevirmiş sel olup gözyaşımız/ Görerek kanlı bulutlarda Hüseyn'in yüzünü, / On muharrem gibi matem tutuyor yılbaşımız". Faruk Nafiz bu şiiri 1960 yılını 1961 yılına bağlayan gece Yassıada'daki koğuşunda yazdığını bildirir.[19] Şair kendi mazlûmluğu ile Kerbelâ arasında, yılbaşı ile on Muharem günü arasında bağ kurar. Bu bağ, onu hapse atanları da Yezid durumuna düşürür. *Zindan Duvarları* adıyla topladığı kıt'alarmda hapishane genel olarak sorgulamaya, pişmanlığa ve umutsuzluğa iten bir mekândır. "Ya gezen bir ölü, yahut gömülen diriyim/ Mumyadır canlı da cansız da bu kabristanda/ Gömdüler ruhumu yüz bin sene mahkûm gibi/ cismim ayrılsa da ruhum kalacak zindanda" dizelerinde, mapushane, canlı cansız bütün varlıkları gömen bir mezarlıktır. Bu mekân insana öyle derin nüfuz etmektedir ki, kendisini terk eden insanın ancak bedenini salıvermekte, ruhunu teslim almaktadır. Yaşanan duygusal şok, yaşlılık gibi etkiler bu bakışı beslemiş olabilir.

Umut ile umutsuzluk arasındaki insan

Hapishane şiirlerinde umut ve umutsuzluk genel olarak bir med-cezir hâlinde yaşanmaktadır. Ancak şairin dünya görüşü, yaşı,

---

18 (Yücel, 1975)

19 (Yücebaş, 1974: 98)

hapishaneye giriş sebebi, hapishanede kalış süresi, hapishane olgusunun algılanışı umut ve umutsuzluğu farklı oranlarda etkilemektedir. Bazı şair ve şiirlerde hapishanede bir umut direniş yükselirken, bazılarında tam bir duygusal çöküş görülmektedir. Umudu doğurup besleyen duygular, genel olarak dış dünyaya, duyulan özlem, yaşanmış hatıralar ve inanılan dünya görüşüdür.

Nazım Hikmet'in hapishanede yazdığı *Kuvayi Milliye; Piraye İçin Yazılmış Saat 21-22 Şiirleri; Piraye'ye Rubailer; Memleketimden İnsan Manzaraları; Ferhad ile Şirin* gibi kitaplarda umutsuzluk hemen hemen hiç yoktur. Bütün şiirlerdeki umudu besleyen ülkesine, insanlarına duyduğu sevgi, yarınlara duyduğu umut ve güvendir. "Yeter bana/ Yirminci asırda olduğum safta olmak/ Bizim tarafta olmak/ ve döğüşmek yeni bir âlem için/ Yüz yıl sonra sevgilim/ Hayır/ her şeye rağmen daha evvel/ Ve ölen ve doğan/ Ve son gülenleri güzel gülecek olan yirminci asır/ Benin şafak çığlıklarıyla sabaha eren gecem/ Senin gözlerin gibi Hatçem güneşli olacaktır" dizelerinin yer aldığı, Bursa Cezaevinden Kemal Tahir'e yazdığı mektupla gönderdiği[20] *Yirminci Asırlı Olmak* adlı bu şiirde, içeride umudunu varoluşunun varlığını sürdürmenin şartı sayan bir insanla karşılaşırız. Aynı umutlu duruş, Kuvayı Milliye ruhunu, Piraye'yi ve oğlunu, ülkesinin yoksul, kavruk, harcanmış insanlarını da, inandığı yolda, başarıya ulaşacak tarihsel bir akış içinde algılamasını sağlar. "Gayrı çıplak ve merhametsiz/ bir çığlık oldu ümid/ Ve zafer/ artık hiçbir şeyi affetmeyecek kadar/ Tırnaklarla sökülüp koparılacaktır"[21] dizeleri umudun nasıl sosyal ve ideolojik bir hedefe yöneldiğini gösterir. Yaşamak, her koşulda bütün derinliğine duyumsanması gereken en önemli gerçekliktir. Bu yüce gerçekliğin yüce bir hedefe yönelmesi gerekir: "Yani yaşamın dışında ve ötesinde hiçbir şey beklemeden/ Yani bütün işin gücün yaşamak olacak/ Meselâ kolların bağlı arkadan sırtın duvarda/ yahut da kocaman gözlüklerin beyaz gömleğinle bir lâboratuvarda/ insanlar için ölebileceksin"

Sabahattin Ali'nin şiirlerinde dikkat çekecek kadar görülen huzursuz ve karamsar insan *Hapishane Şarkıları*'nda da umut-umutsuzluk gelgitinde kalır. Siyasal bir suçlama yüzünden hapse düştüğü hâlde, hapishanedeki yoksunlukları daha çok kişisel acılar hâlinde yaşamaktadır. "Ekmeğim bahtımdan katı,/ Bahtım düşmanımdan kötü;/ Böyle

---

20 (Nazım Hikmet, 2002: 89)

21 (Nazım Hikmet, 2002: 110)

kepaze hayatı/ Sürüklemekten yoruldum" dizelerinde kendi üzerine çöreklenmiş acılı ve karamsar bir ruhun izleri vardır. İlginç olan, şairin yaşadığı acıları geleneksel bir düzlemde "bahtına" bağlamasıdır. "Görmesen bile denizi,/ Yukarıya çevir gözü:/ Deniz gibidir gökyüzü;/ Aldırma gönül, aldırma" dizelerinde ise içeride umuda açılacak bir pencere görür. Bu pencere ile birlikte "aldırma bu da geçer" demeye başlar. Her başlayan şey bitecektir şeklinde pasif bir duruş olarak da değerlendirebiliriz bunu.

Nacip Fazıl, *Zindandan Mehmet'e Mektup*'ta oğluna "kavuşmak mı belki daha ölmedim" derken, umudun bittiği noktayı ölüm olarak vurgular. "buradan insan mı çıkar tabut mu" dizesinde bir karamsarlık havası sezilse de, "beni Allah tutmuş kim eder azat" diyerek bu havayı inancıyla dağıtır. Göğe açılan küçük pencereler bazıları için gökyüzü, kuşlar, ve deniz iken, Necip Fazıl için Allah'a açılan bir penceredir. Bu inanç hapishaneyi "kader ve emir" olarak algılatır. Bu algı umudu taze kılar. Umut, insanı dimdik doğrulmaya ve ileri bir hamleye ulaştırır. Bu şiirde umudu besleyen temel duygulardan biri de Nazım'daki gibi geleceğe duyulan inançtır; ama farklı bir dünyaya duyulan inanç. "ölsek de sevinin eve dönsek de/ sanma bu tekerlek kalır tümsekte/ Yarın elbet bizim elbet bizimdir!/ Gün doğmuş gün batmış ebet bizimdir" dizelerinde Necip Fazıl, geleceğin inandığı biçimde düzenleneceğinden emindir. Bu geleceğe inananların içlerinde duydukları sonsuzluğun yanında tekerleğin tümsekte kaldığı zamanların hiçbir hükmü yoktur.

Attila İlhan'ın "Kim bırakmış yalnızlığıma bu hüzzam şarkıyı/ Kimin bu karanlık kimler sürgülemişler kapıyı/ İnsan olan bağlar her koptuğu yerden yaşamayı" dizelerinde mapushanedeki insanın kendi kendine umudu telkin ettiği görülür. Siyasal bir suçla hapishaneye düşen genç, gönlünde büyüttüğü ünlem için onu hapse atanların kimler olduğunu sorgular. Pis çirkin, zalim olan içeri, ayrıldığı sevgilisiyle durumunun ne olacağını düşünmesine, uğruna savaştığı geleceğin içeride başka boyutlarıyla görülmesine sebep olur. Gözlerinden acılar umutsuzluklar damlayacaktır ama, inandığı savaşın içinde gözyaşı dökmek bir suçtur. Oysa onun tek bir yumrukla dünyayı devireceğine inanması gerekir. Çünkü insan olmanın şartı, hayatı koptuğu yerden yeniden bağlamaktır.

Hasan Hüseyin'in *Acıyı Bal Eyledik* şiirinde, umudu besleyen, ölmeyi, öldürmeyi, zindanlarda çürümeyi, yokluğu, yoksulluğu anlamlı kılan "sen" dediği güçtür: "Sen olmasan öldürmek ne/ çürümek ne zindanlarda / özlem ne ayrılık ne / yokluk ne yoksulluk ne / ilenmek

ne dilenmek ne / işsiz güçsüz dolanmak ne/ gün gün ile barışmalı / kardeş kardeş duruşmalı/ koklaşmalı söyleşmeli/ korka korka yaşamak ne" Ahmet Arif'in "seni anlatabilmek seni" dizesindeki gibi bu şiirde "sen", yoksulluğu, işsizliği ortadan kaldıracak olan, barışı, mutluluğu, kardeşliği getirecek olan toplumsal düzendir; bu da Marksizmdir.

Faruk Nafiz Çamlıbel'in *Zindan Duvarları* adlı kitapta topladığı şiirlerinde genel olarak umutsuzluk egemendir. On yıldan fazla milletvekilliği yapmış, Cumhuriyete uzanan millî duyarlığın uyanmasında, şiirin Anadolu'ya yönelmesinde öncülük yapmış altmış yaşını geçmiş bir sanatçının, birdenbire kendini hapishanede bulması duygusal bir şoka, bir çöküntüye sebep olmuş olmalıdır. "Ne çocuk çığlığı duydum, ne kadın hıçkırığı/ Erganun dinlemeden martı sesinden başka/ Aldılar bende ne his varsa, güzel doğru iyi/ Bir şeyim kalmadı verdikleri kinden başka" 1961 yılında yazdığı bu dörtlükte, değer yitimine uğramış, inancı sarsılmış bir ruhun izleri vardır. İnsanın yaşlılığına kadar yaslandığı değerlerin, birileri tarafından suç sayılarak yok edilmesi, insanın kendisini sorgulamasına yol açmaz. Böyle bir duruma muhatap olan kişi, ancak acı ve kin duyar. Her şeye rağmen bir umut tazelenmesi olabilirdi belki. Demek ki derin hayal kırıklığı bunu imkânsız kılmıştır. "Istırap aylarımız dillere destan oldu/ adımız geçmedi ancak ölüm ilânlarına/ Biz unutsak da ölümden beter işkenceleri/ Kim demiş, onların Allah bırakır yanlarına" aynı yılın ürünü olan bu şiirde, acı ve kin duygusuna intikam duygusu da eklenir. Ancak intikam, kişinin veya umut edilen geleceğin alacağı bir intikam değildir. İşkencelerin hesabını sormak Allah'a havale edilmiştir. Bu durumu da pasif bir umutlanma saymak mümkündür.

Mekânın getirdiği ün

Hapse girmeden tanınan, belli bir üne ulaşan şairler olduğu gibi, hapisteyken ünlenen şairler de vardır. Ne hapse girmeden ne de hapiste bilinip tanınmadığı hâlde, veya en azından sadece ismi bilindiği hâlde, sonraki siyasî ideolojik atmosferin rengine göre şöhret kazanan şairler de vardır. Bu çalışmada ele almadığımız 1980 ihtilâli sonrasında çocuk denecek yaşlarda hapishanelere girip, oradan şair olarak çıkanları da unutmamak gerekir.

Acaba bir mekânda yaşanan acı ve mazlumiyet duygusunu bir metne yansıtmak, o metnin veya metnin yazarının ünlenmesine yetebilir mi? Böyle olduğunu söylemek güç. Çünkü, hapishanede yaşanan kişisel acıları veya kendini hapse sürükleyen toplumsal hayatın çeliş-

kilerini kayda geçen ama adları dahi bilinmeyen birçok insan var. O hâlde hapishane merkezinde şairlerin kazandığı ünü, şiirlerinin niteliğine mi bağlayacağız? Gerçekten de hapishane olgusu merkezinde yazılan şiirlerin en azından bir kısmının şiirsel ölçüler açısından yetkin olduğunu söyleyebiliriz. Ama o zaman da şu soruyla karşılaşırız: Şiirlerindeki niteliklerden dolayı bir şair ün sahibi oluyorsa bunu hapishaneyle neden ilişkilendiriyoruz? Veya hapishane merkezli olmayan nitelikli şiirler neden şairine benzer bir şöhret kazandırmıyor? O hâlde hapishane şiirlerinin ünlenmesi ve dolayısıyla şairlerine de ün sağlaması konusunda birbiriyle ilintili birçok etken sayabiliriz. Galiba sözünü ettiğimiz "ün"lenmenin ortaya çıkması, bu etkenlerinin en azından birkaçının bir arada bulunmasına bağlıdır:

1. Aynı ideolojiye inananların, yalnızlık hissinden kurtulmaları; gittikleri yoldaki bazı korkuları bu şiirleri okuyarak yenmeleri (karanlıkta ıslık çalmak gibi)

2. Aynı siyasal hedefleri paylaşanların, acı ve mazlûmiyet yüklü bir tarih oluşturarak, duygusal haklılık ve sempati kazanma istekleri

3. Hapishane şiirlerinin taşıdığı bazı sembollerin gidilen yolda kolektif bir ruh oluşturması ve bu kolektif ruhun kahramanlarını yaratmak düşüncesi

4. Ticarî kazanç peşinde olanların, tüketilebilecek bir marka oluşturmak istemeleri (modern simülasyon her şeyi markalaştırır)

5. Şiirlerin bestelenerek şiirle yakın ilgisi olmayan geniş kitlelere de ulaşması

6. Bu şiirlerin toplantılarda, yürüyüşlerde birer marş gibi sürekli okunmaları ve antolojilerin demirbaşı olmaları

7. Sosyal ve siyasal gündeme denk düşmeleri

8. Yönetim tarafından yasaklanması veya görmezden gelinmesi

Tanzimat Döneminin hürriyet mağdurlarından sonra Nazım Hikmet hareketi, siyasal mücadelenin, yasaklanan düşüncelerin ilk mağduru olmakla, Cumhuriyet Türkiyesinin sol partizan muhalefetinin milâdı olur. Hele bu milâdın hapishane gibi, haklılığı, mücadeleyi, mazlumiyeti çağrıştıran mekândan başlaması, Nazım'ın şiirlerini sosyalist eylemin anahtarı ve şifresi yapar. Nazım'dan şiir okumak, okuyanların safını belli ettiği gibi, bu saftakilerin duygusal devrimci bir romantizme yaslanarak sempati oluşturmalarını da sağlar. Karanlık ve kaygan devrim yolunda yürüyenler, Nazım'm şiirlerini korkuyu hafifleten, kolektif yürüyüşü canlandıran birer türkü gibi okurlar. Onun şi-

irlerinde kullandığı semboller, bütün bir hareketin sembolleri olur. Müzik şiire göre daha geniş kitlelere seslendiği için, bu şiirler bestelenir. İdeolojiyle düşünsel plânda bağları olmayanlar dahi şiirlerdeki acı, haksızlık, güven gibi duyarlıklara meftun olurlar. Ruhi Su, Cem Karaca, Selda, Zülfü Livaneli gibi müzisyenler, Nazım'ın bazı şiirlerini besteleyip geniş kitlelere ulaştırırlar. "Ben bir ceviz ağacıyım Gülhane parkında/ Ne sen bunun farkındasın ne de polis farkında" dizelerinin bulunduğu *Ceviz Ağacı* şiiri; "O mavi gözlü bir devdi/ Minnacık bir kadını sevdi/ Kadının hayali minnacık bir evdi" dizelerinin bulunduğu *Mavi Gözlü Dev* şiiri; "Ben yanmasam/ Sen yanmasan/ Biz yanmasak/ Nasıl çıkar karan-lıklar aydın-lığa" dizelerinin bulunduğu *Kerem Gibi* şiiri, dilden dile dolaşarak, Nazım'ın ününe ün kadar. Yasaklanmış bir şair olmak da bu şiirleri cazip kılar. Nazım Hikmet cezaevindeyken şiirleri farklı yollarla dışarı çıkar, gizlilik içerisinde elden ele dolaşır.

Edebiyat tarihi açısından şiirde önemli bir yere konulmasa da, hapishane şiirlerinden dolayı en çok bilinen isimlerden biri de Sabahattin Ali'dir. Aslında Sabahattin Ali, düşünceleri ve eylemleri ile bayraklaştırılan bir şair değildir ve zaten buna uygun bir hayatı da olmamıştır. Ayrıca şiirlerinde ideolojik anlamda öğretisel ve simgesel bir boyut da yoktur. Buna rağmen onun hapishane şiirleri ile ün kazanmasının ideolojik bir tarafı vardır. Fakat bu ün şiirden fazla şiirlerin bestelenmiş olmasıyla ilgilidir. 1960'lardan sonraki siyasal çatışmalar gündemine denk düşmüştür bu türküler. Ticarî firmalar, hem politik müziği dinleyecek hazır bir kitle bularak, hem de böyle bir kitleyi oluşturdukları sanatçı markalarıyla bir ölçüde oluşturarak bu şiirleri yayarlar. "Döndüm daldan kopan kuru yaprağa/ Seher yeli dağıt beni, kır beni/ Götür tozlarımı burdan uzağa/ Yârin çıplak ayağına sür beni" dizelerinin bulunduğu Leylim Ley türküsü; "Başm öne eğilmesin/ Aldırma gönül aldırma" dizelerini hatırladığımız *Aldırma Gönül* türküsü; "Burda çiçekler açmıyor/ Kuşlar süzülüp uçmuyor/ Yıldızlar ışık saçmıyor/ Geçmiyor günler geçmiyor" dizeleri hafızalarda kalan *Hapishane Şarkısı* adlı türkü, bir ideolojinin mazlumları olduğunu hisseden bütün kesimlerde dinlenir. Hatta özellikle "aldırma gönül aldırma" nakaratlı türkü, siyasal muhataplığı aşarak, kaderinden şikâyet eden, bir haksızlığa uğradığını düşünen, çok farklı sebeplerle hapishanelere düşen veya sayılan bütün bu durumların ruhunu duymak isteyen bütün insanlar tarafından dinlenir. O yılların kaset satış grafiğini çıkaracak olanlar, *Aldırma Gönül*'ün bulunduğu, Edip Akbayramlı, Seldalı, Nuri Sesigüzelli kasetlerin başa oynadığını göreceklerdir.

Necip Fazıl'ın *Zindandan Mehmet'e Mektubu*'nu, girmeye çalıştıkları yolda sayısal olarak biraz daha az olan, kültür sanat ve siyaset ortamı tarafından biraz daha az desteklenen milliyetçi İslâmî kesim için bir milâttır. Necip Fazıl'ın defalarca tutuklanması, bir kahramanlık yarattığı gibi, bu şiir de aynı yolun yolcusu gençlere bir güven ve cesaret verir. Artık sağda da mazlûmiyet, mücadeleye bir romantizm katar ve sempatizan toplar. Yüzlerce yılın zindanı, uğranılmış haksızlıkların, dava uğruna çekilen acıların, gösterilmesi gereken fedakârlıkların mekânı olur. Gençler yürüyüşlerde "sanma bu tekerlek kalır tümsekte" diyerek kol kola girerler. Oluşan kolektif ruh, Necip Fazıl'ı kahramanlaştırırken, *Sakarya Türküsü*'yle beraber *Zindandan Mehmet'e Mektup* da bayrak şiir hâline gelir. Necip Fazıl'ın bazı şiirleri gibi *Zindandan Mehmet'e Mektup*'u da bestelenmiştir. Ancak bu bestelerin şairin ünlenmesine katkısı yoktur. Hatta çoğu insan bu şiirlerin bestelendiğini dahi bilmez. Fakat *Aldırma Gönül*'lü kasetlerin satışı kadar belki daha fazla *Çile* kitabının satışından söz etmek mümkün. Bu kitapların satışında *Sakarya Türküsü* ve *Zindandan Mehmet'e Mektup*'un etkisi çok büyüktür. *Çile*'yi eline alan her okuyucu, yeni şakirtlere mutlaka bu iki şiiri okur. Antolojilerin demirbaşları olur bu şiirler. Bu şiirlerin şaire ün kazandırmasında özellikle 1960'ların yasakçı zihniyetinin de rolü vardır. Sola yakın siyasal iktidardan sıkıntı çektiğini düşünen her "milliyetçi mukaddesatçı" genç bu şiirleri kalkan yapar kendine.

Osman Yüksel Serdengeçti edebiyat tarihinde bir şair olarak yer almaz. Hatta onun milliyetçi kesim tarafındaki ünü de büyük oranda şiirlerine değil, destanlaşan mücadeleci kişiliğine, minnet etmeyen vakur duruşuna bağlıdır. Ama "Bozulmuş düzeni çalmıyor sazım/ Geçmiyor geçmiyor kimseye nazım/ Ben bir köroğluyum nerde ayvazım" dizelerinin bulunduğu, "Yıkılası hapishane damları aman/ Yandım Allah yandım daha mı yanam" nakaratlı, *Hapishane Türküsü* adlı şiiri, sağda haksızlığa ve baskılara uğradığını düşünenlerin dilinden düşürmedikleri bir şiirdir.

Attila İlhan da büyük oranda hapishane şiirlerinden dolayı üne kavuşmuş bir şair değildir. Genç yaşında CHP'nin yarışmasında derece alması, ona daha şairliğin ilk basamağında belli oranda ün getirir. Ancak genç yaşındaki kısa süreli tutuklanmalarına yaslanarak yazdığı şiirleri toplayan *Tutuklunun Günlüğü* adlı kitabının TDK şiir ödülünü alması, İlhan'ın ününe ün katar. Ticarî firmalar, dönemin siyasal atmosferini kollayarak kitabın kısa sürede birkaç baskıya ulaşmasını sağlarlar. Ancak bu şiirler, Nazım'ın veya Necip Fazıl'ın şiirleri gibi yü-

rüyüşlerde, toplantılarda okunan bayrak şiirleri gibi yoğun bir ilgi görmezler. Yine *Tutuklunun Günlüğü*, aşk-ideoloji çekim alanında yaşayanlar katında Attila İlhan'ı bilinir kılar.

Hapishane şiirlerinden dolayı en çok ünlenen şairlerden biri de kuşkusuz Ahmet Arif'tir. Ankara 15. Yıl Kıraathanesinden Ahmet Arif'le dostlukları olan Ahmet Oktay, *Hasretinden Prangalar Eskittim*'in 1968'de yayımlanmasına rağmen içindeki şiirlerin 1951-52'lerden itibaren yazıldığını bildirir.[22] Bu yıllar Ahmet Arif'in hapis yattığı yıllardır. Oktay, Ahmet Arif'in şiirlerini değerlendirdiği *Karanfil ve Pranga* adlı çalışmasında, Ahmet Arif' söz konusu olunca, dostluklarından dolayı, duygusallıktan kurtulamayabileceğini belirtir. Oktay'ın dostluğa bağladığı duygusallığa, birçok insan -hatta Ahmet Arif'le aynı dünya görüşü paylaşanlardan bazıları bile- ideolojik duygusallığı ekler. Nazım'dan sonra devrim yolunda söylenen şarkıları yazan adamdır Ahmet Arif. Onun Sansaryan Han'daki hücrelerde, Harbiye nezarethanelerinde yazdığı acı, yiğitlik, cesaret özlem yüklü şiirlerini okumak, yığınla genç insana, içinde olduğu hareketin ne kadar önemli, ne kadar gizemli ve çekici ve ne kadar da mazlûm olduğunu hissettirir. Başka bir deyişle binlerce genç bu duygularını yaşamak için sarılırlar bu şiirlere. "Haberin var mı taş duvar?/ Demir kapı, kör pencere,/ Yastığım, ranzam, zincirim" dizeleri; "akşam erken iniyor mahpushaneye./ Ve dışarıda delikanlı bir bahar,/ Seviyorum seni,/ Çıldırasıya" dizeleri; "hasretinden prangalar eskittim/ Saçlarına kan gülleri takayım/ Bir o yana/ Bir bu yana" dizeleri, hapishanelerde, grevlerde, yürüyüşlerde okunurlar; hapishane-siyasal düşünce ilişkisinde simgesel bir değer kazanırlar. İdeolojik örgütlenme, haksızlığa uğrama romantizmini şakirtlerine yaşatmak için, simgeselleşebilmek, markalaşabilmek, popüler hâle gelebilmek için Ahmet Arif'in şiirlerini başarıyla değerlendirir. Bu dünya görüşünü paylaşan veya bu dünya görüşünün kitlesinden ticarî hacmini genişletmek isteyen basın, yayın ve müzik firmaları bu şiirler etrafında gündem oluştururlar. *Akşam Erken İner Mapushaneye, Adiloş Bebe, İçeride* şiirleri bestelenir ve Selda, Ruhi Su, Cem Karaca ve daha sonraları Ahmet Kaya gibi dönemin mitleşen ses sanatçıları tarafından söylenirler. Böylece neredeyse sadece hapishanede yazılan şiirlerle ve tek bir kitapla bir şair, hiçbir şairin kolay ulaşamayacağı bir üne kavuşur. 1960'lardan 1980'lere kadar, bu şiir-türküleri dinlemeyen genç yoktur denilebilir. Hatta bu politik şiir müziği, şairini üne

22 (Oktay, 1990: 7-8)

boğduğu gibi, daha sonraki yıllarda bütün ideolojik kesimlere yayılmaya başlar.

Mekânın soldurduğu veya keskinleştirdiği siyasal algı

Dışarıda verdiği siyasal mücadeleyi içeride besleyen, daha önce yaşadığı pratiklerden mahrum kalınca, içeride mücadelenin bilinç tabanına yönelen şairler olduğu gibi, kendini yeniden sorgulayan bu sorgulama sonucunda, daha önce yaşadıklarını bir aldanış veya en azından temelsiz bir ataklık olarak gören şairler de vardır. Birinci gruptakilerin bir kısmı Marksist sosyalist ideoloji hedefli daha bıçkın, daha güvenli ve inatçı bir tutum sergilerken; bir kısmı da milliyetçi İslâmcı bir çizgide aynı kararlılığı sürdürürler. İkinci gruptakilerin şiirlerinde de farklı yansımalar görünür. Bunların bir kısmı kişisel çöküntülerini, hayal kırıklıklarını odaklaştırırken bir kısmı, daha mistik bir duyarlığa doğru kayar. Her iki grubun şiirlerinde kullanılan bazı simgesel isim veya olaylar vardır. Örneğin sol, şiirde Bedrettin, Nazım ve başka devrim kahramanlarını anıştırırken; sağ, millî ve dinî sembollere uzanır. Örneğin, bu şiirlerde en çok rastlanan telmih, Yusuf ve atıldığı kuyudur. Bu temel sembol ayrışması, hapishane olgusunu hangi etkileriyle anlatılması gerektiğini de belirler. Örneğin genel bir bakışla solun şiirlerinde, işkence, isyan, haksızlık öne çıkarken; sağın şiirlerinde sabır, tevekkül, kader öne çıkar.

Kaynaklar

Ahmet Arif, *Hasretinden Prangalar Eskittim*, Cem Yayınevi, İstanbul 1977.
Akagündüz, Ülkü Özel, *Zaman Gazetesi*, 27. 07. 2002.
Alkan, Erdoğan, *Hapishane Şiirleri*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2002.
Büyük Doğu Mecmuası, 1947. S. 67, 10 Ekim 1947
Cumhuriyet, "Büyük Doğu'nun Küstahlığını Takbih", 9 Haziran 1947.
Cumhuriyet, 13 Aralık 1952.
Cumhuriyet, 24 Ocak 1953.
Gece Postası, 15 Temmuz 1950.
İlhan, Attila, (konuşan Ahmet Uysal), *Yeni Ortam*, 21 Temmuz 1974.
İlhan, Attila, *Tutuklunun Günlüğü*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1987.
Kısakürek, N. Fazıl, *Müdafaalarım*, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul.
Kısakürek, N. Fazıl, *Çile*, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul 1981.
Kısakürek, N. Fazıl, *Cinnet Mustatili*, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul.

Nazım Hikmet, *Dört Hapishaneden*, De Yayınevi, İstanbul 1966.

Nazım Hikmet, *Kemal Tahir'e Mapushaneden Mektuplar*, Tekin Yayınevi, İstanbul 2002.

Oktay, Ahmet, *Karanfil ve Pranga*, Metis Yayınları, İstanbul 1990.

Yücebaş Hilmi, *Faruk Nafiz Çamlıbel* (Bütün cepheleriyle hayatı hatıraları ve şiirleri), Yaylacık matbaası, İstanbul 1974.

Yücel, Can, *Bir Siyasinin Şiirleri*, Konuk Yayınları, İstanbul 1975.

Modern Türk Edebiyatında Bir Değişim-Dönüşüm Mekânı Olarak Hapishaneler

— *Şaban Sağlık*[*] —

Modern Türk edebiyatında birçok yazar eserlerinde hapishaneden söz etmiştir. Nazım Hikmet'in "Yatar Bursa Kalesinde" şiirinden:

Ufak iş bizimkisi
Asıl en kötüsü: bilerek, bilmeyerek
hapishaneyi insanın kendi içinde taşıması...
İnsanların birçoğu bu hâle düşürülmüş.[1]

Hasan İzzettin Dinamo'nun "Bir Mapusane Türküsü" şiirinden:

Öğrenme
İstemem
Bir Eyüp sabrı nedir
Torunlarımın torunu!
Say ki dedelerin bir masal yaşadı[2]

Ahmet Telli'nin "Voltada" adlı şiirinden:

Tutukluların iç dünyaları
elle tutulurcasına görülür

---

[*] Doç. Dr. Şaban Sağlık, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Samsun.

1 (*Cezaevi Şiirleri;* 1995; 12-13)

2 (*Cezaevi Şiirleri;* 1995, 41)

günün o en güzel vakti
atılan voltalarda[3]

Necip Fazıl: "Hapsedilen, edilebilen maddemizdir, ruhumuz değil ki... Burada maddelerimizle beraber ıstırap çeken ruhumuz, vücudumuza taallukundan ona mahkûmiyetinden çekiyor bu acıyı... Fakat uyku basınca, ruh da basıp gidiyor. Sen burada istediğin kadar pinekle; o ne kilit dinliyor ne duvar ne zincir..."[4]

"Bizde hapishane, hiçbir suçun ıstırap ve intibah yatağı değil, her suçun tam teşekkül ve tekemmül akademisidir. O bir yılanlı kuyudur; ve bekçileri, içine değil yalnız kapağına hâkimdir. Herkesi her nevi insanı, kuyunun kapağını aralayıp buraya atarlar. Atılan, ister tırtıl veya solucan olsun... Ya kuyunun dibinde yılanlaşacak, yahut yılanlara gıda olacaktır."[5]

"Hapishane, cemiyet marazlarının, mikrop saklayıcı astar nahiyesinden bir köşe... Ve her kötülüğün illet bakımından en şahsiyetli tipleri, şehir ve kasabalarının istidadına göre, hapishanelerde... Ya buraya yarı deli girerler; ya burada, yarı deli kıvranırlar."[6]

Namık Kemal'in bir mektubundan: "Mûtû kable en temûtû sırrına mazhar (Ölmeden önce ölün, sırrına ermiş) insan aranır ise, yine buralardadır (zindandadır)."[7]

Michel Foucault'ya göre de, beden, ulaşılabilir tek mal varlığıdır. İktidar ilişkileri onun üzerinde doğrudan bir müdahale meydana getirmektedir. Onu kuşatmakta, damgalamakta, terbiye etmekte, ona azap çektirmekte, hatta onu işe koşmakta, törenlere zorlamaktadır. Beden ancak hapsedilirse, bunlar gerçekleşir.[8]

Çetin Altan ise, *Büyük Gözaltı* adlı romanında, âdeta insan hayatının bütününü bir hapis veya gözetim altında tutulma olarak nitelendirir. Romanın hem anlatıcısı hem de baş kişisi olan adam, bir gün ansızın tutuklanarak beş altı gün gözetim altında tutulur. Kendisine hep işkence yapılmasından korkan bu adam, halüsinasyon görmeye başlar. Bu

---

3 (*Cezaevi Şiirleri;* 1995, 114)

4 (Kısakürek; 1983, 20)

5 (Kısakürek; 1983, 71)

6 (Kısakürek; 1983, 234)

7 (*Türk Dili*/Mektup Özel Sayısı; 1974, 126)

8 (Foucault; 2000, 62-63)

halüsinasyonun arasında çocukluğuna ve bilinçaltına yolculuk yapar. Gerek çocukluğu gerekse bilinçaltında sakladıkları genelde ilk cinsel deneyimlerine dayanır. Bu adamın çocukluğu hep bir gözetim ve denetim altında geçmiştir. Adam sürekli, annesi, babası, anneannesi, babaannesi, dedesi ve ailesindeki diğer hizmetçi, uşak ve dadıların gözetimi altındadır. Bu adam çocukluğunda okula gidince de öğretmenlerinin gözetimi altına girmiştir. Hayatının hemen her alanında sürekli olarak birinin/birilerinin gözetimi altında yaşayan bu adam, gözetim altında tutulduğu hapishanede hep kendisi olma, özgür olma, gözetimden uzak olma, kısaca var olma hayali kurarak avunur. Bu adam bütün savunma mekanizmalarını hep bu gözaltılarda geliştirmiştir. Dolayısıyla öğrendiklerinin temeli okula değil, bu gözaltılara dayanır.

Cezalandırmanın, özellikle hapis cezasının türü ne olursa olsun, hapsin (cezanın) mahkûmu değiştirici etkisi vardır. Burada söz konusu olan değişim, hapishane literatüründe ıslah etme, adam etme, topluma kazandırma, yola getirme gibi sözlerle de ifade edilir. Uygulama bazen de tam tersi olabilir. Yani, mahkûm hapishanede bazı kötü alışkanlıklar edinebilir. İster olumlu alışkanlıklar edinip düzelsin, isterse olumsuz alışkanlıklar edinerek bozulsun hapsin mahkûmu değiştirici etkisi vardır. Bu değişim için kısaca düzelme ve bozulma kavramlarını kullanabiliriz. Çünkü her iki kavram da değişimi ifade etmektedir.

Dostoyevski, hapishane hatıralarını anlattığı *Ölüler Evinden Anılar* adlı eserinde mahkûmların kırbaç korkusuyla çalıştıkları için tembelleştiklerini ve tabiî sonunda da onlarda ahlâk diye bir şey kalmadığını söyler. Yazara göre tembel olmayanlar da sonradan mutlaka tembelleşmektedirler.[9] Burada geçen ahlâk kalmama ve tembelleşme kavramları söz konusu ettiğimiz mahkûmdaki değişimi ifade etmektedir.

Dostoyevski, aynı eserde mahkûmlardaki değişim konusunda şunları da söyler: "Mahkûmun önceden farkında bile olmadığı sapık eğilimleri ancak tembellik geliştirebilirdi. İşsiz güçsüz, kanunsuz, kendine ait bir şeyi olmadan insan yaşayamaz, alçalır, hayvan olur. Bu yüzden doğuştan kendilerine vergi yeteneklerine uyarak ve belli belirsiz bir nefs koruma duygusuyla hapishanede herkes kendine göre bir şeyle uğraşırdı."[10]

---

9 (Dostoyevski; 1998, 17)

10 (Dostoyevski; 1998, 21)

Dostoyevski'ye göre mahkûmlardaki değişim bazen öyle bir noktaya gelir ki, birçok hâllerde mahkûmların çocuklardan farkı kalmaz.[11]

Dostoyevski şu sözleriyle de mahkûmlardaki değişimi gözler önüne serer: "Ne kadar azılı ve atak olursa olsun mahkûmun her şeyden korktuğu görülür. Ama mahkûmiyeti kesinleşmemiş birisi için durum bambaşkadır. Önüne ilk çıkanla bir hiç yüzünden döğüşmeye hazırdır. Böylece hakkında verilecek kararı geciktirir, yani belli bir amaç güder. Tez elden ve ne bahasına olursa olsun talihini değiştirmeye çabalar."[12]

"Hapishanede, basit bir adam kendisini daha önce yaşadığına benzer bir çevrede hatta daha gelişmiş bulur. Çok şey kaybettiği muhakkaktır. Köyünü, ailesini kaybetmiştir ama çevresini değiştirmemiştir. Okumuş bir adam, kanun tarafından aynen onun gibi cezalandırıldığı zaman çok daha fazla şey kaybetmiş olur. İhtiyaçlarından ve alışkanlıklarından vazgeçmesini öğrenmek, bambaşka bir hava teneffüs etmek zorundadır. Sudan çıkmış balık gibidir."[13]

Dostoyevski, söz konusu değişimin sebebi olarak da şunu söyler: "İdareciler, yıllarca iyi hareket ederek, "uslu" lâkabını almış bir mahkûmun, sanki şeytana uymuş gibi birden içki içmeye başlayıp, gürültü patırtı çıkardığını, disiplinsizlik, tecavüz, cinayet gibi ağır suçlar işlediklerini görüp hayret ederler. İdarecileri şaşırtan ve böyle bir mahkûmdan beklenmeyen bu çeşit davranışların sebebi çoğu kere, kemiren bir acının, dinmez bir sızının, içgüdülerden fışkıran bir boğuntunun, küçülmüş benliğin kendini ortaya koyma isteğinin bir sonucu olabilir ve bu duygulara kapılmış olan kimse bütün tiksintisini ortaya dökerek, deliye döner; sara nöbetlerine tutulur. Bir tabut içinde kendine gelen adamın kapağı kaldırmak için çabalayışını hatırlatır bu."[14]

Yazara göre bu değişim hemen gerçekleşmez; bunun için belirli bir zamanın geçmesi gerekir: "Hapishanedeki durumuma alıştığımı daha önce de söylemiştim. Ama bu kolay olmamış ve bir hayli uzun sürmüştü. Alışmamın en az bir yıl sürdüğünden emindim. (...) Burada bulunanların baştan başa hayalci insanlar oldukları belliydi. Hapishaneye giren kimse, bu hayalciliğin, mahkûmlara verdiği kasvetli ve anormal havayı hemen duyarak karamsarlığa kapılıyordu."[15]

---

11 (Dostoyevski; 1998, 47)

12 (Dostoyevski; 1998, 59)

13 (Dostoyevski; 1998, 70)

14 (Dostoyevski; 1998, 85)

15 (Dostoyevski; 1998, 250)

12 Eylül'de cezalandırılan ve hapishaneden çıktıktan sonra kendisiyle hesaplaşan yazar Lütfi Şehsuvaroğlu ise hapishanede nasıl değiştiğini şu sözlerle dile getirir: "Ben artık eski ben değilim, bunu biliyorum. Ama bendeki bu değişme bir olaya müteallik değil. Kendiliğinden. Bu değişme süreci merkeze atılan bir taşın gölde çevreye yayılmasındaki değişiklikten. Merkez benim ve taş benimdir. Dalgalar hareket eder çevreye doğru, yayılırlar."[16]

Şehsuvaroğlu'na göre hapisten çıkan kişi, uzun yıllar kafeste yaşayan ve daha sonra salıverilen bir kuşa da benzer: "Kafesin kapıları açılınca kuş önce şaşırır, sonra kafesin önüne çıkar, gezinir. Nice sonra uçabilir. Uçar uçar. Ne güzeldir."[17]

Hapishane ortamında mahkûma neler yapılıyor ki, onlar değişiyor? Ülkeden ülkeye ve kültürden kültüre değişiklik gösteren mahkûmu adam etme yolları nelerdir?

Değişime sebep olan hapishane yaşamının şunları içerdiği görülebilir: "tecrit, mahkûmu çalıştırma, mahkûmların kendi aralarındaki kavga ve eğlence gibi münasebetler, mahkûmun kitap ve benzeri yayınlar okuyarak kendini bilinçlendirmesi, mahkûmun gelecek günlerin hayalini kurması ve basit şeylerden zevk almayı öğrenmesi".

Michel Foucault: "Tecrit, mahkûmun oradan hareketle kötü etkilerden kurtularak, kendine geri dönebileceği ve bilincinin derinliklerinde iyiliğin sesini duyabileceği müthiş bir şok oluşturmaktadır."[18]

"Yemek aralarıyla kesintiye uğrayan çalışma, mahkûma gece duasına kadar arkadaşlık eder; bu duadan sonra yeni bir uyku ona, dengesiz bir hayal gücünün hayaletlerinin artık hiç bozamadıkları hoş bir dinlenme sağlar. Haftanın altı günü böyle geçer. Bunların arkasından tamamen ibadete, eğitime ve ruhu kurtaran derin düşüncelere ayrılmış olan bir gün gelir. Haftalar, aylar ve yıllar birbirlerini böylece izler; böylece hapse girdiğinde dengesiz biri olan veya düzensizliği marifet sayan, varlığını günahlarının çeşitliliğiyle tahrip etmenin peşinde bir kişi olan mahpus, önce tamamen dışsal olan, ama kısa bir süre sonra ikinci doğası hâline gelen bir alışkanlığın sayesinde, çalışmayla ve onun zevkleriyle öylesine içli dışlı hâle gelmektedir ki, birazcık eğitimin de eklenmesiyle pişmanlığa açılan ruhunu, özgür kaldığında kar-

16 (Şehsuvaroğlu; 10)

17 (Şehsuvaroğlu; 116)

18 (Foucault; 2000, 192)

şısına çıkacak olan eylemlere karşı daha güvenli bir şekilde çıkartmak mümkün hâle gelmektedir."[19]

"Cezalandırma işlevi eğer gerçekten bir yeniden eğitme olmak istiyorsa, suçlunun hayatını bütün olarak ele almak, hapishaneyi onun bu hayatını baştan aşağı yeniden ele alacak olan bir cins yapay ve baskıcı tiyatro hâline çevirmek zorundadır."[20]

Sevgi Soysal: "Ben insanların sun'î zorlamalarla değil, hayat ve durumlar içinde değişeceklerine inanıyorum. İnanmak önemli."[21]

Ziya Gökalp kızı Seniha'ya yazdığı mektubun bir yerinde eşine bu konuda şunları söyler: "Sevgili eşim (...) Ben o eski günleri, özlemini çekerek, düşünmekle vakit geçiriyorum. Bir gün gene o rahat kaygısız yaşama döneriz. Yeşil bir köyde, bir ırmak kıyısında, koyun ve inek sürüleri arasında mutlu bir köylü yaşamı sürdürürüz. Ara sıra böyle hayallere dalmasam duramam. Bir yandan ayrılık, öte yandan sıkıntıda olduğunu düşünmek rahatımı kaçırıyor. Dünyayı unutmak için ya kitaplara ya da hayallere dalıyorum."[22]

Büyük Gözaltı romanında Çetin Altan aslında zevk almadığı çaydan bile zevk almaya başladığını, yani zevkte bir değişim yaşadığını şu cümle ile ifade eder: "Çayda pek iş yok ama vakit geçiriyor."[23]

Mahkûmun belirli uğraşlarla çektiği cezanın değiştirme gücü olduğu görülüyor. Hapishaneler bu yönüyle önemli bir değişim ve dönüşüm mekânı olarak karşımıza çıkmaktadır. Cezaevindeki değişimin niteliği ve nasıllığı çok önemlidir. Çünkü söz konusu değişim bazen bireysel düzlemden çıkıp toplumsal düzleme kadar genişleme göstermekte ve yayılmaktadır. Salih Okumuş, cezaevi romanları hakkında yaptığı bir incelemede bu konu hakkında şu tespiti yapmaktadır: "Cezaevi romanları (...) Radikal sol, cinselliğe ve bireyselliğe yönelirken; İslâmcı kesimde de, tasavvufa doğru bir yöneliş gözlenir. Bu yeni değişimin ortak paydası yenilmişlik, içe dönüş, özeleştiri, cinsellik, yalnızlık ve arayış olur.[24]

---

19 (Foucault; 2000, 348)

20 (Foucault; 2000, 365)

21 (Soysal; 2003, 194)

22 (*Türk Dili*/Mektup Özel Sayısı; 1974, 225)

23 (Altan; 1973, 55)

24 (Okumuş; 1996, 33)

Salih Okumuş'a göre, 12 Eylül sonrası dönem, her düşünceden insan için bir içe dönüş ve iç hesaplaşma dönemi de olmuştur.[25] Öyle ki bazı kişiler veya gruplar da eskiden bulundukları ideolojik katmanlara karşı eleştirel bir yaklaşımda bulunarak söz konusu değişimi yansıtırlar.

Hapisteki bu değişimin belli başlı bazı görüntüleri de vardır. Yani mahkûmun değişmiş hâli, hem dışarıdan görülebilir (izlenebilir) hem de bizzat mahkûm tarafından idrak edilir: "Yalnız ıstırap çekeyim diye şuurum bana bırakılmış, gerisi tamamıyla elimden alınmış gibi bir hâl içindeyim."

"Yalnızlık, yalnızlık... Şu dakikada sen, benim için bir pansuman, bir konfor, bir abıhayat gibisin..."

"Bir şeyler, müthiş bir şeyler oluyor gibiyim. İkiye bölünüp kendi kendimi boğmak, kendi kendimi yutmak gibi hisler içindeyim."

"Hapishane ve insan... Ruhî kamaşma, sersemlik, keskinlik, baş ağrısı... Bunları izaha ne lüzum var; şimdiki hâlimin en değersiz tezahürleri bunlar..."

"*Yalnızlık Kâbusu*'nu o kadar sudan yazan Bay Stefan Zvayg ile bu mustatil içinde biraz dolaşmak ve ona bazı şeyler göstermek isterdim."[26]

Sevgi Soysal: "Uzun bir süre bir yere kapatılan insanlarda bazı davranış bozuklukları gözükür. Bunlardan biri uykuculuk. Günün her saatinde uyuklamak, gittikçe tutuklu yaşamının imkân verdiği hareketlerden bile sakınmak, hatta havalandırmalarda koğuştan dışarı çıkmamak."[27]

Remzi Çayır: "Şimdilik düşünce yorgunuyum."[28]

Nazım Hikmet: "Ben artık hatıraları olan ve hatıralara değer verecek kadar ihtiyarlamışım."[29]

Bu alıntılarda da görüldüğü gibi, hapishane bir değişim mekânı olarak da işlev görmektedir. Değişim deyince aklımıza gelen ilk olgu okuldur. Dolayısıyla hapishanenin eğitim/öğretim yani okul işlevi, üzerinde durmağa değer bir husustur.

---

25 (Okumuş; 1996, 35)

26 (Kısakürek; 1983, 16, 26, 51, 78, 199)

27 (Soysal; 2003, 128)

28 (Çayır; 1992, 22)

29 (Hikmet; 1994, 9)

Eğitim (öğrenim) kurumu olarak hapishane

Değişime neden olan cezalandırma yöntemlerinden biri de suçluya hapis cezası vermektir. Kendisine ceza verilen suçlu, ceza mekânı olarak tespit edilen hapishaneden çıktığında âdeta başka biri olmaktadır. Öyle suçlular vardır ki, hapishaneyi kendine bir eğitim ve irfan yuvası hâline getirmiş ve buradan bambaşka bir insan olarak çıkmıştır. Bunun örneklerine çokça rastlamak mümkündür. Söz konusu örneklerin çokluğu hep bir hapishane-okul denkliğinin kurulmasına sebep olmuştur. Meselâ Dostoyevski, "Zindan iyi bir sabır okuludur."[30] derken bu denkliği işaret etmiş olur.

Michel Foucault, hapishaneye sadece okul gözüyle bakmaz. Ona göre eğer hapishane fabrikalara, okullara, kışlalara benziyorsa ve bunların da hepsi hapishaneye benziyorsa, bunda şaşılacak bir yan yoktur.[31] Çünkü okul dışında fabrika ve kışlalar da birer değişim mekânıdır: "Hapishane, biraz daha sıkı bir kışla, hoşgörüsüz bir okul, iç karartıcı bir atölyedir."[32]

Feridun Andaç, okul-hapishane denkliğine somut örnek olarak Nazım Hikmet'in Bursa cezaevindeki durumunu örnek verir. Yazara göre, eninde sonunda bir kentli olan Nazım Hikmet, Bursa Cezaevindeki hayata ayak uyduramaz. Dış dünya ile olan ilişkisi de sınırlıdır. Gene Piraye ve Kemal Tahir'e yazdıklarından öğreniyoruz ki, okumak yazmaktan kendini alıkoymadığı gibi, resim de yapmaktadır. Bulunduğu ortamı bir tür okula dönüştürebilmiştir.[33]

Feridun Andaç bu konuda şunları da söyler: "Cezaevinin Nazım Hikmet için bir anlamda toplumunu/halkını daha yakından tanıyabildiği bir okul olduğunu söylemek abartılı olmasa gerek. Şiirinin yolunu belirlemede, Türkçenin söyleyiş güzelliğini yakalamada onun için besleyici bir kaynak olan bu kapalı ortam, ona yeni beceriler kazandırdığı gibi halkın duyuş, seziş özelliklerini yakalamada; onların dertlerini/sevinçlerini, sevdalarını bilmede de benzersiz bir çabaya yöneltmiştir şairi."[34]

Bu durumda hapishaneleri birer öğrenim kurumu olarak da nitelendirmek mümkündür. Formel eğitimin hedef, araçlar ve süre kav-

---

30 (Dostoyevski; 1998, 12)

31 (Foucault; 2000, 331)

32 (Foucault; 2000, 338)

33 (Andaç; 2002, 78)

34 (Andaç; 2002, 80)

ramları hapishane hayatıyla şöyle birleşebilir: Hedef, suç işleyen bir insanı yola getirmek; araç, hapishanedeki zor hayat şartları ve yapılması zorunlu işler; süre ise, suçlunun yatmak zorunda olduğu zaman dilimini ifade etmektedir.

Dostoyevski hapishanenin öğrenim kurumu olma işlevine Akim Akimiç adlı bir mahkûmun hapishanede öğrendiklerini örnek verir: "Akim Akimiç'in bilmediği el sanatı yoktu. Marangozdu, kundura tamir ederdi, çizme yapardı, ressamdı, yaldızcıydı, çilingirdi ve bütün bunları hapishanede öğrenmişti."[35]

Refik Durbaş da bu konuda bambaşka bir örnek verir. Yazara göre, kimi şairler daha önceleri şiir yazmıyorlardı. Fakat cezaevinden şair kimliğine bürünerek çıkmışlardır.[36] Bu bakımdan hapishaneler âdeta şair yetiştiren birer okul gibidirler. Sevgi Soysal'm şu sözü bu görüşü destekler: "Tutuklanıp da edebiyat yapmayan var mı?"[37]

Hapishanede insanlar yeni arkadaşlar edinirler. Mahkûmlar, bu yeni arkadaşları yoluyla memleketinin insanlarını, folklorunu ve sair özelliklerini tanıma imkânı bulur. Bu da bir bakıma öğrenme demektir. Meselâ, İstanbul'da hapis yatarken Nazım Hikmet, Urfalı biriyle dost olur, Urfa töresince tuz ekmek kardeşi olurlar. Nazım Hikmet şiirlerinde kullanacağı bir deyim ya da folklorik bir malzemeyi de böylece tanımış olur.[38]

Hapishanedeki mahkûmların her birinin, çoğu bir mahkûmun son sözleri olarak sunulan ibretlik (öğretici) bir öyküsü vardır. Bu öykülerin de öğretici değeri vardır. Mahkûmun ibretlik öyküsünü dinleyenlerin bundan ders almaları istenir. Ders alma olgusu da bizi, hapishanenin okul işlevine götürür. Bu manada bir mahkûmun şu sözleri dikkate değerdir: "Beni işiten babalar ve anneler, çocuklarınıza iyi bakınız. Onları iyi eğitiniz; çocukluğumda yalancı ve tembeldim; işe altı lira değerinde bir bıçak alarak başladım. Daha sonra çerçileri, sığır tüccarlarını soydum, nihayet bir hırsız çetesini yönettim ve işte bu yüzden buradayım. Bunları çocuklarınıza anlatınız ki, hiç olmazsa onlar için örnek olsun."[39]

---

35 (Dostoyevski; 1998, 35)

36 (*Cezaevi Şiirleri;* 1995, 7)

37 (Soysal; 2003, 201)

38 (Hikmet; 1968, 72)

39 (Foucault; 2000, 116)

Mahkûmların ibretlik öykülerinin önemine dikkat çeken Foucault'ya göre, hayat hikâyesi araştırmasının işe dâhil edilmesi cezalandırma tarihi içinde önemli bir yer tutmaktadır.[40]

Burada şunu da vurgulamak gerekir ki, hapishanenin bir öğrenim mekânı olarak yalnızca olumlu işlevi yoktur. Hapishane mahkûma olumlu alışkanlıklar kazandırdığı gibi, olumsuz alışkanlıklar da kazandırabilir. Bazen de hapishane mahkûma olumlu ya da olumsuz herhangi bir değer kazandıramayabilir. Bu durumda hapishanenin okul işlevini bazı alt başlıklara ayırmak gerekiyor.

a) Olumlu alışkanlıkları kazanma mekânı olarak hapishane

Hapishanenin olumlu alışkanlıklar kazandırma işlevi, olumsuz alışkanlıklar kazandırma işlevinden daha fazladır. Özellikle uzun süreli mahkûmiyet dönemlerinde hapishane eğitim öğretim durumu oldukça zor olan tam bir okul pozisyonunda karşımıza çıkmaktadır. Meselâ insan hayatında önemli yer işgal eden özgür hayatın kıymetini öğrenme durumu hapishanenin kazandırdığı en olumlu davranıştır. Dostoyevski'nin bir mahkûmdan alıntıladığı şu söz bu bakımdan manidardır: "Yıllarca kapalı yaşamamız, hürriyeti, olduğundan daha büyük bir gerçek gibi görmemize sebep olmuştu."[41]

Hapishanenin kazandırdığı olumlu davranış ve alışkanlıklara şunları örnek verebiliriz: Sevgi Soysal: "Tutuklanmayla bir doğa sevgisidir, özlemidir başlıyor. Ah bir deniz olsa, bir kır olsa. Tutukluların dilinden düşmez bunlar. Ne dışarıdaki alışkanlıklar, ne sevilen uğraşlar, eşyalar, yemekler, hatta ne de sevgililer doğaya duyulan özlemle boy ölçüşebilir."[42]

Hapishanenin mahkûma kazandırdığı önemli değerlerlerden biri de kişiyi bilinçlendirmedir.

Lütfi Şehsuvaroğlu: "İnsanın acı çektiğinin farkına varması acı çekmenin kendisinden daha mühim gibi geldi adama.

"Büyük şeylerin yaratılması için büyük acılar gereklidir diyordu kitap kapaklarındaki adamlar."[43]

Oscar Wilde: "Istırapların bulunduğu her yer kutsaldır."[44]

---

40 (Foucault; 2000, 366)

41 (Dostoyevski; 1998, 295)

42 (Soysal; 2003, 64)

43 (Şehsuvaroğlu; 13)

44 (Şehsuvaroğlu; 13)

Sevgi Soysal: "Belirli bir düzen sağlamıştık koğuşta. Bunca kişinin bir arada yaşaması, öğrenilmesi gereken bir şeydir. Öğreniyorduk biz de bunu. Özellikle, koğuşun iç düzeni konusunda polis kadınların ihtarları canımızı sıktığı için, onların ihtarlarına pabuç bırakmamaya çalışıyorduk."[45]

"Ansızın üzülmenin hayatın bir parçası olduğunu hatırladım burada. Herkesin 'aa, of' çektiği, küfredip dövüştüğü, kaderine ağladığı, aslında iç açıcı olmayan bu yerde ben, taş bir heykelden bir canlıya dönüştüm yeniden."[46]

"Uzun süre buzdolabında dondurulmuş bir et gibi, dışarı çıkarılınca kokmadan, bozulmaktan korkuyorum. Ve böyle bir 'dışarı'dan şimdiye kadar hiçbir şeyden korkmadığım kadar korkuyorum."[47]

Nazım Hikmet: "Her gün daha güzel, daha cesur, daha büyük şeyler yapmağa mecburuz. Türk halkı, dünya halkı bizden bunu istiyor. Görüyorsun ki geçen senenin 'demir kafesteki arslanlığını' duymuyorum. Kendimi cephede dövüşen bir nefer gibi silâh başında sayıyorum. Bu beni her gün daha çok ve daha derin ve daha büyük çalışmağa, dövüşmeğe sevkediyor."[48]

Nazım Hikmet: "Yaşamak benim için sadece bir vazife oldu. İşte bundan dolayı da korkunç, kahrolası bir kuvvete ulaştım. Taşın, demirin, kuru tahtanın kuvveti. Hani cüzamlıların bedenleri hassasiyetini kaybedermiş ya, onların burunlarını yaksan hissetmezlermiş. İşte benim de ruhum, yani şuurum, yani beynim ve cümle-i asabiyem o hâle geldi. Artık ıstırap çekmeme imkân yok, fakat şahsen saadet duymama da imkân yok. Hayatımdan bu iki kelimeyi attım."[49]

Hapishanede çekilen çile insanı olgunlaştırır. Lütfi Şehsuvaroğlu: "Birçok dinde dervişler de kafes hayatı yaşamışlardır, ama onlar kendi iradeleriyle bu yolu seçmişlerdir. Kendi hür iradeleriyle hürriyetsizliği yeğlemişler, böylece daha üst bir hürriyet ortamına hazırlanmak istemişlerdir. İnsan isterse dünyanın yükünü zayıf omuzlarına taşıtabilir ve bu ona büyük bir moral kaynağı olabilir."[50] "Ne acılar yaşadık. Ama

---

45 (Soysal; 2003, 178)

46 (Soysal; 2003, 227)

47 (Soysal; 2003, 229)

48 (Hikmet; 1968, 162)

49 (*Şair Cezaevi Kapısında;* 1992, 17)

50 (Şehsuvaroğlu; 48)

onlarla anlıyorduk hayatı ve onlarla bir manası oluyordu yaşamanın."[51] "Hürriyetin de izafî olabileceğini inkar etmiyorum. Küçük bir kafeste insan mutlak hürriyeti elde edebilir. Dünyevî hürriyet anlayışlarını terk edip, ilâhî bir hürriyete, mutlak bir hürriyete kanatlanabilir."[52]

Necip Fazıl Kısakürek: "Her şey benim manevî tahammülüme bağlı... Allah beni imtihan ediyor. Bu gelecek günler hesabına muhtaç olduğum ruh bünyesinin tuğlalarını, pişirmek için yaşadığım bir fırın hayatı... Yanmaya, sadece pişmeye çalışmalıyım. (...) Kendisine 'dava adamıyım!' diyen bir insan, davası çapında pişmeye borçlu değil mi?

"İmam Rabbanî Hazretleri (...) Hapishanede onun, bütün cihanı bir hapishane farzeden ve ruha yalnız bu hapishaneden kurtulmak ve aslî vatanına lâyık olmak vazifesini biçen muazzam ölçüsünü hatırladım."

"Bize bu acıları tattıranlara karşı Allah'ın en büyük intikamı, bu acılardan sonra ve bu acılar sayesinde ereceğimiz/erdiğimiz ruh kuvvetidir."

"Mevlâna'ya demişler ki: -Filân adam o kadar iyidir ki, kendisinden hiçbir kötülük çıktığı görülmemiştir.

-Vah vah demiş Mevlâna; keşke birçok kötülüğü işleseydi de, sonunda nedamet getirmiş ve iyiliğe dönmüş olsaydı!"

"Nasıl mı ölmedim, nasıl mı çıldırmadım?... Tam o an gelecek gibi olurken "Allah sabırlılarla beraberdir" mealindeki ayete yapışarak.

"Ben gözyaşından uzak kaldıkça, fikir ve harekette ne olursam olayım, duyguda bir kütükten farksızım."[53]

Alfred de Musset bir şiirine şöyle başlar: "İnsan hayatta bir çıraktır ve onun ustası da ıstıraptır."[54]

Vasari: "Kendilerini vaktiyle sıcağa, soğuğa, açlığa, susuzluğa ve sair mahrumiyetlere alıştırmamış olanlar, hiçbir sanatta ilerleyemez, başarı kazanamazlar. Bunun aksine, inanıp rahat ve huzur içinde dünyanın bütün nimetlerinden faydalanarak çalışıp da büyük başarılar elde edeceklerini sanırlarsa kendilerini aldatmış olurlar. Zira şöhret ve

---

51 (Şehsuvaroğlu; 111-112)

52 (Şehsuvaroğlu; 118)

53 (Kısakürek; 1983: 28, 38, 217, 226-227, 266, 318)

54 (Coşar; 1985, 54)

başarı rahat döşeklerde uyumakla değil, uykusuzlukla, tedkik etmek ve çalışmakla elde edilebilir."[55]

Zehra Özdemir: "Bir çay, bir simitle anadan, babadan ayrı geçen günlerin kahrı hep olgunlaşma uğruna güzelleşiyordu."[56]

Ahmet Aytaç: "İnsan zindanı sevebilir mi? Büyük Türk Mutasavvıfı Hacı Ahmet Yesevi Hazretleri de kendisine yerin altında özel bir hücre hazırlamış ve orada uzlete çekilmiş. Daha nice büyük mutasavvıflar zindan misali yerlerin misafiri olmuşlar.

"Zindanı sevmeye başlamıştım. Allah'a en çok burada yaklaşmanın idraki bende doğmuş ve ilerlemiş. Elime geçirdiğim tüm kitap ve dergilerden ilmî susuzluğumu gidermeye başladım."[57]

Hapishanede insandaki bazı gizli yetenekler ortaya çıkar. Necip Fazıl:

"Şu bizim menfî sahada malik olduğumuz dehalar, müsbete çevrilebilse, acaba ne olurdu bu vatan?"[58]

Sevgi Soysal: "...Melâhat çabuk teselli buldu. Onun da elinde şişler, yün örüyor. Yıldırım Bölge bu, adamı hizaya getirmez mi?"[59]

Mehmet Doğan: "Dört duvar arasında, insan özünü keşfedenler çıktı. Bu da çoğunlukla anlık keşif değildi. Kökenini, ihtilâl (12 Eylül) öncesinin idealizminden ve metafiziğinden alıyordu."[60]

Nazım Hikmet: "Sendeki tembellik bende de devam etmekte. Bende yeni bir unsur daha peydahlandı ve gitgide kuvvetleniyor: Dehşetli seksüel bir iştiha içindeyim. Bizim bildiğimiz kırkından sonra seksüel taraf durulur, bende tersine. Âdeta zaman zaman üzülüyorum. Bu öyle acayip bir şey ki."[61]

Daha artırabileceğimiz bu olumlu alışkanlıklar, özgürlüğe kavuşan mahkûma öyle bir bilinç kazandırır ki, mahkûm hapishanede kazandığı bu yeni bilinçle dış dünyayı değiştirme arzusunu bile duyar. Bütün bunlar özellikle uzun süreli hapishane hayatının olumlu alış-

---

55 (Coşar; 1985, 54)

56 (Özdemir; 1983, 30)

57 (Aytaç; 1988: 55,56)

58 (Kısakürek; 1983, 62)

59 (Soysal; 2003, 50)

60 (Doğan; Eylül 1990)

61 (Hikmet; 1968, 213)

kanlıklar kazanma hususunda önemine işaret etmektedir. Ergin Günçe'nin "Tutuklu Gençler Arasındayım" adlı şiirinden: "Her aydın hapse girmelidir/ Halkı tanımak, devleti görmek için"[62]

Necip Fazıl Kısakürek: "Burada bir sarnıç gibi her an biraz daha enerji ile dolayım." "Tefekkür -ki biricik hayat hazzım, vücut kıymetimdir- Hapishane şaire bu kıymeti temin eden bir mekândır."[63]

Michel Focault: "Biz yargıçların verdiğimiz cezanın esasının cezalandırmaya yönelik olduğunu sanmayınız, bu ceza düzeltmeyi, ıslah etmeyi, 'iyileştirmeyi' hedeflemektedir; bir ıslah tekniği, cezayı kötülüğü kovma biçimine dönüştürmekte ve yargıçları sefil cezalandırma mesleğinden kurtarmaktadır."[64]

Abdurrahim Karakoç, Lütfi Kireççi'nin *Zulüm Adam Öldürmez* adlı romanını değerlendirirken hapishanenin faydası konusunda şunu söyler: "Şerefin ocağından menfaat ve zilletin kucağına atlayıp, düşmandan ziyade düşmanlaşan ve ne oldukları açık seçik bilinen basın organlarında reklam malzemesi olarak kullanılanlar hariç, Eylül zindanları Türk milletine pek çok ilim, fikir, sanat, edebiyat ve tefekkür adamı kazandırdı."[65]

Hapishanenin bütün bu olumlu işlevleri ancak "ideal" bir hapishane ile mümkün olmaktadır. İdeal hapishanenin nasıl olması gerektiği hususunda Michel Foucault, Paris Meclisinin tespit ettiği ideal cezaevi modelini şu şekilde ortaya koyar:

1. Cezaî tutuklamanın esas işlevi, bireyin tutumunu dönüştürmek olmalıdır.

2. Mahkûmlar eylemlerinin cezaî ağırlığına, ama esas olarak yaşlarına, yatkınlıklarına, onlara uygulanması düşünülen ıslah tekniklerine, dönüşümlerinin safhalarına göre soyutlanmalı veya en azından dağıtıma tâbi tutulmalıdır.

3. Cezanın başlıca hedefi suçlunun ıslahı olduğu için, ahlâk olarak yeniden doğuşu yeteri kadar güvenilir olduğunda her mahkûmu salıvermek arzuya şayandır.

4. Çalışma, mahkûmların tedricî olarak dönüştürülmelerinin esas parçalarından biri olmaktadır.

---

62 (*Cezaevi Şiirleri;* 1995, 94)

63 (Kısakürek; 1983, 35,88)

64 (Foucault; 2000, 42)

65 (Karakoç; 1990)

5. Mahkûmun eğitimi hem toplumun çıkarma olan zorunlu bir önlem, hem de mahkûma karşı bir yükümlülük olarak, kamusal gücün bir parçasıdır.

6. Hapishane rejimi uzman bir personel tarafından yüklenmelidir.

7. Hapsetme, eski mahkûmun tam olarak uyum sağlamasına kadar sürecek denetim ve yardım önlemleri tarafından izlenmelidir. Mahkûmu hapishaneden çıkınca gözetim altında tutmak yetmez, ona yardım ve destek de sağlanmalıdır.[66]

b) Olumsuz alışkanlıkları kazanma mekânı olarak hapishane

Hapishaneler yukarıda bahsettiğimiz olumlu alışkanlık ve değerlerin yanında, mahkûma olumsuz alışkanlıklar da kazandırır. Bu da bir tür öğrenmedir. İstenmeyen bir öğrenme şekli olarak tezahür eden bu durumun sebepleri vardır. Mustafa Karaca'nın *Köle* adlı romanının baş kahramanı Arif'in bu konuda söylediği şu söz, bu bakımdan dikkate değerdir: "Kendi kendimizi bulamayışımızın tek sebebi, devletin de belli bir şahsiyetinin olmayışından kaynaklanıyor. Köle zihniyeti taşıyan bir devletin hür insanlarının olması mümkün değildir. Hürriyeti olmayan insanın da şahsiyetini bulması mümkün değildir."[67]

Aynı romanda geçen şu sözler de bu bakımdan önemlidir: "Sağlıksız toplumlarsa sevgisiz insan üreten bir fabrikadır, değerler burada tepe taklak olmuştur. Günaha, çirkinliğe, kötülüğe ödül vermek bir gelenek hâlini almıştır."[68]

"Ana rahmi çürük bir kadın nasıl sağlıklı bir çocuk doğursun ki. İşte ben bu sağlıksız toplumun çocuğuyum. Sağlıksız olduğum için özgürlüğü seçme cesaretini kendimde bulamayarak günbegün köleliğe gömüldüm."[69]

Mahkûmun cezaevinde bozulması, genellikle toplumsal sorunlara bağlanır. Dolayısıyla mahkûmdaki bozulma şu gibi olumsuz sonuçlar doğurur: Hapishanede daha önce kazanılan bazı olumlu erdemler bozulur ya da değişir: Meselâ, Orhan Kemal'in *72. Koğuş* adlı romanında, 72. Koğuş'ta yatan mahkûmların çoğu, hapishanede kumar oynarlar ve kaybederler. Verdikleri ise, hapishanede kendileri için ayrılan

---

66 (Foucault; 2000, 390-392)

67 (Karaca; 1989,51)

68 (Karaca; 1989, 25)

69 (Karaca; 1989,251)

günlük "tayın"dır. Hiçbir yerden hiçbir gelirleri olmadığı gibi umutları da yoktur. Aç acına yaşayacaklardır. Bunun için de, cezaevinin alacakaranlık dehlizlerinde korkak, haysiyetsiz, rezil, kepaze birer gölge, birer insan iskeleti hâlinde dolaşırlar.[70]

Necip Fazıl Kısakürek: "Kör nefsin en azgın tezahürlerine kavuştuğu yarı deliler mekânında, merhamete en muhtaç insanlar arasında bile merhamet ve anlayıştan zerre yoktur. Yalnız kuşlara ve kedilere merhamet ederler."[71]

Sevgi Soysal: "Uzun bir süredir içimde artakalmış güzelliği korumak için gösterdiğim çabadan öylesine yoruldum ki, dışarıdaki güzelliklere eski açıklığımı yitirmiş olabilirim."[72]

Nazım Hikmet: "Affetmeyecek olduğum birçok eziyetler arasında başta gelenlerden biri de beni oğlum, insan olurken onun yanı başında bulunmak hakkından mahrum etmeleridir."[73]

Hapishanede bazı mahkûmlar da sahte bir değişim yaşarlar. Aslında inanmadıkları ve benimsemedikleri şeyler karşısında inanmış ve benimsemiş gibi davranmalarının sebebi kendilerini koruma ve bir tür menfaat duygusudur.

Meselâ, Orhan Kemal'in *72. Koğuş* adlı romanında, romanın baş kahramanı Kaptan'a annesinden yüklü bir para gelince, 72. Koğuş'un her türlü rezaletiyle ünlü Berbat'ı, bu paradan pay almak için düzelir ve Kaptan'ın adamı olur:

"Berbat, iki gün öncesine kadar izmaritine zar atan, ötekiler gibi çöp tenekelerini altüst eden, ot otlayan Berbat değildi artık. Yüz elli liralık birinin en yakın arkadaşı, sağ koluydu."[74]

Hapishanenin en kötü etkilerinden biri de insanda yeni ama olumsuz bir davranışa sebep olmasıdır. Bu yeni davranış bir tür hastalıktır ve tedavisi de çok zordur: Çetin Altan: "Hapishanedeki mahkûmlar idam/işkence sırasının kendilerine geleceği anı beklerlermiş. Beklerken çıldıranlar, saçları bir gecede bembeyaz olanlar varmış."[75]

---

70 (Kemal; 1993, 21)

71 (Kısakürek; 1983, 237)

72 (Soysal; 2003, 225)

73 (Hikmet; 1994, 35)

74 (Kemal; 1993, 31)

75 (Altan; 1973, 164)

Ahmet Arif: "(Hapishanede) halüsinasyon hayal görmektir. Ben halüsinasyondan önce gittiğim için kurtuldum. Bu benimki onun başlangıcı. Onun tedavisi çok zordur. Ben hayal görmedim, sadece ses duyuyordum. (...) İnsanın bazı organları çalışmayınca öteki organlar çok çalışıyor. Hücrede gözümüz hiç çalışmazdı. Hiçbir şeyi görmezdik. Çok kısık, karanlığa yakın bir ışık vardı. İşte o zaman kulak çalışıyordu. Kulakla algılıyordum."[76]

Bütün bu olumsuzluklar yüzünden hapishaneye eleştiri yapılmaktadır. Hapishane kavramına yöneltilen bu eleştirileri şöyle sıralayabiliriz:

1. Hapishaneler suçluluk oranını düşürmemektedir.

2. Tutukluluk yasa ihlâlini tahrik etmektedir.

3. Hapishane suçlu imal etmenin uzağında kalamaz.

4. Hapishaneler dayanışma içinde, hiyerarşik, gelecekteki suç ortaklıkları için her şeye hazır bir suçlular ortamını mümkün kılmakta, daha da iyisi teşvik etmektedir.

5. Serbest bırakılan mahkûmları bekleyen kader, onları kaçınılmaz olarak tekrar suç işlemeye itmektedir. Çünkü polis gözetimi altındadırlar.

6. Hapishane tutuklunun ailesini sefalete iterek, dolaylı yoldan suçlu imal etmektedir.[77]

c) Hapishanenin değiştiremediği insanlar

Yukarıda sıraladığımız olumlu ve olumsuz alışkanlıklar kazandırma işlevinin yanında, az da olsa hapishanenin hiç etkilemediği insanlardan da söz edilmektedir. Hapishaneye girmeleri ile girmemeleri arasında belirli fark olmayan bu insanlar, genellikle kısa süreli mahkûmiyet hayatı yaşayanlar veya hapishane dışındaki hayatlarından yeterince mutlu olamayanlardır. Oysa özgür hayatında rahata kavuşmuş olanlar hapishaneyi hep yadırgamaktadırlar: Dostoyevski bunu şu şekilde açıklar: "Halktan bir kimsenin hapishaneye girdiğinden iki saat sonra kendini evinde gibi hissetmesi, herkes tarafından anlaşılması, derdini kolaylıkla anlatması ve onlarla aynı haklara sahip olabilmesidir. Oysa ayrı bir sınıfın adamı olan asilzade için durum aynı değildir."[78]

Bizim burada kastettiğimiz hapishane ile özgür hayat arasında fark göremeyen kişilerdir. Bu kişilerin çoğu aslında hapishaneyi sığı-

---

76 (Durbaş; 1992, 92-93)

77 (Foucault; 2000, 384-389)

78 (Dostoyevski; 1998, 252-253)

nak olarak görmektedir. Öyle ki bu mahkûmların çoğu dışarıda mahrum oldukları bazı imkânlara hapishanede kavuşurlar. Meselâ, en azından karınlarını doyururlar.

Yine, hapishanede hiçbir şeyi olmayan yoksul kimselere "Âdem Baba" denmektedir: "Elinde bir beş liralık olansa Âdem Baba sayılmazdı." "Bu Âdem Baba milletinde ar, haya, namus arama ağa."[79]

İşte "Âdem Baba" lâkabıyla anılan mahkûmlar hapishane ile özgür hayat arasında pek fark görmezler.

Hapishane ile özgür hayat arasında fark görmeyen bir diğer mahkûm grubu, "idealist insanlar"dır. Bunlar kendilerini belirli bir "dava"ya adadıkları için, dışarıda olmakla hapishanede olmak arasında pek fark görmezler. Buna Namık Kemal'i örnek verebiliriz. Namık Kemal'in şu sözleri bu bakımdan anlamlıdır: "(Zindana geldiğim için) Zerre kadar müteessir olmadım. Derhâl "Altı da bir üstü de birdir yerin" (*Vatan Yahut Silistre* adlı oyundaki şiirden bir mısra) mısraı hatırıma geldi. Bizim zindanı bir iyice süzdüm; İstanbul'daki evden değil, Paris otellerinden bile farkını göremedim."[80]

Hapishane ve edebiyat

Hapishaneler, mahkûmlara kazandırdıkları/öğrettikleri bu olumlu ve olumsuz alışkanlıklarla önemli bir eğitim veya öğretim mekânı olarak hep gündemde olan bir konudur. İnsan hayatında suç kavramı olduğu sürece de hapishaneler var olacaktır. Bu yönüyle hapishaneler hemen her kültürde önemli bir yer işgal etmektedir. Kültüre mal olan her şey gibi hapishaneler de kendi edebiyatını yaratmıştır. Yani hemen her toplumda edebiyatın bir kolu olarak bir de hapishane edebiyatı gelişmiştir. Bu da bizi hapishane ve edebiyat arasındaki ilişkiye götürüyor.

Juan Goytisolo, "Sürgündeki yazar için dil, gerçek vatan yerini tutar"[81] derken bu konuda önemli bir açılım sağlıyor. Hapishaneler, bir ceza yeri olduğu kadar, aynı zamanda birer sürgün yerleridir. Çünkü hapisteki biri bütün sevdiklerinden ayrıdır ve bu ayrılık yüzünden belirli bir sürgün hayatı yaşamaktadır. Bu durumda olan kişiler hatıralarına ve kalemlerine sığınarak olup bitenleri ve en önemlisi düşünce ve

---

79 (Kemal; 1993, 33, 77)

80 (*Türk Dili*/Mektup Özel Sayısı, 1974, 132)

81 (Andaç; 1994, 4)

hislerini yazıya dökerler. Burada onların yardımına koşan en önemli olgu ise dildir; yani edebiyattır.

Hemen her edebiyat sanatı hapishane konusunu işlemiştir. Bu sanatlar arasında en çok göze çarpan ise şiirdir. Şiiri roman, hikâye ve hatıra gibi diğer türler takip eder.

Peki hapishanede yatmayan biri hapishane edebiyatı yapabilir mi? Ya da hapishane edebiyatı yapmak için sadece hapishanede yatmak yeterli midir? Bu sorulara Nazım Hikmet roman bağlamında şu cevabı verir: "Hapishaneye ait bir roman yazmak için sadece hapiste yatmak kâfi değildir. Kâfi gelseydi on, on beş sene yatan katillerin hepsi romancı olurdu. Hapishaneye ait roman yazmak için hem hapiste yatmak lâzımdır diyelim hem de roman nasıl yazılır bilmek icap eder; sosyal, psikolojik, fizyolojik, biyolojik bir imkâna sahip bulunmak icap eder diyelim."[82]

Aynı sorulara şiir bağlamında Refik Durbaş şu karşılığı verir: "Kimilerinin önceleri şiir dertleri değil, ama başka bir nedenden hapishaneyle tanışınca şair kimliğiyle çıkıyorlar cezaevinden. Kimi de şiirini siyasal eylemin bir aracı olarak kullanmak istiyor. Her ne olursa olsun bütün bunlara bakınca hapishanenin, özellikle son elli yıllık şiir tarihimizde önemli bir okul olduğunu görüyoruz."[83]

Bu konuda en doyurucu açıklamayı Suut Kemal Yetkin yapmaktadır: "Hangi nedenle cezaevine girmiş olursa olsun, kişisel açıdan yığınsal acıya yükselen ve bu acıları canlı tiplerde yaşatan romancı ancak edebiyatta yer alabilir."

"Daracık bir hücrede, güneş ışığından, insan sesinden, aylarca, kimi zaman yıllarca uzak yaşamış, ayaklarına pranga vurulduğu için nerdeyse yürümesini unutmuş bir tutukluyu düşünün. Onun için, mapusane avlusunda mavi bir gök parçası altında gezinmekten daha büyük mutluluk mu olur! İşte bu tutuklulardan biri, bütün çektiği acıları derinliğine yaşayıp yazarsa, gerçek okumak da yazılanı yaşamak olduğuna göre, mapusane romanlarının, dünya edebiyatında niçin az yazıldığı, niçin az okunduğu kolayca anlaşılır."[84]

Hapishane edebiyatı konusunda Türk edebiyatı da zengin bir birikime sahiptir. 1908 Meşrutiyetin ilânı, 1923 Cumhuriyetin ilânı, 1960

---

82 (Hikmet; 1968, 23-24)

83 (Durbaş; 1992, 9)

84 (Yetkin; 1978, 222, 223)

Darbesi, 12 Mart 1972 Muhtırası, 12 Eylül 1980 Darbesi gibi toplumsal /siyasî olayların sonuçlarından biri de, söz konusu olaylara muhalefet edenlerin cezalandırılmasıdır. Bu cezalandırma furyası içinde yer alan işkence ve hapishane hayatının hacimli bir yeri vardır. Türk toplumunun yaşadığı bu tür siyasî ve sosyal olaylar, neredeyse kendi edebiyatını da beraberinde getirmiştir. 1980'li yılların Türk romanında gözlenen en önemli dönemsel moda ise, iç hesaplaşma ve öz eleştiridir. Bu romanlarda, 12 Eylül öncesinin militanları ve onların militanlıklarını yaratan gerçek nedenler üzerinde durulur. Bu romanların bir ortak tarafı da militandaki insanî yanı anlatma çabasıdır.[85]

Modern Türk edebiyatında hapishane edebiyatı kapsamında değerlendirilmesi gereken pek çok örnek olduğunu daha önce söylemiştik. Modern Türk edebiyatının başlangıç tarihi olarak Tanzimat Dönemi kabul edilir. Bu yüzden sanatçı ve o sanatçılara ait edebî eserler örnek olarak seçerken, Tanzimattan sonrasını dikkate alıyoruz.

Tanzimat Dönemi sanatçılarından hapis hayatı yaşayan Namık Kemal'i ilk örnek olarak seçtikten sonra, Namık Kemal'den günümüze kadar diğer sanatçıları da kronolojik olarak ele almak gerekir. Bunlar arasında İkinci Abdülhamit döneminde sürgüne giden veya hapse atılanlar, özellikle Malta adasına sürgüne gidenler üzerinde durmağa değer örneklerdir. Bu arada özellikle İkinci Meşrutiyetin ilânından sonra hapishane olarak kullanılan meşhur Bekirağa Bölüğünden de söz edilmelidir. Daha sonra sırasıyla hapse giren sanatçılardan Nazım Hikmet, Necip Fazıl, Nihal Atsız, Kemal Tahir, Çetin Altan gibi isimlerden de bahsedilebilir. Bu arada 12 Eylül dönemini konu alan ve önemli bir tema (izlek) olarak günümüzde bile işlenen edebî eserlerden de söz edilebilir.

Bütün bu isimlere ait edebî eserlerde, hapishanenin bir okul gibi veya bir değişim / dönüşüm mekânı olarak değerlendirildiğini görüyoruz. Burada hapishanenin insanı olumlu ya da olumsuz yönde değiştirmesine Türk edebiyatından bazı örnekler vermek faydalı olacaktır: Nazım Hikmet'in "Yatar Bursa Kalesinde" adlı şiirinden:

> *yeni bir huy edindim hapiste: seni sevdiğim kadar değilse de*
> *hemen hemen ona yakın seviyorum tabiatı...*
> *Ve ikiniz de uzaktasınız...*[86]

---

85 (Okumuş; 1996, 33-35)

86 *(Cezaevi Şiirleri*, 1995, 13-14)

Nazım Hikmet'in "Bir Nehre Atılan Cenaze" şiirinden:

Hapisliğimin on ikinci yılındaydım
üç aydan beri de
canlı cenaze hâlindeydim
cenaze olan ben
serilmiş yatıyordu
canlı olan ben
onu ibretle seyrediyordu
başka bir şey de gelmiyordu elinden
cenaze yiyordu kendi kendini
yapyalnızdı bütün cenazeler gibi de[87]

Attila İlhan'ın "Sana Ne Yaptılar" adlı şiirinden:

bir çay içer misin yoksa kahve mi
kibritin yok demek cıgaraya başladın
ellerin de titriyor bir şeyin mi var
böyle bir kız değildin sen eskiden
sana ne yaptılar sana ne yaptılar
kirpiklerin ıslanıyor durup dururken
o sabah mı çıkmıştın bir gün önce mi
çok değişmişsin birden tanıyamadım[88]

Şükran Kurdakul'un "Yaşadıkça" şiirinden:

Parmaklıklar arkasına kapanmak nedir gördük
Yargıç nedir, yargı nedir, yargılanmak nedir gördük
Kaç dönemin ağrısı vurdukça gözlerimize
Bin yıl yaşamış gibi, yaşlanmak nedir gördük.[89]

Edip Cansever'in "Mendilimde Kan Sesleri" adlı şiirinden:

İnsan yaşadığı yere benzer
O yerin suyuna, o yerin toprağına benzer

---

87 *(Cezaevi Şiirleri,* 1995, 24)
88 *(Cezaevi Şiirleri,* 1995,70)
89 *(Cezaevi Şiirleri,* 1995, 81)

Suyunda yüzen balığa
Toprağını iten çiçeğe
Dağlarının, tepelerinin dumanlı eğimine[90]

Dilâver Cebeci'nin "Bu Yusuf'un Zindandan Seslenişidir" adlı şiirinden:

Tebessümlerimi yollarım vakur kervanlarla
Küfür karanlığı gecelerinize,
Sonra düşüncelerinizi yeşertirim...
İnce belli üç attır Tih sahrasında;
Güzelliğim, sabrım ve yalnızlığım.
Çılgınca yarışırlar kader güzergahımda;
Nalları değer kader çizgilerinize.[91]

Ahmet Erhan'ın bir şiirinden:

Kuşağım, acılı kuşağım
Acılarla sevinçleri böyle yoğun yaşamak
Kimselere nasip olmadı
Bize düştü tarih ırmağının önünü açmak
Gülsün diye geleceğin çocukları
Kuşağım, acılı kuşağım
Biz sınadık üstümüzde yiğitliğin ve tedirginliğin
Bütün urbalarını[92]

Cemal Sayan'ın bir şiirinden:

Mektubunuzu aldım bugün tarihsiz, mekânsız
Söyleyin eylül kadar solgun genç adamlar
Bir tek ömre sığmaz mı acılarınız
Yolunuz düşer mi bilmem arada bir
Gelseniz diyorum
Unuttum esmerliğinizi
Gelseniz renkten renge girer gökyüzü

---

90 *(Cezaevi Şiirleri*, 1995, 85)

91 (Cebeci; 1983, 29)

92 (Doğan; Ağustos 1990)

Ve ben günlerce bekleyebilirim yağmur altında
Günlerce dinleyebilirim sizi.[93]

Mehmet Doğan, bu şiirlerdeki içeriğin romanını yazanlara da şu örnekleri verir: Tarık Buğra'nın *Gençliğim Eyvah*'ı, Emine Işınsu'nun *Sancı*'sı, Hasan Kayıhan'ın *Zincir*'i, Remzi Çayır'ın bütün romanları, Zihni Açba'nın *Var olacağız Eylüllere Rağmen.*[94]

Necip Fazıl'ın "Zindandan Mehmed'e Mektup" adlı şiirinden:

Bir âlem ki, gökler boru içinde!
Akıl, olmazların zoru inde.
Üst üste sorular soru içinde:
Düşün mü, konuş mu, sus mu, unut mu?
Buradan insan mı çıkar, tabut mu[95]

Hasan Hüseyin Korkmazgil'in bir şiirinden:

burada bir hayli uzuyor boyu insanın
basketten
yüzmekten
kültür fizikten filân değil
et süt peynir yumurta balık
tıka basa ziftlenip
yan gelip yatmaktan değil
sabahtan akşamacak, sevgilim
ve akşamdan sabaha
günde yirmi dört saat
sırt üstü yatıp uzanmaktan
ve sürekli düş kurmaktan
sevgilim
tam dört parmak kısalmış paçası pantolonumun[96]

---

93 (Doğan; Ağustos 1990)
94 (Doğan; Ağustos 1990)
95 (Kısakürek; 2002, 420)
96 (Korkmazgil; 1996, 135)

Hasan Hüseyin Korkmazgil'in bir başka şiirinden:

altı metrekarede
saçı sakalı öfkesi nefreti öcü ve acısıyla
tam on kelle çetin adam çetin
ve çetrefil
bak ki kurtlar gibi paralamışlar birbirlerini
bak ki kuzular gibi mışıl mışıl[97]

Hasan Hüseyin Korkmazgil'in bir başka şiirinden:

fakat sonra
alışmak denilen o korkunç böcek
yuvalanıp oturuyor insanın ağzının kıyısına
bir bekler
iki bekler karım
ve elbette
itile kakıla da olsa
büyür çocuklarım sokakta
diyor insan
ve giriyor sessiz soluksuz
mapusane cumhuriyetine[98]

Rıfat Ilgaz'ın bir şiirinden:

Şu pencereye verdim kendimi,
Bütün üzüntülere karşılık,
Boğaz'ın suları üzerinden
Karşı sırtlara açılmış pencereye.
Üsküdar'ı bilmezdim eskiden,
Burada ısınıverdi kanım.
Vurgunum şu Kızkulesi'ne;
Ne de şirin görünüyor
Uzaktan Karacaahmet;
Hiç de söyledikleri gibi değil,
Bana düşündürmüyor ölümü.[99]

---

97 (Korkmazgil; 1996, 175)

98 (Korkmazgil; 1996, 201)

99 (Durbaş; 1992, 46)

Ahmet Arif'in bir şiirinden:

Bu zindan, bu kırgın, bu can pazarı
Macera değil
Sardığım toprağımın altın sabrıdır
O sert, erkek hüznüdür lahza başında
Cıgara değil.
Ve sevgilim uykusunda bağırır
Aman aman hey...[100]

Attila İlhan'ın bir şiirinden:

beni kendime kilitlemişler
nasıl olsa kalabalığa çıkarım
uyumamak fazladan yaşamak değil mi
bunlar beni söyletemezler
daha gecelerce dayanırım[101]

Attila İlhan'm bir başka şiirinden:

nedir o tutukluları birbirine benzetir
içlerine kilitlenmek mi kapatılmış olmak mı
aynı böcekli sakallar iğne ucu gözler
aynı saatli bomba hepsinin göğüs kafesinde[102]

Rasim Özdenören, "Ocak" adlı hikâyesinde hapishaneden yeni çıkan birini anlatır. Bu adam, evine dönünce, ev içinde ve ev dışında hemen her şeyin değişmiş olduğunu görür; veya kendisi öyle zanneder. "Buralarda olup da gene de kendisi olmayan.... Tanıdığımı bildiğim, ama gene de o bildiğim şeyler/yani o taş, tümsek, o kamburluk... Kendisi olarak durmayan taş, arınmışlık, poyraz yosunu, kentlerin sütlü memeleri dağlar/olmayan o şeyler... Eksilmiş olan. Neydi?"[103]

"Bunca ayrılıktan sonra içime sinen o garipliği, yabansılığı, kendi evime, babama, anama, evdeki herkese karşı gelişmiş o tuhaf utangaçlığı silkip atamıyorum."[104]

---

100 (Arif; 2002, 55)
101 (İlhan; 1975, 92)
102 (İlhan; 1975, 115)
103 (Özdenören; 1999, 25)
104 (Özdenören; 1999, 27)

Edebî metinlerden hareketle, hapishanelerin insanı "olumlu" veya "olumsuz" kavramlarıyla ifade edebileceğimiz iki açısı farklı şekilde değiştirdiğini söyleyebiliriz. Uzun süre hapis kalan insanlar hapishaneden olgunlaşmış insanlar olarak ayrılır.

Kaynaklar

Altan, Çetin, *Büyük Gözaltı*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1973.

Andaç, Feridun, "Nazım Hikmet'in Bursa Cezaevi Günlerinden Belgeler", *Hürriyet/Gösteri*, Şubat-Mart 2002, s. 235.

Andaç, Feridun, "Sürgünlüğün İzinde", *Varlık*, Mart 1994, s. 1038.

Arif, Ahmet, *Hasretinden Prangalar Eskittim*, Everest Yayınları, İstanbul 2002.

Aytaç, Ahmet, "Zindan Duyguları", *Türk Edebiyatı*, Haziran 1988, S. 176.

Cebeci, Dilâver, "Bu Yusuf'un Zindandan Seslenişidir", *Doğuş*, Haziran 1983, s. 15.

Cezaevi Şiirleri, Hazırlayan: Refik Durbaş, Adam Yayınları, İstanbul 1995.

Coşar, Mehmet, "Istırap", *Türk Edebiyatı*, Haziran 1985, s. 140.

Çayır, Remzi, "Yaşadıklarım", *Bizim Dergâh*, Eylül 1992, s. 53.

Doğan, Mehmet, "Acılı Kuşağın Romanı (Ömer Lütfü Mete, Çığlığın Ardı Çığlık)", *Yeni Düşünce*, 31 Ağustos 1990.

Doğan, Mehmet, "İçeridekiler, Dışarıdakiler", *Yeni Düşünce*, 14 Eylül 1990.

Dostoyevski, *Ölüler Evinden Anılar*, çev. İrina Vassilieva Gündoğdu, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul 1998.

Durbaş, Refik, *Şair Cezaevi Kapısında*, Sarmal Yayınevi, İstanbul 1992.

Foucault, M., *Hapishanenin Doğuşu*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi, Ankara 2000.

Hikmet, Nazım, *Cezaevinden Memet Fuat'a Mektuplar*, Adam Yayınları, İstanbul 1994.

Hikmet, Nazım, *Kemal Tahir'e Mahpushaneden Mektuplar*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1968.

İlhan, Attila, *Tutuklunun Günlüğü*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1975.

Karaca, Mustafa, *Köle*, Ankara 1989, (I. Baskı)

Karakoç, Abdurrahim, "Zulüm Adam Öldürmez", *Yeni Düşünce*, 26 Ocak 1990.

Kemal, Orhan, *72'nci Koğuş*, Can Yayınları, İstanbul 1993.

Kısakürek, Necip Fazıl, *Cinnet Mustatili*, Büyük Doğu Yayınları, İst. 1983.

Kısakürek, Necip Fazıl, *Çile*, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul 2002.

Korkmazgil, Hasan Hüseyin, *Kelepçemin Karasında Bir Ak Güvercin*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1996.

Mete, Ömer Lütfü, *Çığlığın Ardı Çığlık*, Yeni Düşünce Yayınları, Ankara 1990.

Okumuş, Salih, *Yunus Dergisi*, Temmuz-Ağustos-Eylül 1996, s. 33-35, Trabzon.

Özdemir, Zehra, "Taş Bina İçin", *Doğuş*, Haziran 1983, s. 15.

Özdenören, Rasim, *Denize Açılan Kapı*, İz Yayıncılık, İstanbul 1999.

Soysal, Sevgi, *Yıldırım Bölge Kadınlar Koğuşu*, İletişim Yayınları, İstanbul 2003.

Şehsuvaroğlu, Lütfi, *Kafes*, Genç Sanat Yayınları, Ankara (Baskı tarihi belli değil).

Türk Dili/Mektup Özel Sayısı, Temmuz 1974, s. 274.

Yetkin, Suut Kemal, *Edebiyat Üzerine Denemeler*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1978.

Tasavvufta Tutsak

Yaratılış Mitleri, Şamanizm ve Tasavvuf Bağlamında Düşüş, Mahrumiyet ve Hapis

— *Mehmet Açа** —

"İlkel" için yapılan her bir eylem, "başlangıç"ta kutsal ve doğa üstü varlıklar (Tanrı, Tanrılar, Tanrı'nın yardımcıları vs.) tarafından yapılan "model eylem" ya da "ilk eylem"lerin tekrarından ibarettir. Onun içindir ki, "ilkel" insan, her bir eylemini kutsalın ve yaratılışın tekrarı olarak algılamıştır.[1] Türklerin ve diğer pek çok dünya milletinin yaratılış mitolojilerine göre,[2] "başlangıç"ta Tanrı tarafından yapılan eylemlerin

* Doç. Dr. Mehmet Açа, Balıkesir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Balıkesir.

1 Mircea Eliade, bu durumu şu şekilde açıklamaktadır: "Şimdi insanî eylemlere dönelim-salt otomatizm sonucu olmayan eylemlere tabiî. Bunların anlamları, değerleri kaba fiziksel verileriyle değil bir ilk eylemi yeniden üretme, bir mitsel örneği tekrarlama özellikleriyle bağlantılıdır. Beslenme salt fizyolojik bir işlem değildir; aynı zamanda bir komünyonu yenilemektedir. Evlilik ve kolektif orjin mitsel prototipleri yansıtır; bunlar tekrar edilirler, çünkü başlangıçta ("o günlerde", in illo tempore, ab origine) tanrılar, atalar veya kahramanlar tarafından dinsel amaçla ifa edilmişlerdir. "İlkel", arkaik insan bilinçli davranışında daha önce başka birisi tarafından, insan olmayan bir varlık tarafından yapılmamış ve yaşanmamış herhangi bir eylemi yaptığını ileri sürmez. Onun yaptığı her şey daha önce yapılmıştır. Yaşamı başkalarınca başlatılmış hareketlerin bitmek bilmez tekerrürüdür." (Eliade 1994: 18-19)

2 Sümer, Babil, İran, Yunan ve İbranî ("Kitab-ı Mukaddes") yaratılış hikâyeleriyle "Kur'an"daki yaratılış ve cennetten düşüş hikâyeleri ve bu hikâyeler üzerindeki çeşitli yorumlar için bkz. Hooke 2002: 29-37, 51-56, 144-166; Eliade 2003: 90-93, 204-209, 305-321, 375-403; Ögel 1989: 419-430, 475-477; Hançerlioğlu 1993: 11, 185, 213-214, 395-396, 490-491, 553-554; "Kur'an" (Bakara Suresi, 30.-38. Âyetler).

başında, kendisine baş kaldıran şeytan (Erlik) ile ona uyarak yasak meyveyi yiyen Âdem (Törüngey) ve Havva (Eje)'yı cezalandırmak gelmektedir (Erlik sonsuza dek karanlıklar ülkesine/yer altına hapsedilirken Eje ve Törüngey de geçici bir süre için Tanrı mekânından çıkarılarak yeryüzüne indirilmektedir/düşürülmektedir).[3] İlk insanlar tarafından işlenen "ilk suç" ve Tanrı tarafından verilen "ilk ceza", "ilkel"in düşüncesinde bir modeli oluşturmuş,[4] her bir suç ve sonrasında verilen her bir ceza, "başlangıç"taki "ilk suç"u ve "ilk cezalandırma"yı tekrarlama anlamına gelmiştir. Türk mitolojisindeki ifadesiyle ilk suç, Erlik için sonsuz, Törüngey ve Eje için ise geçici bir düşüşü, gurbeti, hapsi, mahrumiyeti ve ölümlülüğü getirmiştir. Kısacası, insan için yaratıldığı mekân olan Tanrı mekânı, yani, cennet, arayıp yeniden bulmak isteyeceği "kayıp cennet"e dönüşmüştür.

Altay Türkleri arasından W. Radloff tarafından derlenen ve yabancı kültürlerin etkisinde kaldığı anlaşılan yaratılış efsanesinde,[5] Tanrı mekânında yaratılan Törüngey (Âdem) ile Eje (Havva)'yi baştan çıkarıp dokuz dallı kutsal ağacın dört dalındaki yasaklanmış meyveleri[6]

---

3 İlk günahın işlenmesinde "Tevrat" ile "Kur'an", Tanrı'nın tutumu konusunda ayrılmaktadır. Orhan Hançerlioğlu, bu fark ve Hristiyanlıktaki İsa'nın fedakârlık ederek Tanrı'yı yatıştırdığı yönündeki inanış hakkında şunları yazmaktadır: "Bu ilk günah üzerinde Tevrat'la Kur'an arasında şöyle bir ayrılık da vardır: Müslümanların tanrısı Âdem'in tövbesini kabul eder, sadece onları yeryüzüne indirmekle yetinir. Yahudilerin tanrısıysa Âdem'le Havva'yı ve onlarla birlikte 'yılan'ı lânetler. İsa'nın kendini feda edip çarmıha gerilmekle insan soyunu bağışlattığı konusu Hristiyan dünyasında XVI. yüzyıla kadar tartışılmıştır. XVI. yüzyılda kilise bu konuda kesin kararını vermiş ve İsa'nın fedakârlığıyla tanrı öfkesinin yatışmış olduğunu bildirmiştir." (Hançerlioğlu 1993: 213-214)

4 Nitekim Mircea Eliade, mitin, insan davranışı için bir model teşkil etme, hayata ve dolayısıyla insana anlam ve önem kazandırma yönlerine de dikkat çekmektedir (Eliade 1993: 10).

5 (İnan 1986: 14-19)

6 "Kitab-ı Mukaddes"te zikredilen meyvelerinin yenilmesi yasaklanan ağaç "iyiyle kötüyü bilme ağacı" olarak isimlendirilmekte ve bu ağacın dalındaki meyvelerden yenildiği taktirde iyiyle kötü bilinecek ve tıpkı Tanrı gibi olunacaktır. Altay Türkleri arasından derlenen metinde ise ağacın dört dalındaki meyvelerin yasaklanmasının nedeni hakkında herhangi bir kayda yer verilmemektedir. "Yahve insana şu buyruğu verdi: "Bahçede istediğin ağacın meyvesini yiyebilirsin. Ama iyiyle kötüyü bilme ağacından yeme; çünkü ondan yediğin gün kesinlikle ölürsün" (Eliade 2003: 207). "Tanrı Yahve dedi ki: Âdem iyiyle kötüyü bilmekle bizlerden biri gibi oldu! Artık hayat ağacına uzanıp meyve almasına, yiyip ölümsüz olmasına izin verilmemeli!" (Eliade 2003: 208). "Kitab-ı Mukad-

yedirerek ilk günahı işleten Erlik, Kuday (Tanrı) tarafından üç kat yerin altındaki ay ve güneşi olmayan karanlık bir dünyaya gönderilir. Eğer Tanrı'ya karşı düşmanlık beslemez, insanlara fenalık etmezse tekrar Tanrı'nm yanına gidebilecektir. Eje ile Törüngey de yasaklanmış meyveyi yedikleri ve Tanrı'ya asi oldukları için Tanrı mekânından, yani cennetten çıkarılmışlar, çeşitli haklardan (Ölümsüzlük, Tanrı tarafından beslenme vs.) mahrum edilip çeşitli yükümlülüklerle dünyaya gönderilmiş, düşürülmüşlerdir. Kuday (Tanrı), yasak meyvenin yenilmesinden sonra dişiye (Eje) gebe kalma, çocuk doğurma ve doğum sancısı çekme cezasını verirken[7] erkeğe de (Törüngey) Tanrı gibi olamama (ölümlü bir varlığa dönüşme), dokuz kız ve dokuz oğul evlâda sahip olma, insanları dünyaya getirme cezası vermiştir. Verilen cezalardan da anlaşılacağı üzere, doğurganlık dişiye bir ceza olarak verilmiş, Tanrı katında Tanrı gibi ölümsüz bir varlık olan insan ölümlü bir

---

des"in "Tekvin" kitabının 3. babında yılanın Havva'ya yasak ağacın meyvesini yemesi için "ondan yediğiniz gün, o vakit gözleriniz açılacak ve iyiyi ve kötüyü bilerek Allah gibi olacaksınız" dediğinden söz edilmektedir (Hooke 2002: 62-63). İfadelerden de anlaşılacağı üzere, yasak ağaçtan yiyen Âdem'in Tanrı gibi olacağı düşünülmüş ve bundan dolayı da Tanrı(lar) tarafından cezalandırılmıştır.

7 Hristiyanlık'taki çocuğun günahkâr doğduğuna ve ancak vaftiz edildikten sonra günahlarından arınabileceğine dair inanışı, acaba, yasak meyvenin yenilmesi sonucunda cennetten çıkarılmış olma ve doğurganlığın kadına bir ceza olarak verilmesi ile açıklamak mümkün müdür? Hristiyanlık inancında, sanki, her doğum, yasak meyveyi yiyerek ilk günah işlemeyi ve bu günahtan dolayı da cennetten çıkarılmayı yinelenmiş gibidir gibi bir sonuç çıkarmak mümkün müdür? Nitekim ilk insan günahkâr olduğu için dünyaya indirilmiştir. Bu noktada dinsel inançla desteklenmiş olan mitik hafızanın uzun süre Hristiyanlar arasında canlı kaldığına hükmetmemiz doğru olabilir mi? Acaba Orta Çağ Avrupasının kadını şeytan ve cinlerle eş değer bir varlık olarak görmesini de Âdem'in yasak meyveyi yemesine neden olan ve şeytana ilk uyan Havva faktörüyle birlikte düşünmek mümkün müdür? Ayrıca, bu tutumda Âdem'in oğulları arasında yaşanan ilk kavgaya ve ilk cinayetin (Hâbil ile Kâbil olayının Sümer mitolojisinde yer alan en eski versiyonu "Dumuzi ile Enkimdu Mitosu" için bkz. Hooke 2002: 43-44) işlenmesine neden olan merkezinde kadının bulunduğu kıskançlığın ("Kur'an"a göre, kıskançlığın nedeni, Tanrı'nm Hâbil'in kurbanını kabul edip Kâbil'inkini kabul etmemesidir. Son olarak acaba Müslümanlar, neden her cinsel ilişkiden sonra mutlaka yıkanma gereğini duyarlar? Bunu sadece İslâm'ın öyle buyurmasıyla açıklamak mümkün müdür? Yoksa, yine ilk günaha, "baştan çıkaran" Havva'ya, cinsellik üzerine işlenen ilk cinayete ve özellikle de cinsel ilişki ile ilk günahkâr insanın yeryüzüne indirilişini tekrarlamak anlamına gelebilecek bir çocuğun dünyaya getirilmesine neden olma gibi bir düşünceye mi gitmek gerekecektir?

varlık hâline dönüştürülmüştür.[8] Ayrıca, her daim Tanrı'nın yanında olan ve Tanrı'yı görebilen insan, hem çalışmak zorunda bırakılmış, hem yükümlü kılınmış, hem de Tanrı'nın yanında olamama ve onu görememe cezasına çarptırılmıştır. Kuday (Tanrı), insanlara şöyle hitap etmiştir: "Bundan sonra size yemek vermeyeceğim. Kendinizi kendi gücünüzle kazanarak besleyiniz. Sizinle konuşmayacağım. Size Maytere'yi göndereceğim".[9]

Eje ile Törüngey'in çeşitli haklardan mahrum kalmaları ve dünyaya gönderilmeleri/düşürülmeleri geçicidir. Şayet, gönderildikleri dünyada iyi kullar olarak hayat sürerler ve Erlik'in hilelerine aldanıp yoldan çıkmazlarda tekrar Tanrı katına çıkıp mahrum kaldıkları tanrısal özelliklere sahip olabileceklerdir. Erlik ise başlangıçta geçici bir şekilde

---

8 Değerli araştırıcı Bahaeddin Ögel, yasak meyvenin bir sembolden ibaret olduğunu ve cennetten çıkarılma ile insanın ölümsüz bir varlıktan ölümlü bir varlık hâline dönüştüğüne dikkat çekmektedir: "Yasak olan veya olmayan meyvalar, tamamı ile sembolik idi. Bunlar daha ziyade, iyi ile kötü hareketi birbirinden ayırt edip, iradesini kullanarak kötü şeyleri yapmaması için verilen bir tembihten başka bir şey değillerdir. Ölümsüz olarak cennette yaşayan insanlık, yere inince ölümlü bir varlık olmuştur. Yine bazı Altay ve Yakut Türklerine ait yaratılış destanlarında Tanrı, ilk insanın çamurdan şeklini yapmış ve ona ölümsüz bir ruh aramaya gitmişti. Fakat şeytanın gelip de, bu şekilleri muhafazaya memur edilen köpeği kandırarak bunları kirletmesi üzerine Tanrı çok kızmıştı. Tanrı yarattığı bu ilk insanlara birer ruh vermişti ama; ne işleri varsa görsünler diye de onları yeryüzüne salmıştı. Bu yüzden de insanlık, hastalık ve ölümden kurtulamamıştı." (Ögel 1989: 475) İnsanın hastalıklı, zayıf bir varlık olması hususu, başta Sümer ve Babil yaratılış mitleri olmak üzere "Tevrat", "İncil" ve "Kur'an"da da yer almıştır. Sümer yaratılış mitinde insanın hastalıklı, çelimsiz ve zavallı bir varlık olması hususu, Hooke tarafından şu şekilde aktarılmaktadır: "Enki insanın yaratılmasını kutlamak için bir ziyafet verir. Enki ve Ninmah çok şarap içip sarhoş olurlar. Ninmah "derin suların üzerindeki" balçıktan biraz alıp, birinin kısır kadın, ötekisinin hadım erkek olması dışında ne oldukları belirsiz altı farklı insan yaratır. Enki hadımın yazgısının kralın önünde [hizmete] durmak olduğunu bildirir. Mitos, Enki'nin ise daha başka şeyler yarattığı eylemlerini betimleyen sözlerle sürer. Akılca ve bedence çelimsiz bir insan yaratır ve Ninmah'tan bu acınacak yaratığın durumunu iyileştirecek bir şey yapmasını ister; ancak Ninmah hiçbir şey yapamaz ve böyle bir varlık yarattığı için Enki'yi lânetler. "İnsan" anlamına gelen İbranî sözcüklerinden bir "enoş" olup, "zayıf" ya da "hasta" anlamına gelen bir sözcük köküdür. İnsanın bu yönü, İbranî şiirinde sık sık vurgulanır; insanın tanrısal amacın evrende kendisine vermeyi düşündüğü yeri dolduramayışı yolundaki İbranî insan anlayışının altında, Sümer mitolojisinde gördüğümüz bu ilginç öge yatsa gerek." (Hooke 2002: 37)

9 (İnan 1986: 16)

yerin altına, yani, karanlıklar ülkesine atılmıştır. Fakat, ileride Tanrı'nın affına mazhar olan Erlik, daha sonra davasını sürdürdüğü için sonsuza dek karanlık dünyaya gönderilecektir. Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere, Tanrı, Erlik'i ebediyen karanlığa, ilk insanları ise geçici olarak sürgün, hapis hayatı ("düşkünlük") yaşamaya mahkûm etmiştir. Eğer, sürgün ya da bir başka deyişle hapis hayatı iyi bir şekilde geçirilirse sürgün ya da hapis hayatı sona erecek, gerçek mekâna (Tanrı katı, cennet) geri dönülebilecektir. Yaşanan "düşüş", sürgün ya da hapis hayatı, nefsin cezalandırılması, terbiye edilmesi anlamına gelmektedir. Nitekim, günümüzde de yasalara ve toplumsal normlara karşı gelenler, han ya da devlet başkanının temsilcisi olduğu sözlü ve yazılı yasalar tarafından çeşitli haklardan mahrum edilerek aile ocağından, toplumdan, günlük hayattan soyutlanarak cezalandırılmaktadırlar.

Yaratılış efsanesindeki cezalandırmayı, doğrudan "düşüş", "ölüm", "mahrumiyet", "hapis", "sürgün", "gurbet" ve "kayıp cennet" kavramları ile birlikte yorumlamak gerekmektedir. İnsan, işlediği bir kabahatten dolayı Türk inanış sisteminde göğün yedinci ya da dokuzuncu katında olduğuna inanılan Tanrı katından (cennet) yere indirilmiş ya da düşürülmüş, geçici bir süreliğine ölümsüzlük vasfını ve cennetini yitirmiş bir şekilde gurbete salınmış, Tanrı katındaki haklardan mahrum kalma anlamına gelen bir hapis hayatına mahkûm edilmiştir. Bundan dolayıdır ki, kişioğlu daha dünya üzerine indiği ilk günden itibaren yeniden ölümsüzlük peşinde koşmuş, tekrar Tanrı katına çıkarak ölümsüz ve tanrısal bir varlık olabilmek uğruna, gurbet ya da hapis hayatının iyi bir şekilde geçmesi için çaba sarf etmiştir.[10] Onun içindir

---

10 Dünya mitolojilerinde yeniden ölümsüzlüğü yakalama çabalarında "abıhayat" önemli bir yer işgal etmiştir. Türk mitolojisinde de "Ural Batır" destanı, tıpkı, Sümerlerden Babilonya'ya geçmiş olan "Gılgamış" destanı gibi, bütünüyle ölümsüzlüğü sağlayan "tiri hıv"ı (hayat pınarı, dirilik suyu, abıhayat) arama üzerine kurulmuştur ("Ural Batır" için bkz. Ergun-İbrahimov 1996). Sümerlerden Babilonya'ya geçen "Gılgamış"ta Gılgamış'ın ölümsüzlüğü yakalamış olan Utnapiştim vasıtasıyla denizin dibine dalarak çıkardığı yeniden gençleştirme özelliğine sahip olan bitki, bir yılan tarafından kaçırılır. Bitkiyi alıp kaçan yılan, giderken derisini değiştirip gerisinde bırakır. Gılgamış'ın ölümsüzlüğü yeniden yakalama girişimleri, diğer pek çok metinde olduğu gibi, bu nedenle başarısızlıkla biter (Hooke 2002: 67). "Gılgamış" destanı vasıtasıyla, yasak meyvenin yenilmesini sağlayarak ilk insanın ölümsüz bir varlıktan ölümlü bir varlık hâline gelmesine neden olan hileci yılanı bir kez daha aynı işlevi yerine getirir bir şekilde görebilmekteyiz. Yılan, "Gılgamış"ta, insanın yeniden ölümsüzlüğü yakalamasını engeller bir konumda görülmektedir.

ki ölüm, tasavvuf ve Budizm'de[11] çekilen acıların son bulması, gerçek vatana dönüş, bedene ve dünyaya hapsedilen ruhun tahliyesi, yeniden sonsuzluğu yakalayış, dünya üzerinde yaşanan ölümden sonra gerçek anlamda "diriliş" olarak nitelendirilmiştir.

Diğer yandan Şamanizm'de Şaman adayları karanlık bir mekâna hapsedip kendilerini açlığa, karanlığa mahkûm ederek sembolik ölümü yaşamışlardır. Bu uygulama, gönüllü bir uygulamadır ve tasavvuftaki "çile" ile örtüşmektedir. Şaman adayı, çeşitli rahatsızlıklar yaşadığı ve kendisini toplumdan soyutlayıp inzivaya çekildiği dönemlerde ya da kendinden geçtiği anlarda (Sara nöbetleri, bayılmalar vs.) ruhlar tarafından bedeni parçalanmakta, iç organları çıkarılmakta ve daha sonra tekrar birleştirilerek diriltilmektedir. Değerli araştırıcı Mircea Eliade, *Şamanizm* adlı çalışmasında, Şamanlığa geçişte adayın sembolik olarak ölüp dirildiğine ve ancak bu ölüp dirilme neticesinde Tanrı ya da ölmüş büyük Şamanların ruhları tarafından seçilen adayın Şamanlık vasfına sahip olabildiğine dikkat çekmiştir. Ayrıca, bir yaş grubundan ötekine geçebilmek, gizli cemiyetlere ve kabile üyeliğine dâhil olabilmek için de ölüp dirilme ritüeli ön plâna çıkarılmış; fakat, buradaki ölüp dirilmeler, bedenin ruhlar tarafından parçalara ayrılarak yeniden birleştirilip diriltilmesinden ziyade, mezarlıklarda yatma ya da ölü gibi hiçbir şey yiyip içmeden kapalı bir mekânda günlerce beklemekten ibarettir. Aday, ölülerin bulunduğu bir mekânda geceler boyu kalmakta ve ölümü sembolik anlamda yaşamaktadır. Sınavı başarıyla geçen aday, yine sembolik olarak dirilmekte, eski kişiliğini yitirip önceki hayatına son vererek yeni bir kişilikle gizli cemiyete ya da kabile üyeliğine dâhil olabilmektedir. Eliade, bu hususu şu şekilde açıklamaktadır: "Gerçekten de, bir yaş grubundan ötekine geçme ya da bir "gizli derneğe" kabul edilme gibi olaylar vesilesiyle yapılan törenler de, basitçe "adayın ölüp dirilmesi" formülüyle özetlenebilecek bir ritüeli gerekli kılar. En sık rastlananları hatırlatalım: a) Kırda veya ormanda (simgesel olarak öte-dünyada) insanlardan kopuk ve ölüler gibi "lârva hâlinde" yaşama dönemi: Ölülerden sayılmaları dolayısıyla adaylara uygulanan çeşitli yasaklar, (ölü kimi yemekleri yiyemez, parmaklarını kullanamaz vb.) b) Hayaletlere özgü soğuk beyaz benzi ve teni elde etmek için yüzün ve vücudun külle veya bazı alkali maddelerle boyanması; cenaze maskeleri, c) Tapınakta veya fetiş evinde sim-

---

[11] Budizm ve özellikle de "Nirvana" hakkında bkz. Campbell 1993: 253-525; Eliade-Couliano 1997: 53-71; Hançerlioğlu 1993: 90-91, 105, 196, 228, 295, 367.

gesel olarak gömülme, d) Simgesel olarak yer altı dünyasına iniş, e) Hipnotik uyku; adaya bilincini yitirten içecekler, f) Güç sınavlar: Sopayla dövülme, kızartılmak üzere ayakların ateşe tutulması, havada asılı bırakılma, parmakların kesilmesi ve buna benzer başka acı verici işlemler."[12]

Şamanlığa geçişte, tıpkı bir yaş grubundan diğerine geçiş ya da gizli bir cemiyete giriş uygulamalarında olduğu gibi, "oruç"un önemli bir yer işgal ettiği görülmektedir. Kuzey Amerika Kızılderilileri arasında oruç, hayal görebilmenin en önemli dayanaklarından birisidir: "On iki, on üç yaşlarındaki erkek çocuk babası tarafından ıssız bir yere bırakılır. Hayvanları uzak tutması için küçük bir ateş vardır ve çocuk orada oruç tutarak dua eder. Oruç ruhsal ziyaretçi gelene kadar üç veya daha fazla gün sürer ve insan veya hayvan biçiminde görünen ziyaretçi onunla konuşarak ona güç verir. Çocuğun daha sonraki yaşamı bu hayalle belirlenecektir; ona gelen ruh Şaman olarak insanları sağaltma gücü verebilir, hayvanları yakalayıp avlama gücü verebilir veya savaşçılık yeteneği vermiş olabilir. Eğer kazanılan yetenekler gencin arzularını tatmin etmezse, tekrar, istediği kadar, oruç tutabilir."[13]

Campbell'in aktardığı bilgilerden de anlaşılacağı üzere, "oruç", nefsi terbiye etmek ve dikkati dış dünyadan iç dünyaya yoğunlaştırmanın yanı sıra, "başlangıç"ta çiğnenen yeme yasağını sürdürmek, yeme yasağının hiç ama hiç ihlâl edilmediğini bireyin hafızasına kazımak anlamına da gelmektedir. "Başlangıç"taki tanrısallığı ya da ebedîliği ortadan kaldıran şey, yasaklanan şeyi yemek ya da nefse hâkim olamamak olduğuna göre, işlenen hatayı hiç yaşanmamış gibi sayarak yeme yasağını sürdürmek tanrısallığı ya da ebedîliği sürdürmek ya da yeniden kazanmak anlamına gelecektir. Nitekim, sıradan bir insanı ziyaret edip de çeşitli güçler vermeyen ruhsal ziyaretçi, ancak kutsallığını inziva ve oruçla yeniden kazanan Şaman adayını ziyaret etmekte, ona çeşitli güçler bahşetmektedir. İnziva ve oruç, Tanrı'ya yakın olmayı, ona yaklaşmayı sağlamaktadır ve böylece yeniden kutsallaşan kul (Şaman adayı) ile kutsallığı bahşeden Tanrı arasındaki diyalog yeniden başlamaktadır.

"Başlangıç" ya da "yaratılış aşamasında" Tanrı tarafından verilen mahrumiyet ve hapis cezası, tasavvufta da tekrar Tanrı ile bir olma adı-

12 (Eliade 1999: 89-90)

13 (Campbell 1992: 247-248)

na, tıpkı Şamanizm'de olduğu gibi, gönüllü mahrumiyete dönüşmüştür. Tasavvufta adaylar (halvete girecek dervişler) "çile"[14] kavramı çerçevesinde gönüllü bir şekilde nefsi terbiye etme, yok etme sürecinden geçirilmişlerdir. Bu da, arzu ve ihtirasın, dünyevî arzuların öldürülmesi, Tanrı yoluna bütün dünyevî arzulardan arınarak girilmesi anlamına gelmektedir. Özellikle de bir şey yiyip içmemek, dış dünyayla irtibatı kesmek, konuşmamak gibi kurallar, kişinin ölmeden diri diri mezara girmesi anlamına gelmektedir. Nitekim, mezar hayatı yaşayan derviş, kırk günün sonunda "çilehane"den çıkmakta, bu çıkış da arınmış bir şekilde yeniden doğuşu ifade etmektedir. Burada aslolan, bireyin yeme yasağını ihlâl edilerek kaybettiği tanrısallığını gönüllü bir şekilde yemeyerek kazanmaya çalışması olsa gerektir. Geçici bir süreliğine hapis hayatı yaşanmış, çile doldurulduktan sonra ıslah olan birey, tekrar dünya üzerine çıkarılmıştır. "Çile"deki yeme içme yasağı ya da kısıtlamasını, cennetten çıkarılmaya ve insanı Tanrı'dan uzaklaştırarak

---

14 Farsça "kırk günlük süre" anlamına gelen "çihle" kelimesinden gelen "çile" ya da "çille", genelde "çilehane" adı verilen bir yere çekilmek, ibadet için dünyevî ilişkileri asgarîye indirerek zaman zaman mescitlerde bulunmak anlamına gelmektedir: "Umumiyetle tekkenin odalarından birinde (çilehane) olur. Şeyh, halvete girecek dervişi bu odaya dua ve Fatiha ile sokar ve oradan ayrılır. Hücrede seccade, dayanak ve Kur'an'dan başka bir şey yoktur. Gündüzleri oruçla geçirilir. İftar ettikleri yiyecek derece derece, tahammüllerine göre, azaltılarak kendilerine getirilir. Derviş zaruret olmadıkça dışarıya çıkmaz ve kimse ile konuşmaz. Gece ve gündüzleri ibadet, zikir ve tefekkürle geçirir. Geceleri yatarak değil otururak ve bir şeye dayanarak uyur. Kırkıncı gün şeyh dervişi çile'den çıkarır. O gün kurban kesilir. Derviş yıkanarak, çamaşır değiştirir. Kurbanın ciğerinden yer veya etinin suyu ile yapılan çorbayı içer. Şeyh lüzum görürse derviş üst üste birkaç defa çile'ye girer. Mevlevîlikte çile, rıza kelimesinin ebced hesabındaki tutarı olan "bin bir gün" sürer. Derviş bu süre içinde özellikle mutfak hizmetleri görür, az konuşur, sema, ney çalar, mesnevî okur. Bu müddetin bitiminde üç gün hücrede kapalı olarak kalır ve "dede" unvanını alırdı. Bektaşîlikte de çile hizmetlidir. Yalnız muayyen bir zamanla sınırlı değildir. Çileyi tamamlamaya "çile çıkarmak" (veya çekmek), tamamlayana "çilekeş" (çile çeken), tamamlamadan bırakmaya "çile kırmak", bırakana "çile kırgını" veya çile-şiken denirdi. Çilekıran pişman olup dergâha dönse çileye yeniden başlamak zorundaydı. Çile kırmak çok büyük bir suç kabul edilmiştir. Çileyi kıranın manevî bir felâkete uğrayacağı umumî inançtır. Bektaşî geleneğine göre diğer tarikatlarda görülen çile "çile-i zenân" (kadınların çilesi)dır. Menkabeye göre bunu Hacı Bektaş Velî söylemiştir. Kendisi "çile-i merdan"ı (erkeklerin çilesi) tercih etmiştir. Buna göre Kilis yakınlarında Davut Peygamber makamında her gün bir sığır yiyip su içmeden ve abdest bozmadan kırk gün ibadet edip çile çekmiştir." (Komisyon 1997: 148).

ölümlü bir varlık hâline getirmeye neden olan "yasak meyve"nin yenilmesinden dolayı duyulan pişmanlıkla da açıklamak mümkündür. Sanki, insan, yeme arzusu nedeniyle cennetten çıkarıldığına inanmış, bundan dolayı da belirli bir süre kendisine yemeyi yasaklamış gibidir. Nitekim, dinlerde ve kültürlerdeki orucu, sadece nefsi terbiye etmek, yiyeceğin kıymetini bilmek, açların hâlinden anlamak ve yasla açıklamak yerine, "başlangıç"taki yasaklanmış meyveyi yemekten dolayı duyulan pişmanlığın ifadesi, yemeye dayalı günahın hiç işlenmemiş gibi kabul edilmesi biçiminde de değerlendirmek mümkündür. Birey, tutulan oruçla, sanki "Bak ben kendimi yemekten men ettim ve aslında o yasaklanmış olan meyveyi hiç yemedim" demeye çalışıyor, böylece sonsuzluğuna son veren yeme ile ilgili davranışını hafızalardan silerek yeniden sonsuzluk ya da ölümsüzlüğü yakalamayı, yeniden cennete ya da Tanrı mekânına vasıl olmayı amaçlıyor gibidir. Nitekim, tasavvufta derviş, tanrısallaşma yolunda ilk adımını "çile" ve çile sırasındaki yeme içme yasağı ile atmaktadır. Bu süreci tamamlayabildiği taktirde ölümsüzlüğü yeniden yakalama ve yeniden tanrısallaşabilme yoluna girebilmektedir. Derviş, "çile" ile bu dünyadaki "ölüm"e ya da ıstıraba bir son vermekte, çile sonrasında yeniden hayata ("gerçek ve sonsuz hayat"), yani, Tanrı katındaki yaşama kavuşmaktadır. Yani, "ölü" ya da "ölümlü" bir varlık aşamasından ölümsüz, tanrısal bir varlık aşamasına geçmektedir. Aday, kırk günlük bir sembolik ölümle, gurbet, hapis anlamına gelen dünya hayatını, yani, ölüm sürecini tamamlamakta, yeniden dirilerek Tanrı mekânına doğru adım adım ilerlemektedir. Bir başka deyişle, cennetten çıkarılma ve dünyaya düşürülme süreci, sembolik ölümle tamamlanmakta, verilen ceza çekilip bitirilmekte ve sonuçta birey cezasını tamamlamış ve "başlangıç"taki günahı bir daha işlememek üzere nefsini terbiye etmiş bir şekilde Tanrı'ya doğru yükselmektedir.

Orhan Hançerlioğlu, "çile"nin "ilkel"lerde de yaygın bir şekilde görüldüğünü ifade etmektedir. Hançerlioğlu, Avustralya "ilkel"lerinde gençlerin dinsel yaşama girebilmek için ormanlara çekildiklerini, oruç tuttuklarını ve hiç kimseyle konuşmadıklarını bildirmektedir.[15] Bu ifadeler, bizi doğrudan tasavvuftaki "çile"ye götürmektedir.

Çileciliği (Fr. Ascétisme), bedeni küçümsemeyi öğrenme yoluyla ruhu yüceltme diye tanımlayan Hançerlioğlu, konu hakkında şunları yazmaktadır: "Bu anlamda her türlü eğitim de çile" niteliği taşır. Örne-

15 (Hançerlioğlu 1993: 105)

ğin, "Buda", eski Hint geleneklerine uyarak böylesine bir çileyle kendini eğitmiştir. Hristiyanlıkta çilecilik, Âdem'in elma hırsızlığından ötürü soyaçekim yoluyla aşağılanmış insanın kendini cezalandırmasını dile getirir. Manastırların kuruluşundan önce çöller, "târik-i dünya" (dünyayı bırakmışlar) adı verilen çilecilerle doluydu. Manastırlar, bu bireysel çilecilikleri bir disipline sokmak amacıyla kurulmuştur. İslâmlığın bütün tasavvuf tarikatlarında çile çekmek, bilgiye ermenin (ermişliğin) ilk basamağıdır. İslâm inançlarına göre, bilgisizlerin çileciliği tanrıdan gayri her şeyden "vazgeçmek"tir. Hint inançlarında aynı erek "nirvana"laşmakla elde edilir. Antikçağ Yunanlılarında Stoacılar ve Kinikler, kendilerini böylesine çilelerle eğitirlerdi.[16]

Hançerlioğlu'nun ifadelerinden de anlaşılacağı üzere, aslında dünyadan geçiş ve bütünüyle öteki dünyaya yöneliş anlamına gelen Hristiyanlıktaki çileciliğin kökeni, Âdem'in "elma hırsızlığı"na, yani, insanın nefsine sahip olamaması, özellikle de "şeytanın kapısı" olarak nitelendirilen "dişi"ye uyması düşüncesine dayanmaktadır.[17] Nefsine hâkim olamayan, "dişi"ye ve dolayısıyla şeytana uyan insanın cennetten çıkarılmasına ve ölümlü-hastalıklı bir varlık hâline dönüşmesine neden olan ilk günahtan dolayı kendisini cezalandırması ve hatta aşağılaması anlamına gelen manastıra kapanma ya da inzivaya çekilmede cinsel ilişkinin, evliliğin yasaklanması hayli dikkat çekicidir. Çilecilik ya da inzivaya çekilmeyi sadece inanmış Hristiyan'ın kendisini gönüllü olarak aşağılamak, cezalandırmak, dünya ve hayattan mahrum bırakmak istemesiyle açıklamak kanaatimizce yeterli olmayacaktır. Bu davranışla "başlangıç"taki menfur olayla ilgili hafızanın sıfırlanmaya çalışıldığı, olayın hiç yaşanmamış ve gerçekleşmemiş gibi kabul edilmek istendiği gözlemlenmektedir. Kısacası, "düşüş"ün getirdiği acı unutulmaya, hatta "düşüş" hafızalardan çıkarılmaya çalışılmaktadır.

---

16 (Hançerlioğlu 1993: 105)

17 "Dişi" ya da "kadın"ın şeytanla sıkı bir ilişki içerisinde olduğu inanışı, Lebed Tatarları arasından derlenen yaratılış mitinde de kendisini göstermektedir. Bu metne göre, erkeğin yaratılışı Tanrı'ya bırakılırken "dişi" ya da "kadın"ın yaratılışı şeytana bırakılmıştır. Metinde ayrıca, İbranî mitolojisinde olduğu gibi, dişinin erkeğin kaburga kemiğinden yaratıldığı inanışına da yer verilmiştir: "... Tanrı önce yeryüzünde tek başına yaşayan insan yarattı. Bu insan erkek idi. Bir gün Tanrı'nın yarattığı erkek uyurken şeytan onun göğsüne bastı. Bunun üzerine erkeğin kaburgalarından bir kemik ayrılarak yere düştü. Bu kemik biraz daha uzayınca, bundan kadın meydana geldi." (Taş 2002: 85)

Buraya kadar verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere, "düşüş", "mahrumiyet" ve "hapis", "başlangıç"ta kişioğlunun isteği dışında yaşanırken Şamanizm, tasavvuf, Budizm ve Hristiyanlık'taki "düşüş", "mahrumiyet" ve "hapis" birey tarafından gönüllü bir şekilde yaşanmaktadır. "Başlangıç"taki, "düşüş", "mahrumiyet" ve "hapis", bireyin tabuyu çiğnemesi üzerine cezalandırma aracı olarak karşımıza çıkarken Şamanizm, tasavvuf ve diğer dinlerdeki "düşüş", "mahrumiyet" ve "hapis", bireyin nefsini cezalandırması ve terbiye etmesinin bir aracı olmanın yanı sıra, yeniden tanrısallaşabilmesi ya da kutsallaşabilmesinin temel araçları olarak görülmüştür. Aşağıda kısaca ele alacağımız devlet sistemleriyle bazı inanç sistemlerindeki (Alevîlik-Bektaşîlik) "mahrumiyet", "düşüş" ve "hapis" de tıpkı "başlangıç"taki gibi, tabu ya da yasaları çiğneyen bireyi kendi iradesinin dışında cezalandırmayı, olgunlaştırmayı, suç işlemekten uzak tutmayı ve en önemlisi de suçu işleyeni zarar gören kurum ya da birey adına cezalandırmayı amaçlamaktadır. "Başlangıç"ta bireyi düşüren, mahrum bırakan, kendi katından dünya üzerine düşüren güç bizzat Tanrı iken, devlet ve inanç sistemlerinde bu işi yapan, meşruiyetini ister dinden, ister demokrasiden ve isterse başka bir kaynaktan alsın bizzat devlet ya da hükûmetle dinî liderin (pir, dede) bizzat kendisidir.

Alevîlik ve Bektaşîlikte en büyük dinî ceza, suç işleyen bireyin "düşkün" ilân edilmesidir. Düşkünlük, toplum dışına atılmak anlamına gelmektedir ve bu uygulama ile birey, içinde yaşadığı toplumdan uzaklaştırılmakta, haklarından mahrum edilmektedir (Düşkün olanlar cem törenlerine katılamazlar, kurban yiyemez ve yediremezler, toplumdan dışlanırlar. Ailesi bile o kişiyi bu yanlış davranışından dolayı koruyamaz. Çünkü yanlış yapan kişiye sahip çıkan da düşkün ilân edilir vs.). Bir nevi hapis hayatı anlamına gelen "düşkünlük" uygulaması, Yahudilikten Hristiyanlığa geçmiş olan "aforoz"u akla getirmektedir.[18]

---

18 "Din dışına çıkarma... Lânetleme anlamını da kapsayan aforoz, Yahudiliğin ortaya attığı dinsel bir cezalandırmadır. Aforoz (Yu. Aphorizein) sözcüğünden bozularak aforoz biçiminde yaygınlaşan bu deyim, Tevrat'a göre büyük günahlarda uygulanan dinsel bir lânetleme ve topluluk dışına çıkarma işlemini dile getirir. Yahudilik âlemiyle ilişkilerin tümüyle kesilmesine İbrânice Herem (çıkarma), sadece ailesi dışındakilerle ilişkinin kesilmesine Nidui uygulamaları bir hayli çeşitlenmiştir. Cezalandırılan kişiyi sadece kimi çıkarlarından yoksun bırakan küçük aforoz, papalık kararıyla gerçekleşen latae sententiae aforoz, yargılanmayı gerektiren ve yargı sonunda verilen terendae sententiae aforoz vb. gibi aforoz çeşitleri Protestanlıkta daha da genişlemiştir. Günah çıkarma hakkından

Değerli araştırıcı Orhan Türkdoğan'ın *Alevî Bektaşî Kimliği-Sosyo-Antropolojik Araştırma* adlı çalışmasında yer alan "düşkünlük" hakkındaki şu bilgiler, konunun anlaşılması bakımından hayli önemlidir: "Düşkünlük, suçun çeşidine göre kategorileşir. Cem'e alınmazlar, ilişkilerde dışlarlar. Benzeri töre Bektaşîlerde de vardır. Bektaşîlikte ağır suç denilen Büyük Günah işlemiş olanlar (ayinlere) alınmazlar. Bunlar, daha ziyade; cinayet, zina, livata, hırsızlık ve herhangi bir suçu olmadan karısını boşamak gibi fiiilerdir. Bu suçlardan birini işleyen kimse (ikrarını bozmuş) kabul edilir. Yani yoldan çıkmış olur. Düşkün olanlar, cezalı oldukları süre içinde ayin ve erkânlara alınmazlar. Kimse kendileriyle konuşmaz, yanına varmaz. Kimseyi de yanma yaklaştırmaz. Bulaşıcı hastalıktan kaçılır ve korunur gibi bir muamele yapılır. Bu bir manevî cezalandırma şeklidir. Düşkünlük cezası affedilen veya sona erenler, aynen eskisi gibi ve hiçbir şey olmamışçasına, normal hayata başlarlar. Düşkünlükleri sona erenler tekrar ikrar verir ve yola girerler. Kısacası düşkünlük, bir çeşit toplumsal aforoz anlamını taşır. Alevî cemaatinin saklılık/gizlilik kimliğini güçlendiren, dışa açılmasını engelleyen önemli bir toplumsal kontrol mekanizmasıdır. Mürebbi Ali Taş'a göre: "Düşkün, eliyle hırsızlık yapan, diliyle kötü söyleyen ve beline güvenilmeyen kimsedir. Yani edepten yoksun kişidir. Bunları alevî erkânı dışlar..."[19]

"Alamutlular için, ister kendi içinden, isterse dıştan evlenme türünden olsun- Allah'ın emri ve Peygamberin kavli olmadan-yapılan evlenmelerde kişiler düşkün olurlar. Daha önce Ortaca Alevîlerinde gözlediğimiz üzre, kişiler kaçtıkları vakit de toplum dışı sayılırlar. Bu gibilerle ilişkiler kesilir, âyn-i Cem'e sokulmaz, kurban eti yiyemez, kurban kesse bile etini kimse kabul etmez. Kurbanı da zaten kurban sayılmaz. Kız kaçırıldıktan sonra, düşkünlükten kurtarılması için pirin gelmesini beklemesi gerekir. O hâlde, düşkünlük olgusu, statü bakımından en yüksek noktayı işgal eden kimse tarafından ancak kaldırı-

---

bir yıl yoksun bırakma, evlenme ayininden yoksun bırakma, kilise defterinden silinme gibi Protestan aforozları sadece dinsel alanla sınırlandırılmıştır; Katolik aforozlarında olduğu gibi, yurttaşlık haklarından da yoksun bırakmayı kapsamaz. Kendileriyle görüşülmesi kesinlikle yasaklanan aforozlulara Lâtince vitandi, kendileriyle görüşülebilen aforozlulara tolerati denir. Kilise, yaşayan insanlara uyguladığı bu cezalandırmayı, ölümden sonra gerçekleşecek olan dinsel af ve bağış kurumlarıyla çelişkisini düşünmeksizin, tanrı adına uygular." (Hançerlioğlu 1993: 14-15)

19 (Türkdoğan 1995: 61)

labilmektedir.[20] Mürebbi, baba veya dede gibi "piri" takip eden temsilciler tarafından bu görev uygulanamıyor. Ayrıca, iki taraf da kurbanlarını getirmek zorundadır. Bir taraf Sünnî de olsa kurban şart. Kurban kesmek, düşkünlüğün kaldırılmasında önemli bir basamağı teşkil eder. Yalnız, namus, iffet ve benzeri suçlardan kurtulması için kişinin yedi yıl beklemesi gerekir."[21]

"Düşkünlük bazı hâllerde yedi yıl sürer. 7 yıl sonra cezası biter. Eğer pişmanlık duyar, af dilerse dedeyle beraber bir kurban keser ve herkese dağıtır. Böylece cezası biter. Ama yine de cemaate tam karışamaz."[22]

Yeryüzünde insanların bir araya gelerek meydana getirdikleri en basitinden en gelişmişine bütün devlet sistemlerinde düzenin sağlanabilmesi, aynı kan ve soydan geliyor olsalar bile insanlarm huzur ve barış ortamında bir arada yaşayabilmelerinin sağlanabilmesi adına, ister

---

20 Alevîlik ve Bektaşîlikteki "düşkünlükten kurtulma" kavramı, özellikle de düşkünlükten kurtulmada en yüksek dinî otoritenin devreye girmesi nedeniyle Hristiyanlıktaki "bağış" sistemini akla getirmektedir. Hançerlioğlu'nun Hristiyanlıktaki "bağış" sistemi hakkında verdiği bilgiler arasında yer alan şu ifadeler, Hristiyanlardaki "ilk günah" psikolojisini çok güzel bir şekilde açıklamaktadır: "...bağış (Os. İnâyet, Lâ. Gratia) temelde, insanın doğuşundan bozuk ve günahlarla kirlenmiş olduğu dogmasına dayanır. Bu doğuşundan günahkârlık da insanın atası sayılan Âdem'in elma hırsızlığından ötürüdür. Günahkâr doğan insan ne etse bu günahın lekesinden kurtulamaz; onu ancak tanrının bağışı kurtarabilir. Özellikle Hristiyanlığın "Jansenizm" ve "Kayracılık" (Os. İnâyet-i Rabbaniye mesleği, Fr. Providentialisme) öğretilerine göre insanın yapabileceği tek şey, Tanrı'ya bağlanmak ve oturup Tanrı'nın bağışını beklemektir. Katolik inançlarına göre Tanrı, insanların kimini bağışlar ve kimini bağışlamaz, neden bağışladığı ve neden bağışlamadığı da bilinemez. Çünkü bu bağış, yaşam süresinde olabildiği gibi genellikle doğmadan önce gerçekleşmiş de olabilir. Kimi insanlar bağışlanmış olarak doğarlar, zengin ve mutlu olanlar böyleleridir. Yoksul ve mutsuzlarsa bağışlanmadan doğmuş olanlardır. Hristiyan felsefesinin patristik ve skolastik dönemlerinde hemen bütün kilise düşünürleri bu usa aykırılığa kandırıcı bir gerekçe bulmaya çalışmışlardır. Önceleri tanrılık bir yetki olan ve insanın doğmadan önceki -Âdem'in elma hırsızlığından soya çekimle geçen- günahına yönelen bağış, daha sonra Katolik kilisesince insanın yaşamı sırasmda işlediği günahlara ve yaşamı süresinde çekeceği cezalara yayılmış ve Papalar tarafından uygulanmaya başlanmıştır. Tanrılık bağış yetkisini ellerine geçiren Papalar bu yetkiyi Kardinallere ve Piskoposlara da verebilirler. Papanın bağışı para karşılığında olur, demek ki bu bağıştan da zenginler yararlanabilirler..." (Hançerlioğlu 1993: 73-74)

21 (Türkdoğan 1995: 120)

22 (Türkdoğan 1995: 510)

egemen bir güç tarafından konulsun, isterse toplumu oluşturan bireylerin altına imza attıkları ya da onayladıkları sözleşmeler sonucunda meydana getirilsin, her zaman bir kurallar sistemi tesis edilmiştir. İster "tebaa", ister "ulus" diye nitelendirilsinler, bir devlet çatısı altında yaşayan bireyler, hem birbirlerine hem de devlete karşı çeşitli sorumluluklar yüklenmişlerdir. Yukarıda da ifade edildiği üzere, bireye yüklenen sorumluluklar, devletin "tebaa"sını ya da "ulus"unu oluşturan bireylerin kaostan uzak tutularak temelleri neye dayanırsa dayansın "düzen" ve "nizam" içerisinde tutulmasını amaçlamıştır. Bu noktada, kuralları ortaya koyan ve denetleyen, yargılama ve cezalandırma yetkilerini elinde toplayan "devlet", meşruiyetini hangi ideoloji ya da düşünsel sistemden alırsa alsın, kurallara uymayan birey hakkında hüküm verme ve cezalandırma hakkını kendisinde görmüştür. Devletin yönetme erkine dayanarak ilân ettiği ya da bireylerin uzlaşmaları sonucunda ilân edilen kuralları çiğneyenler (Öldürenler, çalanlar, kargaşa çıkaranlar, huzuru bozanlar, yasaları çiğneyenler, devlete baş kaldıranlar vs.), yargılama ve hüküm verme yetkisine sahip "güç" tarafından çeşitli cezalara çarptırılmıştır. Yargılama ve hüküm verme yetkisini kendisinde toplayan devlet ya da hükûmetin tavrı, devlet ne kadar liberal bir renk taşırsa taşısın, "başlangıç"ta ortaya konulan modelin tekrarı anlamına gelmektedir. Yani, "başlangıç"taki Tanrı'nın yerini devlet başkanı, yasama ve yürütme organları almış, verilen kararlar dünya üzerindeki hayatı düzenlemeye yönelik kararlar olarak görülmüştür. Din ya da töreleri esas alan devlet yapılanmalarında devlet başkanı, yönetme erkini doğrudan Tanrı'dan alan seçilmiş bir kişi olarak tasavvur edilmiş ve vereceği kararlarla Tanrısal nizamın bir benzerini yeryüzünde kurmakla yükümlü tutulmuştur. Din ve törelerin yerine demokrasiyi esas alan "ideal" devlet biçimlerinde ise devlet başkanı, meşruiyetini ulus ya da halkı oluşturan bireylerden almıştır ve karar verme aşamasında halkın kendisine verdiği yetkiyi, halk adına kullanmıştır. Fakat, yönetme ve karar verme yetkisini ister Tanrı'dan alsın, isterse halktan alsın, bütün yöneticilerin tıpkı "başlangıç"taki Tanrı gibi yasalara karşı gelen bireyleri hapsettiğini, en temel haklarından mahrum bıraktığını, toplum dışına ittiğini ve hatta öldürebildiğini görmekteyiz. Bu noktada "hapis"i, devleti yönetenler tarafından verilen bir kararla bireyin kendi iradesinin dışında yaşadığı düşüş ve mahrumiyet olarak nitelendirmek gerekmektedir. Tıpkı "başlangıç"taki gibi, devlet başkanı da bireyi geçici bir süreliğine ya da ömür boyu hapsetme yetkisine sahiptir. Dünya üzerindeki "hapis" de bir düşüşü, mahrumiyeti ifade etmektedir. Nitekim "başlangıç"ta da insan, Tanrı

tarafından geçici bir süreliğine düşürülmüş, çeşitli haklardan mahrum bırakılmıştır. Devlet de bireyi hapse düşürerek çeşitli haklardan mahrum bırakmaktadır. Dilimizde yer alan "hapse düşmek", "hapsi boylamak", "deliğe tıkılmak" gibi ifadelerle hapis hayatının yaşandığı yer anlamına gelen "delik", "çukur" ve "zindan" kelimeleri, "başlangıç"taki "düşüş"ü akla getirmektedir. Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere, yer yüzündeki insanlar ve sistemler, cezalandırmak konusundaki tavırlarıyla, ne kadar gelişmiş ve değişmiş olursa olsunlar, "başlangıç"taki "model eylem"i tekrarlar bir konumda karşımıza çıkmaktadırlar. Yeryüzünde suç işleyip de bir süreliğine deliğe tıkılan, çukura ve zindana atılan, hapsi boylayan birey haklarından mahrum bırakılmakta, aile ocağından uzaklaştırılmakta, nefsî ve bedenî terbiyeye maruz tutulmakta, yani, yeryüzündeki cennetten bir süreliğine mahrum bırakılmakta, cezayı tamamlayıp çukur, delik, zindan ve hapisten çıktıktan sonra da yeniden yeryüzü cennetine dönebilmektedir.

Buraya kadar yazdıklarımızdan çıkarılabilecek sonuçları maddeler hâlinde sıralamak gerekirse şunları söylemek mümkündür:

1. Yaratılış mitlerinde anlatılan ve "başlangıç"ta meydana gelen "ilk suç" ve "ilk ceza", yeryüzüne düşürülüp de zorunlu bir gurbet ya da hapis hayatı sürmek zorunda kalan kişioğlu için yeryüzündeki hayatta bir "model"i ya da "davranış biçimi"ni oluşturmuştur.

2. "Başlangıç"taki "ilk suç", "ilk ceza", "düşüş", zorunlu "mahrumiyet" ve "hapis" dünya üzerindeki hayatta Şamanizm, Budizm, Musevilik, Hristiyanlık, İslâm ve tasavvuf gibi dinler ve felsefî sistemler çerçevesinde, ölümsüzlüğü ve tanrısallığı yeniden kazanmak adına, gönüllü bir mahrumiyet ve hapis hayatına dönüştürülmüştür. Bu gönüllü düşüş ve mahrumiyet, bireyin kendisini cezalandırmak, nefsini terbiye etmek istemesinin yanı sıra "başlangıç"ta yaşanan "düşüş"ün hiç yaşanmadığını kabul etme arzusuyla birlikte ele alınmalıdır. "Başlangıç"taki "düşüş"ün getirdiği pişmanlık ve acı, bireyin bilinçaltında daima canlı bir şekilde kalmış, birey, hissettiği pişmanlık ve aşağılanmışlıktan "başlangıç"taki "düşüş"e neden olan olayları tersine çevirerek kurtulmaya çalışmıştır. Bireyin bilinçaltında yaşata geldiği "pişmanlık" ve "aşağılanmışlık" hissi, onu zaman zaman dünya ile irtibatı tamamen kesmeye yöneltmiş, üzerinde yaşanılan dünyanın anlamsızlığı ve önemsizliği konusunda tehlikeli uç noktalara kadar gitmesine neden olmuştur. Hâlbuki, mit, hayata ve dolayısıyla insana anlam ve önem kazandırmak istemiştir.

3. Alevîlik-Bektaşîlik ve dünya üzerindeki devlet sistemlerinde gö-

rüldüğü üzere, "başlangıç"taki "ilk suç" ve "ilk ceza" modeli, zorunlu bir düşüş (düşkünlük, hapis, mahrumiyet) biçiminde devam ettirilmiştir. "Başlangıç"taki Tanrı'nın yerini, dünya üzerinde en yüksek dinî otorite ile devlet başkanı almıştır.

4. Yaratılış mitlerinde anlatılan "ilk suç", ilk ceza" ve "düşüş" ile dünya üzerindeki toplum ve devlet sistemlerindeki "suç", "ceza" ve "düşüş" arasındaki bağlantı, kişioğlunun mutlak bir "düzen" (kozmos) tesis etme ve bu "düzen"e tâbi olma dürtü ya da arzusunu ortaya koyması bakımından önemlidir.

Kaynaklar

Campbell, Joseph (1992), *İlkel Mitoloji -Tanrının Maskeleri-*, çev. Kudret Emiroğlu, Ankara: İmge Kitabevi.

Eliade, Mircea (1993), *Mitlerin Özellikleri*, çev. Sema Rifat, İstanbul: Simavi Yayınları.

Eliade, Mircea (1994), *Edebî Dönüş Mitosu*, çev. Ümit Altuğ, Ankara: İmge Kitabevi.

Eliade, Mircea (1999), *Şamanizm*, çev. İsmet Birkan, Ankara: İmge Kitabevi.

Eliade, Mircea (2003), *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi -Taş Devrinden Eleusis Mysteria'larına-*, çev. Ali Berktay, 1. c., İstanbul: Kabalcı.

Eliade, Mircea-Ioan P. Couliano (1997), *Dinler Tarihi Sözlüğü*, çev. Ali Erbaş, İstanbul: İnsan Yayınları.

Ergun, Metin-Gaynİslâm İbrahimov (1996), *Başkurt Halk Destanı Ural Batır*, Ankara: Türksoy Yayınları.

Hançerlioğlu, Orhan (1993), *Dünya İnançları Sözlüğü Dinler, Mezhepler, Tarikatler, Efsaneler*, 2. baskı, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Hooke, Samuel Henry (2002), *Ortadoğu Mitolojisi Mezopotamya-Mısır-Hitit-Musevi-Hristiyan Mitosları*, çev. Alâeddin Şenel, 4. baskı, Ankara: İmge Kitabevi.

İnan, Abdülkadir (1986), *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar*, 3. baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Komisyon (1997), *"Çile"*, Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, 2. c., İstanbul: Dergah Yayınları, s. 148.

Ögel, Bahaeddin (1989), *Türk Mitolojisi*, 1. c., Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Taş, İsmail (2002), *Türk Düşüncesinde Kozmogoni-Kozmoloji*, Konya: Kömen Yayınları.

Türkdoğan, Orhan (1995), *Alevî Bektaşî Kimliği -Sosyo-Antropolojik Araştırma-*, İstanbul: Timaş Yayınları.

Niyazî-i Mısrî'de Sürgün ve Zindan

— *Bilâl Kemikli** —

Zindan-name

Klâsik Türk şiirinde, sürgün ve mahkûmiyet hayatını, sürgüne gönderilen yeri ve hapishaneyi konu alan pek fazla eser yazılmış değildir. Ahmet Paşanın *Kerem Kasidesi* ve Keçecizade İzzet Molla'nın *Mihnet-i Keşan*'ındaki gibi, bir ceza biçimi olarak sürgün hâdisesini tahlil eden ve yüce makamlardan af dileyen eserlere sıkça rastlanmaz. Dolayısıyla bizde bir *zindan-name, hapsiyye, sürgün-name* veya *esaret-name* olarak isimlendirilecek tarzda edebî bir tür oluşmamıştır.[1] Keza bildiğimiz kadarıyla Baf Kadısının anılarından başka, o dönem için sıkça yaşanması mümkün olan esaret hâlini ele alan manzum ve mensur eserler de yazılmış değildir.[2] Bununla birlikte sufî çevrelerden gelen şairler, bizzat gerçeklik düzleminde bir zindan olgusu ve mahkûmiyet tecrübesinden bahsetmemekle beraber, bizatihi yaşanılan hayatı sürgün, bedeni ve dünyayı zindan olarak tasavvur eden şiirler yazmışlardır. Bu tarz şiirlerde, hayattan, içinde yaşanılan dünyadan ve dünya nimetlerinden şikâyetler öne çıkar. Birer *şekvaiyye* olarak nitelenmesi de mümkün olan bu şiirlerde ele alınan konular, bazı divan şairlerine ilham kaynağı oluşturduğu gibi âşık tarzı şiirde de kullanılmıştır.

---

* Doç. Dr. Bilâl Kemikli, Süleyman Demirel Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi, Isparta.

1 Bu konularda Fars edebiyatında habsiyye ve şekvaiyye adlarıyla manzum eserlerin yazıldığı hakkında bkz. Nimet Yıldırım, "Fars Edebiyatında Habsiyye ve Şekvaiyye", *Nüsha*, III/10, 2003, s. 19-38.

2 Baf'ta kadı olarak görev yaparken Maltalılara esir düşen Macuncu-zade Mustafa Efendinin anıları Cemil Çiftçi tarafından sadeleştirilerek yayımlanmıştır ("Baf Kadısının Esaret Anıları", *Yedi İklim*, 23, Ağustos 1992; 24, Eylül, 1992, s. 56-61).

Niyazî: Malatya'dan Limni'ye

Bu tebliğde Niyazî-i Mısrî örneğinden yola çıkılarak tasavvuf şiirinde, sürgün ve zindan metaforları bağlamında hayat ve dünya tasavvuru üzerinde durulacaktır. Anadolu'da ruh bulan sufî düşüncenin, hayat ve dünyaya yüklediği anlamı ortaya koymak için, Yunus Emre, Kaygusuz Abdal ve Gaybî gibi şairleri de dikkate almak gerekirdi. Bu sebepten konu etrafında, tasavvufî şiirin önde gelen temsilcilerinin eserleri tetkik edilmiş ise de, bu ifade, üslûp ve anlatış itibariyle farklılıklarına rağmen hayatı ve dünyayı algılayış biçimlerinde bariz bir aynîlik tespit edilmiştir. Bununla birlikte Mısrî'deki vurgu, diğerlerine nispetle daha açık ve daha zengindir. Zira Mısrî hayatı sadece *misal âlemi*nde bir sürgün olarak görmemiş, bizatihi ilki Rodos'a ve diğerleri Limni'ye olmak üzere üç defa gerçeklik düzleminde sürgünü yaşamıştır.[3] Bu da ona hayatı anlamlandırmasında önemli bir fenomen olan sürgünlük düşüncesini ayne'l-yakîn bilme imkânı vermiştir.

Bilindiği gibi Mısrî, dönemin sadrazamı Köprülü Fazıl Ahmet Paşanın daveti üzerine Bursa'dan Edirne'ye gitmişti. Burada Edirne Ulu Camii'nde halkı irşatla vakit geçirmekteydi. Ne var ki, dönemin idarecilerini ve yapılan yolsuzlukları eleştiren bazı sözleri dolayısıyla 1673 (1083)'te Rodos'a sürgüne gönderildi; dokuz ay sonra affedilerek Bursa'ya döndü. Bursa'da tasavvufî faaliyetlerini sürdürürken, bazı düşünceleri ve konuşmaları dolayısıyla yeniden sürgün cezasına çarptırıldı (1677) (1088). Bu seferki sürgün adresi Limni'dir. İki yıl sonra affedilmiş olmasına rağmen, Bursa'ya dönmemiş ve Limni'de takriben on beş yıl kadar kalmıştır. Bu sürede tasavvufî düşünce ve anlayışını neşretmiştir. Daha sonra II. Ahmet döneminde Bursa'ya dönmüştür. Bilâhare Avusturya seferine katılmak maksadıyla halkı cihada çağırmış, böylece yanına üç yüz kişilik bir derviş grubunu da alarak tekrar Edirne'ye gelmiştir. Burada gelişen bazı hâdiseler sebebiyle 1693 (1104)'te tekrar Limni'ye sürülmüştür. Bu son sürgünde bir hayli yaşlanmış olan şair, Mart 1694 (1105) yılında vefat etmiştir. Türbesi Limni'dedir.[4]

---

[3] Muhammed Nur, "Yakun yalınlı külhanı atun firengi temreni" (175/1) mısraı ile başlayan gazeli şairin Limni'ye sürgün olarak gönderilmesiyle ilişkilendirerek anlatmaktadır. Bkz. Seyyid Muhammed Nur, *Mısrî Niyazî Divanı Şerhi*, hzl. M. Sadettin Bilginer, İstanbul ?, s. 100.

[4] Son yıllarda Niyazî-i Mısrî ve eserleri etrafında önemli çalışmalar yayımlanmıştır. Bu sebepten hayatı ve eserleri hakkında burada ayrıntılı bilgi verilmemiştir. Şairin biyografisi ve eserleri için bkz. Abdülbâkî Gölpmarlı, "Niyazî", *İA*, IX, s.

Niyazî aslen Malatyalıdır. İlm-i cifr başta olmak üzere bazı inisiyatik bilgileri öğrenmek için bir müddet Mısır'da ikamet etmesi dolayısıyla Mısrî mahlasıyla tanınmıştır. Rodos'a sürgün olmasına, bazı kaynaklar cifr hesaplarıyla bir kısım kehanetlerde bulunmasının sebep olduğunu söylemektedirler. Bu tür inisiyatik mütalâaları, nübüvvet hakkında Sünnî İslâm'ın ortaya koyduğu düşüncelerin dışına çıkmasına sebep olmuş; *Risale-i Hasaneyn* isimli eserinde Peygamberin torunları olan Hasan ve Hüseyin'in peygamberliklerini ileri sürmüştür. Bu ve benzeri bâtınî yorumları dolayısıyla Limni'ye sürüldüğü de ileri sürülmektedir. Hatta *Niyazî Divanı* şarihi Seyyid Muhammed Nur, şairin *Risale-i Hasaneyn* dolayısıyla elli gün kadar evinde gözaltında tutulduğunu söylemektedir. Tarihî kaynaklarla tevsik edemediğim bu husus, merhumun rivayetine göre, dönemin ünlü mürşitlerinden olan Aziz Mahmud-ı Hüdayî'nin ihbarı neticesinde olmuştur.[5] Hüdayî'nin ihbarı üzerine, şairin cezalandırılması için fermanlar gönderilmiş ve elli gün evden çıkmama cezası verilmiştir.[6] Muhammed Nur, şairin "bana" redifli gazelinin ilk beyitlerini bu açıdan izah etmektedir (5/1-2).**

Dünya: Mihnet-hane

Hayatının büyük bir bölümünü memleketinden uzakta geçiren şair, üç defa sürgün cezasına çarptırılmış, kısa süreli de olsa bir defa evinde müşahede altında bulundurulmuştur. Bu durum, onun psikolojik yapısını ne derece etkilemiştir? Bunu tahlil etme imkânımız yok. Ancak o bu cezalara çarptırılmış olmasaydı, yine de dünyadan ve hayattan şikâyet edecek, kendini yaşadığı evrende her zaman garip görecek, hiçbir zaman kendisini kâmilen hür addetmeyecek ve sonunda da bu sürgün hayatının bir an önce bitmesini talep edecekti. Niçin böyle düşünüyoruz? Bu sorunun cevabı sufînin hayat, dünya, sıla ve vatan ta-

---

305-307; a.g.y., "Niyazî-i Mısrî", *Şarkiyat Mecmuası*, VII, İstanbul 1972, s. 183-226; Baha Doğramacı, *Niyazî-i Mısrî Hayatı ve Eserleri*, Ankara 1988; Mustafa Kara, *Niyazî-i Mısrî*, Ankara 1994; Kenan Erdoğan, *Niyazî-i Mısrî Divanı*, Ankara 1998; Mustafa Aşkar, *Niyazî-i Mısrî ve Tasavvuf Anlayışı*, Ankara 1998.

5 Şairin "Kasap elinde koyunum ya o beni ya ben onu" (174/1) mısra'ı ile başlayan şiiri, Aziz Mahmud-ı Hüdayî'nin bu davranışı dolayısıyla kaleme aldığı düşünülmektedir. Bkz. Muhammed Nur, 101.

6 Muhammed Nur, 26.

** Bu tebliğde Kenan Erdoğan'ın doktora tezi olarak hazırladığı *Niyazî-i Mısrî Divanı* (Akçağ Yayınları, Ankara 1998, CXCVI+262) esas alınmıştır. Metinde gösterilen ilk rakam şiiri ve ikincisi de beyit/bent numarasını göstermektedir.

savvurlarının içerisinde gizlidir. Diğer bir ifade ile tasavvufun varlık ve varlık kategorileri ile âlem/evren algısı, bir sûfi olan şairin muhayyilesinde sürgün imajını besleyecek ve böylece o, yokluğa mahkûm olan dünya ve dünya nimetlerinin özgürlük alanını kısıtladığının farkına varacaktı. Şu hâlde Niyazî'de sürgün ve zindan olgusu, yaşanan bir hâdiseden çok, entelektüel anlamda hissedilen bir olgudur.

Burada anahtar kavram dünyadır. Daha doğrusu şairin dünya hakkındaki kanaatleri, onda bir sürgün ve zindan fikrinin doğmasına sebebiyet vermiştir. Peki dünya nedir? Dünya, kelime olarak, "yakın olmak" anlamına gelen Arapça *dünüv* kelimesinden türemiş, "en yakın" anlamında kullanılan *edna* kelimesinin müennesidir. Daha çok ahiret ve ahiret hayatının karşılığı olarak "yakın hayat" anlamında kullanılmaktadır. Bazı dilciler kelimenin "alçaklık, kötülük" anlamındaki *denaet* kökünden türediğini ileri sürmektedirler. Her iki hâlde de dünya, kozmik varlık olarak değerlendirilmekten çok, hayat ve hayat tarzı olarak anlam kazanmaktadır. Bu bakımdan dünya daha çok sıfattır. Ancak yeryüzü ile burada yaşanan hayat arasında yakın bir ilişki bulunduğundan zamanla dünya kelimesi, sıfat olma özelliğinden çok, ay altı varlık alanı, bu âlem, güneş sistemindeki gezegenlerden biri ve yer kürenin adı olarak, isim şeklinde de kullanılmıştır.[7] Hâlihazırda gündelik dilde, daha çok bu son anlamıyla, yerkürenin adı olarak dünyayı kullanmaktayız.

Niyazî, dünyayı, yerküre anlamında kullanmaz. Yerküre, onun kavramsal dünyasında cihan (169/1), âlem ve "bu il" (22/1) kelime ve mefhumları ile zikredilmektedir. Dünya, ona göre, bizatihi yaşanılan hayat ve bu hayat süreci içerisinde karşılaşılan nimet ve külfetlerdir. Bu bakımdan dünya "oyun ve eğlence yeri",[8] insanı Hak'tan alı koyan (8/1-2) yedi başlı bir ejder (166/2); nice şahları mevki ve makamına doyamadan mat eden bir şah-baz (166/3); bazar-ı kesret (187/9); gam ve kederden başka bir şey sunmayan (20/6), hiç rahat vermeyen çarh-ı dûn (7/1); gaddar (8/1), döndürülmesi güç ağır bir dolap (12/2); dert meyhanesi (12/8)'dir. Bütün bu tanımlamalarda öne çıkan husus, içinde yaşanılan "yakın hayat" olarak dünyanın faniliğidir; fena gülzarı

---

7 Kelimenin tanımı ve İslâm düşüncesinde kazandığı anlamı görmek için bkz. Süleyman Uludağ, "Dünya", *DİA*, X, s. 22-25.

8 Bu niteleme "Bu dünya oyun ve eğlenceden başka bir şey değildir." (Ankebût, 64) ve "İyi biliniz ki; bu dünya hayatı oyun ve eğlenceden başka bir şey değildir."(Hadîd, 20) ayetlerinden mülhemdir.

(179/2) olan bu dünyanın gülleri solmaya, bülbülleri susmaya mahkûmdur (166/1). Keza fena mülküdür; sunduğu mevki makam, iş güç, gayrimenkul ve menkul variyet ve benzeri lütuf ve kahırların hepsi birer hayalden ibarettir. Zira dünyadaki her izzet sonludur, yok olmaya mahkûmdur (106/1, 103/2). Ontolojik çerçevede olaya bakmak gerekirse, ne dünya ne de dünyada var olan şeyler birer zorunlu varlık değillerdir; mümkün varlıklardır. Bu itibarla da hadis ve zaman ve mekân sınırı ile kuşatılmışlardır. Şu hâlde sınırlı bir varlıklar bütünü olan dünya, insana gerçek hürriyeti ve gerçek huzuru nasıl sunabilir? Dünyanın zevki anlıktır. Bu itibarla hayat, kukla ve gölge oyunundan ibarettir; oradaki karakterler bizleri, figürler davranış ve tutumlarımızı ve oyunun yansıtıldığı perde bu dünyayı tasvir ediyor.

Anlık zevklerden başka bir şey olmayan dünya, ne yazık ki, kukla oyununu gerçek sanan özünden uzaklaşarak yabancılaşmış insanlar için bağımlılık yaratır. Niyazî bunu sanem istiaresiyle izah etmeye çalışmaktadır. Hece ölçüsüyle yazdığı bir gazelinde dünyaya "ey sanem" diyerek hitap etmektedir. Bilindiği gibi sanem, puttur; Allah'tan başka kendisine tapılan şeydir.[9] Kendisine ulûhiyyet atfedilerek saygı duyulan sanem, şiirde bilhassa sevgili, edalı ve cilveli güzel için kullanılmaktadır.[10] Bu bakımdan;

Ey sanem n'oldun cana kasdun var
Bağrumı deldün kana kasdun var (48/1)

beytindeki sanem istiaresindeki dünya, sanem kelimesindeki tevriye dolayısıyla, hem insanı gerçek mabut olan Hakk'a teveccühten alıkoyan put anlamına geldiği gibi, hem de kendisine tapılacak kadar güzel ve mütemadiyen gönül çalan bir aşüfte olarak da anlam kazanmaktadır. Bu hâliyle dünya, insanı şirke ve çoğul sevdalara duçar etmektedir. Bu yaklaşım biçiminde, hemen menfî bir tutum göze çarpsa da dünyanın güzelliğinin öne çıkartılması bakımından içerisinde takdir de bulunmaktadır. Dünya sevilmeye değer bir güzeldir. Lâkin bu güzel hilebazdır, sevgisine güvenilmez; onun gösterdiği sevgi insanı kendi karanlığında boğan bir tuzaktır, bu tuzağa düşen hiç kimse ihya olmamıştır

---

9 Kelimenin semantik tahlili için bkz. F. Krenkow, "Sanem", *İA*, X, s. 191-192.

10 Kelimenin bu şekilde kullanımı için bkz. Dr. Harun Tolasa, *Ahmet Paşanın Şiir Dünyası*, İkinci Baskı, Ankara, 2001, s. 149, 280.

(48/1-7). Bu sebepten şair dünyanın kendisini sarartıp soldurduğundan şikâyetçidir.

Beni gör n'oldum sararup soldum
Vasl umarken hicrane kasdun var (48/3)

Vatan-ı aslî: Sıla ve gurbet

Buraya kadar anlattığımız çerçevede şairin dünya olgusuna karşı mesafeli durduğu göze çarpmaktadır. Hatta dünyayı pek de olumlu bir perspektifle algılanmaya değer bulmadığı da ileri sürülebilir. Bu türden bir algıya imkân veren zihinsel zemin üzerinde biraz durmakta fayda vardır. Bu cümleyi soru formuna dönüştürüp sesli olarak ifadelendirelim; acaba şairi -ki esasen bu şekilde algı sadece şairimizle de sınırlı olmayıp onun içinden geldiği tasavvufî düşünce de benzer tasavvura sahiptir-[11] böylesi bir dünya tasavvuruna iten amiller nelerdir?

Bu yöneltilen soru, Niyazî'nin düşüncelerini bir bütün olarak zihnimizde toparlamamıza imkân veriyor. Onun bu tasavvurunda, yukarıda ifade ettiğimiz gibi, ontolojik olarak dünyanın hakikî varlık olmadığı düşüncesinin katkısı vardır. Yani hakikî varlık olmayıp sadece bir hayalden ibaret olan dünya ve hayata karşı mesafeli durmayı ve onu gerçek varlığa ait sıfatlarla tavsif etmemeyi telkin ediyor. Fakat bu tek başına yeterli bir izah olmuyor. Çünkü o dünya kelimesinin zıddı olarak "vahdet ili"(2/3, 6), "lâ-mekân"(178/2) ve "dost ili" (20/14) gibi mefhumları kullanmaktadır. Bu mefhumların konteksinde, umumî olarak bilindiği gibi dünyanın karşıtı olan ahiret (ukba) kastedilmemektedir. Didaktik ve telkin edici bir üslûpla kaleme aldığı bir şiirinde insana hitap eden şair,

Gel ey gurbet diyarında esir olup kalan insan
Gel ey dünya harabında yatup gafil olan insan (129/1)

demektedir. Burada iki husus öne çıkıyor; ilkin dünya gurbet diyarıdır, harap bir yerdir. Bu husus dünya karşısındaki tutumunu bildiğimiz şairin nitelemelerinden biri olarak kabul edilebilir. Lâkin bu beyitte ele

---

11 Tasavvuf literatürünün temel unsurlarından olan zühd düşüncesi, sûfinin dünya karşısındaki tutumundan kaynaklanmaktadır. Bu düşünce ve dünya algısına katkısı bakımından bkz. Ahmet Yıldırım, *Kur'an ve Sünnet Işığında Zühd ve Zühd Edebiyatı*, Yayımlanmamış Çalışma, Isparta, 2003, s. 23-39.

alınan ikinci husus çok önemlidir; esir kalan ve gafil yatan insan! Burada sadece insanın bu gurbet diyarındaki esaretine vurgu yapılmıyor, bu harabede gafilce bir ömür geçirmesine de atıfta bulunuluyor. Burada akla şu sorular geliyor; insan için bu dünya gurbet diyarı ise, aslî vatan neresidir? İnsan esir ise, bu esaret hâlinden kurtulması nasıl gerçekleşecektir? İkinci mısrada insanın dünya ile olan ilişkisi gafillik ithamıyla tehzil edildiğine göre, bu acınacak hâlle nasıl başa çıkılacaktır? Benzeri mahiyetteki soruları artırmak mümkündür. Ancak tebliğ sınırları dâhilinde bu sorularla kifayet edelim.

Evvelâ şairin aslî vatanını tespit etmeye çalışalım. Vatan, en genel anlamıyla, bir kimsenin yerleşip yurt edindiği yerdir. Kelime fiil olarak yerleşmek ve ikamet etmek anlamındadır. Yurt, belde ve ülke kelimelerinin müradifi olarak da kullanılmaktadır. İslâm düşüncesinde, *aslî vatan, ikamet vatanı* ve *sükna vatan* olmak üzere üç vatan vardır. Buna göre aslî vatan, doğup büyüdüğümüz yer; ikamet vatanı, aslî vatandan ayrılıp dest-i maişet bahanesiyle yaşadığımız yer; sükna vatan ise, yolculukta on beş günden az kaldığımız yerdir.[12] Şu hâlde şaire göre, dünya, aslî vatan değil, sükna vatandır. Çünkü *diyar-ı gurbet*tir. Oysa biz biliyoruz ki şair bu içinde yaşadığımız dünyada doğmuş, yetişmiş ve buraya yerleşmiştir. Fakat o bizim bu bilgimizi teyit etmiyor; üstelik dünyanın yurt edinilecek bir yer olmadığını; oraya belirli bir süre için zorunlu olarak gelip yerleştiğini ileri sürüyor. Bu nereden kaynaklanıyor? Bu tasavvuftaki *zuhur* düşüncesinden kaynaklanmaktadır.

Tasavvufî kozmogoni olarak ifade edilmesi mümkün olan zuhur düşüncesi, teolojideki yaratılış ve tekvin nazariyelerini karşılamaktadır. En basit anlatımıyla, mükevvenatın, Mutlak Hüsnün tecellisinden ibaret olduğu fikrine dayanmaktadır.[13] Mutlak Hüsn, Celâl ve Cemal sahibi olan Tanrı, "ol" (*kün fe-yekûn*) emrini verdiğinde akl-ı evvel (Nur-ı Muhammedî, Logos) olmuş, ondan da diğer ruhlar ve belirli mertebelerle (meratibü'l-vücud) devam eden süreçte nihayet insan vücut bulmuştur. Ruhun beden formuna girmeden önceki dönemi, tasavvufî âlem tasavvurunda, âlem-i melekût olarak ifade edilen ruhlar

---

12 Vatan daha çok hukukî içeriği olan bir kavramdır. Kelimenin bu çerçevede kazandığı anlama dair ayrıntılı bir tahlil için bkz. Hamdi Döndüren, "Vatan", *Şâmil İslâm Ansiklopedisi*, VI, s. 318-321.

13 Bu konuyu krş. René Guénon, *İslâm Maneviyatı ve Taoculuğa Toplu Bakış*, çev. M. Kanık, İstanbul 1989, s. 77-85; Titus Burckhardt, *İslâm Tasavvuf Doktrinine Giriş*, çev. F. Arslan, İstanbul 1982, s. 73-77.

âleminde birlik (vahidiyyet) hâlindeydi. İşte bu birlik hâli, aslî vatandır. Klâsik şiirimizde "bezm-i elest" mefhumu ile de telmih edilen hâdise burada yaşanmıştır(29/3).

Aslî vatan olarak düşünülen ruhlar âlemi, zaman ve mekânla mukayyet değildir. Zaten şair de bu vatanı "vahdet ili" (2/3, 6), "lâmekân" (178/2) ve "dost ili" (20/14) gibi mefhumlarla ifade etmektedir. Mefhum-ı muhalifinden hareket edecek olursak, bu dünya kesret, zaman ve mekân setti ile kuşatılmış bir diyar-ı gurbet, ağyar ili (29/6), döndürülmesi güç ve ağır bir dolaptır (12/2). Ruhun beden zindanına hapsi ve nesnelleşmesi anlamına gelen doğum (29/2), sıladan gurbete zorunlu bir intikal olarak telâkkî edildiğinden hayat sürgün istiaresiyle tanımlanmaktadır. Dolayısıyla o bu hayattan müştekidir. Diyor ki;

Vahdet ilinde senünle yâr idüm n'oldı bana
Kesret içre bend-i ağyar olmışam ya Rab meded (29/6)

Tasavvuf şiirinde *Devriye-i ferşiyye*[14] türünde yazılmış şiirlerde, zuhur düşüncesi ele alınmaktadır. Şair de bu türden bir şiirinde, dünyaya gelişi "ayrılık olarak" nitelendirmekte; bu sebepten de gözünden nice yaşlar akıttığına işaret etmektedir (153/1). Çünkü nişansız, renksiz ve formsuz olarak Mutlak Hüsn ile vuslat hâlinde daima didarı seyrederken, yani bî-mekân iken, "kevn ü mekân"ın içine düşmüştür (153/2). Kevn ü mekân şu içinde yaşadığımız dünyadır, hayattır. Bu düşüş birdenbire olmamıştır; nice gelip nice gitmiş, nice doğup nice ölmüş, nice aşılıp nice solmuş (153/3); kâh bir bulut olup göğe ağmış, kâh yağmur olup yere yağmış, güneş olup yeri ve göğü aydınlatmış (153 / 4), nebat olup bir dönem bu hâl üzere devretmiş, sonra hayvan olmuş ve insan suretini giymiştir.

Şair "ahval-ı serencamım" hikâye ettiği bir şiirinde (165/1-9), manevî seyrini anlatırken, tevhide ulaşmasını, yani insanın kendi özünü

---

14 Şair devriyye tarzında eser yazdığı gibi bu konuyu mufassal olarak da bir risale kaleme almıştır. Bkz: Abdurrahman Güzel, "Niyazî Mısrî'nin Gözden Kaçan Bir Eseri, Risale-i Devriyye", *T. K. A.*, XVII-XXI/1-2, Ankara 1979-83, s. 121-139; Mustafa Tatcı, "Niyazî-i Mısrî'nin Devriyyeleri ve Devir Anlayışı", *Edebiyattan İçeri*, Ankara 1997, s. 234-271. Ayrıca devir nazariyesi ve bu konuda yapılan çalışmalar için bkz. Bilal Kemikli, "Türk Tasavvuf Edebiyatında Devriyye ve Sun'ullâh-ı Gaybî'nin Devriyyesi", *İslâmî Araştırmalar*, XIII (2), Ankara, 2000, s. 217-226.

ve özgürlüğünü idrak etmesine dair bilgiler verirken, "Çün can ile bir idük ebdan ile tağılduk" (165/7) demektedir. Can ile birliktelik, can kuşunun ten kafesine girmesinden önceki demlere işaret etmektedir. "Bedenler ile dağılmak", bu dünya hayatına, kesrete ve ayrılığı ifade etmektedir. Dolayısıyla onun bu hayatta olmaya pek de istekli olmadığı; bilâkis hayatın birlik dünyasından sürgün, beden ve bu dünyanın da bu sürgünün gerçekleştiği birer zindan ve gurbet diyarı olduğu fikri çok açıktır.

Can miracı: Ten kafesinden kaçış

Niyazî'nin bu anlamdaki sürgün vurgusu, diğer sufî şairlerde de görülen bir durumdur. Bu konuda ilk akla gelen Mevlânâ'nm Mesnevîsinde ki ney metaforudur. Ruh, aslî vatanında ikilik düzlemine tanık olmamıştı. Koparılıp belirli bir süreçle ney hâline dönüşmeden önce kamış, kamışlıktaki diğer kamışlardan biriydi; ne şekil, ne yapı ve ne de fonksiyon itibariyle farklıydı. Oysa o ney hâline tebadül ve tekâmül ettirildikçe asıl özüne yabancılaştı; kamış lâfzı da neye dönüştü. Bunun gibi insan da beden formuna dönüşmeden önce, ruh olarak, ruhlar âleminde diğer ruhlardan biriydi. Beden donu, bu birlikteliği çoğullaştırdı; beni, seni ve onu, bizi ve ötekini doğurdu.

Niyazî, insanın bu yabancılaşmasından, döne döne, devrede devrede kurtulacağına vurgu yapar (112/12-14,6). Zira dünya bir dönüş yeridir. Bu dönerek kurtulmak *devriye-i arşiyye* manzumelerinde ele alınmaktadır. Bu şiirlerden öğrendiğimiz kadarıyla şair bu kurtuluş sürecini can miracı (ruhî miraç) kavramıyla ifade etmektedir. Onun serencamını hikâye ettiği şiir (165/1-9) bu ruhî yücelişi ihtiva etmektedir. Bilindiği gibi, merdiven, yukarı çıkmak ve yükselmek anlamına gelen mirac, bilhassa Peygamberin Sidre-i Müntehaya çıkması hâdisesini ifade etmektedir.[15] Tasavvuf düşüncesinde, salikin kendi mana ve hakikatini idrak ederek tezkiye-i nefis ve ruhî arınma ile vahdet şuuruna ulaşması da miraç kelimesiyle ifade edilmektedir.[16] Şair bu anlamda bir yükselişi yaşadığını ve böylece bir mihnethane olan dünyanın üzüntü ve kederinden emin olduğunu ifade eder (165/5). Bu tasavvuf

---

15 Bu mucizenin edebî hayatımıza yansıması hakkında bkz: Metin Akar, *Türk Edebiyatında Manzum Miracnameler*, Ankara 1987.

16 Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz: Muslihüddin Vahyî, *Mi'râcü'l-Beyan Miracın Tasavvufi Boyutu*, hzl. M. Tatcı-C. Kurnaz, Ankara, 2000; Bilâl Kemikli, *Sun'ullâh-ı Gaybî Divanı İnceleme-Metin*, İstanbul, 2000, s. 155-158.

düşüncesinde fark hâlidir. Kelime olarak başkalık alâmeti, ayırmak ve seçilmek gibi anlamlara gelen *fark*, herhangi bir karşılıklı engelleme olmadan kesrette birliği, birlikte kesreti görmektir.[17] Bu hâl, zıtlarda bir ahenk görme biçimidir. Nitekim şair de bu hâle gelen âşık için dünyanın da ukbanın da bir anlam ifade etmediğine işaret eder (165/9).

Şair can miracını gerçekleştirerek farka ulaşan kişinin *sıla özleminin* biteceğine işaret eder. O bu hâli "semme vechullah"[18] lâfzî iktibasıyla ifade ederek, "eşyada özünü yönsüz olarak göstermiş olan" Mutlak Hüsn ve Mutlak Varlık olan Tanrı'nın bulunması ve "daima açık olan yüzünün" görülmesinden bahsetmektedir(102/1-7, 103/1-5, 118/3). Bu bakış, bizim kesret âleminde yitirdiğimiz, ama izini sürerek tanımak ve yeniden görmek üzere kodlanmış olduğumuz bizi her dem gören yüzü seyretmeye imkân verecektir (102/1, 103/4, 116/3-4). İnsan, ilâhî sırları, yazı kışı, geceyi gündüzü, iki âlemi, haşr-ı neşri, cennet cehennemi velhasıl akıl ve idrak sınırları dâhilindeki bütün zıtları ve zenginlikleri kendinde bulacaktır (102/3-4, 116/5).

Can miracı insanın kendi kendine yönelmesidir. Sürgünü, gurbeti, zindanı, elemi ve kederi velhasıl dünyayı taşrada aramayan, her şeyin mikro kosmozda, yani kendi içerisinde dürüldüğünün farkında olan şair (82/1, 91/1-2, 120/17-18), böylece hürriyeti de kendi içinde aramaktadır. Bir bakıma sevgiliye vuslat ve esaretten kurtuluş olan can miracı ölümdür. Zaten güzellik vergisi olarak "yâr ilinde can alurlar" (23 7 5). Buradaki ölüm, bu dünyadaki hayatı sonlandıran tabiî ölüm değildir; ihtiyarî ölümdür. İhtiyarî ölüm, insanın fiil ve davranışlarının, bireysel ve toplumsal olarak sahiplendiği hususiyetlerin, vücudun ve imkânların gerçek sahibi olmadığı bilincidir (92/2). Diğer bir ifadeyle, her şeyin yegâne malikinin Tanrı olduğu fikrine ulaşmaktır. Bu bakımdan ihtiyarî ölüm, tamamen zihinsel ve entelektüel dönüşümü ifade eder.

Sonuç: Gafletten kurtulmak

Görüldüğü gibi, şairin muhayyilesinde "hapis" kelimesine yüklenen anlam, zahirî anlamdan çok metafizik düzlemdedir. O bir sufîdir; hayatı sürgün ve dünyayı zindan olarak tasavvur etmesi, ruhî arınma

---

17 Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ankara 1997, s. 264.

18 Vahdet-i Vücûd düşüncesinin temel referanslarından biri olan bu lâfız "Nereye dönerseniz Allah oradadır." (Bakara, 115) ayetinden iktibastır.

sürecinde yüce amaçlarını gerçekleştirmesi için kendisini bir mücadele ortamında görmesini sağladığından önemlidir. Eğer o hayata ve dünyaya bu anlatıldığı çerçevede bir anlam yüklemeseydi, çile hayatını tamamlayarak iç aydınlanmasını gerçekleştirebilir miydi? Bu soru önemli bir tartışma konusudur. Ancak bir hususa özellikle işaret etmek istiyorum; mahkûm, bütün bir mahkûmiyet süreci içerisinde kendisini bir konuya odaklandırır; o da özgürlüktür. Sufî de eşyaya, sıradan ilişkilere ve basit değer yargılarına bağlanıp kalmak yerine entelektüel anlamda özgürlüğüne kavuşmaya çalışan kişidir; o zindanı da özgürlüğü de içinde arar.

Tasavvuf düşüncesinin temel kavramlarından olan tasfiye-i kalb, zihnî ve aklî güçleri tek bir konu üzerinde yoğunlaştırmak anlamına gelir; o da içteki özgürlük alanına kavuşmaktır. Bu sebepten onun suç ve günah telâkkisi de farklılık gösterir. Zahiren suç, irtikap edilmesi hâlinde ceza kapsamına girer. Oysa hâl ehli, sadece irtikap ettiği suçtan dolayı değil, o suçu düşünce seviyesinde zihninde tasarladığı andan itibaren de manevî cezayı hak etmiş olur. Dolayısıyla o öncelikle düşüncesini saflaştırmak durumundadır. Bu sebepten yaşadığı evrende âdeta hapis hayatı içerisinde olduğu bilinci ile, doğru olanı düşünmek ve yapmakla kendisini sınırlayacaktır. Onun için bir hapisten ibaret olan bu hayatta karşılaştığı fakr, zillet, dert ve mihnet izzet vesilesidir.

Hamdülillâh habs-i zindan ehl-i hâlin hirfeti
Fakr u zillet derd ü mihnet ol güruhun izzeti (193/4)

Sonuç olarak sürgün yeri olarak nitelendirilen dünya, insana aslî vatanını unutturmaktadır. Bu bakımdan gaflete sebebiyet vermektedir. Peki bu gafletten kurtulmak için ne yapılacaktır? Pek çok şiirinde gafleti uyku hâliyle ifade eden şair, bu uykudan uyanmanın yollarını tasavvufî düşüncenin temel kavramlarıyla birlikte izah etmektedir. Ona göre, gafletten uyanmak özgürlüğe kavuşmak olduğundan, bunu insanın kendi başına gerçekleştirmesi pek de mümkün değildir. Bunun için tek çare, aslî vatandaki hatıraya yönelmek, ona sığınmak ve ondan yardım talebinde bulunmaktır. Seher vaktinde, yürekteki acıyı gözyaşına tebdil ederek, sabır ve kararlılıkla onun yüce kapısında ısrarlı bir şekilde kalarak ona iltica etmektir (156/1-2). Çünkü güller seher vaktinde açılır, bülbül de bu vakitte ah u zar eder (155/3). Yüce lütuf kapıları seherlerde açılır (155/5-6). Bu açılan kapılarla mahkûmiyet sona erer, can kuşu özgürlüğüne kavuşmuş olur.

Halk Edebiyatı

Türk Halk Şiirinde Hapishane

— *Ali Duymaz** —

Giriş

Halk edebiyatı sahasında çalışanlar arasında 'halk şiiri' kavramından anlaşılan her zaman aynı şey değildir. Âşık Edebiyatı, saz şiiri, anonim halk şiiri, tekke-tasavvuf edebiyatı, tasavvufî halk edebiyatı gibi kavramlar dolaylı veya doğrudan konuyu ilgilendiren terimler olarak çoğu zaman seyyal, hatta biraz da kaypak bir anlam çerçevesi çizmektedir. Türk edebiyatı tarihinin kurucusu M. Fuad Köprülü çok ciltli eserinin adında olduğu gibi "saz şiiri" kavramını, söyleyeni belli olan halk şiiri ürünleri için kullanmıştır. Onun öğrencilerinden Pertev Naili Boratav ise ferdî ürünler için "âşık edebiyatı" kavramını kullanırken "halk şiiri" kavramından anonim ürünleri anlamış ve bu ürünleri oluşturan türler arasında tekerleme, türkü ve mâniyi saymıştır.[1] Konuyu tartışan isimlerden birisi de Saim Sakaoğlu'dur. Sakaoğlu Türk Dili dergisinin "Türk Şiiri Özel Sayısı III (Halk Şiiri)"nde yazdığı bölümün adını "Türk Saz Şiiri" olarak koymuş ve saz çaldığı bilinen şairlerin yanı sıra bir tek heceli şiiriyle şöhret bulan Bayburtlu Zihni gibi şairleri de tartışmaya açık olmakla birlikte saz şiiri içine aldığını ifade etmiştir.[2] Dinî-tasavvufî halk şiiri ise ayrı bir kolda gelişmiş, halk şiiri içinde kabul görmekle beraber tema ve biçim açısından oldukça ayrışan nitelikleriyle farklı bir konuma ulaşmıştır. Ancak genel kabule ve pedagojik

* Prof. Dr. Ali Duymaz, Balıkesir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Balıkesir

1 (Boratav 2000: 134)

2 (Sakaoğlu 1989: 105)

yaklaşıma göre halk şiiri üçe ayrılmaktadır: Anonim halk şiiri, âşık edebiyatı ve tekke-tasavvuf edebiyatı. Bu tavrın Hikmet Dizdar-oğlu'nun *Halk Şiirinde Türler* adlı eserinde de zımnen kabul gördüğünü izliyoruz.[3] Âşık edebiyatı ile tekke-tasavvuf edebiyatını halk edebiyatının dışında ele almak gerektiği görüşlerinin tartışıldığı bir ortamda konuyu daha fazla irdelemeye gerek görmeden, 'halk şiiri' kavramından anladığımızı belirtmek istiyoruz. Burada biz yukarıdaki konulardaki kişisel fikirleri ve kendi görüşlerimizi dikkate almadan geleneksel çizgide heceli türlerle söylenmiş olan, teması ne olursa olsun, bütün ferdî ve anonim ürünleri halk şiiri içinde değerlendireceğiz. Yani halk şiiri kavramını en geniş kullanım alanında kabul edeceğiz.

Hapishane temalı şiirler, halk şiiri içinde başlı başına bir tür teşkil edecek kadar çok değildir. Tasniflerde hapishane konusunun ele alındığı iki tür öne çıkmaktadır. Bunlardan birisi manzum destanlar, diğeri ise türkülerdir. Tabiî şiirin tümünde olmasa bile birçok halk şiiri metninde de hapishanenin bir motif olarak kullanıldığı gerçeğini gözden uzak tutmamak gerekir.

Halk şiiri türlerinden manzum destanlar içinde "hapishane destanları" yer almıştır. Hapishane temalı destan metinleri çoğunlukla "Diğer Destanlar", "Değişik Konulu Destanlar" gibi başlıklar altında ele alınmıştır. Hapishane destanlarına tasnifinde müstakil bir yer ayıran araştırmacıların başında Fuat Özdemir gelir. Fuat Özdemir, Ahmet Şükrü Esen'in derlediği, Pertev Naili Boratav'm yayma hazırladığı *Anadolu Destanları*'na yazdığı "Anadolu Destanlarının Biçimleri ve Çeşitli Temaları" başlıklı giriş yazısında yaptığı tasnifin ikinci bölümünü "Hapishane İle İlgili Destanlar"a ayırmıştır.[4] Bunun başlıca sebebi Anadolu'nun değişik yörelerinde hâkim ve savcı olarak görev yapan Ahmet Şükrü Esen'in cönklerinde yer alan ve hapishane hayatını konu alan destanlardır.[5] Bu tasnifi Özkul Çobanoğlu da isabetli görür ve kendi tasnifinde "Sosyal Hayatla İlgili Destanlar" üst başlığı altında "Hapishane Hayatıyla İlgili Destanlar"a da yer verir. Çobanoğlu, hapishaneleri ve hapishane hayatını konu edinen bu destanların mahkûmlar veya mahkûm olmadığı hâlde bu hayatın ibret dolu hâlini anlatmak için hapis olmayanların ağzından yazıldığını ifade etmiştir.[6] Yukarıda

---

3 (Dizdaroğlu 1969)

4 (Esen 1991: 33, 59-63)

5 (Çobanoğlu 2000: 49-50)

6 (Çobanoğlu 2000: 56-58)

ismi geçen Esen ve Çobanoğlu'nun eserleri ile Türker Acaroğlu-Fıtrat Ozan'ın hazırladığı *Türk Halk Ozanları ve Destanları Kaynakçası*'nda doğrudan hapishane konulu on civarında destan metni yer almaktadır.[7] Ayrıca birçok destanda da hapishane ve zindan kavramları, motif olarak yer almaktadır. Bunlar da yeri düştükçe örneklenecektir.

Aynı şekilde pek çok araştırmacı türküler arasında da hapishane /mahpushane türküleri başlıklı bir bölüm açılması gereği duymuşlardır. Biz bu araştırmacıların tasniflerine ayrıntılı olarak yer vermek yerine Mehmet Özbek'in tasnifinden kısaca söz etmek istiyoruz. Mehmet Özbek, türküleri konularına göre tasnif ederken "Lirik Türküler" başlığı altında "Gurbet Türküleri"ne de yer vermiş ve "Gurbet Türküleri" içinde bir alt başlık olarak "Mapushane Türküleri"ni de saymış ve altı türkü metni yayımlamıştır[8] Ahmet Şükrü Esen'in eserinde de beş türkü metni hapishanelerle ilgili motif ve konuları işlemektedir.[9] Ayrıca İgnacz Kunos[10] ve Ahmet Caferoğlu'nun derlemeleri arasında da hapishane türküleri yer almaktadır.[11]

---

7 Bu destanların adları ve yayımlandıkları yerler şu şekildedir: 1. Galip Canseven, *Feci Hapishane Destanı*, yayın yeri ve basımevi yok, 1955. 2. Metin Gamsız, *Sebepsiz Firar*, Lüleburgaz, Arı Matbaası, 1960. 3. Dursun Koç, *Kardeş Yüzünden Kendini Sehpaya Çıkaran Kalınlı Bekir'in Destanı*, Sivas, Esnaf Matbaası, 1963. 4. Ali Nurderen, *Açık Görüş Destanı*, Eskişehir, Nur Matbaası, 1961. 5. Âşık Süleyman Orhan, *Mapusane Destanı*, Kayseri, Yeni Matbaa, 1955. (Çobanoğlu'nda Âşık Süleyman ve Süleyman Orhan adına iki ayrı yerde aynı destana rastlanmaktadır. Adı, yayın tarihi ve yeri aynı olan bu destan Acaroğlu-Ozan'da Süleyman Orhan adına kayıtlı ve tektir. Çobanoğlu'nun ilk kaynakta ad olarak aldığı Âşık şairin adı değil, mesleğinden dolayı aldığı lâkap olsa gerektir, bu aşığın soyadı da Orhan olmalıdır. Dolayısıyla Âşık Süleyman Orhan'ın *Mapusane Destanı* bir tane olmalıdır.) 6. Hasbi Tunç, *Mapus Destanı*, Amasya (Caferoğlu 1994a: 174). 7) Hasbi Tunç, *Hamam [Hapishane Hamamı] Destanı*, Amasya, (Caferoğlu 1994a: 175-176). 8) Ömer Kesen Dedeoğlu, *Hapishane Destanı*, Trabzon, (Caferoğlu 1994b: 141-142). 9) Niyazi, "[Hapishane Destanı]" (Esen 1991: 218-220). Ayrıca Hüsnü adında birisi tarafından hapishanede yazıldığı tahmin edilen 54 ve 55 no'lu destanlarda da hapishane havası sezilmektedir (Esen 1991: 204-211).

8 Mehmet Özbek'in metnini verdiği türküler şunlardır: Mapushanelerde (Karaman), Mapushane Havası (Urfa), Hapishane Türküsü (Çiçekdağı-Kırşehir), Hapishane İçinde (Afyonkarahisar), Gardiyan (Kaşkışla Köyü-Yozgat), Osman'ın Türküsü (Konya) (Özbek 1994: 316-319). (Özbek 1994: 85)

9 (Esen 1986: 84, 118, 127, 225, 228-229)

10 (Kunos 1998: 93)

11 (Caferoğlu 1994b: 21-23, 39-40)

Destan ve türküler başta olmak üzere halk şiiri kavramı içinde yer alabilecek metinlerde hapishane unsurları önce tematik olarak ele alınacaktır. "Halk şiirinde mekân olarak hapishanenin işlenişi" başlığı altında "Hapishanelerin somut şartları ve unsurları" ile "Hapishanelerin insanın duygu dünyasına yansımaları"m değerlendireceğiz. Daha sonra ise "Halk şiirinde model alman hapislik ve zindan tipleri"ni incelemeye çalışacağız.

Halk şiirinde mekân olarak hapishanenin işlenişi

Genel anlamda bir cezalandırma mekânı olan hapishane, halk şiirinde de aynı biçimde yer alır. Bu mekânın adı genel olarak Farsça "yer altı hapishanesi" ve "karanlık yer" anlamındaki zindan sözüdür, ancak daha yeni metinlerde, özellikle türkü ve destanlarda *dam*, *mahpus*, *mapushane*, *hapishane* gibi sözlerin de kullanıldığı dikkati çeker. Örnek olarak bir türkünün "Ben gözüme almışım / Hemi *dam* hem *mahpusu*"[12] şeklindeki mısralarında "dam" ve "mahpus" sözleri birlikte geçmektedir.

A. Hapishanelerin somut şartları ve unsurları

1. Yer altında olma

Farsça zindan sözünün anlam dünyasındaki en başta gelen unsurlarından birisi zindanların yer altında olmasıdır. Bu, klâsik edebiyatımıza da aynen yansımıştır. Bu bakımdan divan edebiyatı ürünlerinde bahsi geçen zindanlar yer altındadır ve sık sık kuyu ile birlikte zikredilirler. Ayrıca bu durum, sevgilinin çene çukuru ile zindan arasında bir teşbihin gelişmesine de zemin hazırlamıştır. Divan edebiyatı sahasında en kapsamlı tematik tahlili yapmış olan Harun Tolasa, bu teşbihin münasebetinin zindan veya kuyu ile çene çukuru arasındaki şekil benzerliği ve eskiye dayanan bir âdet olduğunu belirterek eskiden her çeşit suçlunun mahpus tutuldukları yerin kuyu gibi toprağın derinliklerinde veya toprak altında bulunduğunu vurgulamaktadır.[13] Zindanın yer altında bulunmasının mitolojik açıdan da bir anlamı vardır. Üçlü mekân prensibine göre Erlik, yani şeytanın mekânı yer altındadır ve "şeytana uyan" yani suç işleyen insanlarm atıldıkları yer de şeytanın yanı olmalıdır.

---

12 (Esen 1986: 118)

13 (Tolasa 1973: 88-89, 270-271)

Özellikle tekke-tasavvuf şiiri metinlerinde, klâsik edebiyatın da etkisiyle Yusuf kıssasından telmih olarak kullanılan "kuyu" ve "çah" kavramları da yer altını işaret etmektedir. Pir Sultan Abdal, "Yusuf'u kurtardı kuyudan çölden / Biri sabır biri şükür biri dua" demektedir.[14]

2. Karanlık

Zindanın en belirgin niteliği karanlık olmasıdır. Karanlık aynı zamanda penceresizlik demektir. Bir mânide bunu görürüz.

Bu benum güzelluğum,
Ne yürekler yakacak;
Mapusa pencere yok,
Yarim nerden bakacak[15]

Hapisten çıkmak da bu manada gözleri kamaştıran bir aydınlıkla karşılaşmaktır. Bu anlamda bir türkümüzde "*Mahpus*tan çıktım gözüm kamaşır"[16] denmektedir.

Zindanın karanlık olması mecazlaşarak deyimleşmiş[17] ve "cihanı / dünyayı gözüme / başıma zindan etmek" şeklinde de halk şiirinin söz hazinesine girmiştir. Bu deyimi tek başına bir gelenek oluşturmuş olan Karacaoğlan'ın söz hazinesinde de görüyoruz.

Bugün yârimden ayrı düşeli
Her günüm bir yıla döndü gidiyor
Gene zindan oldu dünya başıma
Sinem ateşlere yandı gidiyor[18]

Ah yâr melil mahzun bakma yüzüme
Bir od düştü yanar tatlı özüme
Dünya zindan görünüyor gözüme
Nazlım senden geçmesi güç oldu[19]

---

14 (Gölpınarlı-Boratav 1991: 374)

15 (Elçin 1990: 59)

16 (Esen 1986: 225)

17 Zindan sözü, "Dünya başına zindan oldu", "Dünya gözüne zindan kesildi", Dünya zindan oldu", "Dünyayı başına zindan etti" ve "Dünya (gözüne, ona) zindan olmak (görünmek, kesilmek)" şeklinde deyimlere girmiştir. Bu deyimlerin anlamı büyük bir karamsarlık ve umutsuzluk içine düşmektir ve benzer deyimler olarak "Dünya başına dar olmak", "Dünya başına yıkılmak" deyimleriyle aynı anlam dünyasını paylaşmaktadır (Bkz. Aksoy: 739; Tülbentçi 1977: 198-200)

Birbirinin varyantı sayılabilecek aşağıdaki üç mânide sevgilisinin sözüne inanmaması âşık için "cihan zindan gözüme" sözleriyle tanımlanmaktadır.

Zından cihan gözüme
Âh inanmaz sözüme
Öldüğüme yanmazdım
Bir gün güle yüzüme[20]

Cihan zindan gözüme
Yâr inanmaz sözüme
Ayrıldığıma yanmam
Uydu eller sözüne[21]

Hiç inanmaz sözüme
Cihan zindan gözüme
Öldüğüme yanmazdım
Bir gün gülse yüzüme[22]

Bu söz Gevherî gibi divan şiiri etkisindeki bir şairde ise

Reddedelden beri ey yüzü mahım
Zindandır başıma bu çarh-ı felek[23]

şeklinde kullanılmıştır.

Aynı deyimi manzum destanlarda da görürüz. Arapların 1832-1833 yıllarında Antep'i işgal etmeleri üzerine söylenmiş Sefil Ali veya Seyranî'ye ait olduğu tartışmalı olan Gaziantep'in Savunma Destanı ile Kırım Destanı'nda zindandaki gibi zor ve kötü durumlara düşmek anlamında kullanılmaktadır.

Şeyhbekir'de mahsus kaldık iki gün
Neler yapar imiş bu çarh-ı gerdun

---

18 (Karaer: 266)
19 (Karaer: 286)
20 (Oktürk 1985: 514)
21 (Oktürk 1985: 235)
22 (Oktürk 1985: 328)
23 (Elçin 1987: 41)

Şimden geri güman olmamız memnun
Cihanı gözlere zindan ettiler[24]

Rusyalı der ki aldın da deryayı
Kuds-i Şerif için ettim kavgayı
Ben neden istedim Ayasofya'yı
Cihanı başıma zindan etti[25]

Bir türkümüzde ise faydasız güzele meyil bağlamak, insanın kendisini zindana atmasına benzer sayılmaktadır.

Faydasız güzele mehil bağlayan
Kendini zındana atmışa benzer[26]

Âşık Ömer de sevgilisi olmadan cihana bakmak istemez ve âlemin zevk ve sefasının bu durumda kendisi için zindan sayılacağını ifade eder.

İstemez bu gözlerim sensiz cihana bakmağı
Âlemin zevk ü sefası bana zindan oldu gel[27]

Gözlere cihanı zindan etmenin bir başka şekli ise fizikî olarak kör olmadır. Nitekim Âşık Veysel çiçek hastalığından kör olunca "günüm *zindan*, gecelerim zar oldu[28] mısrasını söylemiştir.

3. Darlık ve kapalılık

Zindan kapalı ve dar bir yerdir. Seyranî'nin bir şiirinde bunu görürüz.

Kimi gözü gözüne kaşı kaşına
Benzemezse tuzun katma aşına
Bir gün şu cihanı eder başına
Esir zindanından daha dar gibi[29]

---

24 (Gencosman 1972: 232)
25 (Gencosman 1972: 253)
26 (Esen 1986: 127)
27 (*Âşık Ömer Divanı* 1963: 31)
28 (Bakiler 1989: 115)
29 (Yüksel 1987: 68)

Bir türküde söylendiği gibi zindan, geçmek için köprüsü, açmak için kapısı olmayan bir yerdir.

Köprüsü yoktur geçeyim
Kanadım yoktur uçayım
Kapısı yoktur açayım[30]

Gonca ile zindan, kapalılık ilgisinden dolayı divan edebiyatında teşbih unsuru olarak kullanılmıştır.[31]

4. Zindan araç gereçleri (kelepçe, bağ, zincir, pranga, yafta, demir parmaklık)

Zindanlarda bağlayıcı araç gereçler, yani zincir, bağ, pranga gibi aletler bulunur. Bunlar klâsik edebiyatımızda *bend, kemend, zencir, halka, silsile, resen, risman* gibi adlarla anılırlar ve hep zindanla tenasüp oluştururlar. Ayrıca sevgilinin saçı ile (hem bağlayıcı, hem de kurtarıcı unsur olarak) teşbih oluştururlar.[32] Bend sözü ayrıca bir cezalandırma ve tedbir usulü olarak da kullanılır. Zararlı kimseler veya deliler bağlanmaktadır. Bend, sevgilinin saçıyla teşbih oluşturmanın yanı sıra gam ve hicran unsurları ile de teşbih hâlindedir. Bendin demir olanına da *tavk* veya *lâle* denir ki bugünkü pranga karşılığı sayılabilir. Divan edebiyatında gördüğümüz bir başka denklik de kul (köle-esir) ile âşık denkliğidir. Zincir veya ip ile bağlanmak, birbirine bend edilmek, bölük bölük sevk edilmek, zindana atılmak gibi kavramlar âşık için de kullanılır.[33]

a) Bağ

Divan edebiyatında gördüğümüz bend ile sevgilinin saçı arasındaki benzerlik mazmunu, halk şiirinde de karşımıza çıkmaktadır.

Bahçe sana dağ bana
Üzüm sana bağ bana
Zincir artık kâr etmez
Zülfün teki bağ bana[34]

---

30 (Esen 1986: 84)
31 (Tolasa 1973: 510-511)
32 (Tolasa 1973: 270-271)
33 (Tolasa 1973: 88-89)
34 (Oktürk 1985: 222)

Bağ bana

Bahçe sana bağ bana
Değme zincir kâr etmez
Zülfün teli bağ bana[35]
Ay senin sırma zülfün
Her bada verme zülfün
Kemend et tak boynuma
Şu senin burma zülfün[36]

b) Pranga

Hapishane ve zindanlarda kullanılan diğer bir gereç ise prangadır. Mustafa Bey Destanı'nda pranga şu şekilde geçmektedir.

Müşür Paşa emreylemiş tutulsun
Yedi sene prangaya konulsun
Cümle malı mezat olsun satılsın
Dökülüp meydana mallar göründü[37]

Urfa'dan derlenmiş "Mapusane Havası" adlı bir türküde pranga kelimesi yanlışlıkla "firengi" olarak kaydedilmiştir.

Akşam olur firengiler vurulur
Gardiyanlar önümüze kurulur
Anam beni ziyaretten yorulur
Mapushane seni yapan kör olsun
Kör olsun da iki elleri kırılsın[38]

c) Kelepçe-Zincir

Bir başka destanda da "Vurduğunuz demirler boynumu eğdi"[39] sözleri geçmektedir. Burada boyun eğme sözündeki tevriyeli kullanım dikkati çekmektedir. Ayrıca kelepçe ve zincir de şu destan dörtlüğünde işlenmektedir:

---

35 (Bilge 1996: 45)

36 (Bilge 1996: 135)

37 (Gencosman 1972: 433-435)

38 (Özbek 1994: 316-317)

39 (Caferoğlu 1994a: 175-176)

Elimde kelepçik ayakta zincir
Yafta boğazımda gönlüm incinir[40]

d) Yafta

Yafta, suçluların, özellikle idam mahkûmlarının boyunlarına asılı olan ve suçlarıyla mahkûmiyetlerine ait bilgileri içeren kâğıttır.

Elimde kelepçik ayakta zincir
Yafta boğazımda gönlüm incinir[41]

e) Demir parmaklık

Zindanların fizikî şartlarından biri de demir parmaklıklardır. Konya'dan derlenen Osman'ın Türküsü'nde hem parmaklıktan bakmak, hem de firar etme düşüncesi ifade edilmektedir.

Çıkar çıkar parmaklıktan bakarım
Konya seni ateşlere yakarım
Bir gün olur ben buradan kaçarım
Süpürün hanları Osman geliyor
Dağların serdarı aslan geliyor[42]

Karaman'dan derlenen Hapishanelerde başlıklı bir türkünün ise kavuştağında demir parmaklıklardan bakıp bakıp ağlama söz konusudur.

Yanarım yanarım, aşkıma yanarım,
Demir parmaklıktan bakar ağlarım[43]

Aynı durum bir Afyonkarahisar türküsünün kavuştağma da yansımıştır.

Düştüm ben bir zindana yanar döner ağlarım
Demir parmaklıklardan boyun büker ağlarım[44]

---

40 (Esen 1991: 60, 219)
41 (Esen 1991: 60, 219)
42 (Özbek 1994: 319)
43 (Özbek 1994: 316)
44 (Özbek 1994: 318)

5. Gardiyan

Halk şiiri metinlerinde geçen gardiyan tiplemesi, çoğu zaman "zalim", "yüreği haym", "demir bağırlı" bir kişi olarak algılanır. Meselâ mahpus bir kadının ağzından söylenmiş şu mahpushane türküsünde gardiyanın hainliğinden söz edilmektedir.

Mapushana içinde
Vardur elma direği
Ne hayındır ne hayın
Gardiyanın yüreği[45]

Bir türkümüzde ise gardiyanın bağrı ile zindandaki pranga, parmaklık, zincir gibi demir araç-gereçler arasında bir benzerlik kurulduğu sezilmektedir.

Hapishane balçık çamur
Gardiyanın bağrı demir
Mevlâm bize versin ömür[46]

Bir türküye ise gardiyanı darıltmamak, gücendirmemek konusundaki titizlik söz konusu edilir.

Hapishanenin suyu içinden akar,
Arkadaşlar gelmiş kapıdan bakar,
Gardiyan darılır canımı yakar.[47]

Yozgat'ın Kaşkışla köyünden derlenmiş olan aşağıdaki türkü ise tümüyle gardiyana hitaben söylenmiştir. Mahkûm veya mahpus derdini gardiyana dökmekte, onunla dertleşmektedir.

Karakoyun aştı gitti dağlara,
Üç güzel de şimdi indi bağlara ...oy
Ölen öldü selam söyle sağlara,
Hiç yanıma gelenim yok gardiyan.

---

45 (Caferoğlu 1994b: 21-23)

46 (Esen 1986: 84)

47 (Özbek 1994: 318)

Daldı deli gönül firgata daldı,
Yazıldı cezamız evraklar doldu...oy
Sılada nazlı yârımız galdı,
Nazlı yârdan hiç haber yok gardiyan.

Akşam olur firengiler vurulur,
Gardiyanlar baş ucuma gurulur...oy
Anam babam çok ricada bulunur,
Acep ben de çıkar mıyım gardiyan.

Ne zor olur hapishane sıtması,
Kıyıda köşede garip yatması...oy
Körpe kuzuların göze tütmesi,
Guzulardan hiç haber yok gardiyan.

Hapishanelerde sam yeli esti,
Eşler dostlar hep umudun kesti...oy
Çok arkadaş vardır iyi gün dostu,
Aç kapıyı gelenim yok gardiyan.[48]

6. Ceza şekli ve süresi

Cezalandırma biçimi din ve mitolojide bu dünyaya veya yer altına şeytanın yanına atılma, toplumdan soyutlama, belirli sürelerle veya süresiz olarak zindana atma, kürek gibi zor işler gördürme, bağlama gibi çeşitlilik gösterir. Halk şiiri ürünlerinde cezanın şekli ve süresi konusunda pek fazla bilgi yer almamaktadır. Ancak idam, kürek cezası, on beş, yüz bir sene gibi bazı cezalardan söz edilmektedir.

Hapishane içinde bir yeşil direk
Kimimiz on beş sene kimimiz kürek
İdam cezasına dayanmaz yürek
Validem bayramın mübarek olsun[49]

Mapushanelerde görmedim direk,
Kimimiz on beşli, kimimiz kürek.
İdam cezalıya dayanmaz yürek.[50]

---

48 (Özbek 1994: 318-319)

49 (Esen 1986: 228-229)

50 (Özbek 1994: 316)

Ne zalımdır mapushane havası
Çocuklar ağlıyor, ister babası
Adımıza verdiler idam cezası[51]

Hapishane içinde bir mermer direk,
Kimimiz yüz birli, kimimiz kürek,
İdam cezalılarına dayanmaz yürek.
Düştüm ben bir zindana yanar döner ağlarım
Demir parmaklıklardan boyun büker ağlarım[52]

7. Diğer şartlar

Hapishanelerdeki zor şartlarla ilgili bazı başka somut unsurlar da vardır. İnsanlar hapishanelerde çoğu zaman çamur, yaş zeminlerde yatıp kalkmak zorunda kalmışlardır. Çok seyrek olarak da üzerinde oturup yatmak için kullanılmak üzere "yarım hasır" bulabilmişlerdir.

Altımızda yarım hasır
İşimizde yoktur kusur
Hapishanede kaldık yesir

Altımızda çamur yaştan
Yatıyorum kara düşten
Anam haberimi alsın
Gökyüzünde uçan kuştan[53]

Hapishane balçık çamur
Gardiyanın bağrı demir
Mevlâm bize versin ömür[54]

B. Hapishanelerin insanın duygu dünyasına yansımaları

1. Gurbet-ayrılık duygusu

Hapishaneye düşmek bir gurbet unsuru olarak da değerlendirilmektedir. Nitekim Mehmet Özbek, "Hapishane Türküleri"ni üst başlık

51 (Özbek 1994: 316-317)
52 (Özbek 1994: 318)
53 (Esen 1986: 84)
54 (Esen 1986: 84)

olarak "Gurbet Türküleri" içinde değerlendirmiştir.[55] Sıladan, sevenlerinden ayrı düşmek gurbet ile hapisliği birbirine benzeştirmektedir. Fuat Özdemir de hapishane ve hapislik kavramlarını gurbet olayının daha dramatik bir bölümü olarak ele almakta, ancak fiziksel ve psikolojik sonuçları itibariyle çok daha yıpratıcı ve zoraki bir gurbet olarak nitelemektedir.[56] Köroğlu, zindanda iken en çok yiğitlerini ve Çamlıbel'i özler, onlara hitaben şiir söyler ve şiirini gâh name gâh seher yeliyle Çamlıbel'deki yiğitlerine ulaştırmayı arzular. Köroğlu'ndan örnekleri ilgili kısma bırakıp manzum destanlarımızdan örnekler verelim:

Garip bülbül ne gezersin çöl ovada
Yavrularım melül mahzun yuvada
Kendim hapishanede gönlüm sılada
Bilin beni arzularım sılayı[57]

Hapishane içinde bir çeşme akar
İçerim içerim de bağrımı yakar
O bîçare validem yollara bakar
İhtimaldir kavuşuruz birader[58]

Mahpus, dışarıda kutlanan bayramlarda bir başka duygulanır.

Garip bülbül gül dalında zikreder
Hapishane içinde hiç gitmez keder
Bizsiz bayram ettiniz mi birader
Birader bayramın mübarek olsun[59]

Anne, baba, sevgili, çocuklar, dostlar gibi sevenlerinden ayrı düşme, hapisliğin dolaylı ıstıraplarındandır. Mapushane Havası adlı Urfa türküsünde;

Ne zalımdır mahpushane havası
Çocuklar ağlıyor, ister babası

---

55 (Özbek 1994: 85)
56 (Esen 1991: 59)
57 (Esen 1986: 228-229)
58 (Esen 1986: 53)
59 (Esen 1986: 228-229)

Adımıza verdiler idam cezası
Mahpushane seni yapan kör olsun
Kör olsun da iki elleri kırılsın[60]

denmektedir.

Kırşehir'in Çiçekdağı'ndan derlenmiş bir hapishane türküsünde

Aşamadım şu dağların karından,
Yatamadım sevdiğimin zarından.
Kesseler kellemi geçmem yârimden,
Divane gönlümü eğlesin zindan.[61]

denmektedir.

Ayrıca bir iftiraya uğradığını düşünen hapishanedeki annenin ağzından söylenmiş ninni evlâdından ayrılığı şu sözlerle anlatır:

Genç idim murad almadım,
Bir kuzu büyütüp yürütemedim,
Nenni deyip nenniliyemedim,
Nenni suzanım nenni!

Seni büyütmedim ellere verdim,
Senden heveslik alamadım,
Nennileyip büyütemedim,
Ala beşiklere beleyemedim,

Seni çemenlere yürütemedim.
Nenni yavrum nenni,
Anasız kızım nenni!
Altı senedir beni unuttun,

Allah kavuşmayı nasip etsin,
Genç idim murad almadım,
Hevesliğime ermedim,
Gün görüp sallanıp gezmedim,
Genç ömrüm mapusta çürüyor,
Allah da iftiradan saklasın![62]

---

60 (Özbek 1994: 316-317)

61 (Özbek 1994: 317)

62 (Çelebioğlu 1982: 91)

2. Haberleşme-ziyaret arzusu

Mahpusun en çok arzuladığı dışarıdaki hayatla, sevdikleriyle bağlantıdır. Bu bağlantı iki yolla kurulmaktadır: Mektup ve ziyaretçi. Mektubunun veya ziyaretçisinin gelmemesi mahpusu çok etkiler:

Ellerin mektubu geldi okundu
Galiba bizimkisi intizar oldu[63]

Bazen haberleşme imkânsızlaşırsa kuşlardan medet umulur:

Gemiler yan direk
Suyu nerden indirek
Guşlar dil bilmiyor
Anneme mektup gönderek[64]

Anam haberimi alsın
Gökyüzünde uçan kuştan[65]

Ziyaretçi konusu da anonim ürünlerde çok işlenmiştir. Urfa'dan derlenmiş "Mapusane Havası" adlı bir türküde hapishane ziyareti şu sözlerle anlatılır:

Akşam olur firengiler vurulur
Gardiyanlar önümüze kurulur
Anam beni ziyaretten yorulur[66]

Destanî nitelikte eserlerde ise tutsak düşen ve zindanda kalan Köroğlu'nun name (mektup) ve seher yeliyle yiğitlerine haber yolladığını görmekteyiz.

3. Hastalık ve ölüm endişesi

Hapishane ortamı her türlü hastalık için uygun bir ortamdır. Karacaoğlan, bir dörtlüğünde zindanda kulların *melil melil* yattığından ve *inilediğinden* bahsetmektedir.

---

63 (Esen 1986: 75)

64 (Caferoğlu 1994b: 21-23)

65 (Esen 1986: 84)

66 (Özbek 1994: 316-317)

Er isen meydanda otur
İleri gel cevap yetür
Melil melil olmuş yatur
Zindanda kullar iniler[67]

Hasta mecaz oldum her yerim sancır
Tahammül edemez insan olanlar[68]

En çok karşılaşılan hastalıklardan birisi sıtmadır.

Ne zor olur hapishane sıtması,
Kıyıda köşede garip yatması...oy[69]

Hapishane şartları bazı durumlarda ölümlere yol açar, bu sam yeline benzetilir:

Hapishanelerde sam yeli esti,
Eşler dostlar hep umudun kesti...oy[70]

4. Düş ve hayal zenginliği

Kapalı ve dar bir alana hapsolma, kişinin düş ve duygu dünyasını zenginleştirmektedir.

Hapishane içinde ötüşen kuşlar,
Hayırdır inşallah gördüğüm düşler,
Herkes sevdiğine canlar bağışlar.[71]

Ancak korku ve endişenin beslediği bu düşler çoğu zaman kara düş, yani kâbusa dönüşmektedir.

Altımızda çamur yaştan
Yatıyorum kara düşten
Anam haberimi alsın
Gökyüzünde uçan kuştan[72]

---

67 (Karaer: 354)
68 (Esen 1991: 60, 219)
69 (Özbek 1994: 318-319)
70 (Özbek 1994: 318-319)
71 (Özbek 1994: 318)
72 (Esen 1986: 84)

5. Vefasızlıktan şikâyet ve yalnızlık duygusu

Hapse düşenlerin en çok şikâyet ettikleri hususların başında eşi dostu tarafından terk edildiği duygusu gelmektedir. Bunun iki boyutu vardır. Birincisi mahpusun psikolojisinden kaynaklanan yalnız bırakıldığı duygusudur. Diğeri de gerçekten düşenin dostunun olmaması veya iyi gün dostlarının ortadan kaybolmasıdır. Birçok destan ve türküde bu duyguyu izleriz:

Mapushanelere serdim postumu,
Çok aradım bulamadım dostumu.
Azizim ahbaplar bana küstü mü?[73]

Hapishaneye attım postumu,
Yeni bildim düşmanımı dostumu.
Yoğusa nazlı yâr bana küstü mü?
Divane gönlümü eğlesin zindan.[74]

Çok arkadaş vardır iyi gün dostu,
Aç kapıyı gelenim yok gardiyan.[75]

6. Zorluklara tahammül ve çile

Hapishane şartlarının ağırlığını ifade etmek için bir destanda "mapusta yatanlar ahrette yanmaz"[76] sözü kullanılmakta ve cehennem ile zindan arasında bir benzerlik kurulmaktadır.

Mapus mapus derler kalbim inanmaz
Mapusta yatanlar ahrette yanmaz
Böyle mapusluğa canlar dayanmaz
Kaderim böyledir yandık ne çare[77]

Hapse düşen bir kadın, türküsünde hapse düşeli hep ağladığını söylemektedir.

---

73 (Özbek 1994: 316)
74 (Özbek 1994: 317)
75 (Özbek 1994: 318-319)
76 (Caferoğlu 1994b: 141-142)
77 (Caferoğlu 1994b: 141-142)

Ateşim var külüm yok
Bülbül oldum dilim yok
Mapusa düşeli
Ağlamadık günüm yok[78]

7. Hapishane yapanlara beddua

İki türkümüzün bağlama mısraları hapishane yapan ve icat edenlere bedduadan meydana gelmektedir:

Tez gel ağam tez gel olma muhannet
Mapusu icat edenler görmesin cennet[79]

Mapushane seni yapan kör olsun
Kör olsun da iki elleri kırılsın[80]

Halk şiirinde model alınan hapislik ve zindan tipleri

Hapislik teminin simgesel alanını tayin eden belli başlı modeller vardır. Suç-ceza ikileminde hapishane bir cezalandırma yeri ve biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Burada cezanın yeri ve ceza biçimi dışında etkili olan diğer unsurlar, cezayı verenin ve suçu işleyen yani cezaya muhatap olanın kimliği, cezanın meşruiyet kaynağı yani hukukî boyutu, cezanın sonucu gibi değişken unsurlardır. Biz bu noktalarda hapishane teminin üç modelini kısaca (çünkü bunlar ayrı çalışma konusu teşkil edecek boyuttadır) ele alıp halk şiiri metinlerinden örneklerle pekiştirmeye çalışacağız:

1. Dinî-tasavvufî model

Dinî-tasavvufî modeli iki boyutta ele almak gerekir. İlki ilk insanın işlediği ilk suç sonucu cezalandırılmasını işleyen ve mukaddes kitaplarda da yer alan Hz. Âdem ile Havva'nın cennetten kovulması kıssasıdır. İkinci model ise Yusuf kıssasıdır.

a) Cennetten kovulma kıssası

Hapsetme veya zindana atma, aslında bir cezalandırma biçimidir. Bu cezalandırmanın ilk modeli dinde Tanrı tarafından gerçekleştirilmiştir. Sırasıyla şeytanın birtakım hayvanlar vasıtasıyla Hz. Havva'yı,

78 (Caferoğlu 1994b: 21-23)

79 (Esen 1986: 225)

80 (Özbek 1994: 316-317)

onun da Hz. Adem'i kandırmasıyla yasak meyveyi yemek, yani suç sayılan bir eylemi gerçekleştirmek bu dünyaya, yani zindana atılmayı sağlayan suçtur. İnsan aklı hangi meyvenin ve neden yasak olduğunu tartışa dursun ilk defa şeytana uyan ilk insanlar bu dünyaya yani, cezanın çekileceği yere, tasavvuftaki tabiriyle dünya zindanına atılmışlardır. Tasavvuf da buradan hareketle dünyanın bir ceza, sürgün veya en hafifinden gurbet mekânı olduğu temel görüşüne yaslanmıştır.

Belirttiğimiz gibi tasavvuf anlayışına göre dünya, hapishane veya zindan olarak kabul edilmiştir. İnsan ise bu zindanda bir mahpustur. Tasavvuf şiirinin en önemli temsilcisi Yunus Emre bunu şöyle ifade eder:

Şol senün mümin kulların dünya zındanı onların
Bu dünyada mümin olan hurrem oluban şad değil[81]

Mutasavvıflar bir mahpus gibi "haps içinde" ölmemek için birkaç şey yerler. Yunus bunu şöyle ifade eder:

Gözüm aşıp gördüğüm zından içi
Nefs ü heva pür dolu şeytan içi
Haps içinde ölmeyeyim diye aç
Mısmıl u murdar yedim bir iki kaç[82]

Zindandan kurtuluş ise ancak ölümle gerçekleşebilecektir. Yunus Emre daha da ileri giderek Tanrı'sma kavuşmadıktan sonra iki âlemin de zindan sayılacağını ifade etmekten çekinmemiştir.

Sensiz iki cihan benim zından görünür gözüme
Senin aşkınla bilişen gerek hassü'l-hastan ola[83]

Yunus, eğer Tanrısına kavuşursa iki cihan zindan olsa bile onları bostan sayacağını söylemektedir:

İki cihan zından ise gerek bana bostan ola
Artık bana ne gam gussa çün inayet dosttan ola[84]

---

81 (Gölpınarlı 1976: 66)
82 (Gölpınarlı 1976: 360)
83 (Gölpınarlı 1976: 131)
84 (Gölpınarlı 1976: 131)

Yunus'a göre Tanrı âşıkları, boynu zincirli tutsaklardır ve azatlık istemezler:

Aşkın zemzemesinden âşık boynu zincirli
Azadlık istemezler şöyle kaldılar tutsak[85]

Yunus, aşka yalan söyleyenin öbür dünyada yerinin zindan olacağını da ifade etmektedir:

Yalancılık eylemegil aşka yalan söylemegil
Bunda yalan söyleyenin orda yeri zındandadır[86]

Bu bağlamda ele alabileceğimiz bir başka benzetme ise dünya sözüne yüklenen tama kavramıyla ilgilidir. Tasavvufta dünya arzuyu, nefsi, ihtirası ifade ettiği için Yunus Emre, *Risaletü'n-Nushiyye*'sinde bu dünya ihtiraslarına karşılık tama sözünü kullanır ve tamayı, düşenlerin içinden çıkamayacakları bir hapse, zindana benzetir. Bu mısralar şöyledir:

Tama habsine düşdüm çıkamazın
Katı berkdür divarı yıkamazın

Key erenler durur zindanı bekler
Bahâdurlar demür yüreklü erler

Bin er donlı durur tama çerisi
Mübarizdür bahâdur her birisi

Ele gireni zindana ururlar
Ayağına da demür buyururlar[87]

b) Yusuf kıssası veya peygamber olma çilesi

Devlete hâkim olanların veya gücü elinde bulunduranların bir cezalandırma yöntemi olarak uyguladıkları zindan, toplumsal ve idarî değil ama dinî bir meşruiyete yaslanan Hz. Yusuf gibiler için bir ceza değil, mükâfata dönüşmekte, bir cezalandırma yeri olmaktan öte bir

85 (Gölpınarlı 1976: 115)
86 (Gölpınarlı 1976: 134)
87 (Tatçı 1991: 9, 36-37)

sabır ve tahammül testi özelliği taşımakta, yedi yıllık bir çilenin ve sabrın sonunda da Mısır vezirliği ve Züleyha'ya kavuşma gibi mükâfata dönüşebilmektedir. Burada zindan, çile kavramını çağrıştırmaktadır ki bu tasavvufta da önemli bir kavramdır. Niyazî Mısrî bu çile kavramını hapisle birleştirdiği bir beytinde şöyle der:

Habsüm bu gün kırk erbain oldı temam Deccal lâin
Kıldı beni Rabbüm emin ya sen beni ya ben seni[88]

Zindan kavramının dinî anlamda telmih olarak kullanıldığı en yaygın alan hiç şüphesiz ki bu Yusuf kıssasından kaynaklanan alandır. Ardanuçlu Efkârî Hz. Yusuf ile zindan ilişkisini bir şiirinde şöyle anlatır:

Aah Yusuf'i zindandan çıharan sensin
Oni Mısır tahtına sultan edensin[89]

XIV. asrın mutasavvıf şairlerinden Eflâkî Dede;

Dâr-ı belâdur cihân renc ile genci nihan
Yusuf'a zindanı ışk-dâr-ı selâ eyledi[90] demektedir.

Fatih'in hocası Akşemseddin, Yusuf ile gönül arasında bir paralellik kurmuştur:

Yusuf-ı Mısrî gönüldür sen anı habs eyledün
Âşıkısan gel berü sultan-ı huban iste bul[91]

Âşık Ömer de Yusuf ve zindan telmihini kullanan şairlerimizdendir.

Gönül Yusuf gibi şaha
Düşüp zindana yaslanmış[92]

---

88 (Erdoğan 1998: 218)
89 (Rayman 1998: 322)
90 (Güzel 1989: 366)
91 (Güzel 1989: 386)
92 (Köprülü 1962: 291)

2. Destanî model

a) Mitolojik model

Dinlerle aynı alanı paylaşan mitolojilerde, yani kâinatın ve insanların yaradılışlarını ele alan kozmogonik metinlerde de dinî yaklaşımlara benzerlikler söz konusudur. Yalnız burada cezanın mekân değişikliği boyutu yanında Tanrı'dan, handan veya toplumdan soyutlanma boyutunu da dikkate almak gerekir. Çünkü tasavvufta Tanrı'dan ayrı düşmek bir cezadır ve bu cezanın çekileceği mekân dünyadır, daha önce örneklediğimiz beyte göre Yunus, Tanrı'dan ayrı kaldıktan sonra öbür dünyanın da bir zindan olduğunu "Sensiz iki cihan benim zından görünür gözüme"[93] sözleriyle dile getirmektedir.

Mitolojide ise üçlü bir mekân anlayışı vardır. Buna göre gökyüzü Tanrı'nın, yer altı Şeytan'm, yer yüzü insanın mekânıdır. İnsan tavır ve davranışlarına göre yer altına ya da gökyüzüne lâyık olabilmektedir. Bu üçlü mekân prensibine göre şeytanm, ya da Türk mitolojisindeki adıyla Erlik'in mekânı yer altıdır. Suç işleyen insanların da mekânı Erlik'in yanıdır. Bu Yunus'ta şöyle tezahür eder:

Gözüm açıp gördüğüm zından içi
Nefs ü heva pür dolu şeytan içi[94]

Mitolojik açıdan bir başka husus ise kaos-kozmos dengesidir. Mitolojik metinlerde kaos kozmosu hazırlayıcı özelliğiyle de dikkati çeker. Kaos, şeytanîdir, dolayısıyla karanlıktır. Karanlık olan, yer altında bulunan şeyler bu açıdan kaos sayılmış, ancak kozmos da bu kaosun içinden zuhur edecek şekilde tasarlanmıştır. Nitekim anne karnı ile zindan arasmda da bu bakımdan bir yakınlık kurulagelmiştir. Bu motifi Sümmanî'de de görmekteyiz.

Felek sülbü pederimden ayırdı bir kana kattı
Dokuz ay gün müddet ile başımı zindana attı[95]

b) Tarihî-menkabevî model veya alp olmanın tersi

Tarihî-menkabevî destanlarda ve mitolojide ise asıl unsur toplum olduğu için ayrı düşülen unsur da toplumdur. Destanlarda kahraman

---

93 (Gölpınarlı 1976: 131)

94 (Gölpınarlı 1976: 360)

95 (Rayman 1997: 324)

veya alp olmak için topluma katılma nasıl bir varlığı ispat meselesi ise toplumdan ayırım da aynı biçimde kuvvetli bir cezalandırma yöntemidir. Bu cezanın bir versiyonu sayılabilecek olan "düşkünlük", bugün dahi Alevî-Bektaşî topluluklarında yaşamaktadır. Alevî-Bektaşî inançlarında toplum dışına itilmenin zindan sayılmasa bile en az zindan kadar etkili bir uygulaması bu "düşkünlük" müessesidir.[96] Kanaatimce toplumdan soyutlanma tarzında cezalandırma ve zindana atılma, topluma katılma törenlerinin ya da başka bir ifadeyle alplığa geçişin tersi bir durumdur. Kişilerin bu cezayı hak etmesi için töreyi veya töreyi temsil eden hanı rahatsız edici bir duruma sebebiyet vermesi gerekir.

3. Tarihî model / siyasî-ideolojik model

Aynı sosyal hayatı ve konumu paylaşan insanların farklı meşruiyet zeminlerine yaslanmaları çatışmayı doğurmuş, bu çatışmada gücü ve iktidarı elinde bulunduranlar diğerlerini cezalandırma yolunu tercih etmişlerdir. Bunlar ideolojik farklılıklar olarak da değerlendirilebilir. Osmanlı tarihinde bu tür çatışmalar yaşanmış ve edebiyata da yansımıştır. Osmanlının imparatorluk olma sürecinde dinî anlamdaki Maturidî çizgiyi terk etmesi önce rind-zahid çatışmasına, daha sonra ise Alevî-Sünnî kırılmasına zemin hazırlamıştır. Bunların şüphesiz siyasî, dinî-mezhebî veya ekonomik sebeplerle desteklendiğini de unutmamak gerekir. Rind-zahid çatışmasına örnek olarak Niyazî Mısrî'yi, Ale-

---

96 Düşkünlük: Alevî-Bektaşî topluluklarında belirli suçların cezası olarak toplum dışına itilmenin kurumsal adıdır. En çok baş vurulan ceza yoludur. Kişi, düşkünlük süresince ayin-i ceme katılamaz ve Alevîlik yolundan çıkarılmış sayılır. Düşkünlük iki türlüdür: Sürekli düşkünlük ve geçici süreli düşkünlük. Sürekli düşkünlük ömür boyu alınan düşkünlük cezasıdır. Geçici süreli düşkünlük ise, belirli bir süre ile sınırlıdır. "Sürekli düşkünlük" doğuran hâller şunlardır: Adam öldürmek, zina yapmak, musahibin namusuna dolanmak, talibi ile evlenmek, yoldan dönmek, ihanet ve ispiyonculuk etmek. Veriliş makamına göre de düşkünlük ikiye ayrılır. Direkt düşkünlük hâlinde, olaydan sonra herhangi bir yargılamaya gerek olmaksızın sanık, kendisi toplum dışına çıkar, orayı terk eder. İkinci hâlde ise, yargılama yapılır ve yargılama sonunda suçlu kişi, düşkün addedilir. Düşkünlük alan kişiye, genel olarak şu yaptırımlar uygulanır: Düşkünle kimse konuşmaz, selam verip almaz. Kimse malını sürüye katmaz, yaymaz. Evine gidilmez, misafir edilmez, suyu içilmez, yemeği yenmez. Düğününe gidilmez, bayramlaşılmaz. İhtiyaçları karşılanmaz, araç gereç alınıp verilmez. Hastası sorulmaz, yardımına gidilmez. Ölüsüne gidilir, kırkı çıkana kadar konuşulur, sonra tekrar ilişkiler kesilir. Ölmüşse, cenaze töreni yapılmaz. Irgat gidilmez, imeceye çağırılmaz. Kızı istenmez; oğluna kız verilmez. (Daha geniş bilgi için bkz. Yörükân 2002: 81-85)

vî-Sünnî kırılmasına örnek olarak ise Pir Sultan Abdal'ı örneklemek mümkündür. Bu çatışmalar Osmanlı toplum dokusunun tımar ve zeamet sistemiyle sınıflaşması sürecinde ise Sasanî-Göktürk mücadelesinin küllenmiş kahramanı Köroğlu'nu yeni ve anti-kahraman bir tiple ortaya çıkarmıştır. Osmanlının son yüzyılındaki iskân hareketlerine karşı gelişen tepki ise Dadaloğlu tipinde makes bulmuştur.

Halkın veya onun temsilcisi mertebesinde olan şairlerin devlet veya ülkeye hâkim olanlarla çeşitli bağlamlarda ayrı düşmeleri hapishane teminin metinlere girmesini sağlayan önemli bir unsurdur. Daha reel hayatın ve devletin kurumlaştığı toplumlarda ise cezanın meşruiyeti problemi olayı farklı konuma itmektedir. Bu durum meşruiyet kaynaklarının farklılaşması ve çatışması durumlarında söz konusu olabilmektedir. Aynı durum tarihimizde Köroğlu, Pir Sultan Abdal, Kaygusuz Abdal gibi muhalif olan ya da bir başka ifadeyle meşruiyetlerini devletten veya toplumdan değil de inanç ve görüşlerinden alan tipler için de geçerlidir.

a) Rind-zahid çatışması ve Niyazî Mısrî

Osmanlının XVII. yüzyılı, Kadızadeliler hareketi, İbn-i Kemal ve Ebussuud Efendi gibi şeyhülislâmların fetvaları üzerine tasavvufa, dolayısıyla zikir ve devrana yasakçı yaklaşmış, idam, sürgün gibi çok sert cezalar öngörmüştür. Niyazî Mısrî de bu durumdan nasibini almış mutasavvıf şairlerden biridir. Yunus takipçisi olan Niyazî Mısrî, saray çevresindeki seçkin çevrenin din ve tasavvuf anlayışına uymayınca defalarca hapsedilip sürgüne gönderilmiştir. Hatta Rodos sürgününde tanıştığı Kırım Hanı Selim Giray'la dostluk kurmuş, Osmanlıyı zalim olarak nitelemiş, Osmanlı tahtına Kırım hanlarından birinin geçmesini dahi istemiştir.[97] Bu durum Mısrî'nin şiirlerine de yansımıştır. XVII. yüzyılın önemli tasavvuf şairlerinden Niyazî Mısrî, diğer mutasavvıflar gibi dünyayı bir zindan olarak görmektedir. Ölümü ise zindandan kurtulma olarak algılamaktadır:

Gel tende koma canunı alâya çık bul kânunı
Lâyık mıdur insana kim yiri ola zindan kamu[98]

Bir başka beytinde ise dünyayı tûtînin kafesine benzetip bu kafeste tûtîye sükker verilmesine rağmen kafeste karar etmediğini, ama in-

97 Daha geniş bilgi için bkz. Erdoğan 1998.

98 (Erdoğan 1998: 187)

sanm dünya zindanında karar ettiğini belirterek bu durumu tenkit eder:

Kafesde tûtîye sükker virürler hiç karar itmez
Acep niçün karar ider bu zindana giren insan[99]

Habsüm bu gün kırk erbain oldı temam Deccal lâin
Kıldı beni Rabbüm emin ya sen beni ya ben seni[100]

Kimine meydan iden bu âlemün her kûşesin
Mısrî'ye ucdan uca her kûşesin zindan iden[101]

b) Alevî-Sünnî kırılması ve Pir Sultan Abdal

Osmanlı topraklarında yaşamasına rağmen tevriyeli Şah sevgisi dolayısıyla hem Osmanlının dinî-mezhebî çizgisine muhalif olarak Şah-ı Merdan Hz. Ali'yi hem de rakip devlet Safevî Şahı Şah İsmail Hatayî'yi öven Pir Sultan Abdal'ı Hızır Paşa adında bir Osmanlı Paşasının Sivas'ta Toprakkale Zindanına attırdığı ve içinde şah geçmeyen bir şiir söylerse affedeceğini söylediği, sonunda Pir Sultan'm "Şaha gidelim" ayaklı bir şiir söyleyince astırdığı menkıbelerinde dile getirilen bir hususdur.[102] Pir Sultan Abdal, bu şiirinde "Zincir boynum sıktı hâlim yamandır" demektedir.

Her nereye gitsem yolum dumandır
Bizi böyle kılan ahd ü amandır
Zincir boynum sıktı hâlim yamandır
Açılın kapılar Şaha gidelim[103]

Aynı Pir Sultan Abdal bir başka şiirinde ise şöyle der:

Bize de Banaz'da Pir Sultan derler
Bizi kem kişi de bellemesinler
Paşa hademine tenbih eylesin
Kolum çekip elim bağlamasınlar[104]

---

99 (Erdoğan 1998: 158)
100 (Erdoğan 1998: 218)
101 (Erdoğan 1998: 157)
102 (Gölpınarlı-Boratav 1991: 42-43)
103 (Boratav-Fıratlı 2000: 64)
104 (Boratav-Fıratlı 2000: 65)

c) Sınıflaşma süreci ve Köroğlu

Osmanlı devlet düzeni oturmaya, yerleşik hayat yapısı sağlamlaşmaya ve bunun doğal sonucu olarak toplumsal katmanlar oluşmaya başladığında bir tepki gelişir. Bu tepki, tarihî adıyla Celâlîlerde, destan -hikâye kahramanı ve âşık-eşkıya tiplemesiyle Köroğlu'nda simgeleşir. Köroğlu, doğrudan padişaha ve devlete değil, ama derebeyi diyebileceğimiz Bolu Beyine amansızca karşı çıkar ve bunun sonucunda gerek kendisi, gerekse arkadaşları devlet yöneticileri tarafından takibe alınır, zaman zaman da zindanlara düşerler.

Meselâ Bolu Beyi kolunda Köroğlu, kılık değiştirerek gittiği Bolu'da Bolu Beyinin hileleriyle yakalanıp padişaha götürülür. Padişah da onu 40 gün sonra idam etmek üzere zindana attırır. Köroğlu, İstanbul zindanında yatarken, zindanın kapısına gelen ve kendilerini göstermeyen Döne ile İsa Balı'ya arkadaşlarını sayıyor ve kimleri yanında görmek istediğini anlatıyor:

Koçaklarım Çamlıbel'den
Yürüseler sağdan soldan
Zindanda çektiğim hâlden
Hatırımı soruşsalar
...
Köroğlu'm zindanda sıkıldı canı
Ayvaz'ı görmesem olurum deli
Çiğni hezaranlı desti cıdalı
Güzel İsa Balı'm yanımda gerek[105]

Demircioğlu kolunda ise Demircioğlu, Cevher Paşanın kızını kaçırmak üzere Erzurum'a yollanır. Âşık kılığında saraya girer, kızı kaçırır. Fakat arkasından gelen Cevher Paşanın adamlarıyla tek başına harbe girince atı ölür, kendisi de yaralı olarak ele geçirilir. Zindana atılır ve asılacağı gün Köroğlu tarafından kurtarılır. Demircioğlu, zindanda elleri ayakları bağlı iken "aman aman" ayaklı bir şiir söyler. Bu şiirin üçüncü hanesindeki "yeşil çadır" sözünü Boratav, şöyle yorumlar: "Yeşil, yas alameti olan renktir. Ölüme mahkûm edilen Demircioğlu'nu yeşil çadıra hapsediyorlar.

105 (Boratav-Fıratlı 2000: 198-199; Öztelli 1997: 69-72)

Altımızdan Arap atı vurdular
Üstümüzde yeşil çadır kurdular
Düşmanlarım kem günüme geldiler
Yığılır seyrime il aman aman[106]

Köroğlu mahpus olduğu zindandan özlediği Çamlıbel'e ve yiğitlerine şiirle mektup gönderir, seher yelini haberci yapar.[107]

Köroğlu'nun Gürcistan'da, Acem seferinde tutsak olup zindanlara düştüğü hikâyelerde yer alan diğer unsurlardır. Ayrıca zindanda kendisini ziyarete gelen Güdümen'le karşılıklı şiir söyleşirler.[108]

ç) İskân problemi ve Dadaloğlu

Muhalif şairlerden birisi XIX. yüzyılın Türkmen şairi Dadaloğlu'dur. Avşar aşireti ve onların temsilcisi Dadaloğlu iskân meselesi yüzünden devletle ters düşmüş, devletin yerel temsilcisi olan Fırka-i Islahiye kumandanı Derviş Paşanın da adını andığı şiirinin son dörtlüğünde şöyle demiştir:

Dadaloğlu'm söyler size adını
Şimdiden yok bilsin hasım kendini
Bağlasalar parçalarım bendimi
Yatacağım bilsem bile zindanda[109]

Şu Feke'nin hanımları
Kara bilmez alınları
Kör olasın Derviş Paşa
Hep dul kodun gelinleri[110]

Hapishanelerle ilgili özel isimler

1. Zindan adları

Hapishanelerle ilgili şiirlerde hapishane isimleri başta olmak üzere birtakım özel isimler de yer almaktadır. Osmanlı devrinde "tomruk dairesi", "mehterhane" gibi adlarla anılan zindanların en ünlüleri ola-

106 (Boratav-Fıratlı 2000: 201-202)
107 (Öztelli 1997: 73- 75)
108 (Öztelli 1997: 76-78)
109 (Sakaoğlu 1986: 103; Öztelli 1997: 203)
110 (Öztelli 1997: 193, 202)

rak Cibali'deki Anemas Kalesi, Zindankapısı veya Babacafer Zindanı, Banbul ve Yedikule ile Paşakapısı Tomruğu zindanları sayılabilir.[111] Bu tarihî bilgilerle Âşık Ömer'in "İstanbul Destanı"ndaki şu dörtlüklerde yer alan zindan ve hapishanelerle ilgili bilgiler uyuşmaktadır.

Cibali'de içtim aşkın dolusunu
Baştan başa seyreyledim yalısın
Tüfekçiler zabteylemiş delisin
Unkapanı gibi mizanımız var

Ayazmakapusu'nda dayandım durdum
Odunkapusu'nun darlığın gördüm
Borcu olanlara Hak ede yardım
Zalimlere çengel urganımız var

Zindankapusu aşikâr olunur
Borcu olanların bağrı delinür
Her ne millet ister isen bulunur
Baba Cafer gibi rindanımız var[112]

Elçin'in kaydettiği İstanbul Destanı'nın son mısrası "Baba Cafer gibi rindanımız var" değil de bir nokta farkıyla "Baba Cafer gibi zindanımız var" şeklinde de okunabilir. Çünkü İstanbul'da Haliç surları içindeki bir kuleden ibaret olan Babacafer Zindanı meşhur bir hapishanedir. Hırsızlık ve zina gibi cürümleri işleyen kadınlar ile borçluların Babacafer Zindanı'na hapsedildiği, borçluların zindanın pencerelerinden insanlara borçlarını ödemeleri ve kendilerini kurtarmaları için yalvardığı, Babacafer'den bir borçlu kurtarmanın halk tarafından büyük bir sevap olarak bilindiği kaynaklarda yazılmaktadır. Zindanın bu adı almasının sebebi ise Abbasi halifesi Harun Reşit'in İstanbul'a gönderdiği elçi Seyyid Cafer'in bu zindana atılıp ölmesi şeklinde rivayet edilir. Kaynaklar Baba Cafer'in bir kişi olarak İstanbul'da medfun ilk sahabelerden veya "sadât-ı Hüseyniye"den olduğunu da kaydetmektedir. Ancak zindanın bulunduğu yerde bir yatırın ve Alevî-Bektaşî Ocağı[113]

---

111 (Pakalın 1993-III: 663)

112 (Elçin 1999: 49)

113 Baba Cafer, Zindankapısı'nda bir yatırın da adıdır. Hristiyanlar da burayı ziyaret eder ve adaklar adarlarmış. Ünlü bestekârlar Hacı Arif Bey ile onun oğlu

bulunduğu bilgilerini de eklersek şiirde geçen "rindan" sözünün de göz ardı edilmemesi gerektiği sonucuna ulaşabiliriz.[114] Alevî-Bektaşî inançlarında İmam Cafer-i Sadık'la da benzeştirilmesi veya karıştırılması Baba Cafer'i bir kült hâline getirmiştir. Bir yanda zindan adı, diğer yanda yatır adı olan Cafer Baba, ninnilere de geçmiştir.

Bağda gezer bağcı baba
Arkasında yeşil aba
Himmet etsin uyusun
Zindandaki Cafer Baba[115]

2. Kişi adları

a) İktidarı elde bulunduran kişiler

Hapislik veya cezalandırmaya, mahpusun, mahkûmun açısı dışında bakılırsa cezalandıranın kimliği konusu gündeme gelecektir. Başlangıçtan bu yana cezalandırmanın meşruiyet kaynağı veya genel anlamda hukuk adı altında toplayacağımız kaynaklar şunlardır: İlâhî kaynak yani din, mitolojik kaynak yani töre ve son olarak da resmi kaynak yani hukuk gibi kurumlardır. Şüphesiz ki bunların hepsinde de toplumsal düzeni koruma ilkesi söz konusudur. Cezalandırmayı uygulayanlar ise Tanrı, Hakan ve Devlet olarak sıralanabilir. Bizim toplumumuzda hapse düşmeyi kader olarak görmenin arka plânında bu sıralama olsa gerektir. Pek çok örneğini bulabileceğimiz bu tavra bir türküde geçen şu mısraları örnek vermekle yetinelim.

Zeki Arif Ataergin'in "Sadât- Hüseyniye"den kabul edilen bu zatın soyundan olduğu bilinmektedir (Yörükân 2002: 262, 482). Bekri Mustafa'nın mezarı da kayıtlara göre Eminönü'nde, Baba Cafer'in mezarı yakınındaymış. Eskiden burada meyhaneler varmış, mezar da meyhaneler arasındaymış. Yaramaz çocuklarını uslansınlar diye, Babacafer'e getirip tesbihden geçirten kadınlar uğrarmış bu mezara. Babacafer'in mezarı bugün Zindan handa, Bekri Mustafa da ona bir iki adımlık uzaklıktaymış. Bu yatırdan Mehmet Akif Ersoy da *Safahat*'ında söz eder:

Böyle avare düşünceyle yaşanmaz heyhat
Mülteka fıkhınızın namı, usulün *Mir'at*
Yaşanır zannediyorsan Baba Caferliksin,
Nefes ettir, çabucak kendine, olsun bitsin! (Ersoy 1987: 349)

Babacafer, bir yer adı olarak Nazım Hikmet'in *Kuvayı Milliye Destanı*'nda kendine yer bulabilmiştir (N. Hikmet 1998: 75).

114 (Pakalın 1993-III: 663; *Büyük Larousse:* 1160)

115 (Çelebioğlu 1982: 47)

Bir zaman sefa ile yaşarken
Götürdün zindana düşürdün felek[116]

Başka bir açıdan ele alındığında "zindana atma" iradesi aynı zamanda bir iktidar ve güç belirtisi olarak da kullanılmaktadır. Âşık Ali tarafından söylenen ve Mısır'da istiklalini ilân eden Kavalalı Mehmet Ali Paşanın oğlu İbrahim Paşayla Osmanlı komutanı Hafız Paşanın karşılıklı diyaloğu hâlindeki bir destanda Hafız Paşanın dilinden "Atarım mahpusa zindan benimdir" sözleri çıkmaktadır.[117]

Ancak devletin ve hukukun tartışılmaya başlanması, gücü elinde bulunduranların hukuku keyfî olarak değiştirip uygulayabildikleri izlenimini doğurmuştur. Bu durumda ise zindan, bir zulüm ve haksızlık sonucu düşülen yer sayılmıştır. Bu durum da halk şiiri ürünlerinde yer almıştır. Sümmanî'de zindan sözünün Nemrut kavramıyla birlikte kullanıldığı dikkati çeker.

O Nemrutlar geldiğimi duyarlar
Kemend takarlar zindanlara koyarlar
Sağ adamın derisini soyarlar
Onlar kastı şirin cana düşüptür[118]

Pir Sultan Abdal'ı zindana attıran ve sonunda idam ettiren Hızır Paşa gibi XIX. yüzyılın önemli âşıklarından Dadaloğlu'nun bir şiirinde de Derviş Paşa adlı birinden bahsedilir. Bu kişi iskânı gerçekleştiren bir paşadır ve tabiî devletin temsilcisidir. İskâna direnen Avşar aşiretinin şairi Dadaloğlu, bu paşaya meydan okumakta ve zindanla korkutmaya karşı çıkmaktadır.

Derviş Paşa gayrı kına yakınsın
Böbür böbür dört bir yana bakınsın
Amma bizden gece gündüz sakınsın
Öc alırız ilk fırsatı bulanda
...
Dadaloğlu'm söyler size adını
Şimdiden yok bilsin hasım kendini

---

116 (Esen 1991: 204)
117 (Gencosman 1972: 217)
118 (Rayman 1997: 155)

Bağlasalar parçalarım bendimi
Yatacağım bilsem bile zindanda[119]

Aynı Derviş Paşa mıdır bilinmez, ancak zincire vuran bir Derviş Paşadan da bir mânide söz edilmektedir:

Dağ başında pencere
El uzattım incire
Derviş Paşa duyarsa
Vurur sizi zincire[120]

Bir destanda ise Hacı Emir Efendi adlı bir yerel şahsiyetin kanunları değiştirdiğinden bahsedilir:

Hac'Emir Efendi bilmem ne kâfir
Kanun icra etti düşman olanlar[121]

Bazı durumlarda devleti yönetenler kendi aralarında problem yaşamışlar ve ne yazık ki yasa dışı yollara sapmışlardır. İçel'in Mut ilçesi Sarıkavak beldesi kurulduğu zaman ilk gelen bucak müdürü Mustafa Bey için söylenmiş destanda 1856 yılında gerçekleştiği sanılan bir olay anlatılmaktadır. Buna göre Sarıkavak derebeyi Hacı Kadir Ağa, bucak müdürü Mustafa Beyle anlaşamamış, onu Silifke'nin Yağda bucağına sürdürmüştür. Buna rağmen Kadir Ağa, Mustafa Beyin peşini bırakmamış, adamları Kırsaf Boğazı denen yerde pusu kurup Mustafa Beyi vurup kaçmışlardır. Destandaki satırlar bu cinayetin faillerinin yakalanıp zindana atılması emrini de içermektedir.

Ehl-i sancak cümle tanı kıldılar
Çok zaptiye azapçı geldiler
Çok günahsızlar zindanda kaldılar
Kan ağlıyor gözleri eller göründü
...
Müşür Paşa emreylemiş tutulsun
Yedi sene prangaya konulsun

---

119 (Sakaoğlu 1986: 103)

120 (Oktürk 1985: 267)

121 (Esen 1991: 62)

Cümle malı mezat olsun satılsın
Dökülüp meydana mallar göründü[122]

b) Cezalandırılanlar/ mahpuslar

Cezalandırılanın kimliğine bakarsak süreç içinde şeytana uyup ilk günahı işleyen ilk insan ve ilk peygamber karşımıza çıkar. Hz. Adem'deki dünya zindanına atılmadan Hz. Yusuf'taki dünyadaki zindan atılma süreci, tarihî kahramanlarda da görülmektedir. Çağın şartlarıyla ters düşen Yunus'un dünyayı zindan olarak telâkki etmesi, yöneticilerle ters düşen Pir Sultan Abdal, Dadaloğlu, Köroğlu gibilerin hapsedilmeleri cezalandırılan mahpusun kimliğini de belirleyen unsurlardır. Ancak insan yapısı gereği suçlamaları ya bir şeytana uyma, ya da iftira olarak kabul etmiştir.

Gün görüp sallanıp gezmedim,
Genç ömrüm mapusta çürüyor,
Allah da iftiradan saklasın![123]

Bazısı da suçlu olduğunu kabul etmek durumunda kalmıştır.

İstanbul'u cevil ceylan eyledim
Ağyar ile ben cürmümü söyledim
Cahil idim çok kabahat eyledim
Validem bayramın mübarek olsun[124]

Sonuç

Sonuç olarak hapishane ve zindan konusu, halk şiiri metinlerinde gerek yaşanmış bir gerçek olay olarak, gerekse bu gerçekten hareketle yeni anlam alanları kazanmış, simgesel ve mecazî yüklemelerle zenginleştirilmiş bir unsur olarak yeterince işlenmiş bir konudur. Konunun, manzum destan ve türkü metinlerinde daha reel ve tarihî unsurlarla işlenmesi öne çıkarken tekke-tasavvuf şiiri metinlerinde daha simgesel ve mecazî bir anlam dünyası içinde ele alındığını görürüz. Bu metinler değerlendirildiğinde Türk toplumunun zaman ve mekâna bağlı değişimlere paralel olarak hangi kültürel etkilere açık olduğunu izlemek de

122 (Gencosman 1972: 433-435)
123 (Çelebioğlu 1982: 91)
124 (Esen 1986: 228-229)

mümkün görünüyor. Meselâ Moğol istilâsının yıpratıcı etkisiyle Yunus'ta zirveye ulaşan tasavvuf, dünyayı bir zindan olarak değerlendirirken; siyasî, dinî-mezhebî ve ekonomik sınırların açılıp sosyal kırılmaların gerçekleştiği şartlarda devlet ile fert arasındaki çatışmanın sonucunda gücü ve iktidarı elinde tutanların bir cezalandırma aracı olarak işlendiğini görmekteyiz.

Kaynaklar

Acaroğlu, Türker-Ozan, Fıtrat (1978). "Türk Halk Ozanları ve Destanları Kaynakçası", *Folklora Doğru*, IV (47-48-49), Özel Sayı, İstanbul.

Aksoy, Ömer Asım. *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü II Deyimler Sözlüğü*, İstanbul, t.y., İnkılâp Kitabevi.

Âşık Ömer Divanı (1963). Sahibi ve Naşiri: Naci Kasım, İstanbul, Maarif Kitaphanesi ve Matbaası.

Bakiler, Yavuz Bülent (1989). *Âşık Veysel*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları.

Boratav, Pertev Naili (2000). *Türk Halkbilimi I 100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*, İstanbul, Gerçek Yayınevi.

Boratav, Pertev Naili-Fıratlı, Halil Vedat (2000). *İzahlı Halk Şiiri Antolojisi*, (hzl. Metin Turan), İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları.

Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, 3. Cilt, İstanbul 1986, Milliyet Gazetecilik A.Ş.

Caferoğlu, Ahmet (1994a). *Anadolu Ağızlarından Toplamalar Kastamonu, Çankırı, Çorum, Amasya, Niğde İlbaylıkları Ağızları, Kalaycı Argosu ve Geygelli Yürüklerinin Gizli Dili*, Ankara, 2. baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları.

Caferoğlu, Ahmet (1994b). *Kuzeydoğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar Ordu, Giresun, Trabzon, Rize ve Yöresi Ağızları*, Ankara (2. baskı), Türk Dil Kurumu Yayınları.

Çelebioğlu, Âmil (1982). *Türk Ninniler Hazinesi*, İstanbul, Ülker Yayınevi.

Dizdaroğlu, Hikmet (1969). *Halk Şiirinde Türler*, Ankara, TDK Yayını.

Elçin, Şükrü (1987). *Gevherî*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları.

Elçin, Şükrü (1990). *Türkiye Türkçesinde Mâniler*, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

Elçin, Şükrü (1999). *Âşık Ömer*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları.

Erdoğan, Kenan (1998). *Niyazî-i Mısrî Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Divanı (Tenkitli Metin)*, Ankara, Akçağ Yayınevi.

Esen Ahmet Şükrü (1986). (hzl. Pertev Naili Boratav - Fuat Özdemir), *Anadolu Türküleri*, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Esen, Ahmet Şükrü (1991). (hzl. Pertev Naili Boratav), *Anadolu Destanları*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları.

Gencosman, Kemal Zeki (1972). *Türk Destanları*, İstanbul, Hürriyet Yayınları.

Gölpınarlı, Abdülbaki (1976). *Yunus Emre Hayatı ve Bütün Şiirleri*, [İstanbul], Altın Kitaplar, 4. baskı.

Gölpınarlı, Abdülbaki-Boratav, Pertev Naili (1991). *Pir Sultan Abdal*, İstanbul, Der Yayınları.

Güzel, Abdurrahman (1989). "Tekke Şiiri", *Türk Dili Türk Şiiri Özel Sayısı III (Halk Şiiri)*, 445-450, Ocak-Haziran 1989, s. 251-454.

Karaer, Mustafa Necati. *Karacaoğlan Hayatı Sanatı Şiirleri*, İstanbul t.y., (Tercüman 1001 Temel Eser).

Köprülü, Fuad (1962). *Türk Saz Şairleri*, Ankara, Milli Kültür Yayınları.

Kunos, İgnacz (1998). *Türk Halk Türküleri*, (hzl. Ali Osman Öztürk), İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Nazım Hikmet (1975). *Kuvayi Milliye, Şiirler 3*, İstanbul, 15. baskı, Adam Yayınları.

Oktürk, Şerif (1985). *Türk Mâniler Antolojisi Güldeste*, İstanbul, Kastaş A.Ş. Yayınları.

Özbek, Mehmet (1994). *Folklor ve Türkülerimiz*, İstanbul, Ötüken Yayınevi.

Öztelli, Cahit (1997). *Köroğlu Dadaloğlu Kuloğlu*, İstanbul, Özgür Yayınları.

Pakalm, Mehmet Zeki (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü III*, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Rayman, Hayrettin (1997). *Âşık Sümmânî Hayatı Edebi Şahsiyeti Şiirleri ve Şiirlerinin Tahlili*, Ankara, Kariyer Matbaacılık Ltd. Şti.

Rayman, Hayrettin (1998). *Ardanuçlu Âşık Efkarî*, Erzincan, Atatürk Üniversitesi Erzincan Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

Sakaoğlu, Saim (1986). *Dadaloğlu*, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Sakaoğlu, Saim (1989). "Türk Saz Şiiri", *Türk Dili Türk Şiiri Özel Sayısı III (Halk Şiiri)*, 445-450, Ocak-Haziran 1989, s. 105-250.

Tatçı, Mustafa (1991). *Yunus Emre Divanı Risaletü'n-Nushiyye Tenkitli Metin III*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları.

Tolasa, Harun (1973). *Ahmet Paşanın Şiir Dünyası*, Ankara, Atatürk Üniversitesi Yayınları.

Tülbentçi, Feridun Fazıl (1977). *Türk Atasözleri ve Deyimleri*, İstanbul, 2. baskı, İnkılâp ve Aka Kitabevleri Koll. Şti.

Yörükân, Yusuf Ziya (2002). *Anadolu'da Alevîler ve Tahtacılar*, (Eklerle Yayına Hazırlayan: Turhan Yörükân), Ankara, 2. baskı., Kültür Bakanlığı Yayınları.

Yüksel, Hasan Avni (1987). *Âşık Seyrânî*, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Hapishane Türküleri

— Cengiz Özkan —*

Hapishane türkülerinde hapishaneye, mapusane, mapushane, mapusene, dam, kodes, kale, gale kelimeleriyle de atıfta bulunulur. Bu türkülerde hapishane ortamını çağrıştıran kelimeler olarak: Pranga, kelepçe, zincir, volta, hücre, zindan, kilit, ranza, yoklama, saç kesme; idam, idamlık, müebbet, kürek, onbeşlik, yedi yıl; gardiyan, mustantik, demir parmaklık, volta atmak, volta vurmak, tabanca, suç, ceza, af kelimeleri geçer.

Hükümlü mahkûm ozan, ne sebeple hapse girdiğini anlatmaz. Bir türküde suçunun saz çalmak olduğunu söyler, diğer bir türküde tabancasından söz eder, yani mahkûmun hayatında bir tabanca vardır. Yine bu türkülerde mahkûmun dışarıya çıkmasına engel koyan yegâne merci gardiyandır. Bu sebeple de gardiyan zalimdir.

Hapishane türküleri sosyal ortam olarak ancak hapishane içinde dinlendiği için sayıca da sınırlıdır.

Mapushane Gurbet Ele Benzemez

Söz - Müzik: Muhlis Akarsu

Kapattılar kapıları yüzüme
Mapushane gurbet ele benzemez
Benden selâm edin dertli sazıma
Mapushane gurbet ele benzemez

---

* Cengiz Özkan, TRT İstanbul Radyosu.

Ne karaymış alnımdaki yazılar
Ah ettikçe ciğerlerim sızılar
Arkamdan ağlıyor körpe kuzular
Mapushane gurbet ele benzemez

Akarsu'yum coşar ise sel olur
Dolanır sahrayı durgun göl olur
Dost diyenler yavaş yavaş bell'olur
Mapushane gurbet ele benzemez

Mapushane Çeşmesi
Söz - Müzik: Anonim; Yöre: Kastamonu;
Türkünün kaynağı: İhsan Ozanoğlu

Mapushane çeşmesi
Yandan akıyor yandan
Mahpusluk bir şey değil
Ayrılık var bir yandan
Ben verem oldum yâr yoluna

Duvarı deleyim mi
Yanına geleyim mi
Aç kapıyı gardiyan
Beş altın vereyim mi
Ben verem oldum yâr yoluna

Oy mustantik mustantik
Tabancamı ver bana
Tabancamın kirinden
On yıl verdiler bana
Ben verem oldum yâr yoluna

Mapushane Çeşmesi
(künyesiz bir varyant)

Mapushane çeşmesi gülüm yandan akıyor
Hasret bir ince sızı ciğerimi yakıyor
Mapushane avlusunda ihtiyar bir gül
Bir dalı penceremde biri sana bakıyor
Mapushane duvarında bir çift güvercin

Bugün efkârlı yârime haber verin
Mapushane kapısı gülüm bir elvan geçit
Gelene açılır gidene kilit
Mapushane duvarında bir çift güvercin
Bugün efkârlı yârime haber verin

Erir İçim
Söz: Leylâ Şahin, Müzik: Lütfü Gültekin

Baba kerpiç evden aldım zulamı
Gurbet mi burası yoksa sıla mı
Yitirdim yollarda göçek balamı
Erir içim usul usul kan gider

Düşmüşüm ardına günler boyunca
Söylerim sevdamı diller boyunca
Elimde kelepçe kollar boyunca
Mapuslarda yata yata gün gider

Giderim giderim yolum yokuştur
Bir yanım hasret bir yanım ateştir
Genç iken ölene ölüm zor iştir
Erir içim usul usul kan gider

Mapushane İçinde Attım Postumu
Söz - Müzik: Anonim, Yöre: Orta Anadolu;
Kaynak kişi: Ahmet Yamacı

Mapushane içinde attım postumu (oy oy)
Şimdi bildim düşman ile dostumu
Aziz arkadaşlar bize küstü mü (oy oy)

Yanarım yanarım derdime yanarım
Demir parmaklıklardan boynum büker ağlarım

Mapushane içinde yanıyor gazlar (oy oy)
Oturmuş mapuslar çalınır sazlar
(Bayramdan bayrama çalınır sazlar)
İdama gidenin ciğeri sızlar (oy oy)

Yanarım yanarım derdime yanarım
Demir parmaklıklardan boynum büker ağlarım

Özlemişim Yavruları
Söz - Müzik: Aşık Ali Nurşanî

Özlemişim yavruları
Gelse oğlum kızım n'olur
Vardır verin kâğıt kalem
Yâre mektup yazam n'olur

N'olur n'olur n'olur n'olur
Kara bahtım ak mı olur
N'olur n'olur n'olur n'olur
Böyle kötü baht mı olur

Yem ettiler kuşa kurda
Şimdi esir kaldım burda
Düştüm bilinmez bir yerde
Mezarımı kazın n'olur

Nurşani'yem bıktım canda
Tat almadım şu cihanda
Nesimî'ye döndüm anda
Derisini yüzün n'olur

Mapusun İçinde
Söz - Müzik: Anonim

Mapusun içinde üç ağaç incir
Elimde kelepçe boynumda zincir
Oy zulum zulum, başımda zulum
Uzak git ölüm

Zincir sallandıkça her yanım sancır
Düştüm bir ormana yol belli değil
Oy zulum zulum, başımda zulum
Uzak git ölüm
Mapusun içinde mermerden direk
Kimimiz on beşlik kimimiz kürek

Oy zulum zulum, başımda zulum
Uzak git ölüm

İnsanın zulmüne dayanmaz yürek
Yatarım yatarım gün belli değil
Oy zulum zulum, başımda zulum
Uzak git ölüm

Mapusun içinde bir ulu çınar
Kırılsın zincirler yıkılsın duvar
Oy zulum zulum, başımda zulum
Uzak git ölüm

Tezikmiş kuş bile yuvaya döner
Düştüm bir ormana yol belli değil
Oy zulum zulum, başımda zulum
Uzak git ölüm

Mapushane İçinde Üç Ağaç İncir
Söz - Müzik: Anonim; Yöre: Safranbolu;
Türkünün kaynağı: Şahî Baba

Mapushane içinde üç ağaç incir
Ellerim kelepçe boynumda zincir
Zincirin yerleri durmadan sancır

Osmanım Osmanım zeybek Osmanım
Osman olduğuma ben de pişmanım

Açın kapıları Osman geliyor
Kıratın üstünde aslan geliyor
Salını salını yosmam geliyor

Osmanım Osmanım zeybek Osmanım
Osman olduğuma ben de pişmanım

Mapushane içinde yanıyor gazlar
Akşamdan akşama çalınır sazlar
Çok kışlar çürüdük gelmedi yazlar

Osmanım Osmanım zeybek Osmanım
Osman olduğuma ben de pişmanım

Mükellef
Söz - Müzik: Anonim; Yöre: Tavşanlı;
Kaynak kişi: Sadık Akcan; Derleyen: İsmail Erçek

Mükellef ilân oldu gelin dediler
Cehennem deliğine girin dediler
Yeni de kartımı elime verdiler

Aman da beyim vay efendim bu nasıl emir
Kapandı kapılar sürüldü demir
Aman da beyim vay efendim künyem yazıldı
İlet mezarlığına kabrim kazıldı

Mükellef önüne astılar bayrak
Ankara'ya gitti gelmedi evrak
Elli binliği veren sürgünden ırak

Aman da beyim vay efendim bu nasıl emir
Kapandı kapılar sürüldü demir
Aman da beyim vay efendim künyem yazıldı
İlet mezarlığına kabrim kazıldı

Mükellef onunde yerli de kanatlar
Anafora dadanmış gâvur muhtarlar
Mükelleften kaçanı sürgün yaparlar

Aman da beyim vay efendim bu nasıl emir
Kapandı kapılar sürüldü demir
Aman da beyim vay efendim künyem yazıldı
İlet mezarlığına kabrim kazıldı

Mapushane İçinde Mermerden
Söz - Müzik: Anonim

Mapushane içinde mermerden direk (uy aman)
Kimimiz on beşlik -a canım aman - kimimiz kürek
İdam cezalarına dayanmaz yürek (uy aman)

Böyle de düştüm zindana bakar bakar ağlarım
Mapushane içinde yanar döner ağlarım
Mapushane içinde yanıyor gazlar (uy aman)
Akşamdan akşama -a canım aman - çalınır sazlar
Kimine anası ağlar kimine kızlar (uy aman)
Böyle de düştüm zindana bakar bakar ağlarım
Demir de parmaklıktan -a canım- bakar bakar ağlarım
Yandım mapushane yandım -aman- senin elinden
Nasıl da etsem bir kurtulsam gardiyanın dilinden

Hapishanelere Güneş Doğmuyor
Söz - Müzik: Neşet Ertaş

Hapishanelere güneş doğmuyor
Geçiyor bu ömrüm de günüm dolmuyor
Eşim dostum hiç yanıma gelmiyor
Yok mu hapishane beni arayan
Bu zindanda ölecem gardiyan

Birer birer yoklamayı yaparlar
Akşam olur kapıları kaparlar
Bitmiyor geceler olmaz sabahlar
Yok mu hapishane beni arayan
Bu zindanda ölecem gardiyan

Anamdan doğalı garip kalmışım
Acı hapishane daha genç yaşım
Benim zindanlarda neyidi işim
Yok mu hapishane beni arayan
Bu zindanda ölecem gardiyan

Bir Fırtına Tuttu Bizi
Söz - Müzik: Anonim; Bölge: Yunanistan, Selanik;
Kaynak kişi: Fatma Çil; Derleyen: Yücel Paşmakçı

Bir fırtına tuttu bizi deryaya kardı
O bizim kavuşmalarımız mahşere kaldı

Mapushane yata yata yanlarım çürüdü
Pencereden baka baka elâ gözler süzüldü

Aç Kapıyı Gardiyan
Söz - Müzik: Anonim;
Türkünün kaynağı: Erkan Ocaklı

Hapishane içinde
Volta vuramıyorum
Aç kapıyı gardiyan
Burda duramıyorum

Hapishane içinde kara kara günlerim
Ne oldu bana dostlar
Niye böyle inlerim

Görüyorsun gardiyan
Dertlerim bini aştı
Aç kapıyı gardiyan
Ölüm vakti yaklaştı

Bırakın şu dünyada
Seven seveni alsın
Elveda kardeşlerim
Dünya sizlere kalsın

Ne Zalimdir Mapushane Havası
Söz - Müzik: Anonim; Yöre: Urfa;
Kaynak kişi: Hamza Şenses

Ne zalimdir mapushane havası
Çocuklar ağlıyor ister babasını
Adımıza verdiler idam cezası

Mapushane seni yapan kör olsun
Kör olsun da iki elleri kırılsın

Akşam olur prangiler vurulur
Gardiyanlar önümüze kurulur
Anam beni ziyaretten yorulur

Mapushane seni yapan kör olsun
Kör olsun da iki elleri kırılsın

Bir Seni Bir de Memleketimi

Yine hasret duman duman gönlümde
Bir seni özledim bir de memleketimi
Ağzımda cigaram yüreğimde sen
Bir seni özledim bir de memleketimi

Uzandım ranzama boylu boyunca
Gardiyan kapıya kilit vurunca
Duvarda asılı sazım kalınca
Bir seni özledim bir de memleketimi

Hasretinden benim yüreğim yanık
Bir avuç gökyüzü etraf karanlık
Karşımda duruyor zalim karanlık
Bir seni özledim bir de memleketim

Mapushane Dedikleri Bir Derin Guyu
Söz - Müzik: Anonim; Yöre: Afyon;
Kaynak kişi: Kara Mehmet

Mapushane dedikleri bir derin guyu
Yetmiş arşın geliyor (ay anam) galenin boyu
Ne gelen var ne giden hemen yat uyu

Düştüm ben bir mapusa (ay anam) yanar döner aylerim
Demir parmaklıktan (ay anam) boyun büker aylerim

Mapushane önünde üç ağaç selvi
Selvinin dalları (ay aman) gudretten telli
Kimimiz nişanlı kimimiz evli

Yandım mapushane yandım senin elinden
Gurtulamadım anacığım şu zalimin dilinden

Durnam Gelir Kona Kalka
Söz - Müzik: Anonim, Yöre: Eskişehir

Durnam gelir kona kalka (Yâr aman aman)
Ganedinde gümüş halka (Durnalar yâr aman)
Yârim gelir bu yaz afta (Yâr aman aman)

İşte de geldim gidiyorum (Durnalar yâr aman)
Sılayı terkediyorum (Durnalar yâr aman)

Durnamın ganedi aktır (Yâr aman aman)
Arasam menendi yoktur (Durnalar yâr aman)
Ört anam girmesin doktur (Yâr aman aman)

İşte de geldim gidiyorum (Durnalar yâr aman)
Sılayı terkediyorum (Durnalar yâr aman)

Durnamın ganedi uzun (Yâr aman aman)
Gelir yazın gider güzün (Durnalar yâr aman)
Sılaya da mektup yazın (Yâr aman aman)

İşte de geldim gidiyorum (Durnalar yâr aman)
Sılayı terkediyorum (Durnalar yâr aman)

Ilgıt Ilgıt Esen Seher Yelleri

Ilgıt ılgıt esen seher yelleri
Yazıcıya bildir hâlimiz turnam
Ah telli turnam yâr turnam
Bize set eyledi yüce belleri
Gurbet ele düştü yolumuz turnam
Allı turnam turnam turnam
Telli turnam turnam turnam

Tutuşuben aşk oduna yanarım
Çarkı kurdum cümle âlem dönerim
Ah telli turnam yâr turnam
Hapishane derse bağrım kanarım
Daim dört duraktır yolumuz turnam
Allı turnam turnam turnam
Telli turnam turnam turnam

Irmakta uğradım -babam- dolap zarına
Seyreyledim erenlerin bağrına
Erişilmez şu feleğin sırrına
Ezelden büküktür belimiz turnam
Allı turnam turnam turnam
Telli turnam turnam turnam

Akşam Olur Kapılar Çekilir
Söz - Müzik: Anonim; Yöre: Sivas, Divriği;
Kaynak kişi: Abdullah Papur

Akşam olur kapılar çekilir
Ah ettikçe gözyaşlarım dökülür
Babasız yavrunun boynu bükülür
Yavrudan haber yok söyle gardiyan oy
Zalımsın gardiyan oy

Pazar olur da ziyaretçiler gelir
Kimsesi olmayan benim gibi köşede kalır
Kelepçe açılmaz kolumda kalır
Zincir kollarımı sıktı gardiyan oy
Zalımsın gardiyan oy

Attılar hücreye soranım yoktur
Düşenin dünyada vay dostu yoktur
Suçum saz çalmaktır da başka suçum yoktur
Kollarıma zincir vurma gardiyan oy
Saçlarımı kesme etme gardiyan oy
Zalımsın gardiyan oy

Kalk Gidek Çayhanaya
Söz - Müzik: Anonim; Yöre: Kerkük

Kalenin dibinde taş ben olaydım
Gelene geçene -üç- yoldaş olaydım
Bacısı güzele kardaş olaydım

Kalk gidek çayhanaya çayhanaya çayhana-hana-ya
Baba- gönlüm eğlensin
Yarın hakkın divanında -üç- doğru da söylersin

Kalenin dibinde üç ağaç incir
Elimde kelepçe boynumda zincir
Zincir sallandıkça her yanım sancır
(Zinciri çok sallama kollarım incir)

Kalk gidek çayhanaya çayhanaya çayhana-hana-ya
Baba- gönlüm eğlensin
Yarın hakkın divanında -üç- doğru da söylensin

Yıkılası Hapishane Damları
Söz-Müzik: Anonim; Yöre: Rize;
Kaynak kişi: Osman Serdengeçti

Yıkılası hapishane damları anam
Yandım Allah yandım, daha mı yanam
İçtiğimiz gözyaşı, ekmeğimiz gam

Yıkılası hapishane damları anam
Yandım Allah yandım, daha mı yanam

Her yeri kaplamış bir kara duman
Geçmiyor, geçmiyor şu kahpe zaman
Bir af çıkmazsa da hâlimiz yaman

Yıkılası hapishane damları anam
Yandım Allah yandım, daha mı yanam

Feryadıma ses vermez, duvarlar dilsiz
Geçiyor baharlar çemensiz, gülsüz
Kötürüm gibiyim ayaksız, elsiz

Yıkılası hapishane damları anam
Yandım Allah yandım, daha mı yanam

Hep de bize imiş feleğin cevri
Döndü gayrı dünya, değişti seyri
Bu devir alçaklar, korkaklar devri

Yıkılası hapishane damları anam
Yandım Allah yandım, daha mı yanam

Herkesin derdi de başından aşkın
Her kimi gördümse serseri, şaşkın
Yemeksiz, gömleksiz, perişan, düşkün

Yıkılası hapishane damları anam
Yandım Allah yandım, daha mı yanam

Bozulmuş düzeni, çalmıyor sazım
Geçmiyor, geçmiyor kimseye nazım
Ben bir Köroğlu'yum, nerde Ayvaz'ım

Yıkılası hapishane damları anam
Yandım Allah yandım, daha mı yanam

Çıkar avluda volta vururum
Bu sefil hayatı böyle sürürüm
İflâh etmez, ben bu yerde çürürüm

Yıkılası hapishane damları anam
Yandım Allah yandım, daha mı yanam

Düşmüşüm yatağa hastayım, hasta
Gözlerim kapıda, kulağım seste
Yastayım kardaşlar yastayım yasta

Yıkılası hapishane damları anam
Yandım Allah yandım, daha mı yanam

Geceler iner de, doğar yıldızlar
Köyümü andıkça yüreğim sızlar
Aklıma geliyor gelinler, kızlar

Yıkılası hapishane damları anam
Yandım Allah yandım, daha mı yanam

Akşam olur, kapılar kitlenir
Kimi kumar oynar, kimi bitlenir
Buraya düşen her derde katlanır

Yıkılası hapishane damları anam
Yandım Allah yandım, daha mı yanam

Kimi esrar çeker, düşer dalgaya
Kimi bıçak çeker, girer kavgaya

Yıkılası hapishane damları anam
Yandım Allah yandım, daha mı yanam

Hapishane İçinde Bir Ulu İncir
Söz - Müzik: Anonim; Yöre: Rumeli;
Türkünün kaynağı: Hıvzı Cano

Hapishane kapısında düştüm bayıldım
Akşam sarhoş idim şimdi ayıldım

Ninem ben bir daylere düştüm
Yana yana ağlarım
Ayağımda demir prangalar
Eyva da çeker ağlarım

Hapishane içinde bir ulu incir
Elinde halkası boynunda zincir

Ninem ben bir daylere düştüm
Yana yana ağlarım
Ayağımda demir prangalar
Eyva da çeker ağlarım

Şu Konya'nın Mapusuna
Söz - Müzik: Anonim; Yöre: Konya.

Şu Konya'nın mapusuna
Mayil oldum yapışma
Beni dama mahkûm ettiler
Kilit vurup kapısına

Yat zilleri çalmıyor
Ser gardiyan darılıyor
Darılmayın gardiyanlar
Can ciğerden ayrılıyor

Çıkabilsem Şu Mapustan
Söz - Müzik: Anonim

Çıkabilsem şu mapustan saraya
Davacılar dizilmişler sıraya
Kimsem yoktur gelse girse araya

Gel sarılalım yoldan geldim yorgunum
Sevdiğimin gözlerine vurgunum
Çıkabilsem şu dağların başına
Dertlerimi yazabilsem taşına
Ben vuruldum nazlı yârin kaşına

Gel sarılalım yoldan geldim yorgunum
Sevdiğimin gözlerine vurgunum
Uzun olur uzun yolun selvisi
Ben de bilmem benim yârim hangisi
Orta boylu ne de ince bellisi

Gel sarılalım yoldan geldim yorgunum
Sevdiğimin gözlerine vurgunum

Çıkabilsem yavrum çıkabilsem
Ben o yârin köşküne vay
Sen doldur da yavrum sen doldur da
Ben içeyim aşkına vay

Aba da bir haydi liba da bir geyene
Çirkin de bir haydi güzel de bir sevene

Mapus Damları
Söz-Müzik: Anonim;
Kaynak kişi: Hilmi Şahballı

Mahpus damlarında oldum divane
Dostum düşmanımı bileyim yeter
Her düşüş bir kalkış öğretti bana
Yitirdim kendimi bulayım yeter

Melhem kâr etmiyor artık yarama
Yeter ki sen bu gönlümden ırama
Beni ister ara ister arama
Sağlık haberini alayım yeter

Şahballı'yım yolcu gerek yolunda
Gönül can vermeyi ister kolunda
Hiç gözüm kalmadı dünya malında
Aç susuz yanında olayım yeter

Darıldım Ben Sana
Söz - Müzik: Anonim; Yöre: Afşin;
Kaynak kişi: Aşık Mahzunî Şerif

Darıldım darıldım ben sana canım
Böyle mi olacaktı
Vuruldum vuruldum baksana kanım
Yerde mi kalacaktı

Hapishane içinde
Minderim kana battı
Yahu bu ne hâldir
Öldüm yedi yıldır

Gardiyan çekti gitti
Dağ gibi ömrüm benim
Ne çabuk söndü gitti

Yoruldum hâl bilmezden
Yaş geldi kırka çıktı
Dirildim geri öldüm
Dostlar bizi bıraktı

Mahzunî gelir beyler
Bizim yaylada yaylar
Yahu deli miyim
Yok ölü müyüm

Parlayan bizi paylar
Ağlama sızlama
Anam benim
Bir gün biter yaralar

Mahkûmların Türküsü
Kaynak kişi: Hilmi Şahballı

Bitmek tükenmek bilmez
İnsanların öyküsü
Bu türküyü sorarsan
Mahkûmların türküsü

Islak yorgan altında
Soğuk gözyaşımız var
Canlar urgan altında
Eğilmez başımız var

Kimi sabırla durur
Kimi dalında kurur
Hem felek hem kul vurur
Budur işin kötüsü

Bak toprak damar damar
İnsanlar kısım kısım
Hayat oynadı kumar
Dost bile oldu hasım

Olsun Şahballı olsun
Adalete aşkolsun
Ölürsem bayrak olsun
Tabutumun örtüsü

Hürriyetle esaret
Yaşıyoruz yan yana
Doğurmaz olaydm
Uy ana uy uy ana

Açılın Zindanlar
Söz - Müzik: Anonim; Yöre: Sivas;
Türkünün kaynağı: Pir Sultan Abdal

Hızır Paşa bizi berdar eyledi
Kesti kollarımı kızak bağladı
İşiten muhipler hep kan ağladı
Açılın zindanlar pire gidelim

Kalenin kapısı taştan demirden
Yanlarım çürüdü yaştan yağmurdan
Bir kimsem de yok ki dellâl çağırtam
Açılın zindanlar pire gidelim

Kalenin kapısı taştan çıkılmaz
Penceresi yüce Şaha bakılmaz
Bir ben ölmeyinen cihan yıkılmaz
Açılın zindanlar pire gidelim

Çıkarım bakarım kale başına
Mümin müslim olan gider işine
Bir ben mi düşmüşüm can telâşına
Açılın zindanlar pire gidelim

İlimi sorarsan köyümdür Banaz
Yakılsın yıkılsın ol kanlı Sivas
Bir ben ölmeyinen cihan yıkılmaz
Açılın zindanlar pire gidelim

Pir Sultan Abdal'ım hey Hızır Paşa
Yazılanlar gelir sağ olan başa
Hasret koydun beni kavim kardaşa
Açılın zindanlar pire gidelim

Yedikule Zindanları
Türkünün Kaynağı: Vangeliz Papazoğlu

Haber uçtu devlete de
Beş yıl yattım hapiste

Yedi düvel zindanından
Beterdir Yedikule

Nargilem duman duman
Bayıldım aman aman
İstanbul güzel ama ah
Zabitleri pek yaman

Beş yıl bana yaraştı da
Nargilem buna şaştı
Her gün çizdim usturamla
Bağlamam doldu taştı

Sarma cigaram yanar ah
Çekerim ağır ağır
Tekkemiz güzel ama ah
Haber uçuranlar var

Nargilemin marpucu da
Gümüştendir gümüşten
Beş değil on beş yıl olsa
Ben vazgeçmem bu işten

Nargilem duman duman
Bayıldım aman aman
İstanbul güzel ama ah
Zabitleri pek yaman

Türk Halk Hikâyelerinde Zindan

— Mehmet Erol —*

Sosyal şartlarda zamanla meydana gelen değişmelerin kültürel hayata yansıması sonucu, kültür ürünlerinde de gelişmeler ve değişmeler meydana gelir. Türk kültür tarihinin seyrinde karşımıza çıkan en belirgin değişimlerden biri de hiç şüphesiz halk hikâyeleri türünde kendini gösterir. Sözünü ettiğimiz bu değişim kesinlikle bir kopuşu ifade etmez. Destanî geleneğin doğmasında etken olan sosyal ve siyasî şartlardaki değişimler sonucunda halk hikâyeleri yaratılmaya başlanmıştır. Destan devrinden sonra ortaya çıkan halk hikâyeleri türü, kültürün devamlılığı göz önüne alındığında elbette kendinden önceki destan geleneğine ait birtakım unsurları bünyesinde barındırır. Ancak bu unsurların etkisi yeni türün karakteristiğini etkileyecek düzeyde değildir.[1]

Halk hikâyeleri işledikleri konu bakımından kahramanlık ve aşk hikâyeleri olmak üzere temelde iki başlık hâlinde tasnif edilmiştir.[2] Bu edebî türün olay örgülerini ise genellikle 9 ile 15 arasında değişen sayıda epizot oluşturur. Bunlar; Kahramanların Aileleri, Kahramanların Doğumu ve Eğitimi, Kahramanların Âşık Olmaları ve Şiir Söylemeye Başlamaları, Sevgilinin İstenmesi ve Nişanlanma, Sevgililerin Evlenmesinin Engellenmesi, Kahramanın Gurbete Çıkışı, Sevgilinin Düğününe Son Anda Yetişme, Mutlu Son vb. gibi epizotlardır.[3]

---

* Dr. Mehmet Erol, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Çanakkale.

1 (Boratav 1946: 63-90)

2 (Boratav 1946: 28-30)

3 (Sakaoğlu-Duymaz 1996: 16-35, Kaya 1993: 65-73, Alptekin 1997: 85-88, Türkmen 1995: 15-30, Duymaz 2001:146-171)

Halk hikâyeleri türünde, her hikâyenin önemli bir bölümünü engeller oluşturur. Engellerin işlendiği epizotlar, hikâyelerin konularına göre çeşitlilik gösterirler. Meselâ, aşk konulu bir hikâye ile kahramanlık konulu bir hikâyede kahramanın karşısına çıkan engeller her zaman aynı değildir. Hatta aynı konu üzerine kurgulanmış farklı hikâyelerde bile bu engeller farklı olabilir. Dolayısıyla hikâyelerin en renkli, en hareketli bölümü de engellerin anlatıldığı bölümlerdir, denebilir.[4]

Bir anlamda, bu hikâyelerin iskeletini oluşturan engellerden biri ise asıl konumuz olan, genellikle kahramanın, bazen de yakınlarının zindana atılması, hapsedilmesi motifidir. Zindana atılma motifi, özellikle aşk konulu hikâyelerin kurgularında, "âşık olma, sevgilinin istenmesi ve evlenme-ölüm" aralığında yer alır. Ancak bu motif bütün hikâyelerin kurgularında bulunmayabilir.

Anlatmaya dayalı türler üzerine yapılan çalışmaların pek çoğunda, ki bunlar masal, hikâye, efsane gibi türlerdir, epizot ve motif çalışmaları yapılmıştır. Çalışmaların çoğunun hareket noktasını Stith Thompson'un *Motif İndex of Folk-Literature* adlı eseri oluşturur. Harf sistemine göre tasnif edilmiş olan bu katalogda konumuz olan "zindana atılma" motifi, Q 'Mükâfat ve Cezalar' ile R 'Esirler ve Kaçaklar' başlıkları altında yer alır. Q 400 ve Q 499 numaralar 'Cezaların Çeşitleri'ne ayrılmıştır. Hapsetme ise, Q 433 numarada "Hapsederek Cezalandırma" motifi olarak geçer. Yine R 0 ve R 99 arasında "Esirlik" ile ilgili motifler sıralanmıştır. Burada özellikle R 41'de 'Esirlerin Kapatıldığı Yerler' başlığı altında, R41.3 (Zindana Hapsetme) ve R 41.3.4 alt numaraları (Kuyuya Hapsetme) motiflerine ayrılmıştır.[5]

Bu çalışmada, bazı hikâyelerde geçen "zindana atılma" motifinin kataloglardaki yerleri tespit edilmeyip, zindana atılma olayının sebepleri, kahramanın zindandaki durumu, kalma süresi ve zindandan kurtuluşu başlıklar hâlinde incelenmiş; "zindana atılma" motifinin belirgin şekilde işlendiği hikâyeler tercih edilmiştir. Destandan hikâyeye geçiş döneminin ürünü olan Dede Korkut Hikâyelerinde geçen bütün zindana atılma olayları üzerinde bilhassa durulmuştur.

---

4 (Ekici 1995: 137)

5 (Alptekin 1997: 297-384)

Zindana atılma ve sebepleri

Halk hikâyelerinde kahramanın karşılaştığı engellerden biri olan zindana atılma, genellikle hikâyelerin konusuna göre iki ana sebeple gerçekleşir.

1. Düşmanlık yüzünden zindana atılma

Daha çok kahramanlık konulu hikâyelerde ve Dede Korkut Hikâyelerinde rastladığımız bu şekildeki zindana atılmalar ya bir baskın sonucunda, ya tedbirsizlik sonucu "küçük ölüm" diye adlandırılan 7 gün veya 9 ay uyumayla veya düşmanla birebir savaşırken yenilme sonucunda karşımıza çıkar. Özellikle Dede Korkut Hikâyelerinde Müslüman olan Oğuz beyleri veya yakınları, Müslüman olmayan diğer unsurlarla mücadele içindedir. Oğuzların düşmanları daima "kâfirler" olarak zikredilir. Bu hikâyelerin tamamında Oğuz beylerinin veya yakınlarının tutsak edilerek zindana atılması söz konusu iken, kâfirlerin Oğuz beylerince tutsak edilip zindana atılması görülmez. Zindana atılma motifinin bu yönüyle işleniyor olması da ayrıca dikkat çekicidir.

Bir baskın sonucu zindana atılma

Hikâye kahramanı veya onun yakınları, düşmanın fırsatları kollayıp aniden ili, obayı basması sonucunda tutsak edilirler ve zindana atılırlar.

Salur Kazan'ın Evinin Yağmalanması hikâyesinde, Kazan'ın ava gittiği bir sırada evi, düşmanı olan Şökli Melik tarafından yağmalanır. Oğlu, karısı ve diğer maiyeti esir edilir.[6]

Kam Püre oğlu Bamsı Beyrek hikâyesinde de benzer bir durum söz konusudur.

Banı Çiçek ile evleneceği sırada düğününü basarak Beyrek ve kırk yiğidini, Bayburd Hisarı Beyi tutsak eder.[7]

Uykuda, tedbirsizlik sonucu zindana atılma

Özellikle destan geleneğinde sık karşılaşılan uzun süre uyuma, destanî unsurlar bakımından zengin olan Dede Korkut Hikâyelerinde, tedbirsizliğin bir sonucu olarak kahramanı sıkıntıya sokar. Kan Turalı hikâyesinde de zikredildiği gibi, "Ol zamanda Oğuz yigitlerine ne kaza gelse uykudan gelür idi".[8]

---

6 (Ergin 1989: 95-115)

7 (Ergin 1989: 116-153)

8 (Ergin 1989: 193)

Uşun Koca Oğlu Seğrek hikâyesinde bu sebeple zindana atılma hâdisesi şu şekilde gerçekleşir: Uşun Koca'nın iki oğlu vardır. Bunlardan büyüğü Eğrek, Bayındır Hanın ve Kazan'ın divanına teklifsiz girebilmektedir. Bir gün yine destursuz girdiği Kazan hanm divanında bir hüner göstermediği için divandaki beyler tarafından terslenir. Bunun üzerine yanına aldığı üç yüz yiğitle akına çıkar. Alınca Kalası'nın koruluğunda uykuya daldığı bir esnada tutsak edilerek zindana atılır.[9]

Salur Kazan'ın tutsak olmasına da yine aynı uyku sebep olur: Kazan av esnasında kaçan şahininin peşinden Tomanın Kalası'na kadar gelir. Kalenin yakınlarında "küçük ölüm" denen ve yedi gün süren uykuya dalar. Bunu haber alan kâfirler, yanındaki yiğitleri öldürerek Kazan'ı esir alırlar ve Tomanın Kalası'nda bir kuyuya hapsederler.[10]

Türk dünyasının geniş bir sahasında anlatılan Alpamış Destanı, Dede Korkut Hikâyelerinden Bamsı Beyrek hikâyesinin yaşayan en arkaik versiyonudur. Bu destanda da kahramanın karşılaştığı engellerin en önemlisi, zindana atılmasıdır. Alıp-Manaş da bu meşhur uykunun kurbanı olur: Alıp-Manaş kutsal kitabı okurken Ak-Kağan isimli bir zalim kağan ve onun henüz hiç bir erkeğin görmediği dünyalar güzeli bir kızının olduğunu öğrenir. Hem kızı almak hem de yiğitlerini öldüren Ak-Kağandan intikam almak için yola çıkar. Ak-Kağanın ülkesine varır varmaz çok yorulduğu için dokuz ay uykuya dalar. Bunu öğrenen Ak-Kağan Alıp-Manaş'ı öldürtmek ister. Öldürtemeyince de 90 kulaç uzunluğunda bir çukur kazdırır ve Alıp-Manaş'ı içine attırtır.[11]

Bu uykunun uzun süreli olmasa bile, daha yakın devirlerde oluşmuş hikâyelerde de yer aldığını, aynı şekilde kahramanın hapse atılmasına sebep olduğunu görürüz. Sürmeli Bey hikâyesinde, Toraman Paşanın bahçesindeki güzellikleri seyrederken uykuya dalan Sürmeli Bey yakalanır ve hapse atılır.[12]

Savaş sonunda yakalanarak zindana atılma

Bir diğer zindana atılma şekli, kahramanın yaptığı savaş sonunda yenilerek esir edilmesiyle zindana atılmasıdır.

---

9 (Ergin 1989: 225-233)

10 (Ergin 1989: 234-239)

11 (Ergun 1998: 61-62)

12 (Köse 1996: 97-99)

Kazan'm oğlu Uruz'un tutsak olmasını anlatan hikâyede olay şöyle gerçekleşir:

Kazan ile oğlu Uruz birlikte ava çıkarlar. Eğlence esnasında kâfirin baskın vermesiyle Kazan, düşman üzerine saldırır; oğlu Uruz'u da acemi olduğu için kenarda tutar. Ancak babasının sözünü dinlemeyip Uruz da düşmana saldırır. Uzunca bir mücadeleden sonra kırk yoldaşı şehit olan Uruz, düşman tarafından tutsak edilir. Türlü eziyetler ederek Uruz'u "kara toñuz tamı"na hapsederler.[13] Uruz'un bu hapse düşüş biçiminde baba sözünü tutmadığı için sanki bir cezalandırma söz konusudur.

Kazılık Koca Oğlu Yigenek hikâyesinde de bir mücadele sonucunda zindana atılma söz konusudur: Bayındır handan akın dileyerek izin alan Kazılık Koca, Karadeniz kenarındaki Düzmürd Kalesine gelir. Arşun Koca oğlu Direk Tekür ile vuruşarak yenilir ve bu kaleye hapsedilir.[14]

2. Aşk yüzünden zindana atılma

Destanî tesirlerin azalmaya başladığı devrelerden sonra teşekkül etmiş hikâyelerde işlenen ana konu, genellikle aşktır. "Klâsik Halk Hikâyeleri" olarak da adlandırılan bu tür hikâyelerde kahramanın zindana atılması söz konusudur. Hikâyenin kurgusu içinde önemli bir yer teşkil eden, kahramanın karşılaştığı engeller arasında bulunan zindana atılmada ana sebep aşktır. Kahramanlık konulu hikâyelerde söz konusu değilken, aşk konulu hikâyelerin bazılarında, zindana atılma olayında birtakım entrikalar söz konusudur. Sebeplerin benzerliği iledir ki, bu türdeki hâdiseler sadece iki başlık altında toplanmıştır.

Kahramanın sevdiğini istemesi üzerine zindana atılması

Aşk konulu hikâyelerde kahraman sevdiği kızı almak isteyince, kızın babası veya bir yakını bir şekilde bu birleşmeye karşı çıkar ve kahramanı zindana atar, yahut attırır. Yalnızca erkek kahramanın değil, kızların da hapse atılmaları az da olsa görülür.

Anadolu ve Azerbaycan sahasının bir hikâyesi olan Gül ile Sitemkâr hikâyesinde de zindan kavramı engeller epizodunun içinde karşımıza çıkar. Padişahın oğlu Sitemkâr ile vezirin kızı Gül'ün aşkına engel olmak isteyen padişah, vezirden kızını sürgün etmesini ister. Ancak vezir kızını sürgüne göndermeye kıyamaz ve bir odaya hapseder. Bu

---

13 (Ergin 1989: 153-167)

14 (Ergin 1989: 199-206)

hikâyede dikkat çekici olan nokta kızın hapsedilmesidir. Diğer hikâyelerde ağırlıklı olarak erkek kahramanların hapsedildiği görülür.[15]

Tahir ile Zühre hikâyesinde Zühre ile görüşmesi yasaklanan Tahir, bunda ısrar edince padişah tarafından öldürülmek istenir. Vezirlerin yalvarmalarıyla ölümden kurtulan Tahir, Mardin şehrine sürülür ve burada zindana atılır. Önceleri kızını Tahir'e vermeye niyetli olan padişah, karısının yaptırdığı bir büyü ile Tahir'den soğutulmuş, kızı vermekten vazgeçirtilmiştir.[16]

Derdiyok ile Zülfisiyah hikâyesi, bu türdeki hikâyeler arasında belki de zindana atılma motifinin en renkli ve uzun olarak yer aldığı hikâyedir: Derdiyok'a vermemek için kızını diyar diyar kaçıran Recep, Keşan'a gelir ve buraya yerleşebilmek için Seyyid handan izin istemeye gider. Bu arada arkalarından yetişen Derdiyok, Zülfisiyah'ın çadırını bularak onunla hasret gidermeye başlar. Kızın babası çadıra döndüğünde bunları birlikte yakalar. Adamın şikâyetçi olması üzerine Seyyid Han, Derdiyok'u yakalayarak zindana attırır.[17]

Doğu Anadolu ve Azerbaycan sahasında yaygın olan ve umumiyetle Novruz ile Gandep adıyla bilinen Nevruz Bey hikâyesinde, hikâye kahramanı Nevruz, Gandep'i babasından istediği için zindana atılır.[18] Bu hikâyede de entrika içinde, verdiği sözü tutmayan bir padişah söz konusudur.

Sevdiği kızı kaçırma yüzünden zindana atılma

Sevdiği kızı kaçırma hâdisesi, aşk ağırlıklı hikâyelerde fazla söz konusu değildir. Âşık sevdiğini alabilmek için çeşitli sıkıntılara katlanır ve sonunda rıza ile kızı alır. Bu tipteki zindana atılma daha çok son devir ürünleri olan "realistik hikâyeler"de görülür.

Hilâlî ile Seherhan hikâyesinde ise biraz faklı bir durum vardır: Karahan'm oğlu bebekken bir şahin tarafından kaçırılır. Bu bebeği Türkistan Şahı Selim Şah bulur ve onu kendi oğlu edinerek Hilâlî (Şahin Bey) adını koyar. Rüyasında gördüğü Seherhan'a aşık olur ve babasının yanına kattığı âşık Polat Hanla birlikte onu aramaya giderler. Bir

15 (Ekici 1995: 136)

16 (Türkmen 1983: 224)

17 (Derdiyok: 22-28)

18 (Duymaz 1996: 110)

fırsatım bulup Seherhan'ı ve Gülfidan ismindeki yardımcısını kaçırırlar. Karahan, Çopur isminde birinin kışkırtmaları ile Hilâlî ve Polat Hanı zindana atar.[19]

Çoğu hikâyede görülen ve entrikacı bir tip olan, genellikle de Keloğlan, Arap gibi adlarla geçen ve sonları ölümle noktalanan şahıslar, kahramanın hapse atılma olayında etkili olurlar. Burada da Çopur bu görevi üstlenmiştir.

Kahramanın zindan hayatı

Zindana atılma hâdisesinden sonra kahramanın zindan hayatı başlar. Halk hikâyelerinde bütün ayrıntılarıyla anlatılmayan bu süreç, genel ifadelerle geçiştirilir. Bu başlık altında kahramanın atıldığı zindanın özellikleri, kalma süreleri, kahraman ve zindancı arasındaki ilişki, kahramanın dışarıda bıraktığı yakınlarının duyguları değerlendirilmiştir:

1. Zindanların vasıfları

Kahramanın atıldığı zindanların görünüşü ve niteliği gibi özelliklerinden pek bahsedilmez. Bunun yanında Dede Korkut Hikâyelerinde zindan tabiri yerine "tonuz tamı" kullanılması ilgi çekicidir.

Uşun Koca Oğlu Seğrek hikâyesinde Eğrek'in "tonuz tamı"nda hapsedildiğini görürüz: Ağabeyini kurtarmaya gelen Seğrek, her seferinde uykusundan uyanarak düşmanı kırar. Bununla mücadele etmesi için Eğrek'i yollarlar. Eğrek, düşmanla mücadeleye gelenin uyumaması gerektiğini, düşmana esir düşüp "tonuz tamı"na atılmaması gerektiğini söyler.[20]

Kazan'ın Oğlu Uruz'un tutsak olduğu hikâyede de türlü eziyetler ederek Uruz'u "kara tonuz tamı"na hapsedeler.[21]

Kâfirlerin tutsak aldıkları kişileri attıkları yerlere "tonuz tamı" denmesinde, ele geçirilen kişilerin aşağılanması düşüncesi vardır. Bilindiği üzere domuz Müslümanlarca makbul sayılmayan bir hayvandır. Bir tutsağın, özellikle de Müslüman bir tutsağın domuzların yaşadığı bir yere atılması, kapatılması onu tahkir etmek, onurunu kırmak amaçlı olsa gerektir.

---

19 (Ekici 1995: 145-160)

20 (Ergin 1989:226-232)

21 (Ergin 1989: 153-167)

Hikâyelerde kahramanların "kuyu" şeklindeki zindanlara atıldığı da görülür. Bilindiği gibi zindana atılma hâdisesinin Yusuf Peygamber ile alâkalı olarak dinî bir boyutu da vardır. Tevrat (Tekvin, Bap 39) ve Kur'an'da (12. Yusuf Suresi) geniş şekilde anlatılan bu kıssa, İslâmiyet sonrası ortaya çıkan eserlerde kullanıla gelmiştir. Kuyuya hapsedilme hâdisesinin hikâyelerde yer bulmasının bu kıssa tesiriyle olup olmadığını kestirmek güçtür. Ancak arkaik destan Alıp-Manaş örneğinde de görülmektedir ki, Türk kültüründe de kuyu benzeri bir çukura hapsetme motifi mevcuttur:

Alıp-Manaş uyurken hemen yanında kazılan bir çukura atılır. Dokuz ay sonra uyanan kahraman elleri kolları bağlanmış hâlde bir çukurda yattığını görür. Buradan çıkmak istese de çıkamaz.[22]

Salur Kazan'ın tutsak olduğu hikâyede Kazan, esir alındıktan sonra Tomanın Kal'ası'nda bir kuyuya hapsedilir, kuyunun ağzı da bir değirmen taşıyla kapatılır. Yemeğini suyunu bu değirmen taşının üzerindeki delikten verirler.[23]

Beyrek'in mahkûmiyeti "hisar içine hapsedilme" şeklindedir. Burada mahkûmlar hisar içinde kısmen serbest durumdadırlar.

2. Kahramanın zindandaki durumu ve kalma süresi

Zindana düşen bütün kahramanlar kederlidirler. Bakımsızlıktan kılık-kıyafetleri perişandır. Aşk konulu olan hikâyelerde kahramanların daha çok ağlayıp sızladıkları, gece gündüz dışarıdaki sevgililerini düşündükleri görülür. Dede Korkut Hikâyelerinde kahramanın özlemi pek fazla dile getirilmez.

Uruz'un kendisini kurtarmaya gelen babasına, anasına iletmek üzere söylediği sözler, bütün hikâyelerde bir mahkûmun hâlini en teferruatlı şekilde anlatan sözlerdir:

Gördüm senin oğlun tutsak digil
Karusundan ağ elleri bağlu digil
Kara toñuz tamında yatur digil
Kıl kepenek boyunçugun sürer digil
Ağır bukağu topuçağun döger digil
Yanmış arpa etmeği acı sogan ögünü digil
Menüm anam menüm içün kayurmasun[24]

---

22 (Ergun 1998: 61-62)

23 (Ergin 1989: 235)

24 (Ergin 1989: 169)

Salur Kazan'ın tutsak olup Uruz'un babasını kurtardığı hikâyede Kazan'm, kâfirleri övüp, Oğuz'u yermesi şartıyla kuyudan çıkarma kararı alırlar ve Kazan'dan söz isterler. Kazan, "vallah billah toğrı yolı görir iken eğri yoldan gelmeyeyin" diyerek yemin etmesi üzerine kâfirler, "Vallah Kazan eyü and içdi" deyip ona inanırlar ve kuyudan çıkarırlar. Ancak, yine de Kazan bunları öğmez ve kâfirler de Kazan'ı alıp "tonuz tamında hapse salarlar".[25] Kazan çektiği sıkıntılara rağmen, hürriyeti pahasına da olsa gururundan taviz vermez.

Kahramanların zindanda kalma süreleri farklıdır. Bamsı Beyrek hikâyesinde Beyrek ve kırk yiğidi 16 yıl zindanda kalırlar. Bu hikâyenin günümüzde yaşayan varyantı olan Bey Böyrekte ise bu süre 7 yıldır. Kazılık Koca 15 yıl, Tâhir 7 yıl, Sürmeli Bey üç beş gün kalır. Derdiyok'un zindanda 10-15 gün kadar kaldığı zikredilir.

Kuyuya hapsedilen kahramanın öbür dünya ile haberleştiği de görülür. Kazan'm tutsak edildiği hikâyede, onun nasıl bir adam olduğunu merak eden Tekfur'un karısı, zindancıya kapıyı açtırır ve Kazan'a sorar: "Kazan Big, nedür hâlün? Dirligün yir altında mı hoşdur yohsa yir yüzin de mi hoşdur? Hem şimdi ne yirsin, ne içersin ve neye binersin?" Kazan cevabında "Ölülere aş virdiğün vakıt ellerinden aluram, hem ölülerinüzün yorgasına binerem, kahillerin yederem" der. Tekfur'un karısı Kazandan yedi yaşında ölmüş kızma binmemesini ister. Kazan ise en yorgaları o olduğundan hep ona bindiğini söyler. Bunun üzerine kadın, "Vay senün elünden ne yir yüzinde dirimüz, ne yir altında ölümüz kurtulurmuş" der.[26] Görüldüğü gibi Kazan, kuyuda olan tutsaklığı sırasında öbür dünyayla iletişim kurabilmektedir.

3. Zindandaki kahramanın dışarıdaki yakınlarının durumu

Zindana atılma yalnızca kahramanı etkilemekle kalmaz. Onun dışarıda bıraktığı yakınları da bu tutsaklık sebebiyle etkilenirler. Bu etki öncelikle yakınların yas tutması şeklindedir. Aşk konulu hikâyelerdeki sevgililer en az içeridekiler kadar kederlidirler.

Dede Korkut'ta tutsak olan bir yakınını kurtarmak için mücadele etmemek büyük ayıptır. Yigenek, babasının tutsak olduğunu Kara Göne oğlu Budak'tan ayıplanarak öğrenir. Kazan, kendini hapiste bırakmasını isteyen oğluna, "menüm namusum kanda vara oğul"[27] diyerek, geri dönmeyeceğini bildirir ve kâfir üzerine saldırır.

---

25 (Ergin 1989: 239)

26 (Ergin 1989: 235)

27 (Ergin 1989: 171)

Uşun Koca'nın diğer oğlu Seğrek büyüyüp ağabeyi Eğrek'in tutsak olduğunu öğrence anasının, atasının ve eşinin sözlerine aldırmadan onu kurtarmaya gider.[28]

Bamsı Beyrek'te gözü yaşlı Banı Çiçek ve kız kardeşleri ile ozan kılığına girmiş Beyrek'in deyişmeleri, bir mahkûmun yakınlarının içinde bulundukları ruh hâllerini yansıtması bakımından önemlidir. Bu ruh hâli Beyrek'in kız kardeşlerinin sözlerinde şöyle yer bulur:

Kız aydur:...
Karşu yatan kara tağı sorar olsan
Ağam Berreğün yaylasıyidi
Ağam Beyrek gideli yaylarum yok
Sovuk sovuk suların sorar olsan
Ağam Beyreğün içidiyidi
Ağam Beyrek gideli içerüm yok
Tavla tavla şahbaz atları sorar olsan
Ağam Beyreğün binitiyidi
Ağam beyrek gideri binerüm yok
Katar katar develeri sorsan
Ağam Beyreğün yüklediyidi
Ağam Beyrek gideli yükledüm yok
Ağayılda ağça koyunı sorar olsan
Ağam Beyreğün şöleniyidi
Ağam Beyrek gideli şölenüm yok
Karalu göklü otağı sorar olsan
Ağam Beyreğündür
Ağam Beyrek gideki köçerüm yok[29]

Kız, ozandan Beyrek ile ilgili bir haber alıp almadığını sorar ve ruh hâlini anlatmaya devam eder;

Karşu yatan kara tagum yıkılupdur
Ozan senün haberün yok
Kölgelüçe kaba ağacum kesilüpdür
Ozan senün haberün yok

---

28 (Ergin 1989:226-232)

29 (Ergin 1989: 139-140)

Dünleyikde bir kardaşum alınupdur
Ozan senün haberün yok
Çalma ozan ayıtma ozan
Karaluça men kızun nesine gerek ozan
İleyünde düğün var dügüne varup ötgil[30]

Ozan Banı Çiçeğe sorduğunda, ondan da benzer cevaplar alır...[31]

...Beyrek gideli bam bam depe başına çıkdugum çok
Kargu kibi kara saçum yolduğum çok
Güz alması kibi al yanağum yırtduğum çok
Gelen ile gidenden sorduğum çok
Vardı gelmez big yigidüm han yigidüm
Beyrek diyü ağladuğum çok

Görüldüğü gibi hapisteki Beyrek'in akıbetinden haberdar olamayış, yakınlarını kedere boğmuş, eski düzenlerini bozmuştur.

Beyrek'in kendi işlerini bile düşünmeden hapisteki arkadaşlarının yardımına koşması, mahkûm olanların kurtarılmasında bir aciliyet ve gereklilik olduğuna işaret eder. Hemen bütün hikâyelerde zindandaki yakınları kurtarmak, aynı zamanda bir namus meselesidir.

Salur Kazan'ın Evinin Yağmalanması hikâyesinde, kâfirler Kazan'a hayf eylemek için tutsak olan Burla Hatuna "sağrak sürdürmek" isterler. Ancak kırk ince belli kız arasından Burla Hatunu ayırt edemezler. Kızlar arasından Kazan'ın eşini seçebilmek için hapisteki oğlu Uruz'un etinden "kara kavurma" yapılması, kırk bey kızlarına sunulması plânlanır. Böylece Uruz'un etini yemeyenin anası, bir başka ifadeyle Kazan'ın eşi Burla Hatun olduğu anlaşılacaktır.[32] Zindandaki Uruz, çekeceği eziyetlere rağmen anasının kendi etinden herkesten çok yemesini, babasının namusunu korumasını ister.

4. Zindancı ve kahraman ve arasındaki ilişki

Geçiş dönemi hikâyelerinde zindancılarla ilgili açıklayıcı fazla bilgi verilmez. Zindan ve zindancının geçtiği aşk konulu hikâyelerde ise zindancılar asık suratlı, acımasız, merhametsiz tiplerdir. Ancak kahra-

30 (Ergin 1989: 140)
31 (Ergin 1989: 149)
32 (Ergin 1989: 107)

manların başlarından geçen trajik olaylar, bu insanları bile yumuşatmakta, sevgiliyle haberleşmede, zindandan kurtulmada onlara yardım etmektedirler.

Hilâlî ve Polat Han zindanda aç kalırlar ve Hilâlî bebekken koluna takılan pazubendi satmaya karar verir. Zindancı bunun satılması ve Seherhan'dan mektup gelmesi konusunda Hilâalî'ye yardım eder.

Ele aldığımız hikâyelerde, zindancı ve kahraman ilişkisini en belirgin şekilde Derdiyok ile Zülfüsiyah'ta bulmaktayız. Derdiyok zindanda 10-15 gün kadar elleri ve ayakları bağlı şekilde kaldıktan sonra bitap düşer ve zindancıya şu şiiri söyler:

Garibim bu yerde benim kimsem yok
Sana hâlimi diyem ben zindancı
Yârin ateşine yandı bu canım
Azrail alsın canı ne gam zindancı
Ayırdılar beni gonca gülümden
Anınçün korkum yok benim ölümden
Günde yüz bin kez geçtim serimden
Mümine eziyet haramdır zindancı

Çünkü ben bu aşkla girdim meydane
Seyyid Han gücendi koydu zindane
Korkarım bu yerde tükendi dâne
Ne bilürler, yâre varam zindancı
Derdiyok kendini düşürdü dile
Dostlarum ağlayup düşmanum güle
Ne can kalur ne ben cümlemiz öle
Ecel şerbetini içem zindancı

Merhametsizliğiyle tanınan zindancı bu deyişi duyunca Derdiyok'un hâline acır, ellerini ayaklarını çözerek karnını doyurur ve altına bir yatak verir. Böylece mahkûm ile zindancı arasında bir yakınlaşma başlar. Bir gün zindancı Derdiyok'un niçin buraya getirildiğini sorar. Başından geçenleri anlatan oğlanın durumuna bir kat daha acıyan zindancı oğlanı teselli eder. Bu yakınlaşmadan yüz bulan Derdiyok bir isteğini şu şiiriyle dile getirir:

Sana bir name yazayım
Götür ol yâre zindancı

Babası aldı da gitti
Kangı diyare zindancı
Merhem kabul etmez yarem
Derr ile bî-marem zindancı
Düşüp Eyyub gibi derde
Bana bir çare zindancı
Derdiyok geçmez yârden
Haberin alsan bir pirden
Geçmişem can ile serden
Varamam yâre zindancı

Sazını elinden bıraktıktan sonra zindancıya, "hem yârdan ayrıldım ve hem âlem bana düşman oldu. Şimdi zindan çekerim" diyerek ağlamaya başlar. Bu manzara karşısında zindancı da ağlar. Sonunda zindancı Derdiyok'a yardım eder. Gidip kızın evini bulur. Ancak Zülfisiyah'ın babası kızını yine kaçırmıştır. Kız giderken bir kocakarıya Derdiyok'a verilmek üzere mektup bırakmıştır. Zindancı bunu alarak oğlana getirir ve kızın Keremşah şehrine götürüldüğünü söyler. Bu haberi alan Derdiyok iyice kederlenir.

Kahramanın zindandan kurtuluşu

Bir anlamda hikâye kahramanının bahadırlığını veya çektiği sıkıntıların anlatımını pekiştirmek için zindana atılan kimseler, kapatıldıkları yerlerden çeşitli yardımlar ve vesilelerle kurtulmaktadırlar. Herhangi bir yere kapatılıp da orada kalmış hikâye kahramanı yoktur. Buralar karşılaşılan bir engel niteliğindedir ve bu engeller bir şekilde aşılır. Engeli aşmada da mutlaka yardım gerekir.

1. Yakınların yardımı ile kurtulma

Kahramanın zindandan çıkmasına oğulların, babaların veya arkadaşlarının yardım ettikleri görülür. Bu, Dede Korkut Hikâyelerinde ortak bir durumdur.

Yigenek 15 yaşına geldiğinde babasının tutsak olduğunu öğrenir ve Bayındır handan izin isteyerek babasını kurtarmaya gider. Allah'ın yardımıyla Direk Tekür'ü öldürerek babasını kurtarırken;[33] Kazan, oğlu Uruz'u kurtarır.

33 (Ergin 1989: 205-206)

Kazan, önce oğlunun savaştan korkup kaçarak eve geldiğini düşünür. Ancak evde onu göremeyince ve karısının kendisine Uruz'u sormasıyla, Uruz'un savaşta ölmüş olabileceğini düşünür. Kırk yoldaşının cesedi arasında Uruz'unkini bulamaz ve düşmana esir olduğunu anlar. İzlerini sürerek kâfirlere yetişir. Kâfirler, Kazan'a karşı koyabilmek için Uruz'u, ona elçi olarak gönderirler. Öldürüleceği korkusuyla Uruz, babası Kazan'ı düşmana saldırmaktan alıkoymak ister. Kazan, oğlunun bu isteğini kabul etmez ve karşılığında, "menüm namusum kanda vara ogul"[34] diyerek geri dönmeyeceğini bildirir ve kâfir üzerine saldırır. Bir müddet sonra yaralanır. Eşinin ve diğer beylerin de yardımıyla düşmanı basar ve oğlunu kurtarır. Görüleceği üzere, zindanda tutsak olan yakınını kurtarmak bir namus meselesi olarak algılanmaktadır.

Yine aynı kahramanlardan oğul Uruz, bir başka hikâyede babası Kazan'ı kurtaracaktır: Daha bebek iken babası tutsak edilip zindana atılan Uruz, 15 yaşına gelince, babasını kurtarmak için ordusuyla Tekfura saldırır ve pek çok askerini telef eder. Bunun üzerine Tekfur, gelen düşmandan kendilerini kurtarması ve kurtardığı taktirde haraç verecekleri şartıyla Kazan ile anlaşmaya varır. Kazan tedbiri elden bırakmayarak kaçamak bir söz verir ve anlaşmaya varırlar. Kazan'a kâfir giyimleri giydirerek meydana salarlar. Bu arada Kazan, oğlu Uruz'un büyüdüğünü öğrenir. Diğer beyleri bir bir yenen Kazan, oğlu karşısına çıkınca ona el kaldırmaz ve yaralanır. Sonunda aman dileyerek kendini tanıtır ve Kazan kurtulur.[35]

Beyrek, nişanlısı Banı Çiçek'in evlendirileceğini babası tarafından görevlendirilmiş bezirgânlar tarafından öğrenir. Beyrek'e aşık olan kâfir beyinin kızı, geri dönüp kendisini de alması şartıyla ona yardım eder. Hisardan kurtulan Beyrek, atı Boz Aygır'ı aşağıda kendisini beklerken bulur. Atma binerek hisar kapısına gelen Beyrek arkadaşlarına bir zarar verilmemesi için oradakileri tehdit eder. Kılık değiştirerek düğüne yetişir. Daha sonra dönerek hisarda tutsak kalan 39 yoldaşını kurtarır. Burada Beyrek'e yardım eden kendisine sevdalanmış olan kâfirin kızıdır. Aralarında sevgi bağı olduğu için bu kurtuluşu da buraya almayı uygun gördük.[36]

Seğrek ağabeyinin tutulduğu kale önünde kâfirlerin adamlarıyla mücadele eder ve hepsini yener. Kâfirler bu yiğitle baş edemeyecekle-

---

34 (Ergin 1989: 171)

35 (Ergin 1989: 234-243)

36 (Ergin 1989: 116-153)

rini anlayınca Eğrek'i zindandan çıkararak kılık kıyafetlerini düzeltirler ve kardeşinin üzerine salarlar. Eğrek, uyurken bulduğu kardeşini uyandırmak için saz çalar ve uyanmasını ister. Seğrek, oraya ağabeyini kurtarmaya geldiğini söyleyince birbirlerini tanırlar ve birlikte düşmanı alt ederler. Böylece Seğrek kurtulmuş olur.[37]

Yine yukarıda geçtiği üzere, kâfirlerin yaptıkları korkunç plân gerçekleşmeden Kazan yetişerek karısını, oğlunu ve diğerlerini kurtarmıştır.

2. Dua, Hızır-derviş veya olağanüstü varlıklar yardımıyla kurtulma

Kahramanın zindandan çıkışı bazen olağanüstü bir durumla gerçekleşir. Bu başlık altında verilecek örneklerde de görüleceği gibi, Türk kültüründe İslâmiyet öncesi yaygın olan doğa üstü güçlerle gelen yardımın yerini, İslâmiyet'ten sonra dua pîr almıştır.

Gül ile Sitemkâr hikâyesinde, Sitemkâr'm Cevri isimli bir kız ile evlendirilmesi üzerine Gül, kapatıldığı odada Allah'a yalvararak Sitemkâr'ın gerdek odasında zuhur eder. Durumu muhafızlar fark edince Gül, dua ile tekrar hapsedildiği yere döner; durumu öğrenen padişah kızı idam edeceğini söyler. Kız, babası olan vezirin yalvarmalarıyla affedilir. Ancak bu defa zincirleyerek hapsederler. Padişah, Sitemkâr'ı yeniden gerdeğe koyunca Gül, yine dua ile Sitemkâr'm odasına gelir. Sitemkâr'ı Cevri ile birlikte görünce kendini öldürmek ister. Sitemkâr'ın yalvarması üzerine bundan vazgeçer ve bir parmağını kesip ona verir. Haps olunduğu yerden çıkarılan Gül, daha sonra sürgüne gönderilir.[38] Tayy-i mekân, tayy-i zaman olarak adlandırılan ve özellikle dinî efsanelerde geçen durum sayesinde hapsedilen yerden kurtulma söz konusudur.

Tahir ile Zühre hikâyesinde Zühre ile görüşmesi yasaklanan Tahir, bunda ısrar edince padişah tarafından öldürülmek istenir. Vezirlerin yalvarmalarıyla ölümden kurtulan Tahir, Mardin şehrine sürülür ve burada zindana atılır. Tahir, yattığı zindanın penceresi altında konaklayan kervandan Zühre'nin selâmını alınca düşüp bayılır. Ayıldığında kervan gitmiştir. "Ya Rabbi, ben yetimim. Senden başka kimsem yok. Beni buradan kurtar. Sen ki Yusuf Peygamberi 7 yıl zindanda hapsettin, sonra kurtarıp Mısır'a sultan eyledin. İlâhî, sen Yunus Peygamberi 40 gün balık karnında saklayıp, tekrar kurtardın. Onların yüzü suyu

---

37 (Ergin 1989: 226-232)

38 (Ekici 1995: 137-138)

hürmetine bu aciz kuluna acı ve hasretime kavuştur"[39] diyerek Allah'a dua eder. Duası kabul olunan Tahir, elinde atıyla gelen Hızır tarafından zindandan kurtarılır.

Nevruz Bey zindanda iken Celâl Şah bir rüya görür. Rüyada kızıl bir kuş evine girer, içerideki mumu söndürür. Mumun sönmesiyle içerideki bir kafeste bulunan bülbül ölür. Bülbülün ölmesiyle de yine içerideki gül ağacı sararıp solar. Vezirin bulduğu bir derviş "Mum senin oğlanların, kafesteki kuş Nevruz, gül kızın Gandep, kızıl kuş ise Hakk'm elidir. Hemen Nevruz'u zindandan çıkarıp kızını ona vermezsen oğlanların ölecek, tac ü tahtın tarumar olacak" diyerek Şaha rüyasını yorumlar. Buna sinirlenen Şah dervişin boynunun vurulmasını ister. Ancak, derviş ortadan kaybolur.

Celâl Şah bu olaydan sonra korkuya kapılarak "Hakk âşığı ispatladığı taktirde" Nevruz'u zindandan çıkarıp kızını vereceğini söyler. Zindandan çıkarılan Nevruz gözleri bağlı olduğu hâlde, karşısından geçen kızlar arasından Gandep'i tanıyarak kızı alır. Böylece zindandan da kurtulmuş olur.[40]

Alıp-Manaş, yanına gelen bir kazın kanadına mektup yazarak ailesine gönderir. Durumu öğrenen ailesi Alıp-Manaş'ın arkadaşı Ak-Köbön'den oğullarını kurtarmalarını ister. Çukurun başına gelen Ak-Köbön kendisine selam göndermediği için Alıp-Manaş'a kızar, çukurun ağzına bir taş kapatarak onu orada bırakır. Bulduğu kemikleri de ailesine götürerek öldüğünü söyler. Niyeti, Alıp-Manaş'm genç ve güzel karısı ile evlenmektir. Bunun üzerine Alıp-Manaş'ın atı gök yüzünden uçup gelerek kahramanı kurtarır. Zindandan kurtulan kahraman, zalim Ak-Kağan ve kızını öldürür.[41]

3. Zindancının yardımıyla kurtulma

Zindancının yardımıyla kurtulan kahraman nadirdir. Umumiyetle yapılan yardımlar kurtulmada ikinci derecede etkili olur. Derdiyok hikâyesinde ise durum farklıdır. Kız ile Derdiyok'un haberleşmesine yardım eden zindancı Derdiyok'un kederli hâline daha fazla dayanamaz. Kızın mektubunu alarak Seyyid Hana gider ve "Seyyid Han ya bu oğlanı zindandan çıkar ya beni öldür" der. Bunun üzerine Seyyid Han emir vererek oğlam zindandan çıkartır. İhsanlar ederek serbest bırakır.[42]

---

39 (Türkmen 1983: 224-227)

40 (Duymaz 1996: 113-116)

41 (Ergun 1998: 621-63)

42 (Derdiyok: 22-28)

Halk hikâyelerinden bazılarına kaynaklık ettiği kabul edilen mesnevîlerde de zindan kavramı engeller epizoduna bağlı olarak karşımıza çıkar. 14. yüzyılın aşk konulu mesnevîlerinden Süheyl ü Nevbahar'da Süheyl ile Nakkaş, Nevbahar'm peşinden bezirgân kıyafetinden geldikleri Yun şehrinin hükümdarı tarafından çaşıt zannedilerek zindana atılmışlardır. Zindancıya ağlayarak yalvarmaları sonucunda zindancı bunlara acır ve suçsuz olduklarını şehrin sahibine söyleyerek affedilmelerini sağlar.[43]

4. Tesadüflere bağlı olarak kurtulma

Hikâye kahramanının yukarıdaki yardımlar dışında, tesadüf eseri kurtuldukları da görülmektedir.

Sürmeli Bey sorgu için hapisten çıkartılınca Toraman Paşanın huzuruna getirilir. Babasıyla arkadaş çıkan Paşa tarafından affedilir.[44]

Hilâlî ile Seherhan hikâyesinde Padişah, Hilâlî'nin karnını doyurmak için zindancıya sattırdığı pazubendi görünce, bunun kimden alındığını soruşturur. Pazubendin Hilâlî'ye ait olduğunu öğrenince, onun kartal tarafından kaçırılan oğlu olduğunu anlar. Bunun üzerine Hilâlî Polat Han zindandan çıkartılırlar.[45]

Sonuç olarak, halk hikâyelerinde zindan ve zindana atılma motifi kahramanın karşılaştığı engeller epizodunun önemli bir halkasını oluşturur. Bu motif, gerek geçiş dönemi eseri olan Dede Korkut Hikâyelerinde, gerekse daha sonraları teşekkül eden hikâyelerde bazı farklılıklarla yer bulmuştur. Dönemin şartlarına uygun olarak, Dede Korkut'taki zindana atılma, düşmanlarla yapılan mücadeleler sonucunda, sonraki dönemlerin hikâyelerinde ise sevgiliyi elde etme yolunda olmaktadır. Kahramanın zindanda geçirdiği süre ile ilgili olarak ayrıntıya girilmezken, zindandan çıkış çeşitli yardımlarla gerçekleşmektedir.

Hikâyelerde geçen "zindana atılma" motifinin bir tasnif denemesini sunduğumuz bu çalışmada yer alabilecek bütün başlıklar elbette bu kadarla sınırlı değildir. Konu üzerine farklı bakış açılarıyla yapılacak çalışmalar ve seçilen hikâyelerin sayıca arttırılmasıyla, tasnif daha geniş bir hâle gelecektir.

---

43 (Dilçin 1991: 517-519)

44 (Köse 1996: 97-99)

45 (Ekici 1995: 143-160)

Kaynaklar

Alptekin, Ali Berat (1997), *Halk Hikâyelerinin Motif Yapısı*, Ankara: Akçağ Yayınları.

Boratav, Pertev Naili (1946), *Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği*, Ankara: MEB. Basımevi.

Derdiyok ile Zülfisiyah Hikâyesi, Türk Dil Kurumu Ktp. Yazma No: A-1055.

Dilçin, Cem (1991), *Süheyl ü Nevbahar (İnceleme-Metin-Sözlük)*, Ankara: AKM Yayını.

Duymaz, Ali (1996), *Nevruz Bey Hikâyesi (İnceleme-Metinler)*, Aydın: Milli Folklor Yayınları.

Duymaz, Ali (2001), *Kerem İle Aslı Hikâyesi Üzerinde Mukayeseli Bir Araştırma*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Ekici, Metin (1995), *Dede Korkut Hikâyeleri Tesiri ile Teşekkül Eden Halk Hikâyeleri*, Ankara: AKM Yayını.

Ergin, Muharrem (1989), *Dede Korkut Kitabı I*, Ankara: TDK Yayınları.

Ergun, Metin (1998), *Altay Türklerinin Kahramanlık Destanı Alıp Manaş*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayını.

Kaya, Doğan (1993), *Mahmut İle Nigâr Hikâyesi Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayını.

Köse, Nerin (1996), *Sürmeli Bey Hikâyesi (İnceleme-Metin)*, Ankara: Milli Folklor Yayınları.

Sakaoğlu, Saim 1996, "Bey Böyrek Hikâyesinin Bayburt Rivayeti", *Türk Kültürü Araştırmaları* 1966-1969, s. 159-180.

Sakaoğlu, Saim-Duymaz, Ali (1996) *Hurşit ile Mahmihri Hikâyesi*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayını.

Thompson, Stith (1955-58), *Motif Index of Folk-Literature. 6 c.*, USA: Indiana Un. Yayını.

Türkmen, Fikret (1983), *Tahir ile Zühre*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayını.

Türkmen, Fikret (1995), *Âşık Garip Hikâyesi (inceleme-Metin)*, Ankara: Akçağ Yaymları.

Hapishane Sözlüğü

Türkçede 'Mahpus' ve 'Hapishane'

— Özkan Öztekten —*

Düşüncelerini oluşturan kavramları dilediği gibi yoğurup, onları dilediğince şekillendirebilen insan, istediği cümleyi kurabilme ve dolayısıyla da dilediği hükmü verme hakkını kendinde görür ve insan düşüncesine ait bu hareketlilik, insanın gerçek dünyadaki nesneler, hareketler ve olaylar arasında yeni ilişkiler, yeni gerçekler keşfetmesini sağlar. Her insanın algılaması, tecrübeleri ve bilgileri farklıdır. Aynı nesne, aynı hareket ya da aynı olay farklı şekilde algılanabilir. Bu yüzden de, çeşitli öğrenme yollarıyla, gerçek dünyadaki nesneler veya hareketlerin kavramlar hâlinde kendi dil ve düşünce dünyamıza mal edilmiş şekilleri olan sözlerin, o dilin kullanıldığı toplumda ortak olan gerçek ve mecaz anlamları yanında, bir de çağrışım alanları vardır. Bu çağrışım alanları, kişilerin algılama, bilgi ve tecrübelerinin farklılığından doğar. Sözlerin bu çağrışım alanları üstünde bir ortaklaşalık olmasa da, gerçek ya da mecaz anlamlarını zenginleştiren, canlı tutan ve her kişi için farklı olan onlardır. İşaret ettikleri nesne ya da hareketle ilgili algılama, bilgi ve tecrübelerin bütünü demek olan sözlerin kavram yapıları, sınırları komşu kavramlarla karışmış, net olmayan ve o nesne veya hareketle ilgili bilgilerimize göre genişleyip daralabilen veya yer değiştiren alanlardır. Bunu sağlayan ise insanın varlığı algılayıp kendi dil ve düşünce dünyasında kavramlaştırmasında, yani yeni öğrenmelerinde eski bilgilerinin oynadığı roldür. Her yeni öğrenme, beraberinde eski öğrenmeleri de getirir, yani yeni bilgiler, eski bilgilerle ilişkilendi-

* Yard. Doç. Dr. Özkan Öztekten, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İzmir.

rilerek öğrenilir.[1] Bu çalışmada da Türk dilinin tarihî ve bugünkü söz varlığından örnekler yardımıyla, Türk insanının *hapis* ve *mahpus* kavramlarını ne türden eski ve yeni bilgilerle ilişkilendirdiği izlenmeye çalışılmıştır.

'Mahpus' anlamı taşıyan sözler

Türkçe sözler

1. *bulun*

Clauson, sözün *bul-* "bulmak" fiilinden türediğini, ancak anlam ilişkisinin çok yakın olmadığını söyler.[2] Söz, İhe-Huşotu yazıtı, Mani metinleri, *Divanu Lügati't-Türk*, *Kutadgu Bilig*, *Kutb'un Hüsrev ü Şirin'i*, *Nehcü'l-Feradis*, *Kitabü'l-İdrak*, *Garibname* ve *Kısas-ı Enbiya*'da yer almaktadır.[3]

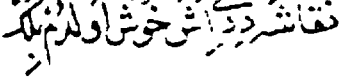
sançıp ölürip oglın kişisin *bulun* kılıp (İH., 5)
siziñ men sizinte *bulun* boltum (Mani., III, 24, 10-11)
bulun kılıp başı yarıp (DLT., I, 399)
ol *bulunug* boşattı (DLT., II, 307)
er *bulunug* yuldı (DLT., III, 63)
bulun bolma bolsa özüñni yulun (KB., 1438)
erig yetgü tutgu *bulun* tutmasa (KB., 2388)

---

1 Günay Karaağaç, *Dil, Tarih ve İnsan*, Ankara, 2002, 26-27, 29, s. 112.

2 EDPT, s. 343; ayrıca bkz: *Sravnitel'no-istoriçeskaya grammatika tyurkskih yazıkov-leksika*, (E. R. Tenişev), Moskva, 1997, s. 576 ve *Drevnetyurkskiy slovar'* (V. M. Nadelyev, D. M. Nasilov, E. R. Tenişev, A. M. Şçerbak) Leningrad, 1969, s. 123; Saha Türkçesinde *bul-* fiili "ele geçirmek, tutmak", *bult* "av; avcılık", *bultag-* ise "avlamak, yakalamak" anlamlarındadır (Edouard Pekarskiy, *Yakut Dili Sözlüğü*, 1. Cilt, İstanbul 1945, s. 131, 133.

3 TTS, C. I, Ankara 1963, s. 692; *Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü*'nün *bulun* maddesi altında *Süheyl ü Nevbahar*'da geçtiği gösterilen şekil *bilüñ* olarak okunmalıdır. *bulun* sözü metinlerde damak nazalıyla hiç yazılmamıştır. Ayrıca yazmadaki harekeler de *bilüñ* okutmak üzere konulmuştur:

Nitekim Cem Dilçin bu şekilde okumuştur: bkz. Mesud bin Ahmed, *Süheyl ü Nevbahar- İnceleme- Metin-Sözlük*, hzl. Cem Dilçin, Ankara 1991, s. 238.

bu ogul kız mal tavarlar *bulun* bolmasun tép (NF., 70, 6)
hatunlarıñızını ogul kızlarıñızını *bulun* kılurlar (NF., 82,15
nefsini yenemedi oldı *bulın* (GN., 167)
ve dahi bir kabilenin yarısın **bulun** eyledi (KE., 548)
yüz biñ dahi yigirmi biñ kişi **bulun** aldı (KE., 799)

Derinlemesine olmayan bir taramayla aynı sözü, bugünkü Türk lehçe ve şivelerinden yalnızca Başkurt Türkçesinde[4] *bolon* şekliyle bulduk. Başkurt Türkçesi sözlükte konuşma dilinde kullanıldığı gösterilen sözün Rusça *polon* sözünden alıntı olduğu belirtilmiştir. Ancak Rusça alıntıların Türk lehçe ve şivelerinde genellikle herhangi bir ses değişikliğine uğratılmadan, orijinaliyle aynı şekilde kullanıldığı düşünülürse, Türk dilinde bu kadar eski ve yaygın bir kullanımı olan sözün, Rusça bir alıntı olamayacağı, aksine Rusçadaki şeklin Türkçeden alıntı olduğu ileri sürülebilir.

Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi *bulun* sözü *kıl-, bol-, ol-, eyle-, tut-, al-, boşat-* ve *yul-* filleriyle birlikte kullanılmıştır. Bunların yanı sıra bu sözden *bulna-* ve *bulnat-* fiilleri de türetilmiştir:

er yagını *bulnadı* (DLT., III, 301)
bulnar mini ulas köz (DLT., I, 60)
bulnap yana ol kaçar (DLT., I, 60)
köñül *bulnasa* boldı erksiz kişi (KB., 3855)
ol anı *bulnattı* (KB., II, 320)

2. *tutgun~tutkun, tutug, tutsak*

tut- fiili yazılı ilk metinlerden beri "tutmak, yakalamak, ele geçirmek" anlamları için hep kullanılagelmiştir:

oñ tutuk yurçın yaraklıg eligin *tutdı* (K., Dğ., 32)
anda yana kirip Türgiş kagan buyrukı Az tutukug elgin *tutdı* (K., Dğ., 38)
az ilteberig *tutdı* (K., Kz., 3)
kaganın *tutdumuz* (T., II, B, 6)
er yagıka *tutsukdı* (DLT., II, 227)

---

4 *Başkort Téléněñ Hüzlégé*, (E. G. Biişev, N. V. Bikbulatov), 1. tom, Meskev, 1993, s. 155.

emin olmağa yaramaz kim saatten saate anın vebaliyle *dutulasın* (KD., 61)
aldayuban er *tutmak* avrat işidür (DK., 297, 6)

Bu sebeple de bu fiilden türetilmiş isimler "tutuklu, mahpus, esir" anlamlarında kullanılmıştır:

tutgun ıdıldı (DLT., I, 194, 438)
tutgun bolup ol katar (DLT., I, 205)
tutgun alıp kul satar (DLT., II, 219)
yıl ay *tutgunı* boldum emgek bile (KB., 373)
havak'a bolu birse *tutgun* bolur (KB., 3345)
ölügli kişi barça ödke *tutug* (KB., 1211)
kılıçlıg kür er kör kümüşke *tutug* (KB., 3047)
boşov teydi *tutgunlarga* (CC., 142)
tutgunlarnı sen kutkardıñ (CC., 144)
buyurdı getirüñ şu *dutgunları* (SN, 181)
şu kimse ola *tutguna* destgir (FN, 24)
kayurmaz mı kendi *tutsak* ola / şu kim *tutsaga* güç degürebile (FN, 24)
Dirse han *tutsak* oldı gider (DK, 30, 4)
kiminüñ boynın urdı kimini *tutsak* eyledi (DK, 34, 7)
kimin viranelerde kıldı *tutsak* (MM, 6)
bildi çün kim Seyyid'in dutuldugm / dahı on er bile *dutsak* oldugm (BG, 118)

Bugünkü Türk lehçe ve şivelerinde de *tutkun ~ tutkın ~ totkın ~ totkon ~ tutmak*; *tutsak ~ tussag ~ dustag* şekilleri yaygın olarak kullanılmaktadır.[5]

Alıntı sözler

1. *hapis ~mahpus*

Arapça *habs* "tutma, tıkama, kapama; ayırma" kökünün nesne ismi olan söz. Arapçada "hapsedilmiş" anlamından önce "çevresinden tecrit edilmiş, ayrılmış, kapalı" anlamlarını taşımaktadır.[6] Sözler bu-

5 Türk dili alanında bugün kullanılan şekiller için *Kaynaklar* bölümündeki lehçe ve şive sözlüklerine bakılmalıdır; burada her söz için ayrıca gönderme yapılmayacaktır.

6 Serdar Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, İstanbul 1995, s. 145-146.

gün de Türk dili alanında *hapis ~ hebis ~ hibés; mahbus ~ mahpus ~ mehbus ~ mehbüs* şekilleriyle kullanılmaya devam etmektedir.

2. *esir*

Arapça *eser* "kayış, şerit" ve *esaret* "bağlama, sarma; esirlik, tutkunluk" kökünden türeyen söz,[7] Türk dili alanında bugün de "tutuklu, tutkun" anlamlarıyla kullanılmaktadır.

3. *mescun*

Arapça *sicn* "kapatma, kilitleme" kökünün nesne ismi olan söz, "kapatılmış; hapsedilmiş" anlamındadır.[8] Türk dilinin batı alanında kullanım sıklığı düşük bir sözdür.

Hapishane anlamı taşıyan sözler

Türkçe sözler

1. *kıyınlık~kınlık*

kıyın "zahmet, eziyet, sıkıntı; suç, ceza" sözü ve onun ses değişikliğine uğramış şekli *kın* tarihî metinlerde geçmektedir:

bu süg ilt tidi *kıyınıg* köñlüñçe ay (T., I, 8)
ebin barkın yılkısın yulımadım *kıyın* aydım (ŞU., Dğ., 2)
tirigke adın hiç yok erse *kıyın* (KB., 5415)
yalavaçka bolmaz ölüm ya *kıyın* (KB., 3818)
âdeme *kıyın* virici infial (MŞ., 170-2)
kın kızgut bireyin (U., II, 26-14)
isizke bu *kın* berge zindan yigi (KB., 893)
halalka sakış ol haramka ma *kın* (KB., 3547)
isizniñ *kını* birle kılkın evür (5548)
az fırsatda on onbiş kün tartımadı kim tutuldı azim *kınlar* tarttı (Ab., 324)
can görüser ol azabı ol *kını* (GN., 310)

Bu kökten *kıyın-a-* > *kıyna-* > *kına-* "eziyet etmek; cezalandırmak; ayıplamak" filleri de türetilmiştir:

tınlıglarıg *kınaguçı* bukaguçı boltumuz erser (TT., IV, 8-61)

---

7 Hans Wehr, *Arabisches Wörterbuch*, Wiesbaden, 1958, s. 14.

8 age., s. 362.

beg anı *kınadı* (DLT., III, 273)
teñri anı *kınadı* (DLT., III, 273)
çınıg özke algıl *kına* yalganıg (KB., 5877)
eger *kınasa* sen yaraglıg ma men (KB., 3778)
niçe ten zindanıda mahbus kalgay *kıynalıp* (Ab., 325)
suçlıyı tutan gerek kim *kınaya* / suçsızı *kınayan* adil olmaya (YZ., 79)
bunı hapse bıragup *kınayalım* (IN., 200-1)

Yine bu kökten türetilen *kıyınlık* ve *kınlık* sözleri de "hapishane" anlamında tarihî Eski Uygur metinlerinde kullanılmıştır:

kıyınlık (TT., VI); *kıynlık* (TT., IV, 24-109; KP., 37); *kınlık* (PP., 63-4; 63-6)

Bugün de Türk dili alanında sözün *kıyın* şekli "zahmet, eziyet; zor, çetin"; *kıyınlık* şekli "zorluk, güçlük; eziyet" ve *kıyna-* ve *kına-* şekilleri de "eziyet etmek; cezalandırmak; ayıplamak" anlamlarıyla kullanılmaya devam etmektedir.

2. *kısıg*

kıs- "sıkmak, daraltmak; kapatmak, hapsetmek"[9] kökünden türetilen söz "hapishane" anlamında yalnızca bir kere geçmiştir:

ol beg *kısıgında* kaldı (DLT., I, 376)

Batı Türkçesinin tarihî metinlerinde daha çok "sıkıntı, eziyet" anlamlarıyla geçen ve bu sözün ses değişikliğine uğramış şekli olan *kısu* bazı metinlerde "dar yer, hapis" anlamında da yorumlanabilecek şekilde geçmektedir:

rahm zindanında *kısuda* yatur (VN., 37-2)
varup bir yerde durur bir *kısuda* / giderken yolı üstinde pusuda (ŞN., 658)

3. *türme*

Tarihî metinlerde bu şekliyle ve "hapishane" anlamında geçmeyen söz, "sarmak, dürmek, katlamak, bükmek; toplamak" anlamındaki *tür-> dür-* fiilinden[10] türetilmiş olmalıdır.[11] Bugünkü Türk lehçe ve

---

9 EDPT., s. 666.

10 EDPT., s. 530-531; 550.

11 Bu sözle ilgili şu yazıya ulaşamadık: Martti Räsänen, Russ. *tjurmá, tjur'má*, "Gefängnis"; *Neuphilologische Mitteilungen*, 47, 1946, s. 113-114.

şivelerinin hemen tamamında *türme ~ törme ~ türmö* şekilleriyle kullanılan söz,[12] Rus diline de *tyurma* şekliyle geçmiştir.[13]

4. *tünek*

Sözün türetildiği *tün* "gece" kökünden *tüne-* "gecelemek, geceyi geçirmek; tünemek", *tüner-* "kararmak, karanlık olmak; gece olmak", *tünerik ~ tünerig* "karanlık; mezar" anlamındaki sözler metinlerde geçmektedir:

ol mende *tünedi* (DLT., III., 273)
ol konukug evde *tünetti* (DLT., II, 312)
kiçe yattı anda *tünedi* serip (KB., 489)
ediz kum *tüneyi* tagar ton kedeyi (KB., 6571)
bir kéçe imam şafi'î rahmetu'l-lahi aleyhi hidmetinde *tünedim* (NF., 198-14)
ol kéçe açlık birle *tüner* bolsa (NF., 300-8)
her kişi ne hâl üzerine *düner* ise anıñ üzerine uyana (MN., 89)
ibrahim eyitdi bu gice bunda *düneyelüm* didi (TE., 159)
el-mevka'atü kuş kondıgı ve *dünediği* yir (T., 192)
kuşlar ölüler üstine *dünedi* (AN., 156)
tünerdi yarumaz körügli karak (KB., 374)
kaçan yir ilin ol *tünermiş* küne (KB., 5886)
tünermegey erdi yarumış küne (KB., 696)
tünerik yir / er *tünerikke* kirdi (DLT., I, 486)
tünerikte erdim togurdı künüm (KB., 383)

tüne- filinin isim türemesi olan *tünek* ise metinlerde "zindan, hapishane; banyo, hamam" anlamlarıyla geçmiştir:

tünek: hapishane, zindan. Barsgan dilince (DLT., I, 408)
bu dünyag *tünek* kıldı erklig idi (KB., 3520)
tünek ol bu dünya ay dünya begi / *tünek* içre bolmaz sakmçta öñi (KB., 5185)

---

12 Kazak Türkçesinde *türme üyi* şeklinde de kullanılmaktadır.

13 Maks Fasmer, *Etimologiçeskiy slovar' russkogo yazıka*, 4. tom, Moskva, 1973, s. 137; Elizaveta Nikolaevna Şipova, *Slovar' tyurkizmov v russkom yazıka*, Alma-Ata, 1976, s. 341. Nicholas Poppe, Tü. *türme* sözünü Ar. *turba* ~ Tü. *türbe* ile ilişkilendirmiştir; ancak Hasan Eren bunu yanlış bulmaktadır. Bkz. Hasan Eren, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Ankara 1999, s. 420.

tünekte sen artuk tileme sevinç (KB., 5186)

tünek ol bu dünya müsülman öze / *tünekte* erej kolma köñlüñ tüze (KB., 4809)

bir saat *tünekke* kireyin takı gusl kılayın (NF., 167-3)

bir zamandın soñ esmâ *tünek* kapugınga keldi (NF., 167-8)

tünekke kirdi takı gusl kıldı (NF., 221-13)

rebî ibnü haysam (ra) *tünekinde* bir gûr kazıp turur erdi (NF., 437-15)

5. *bastruk*

Söz, bugün Tatar ve Başkurt şivelerinde "hapishane, zindan" anlamında kullanılmaktadır. Bugünkü Kıpçak şivelerinde "yüklerin dağılmaması için üstlerine konan, genellikle ağaç ağırlık" ve "kapıların arkasından geçirilen uzun ve kalın ağaç destek" anlamındaki *bastırık* sözü ile "ürün ve hayvanları korumak üzere yapılmış üstü kapalı çardak, sundurma" anlamındaki *bastırma* sözüyle ilişkilenen ve arkaik bir donuk şekil olan *bastruk* sözü, Rus diline de geçmiştir[14] ve belki de Rusçdaki *ostrog* "zindan, hapis" sözü de *bastruk* ile ilgilidir. Ancak sözlükler bu alış-verişi tersine işaretlemiştir.

6. *oru*

Metinlerde genellikle "çukur, hendek; ambar çukuru" olarak geçen söz, yalnızca bir yerde "zindan" anlamında yorumlanmıştır:

isizig ya çogda *oruda* kerek (KB., 5549)

7. *tam > dam*

Genel olarak Türk dilinde "duvar; çatı; kale" anlamlarıyla[15] kullanılan söz, özellikle Batı Türkçesi alanında "ahır" anlamında da kullanılmıştır.[16] Hayvan barınağı anlamına gelen TTÜ *kodes, kafes;* Az. *goduklug* (< *goduk* "sıpa") sözleri gibi *dam* sözü de, yine Batı Türkçesi alanında argo olarak "hapishane" anlamında kullanılmaktadır.

8. *kamav ~ kamak*

kamga- ~ kamra- "sarmak, etrafını çevirmek, kuşatmak; kapamak" anlamlarındaki köklerle ilgili olan *kam- ~ kama-* "sarmak, kuşatmak; hapsetmek" fiilinin isim şekli olan söz, bugün Kazak, Özbek ve Karakalpak şivelerinde "hapishane" anlamında kullanılmaktadır.

---

14 Şipova, age., s. 66.

15 EDPT., s. 502.

16 TTS., II, s. 983.

9. *abaktı / yapkın / çabıg*

Tü. "örtmek, kapamak" anlamındaki *yap- ~ çap- ~ kapa-* fiilleriyle ilgili olan *abı- ~ *aba-*[17] kökünden türemiş olan *abaktı* sözü Kazak Türkçesinde kullanılmaktadır. *yap-* kökünden türemiş *yapkın* sözü Tatar Türkçesinde, *çap-* kökünün isimi şekli *çabıg* ise Hakas Türkçesinde "kapalı yer, hapis" anlamıyla kullanılmaktadır.

Bunlardan başka bugün Türk dili alanında harip, taş kapçık, totkondar yortı, timér çitlék, timér reşetke, reşetke artı, tutkmhana, kamakhana, dustaghane, tussaghana, tutukevi, içeri, delik gibi sözler de "hapishane" anlamında kullanılmaktadır.

Alıntı sözler

1. *zindan*

Farsça olan söz[18] Türk dilinin tarihî şivelerinden beri, "hapis, zindan" anlamında kullanılmaktadır:

isizke bu km berge *zindan* yigi (KB., 893)
zindana urgıl bu benüm kulumı (YZ., 41)
demürden boyunlarına bag eyleyüp *zindanlandı* (TEb., 210-1)

2. *hapis ~ hibés ~ hebis / mahbes / hapishane ~ hibéshana ~ hebshana / mahpushane / mahbushana*

Arapça *habs* "tutma, tıkama, kapama; ayırma" kökü ve onun türemişleri olan sözler, Farsça *hane* sözüyle birlikte "hapishane" anlamında kullanılmış ve kullanılmaktadır.

3. *kodes*

Slavca *kotec* "kafes, kümes" sözünün Rumcaya, Rumcadan da Türkçeye geçmiş şeklidir.[19] Türkiye Türkçesi argosunda "hapishane" anlamında kullanılmaktadır.

4. *arest / kazamat > gazamat*

Rusça olan sözler, Rusça ile komşu yaşayan Türk lehçe ve şivelerinde "hapishane" anlamında kullanılmaktadır.

---

17 Günay Karaağaç, "Abı-" ve Türevlerinin Anlam İlişkisi, 4. Uluslar Arası Türk Dili Kurultayı, 24 Ekim-1 Eylül 2000 Çeşme.

18 F. Steingass, *Persian-English Dictionary*, 1977, s. 625.

19 Hasan Eren, age., s. 248.

5. *cezahane > ceza evi*

Arapça *ceza* "bölme; karşılık; ceza" sözü[20] ile Farsça *hane* sözünden oluşan birleşik söz Osmanlı Türkçesi sahasında kullanılmış, daha sonra ikinci unsur Türkçeleştirilmiş ve Türkiye Türkçesinde *ceza evi* olarak kullanılmaktadır.

6. *tevkifhane*

Arapça *vakf* "tutma, durdurma" kökünden türemiş *tevkif* sözü[21] ile Farsça *hane* sözünden oluşan birleşik söz, Osmanlı Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde kullanılmış, daha sonra tutukevi olarak Türkçeleştirilmiştir.

Hapishane anlamındaki bu sözler, et-, eyle-, sal-, koy-, at-, tık-, sok-, kapat-, kama-, yap-, yabıp kuy-, biklep kuy-, oturt- ~ utırt-, çıkar- ~ şıgar-, boşat- ~ bocat- gibi yapma bildiren geçişli fiiller ve ol- ~ bol- ~ bul-, edil-, kal-, salın-, gir-, atıl-, düş-, boyla-, tıkıl-, yabıl-, kamal-, otur- ~ utır-, çık- ~ şık-, yat- ~ cat- gibi olma bildiren geçişsiz fillerle birlikte kullanılmaktadır.

Sonuç olarak, Türkçede kullanılan "hapishane" anlamına gelen 39 söz tespit edebildik. Bunların 24'ü Türkçe, 15'i ise başka dillerden alınmış sözler. Bu sözlere bakıldığında, özellikle Arapça alıntılarda *mahpus* ve *hapishane* kavramlarının *ayırma* kavramıyla ilişkilendirildiği görülmektedir. Bunun sebebi suçlunun toplumdan ayrı tutulması olmalıdır. Çünkü bugünkü uygarlık şartlarının bulunmadığı ya da uygar toplumların bilinen ortak noktalarına sahip olmayan ve dolayısıyla ilk ya da ilkel olarak adlandırılan eski toplumlarda,[22] toplumsal kontrol olarak *suç* ve suçun karşılığı olan *ceza*, bugünkü anlayışlarından çok farklıdır.[23] Bu toplumlarda, daha çok bire bir karşılığın, yani *kısasa kısas* anlayışının hâkim olduğu bir toplumsal kontrol varken, uygarlığın gelişmeye başlamasıyla birlikte suçlunun toplumdan dışlanması ya da tecridine dayalı bir hukuk sistemi geliştirilmiştir.[24]

---

20 Serdar Mutçalı, age., s. 116-118.

21 H. Wehr, age., s. 969-972.

22 Mehmet Tevfik Özcan, *İlkel Toplumlarda Toplumsal Kontrol*, İstanbul 1998, s. 17-19.

23 age., s. 206-213.

24 "Karşılık vermek, kişiye ve grubuna zarar verenin eşit ölçüde bir zarara maruz bırakılmasıdır. Öldürmeye karşı öldürme; şiddete karşı şiddet... vb. Bu hukuk dışı bir mekanizmadır. Hukukun mevcudiyeti, kişilerin haklarını kendi çabalarıyla almalarını engeller. Bunun sonucu olarak, hukukun mevcudiyeti ve özellikle, toplumdaki uyuşmazlıkları artan ölçülerde kendi alanı içinde toplaması, karşılık uygulamasını engeller. Hukukta tarafların üzerinde yer alan yargılama

Türkçe sözlerin ise genellikle *sıkıntı* ve *tutma, kapama* kavramlarıyla ilişkilendirildiği anlaşılmakta, Arapça da olduğu gibi doğrudan bir *ayırma, ayrı bırakma* ilişkisi Türkçede görülmemektedir.

Kısaltmalar ve Kaynaklar

Ab.: *Abuşka Lugatı veya Çağatay Sözlüğü*, hzl. Besim Atalay, Ankara, 1970.

Altayca-Türkçe Sözlük, (hzl. E. G. Naskali, M. Duranlı), Ankara, 1999.

AN.: *Anter-name* (TTS.'den)

Arabsko-russkiy slovar', (H. K. Baranov), Moskva, 1985.

Başkort Télénéñ Hüzlégé, (E. G. Biişev, N. V. Bikbulatov), 2 tomda, Meskev, 1993.

BG.: *Battal Gazi Destanı* (TTS.'den)

Bol'şoy rıussko-turkmenskiy slovar', (B. Çarıyarov, S. Altayev), 2 tom, Moskva 1986-1987.

Ahmet Caferoğlu, *Uygur Sözlüğü*, İstanbul 1934.

CC.: *Codex Cumanicus*, Ed.: Gezá Kuun, Budapest 1981

Çuvaşsko-russkiy slovar', (M. İ. Ckvortsova), Moskva 1985.

Dğ.: Doğu yüzü

Cem Dilçin, *Süheyl ü Nevbahar*- İnceleme- Metin-Sözlük, Ankara 1991.

DK.: Muharem Ergin, *Dede Korkut Kitabı-I (Giriş-Metin Faksimile)*, Ankara 1994.

DLT.: Mahmud Kaşgarî, *Divanü Lugati't-Türk*, IV cilt, (Besim Atalay) 3. baskı, Ankara 1992.

Drevnetyurkskiy slovar', (V. M. Nadelyev, D. M. Nasilov, E. R. Tenişev, A. M. Şçerbak) Leningrad 1969.

EDPT.: Clauson, Sir Gerard, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century*, Oxford 1972.

Etimologiçeskiy slovar' tyurkskih yazıkov, Obşçetyurkskie i mejtyurkskie osnovı na bukvı "V", "G" i "D" (E.V. Sevortyan) Moskva, 1980.

Etimologiçeskiy slovar' tyurkskih yazıkov, Obşçetyurkskie i mejtyurkskie osnovı na bukvı "C", "J" i "Y" (L.S. Levitskaya) Moskva 1989.

---

makamı, karşılık vermedeki çıkar motifinin yol açabildiği adaletsizlikleri engeller. Hukuk tarihçileri negatif karşılıklılık nedeniyle zarara karşı eylemde bulunmasını, lex talionis veya law of retalition kavramlarıyla ifade ederek, hukuksal olgu saymışlardır. Oysa karşılık vermede söz konusu olan, kişinin kendiliğinden hak almasıdır. Bu mekanizma ile hukuk arasındaki benzerlik, ikisinin de kişiyi, normu ihlâlden caydırabilmesinde, yani sosyal kontrol aracı olmasındadır." age., s. 241-242.

ETY.: Hüseyin Namık Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, Ankara 1987.

Maks Fasmer, *Etimologiçeskiy slovar' russkogo yazıka*, 1-4 tom, Moskva 1964-1973.

FN.: *Ferheng-name-i Sadi tercümesi* (TTS.'den)

Gagauzko-russko-moldavskiy slovar', (A. N. Baskakov), Moskva 1973.

GN.: *Garib-name* (TTS.'den)

Ş.C. Hanbikova-F.S. Safiullina,: *Sinonimnar Süzlégé*, Kazan 1999.

Hasan Eren, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Ankara 1999.

IN.: *Işk-name* (TTS.'den)

İH.: İhe-Huşotu yazıtı (ETY.'den)

K.: Kültigin yazıtı (OA.'dan)

Karaimsko-russko-polskiy slovar', (N. A. Baskakova, A. Zayançkovskogo, S. M. Şapşala), Moskva 1974.

Günay Karaağaç, ""Abı-" ve Türevlerinin Anlam İlişkisi", 4. Uluslar arası Türk Dili Kurultayı, 24 Ekim-1 Eylül 2000 Çeşme.

Günay Karaağaç, *Dil, Tarih ve İnsan*, Ankara 2002.

KB.: Reşit Rahmeti Arat, *Kutadgu Bilig*-I, Ankara 1991

KD.: *Kelile ve Dimne* (TTS.'den)

KE.: *Kısas-ı Enbiya* (TTS.'den)

KP.: *Kuanşi im Pusar* (EDPT.'den)

John R. Kruger, *Chuvash Manual*, Bloomington 1961.

Kumukça-Rusça Sözlük, (Z. Z. Bammatov), Moskva 1969.

Kz.: Kuzey yüzü

Mani.: Manichaica (EDPT.'den)

MM.: *Mihr ü Müşteri* (1486) (TTS.'den)

MN.: *Maarif-name* (TTS.'den)

MŞ.: *Melhame-i Şemsiye* (TTS.'den)

Serdar Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, İstanbul 1995.

Emir Necipoviç Necip,*Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*, çev. İklil Kurban, Ankara 1995.

NR.: János Eckmann, *Nehcü'l-Feradis* (Metin-Tıpkıbasım), hzl. S. Tezcan-H. Zülfikar, Ankara 1995.

Aysu Ata, *Nehcü'l-Feradis*, (Dizin-Sözlük), Ankara 1998.

Nogaysko-Russkiy slovar',(N. A. Baskakova), Moskva 1963.

OA.: Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri*, İstanbul 1970.

Orusşa-Kazakşa sözdik, (S.K. Kenesbayev), 2 tom, Almatı 1978-1981

Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, 1. Cilt, Ankara 1991.

Özbek tilining izahli lugati, (Z. M. Marufov), 2 tom, Moskva 1981.

Mehmet Tevfik Özcan, *İlkel Toplumlarda Toplumsal Kontrol*, İstanbul 1998.
H. Paasonen, *Çuvaş Sözlüğü*, İstanbul 1950.
Edouard Pekarskiy, *Yakut Dili Sözlüğü*, 1. Cilt, İstanbul 1945.
András Róna-Tas, *Bevezetés A Csuvas Nyelv Ismeretébe*, Budapest 1978.
Russko -azerbaydcanskiy slovar', (E.E. Orucov), 3 tom, Bakı 1991.
Russko -hakasskiy slovar', (D. İ. Çankov), Moskva 1961.
Russko -karaçayevo-balkarskiy slovar', (H. İ. Süyünçev, İ. H. Urusbiyev) Moskva 1965.
Russko -karakalpakskiy slovar', (N.A. Baskakov, S. B. Beknazarov, U. N. Kocurov), Moskva 1947.
Russko -kumıkskıy slovar', (Z. Z. Bammatov) Moskva 1960.
Russko -mongol'skiy slovar', (A. R. Damba-Rinçine, G. S. Mupkin), Moskva 1960.
Russko -tatarskiy slovar', (F. A. Ganiyev), Moskva 1984.
Russko -turetskiy slovar', (V.G. Şçerbinin), Moskva 1989.
Russko -tuvinskiy slovar', (A. A. Palmbah), Moskva 1953.
Russko -uzbekskiy slovar', (M.K. Koşçanov), 2 tom, Taşkent 1983-1984.
SN.: *Süheyl ü Nevbahar* (TTS.'den)
Sravnitel'no-istoriçeskaya grammatika tyurkskih yazıkov-leksika, (E.R. Tenişev), Moskva 1997.
F. Steingass, *Persian-English Dictionary*, 1977.
Elizaveta Nikolaevna Şipova, *Slovar' tyurkizmov v russkom yazıka*, Alma-Ata 1976.
ŞN.: *Şeh-name tercümesi* (TTS.'den)
ŞU.: Şine-Usu yazıtı (ETY.'den)
T.: Tonyukuk yazıtı (OA.'dan)
Tatarsko-russkiy slovar', (O.V. Golovkina, M.M. Osmanov, Moskva 1966.
Ufuk Tavkul, *Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü*, Ankara 2000.
TE.: *Tezkiretü'l-Evliya* (Bayezit kitaplığı-Nu.3286) (TTS.'den)
TEb.: *Tefsir-i Ebilleys Tercümesi* (Topkapı nüs.) (TTS.'den)
Tr.: *Terceman* (TTS.'den)
TT.: *Türkische Turfantexte* (EDPT.'den)
TTS.: *Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü*, I-VIII Cilt, TDK, Ankara 1963-1977.
Turetsko-russkiy slovar', (A. N. Baskakov), Moskva 1977.
Tuvinsko-russkiy slovar', (E. R. Tenişev), Moskva 1968.
Türkçe Sözlük, TDK. Yayınları, 2 cilt, Ankara 1998.
Türkçe-Sahaca (Yakutça) Sözlük, (Yuriy Vasiliev), Ankara 1995.
U.: Uigurica, (EDPT.'den)

Uygur tiliniñ izahlık lügatı, 6 tomda, Milletler Neşriyatı, 1990-1998
VN.: *Vahdet-name* (TTS.'den)
Hans Wehr, *Arabisches Wörterbuch*, Wiesbaden 1958.
V.G. Yegerov, *Etimologiçeskiy slovar' çuvaşskogo yazıka*, Çeboksarı 1964.
YZ.: *Yusıf u Zuleyha* (TTS.'den)

Hapishane anlamında kullanılan sözler	Hâl ekleri	Geçişli fiiller	Hâl ekleri	Geçişsiz fiiller
abaktı	-ga / -ge, -ka /	et-	Ø	ol- ~ bol-
arest	-ke, -a / -e	eyle-	-ga / -ge, -ka /	~ bul- edil-
bastruk	-nı / -ni, -ı / -i	sal-	-ke, -a / -e	kal-
ceza evi	-dan / -den,	koy-	-nı / -ni, -ı / -i	salın-
çabıg	-tan / -ten	at-	-da / -de, -ta /	kir- ~ gir-
delik		tık-	-te	atıl-
dustaghane		sok-	-dan / -den,	tüş- ~ düş-
gazamat		kapat-	-tan / -ten	boyla-
goduglug		kama-		tıkıl-
hapis		yap- ~ çap-		yabıl- ~ cabıl-
hapishane		yabıp kuy-		kamal-
harip		biklep kuy-		otur- ~ utır-
hebis		oturt- ~ utırt-		çık- ~ şık-
hebshana		çıkar- ~ şıgar-		yat- ~ cat-
hibés		boşat- ~ bocat-		
hibéshane				
içeri				
kamakhana				
kazamat				
kısıg				
kıymlık~kınlık				
kodes				
mahbes				
mahbushana				
mahpushane				
oru				
reşetke artı				
tam ~ dam				
taş kapçın				
tevkifhane				
timér çitlék				
timér reşetke				
totkondar yortı				
tussaghana				
tutkınhana				

Cezaevi Argosu

— *Mehmet Çelik*[*] —

ağır makineli	Cezaevinde, karavana olarak çıkarılan kuru fasulye ve nohut yemekleri
arpacı	Yankesici
asansör	Tutuklu ve hükümlülerin ip kullanarak birbiriyle haberleşme sistemi
ayak bastı parası	Koğuşa yeni gelen kişilerden istenen para
aye	Keriz
baba	Tutuklu ve hükümlülere maddî ve manevî yardım sağlayan, zengin, sözü geçerli ve himaye sinde adamları olan kişi
beyaz	Eroin
bitirim	İş bitiren, tam cezaevi raconu uygulayan kişi
bomba patlaması	Başka bir suçtan yeni bir cezanın gelmesi
boran	Ölüm orucuna giren direnişçi
boru cinayeti	Erkekler arasmda eş cinsel ilişki
canlı	Parası çok olan; *Abimiz canlı.*
cıbır	Manita
cikcik	İlk defa cezaevine düşen kişi
cukkası sağlam	Parası çok, cebi dolu
çakal	Birinin yanında ayak işleri ile uğraşan tutuklu ve hükümlü

[*] Mehmet Çelik, T.C. Adalet Bakanlığı Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürlüğü Ceza İnfaz Kurumları ve Tutukevleri Personeli Ankara Eğitim Merkezi, Cezaevi II. Müdürü, Ankara.

çakmak	Silâh
çarşaf	Esrar sarmada kullanılan sarma kâğıdı
çekirdek	Mermi
çorbacı / zindancı	Tutuklu ve hükümlülerin cezaevi personeline taktığı isim
dal	Tek
dandik	Sağlam olmayan çürük ve basit eşya
dayı	Koğuş veya kısım yönetimini elinde tutan, tutuklu ve hükümlülere söz geçiren hatırı sayılır kişi
dinozor	Günü geçmiş; *Dinozor olmuş*
erkete	Tutuklu ve hükümlülerin kumar benzeri yasak işlerle uğraşırken personelin gözetlenmesi
faça bozmak	Bir kişinin yüzünü kesici aletle çizmek, yaralamak
fitil	Para saklamak için oluşturulan bir yöntem
gel gel	Rüşvete alıştırmak için verilen ön para veya hediye
gergedan	Tutuklu ve hükümlülerin infaz ve koruma memurlarına taktığı isim
gofti	Hırsızlık
göfti	Çok yalan söyleyen
güzellik yapmak	Para vermek, imkân sağlamak
hava atmak	Korkutmak ve sindirmek için gözdağı vermek
hava yolu	Bahçeden, bahçeye top atarak haberleşme
hemşo	Aralarında hemşehrilik bağı olan hükümlülerin birbirlerine hitapları
heval	Dost, arkadaş
hortumcu	Büyük vurgun yapan, banka soyan kişi; tümden toplayıp götüren, yüksek miktarda para dolandıran
ıhı	Görevli memurun geldiğini belirtir ünlem
kaldırım üstü	Hırsızlık
kara şimşek	Zeytin
kaşar	Yıllanmış, iyi veya kötüyü önceden fark eden, kurnaz mahkûm
kene	Para

kervan	Ölüm orucuna katılan grup
ketenpele	Aldatılma, tezgâha gelme, oyuna gelme
kırık	Meşru olmayan işlerle uğraşan veya davranış sergileyen
kızıl	Örgüt kararlılığı en yüksek uç kişi
kızıl boran	Ölüm orucunda ölüme en yakın olan kişi
kodes	Hücre, ıslah odası
kolpa yapmak	Sözle veya ima yoluyla karşısındakine gözdağı vermek
komuncu	Örgüt içi yaşam biçimini şekillendiren kişi
kusmak	Bildiklerini anlatmak
kuş/haberci	Cezaevine yasak madde taşıyan kişi
lavuk	Aptal, salak
makara	Dalga geçme; biriyle eğlenme
malta	Cezaevi blok ana koridoru
maltava	Bıçak
misafir	Görev başındaki nöbetçi infaz ve koruma memuru
Naşla!	'Kaç, git!' anlamında emir
navsım	Kavat; yolsuz ilişkilere aracılık eden erkek
ot	Esrar
pacos	Sahte kabadayı
papara	Azarlama
papik	Hap
peraşüt	Esrik, çok seri hareket eden, ne yaptığını bilmeyen bir nevi uyur gezer
rajon kesmek	Tutuklu ve hükümlülerden para toplama, tehdit etme, gibi her türlü çıkar ilişkilerine girmek
sakal almak	Tutuklu ve hükümlülerden zorla haksız kazanç temin etmek
sakalı kesmek	Haksız kazancın sona erdirilmesi
sarı bomba	Uyuşturucu hap
sipali	Para
tabutluk	Terör örgütlerinin, tek kişilik veya oda tipi olarak inşa edilmiş cezaevlerine verdikleri isim
tanju	Eşcinsel erkek

tektekçilik	Kantinden alman malzemenin koğuşta fahiş fiyatla tek tek satılması
tırnakçılık	Para sayarken bir kısım paranın dolandırılarak karşıdaki kişiye eksik verilmesi
top	Eşcinsel erkek
top etmek	Onur ve haysiyetiyle oynamak
toprak	Hemşehri; aynı yöreden olan tutuklu ve hükümlülerin birbirlerine hitabı
uçlanmak	Tutuklu ve hükümlülerin para ve yasak olan maddeleri istemek için emir kipinde kullanılan fiil; *Uçlan*!
volta atmak	Belli bir bölgede belli hızda, sert bir şekilde ileri geri yürümek
yol almak	Kaçmak
yolunu bulmak	Avanta almak
yüksek topuklu	Marlboro sigarası
zarf atma	Bilgi almak için sanki biliyormuş gibi konuşmak
zula	Yasak olan maddelerin gizlendiği yer
zula patlaması	Yasak olan maddelerin gizlendiği yerin ortaya çıkarılması

Hapis ve hapishane konusu ilk çağlardan bu yana suç ve ceza kavramları çerçevesinde, tartışmalı bir alan olarak varlığını devam ettirmektedir. Bu hususta geçmişten günümüze kültür, inanç ve coğrafya ekseninde değişik uygulamalar göze çarpmaktadır. Elinizdeki kitap son olarak ülkemizde F tipi cezaevleri çerçevesinde gündeme gelen bu konuyu bütün yönleriyle ele almayı amaçlamaktadır. Dünyada ve Türkiye'de hapishanelerin tarihsel gelişimi, toplumlardan toplumlara değişen ceza anlayışları ve uygulamaları, tutuklu ve hükümlülerin gündelik hayatları, hapishanelerde karşılaşılan sorunlar ve çözüm yolları, hapishane olgusunun kültürün değişik alanlarına (dil, edebiyat, karikatür vs.) yansımaları, ünlü yazar ve sanatçıların hapishane yaşamları gibi pek çok konu, sahasının uzmanı akademisyen ve araştırmacılar tarafından ele alınmakta ve bu çalışmayla okuyucuya sunulmaktadır.

ISBN 975-6403-52-7
9 789756 403525

KİTABEVİ